

ΕΘΝΙΚΟΝ & ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟΝ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΝ

ΠΡΥΤΑΝΕΙΑ ΚΩΝΣΤ. Η. ΠΟΛΥΓΕΝΟΥΣ

(1921 - 1922)

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΕΤΗΡΙΣ

ΙΗ΄

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΚΑ ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΑ ΤΑΡΟΥΣΟΠΟΥΛΟΥ

1923

ΕΘΝΙΚΟΝ & ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟΝ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΝ

ΠΡΥΤΑΝΕΙΑ ΚΩΝΣΤ. Η. ΠΟΛΥΓΕΝΟΥΣ

(1921 - 1922)

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΕΤΗΡΙΣ

ΙΗ'

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΚΑ ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΑ ΤΑΡΟΥΣΟΠΟΥΛΟΥ

1923

ΓΛΩΣΣΟΛΟΓΙΚΑΙ
ΚΑΙ ΛΕΞΙΚΟΓΡΑΦΙΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΙ

▲

ΣΑΝΝΑΣ = ΑΓΡΙΑ ΑΙΞ

Τὴν λέξιν *σαννάς* διέσωσεν ἡμῖν ὁ Ἡσύχιος, *σαννάδας* τὰς ἀγρίας αἴγας. Περί ταύτης ἀναγινώσκωμεν ἐν τῷ Θησαυρῷ Στεφάνου «gl. suspecta, cui alias similes contulit Albert». Ὁ δὲ M. Schmidt ἐν τῇ μεγάλῃ ἐκδόσει τοῦ Ἡσυχίου ὑποσημειοῖ «Talia non temptanda esse docebant pariliter exeuntia ἀμνάδες, μηκάδες, ἰονθάδες, ἰννάδες, νιβιάδες, ἐνοιάδες, κατοιάδες, ἐπιμηλάδες...». Τὸ ἐκ τοῦ ὁμοίου τύπου συμπέρασμα τοῦτο περὶ τῆς γνησιότητος τῆς παραδόσεως καὶ δὴ τῆς πράγματι υπάρξεως τῆς λέξεως πιστοῖ ἀληθῶς ἢ καὶ σήμερον χρῆσις αὐτῆς ἐν τῇ Δυτικῇ Κρήτῃ οὕτως ἀναγινώσκωμεν ἐν τῇ Συλλογῇ Κριάρη σ. 412 «ὄπου πηδήση ἢ σανάδα, πηδᾷ καὶ τὸ σανάδακι», εἰς ἃ ὑποσημειοῦται «ἢ θῆλυς αἴγαρος καὶ τὸ παιδί της». Καὶ ἐν σελ. 260 «μὲ τὰγοιμάκια ἴβόσκουμουν, μὲ τοὺς λαγούς ὠρχεοῦμουν, καὶ μὲ τὰ στειροσάναδα ἔκανα κολουμῶντρια». Κατὰ ταῦτα ἢ γλῶσσα τοῦ Ἡσυχίου *σαννάδας* τὰς ἀγρίας αἴγας ἔχει ὑγιῶς. Ἡ λέξις φαίνεται ὅτι συνδέεται πρὸς τὸ *σάννας* = μωρός, λατ. *sanna*, *sannio* κττ. Ἡ ἔννοια τοῦ μωροῦ, παρακεκινημένου, παράφρονος καὶ ἢ τοῦ ἀγρίου συνάπτονται στενῶς πρὸς ἀλλήλας οὕτω ζῶα ἀτίθασα, λ.χ. ἡμίονος, ταῦρος κττ. λέγονται *παο'* ἡμῖν *τρολλά*, *τροζιά*.

B

ΚΥΠΑΡΙΣ - ΓΥΠΑΡΙΣ

Γνωστόν εἶναι τὸ ἐπίθετον τοῦ Πανὸς *Κυπαρισσοῖτα* (*Κυλλάνιε*) ἐκ Κρητικῆς ἐπιγραφῆς (Collitz Συλλογῆ ἀρ. 5084). (Οὕτω *Κυπαρισσοῖτα* ἀντὶ *Κυφαρισσοῖτα* ἀνέγνωσεν ὀρθῶς ὁ φίλος κ. Στέφανος Ξανθουδίδης, προσέθηκε δὲ ὅτι πλημμελῶς ὁ πρῶτος ἐκδότης τῆς ἐπιγραφῆς ἐξέλαβε διὰ μικρὰν βλάβην τοῦ λίθου τὸ Τ ὡς Φ, πρὸβλ. BCH. IZ' σ. 292 - 5 ἔτ. 1903). 'Ἐπ' ἕσης εἶναι γνωστόν καὶ ἀπὸ τῶν Κρητικῶν Δραμάτων καὶ ἀπὸ τῆς νῦν χρήσεως τὸ ὄνομα *Γύπαρις*. Τοῦτο καὶ ὡς ὄνομα κύριον, βαπτιστικόν, καὶ ὡς ἐπίθετον, οἰκογενειακόν, εἶναι πολλαχού τῆς Κρήτης σήμερον γνωστόν. Οὕτω ἅ.χ. ἐν ἡ ἐγεννήθη κώμη, Μύρθιω, ἔζη πρὸ τοῦ 1866 ἀνὴρ τις ἔχων ὄνομα βαπτιστικὸν *Γύπαρις*: οἰκογένεια δὲ φέρουσαι τὸ ὄνομα τοῦτο ζῶσιν εἰς τὰ χωρία Σελλιὰ καὶ εἰς Ἁγίον Βασίλειον τῆς ἐπαρχίας Ἁγίου Βασιλείου, Νομῶ Ρεθύμνης, πρὸς δὲ εἰς τὸ χωρίον Γωνιὰ Ἀποκορώνου. Τὸ ὄνομα τοῦτο παρέμεινε μέχρι τοῦδε ἄλλτον ἀνιγμα' ἐπ' ἐσχάτων δὲ διερχόμενος τὴν μνημονευθεῖσαν Συλλογὴν τοῦ κ. Κριαρίου εἶδρον ἐν σ. 322 «*θωρῶ καὶ προμαζώνονται* ἄς τοῦ *Κυπαροσταμάτη*» (= Σταμάτη τοῦ Κύπαρι) καὶ σ. 331 «*ἀπόθανεν ὁ Κύπαρις, ψυχομαχεῖ ὁ Βελόνης*». Ἐνθυμούμενος δὲ ὅτι ἀντὶ κ ἔχομεν γ καὶ ἐν τῇ λέξει *γυψέλι* ἀντὶ *κυψέλιον*, καὶ ἐν τῇ *γαρίδα* ἀντὶ *καρίδα*, καὶ ἐν τῇ *γιστέρινα* - στέρινα ἀντὶ *μιστέρινα*,¹ εἴκασα ὅτι

¹) Τὴν χρῆσιν ταύτην τοῦ γ ἀντὶ τοῦ κ ἐν ἀρχῇ τῆς λέξεως *Γύπαρις* δυνάμεθα μὲν νὰ ἀποδώσωμεν καὶ εἰς τὴν ξενικὴν καταγωγὴν τοῦ ὀνόματος, ὅπως πάντως καὶ τὴν ἐναλλαγὴν τοῦ φ καὶ π, γνωστοῦ ὄντος ὅτι οἱ ξένοι φθόγγοι ἀτελῶς ἀκούονται καὶ ἄλλοτε ἄλλος παριστῶνται (πρὸβλ. Ἀθηνᾶς, τόμ. ΚΓ' σ. 155 κέξ.). δυνάμεθα δὲ νομιζοί, νὰ νοήσωμεν καὶ ὡς ἀκολούθως: Εἶναι γνωστόν ὅτι τὰ ἄλλα κ, π, τ ἐν ἀρχῇ τῶν ὀνομάτων συνεκφωνούμενα μετὰ τοῦ ἀρθροῦ *τόν*, *τήν*, *τῶν* τρέπονται εἰς ἡχηρὰ *g*, *b*, *d*, *τόν γακό*, *τόν δάπο*, *τόν δάτο*, *τῶν βολλῶν* κλπ., καὶ ὅτι ἐν τισι λέξεσι τὸ ἡχηρὸν τοῦτο μεταφέρεται ἀπὸ τῶν πτώσεων

πιθανῶς τὸ *Γύπαρις* ἀνάγεται εἰς τὸ *Κύπαρις*, τοῦτο δὲ πάλιν συνάπτεται πρὸς τὸ ἀρχαῖον *Κυφαρισσίτας*, ὅπως τὸ *Μύρτις* πρὸς τὸ *Μυρτίλος*, *Μύρτιων* - *μύρτος*, τὸ *Ἄλεξις*, *Κύπρις*, *Θέογρις*, *Κλέοθις* κλπ. πρὸς τὸ *Ἀλέξανδρος*, *Ἀλεξιτέλης*, *κυπρογενής*, *Θεόγρητος*, *Κλεόθεμις* κλπ. Ὅτι τοιοῦτός τις εἶναι ὁ σχηματισμὸς τούτου, γίνεται πιθανὸν καὶ ἐκ τοῦδε, ὅτι ἐν Κρήτῃ πάντα τὰ εἰς -αρῆς προπαροξύτονα εἶναι μεγεθυντικά, λ.χ. *Νίκαρῆς* = *μέγας Νίκος*, *Μανόλαρῆς*, *Κυριάκαρῆς*, *Μιχάλαρῆς* κλπ., ὀνόματα δὲ οἷον *Μπότοαρῆς*, *Γούναρῆς*, *Μάναρῆς*, *Γράβαρῆς*, *Γάγαρῆς*, *Μάζαρῆς*, *Κράκαρῆς*, *Βούλαρῆς*, *φούραρῆς* (ἐν Κρήτῃ *φουρνάρις*) κλπ. φαίνονται ξενικοῦ τύπου καὶ ἀγροοῦνται ἐν Κρήτῃ, ὅπως καὶ τὰ παλαιότερα *Λάσκαρῆς*, *Μάζαρῆς* κλπ. Ἐπειδὴ δὲ τὸ *Κύπαρις* - *Γύπαρις* οὔτε μεγεθυντικὴν σημασίαν ἔχει οὔτε ξενικὸς σχηματισμὸς αὐτοῦ ἐν Κρήτῃ εἶναι πιθανός, καὶ ἐπειδὴ πρὸς τούτοις, ὅπως τὸ *Κυπάρισσος*, ὄνομα κύριον, καὶ τὸ *Κυπαρισσῆς*, ἐπίθετον οἰκογενειακόν, διδάσκουσι, κάλλιστα ἠδύνατο τὸ ἐκ τοῦ *Κυπάρισσος* - *Κυφαρισσίτας* - *Κύπαρις* - *Γύπαρις* προσελθὸν νὰ λέγηται καὶ ὡς κύριον καὶ ὡς οἰκογενειακὸν ὄνομα, διὰ πάντα ταῦτα πιθανὸν φαίνεται μοι ὅτι τὸ ὄνομα τοῦτο εἶναι ἀρχαιοτάτου τύπου διασωθὲν ἐν Κρήτῃ ὅπως καὶ τὸ προμνημονευθὲν *σαννάδες*.

τούτων εἰς τὰς ἄλλας καὶ γίνεται καθολικὸν ἀρχτικὸν σύμφωνον αὐτῆς πρβλ. τὸν *δοτικὸ* ὁ *δοτικός*, τὴν *βέννα* ἢ *βέννα* κλπ. Ἐπίσης φαίνεται ὅτι ἀντὶ τοῦ φθόγγου *g* εὐκολώτερος προσπίπτει ἡμῖν ὁ *γ*, διὸ λέγεται *γάστρι* καὶ *γαστρομένη*, *γαστροῦνι* ἀντὶ (*ἐγγάστοι*, (*ἐγγαστρομένη*), (*ἐγγαστροῦνι*). Ἐνθυμοῦμαι δὲ ὅτι ἄλλοτε ἀνέκραζον οἱ παῖδες ἢ *Παλιγερεσία* ἀντὶ ἢ *Παλιγγερεσία*. Κατὰ ταῦτα ἴσως ἐγένετο τὸν *Κύπαριν* - τὸν *Γύπαρι* - τὸ(ν) *Γύπαριν* - ὁ *Γύπαρις*, τὴν *κυνέλην* - τὴν *γυνέλην* - τὴ(ν) *γυνέλην* - ἢ *γυνέλη*, ὅθεν τὸ *γυνέλιον*, τὴν *καρίδα* - ἢ *γαρίδα* κλπ.

Γ

ΑΧΑΡΝΑ - ΑΡΧΑΝΑΙ

Ὅτε κατὰ τὸ παρελθὸν θέρος διέτριβον ἐν τῇ Κρητικῇ κωμοπόλει Ἀρχάνας, ἤκουσα ὅτι τὸ ὄνομα τῆς πολίχνης, εἶναι Τουρκικόν. Πρὸς τὴν γνώμην ταύτην παρετήρησα τότε, ὅτι ἡ περὶ τούτου ἀλήθεια δύναται νὰ ἐξευρεθῇ μόνον διὰ τῆς ἱστορικῆς ἐξετάσεως, πότε δηλ. κατὰ πρῶτον παρεδόθη γραπτῶς τὸ ὄνομα τοῦτο, ἐπεφυλάχθη δὲ νὰ ἐρευνησῶ, χαίρω δὲ ὅτι ταχύτερον ἢ ὅσον ἡδυνάμην νὰ ἐλπίσω ἠδύχησα νὰ ἀνεύρω τὴν περὶ τούτου ἀλήθειαν.

Ἐπιγραφή δηλ. ἀρχαία, περὶ τὸ 450 π. Χ. γεγραμμένη, εὑρεθεῖσα ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἀγορᾷ τοῦ Ἄργους καὶ περιέχουσα συνθήκην τῶν πόλεων Κνωσοῦ καὶ Τυλίσου πρὸς τὸ Ἄργος, τὴν μητρόπολιν αὐτῶν, ὡς φαίνεται, δημοσιευθεῖσα δὲ ἐν τῷ Δελτίῳ τῆς Ἑλληνικῆς Ἀλληλογραφίας, Τόμ. 34, ἀναγινώσκεται « Τὸν Ἄρχον τὸ τέμενος ἔχεν τὸν Ἀχάρνα ». Οὕτως ἐπιστῶθη ἐπιγραφικῶς, ὅτι ἤδη κατὰ τὸν Ε΄ π. Χ. αἰῶνα ἐλέγετο καθ' ἑνικὸν ἀριθμὸν Ἀχάρνα, Δωρικῶς, φαίνεται δὲ ὅτι βραδύτερον, ὅτε ἐγένετο καὶ δεύτερος σινοικισμὸς, ἐπάνω Ἀχάρνα καὶ κάτω Ἀχάρνα, ἐλέγη κατὰ πληθ. αἰ Ἀχάρναι. Ὡς πρὸς τὴν μετάθεσιν τοῦ ρ Ἀχάρναι - Ἀρχάναι, σημειῶ ὅτι τοιοῦτος προληπτικὸς ἐν τῷ στόματι σχηματισμὸς παρατηρεῖται καὶ πάλαι καὶ νῦν ἐν τῇ διαλέκτῳ τῆς Κρήτης καὶ ἀλλαγοῦ, πρβλ. ἀγροσελίδιον - ἀγροσελίδι - ἀγροσελίδι - ἀγροσελίδα - ἀγροσελίδα - ἀγροσελίδα, ἀμέλω - ἀμέλω - ἀμέλω, ἄτρακτος - ἄρδακτος, γάστρα - γράστα - γράστρα - γλάστρα, δίφρος - δρίφρος, ζαβρός - ζαβρός - ζερβός, καινούργιος - καινούργιος (Μάνη), κάτροπρον - κάτροπρον, κατανικροῦ - κατανικροῦ, κέδρος - κέδρος, πατριδί - πατριδί, πικρός - πικρός - πικροῦς, στατήρ - στατήρ, συνδαύλιστρον - συνδαύλιστρον - συνδαύλιστρον, φαναριζῆς - φαναριζῆς κλπ.¹ Προδύηλον δὲ

¹) Ἐχον τις πρὸ ὀφθαλμῶν τὸν τοιοῦτον προληπτικὸν σχηματισμὸν τοῦ ρ, ὅπως φαίνεται ἐν τῇ γράστα, κάτροπρον κττ. καὶ τὴν ἐκ συμφυρομοῦ τοῦ τε

ὅτι τὸ Κρητικὸν Ἀχάρα συνάπτεται ἐτυμολογικῶς πρὸς τὸ Ἀττικὸν Ἀχαρναί, ὃ κατὰ παλαιὰν παράδοσιν ἐλέγτο καὶ Ἀχάρη.

Τώρα, ἂν ὠνομάσθη ἡ μία, ἡ Κρητικὴ, κατὰ τὴν ἑτέραν, ἢ ἂν ἑκατέρα ἀνεξαρτήτως ἔλαβε τὴν ὀνομασίαν ταύτην ἐκ τοῦ προσηγορικοῦ ἀχαρνος, ἀχάρνας καὶ περαιτέρω ἀχερωῖς (= λείκη), τοῦτο εἶναι ἄλλο ζήτημα, περὶ οὗ δὲν εἶναι τοῦ παρόντος.

Ἄρχαιον καὶ τοῦ νεωτέρου τύπου (γράφια - γάστρα) γένεσιν τρίτων οἶον γράστρα (καὶ κατ' ἀνομοίωσιν γλάστρα) καὶ προσέτι ὅτι καὶ τὸ λ ὁμοίως ἠδύνατο νὰ διατίθεται, ὥστε νὰ λέγεται κατακυλῶ - κατακυλῶ - κατακυλῶ, βουκόλος - βουκόλος - βουκόλος - βουκέντρι - βουκέντρι κλπ., ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα ἔχον τις ὑπ' ὅψιν δύνανται, νομίζω, νὰ νοήσῃ τὴν ἐμφάνισιν τοῦ ρ ἐν πολλαῖς λέξεσι (πρβλ. Φαίδωνος Κουκουλέ, Ἀθηνας Τόμ. ΚΓ', Ἀρχ. 83 κέξ.). Ἄλλαι ἔχουσι τὸ ρ τῆς παραγωγικῆς καταλήξεως, οἶον βλίτον - βλίτρον, ἄνηθον - ἄνηθρο, κύσθος - χύστρος, κάλαντα - κάλαντρα, μάρathon - μάραθρον, ἄκλωστος - ἄκλωστρος, σκόλυμος - σκόλυμ(π)ρος, κλπ. Ἐν ἄλλοις φαίνεται εἰσχωρήσαν ὄλον θέμα οὔτω κατὰ τὸ δρύνιος - δρύνιος - δέρονιος (δρέρονιος) ἐλέχθη ἐν Θεσσαλίᾳ καὶ κοκκαλέρονιος - μαλαματέρωνιος - σιδηρέρονιος - ἀσημέρονιος κλπ. Ἄλλα ἐσχηματίσθησαν ἐκ παραλλήλων τύπων, ψεύτρης - κλέφτρης - κλώστρης κττ. ἐκ τῶν θηλ. ψεύτρα - κλέφτρα - κλώστρα, πρβλ. γραῖα - γραῖός. Ἄλλα πάλιν εἶναι διαφόρου σχηματισμοῦ, λ. χ. τὸ ἐβγατίζω ἐκ τοῦ ἐκβαίνω - ἐκβατός, τὸ δὲ βγαρτίζω - ξεβγαρτίζω ἐκ τοῦ ἐκβατός - βγαρτός κλπ.

ΛΙΠΟΜΕΡΗ ΣΥΝΘΕΤΑ

Ὅπως ἐν τῇ συντάξει παραλείπεται μὲν πολλάκις τὸ κῆριον μέρος τῆς προτάσεως, τίθεται δὲ μόνος ὁ προσδιορισμὸς αὐτοῦ, *ὄφλε χιλίας, δεξιάς ἔδωκαν καὶ ἔλαβον, αὐτὸς ἔφα* κτ., (πρβλ. Γεν. Γλωσ. σ. 276 κέξ.), οὕτω συμβαίνει, καίτοι πολὺ σπανιότερον, καὶ ἐν τῇ συνθέσει. Καὶ περὶ μὲν τῶν ἀρχαίων τοιούτων συνθέτων οἷον *ἵπποδάσεια* κτ. ἴδε Γ. Τσερέπην ἐν τοῖς Συνθέτ. σ. 696 σημ. 2, ἐπὶ δὲ τὰ παρόμοια τῆς νέας Ἑλληνικῆς δὲν ἐπέστησέ τις, καθ' ὅσον ἠξεύρω, τὴν προσοχὴν αὐτοῦ. Διὰ τοῦτο νομίζω ὅτι καλὸν εἶναι νὰ λεχθῶσι περὶ τούτων ὀλίγα λέξεις, ἵνα ταῦτα γνωσθέντα καὶ ἐρμηνευθέντα χρῆσιμώσιν ὡς παράδειγμα εἰς ἐκείνους ἐκ τῶν ἡμετέρων ὅσοι ἐπιχειροῦσι νὰ πλάττωσι διὰ συνθέσεως νέους ὄρους πρὸς πλήρωσιν ἐπιστημονικῶν ἢ βιοτεχνικῶν ἀναγκῶν.

Ὅπως δηλονότι οἱ ἀρχαῖοι εἶπον τὸ σύνθετον ἐπίθετον *ἵπποδάσεια* (δηλ. κόρυς, κινῆη) δηλοῦντες μὲν οὕτω τὴν διὰ *δασείας οὐράς* ἔπτον κεκοσμημένην κόρυθα, τρόπον τινὰ τὴν *ἵππουροδάσειαν* κόρυθα, παραλείποντες δὲ τὸ *οὐρά* εἰς ὃ κενρίως ἀναφέρεται τὸ *δασεῖα*, καθ' ὅσον δι' αὐτῆς, διὰ τῆς *οὐράς*, τῆς πολύτριχος, οὐχὶ διὰ τοῦ ἵππου ἐγένετο ἡ κόρυς *δασεῖα*, οὕτως ἐλέχθη καὶ *ψαροπούλλα* ἢ (μικρὴ) *ψαρόδικη βάρκα*, τρόπον τινὰ ἢ *ψαροβαρκοπούλλα*. Ὅπως ἐκφέρεται τὸ *ψαροπούλλα* παραβαλλόμενον πρὸς τὸ *βοσκοπούλλα*, *Γανδοπούλλα*, *Σκροφοπούλλα* - ἢ *μικρὰ βοσκός*, ἢ *μικρὰ Γαῦδος*, ἢ *μικρὰ Σκρόφα* (βουνὰ ἐγγὺς τοῦ Μεσολογγίου), οὐδὲν ἄλλο δύναται νὰ σημαίῃ ἢ τὸ *μικρὸ ψάρι*, καὶ παραβαλλόμενον πρὸς τὸ *βασιλοπούλλα*, *καπετανοπούλλα*, *Κρημικοπούλλα* κτ. δηλοῦντα τὴν θυγατέρα, τὴν κόρην τοῦ βασιλέως, τοῦ καπετάνιου τῆς Κρήτης, θὰ ἐξέφραζε πάλιν ἄλλο· καὶ ὁμως προδήλως δὲν σημαίνει οὐδέτερον τούτων, ἀλλὰ ἀπλῶς μικρὰν ἀλιευτικὴν βάρκαν, ἢ μονολεκτικῶς μικρὰν *ψαρόβαρκαν* ἐλέχθη ἄρα κατὰ παράλειψιν τοῦ *βάρκα* τούτου καὶ ἐμνημονεύθησαν οἱ δύο προσ-

διορισμοί, τὸ *ψαρο* - τὸ δηλοῦν τὴν ιδιότητα, τὸν χαρακτήρα, τὸν σκοπὸν τῆς βάρκας, καὶ τὸ - *πουλλα* τὸ δηλοῦν τὸν ὑποκορισμὸν.

Ὅμοιον πρὸς τὸ *ψαροπούλλα* (δηλ. βάρκα) εἶναι τὸ ἐν Μεσο-λογγίῳ εὔχρηστον οὖσ. τὸ *ψαρόπουλλο* ἐπὶ τῆς σημασίας τοῦ μικροῦ παιδὸς τοῦ βοηθοῦντος εἰς τὴν ἀλιείαν. Ἐλέχθη ἄρα βραχυλογικῶς ἀντὶ *ψαροπαιδόπουλλο*, ἥτοι καὶ κατὰ τὸν σχηματισμὸν τούτου παρελείφθη τὸ κύριον μέρος - *παιδο*, ἐμνημονεύθησαν δὲ μόνον οἱ προσδιορισμοὶ *ψαρο* - καὶ - *πουλο*, δηλοῦντες ὁ μὲν ὅτι ἀνήκει εἰς τοὺς ψαράδες, εἰς τὴν ψαρικὴν (δηλ. ἐργασίαν, τέχνην κτ.), ὁ δὲ ὅτι εἶναι μικρὸς.

Ε'

ΕΘΕΛΟΝΤΗΡ – ΕΘΕΛΟΝΤΗΣ, ΕΥΡΥΠΥΛΕΣ ΚΑΙ ΧΑΛΚΟΒΑΤΕΣ

“Ότι κατὰ τὴν παραγωγὴν τῶν λέξεων ἀπ’ ἀλλήλων τηροῦνται καὶ ἐφαρμόζονται κανόνες τινές, τοῦτο καὶ ἐκ τῶν προτέρων εὐρίσκει ἕκαστος πιθανὸν (ἀφοῦ, ὅπως τᾶλλα γλωσσικὰ φαινόμενα οὕτω καὶ τοῦτο τελεῖται κατὰ ψυχολογικοὺς νόμους ἀνεπιγνώστους μὲν ἀλλὰ δι’ αὐτὸ καὶ οὐχ ὑποκειμένους εἰς σκοπίμους καὶ αὐθαιρέτους διαστροφάς) καὶ ἐκ τῶν ὑστέρων διδασκόμεθα, ἀφοῦ καὶ τὴν ἐν τῇ παραγωγῇ τούτων τάξιν διαβλέπομεν καὶ πάντες τὰ πλαττόμενα εὐκόλως νοοῦμεν.

Ἄλλὰ παρὰ τὰ γενικῶς ἰσχύοντα ταῦτα παρατηρεῖται ὅτι ἔνια παρήχθησαν κατὰ τρόπον ἀσυνήθη, τὸ καθήκον δὲ τοῦ ἐρευνητοῦ, ὡς εἰκός, εἶναι νὰ ἐξετάσῃ καὶ ταῦτα καὶ δεῖξῃ πόθεν ὠρμήθησαν οἱ πρῶτοι εἰπόντες αὐτὰ εἰς τὴν τοιαύτην ἀσυνήθη δημιουργίαν. Ἄρχομαι ἀπὸ τῆς λέξεως *ἐθελοντήρ* - *ἐθελοντής*. “Ότι ὁ σχηματισμὸς ὀνόματος εἰς *-τήρ* - *τής* ἀπὸ μετοχῆς εἰς *-ων* - *οντος*, *ἐθελοντήρ* - *ἐθελοντής* ἀπὸ τῆς μετοχῆς *ἐθέλων* - *οντος*, εἶναι παράδοξος, πείθεται ἕκαστος μανθάνων ὅτι τοιοῦτο παράγωγον ἔξ οὐδεμιᾶς ἄλλης μετοχῆς ἐσχηματίσθη. Ἡ τίς ποτε εἶδεν ὀνόματα, οἷον *λεγοντήρ*, *φεροντήρ*, *νεμοντής*, *μενοντής* κλπ.; πρόσθετες ὅτι οὐ μόνον ὁ τύπος ἀλλὰ καὶ τὸ μέρος τοῦ λόγου φαίνεται μεταβληθέν, *ἐθέλων*, μετοχικὸν ἐπίθετον, *ἐθελοντήρ* - *ἐθελοντής* οὐσιαστικὸν τοῦ δρῶντος δηλωτικόν. Πρὸς ἐρμηνείαν τοῦ φαινομένου αὐτομάτως ἔρχεται τις εἰς τὴν ὑπόνοιαν, μήπως κατὰ ὀνόματα εἰς *-τήρ* - *τής* ὁμοίας πρὸς τοῦτο σημασίας μετερρυθμίσθη ἢ μετοχὴ *ἐθέλων* εἰς *ἐθελοντήρ* - *ἐθελοντής*. Ἐπειδὴ δὲ ὁ τύπος εἰς *-τήρ*, *ἐθελοντήρ* ἀπαντᾷ ἤδη ἐν Ὀδυσσεΐᾳ β 292, ὁ δὲ εἰς *-τής* πρῶτον παρὰ τοῖς συγγραφεῦσι τοῦ Ε' αἰῶνος, Ἡροδότῳ, Θουκυδίδῃ κλπ., γινώσκομεν δὲ ἐκ τῆς ἱστορίας τῶν ὀνομάτων τούτων ὅτι ἀντὶ παλαιότερων εἰς *-τήρ* ὑπεισηλθον κατὰ μικρὸν εἰς χρῆσιν, πρὸ πάντων ἐν τῇ Ἀττικῇ, ὀνόματα εἰς *-τής*, διὰ ταῦτα θὰ ὀρμηθῶμεν ἀπὸ τοῦ τύπου *ἐθελοντήρ* καὶ τούτου τὸν σχηματισμὸν θὰ ζητήσωμεν νὰ

νοήσωμεν. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον κατὰ πρῶτον συλλέγομεν τὰ εἰς -τηρ παρ' Ὀμήρῳ ὀνόματα (ἀφοῦ παρ' Ὀμήρῳ ἦδη ἀπαντᾷ τὸ νέον πλάσμα *ἐθελοντήρ*) καὶ ἔξετάζομεν τίνα τούτων θὰ ἠδύνατο νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς πρότυπα. Οὕτως εὐρίσκομεν παρ' Ὀμήρῳ τὰ ὀνόματα *ἀθλητήρ, αἰσυμνητήρ, ἐπ -ακτήρ, ἀλεξητήρ, ἀλκίτηρ, ἀμμητήρ, ἀροτήρ, ἀοσοπήτηρ, ἀπειλητήρ, ἀρητήρ, ἀροτήρ, ἀρνευτήρ, ἀρπακίτηρ, βοτήρ, ἀμαλο - δετήρ, δοτήρ καὶ δωτήρ, δροστήρ, ἐλατήρ, Φρυτήρ, ζωστήρ, θηητήρ, θηρητήρ, ἱητήρ, κλητήρ, ἐμοκκλητήρ, κρητήρ, κυβερνητήρ, κυβιστητήρ, λαμπτήρ, ληϊστήρ, λιμητήρ, ἀπο - λυμαντήρ, λυσοπήτηρ, λωβητήρ, μνηστήρ, ὀλετήρ, ὀπτήρ, ὄρχηστήρ, πρηκίτηρ, οἶνο - ποτήρ, ῥαιστήρ, ῥητήρ, ῥυτήρ, σαυρωτήρ, φυλακίτηρ καὶ εἴτι ἄλλο. Ἐπιθεωρῶν τις τὰ ὀνόματα ταῦτα δὲν εὐρίσκει οὐδέν, ὅπερ σημαῖνον τὴν ἐπίμονον, τὴν ἰσχυρὰν θέλησιν θὰ ἠδύνατο νὰ συντελέσῃ ἀμέσως εἰς τὴν μεταρρυθμισίαν τοῦ *ἐθέλων* εἰς *ἐθελοντήρ*. Μόνη ἄρα ἡ διὰ τῆς καταλήξεως -τηρ δηλουμένη ἔννοια, φαίνεται, ἔξεφράσθη διὰ τῆς μεταρρυθμίσεως ταύτης, ἀλλὰ νοεῖται οἴκοθεν ὅτι ἀνάγκη καὶ ἄλλη τις εἰδικωτέρα ἀφορμὴ νὰ ἐδόθη εἰς τὸν σχηματισμὸν τοῦτον. Κατὰ ταῦτα παρατηρῶν τις ὅτι ἐν β 291 - 292 λέγεται «*ἐγὼ δ' ἀνὰ δῆμον ἑταίρους αἰψ' ἐθελοντήρας συλλέξομαι*» καὶ ὅτι ἐν ἄλλοις πολλοῖς χωρίοις ἀναγινώσκεται *ἐρίηρες ἑταῖροι, ἐρίηρας ἑταίρους*, καὶ προσέτι ἐνθυμούμενος ὅτι πολλάκις τὰ ἐπίθετα τὰ ἀποδιδόμενα ἐνὶ καὶ τῷ αὐτῷ οὐσιαστικῷ μετὰ συγγενοῦς ἢ ἐναντίας σημασίας ἀφομοιοῦνται κατὰ τὸν τύπον, δὲν θὰ εὖρη ἀπίθανον ὅτι κατὰ τὸ *ἐρίηρες, ἐρίηρας ἑταίρους* ἐλέχθη καὶ *ἐθελοντήρες ἑταῖροι, καὶ ἐθελοντήρας ἑταίρους*, ἐπιτευχθείσης ἅμα τοιοῦτοτρόπως καὶ δι' οὐσιαστικοῦ εἰς -τηρ ἰσχυροτέρας ἐκφράσεως τῆς θελήσεως καὶ προθυμίας τῶν συλλεχθησομένων ἐταίρων. Πρὸβλ. *οὔριον* (φόν) - *οὔριον* καὶ κατ' αὐτὸ *κλούβιον* (ἄβγδ) ἀντὶ *κολοβόν*, καὶ περαιτέρω *σάπιος, κούφιος, ψόφιος, μούχιος, σκόριος, ζούφιος, δόλιος, χλόμιος* κλπ. (Ἐπετηρ. Πανεπιστημίου 1913, σ. 42), πρὸς δὲ *ἱερατεῖον* κατὰ τὸ *γηρατεῖον* κτ. (ἐν Γεν. Γλωσσ. σ. 152 κέξ.).*

Κατὰ τὴν αὐτὴν ἀρχὴν ἐρμηνεύονται, ὡς φρονῶ, καὶ τὰ Ὀμηρ. ἐπίθετα *εὐρυπυλές* καὶ *χαλκοβατές*. Ὅτι ὁ σχηματισμὸς αὐτῶν εἶναι ἀνώμαλος, πείθεται ἕκαστος παρατηρήσας ὅτι οὔτε πρωτόκλιτα ὀνόματα εἰς -α (-η) λαμβάνουσιν ὡς β' συνθετικὰ τὸν τύπον -ης -έως ἀλλὰ ἢ τὸν εἰς -ας (-ης) ἢ τὸν εἰς -ος, *αἰολομίτης, χρυσολύρας, εὐγλωττος, εὐμνοςος, ἀθάλασσος, ὁμογράπεζος*, οὔτε τὰ εἰς -τος παθητικὰ ῥηματικά, ὡς β' συνθετικά, λήγουσιν εἰς -της -τές ἀλλ' εἰς -τος, *εὐβάτος, εὐποίητος, ἄροητος* κλπ. Καὶ ὅμως ἐλέχθη *πίλη -εὐρυπυλές* καὶ *βατὸς -χαλκοβατές*. Ἀλλὰ παρατηρῶν τις ὅτι τὰ ἐπίθετα ταῦτα

ἀποδίδονται τῇ λέξει δῶ, δῶμα, εἰς ἣν καὶ τὸ ὁμαλῶς ἐσχηματισμένον ὑψηροφές (ἐρέφω) δύναται νὰ εἰκάσῃ ὅτι, ὅπως ἐλέγετο ὑψηροφές μέγα δῶμα, ὑψηροφές δῶ, οὕτως ἐτολήθη καὶ εὐρουπυλές δῶμα, εὐρουπυλές δῶ, καὶ χαλκοβατές δῶ. (Τὸ ἑτεροαἰζία (νίκην) παρήχθη ἐκ τοῦ ῥήματος ἀλαίκεῖν, συνήφθη δὲ μόνον σημασιολογικῶς πρὸς τὸ ὄνομα αἰκίη, ὡς ῥηματικὸν δὲ ἔληξεν ὁμαλῶς εἰς -ῆς -έας· προβλ. Ἀκαδημ. Ἀναγνώσμ. Β' σ. 33).

Δὲν ἤξεύρω, ἂν ἡ ἐρμηνεῖα αὕτη τῶν εἰρημένων ἀνωμάτων εἶναι, ὅπως ἐγὼ πείθω ἑμαυτόν, ἐπιτυχῆς καὶ ἂν θὰ τύχῃ τῆς ἐγκρίσεως τῶν ἐπαίωντων. Ἐκεῖνο ὅπερ ἤξεύρω καὶ ὅπερ ἐσκόπονν κατὰ τὴν ἐξέτασιν αὐτῶν εἶναι πρῶτον νὰ δείξω ὅτι καὶ τὰ ἀνώματα ταῦτα ἔχομεν καθήκον νὰ ἐξετάσωμεν καὶ εὐρώμεν τὴν ὁδὸν ἣν, ἔστω καὶ ἀσυνήθη, ἐχώρησαν οἱ πλάσαντες αὐτά, καὶ δεύτερον νὰ δώσω ἀφορμὴν εἰς ἄλλον, ἰκανώτερον ἢ εὐτιχέστερον, εἰς ἀναζήτησιν καὶ εὐρεσιν τῆς περὶ τούτων ἀληθείας.

ΣΤ'

ΠΟΛΥΔΕΥΚΕΙΑ

Διεξεληθὼν ἐπ' ἐσχάτων τὸ Ὀνομαστικὸν τοῦ Ἰουλίου Πολυδεύκους παρετήρησα ὅτι πολλὰ τῶν ἐν αὐτῷ λεγομένων δύνανται νὰ εἶναι χρήσιμα εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἡμετέρας γλώσσης· ἐντεῦθεν ἀπεφάσισα νὰ μνημονεύσω καὶ ἐξετάσω ἕνια τούτων διὰ βραχέων.

Οὕτως ἀναγράφω πρῶτον ἐτιμολογίας τινὰς αὐτοῦ, τὰς μὲν ἀληθεῖς, τὰς δὲ ἄλλως ἐχούσας· πρβλ. *ὀδόντες οἷον ἔδοντες τινες*, Σ' 38 - *ἰνίον*, διότι ἀπ' αὐτοῦ αἱ *ἰνες* ἐκπεφύκασιν· *μήνγγες* καλοῦνται καὶ *εἰλαμίδες*, διότι περὶ μυελὸν *εἰλοῦνται*. - Β' 33, *ἀκαρὲς* τὸ σμικρὸν λέγεται, ὃ διὰ τὴν σμικρότητα οὐ κατακείρεται (ἴδε καὶ Prellwitz ἐν λ.) καὶ *ἀκαρῆς* καιρὸς καὶ πούς *ἀκαριαῖος* ὁ βραχὺς κτλ. Συγχρότερα δὲ αἱ πλημμυεῖς, λ.γ. *ἀνθερέων* ἀπὸ τοῦ *θριξίν ἀνθεῖν*, Β' 97 - *παστάς* ἀπὸ τοῦ *πάσασθαι*, Σ' 7, δέον ἀπὸ τοῦ *πα(ρα)στίας*. - Β' 91, οἱ μέσοι τέτταρες *ὀδόντες* καλοῦνται... καὶ *κτένες*... ὅτι *κτείνουσιν* ὃ ἂν *λάβουσιν*, δέον *κτένες* ἀπὸ τῆς ὁμοιότητος πρὸς *κτένα* (πρβλ. λατ. pecten). - Ὅμοίως ἐρμηνεύει πλημμυελῶς τὰ *μῆλα* τῶν παρειῶν ἐν Β' 87, λέγων: «ὠνόμασται δὲ *μῆλα* παρὰ τὸ *ἀνθεῖν ἐν ὄρα*», δέον ἀπὸ τοῖς ὁμοιότητος. - Ὅμοίως διδάσκει ἐν Θ' 12, «οὐ φαῦλον δ' ἂν εἶη προσειπεῖν, ὅτι καὶ *Νίνος*, ὁ *Βήλον* τὸν αὐτοῦ παῖδα ἐν *ἀγρῶ* τεχθέντα *Ἄγρωνα* ὠνόμασεν»· ἀλλ' ἡμεῖς σήμερον ἐπιστάμεθα ὅτι τὰ τοιαῦτα συντετυμημένα ὀνόματα οὐχ οὕτως ἐσηματίσθησαν. Πρόσθετες ὅτι πρόκειται περὶ ἀνθρώπου οὐχὶ Ἑλληνοσ. - Θ' 48, *μεμνόνεια* δὲ ἐκάλουν οὐ τὰ τῶν *ὄνων* κορεὰ ἐπιπράσκετο ἴσως τῶν *ὄνειων* ἐόντων τῷ ὀνόματι ὑπολαμβάνει δηλ. αὐτὸ σίνθητον ἐκ τοῦ μεμν + *ὄνεια*, ἐνῶ εἶναι παράγωγον ἐκ τοῦ μέμνων - *ὄνος*. - Ἐν Ζ' 146, «τὸ ἀνατρέφειν τὰ φρυτὰ μωσχεύειν ἂν λέγοιτο», νομίζει δηλ. ὅτι πρώτη σημασία τοῦ *μώσχος* εἶναι ἢ τοῦ νεογνοῦ βοδὸς καὶ μεταφέρει ἀπὸ τούτου εἰς τὰ νέα φρυτὰ, διὸ λέγει *ἀνατρέφειν*, ἐνῶ ἢ πρώτη σημασία τῆς λέξεως εἶναι ἀκριβῶς ἢ τοῦ ἔρνου, νέου φρυτοῦ κλπ.

Οὐχι σπανίως ἀναγράφει λέξεις σφωζομένας μέχρι σήμερον ἐν τῇ κοινῇ λαλουμένη ἢ ἐν τισι διαλέκτοις ἐπὶ τῆς αὐτῆς ἢ ἄλλης σημασίας· πρβλ. *τρούπανον*, *τέρευτρον*, *τρουπανοῦχος*, *ἀρις* (Καλλίας γοῦν λέγει τῆς πατρικῆς *ἀρίδος*) Ζ' 113· σήμερον ἐν Κρήτῃ τὸ τρούπανον λέγεται *ἀρίδι*. - Δ' 190, *ροσήματα ἐξωθεν ἐπιφανόμενα*... *ἔλκος ἀπόστημα*· σήμερον ἐν Κρήτῃ τὰ μεγάλα ἐξανθήματα λέγονται *ἀποστέματα*. - 'Ἐν 10, 129, κείται καὶ *σκαπάνη* καὶ *σκάφιον* καὶ *σκαλῖς*... καὶ *ἀξίνη*· σήμερον ἐν Κρήτῃ λέγεται ἡ *σκαλίδα*. - 'Ἐν Ζ' 68, μνημονεύεται *κάσσοσ ἱππικός*, καὶ ἡ λέξις σφύζεται ἐν Κρήτῃ, καλεῖται δὲ οὕτως ἢ ἐν Ἀθήναις *λαιμαριὰ* (τοῦ ἵππου) λεγομένη. - Γ' 19, *ὄϊζι* τοῦ γένους· τούτου λέγεται μὲν θρασυτέρα ἢ χρήσις, εὐχρηστεῖ δὲ καὶ ἐν τῇ νέῃ γλώσσῃ, *νέγιέ μου*, *ποῦ ν' ἢ ὄϊζα σου*; καθὼς καὶ τὸ *ὄϊζικό· στάλικες* μνημονεύονται ἐν Ε' 19, καὶ Ι' 141, ὡς ξύλα χρήσιμα εἰς τὰς ἄρκυς τοῦ κυνηγίου· ἐν Κρήτῃ δὲ σήμερον λέγονται οὕτω τὰ ἐκ λίθων ὄροσημα. - 'Ἐν Σ' 21, μνημονεύεται τὸ ἐπίθετον *ἐξοῖος* καὶ τὸ ῥῆμα *ἐξοῖῆσαι* καὶ τὸ ὄνομα *ἐξοῖνία* ἐπὶ τοῦ ἄγαν μεθύοντος, μεθύσου καὶ τῆς μέθης· σήμερον λέγεται ἐν Κρήτῃ *ξεξοῖνίζω*, *ἐξεξοῖῆσα* = ἀνανήφω, συνέρχομαι ἐκ τῆς μέθης, τοῦ ὕπνου, ὅπερ φαίνεται σύνθετον ἐκ τῆς *ἐξ* καὶ τοῦ *ἐξοῖνῶ* τούτου. - Ἡ λέξις *κάκκαβος* ἀναγινώσκειται ἐν Ι' 186 ἐπὶ τῆς *λοπάδος*. - 'Ἐν Ζ' 84, κείται «*καλόποδες οὐ κατὰ τὴν νῦν χρεῖαν μόνον ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν ἀρχαίαν κέκληται*». - Ἡ λέξις *φόρημα* χαρακτηρίζεται ἐν Ζ' 85, ὡς στρατιωτικὸν ὑπόδημα, ἀλλαχοῦ δὲ ἐπὶ γενικωτέρας ἐννοίας. - Τὴν λέξιν *ἐνδρομίδες* ἐν Ζ' 93, χαρακτηρίζει λέγων «*ἴδιον τῆς Ἀρτέμιδος τὸ ὑπόδημα*». - 'Ἐν Ι' 189 - 90, ἀναγινώσκειται «*τὸ μὲν ξύλον ᾧ περιπλάττονσι τὸν πηλὸν οἱ κοροπλάθοι κἀναβῖς καλεῖται· τὸ δὲ πῆλινον ὃ περιεῖληφε τὰ πλασθέντα κήρινα, ἃ κατὰ τὴν τοῦ πρὸς προσφορὰν τήκεται καὶ πολλὰ ἐκεῖνῳ τρουπήματα ἐναπολείπεται* *λίγδος* καλεῖται»· ἡ κατεργασία δὲν μοι εἶναι πολὺ σαφής, ἀλλὰ πάντως δηλοῦται ὅτι *λίγδος* (πρβλ. (ἐπι)λίγδην) ἐκαλεῖτο πηλινόν τι σκεῦος, ὃ διὰ τὴν ἀκαθαρσίαν ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τὸ ῥῆμα *λιγδῶνω*, *λίγδα*, *λιγδιάρῖς* κλπ.

Οὐχι σπανίως παρατηρεῖ τινα περὶ χρήσεως τῶν χρόνων αὐτοῦ ἢ συνιστᾶ χρῆσιν λέξεως· πρβλ. *ἀποβάθρα ἦν σκάλαν καλοῦσιν*, Α' 93 - *χειρόμακτρα τὰς νῦν μαντήλας*, Ζ' 74 - *καυδροῦτιον τὸ νῦν σουδάριον*, Ζ' 71 - *μέσπιλα ἃ καὶ ὄσα καλεῖται*, Σ' 80 - *σπάλαθρον τὸ νῦν σκάλευθρον*, Ζ' 22 - *ἀμπελίδες ἃς νῦν ἀμπελιῶνας καλοῦσιν*, Σ' 32 - *τὸ κοχλιάριον καλοῖσθαι ἂν μυστιλιάριον ἢ κοχλιῶρυχον*, Ζ' 87 - *τὰς δὲ λεγομένας πατέλλας λεκανίδας ὀνομαστέον* (καὶ ἀληθῶς ἐν Κρήτῃ τὸ *λεκανίδα* λέγεται, τὸ δὲ *πατέλλα* ἀγνοεῖται, γινώσκε-

ται δὲ μόνον τὸ παραγωγὸν πατελλάρος ὁ ἀναφύλαντίας, ὁ μετωπίας) **φάλαγγες φαλάγγια** τὰ τῶν νεωλκῶν ξύλα, οἷς ὑποβληθεῖσιν ἐφέλκονται αἱ νῆες (Ζ' 190), καὶ σήμερον ἐπὶ τούτων μόνον λέγονται ἐν τῇ νεωτέρᾳ δημοτικῇ τὰ φαλάγγια φυτεντήρια ἐπὶ ἐλαιῶν μάλιστα, Α' 222, καὶ νῦν ἐπὶ μόνον τῶν ἐλαιῶν λέγεται ἐν Κρήτῃ τὸ φυτεντές, φυτεντές ἐλαιές κλπ. - Ἐν Θ' 25, διδάσκει περὶ τῆς κατὰ συνεκδοχὴν χρήσεως τῶν λέξεων τὰ ὀρθὰ τάδε: «πολλὰ ἂν εὔροις ἐκ τῶν προειρημένων ἐπαινῶν μὲν τὴν φιλόανθρωπον καὶ εὖξενον πόλιν, πάλιν δὲ λέγων τὴν ἀπένανθρον καὶ ἄξενον εἰ γὰρ καὶ μὴ ἐπὶ πόλεων ἐστὶν ἀλλ' ἐπὶ ἀνδρῶν εἰρημένα, τὴν γοῦν χρῆσιν ἐστὶν ἄγειν ἐπὶ τὰς πόλεις, ὥσπερ αὖ καὶ ὅσα ἐπὶ χωρίων ἐστὶν ὕγεινῶν τε καὶ νοσερῶν καὶ πάνθ' ὅσα τοιαῦτα, προσαιπτόν καὶ ταῦτα ταῖς πόλεσιν». - Ὁμοίως παρατηρεῖ ἐν Θ' 47, «τοὺς τόπους ὠνόμαζον ἀπὸ τῶν ἐν αὐτοῖς πιπρασκομένων, ὡς εἰ φαῖεν ἀπῆλθον εἰς τοῦψον καὶ εἰς τὸν οἶνον καὶ ἐς τοῦλαιον καὶ ἐς τὰς χύτρας καὶ κατὰ τὸν Εὐπόλιον παρῆλθον εἰς τὰ σκόροδα καὶ τὰ κρόμμυα καὶ τὸν λιβανωτὸν κεῖθ' ἂν τῶν ἀρωμάτων καὶ περὶ τὰ γέλη». - Καὶ Γ' 19, «ἀπὸ τῶν σκευῶν καὶ τὸ πρᾶγμα τῆς πράσεως αὐτῶν καὶ τὸν τόπον οὕτω κεκλήκασιν, ὥσπερ ἀπὸ τῶν πιπρασκομένων καὶ τὰ χωρία ὠνόμαζον λέγοντες εἰς τοῦψον καὶ εἰς τὰ μύρα καὶ εἰς τὸν χλωρὸν τυρὸν καὶ εἰς τὰ ἀνδράποδα». Πρβλ. καὶ Ζ' 88, «καρβατίνη ἀγροικικὸν ὑπόδημα, κληθὲν ἀπὸ **Καρῶν**, Ἀμυκλιᾶδες δὲ ἐλευθεριώτερον... δηλοῖ δὲ τῇ κλήσει τὸν τύπον, αἱ δὲ Ἀργεῖαι παντὶ δηλὸν ὡς Ἀργείων τὸ εὔρημα, καθάπερ αἱ Σκυθικαὶ Σκυθῶν καὶ Ῥοδίων αἱ Ῥοδιακαί, αἱ δὲ Λακωνικαὶ... τοῦνομα δηλοῖ τὸν τῆς εὐρέσεως τόπον, καὶ Θετταλὶς δὲ ὑπόδημα μνηστῶν τοὺς εὐρετάς. Ἀπὸ δὲ τῶν χρησαμένων Ἰφικρατίδες, Δεινιάδες, Ἀλκιβιάδες, Σμινδυρίδια, Μυννάκια ἀπὸ Μυννάκου, ἦν δὲ καὶ ὑπόδημα δημοκοπίδες». - Ἐν Ζ' 84, **τραπέζας** δὲ ἐγάλων καὶ τὰ στία τὰ ἐπ' αὐτῶν τιθέμενα (πρβλ. καὶ Γ' 81). - Β' 153, **χειρονομῶ**... Ἡρόδοτος δὲ... τοῖς ποσὶν χειρονόμησεν. - Α' 144, πτέρνα τὸ πάτημα δι' οὗ ἀνήρχοιτο εἰς τὰ ἄροατα. - Α' 161, τοιχοποιοὶ οἱ οἰκοδομοῦντες ἀλλὰ καὶ οἱ τοῦ ἔργου ἐπιστάται. - Ἐν Η' 25, εἴποις δ' ἂν καὶ ἐνδικον οὐ μόνον ἄνδρα ἀλλὰ καὶ ἡμέραν ἐν ἧ δικάζουσιν. - Α' 74, «ξένος καὶ ὁ ὑποδεχόμενος καὶ ὁ ὑποδεχθεὶς». - Β' 126, **ἀκόντισμα** καὶ τὸ ὄπλον καὶ τὸ ἔργον. - Β' 81, **ἀκοαὶ** καὶ τὸ μέρος καὶ τὸ ἔργον. - Β' 57, **ὄψις** καὶ ἡ αἰσθησις καὶ τὰ ὄμματα. - Β' 181, **βουβῶν** καὶ τὸ μέρος καὶ τὸ πάθος. - Β' 150-2, Πολυκλείτου **χειρ** τὸ ἄγαλμα καὶ Ἀπελλοῦ **χειρ** ἡ γραφή, καὶ τὸ **χειρογράφων χεῖρα** ὠνόμασεν

(Υπερείδης). - Α' 79, *συμπόσιον* ἐκ τοῦ ἔργου ὀνομασμένον, τὸ δ' αὐτὸ καὶ *συσσίτιον*. - Ζ' 78, *ἱματιόπωλις* ἀγορά, ἢ δ' αὐτὴ καὶ *σπειρόπωλις*: *σπεῖρα* γὰρ οὐ τὰ θάκη μόνον ἀλλὰ καὶ τὰς ἀμείνους ἔνοι καλεῖν ἤξιον ἐσθῆτας. - Γ' 11, *γαμβροὶ* οἱ ἐκ τῆς τοῦ γήμαντος οἰκίας, οἷον πατρὸς καὶ οἱ ἄλλοι πάντες κατὰ ταῦτα οἱ πρὸς γένους τῶ ἀνδρὶ, *πενθεροὶ* δὲ ἀνάπαλις οἱ τῇ γημαμένη προσήκοντες, εἰ καὶ συγκεχῆσιν οἱ ποιηταὶ τὰ ὀνόματα τῆν χοῆσιν μεταβαλόντες. - Ε' 141, *εὐχάριστος* καὶ *εὐχαριστεῖν* ἐπὶ τοῦ δίδουαι, οὐκ ἐπὶ τοῦ εἰδέναι χάριν. - Ζ' 73, τὸ δὲ ἐργαλεῖον καθ' οὗ ἔκλωθον ἐξαοτῶντες τὰ στεπλεῖα *γέρων* ἐκαλεῖτο ἢν δὲ ξύλον πεποιημένον κίονον, σχῆμα Ἐρμοῦ τετραγώνου ἔχον, ὃ *γέροντος* ἐπὶν πρόσωπον, ἀφ' οὗ καὶ τοῖνομα. - Γ' 53, *ζεῦγος* πᾶν ἄν καλοῖτο τὸ ἐξεργημένον καὶ εἰ τοῶν ὑποξυγίων ἢ καὶ τετάρων εἴη καὶ *μονόπρω* δ' ἄν τις χοῆτο (δηλ. ζεύγει). - Ζ' 107, *βασκάνια* τὰ πρὸ τῶν χαμίνων τῶν χαλκῶν καταρτώμενα ἢ ἐπιπλατιόμενα ἐπὶ φθόνου ἀποτροπῆ. - Θ' 103, *χαρώνειος* θύρα, δι' ἧς τὴν ἐπὶ θανάτῳ ἀπήγοντο.

Ἄλλοτε διαστέλλει καὶ κατονομάζει ξένας ἢ διαλεκτικὰς λέξεις πρὸς *σινδῶν* Αἰγυπτία, Ζ' 72 - *πανδούραν* Ἀσσίοιο ὀνόμαζον, Α' 60 - *παράδεισος*, βαρβαρικὸν εἶναι δοκοῦν τοῖνομα ἢκει κατὰ συνήθειαν εἰς χοῆσιν Ἑλληνικῆν, ὡς καὶ ἄλλα πολλὰ τῶν Περιοικῶν, Θ' 13 - *σαράβαρα*... ἐν τοῖς Σκύθαις Ἀσιπάρης... (οἶθεν τὸ νῦν σαλβάρ), Ἀνδῶν δὲ τις χοῆτων *βάσαρα*... παρατηρεῖ δὲ ἐπὶ λέξει: «τὰ τοιαῦτα ὀνόματα μνηνεῖν με ἀλλὰ μὴ χοῆνεν νόμιζε». - Ἐν δὲ Θ' 82, τοῦ λόγου ὄντος περὶ τῆς λίτρας, Σικελικοῦ ἢ ἀσθότερον Ἰταλιωτικοῦ ὀνόματος γράφει: «ἔχει μὲν δὴ τι καὶ φιλόκαλον ἢ τούτων γρῶσις ἴσως δὲ οὐδὲ ἢ χοῆσις ἄτοπος, εἰ μὴδὲ τοῖς *σίγλους* ὁ Ξενοφῶν ὄνομα βαρβαρικοῦ νομίσματος εἰπεῖν ἐγενάξατο καὶ μὴν καὶ τὸν *δανάκην* εἶναι τινὲς φασὶ νομισμά τι περσοικόν...». Ὅμοίως μνημονεῖει ξενικῶν ὀνομάτων, οἷον *κανδύταλις*, *τιάρα*, *κροβασία*, *κίδαρις* ἢ *κίταρις*, *κάλαστοις*, *φάσσαν*, *ἡμιτύβιον*, *ξείρα*, *καννάκης*, *σάραπις*, *τήβεννα* - τὸ *ρογός* (rogus) καὶ τὸ *ροῖμμος* ἐκ τοῦ Ἐπιχάρμου, τοῦ Ῥίνθωνος - τὸ *κῆβιον* ἐκ τοῦ Ἰπποκράτους - τὸ *μανδῆν* ἐκ τοῦ Αἰσχίλου ὡς Λιβυρικόν - *θύρα κικκλίδες* ἄς οἱ Ῥωμαῖοι *καγκελλωτάς* λέγουσιν, Η' 124 ἢ ὡς διαλεκτικῶν, οἷον *κασία* Μακεδονικόν - *κοτις* ἢ κεφαλή Δωρικόν κλπ. ἢ ὡς ποιητικῶν, οἷον Α' 14, *θηπόλοι* ποιητικώτερον - ὁμοίως τὸ *θεοπιφδεῖν* καὶ *ἀγγιέρομοις* λέγει διθηραμβώδη, αὐτ. 17 - τὸ *θεοστιγῆς* τραγικόν ὅπως καὶ τὸ *ἀγένειος*,¹ Β' 88

¹) Τὸ ἀγένειος ἀπαντᾷ καὶ παρὰ Ξενοφῶντι, πρὸς δὲ σφίζεται καὶ ἐν τῇ

- τὸ οἰκοδόγμων, πέλλιξ, 21 - τὸ νεφεληγροῦτης, ἐννοσίγαιος, ἰλλὸς καὶ ἰλλώπτειν, δεινδίλλειν, τὸ ἀφ᾿ἄσθαι, πατροφόντης, μητροφόντης, χναύματα, ραγαλίσματα, ρωμένη, ἀδιάττον, ἀλκίτηρ, σπάδιξ, ζίζκος, ἀμβλυωπός, Θ' 22 - τὸ φόβαι, ἐθειραι, σμήριγγες, ἑλικες τοῖς μέτροις δεδόςθωσαν, καὶ τὸ ἐφήβαιον λέγει τῶν ἰατρῶν, Β' 179, κλπ.

Ἄλλ' ἰδιαιτέρας παρατηρήσεως ἄξια εἶναι ὅσα διδάσκει περὶ τῆς τοιαύτης ἢ τοιαύτης χρήσεως πολλῶν λέξεων. Ζῶν δηλ. κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἀκμῆς τῶν Ἀττικιστῶν συνιστᾷ ἢ ἀποβάλλει πολλὰς λέξεις συνήθως μὲν κατὰ λόγον τῆς χρήσεως αὐτῶν ὑπὸ τῶν δοκίμων συγγραφέων, ἀλλὰ ὡς φαίνεται, καὶ κατ' ἄλλας ἀπόψεις, καίτοι δὲν ἀναφέρει πᾶντοτε τοὺς λόγους τῆς ἐκάστοτε κρίσεως αὐτοῦ· ἐντεῦθεν ἡμεῖς σήμερον οὐχὶ σπανίως ἀγνοοῦμεν τὰς αἰτίας τῶν τοιοῦτων ἀποφάνσεων. Προβλ. Η' 134 κέξ., οἱ γὰρ **κοινῶνες** Ξεροφῶντος ἴδιον... τὰ **διαιρετὰ** εὐτελέστερον, ... τὸ **μερίσασθαι** εὐτελέστερον, κρεῖσσον δὲ τὸ **μοιρολογεῖν**... ὁ **διαμερισμὸς** ἐπόφανλον καὶ ἡ **δάτησις** ἐπομώχθηρον, βέλτιον δὲ ὁ **δασμὸς**. - Γ' 83, τᾶχα δ' εἶποι τις ἂν καὶ **πινάκια**· οὐ γὰρ ἄλλο γὰρ χρῆσθαι τούτῳ τῷ ὀνόματι. - Α' 93, **πρυμνήσια**· ἐγχιωρεῖ γὰρ τῷ ὀνόματι χρῆσθαι, κἂν ἢ ποιητικόν.¹ - Β' 22, **λάχνη**· χρηστέον τῷ ὀνόματι κἂν ποιητικόν. - Γ' 29, ἐξανεψοὶ καὶ ἐξανεψαῖ· τούτῳ τῷ ὀνόματι οὐ πᾶν τετριμμένῳ κέχρηται Μένανδρος, ᾧ **ἀεὶ μὲν οὐ χρησιτέον ὡς οὐκ ἀκριβῶς Ἑλληνικῶ**, ἐπὶ δὲ τῶν ἀκατορομάστων πιστευτέον· ὦν γὰρ γενῶν ἢ πραγμάτων ἢ κτημάτων ὀνόματα παρ' ἄλλοις οὐκ ἔστιν, ἀγαπητὸν ἂν εἴη καὶ παρὰ τούτου λαβεῖν. - Α' 78, ξενῶν, ὃ παρὰ τοῖς νεωτέροις **νοσοκομεῖον** λέγεται καὶ **κοιτῶν**· εἰ γὰρ καὶ Μένανδρος αὐτὸ βάρβαρον οἶται, ἀλλ' Ἀριστοφάνης πιστότερος αὐτοῦ εἰπὼν κλπ. - Ἐν Α' 6, διωστέλλει τοὺς ἀκριβεστέρους, ἦτοι τοὺς δοκίμους πεζογράφους, τῶν ποιητῶν λέγων «οἱ μὲν γὰρ ἀκριβέστεροι **σηκὸν** τὸν τῶν ἡρώων λέγουσιν, οἱ δὲ ποιηταὶ καὶ τὸν τῶν θεῶν, ὡς οἱ τραγωδοὶ **ἀγνὸν εἰς σηκὸν θεοῦ**». - Θ' 137, **τευτάξειν** ἀλλ' οὐ προσέμεται. - Γ' 78, λάτρις καὶ ἀμφίπολος καὶ **πρόσπολος** οὐ καθ' ἡμᾶς. - Ὁμοίως Γ' 90, τὸ **θακεῖν** οὐκ ἂν εἴη πρὸς ἡμῶν. - Ε' 76, Ἀνακρέων σφάλλεται **κερόεσσαν** ἔλαφον προσειπὼν καὶ Σοφοκλῆς **κεροῦσσαν** τὴν Τηλέφου τροφόν, Ὅμηρος δὲ

νέα Ἑλληνικῆ, ἀγένεο παλλικαίρι παρ' Ἐρωτοκρίτῳ, προβλ. καὶ ἀγένειο ζευγάρι μοῦρο ἀλώνι ἐν παροιμίᾳ, περὶ ἧς ἴδε Ἀθηνᾶς τόμ. Κ', σ. 556.

¹) Ἡ λέξις πρυμνήσι (δηλ. σχοινίον) σφίζεται περὶ τὸν Παγασσητικὸν κόλπον· δὲν θὰ ἦτο ἄρα μόνον ποιητικῆ.

ὀρθῶς λέγει ἀμφ' ἔλαφον κεραόν.¹ - Β' 12, πολιοκρόταφος οὐ καθ' ἡμᾶς. - Β' 30, τὴν γὰρ κοσύμβην οὐκ ἂν προσείμην. - Δ' 43, τριψημερεῖν, εἴρηται μὲν, οὐ μὴν ἔμοιγε ἀρέσκει. - Σ' 87, τὴν δὲ καλουμένην νύγλαν μυστίλην ἡδίων καλεῖν. - Α' 98, κατ' Ἀντιφῶντα ὁ ποδοχῶν ἢ μᾶλλον κατ' ἐμὲ ὁ ποδηγῶν. - Σ' 175, τὸ φυράδην καὶ ῥύδην οὐκ οἶδα εἰ ἀνεκτά. - Β' 8, βρέφος νεογιλῆς (Ἰσαῖος), ἐμὲ δὲ οὐκ ἀρέσκει, ἄμεινον δὲ τὸ παρ' Ἡροδότῳ νεογνὸν κλπ. - Ζ' 111 - 2, κορώνην, οἱ δὲ νῦν κόρακα, κόρακι κλείειθ' ἢ θύρα ἔστι μὲν οὐ κεκοιμένη τοῖς νέοις ἢ φωνή, ληπτέον δὲ καὶ τὰ σπάνια, εἰ μὴ καὶ παρ' αὐτῶν εἶη χρησιέα. - Η' 78, χλεύη λέγεται ἀλλ' οὐχ εὖρον. Α' 9, οὐδέπω ἐντετύχηκα τῷ ὀνόματι ἀβέβηλος. - Δ' 93, ἀποκήρυκτος οὐκ ἔστιν ἐν χρήσει τῇ παλαιᾷ Θεόπομπος δ' αὐτῷ κέχρηται ὁ συγγραφεὺς· ἀλλ' οὐδὲν Θεοπόμπῳ σταθμητὸν εἰς ἐρμηγείας κρίσιν. - Θ' 33, φιλοτιμομένῳ δὲ (ἦτοι τῷ περὶ τὴν Ἀττικὴν χρῆσιν ἐπτοημένῳ, τῷ ταύτην ἀκριβοῦντι) ἔξῃσιν εἰπεῖν Σαλυμυθισός, Καφηρεῖς καὶ ὅσα ἐν θαλάσῃ δυσμικτα καὶ ἄξενα χωρία. - Θ' 27, ἡ πολλὰς ἔχουσα πόλεις χώρα πολὺπολις· πέρα γὰρ τοῦ δέοντος φιλοτιμον τὸ τὴν οἰκουμένην εἰπεῖν εὐπολιν. - Α' 78, εἴποις δ' ἂν τὸν περιστυλον τόπον καὶ περικίονα (καὶ γὰρ στῦλος καὶ κίων ὀνομάζεται). - Β' 112, καὶ γλυκυφωνίαν ἂν φράις, οὐκ ἂν καὶ γλυκύφωνον προσειπῶν. - Α' 84, ναυπηγοὶ φιλοτιμότερον δὲ νεουργοὶ καὶ νεωποιοὶ καὶ τριηροποιοὶ καὶ τὰ ὅμοια. - Α' 35, φιλοτιμότερον δὲ τῇ χρήσει τὸ τελεσιουργεῖν καὶ ἡ τελεσιουργία. - Α' 160, φιλοτιμότερον θέρους ἀκμή. - Αὐτ. 66, φιλοτιμότερον δὲ προστεθῆναι τὴν εἰς πρόθεσιν ταῖς ἐπιουσαῖς ἡμέραις, οἷον εἰς αὖριον, εἰς τὴν ἐπιουσαν, εἰς ἡμέραν τρίτην καὶ εἰς ἡμέραν τετάρτην κλπ. - Ε' 117, ἡ καλλιλογία καὶ εὐστομία βίαιον. - Β' 112, θρασυφωνίαν εἴποις ἂν οὐκ ὄν τῆς Πλάτωνος θρασυξενίας ἀηδέστερον, τὸ δὲ θρασύφωνος βίαιον. - Δ' 23, τὸ ἐπίρρημα πολλῶς βίαιον· θεραπεία τὸ πλῆθος τῶν θεράποντων, τὸ δὲ θεραπευσία βιαίότερον. - Α' 21, φιλοθεότης βίαιον. - Α' 54, ὁ ἐνδεκέτης σκληρότερόν μοι φαίνεται. - Γ' 20, ἡ ἀνδρείότης σκληρόν. - Θ' 148, σκληρότερον τὸ γελωτοποιεῖν, εὐτελέστερον τὸ γελοιάζειν καὶ φορτικώτερον τὸ γλοιάζειν. - Δ' 12, φλαυρότης σκληρόν (κατωτέρω ἀναγράφει τὸ φλαῦρος, φλαύρωσ καὶ ἀποφλαυρίσαι). - Ε' 126, τὸ νόησις σκληρότερόν τε καὶ ἀμφίβολον. - Θ' 152, τὸ καταμανθάνειν καὶ ὁ καταμαθητικὸς δυναχέστερα τῷ μήκει. - Γ'

¹) Ἡ λέξις κερόεσσα - κερουσσα ἐσχηματίσθη ἐκ τοῦ θέματος κερο - ὅπως καὶ τὰ σύνθετα κεροθέτης κερο - ελκάς - κερουκάς κλπ.

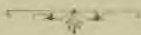
105, τὸ νοσωδῶς ἔχει τινὰ πρὸς τὴν ἀκοὴν δυσχέρειαν. - Η' 147, τὸ ζημιωδῶς δύσφθεγκτον· αὐτ. 152, ἡ σύνδεσις σκληρόν, κᾶν Πλάτωνος ἤ. - Β' 113, ὁ δὲ σύμφωνος πάνν εὐτελής· τὰ ἐπιρρήματα εὐφώνως, μικροφώνως, μεγαλοφώνως, ὁμοφώνως, ἀφώνως, ἠδυφώνως· τὰ γὰρ ἀπὸ τῶν ἄλλων οὐ λεία πρὸς τὴν ἀκοήν. - Η' 11, σκληρόν τὸ ἰσοστασίως· ἐλεημόνως καὶ φιλοικτιυρόνως σκληρά. - Β' 23, οὐλοκίκιννα καὶ στραβολοκόμαν μοχθηρά. - Α' 13, τὸ θεοποιία δυσχερὲς πρὸς τὴν ἀκοήν, καὶ μορφῶσαι σκληρόν. - Α' 39, ὀρχητόμος, εἰ μὴ σκληρότερον. - Γ' 119, ἐκτένεια σκληρόν. - Α' 150, ἀντιπολέμιοι σκληρόν ἐστι, βέλτιον ἀντιπολεμοῦντες. - Α' 153, ὀμαιχμία (Θουκυδ.) οὐ λείον πρὸς τὴν ἀκοήν. - Α' 156, ἐμπειροπόλεμοι ἐπαχθές. - Β' 154, αὐτοχειρίσαντες παμμίαιρον. - Δ' 51, σοφιστεία βάσβαρον, ταπεινώσις εὐτελής, δόλωσις τραχύ. - Γ' 8, ξένισις τραχύ. Θ' 127, ἡ στραγγεία παμπόνηρος. - Θ' 151, εἰδήμων μοχθηρόν, ἀθυρογλωσσοσ (Εὐρ.) ὑπομόχθηρον, ἀγωνοθήκη (Εὐρ.) μοχθηρόν, λεουργὸς (Ξενοφ.) φροστικόν. - Α' 80, σιτοποιὸς οἶκος, ἵνα μὴ μυλῶνα ὡς οὐκ εὐφημον ὀνομάζωμεν. - Α' 70, περὶ πρῶτον ὕπνον, εἰ μὴ εὐτελής. - Β' 17, τὸ κοράσιον εἴρηται... ἀλλ' εὐτελής. - Γ' 120, φιλοπονία εὐτελής. - Ὅμοίως χαρακτηρίζεται τὸ δειλῶς, δόκησις, λοιδορος, ἀλειουργησία, ἐλευθεροπρέπεια, Γ' 119, εὐσημα γράμματα, νεόφυτον (Ἀριστοφ.) μυριαγωγὸς κλπ. κλπ.

Ἄλλα δὲ λέγει πάνν εὐτελεῖ, οἷον ἀφοβία, μωρῶς, εὐπῶγων κλπ. καὶ ἄλλα εὐτελέστερα, οἷον ἀγωγεύς, ἀνθυγενής, διχονοεῖν· τὸ ἀπονενοῆσθαι λέγει φανλότερον κλπ. Ἐν Γ' 40, ἀναγινώσεται ὅτι «τὰς τύλας κατὰ τὴν κοινήν χρῆσιν ἔστιν εἰρημένον». - Γ' 21, «τὸ κοινότατον τοῦτο καὶ μᾶλλον τεθρολημένον τὸν οἰκοδεσπότην καὶ τὴν οἰκοδέσποιναν οὐκ ἀποδέχομαι...» - Καὶ Γ' 41, «εἰ δὲ καὶ τὸ κνέφαλλον μὴ ἐπὶ τοῦ τυλείου τις ἀκούειν βοῦλοιο, ὥσπερ ἡ πολλή χρῆσις ἔχει, ἀλλ' ἐπὶ τοῦ ἐμβαλλομένου πληρώματος, ὁ γνάφαλον καλοῦσι...». - Ἐν Α' 78, ὅτι οἱ πολλοὶ πλαγίαν θύραν λέγουσι. - Ἐν Α' 241, ὅτι οἱ πολλοὶ κράμβην, ἦν οἱ παλαιοὶ ῥάφανον λέγουσι κλπ.

Τοιοιουτρόπως ἔρχεται εἰς τὴ παρὰ τοῖς πολλοῖς καὶ ἰδιώταις εὐχρηστα διδάσκων περὶ πολλῶν ὅτι εἶναι τῶν ἰδιωτῶν ἢ ἰδιωτικῶν ἢ πάνν ἰδιωτικῶν, ὅτι εἶναι τῶν ἀδοξοτέρων κλπ. πρβλ. Α' 114, τὸ ἀνατοιχεῖν καὶ 165 τὸ ἐφιλιώθησαν ἰδιωτικόν· τὸ αὐτὸ κατηγορεῖται κατὰ τοῦ στραβός, Β' 51 - τοῦ μασχάλη ἀντὶ τοῦ ὑπὸ μάλης τῶν Ἀττικῶν, Β' 137 - τοῦ ἐλαρίστερος, Β' 160 - τοῦ σύναμος, Γ' 23 - τοῦ βούλησις, Ε' 165 - τοῦ βλάσφημος καὶ διάβολος, Ε' 168 - τοῦ εἰδήμων, Ε' 145 - τοῦ συναλλαγῆ, Ε' 143 - τοῦ ἀπολῦσαι, Η' 9 -

ἐπὶ τοῦ ἀποψηφίσασθαι, τοῦ καθάριος, 6, 27 κλπ. Περὶ τοῦ παππεπί-
 παππος ἀποφαίνεται ἐν Γ' 16, ὅτι εἶναι δεινῶς ἰδιωτικόν, περὶ τοῦ ἐπι-
 χάρτης ἐν Γ' 102, ὅτι εἶναι φαῦλον, περὶ τοῦ ἀπφία, ἀπφίον καὶ
 ἀπφάριον τῶν νέων κωμικῶν ὅτι εἶναι φαυλότατα - ἐν Γ' 35 περὶ
 τοῦ χαμεύνη καὶ χαμεύνιον ὅτι εἶναι τῶν ἀδοξοτέρων κλπ. Ἐνια-
 χοῦ ἐπιχειρεῖ νὰ δικαιολογήσῃ τὴν γνώμην αὐτοῦ διὰ τεχνολογικῶν
 λόγων οὕτω διδάσκει ἐν Ζ' 28, **νακοτίλης**... (καὶ **νακότιλον**) οὐκ
 ἀνεκτόν, εἰ μὴ τὸ ῥῆμα ἦν ἐν χρήσει παλαιότερον **ἐριουργεῖον ὀ-
 ίστῶν**... διὰ τοῦτο ἀνέχομαι τοῦ ὀνόματος, ὅτι τὸ πρᾶγμα τὸ ἀπ' αὐ-
 τοῦ καὶ τὸ ῥῆμα παρὰ τοῖς κερχουσιμένοις ἔστιν εἰρημένον (δηλ. τὸ
ἐριουργία καὶ τὸ **ἐριουργεῖν**) κλπ.

Ταῦτα, ὀλίγα ἐκ τῶν πολλῶν, τοῦ Ἀττιζιστοῦ τούτου, ἅτινα παρέ-
 χουσιν ἀφορμὴν εἰς ποικίλας παρατηρήσεις, νομίζω ἱκανὰ νὰ πείσωσι
 πάντας καὶ ἰδιαίτερος τοὺς περὶ τὴν λεξικογραφίαν ἀσχολουμένους,
 ὅτι οὐκ ὀλίγα διδάγματα δυνάμεθα νὰ ἀντλήσωμεν ἐκ τῆς μελέτης
 τῶν μετγν. τούτων Ἑλλήνων, οἵτινες περὶ τὴν ἐξέτασιν τῆς Ἑλληνικῆς
 γλώσσης ἐπὶ μακρὸν ἠσχολήθησαν καὶ πολλὰ τὰ μὲν ὀρθὰ τὰ δὲ καὶ
 οὐχὶ περὶ αὐτῆς ἐδίδαξαν, θὰ χαρῶ δὲ μεγάλα, ἂν τὰ λεχθέντα τύχω-
 σιν εὐρυτέρας ἐξετάσεως καὶ συμπληρώσεως παρὰ τινος ἢ παρὰ τινῶν
 ἐκ τῶν νεωτέρων.

ΝΙΚΟΛΑΟΥ Ι. ΕΞΑΡΧΟΠΟΥΛΟΥ

Τακτικὸς καθηγητὸς τῆς Φιλοσοφίας καὶ Παιδαγωγικῆς
ἐν τῷ Καποδιστριακῷ Πανεπιστημίῳ.

ΔΙ ΜΕΘΟΔΟΙ

ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ ΕΡΕΥΝΗΣ

Οἱ παλαιότεροι παιδαγωγικοὶ ἐφήρμοζον ἐπὶ αἰῶνας ὅλους κατὰ τὴν ἐπεξεργασίαν παιδαγωγικῶν προβλημάτων τρόπους θεωρητικούς καὶ δογματικούς, σχεδὸν δ' οὐδέποτε ὠρμῶντο ἀπὸ τῆς παρατηρήσεως καὶ τῆς ἐρεύνης τῶν φαινομένων. Οὕτω πολλάκις ἐστηρίζοντο ἐπὶ γνωμῶν ἄλλων προσώπων. Θέλοντες λ. χ. νὰ ἀποδείξωσι τὴν σκοπιμότητα παραγγελλμάτων παιδαγωγικῶν, μέσων ἀγωγῆς, τρόπων διδασκαλίας, ἠρκοῦντο εἰς ἀπαρίθμησιν γνωμῶν ἐπιφανῶν φιλοσόφων, παιδαγωγικῶν καὶ ἄλλων ἐπιστημόνων. Καθ' ἧς δὲ περιστάσεις δὲν συνήγον οὕτω δογματικῶς τὰ παραγγέλματα αὐτῶν, ἐλάμβανον ὡς βάσιν προϋποθέσεις πεπλανημένας. Οὕτω λ. χ. πολλάκις μετετίθεντο διὰ τῆς φαντασίας εἰς τὴν παιδικὴν κατάστασιν καὶ ἔπλαττον περὶ τῶν ἰδιοτήτων καὶ τῆς ἰκανότητος τοῦ παιδὸς καὶ καθόλου περὶ τῶν φαινομένων τοῦ παιδικοῦ βίου προϋποθέσεις ἥκιστα στοιχοῦσας τῇ πραγματικότητι. Ἐπὶ τοιούτων δὲ προϋποθέσεων ἠκοδόμουν θεωρίας ὅλας. Σπανιώτατα δὲ προσέφευγον εἰς πραγματικὴν ἐπὶ παίδων παρατήρησιν. Καὶ ὅσάκις δ' ὅμως ὠρμῶντο ἀπὸ παρατηρήσεων, αὐταὶ ἦσαν κυρίως τυχαῖαι ἀντιλήψεις, ἄνευ συστήματος καὶ ἀρχῶν τελούμεναι. Καθόλου εἶπεῖν, κοινὸς χαρακτὴρ τῆς παλαιότερας ἐπεξεργασίας τῶν παιδαγωγικῶν θεμάτων εἶναι ἡ ἔλλειψις σπουδῆς τῶν φαινομένων.

Εἶναι ὅμως ἀναμφισβήτητον, ὅτι οὗτος ὁ ἀνθαίρετος τρόπος τῆς ἐπεξεργασίας τῶν ζητημάτων, ὁ ἄνευ συστήματος, ὁ στερούμενος πραγματικῆς βάσεως δὲν δύναται νὰ ἀγάγῃ εἰς ἀσφαλῆ πορίσματα, οὐδὲ νὰ συντελέσῃ εἰς διαμόρφωσιν ἐπιστήμης. Καὶ αἱ ἐπ' ἐνκαιρίᾳ δὲ παρατηρήσεις ἐπὶ παίδων, αἱ τυχαῖαι καὶ ἄσχοποι, αἵτινες ἐτελοῦντο ὑπὸ

διδασκάλων κυρίως κατὰ τὴν μετὰ τῶν παιδῶν ἀναστροφὴν αὐτῶν, ἐπικουροῦσι μὲν σπουδαίως πρὸς ἐξαγωγὴν πορισμάτων ὠφελίμων διὰ τὴν πρᾶξιν τῆς ἀγωγῆς καὶ τῆς διδασκαλίας, εἶναι ὅμως ἀνεπαρκεῖς, ὅπως ἀποτελέσωσι βάσιν, ἐφ' ἧς νὰ δύναται νὰ στηριχθῆ ἀποκλειστικῶς σύστημα, ἐπιστημονικόν.

Ἡ εἰκὼν δέ, ἣν ἡ παλαιότερα παιδαγωγικὴ παρέχει ἡμῖν, πείθει περὶ τοῦ ἀνεπαρκοῦς τῶν μέσων, δι' ὧν αὐτὴ ἐκαλλιεργεῖτο. Ἐφ' ὅσον εἰς τὰς εἰρημένας μεθόδους περιοριζέτο αὐτὴ, διετέλει ἀποτελοῦσα σύνολον γνώσεων πρακτικῶν, οὔτε εἰς ἐσωτερικὴν ἀλληλουχίαν εὐρισκομένων, οὔτε ἐπὶ τῆς πραγματικότητος στηριζομένων.¹ Μόνον δ' ἀφοῦ διεμορφώθησαν μέθοδοι ἐπιστημονικῆς ἐρεῦνης, ἀπέβη καὶ τῇ παιδαγωγικῇ δυνατὸν νὰ ἐξελιχθῆ εἰς ἀληθῆ ἐπιστήμην.

Περὶ τῶν μεθόδων τούτων ἔσται ἐν τοῖς ἐπομένοις διὰ βραχέων ὁ λόγος.

Καὶ ἡ σημερινὴ παιδαγωγικὴ πρὸς λύσιν οὐκ ὀλίγων αὐτῆς προβλημάτων, ἐν οἷς καὶ τινὰ τῶν κεφαλαιωδεστάτων, ὀρμάται ἀπὸ θεωρητικῶν προϋποθέσεων καὶ χειραγωγεῖται καὶ ὑπὸ τῶν πορισμάτων ἄλλων ἐπιστημῶν. Ἐν τῷ συνόλῳ ὅμως αὐτῆς θεωρουμένη σήμερον ἡ παιδαγωγικὴ δεικνύει χαρακτηριστὰ γενικὸν ἐπιστήμης ἐμπειρικῆς, ποιουμένη χρῆσιν μεθόδων, ἃς ἐν τῇ γενικῇ αὐτῶν μορφῇ ἔχει κοινὰς πρὸς πάσας τὰς θετικὰς ἐπιστήμας. Εἶναι δὲ αὐταὶ ἡ *συστηματικὴ παρατήρησις* καὶ τὸ *πείραμα*.

I. — Η ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΙΣ

Ἡ παρατήρησις ὡς μέθοδος ἐπιστημονικῆς παιδαγωγικῆς ἐρεῦνης διαφέρει τῆς τυχαίας ἐκείνης ἀντιλήψεως διαφόρων φαινομένων ἐπὶ παιδῶν, ἐφ' ὧν οἱ προσεκτικώτεροι τῶν παλαιῶν διδασκάλων

¹) Ὁρθόταται εἶναι αἱ σχετικαὶ παρατηρήσεις τοῦ *Binet*: « Ἡ παλαιὰ παιδαγωγικὴ παρ' ἅπαντα τὰ ὀρθὰ σημεῖα, ἅτινα περιέχει, πρέπει νὰ ἀντικατασταθῆ ἐξ ὀλοκλήρου, καθότι θεμελιώδεις αὐτῆς τρωτὸν εἶναι τοῦτο: Ἐδημιουργήθη μετὰ μεγάλης εὐχερείας· ἠχοδομήθη ἐπὶ ἐκδοχῶν ἀναποδεικτων· ἀντικαθιστᾷ τὰ γεγονότα διὰ παροτρύνσεων καὶ νουθεσιῶν. Τὸ γνώρισμα, τὸ ἀριστα χαρακτηρίζον αὐτήν, εἶναι ἡ λογοκοπία. Ἡ νέα παιδαγωγικὴ πρέπει νὰ θεμελιωθῆ ἐπὶ τῆς παρατηρήσεως καὶ τοῦ πειράματος. Πρέπει νὰ εἶναι πρὸ πάντων πειραματικὴ ἐν τῇ ἐπιστημονικῇ σημασίᾳ τῆς λέξεως ». (La *Fatigue* intellectuelle. Introduction. Paris, 1898).

ἐσθίριζον τὰ πορίσματα τῆς πείρας αὐτῶν. Δὲν εἶναι αὕτη τυχαία καὶ ἄσκοπος, ἀλλὰ προϋποτίθῃσι τὴν ὑπαρξιν ὠρισμένον σκοποῦ καὶ τελεῖται ἐπὶ τῇ βάσει ὠρισμένων ἀρχῶν. Ὁ ἐπιστημονικῶς παρατηρῶν προβαίνει συστηματικῶς, ἐπιδιώκων ὠρισμένον τι καὶ περιλαμβάνει ἐν τῷ κύκλῳ τῆς ἐρεύνης του οὐ μόνον τὸ παρατηρητέον φαινόμενον, ἀλλὰ καὶ τὰς συνθήκας, ὑφ' ὧν τοῦτο συνοδεύεται. Οὕτω δὲ κατορθοῖ οὐ μόνον νὰ λαμβάνῃ γνῶσιν τοῦ φαινομένου καὶ τῶν αἰτίων αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ νὰ διατάτῃ ἐκάστην ἐπὶ μέρος περιπτώσιν ὑπὸ γενικώτερα σημεῖα. Οὕτω προσέτι δύναται καὶ ἐν τῷ μέλλοντι νὰ διασαφῇ νέα φαινόμενα διὰ τῶν ἤδη παρατηρηθέντων. Συνελόντι εἰπεῖν, τὴν παρατήρησιν ταύτην δυνάμεθα νὰ χαρακτηρίσωμεν ὡς συστηματικὴν, ἐπὶ τῇ βάσει ὠρισμένων σκοπῶν γινομένην ἀντίληψιν τῆς πραγματικότητος.

Ἡ παρατήρησις τυγχάνουσα θεμελιώδους μέθοδος πάσης ἐμπειρικῆς ἐρεύνης, δύναται ἄριστα νὰ χρησιμοποιηθῇ πρὸς ἔρευναν τοῦ παιδός. Ἀληθῶς δ' αὕτη ὁδηγεῖ εὐθὺς πρὸς γνῶσιν τοῦ ὑποκειμένου τούτου τῆς ἀγωγῆς καὶ τῶν συνθηκῶν, ὑφ' ἧς ἐργάζεται, καίτοι παρέχει ἱκανὴν δυσχέριαν ἐφαρμοζομένη ἐπὶ παῖδων. Εἶναι δὲ δυνατὸν νὰ ἐφαρμοσθῇ κατὰ ποικίλους τρόπους, ὥστε, κυρίως εἰπεῖν, ὑπὸ τὴν ὀνομασίαν παρατήρησις πρέπει νὰ νοήσωμεν περιλαμβανόμενον οὐχὶ μονομερῆ τινα τρόπον ἐρεύνης, ἀλλ' ὁμάδα ὄλην ἱκανῶς περιπλοκῶν μεθόδων, οἷαι αἱ ἐπόμεναι:

A. — Ἡ ἄμεσος ἢ ἀντικειμενικὴ παρατήρησις.

Αὕτη συνίσταται εἰς τὴν σπουδὴν τῆς τοῦ παιδὸς καταστάσεως δι' ἀπ' εὐθείας παρατηρήσεως τῶν διαφορῶν ἐκδηλώσεων αὐτοῦ καὶ δι' τῶν συνδιαλέξεων αὐτοῦ, τῶν κινήσεων αὐτοῦ, τῶν ἐκφράσεων τοῦ προσώπου του, τῶν ἐνασχολήσεων αὐτοῦ, τῶν παιγνίων τῆς προτιμῆσώς του, τοῦ τρόπου καὶ τῆς καθόλου συμπεριφορᾶς αὐτοῦ ἐν ταῖς διαφορῶσι αὐτοῦ σχέσεσι πρὸς ἄλλα πρόσωπα, τῆς στάσεως, ἣν τηρεῖ ἐργαζόμενος, τοῦ τρόπου, καθ' ὃν προβαίνει εἰς ἐξτέλεισιν τῶν ἀποφάσεών του, τῶν μεταπτώσεων τῆς φωνῆς, τῆς προσοχῆς, τῶν συναισθημάτων καὶ ἰδεῶν του κτλ.

Αἱ ἐκδηλώσεις αὗται χρησιμεύουσιν ὡς θύραι, δι' ὧν ὁ δεξιὸς παρατηρητὴς δύναται νὰ εἰσδύσῃ μέχρι τῶν ἀδύτων τῆς παιδικῆς ψυχῆς καὶ νὰ ἐξαγάγῃ ποικίλα συμπεράσματα περὶ τῶν ἰδιοτήτων τῆς νοήσεως, τοῦ συναισθήματος καὶ τοῦ χαρακτῆρος τοῦ παιδός. Δι' αὐτῶν λ.χ. διαγιγνώσκει, κατὰ τίνα στιγμὴν τῆς παιδικῆς ἡλικίας ἄρχε-

ται λειτουργούσα ἐκάστη ψυχικὴ δεξιότης, τίνα πορείαν διατρέχει, πότε περατοῦται ἢ ἐξελίξῃ αὐτῆς, μετὰ τίνος φυσικῆς ἰσχύος ἀναφαίνεται παρ' ἐκάστῳ παιδί κ. τ. τ. Ἐγκατοπτρίζονται δ' ἐν ταῖς ἐκδηλώσεσι ταύταις αἱ ιδιότητες καὶ αἱ ιδιορρυθμίαι τῆς ψυχικῆς καταστάσεως πολὺ ἐναργέστερον παρὰ τῷ παιδί ἢ παρὰ τῷ ἐνηλίῳ, διότι, ὡς γνωστόν, ὁ παῖς εἶναι πολὺ φυσικώτερος ἢ ὁ ἐνήλικος. Δὲν προσποιεῖται, ὡς ἐκεῖνος, δὲν δύναται, ὡς ἐκεῖνος, νὰ ἀποκρύψῃ τὸ ἐσωτερικὸν αὐτοῦ, ἀλλ' ἐκάστην ψυχικὴν αὐτοῦ ἐξέγερσιν ὠθεῖ πρὸς τὰ ἔξω, συνοδεύων αὐτὴν δι' ὠρισμένον κινήσεων καὶ ἐκφράσεων τοῦ προσώπου.

Πολὺ δ' ἀσφαλέστερον διαγιγνώσκειται διὰ τοῦ μέσου τούτου ἡ ψυχικὴ κατάστασις τοῦ παιδός, ὅταν οὗτος παρατηρῆται, ἐνῷ ἐλευθέρως καὶ ἀβιάστως δοῖ, χωρὶς νὰ ὑποπτεύῃ, ὅτι καθίσταται ὑποκείμενον τῆς ξένης περιεργίας καὶ ἰδίᾳ χωρὶς νὰ δεσμεύηται ἢ ἐλευθέρᾳ αὐτοῦ ἐκδήλωσις, διότι ἡ παρατήρησις ὡς μέθοδος ἐπιστημονικῆς ἐρευνῆς τοῦ παιδός θεμελιώδη προϋπόθεσιν ἔχει τὴν ἐλευθερίαν αὐτοῦ πρὸς ἀνθόρμητον ἐκδήλωσιν τῶν ἐσωτερικῶν αὐτοῦ καταστάσεων.

Καὶ ἡ ἀμεσος δὲ παρατήρησις δύναται κατὰ πλείονας τοῦ ἐνὸς τρόπου νὰ ἐφαρμοσθῇ. Ὡς ἐκ τούτου δὲ προσλαμβάνει διαφόρους μορφάς.

1. *Ἡ κατ' ἄτομον παρατήρησις.* Κατ' αὐτὴν εἰς μόνος παῖς καθίσταται ὑποκείμενον παρατηρήσεως. Ἀποτελεῖ δ' αὕτη τὴν ἀπλουστάτην μορφήν τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος μεθόδου. Καὶ ταύτης δ' ἡ ἐφαρμογὴ εἶναι δυνατὴ κατὰ πλείονας τοῦ ἐνὸς τρόπου. Ἐν πρώτοις δύναται νὰ ἐξαχθῇ πόρισμα περὶ ὠρισμένον τινὸς φαινομένου ἐκ μιᾶς καὶ μόνης, μεμονωμένης παρατηρήσεως. Συγχωτέρα ὅμως εἶναι ἡ ἐφαρμογὴ τῆς γενετικῆς μεθόδου ἐν τῇ κατ' ἄτομον παρατηρήσει. Ἐρευνᾶται δηλαδὴ ἡ πορεία τῆς ἐξελίξεως ὠρισμένον τινὸς φαινομένου διὰ συνεχῶν κατὰ χρονικὰ διαστήματα ἐπαναλαμβανομένων ὁμοίων παρατηρήσεων. Ἐν τῇ περιπτώσει δὲ ταύτῃ, καθ' ἣν τὰ πορίσματα ἐξάγονται ἐκ πολλῶν ἐπὶ μέρους παρατηρήσεων, εἶναι ἀναγκαῖον ἐκάστη ἐξ αὐτῶν νὰ καταγράφηται ἐπιμελῶς, σημειομημένης ἀκριβῶς καὶ τῆς χρονολογίας, καθ' ἣν ἐγένετο.

Δυνατὸν ὅμως εἶναι ἡ παρατήρησις παιδός τινος νὰ μὴ ἀποσκοπῇ τὴν ἔρευναν μονομεροῦς τινος φαινομένου, ἀλλὰ νὰ ἐκτείνηται ἐπὶ τὴν ὅλην τοῦ ἐρευνωμένου ἐξέλιξιν. Ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ ἐφ' ἱκανὸν χρόνον παρατηρεῖται ὁ παῖς, συλλέγεται ὕλικὸν πλούσιον, ἐκ τούτων δὲ τῶν ποικίλης φύσεως παρατηρήσεων συνάγονται ἐν τέλει συμπεράσματα δι' ἐπιστημονικῆς ἐπεξεργασίας. Ὡς εἰκός, καὶ ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ πρέπει νὰ καταγράφηται ἐκάστη ἐπὶ μέρους παρα-

τήρησις. Πρὸς τὸν σκοπὸν δὲ τοῦτον χρησιμεύουσιν ἰδιαίτερα βιβλία, περιέχοντα ὠρισμένας στήλας πρὸς καταγραφὴν τῶν ποικίλης φύσεως παρατηρήσεων. Ἐν τοῖς τοιούτοις βιβλίοις, ἅτινα εἶναι τρόπον τινὰ ἡμεριδίες τῶν πράξεων καὶ τῆς καθόλου συμπεριφορᾶς τῶν παιδίων, ὁ τὰς παρατηρήσεις ποιούμενος σημειοῖ ἐκάστην ἡμέραν καὶ ἐκάστην ὥραν πᾶσαν ἐκδήλωσιν τοῦ παιδός.

Καὶ ἡ ἐν τοῖς σχολείοις δὲ τήρησις τοιούτων βιβλίων (βιβλίων ἀτομικότητος) συνιστᾶται σήμερον ἰδίᾳ ζωηρότατα. Καὶ συστήματα δὲ αὐτῶν ποικίλα προτείνονται.¹ Διδάσκαλος δ' ἐθισθεὶς εἰς τὸ τηρεῖν τοιαῦτα βιβλία ἀτομικότητος τῶν μαθητῶν του καὶ καταχωρίζειν ἐν αὐτοῖς τὰς παρατηρήσεις, ἅς ἐπὶ τῶν παιδίων ποιεῖται, συλλέγει ὕλικὸν ὑψίστης σπουδαιότητος διὰ τὴν τοῦ παιδός ἐπιστήμην καὶ τὴν παιδαγωγικὴν καὶ ἀποβαίνει καὶ ὁ ἴδιος ἐπιστήμων ἐρευνητής.

Ἡ μέθοδος τῆς κατ' ἄτομον παρατηρήσεως ἀποτελεῖ ἀρίστην καὶ πλουσιωτάτην πηγὴν σπουδῆς τοῦ παιδός. Ὑπῆρξε δ' ἐπὶ χρόνον ἱκανὸν ἡ ἄρχουσα μέθοδος τῆς ἐπιστήμης τοῦ παιδός. Διὰ ταύτης δὲ καὶ σήμερον ἀκόμη ἐρευνᾶται σχεδὸν ἀποκλειστικῶς ἡ ψυχικὴ τοῦ παιδός κατάστασις κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τοῦ βίου του, καθ' ἃ δὲν εἶναι δυνατὴ ἡ χρῆσις τῶν ἄλλων μεθόδων τῆς νεωτέρας ἐρεύνης, τ. ἔ. τῆς ἐμμέσου παρατηρήσεως, τῆς αὐτοπαρατηρησίας, τοῦ πειράματος. Αὕτη δ' ἐχρησιμοποιήθη κατὰ κύριον λόγον ὑπὸ τῶν πρώτων θεμελιωτῶν τῆς τοῦ παιδός ἐπιστήμης, ὡς λ. χ. τοῦ *Tiedemann*,² τοῦ *Sigismund*,³ τοῦ *Kussmaul*,⁴ τοῦ *Darwin*,⁵ τοῦ *Pérez*,⁶ τοῦ *Preyer*,⁷ κτλ.

¹) Ὁ τελειότατος τρόπος συλλογῆς τοιούτων παρατηρήσεων, καταγραφῆς καὶ ἐρμηνείας αὐτῶν ἀποτελεῖ τὴν κληθεῖσαν *ψυχογραφικὴν μέθοδον*, περὶ ἧς πρβλ. ἰδίᾳ *A. Lasurski*, Ueber das Studium der Individualität. Μετάφρασις γερμανιστὶ ὑπὸ *N. Gadd*. Leipzig, 1912. Ἐν *E. Meumann*, Pädagogische Monographien, XIV τόμ.

²) *Dietrich Tiedemann*, Beobachtungen über die Entwicklung der Seelenfähigkeiten bei Kindern, 1787. Ἀνεδημοσιεύθη ὑπὸ τοῦ *Ufer*, Altenburg, 1897. Πρβλ. καὶ *B. Pérez*, Tiedemann et la science de l'enfant, 1881.

³) *Berthold Sigismund*, Kind und Welt, 1856. Ἀνεδημοσιεύθη ὑπὸ τοῦ *Ufer*, Braunschweig, 1897.

⁴) *Kussmaul*, Untersuchungen über das Seelenleben des neugeborenen Menschen, 1859.

⁵) *Charles Darwin*, Biographical sketch of an infant, 1877.

⁶) *Bernard Pérez*, Les trois premières années de l'enfant, 7ème éd. Paris 1911. — L'enfant de trois à sept ans, 4ème éd. Paris, 1907.

⁷) *W. Preyer*, Die Seele des Kindes. Beobachtungen über die geistige Entwicklung des Menschen in den ersten Lebensjahren, 1882. Μετὰ τὸν

Ἐφαρμογὴ τῆς μεθόδου ταύτης εἶναι δυνατὴ ὑπὸ προσώπων εὐρισκομένων εἰς διαρκῆ ἐπικοινωνίαν μετὰ τοῦ ἔρευνομένου παιδός. Διὰ τοῦτο ἐκείνοι, οἵτινες σκοπιμώτατα δύνανται νὰ ποιῶνται χρῆσιν αὐτῆς, εἶναι οἱ γονεῖς καὶ οἱ διδάσκαλοι, οἱ κεκτημένοι ψυχολογικὴν μόρφωσιν. Οἱ μνημονευθέντες δ' ἔρευνηταὶ οἱ χρησάμενοι αὐτῇ, ἐποίησαντο τὰς παρατηρήσεις αὐτῶν ἐπὶ τῶν ἰδίων τέκνων των, ὡς λ. χ. οἱ *Tiedemann, Sigismund, Kussmaul, Darwin*. Καὶ τοῦ *Preyer* τὸ ἔξοχον ἔργον στηρίζεται ἐπὶ παρατηρήσεων, ἃς οὗτος ἐποίησατο ἐπὶ τοῦ τέκνου του ἀπὸ τῆς στιγμῆς, καθ' ἣν τοῦτο ἐγεννήθη, μέχρις οὗ συνεπλήρωσε τὸ τρίτον ἔτος τῆς ἡλικίας του. Ἐχομεν προσέτι ἔρευνας, γενομένης κοινῇ συνεργασίᾳ ἀμφοτέρων τῶν γονέων. Οὕτω τὰ ξευγὴ *Scupin*¹ καὶ *Stern*² ἀπὸ κοινοῦ ἠρεύνησαν τὰ τέκνα των. Πολλοὶ ἔρευνηταὶ στερούμενοι ἰδίων τέκνων ἐποίησαντο τὰς παρατηρήσεις των ἐπὶ παιδῶν συγγενῶν. Οὕτω λ. χ. αἱ ἔρευναὶ τοῦ *Ament*³ καὶ τῆς *Miss Shinn*⁴ στηρίζονται ἐπὶ παρατηρήσεων, ἃς οὗτοι ἐποίησαντο ἐπὶ ἀνεπιῶν αὐτῶν.

2. Ἡ παρατήρησις ὁμάδων ἀτόμων ἢ ἡ στατιστικὴ παρατήρησις. Χαρακτηριστικὸν τῆς μεθόδου ταύτης εἶναι, ὅτι δὲν περιορίζεται ἐν ἐνὶ μόνῳ παιδί, ἀλλ' ἐκτείνεται ἐπὶ πλείονα ἀριθμὸν ἀτόμων· εἶναι παρατήρησις ταυτόχρονος ἐπὶ πολλῶν παιδῶν, τ. ἔ. παρατήρησις ὁμάδων. Δι' αὐτῆς καθίσταται δυνατὴ ἡ συνλογὴ πλειόνων περιπτώσεων περὶ ἑνός

θάνατον τοῦ συγγραφέως ἐξεδόθη ἐν 8ῃ ἐκδόσει ὑπὸ τοῦ *Karl L. Schaefer*. Leipzig, 1912.

¹) *Scupin E. u. G.* Bubi's erste Kindheit. Leipzig, 1907. — Bubi im 4-6 Lebensjahre. Leipzig, 1910.

²) *Stern Clara u. William*, Monographien über die seelische Entwicklung des Kindes. Leipzig, I. Die Kindersprache, 1907. II. Erinnerung, Aussage in der frühen Kindheit, 1909. — *Τῶν αὐτῶν*, Anleitung zur Beobachtung der Sprachentwicklung bei normalen vollsinnigen Kindern. Zeitschrift für angewandte Psychologie, 2, 313-337, 1909. — *Τῶν αὐτῶν*, Die zeichnerische Entwicklung eines Knaben von 4 bis zum 7 Jahre, ἔ. ἀ. 3, 1-31, 1909. — Πρὸβλ. καὶ *W. Stern*, Psychologie der frühen Kindheit, Leipzig, 1914.

³) *Ament W.* Fortschritte der Kinderseelenkunde. 1895-1903. Leipzig, 1904. — Die Entwicklung vom Sprechen und Denken beim Kinde. Leipzig, 1899. — Die Seele des Kindes, Kosmos, Stuttgart.

⁴) *Shinn M. W.*, Notes on the development of a child. Univ. of California Publications (Τμήμα Education) I. 1893-1899. II. Development of the Senses. 1907. Berkeley, Univ. Press. The Biography of a Baby. Boston and New York o. J. Houghton, Mifflin Comp.

ἐκάστου τῶν ἐρευνητέων φαινόμενων μετὰ συγκριτικὴν δ' ἐπεξεργασίαν τῆς συλλεγείσης ὅλης συνάγονται πορίσματα, κατὰ μέσον ὄρον λαμβανόμενα. Τὸ εἶδος τοῦτο τῆς παρατηρήσεως ἔχει πολλὰ τὰ προτερήματα. Ἐν πρώτοις, τοῦ ἀριθμοῦ τῶν παρατηρήσεων ὄντος μεγάλου, καθίσταται δυνατὴ ἡ ἐξαγωγή πορισμάτων γενικοῦ κύρους. Τοῦναντίον δ' ἡ ἔρευνα μεμονωμένων ἀτόμων δὲν δύναται νὰ παράσῃ ἀσφαλῆ γενικά πορίσματα, δεδομένοι, ὅτι τὰ ἐν ἐκάστῳ ἀτόμῳ φαινόμενα καὶ αἱ ἐκδηλώσεις αὐτοῦ ἐξαρτῶνται ἀπὸ ἀτομικῶν αἰτίων μονίμων ἢ καὶ στιγμιαίων, ὡς λ.χ. ἀπὸ κληρονομικῶν προδιαθέσεων, ἀπὸ τῆς διαίτης, ἀπὸ τῆς ἐργασίας, ἀπὸ νοσημάτων, ἀπὸ παροδικῶν συγκινήσεων κτλ. Ἔτερον μέγα προτέρημα τῆς παρατηρήσεως ὁμάδων εἶναι ὅτι αὕτη δὲν ἀπαιτεῖ πολὺν χρόνον. Εἶναι δυνατόν ἐν βραχυτάτῳ χρόνῳ νὰ λάβωμεν γνῶσιν, πῶς ἔχει φαινόμενόν τι ἐν πολυαριθμῷ τάξει μαθητῶν.

Ἰδίᾳ δ' ἀπὸ παιδαγωγικῆς ἀπόψεως ἡ μέθοδος αὕτη εἶναι σπουδαιότατη. Ὡς γνωστόν, ἐν τῷ σχολείῳ πολλοὶ παῖδες ὁμοῦ τυγχάνουσι κοινῆς ἀγωγῆς καὶ διδασκαλίας. Εἶναι ἐπομένως ὑψίστης σημασίας νὰ ἐξετάζηται περὶ ἐκάστου τῶν ἐνταῦθα χρησιμοποιουμένων μέσων, περὶ τῶν ἐφαρμοζομένων μεθόδων καὶ τρόπων μεταδόσεως τῶν γνώσεων, ἀπομνημονεύσεως, ἐπαναλήψεως αὐτῶν κ. τ. τ. οὐ μόνον τίς ἡ ἀσκούμενη ἐπίδρασις ἐφ' ἕκαστον ἰδιαιτέρως τῶν παιδίων, ἀλλὰ καὶ τίς ἡ ἐπίδρασις ἐπὶ τὴν ὅλην τάξιν. Ἄλλαις λέξεσι, πόσοι τοῖς ἑκατὸν ἐκ τῶν μαθητῶν τῆς τάξεως εἶναι ἐκεῖνοι, ἐφ' οὓς ἡ ἐκάστοτε ἐπιβαλλομένη ἐργασία ἐπιδρᾷ ἐπιτυχῶς. Πρὸς τοῦτο δὲ προσφορώτατον εἶναι τὸ εἶδος τῆς παρατηρήσεως, περὶ οὗ νῦν ὁ λόγος.

Ἡ παρατήρησις παιδίων ἀπὸ κοινοῦ ἐργαζομένων πρὸς ἐκτέλεσιν τῆς αὐτῆς ἐργασίας πλὴν τῶν προειρημένων προτερημάτων συγκεντροῦ καὶ τοῦτο: "Ἀπαντες οἱ συνεργαζόμενοι παῖδες ἐνεργοῦσιν ὑπὸ τὰς αὐτὰς συνθήκας εὐρισκόμενοι, οὔτω δὲ καὶ τὰ ἐξαγόμενα τῆς ἐργασίας αὐτῶν μετὰ μείζονος ἀσφαλείας δύναται νὰ ὑποβληθῶσιν εἰς σύγκρισιν.

Συνελόντι εἰπεῖν, ἡ μέθοδος τῆς καθ' ὁμάδας παρατηρήσεως καθιστᾷ δυνατὴν τὴν ἔρευναν τάξεως ὅλης μαθητῶν ὡς ἐνόητος καὶ ἀποτελεῖ ἐν τῶν τελεσφορωτάτων καὶ ταχίστων μέσων πρὸς ἐκτίμησιν τῶν ἀποτελεσμάτων σχολικῶν ἐργασιῶν τῶν παιδίων καὶ τῆς ἀξίας μεθόδων καὶ τρόπων διδασκαλίας. Ὡς εἰκὸς δέ, τὸ εἶδος τοῦτο τῆς παρατηρήσεως ἀποβαίνει μέσον ἐρεῦνης εὐχερέστατον κατ' ἑξοχὴν τοῖς διδασκάλοις, οἵτινες ὡς ἐκ τοῦ ἔργου των καὶ μετὰ πληθύος μαθητῶν καθ' ἑκάστην ἀναστρέφονται καὶ εὐκαιρίας ἔχουσιν ἐν πάσῃ στιγμῇ νὰ παρατηρῶσιν αὐτοὺς ἀπὸ κοινοῦ ἐργαζομένους.

Εἰς τὸ εἶδος τοῦτο τῆς παρατηρήσεως καταλεχτέα καὶ ἡ μέθοδος τῶν γραπτῶν ἐρωτήσεων (Unifrage. Enquête). Κατὰ ταύτην ἔντυπα ἐρωτήματα περὶ ὄρισμένου τινος προβλήματος ἀποστέλλονται εἰς ὡς οἶόν τε μέγιστον ἀριθμὸν γονέων καὶ διδασκάλων. Οὗτοι δὲ ἀφοῦ πληρώσωσι τὰ ἔντυπα ταῦτα δι' ἀποκρίσεων, στηριζομένων ἐπὶ ἀμέσων παρατηρήσεων ἐπὶ τῶν παιδῶν ἢ μαθητῶν των, ἐπιστρέφουσιν αὐτὰ πρὸς τὸ ἀποστεῖλαν πρόσωπον. Ἡ μέθοδος αὕτη ἐλενοήθη, ἐπειδὴ δὲν εἶναι δυνατὴ ἢ ὑφ' ἐνὸς καὶ μόνου προσώπου ἄμεσος παρατήρησις μεγάλου ἀριθμοῦ παιδῶν, ὅτε καὶ μόνον δύναται, ὡς εἴπομεν, νὰ ἐξαχθῶσι πορίσματα κύρους κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον γενικοῦ. Καὶ δι' αὐτῆς συλλέγεται ὕλικὸν ἐξ ἀμέσων ὡσαύτως παρατηρήσεως προερχόμενον. Δὲν ποιεῖται ὅμως πάσας τὰς παρατηρήσεις ὁ ἴδιος ὁ ἐρευνητής, ἀλλὰ προσφεύγει οὗτος εἰς τὴν συνεργασίαν καὶ ἄλλων προσώπων. Ὡς εἰκὸς δέ, διὰ τῆς μεθόδου ταύτης δύναται τις ἐν βραχυτάτῳ χρόνῳ νὰ συγκεντρώσῃ χιλιάδας παρατηρήσεων περὶ τοῦ αὐτοῦ φαινομένου.

Ταύτης εἰσηγητὴς ὑπῆρξεν ὁ διάσημος Ἀμερικανὸς παιδολόγος *Stanley Hall*, ὅστις καὶ ἐποίησατο χρῆσιν αὐτῆς πρὸς ἰδίαν ἐρεύνας ἐν εὐρυτάτῃ κλίμακι. Οὗτος ἐδημοσίευσεν καὶ συλλογὰς τοιούτων ἐγκυκλίων ἐρωτήσεων περὶ ποικίλων ζητημάτων¹ (ὁ φόβος παρὰ τοῖς παισὶ, τὸ συναίσθημα τῆς τιμῆς, τὰ εἶδη τῶν παιγνίων κτλ.) Μετὰ τὸν *St. Hall* πλείστοι ἄλλοι ἐν Ἀμερικῇ ἐχρῆσαντο τῇ μεθόδῳ ταύτῃ. Τὰ δ' ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ ἐκδιδόμενα ψυχολογικὰ καὶ παιδαγωγικὰ περιοδικὰ γέμουσι τοιούτων ἐρωτηματολογίων. Ἐν Εὐρώπῃ ἐγένετο κατ' ἀρχὰς σκωπτικὴ ὑποδοχὴ τῆς μεθόδου. Σὺν τῷ χρόνῳ ὅμως εἰσῆχθη αὕτη καὶ ἐνταῦθα καὶ ἰκανῆ ἐγένετο αὐτῆς χρῆσις ἐν Γαλλίᾳ, ἐν Γερμανίᾳ καὶ ἀλλαχοῦ.

Ὁ κυριώτατος λόγος, ὁ προβληθεὶς κατ' αὐτῆς, εἶναι, ὅτι δὲν δύναται νὰ στηριχθῶσιν ἐπὶ παρατηρήσεων οὕτω συλλεγομένων πορίσματα ἀσφαλῆ, καθότι δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐλεγχθῆ, κατὰ πόσον εἶναι ὀρθαὶ καὶ ἀκριβεῖς αἱ εἰς τὰ ἐρωτήματα διδόμεναι ὑπὸ τῶν διαφόρων προσώπων ἀποκρίσεις. Πολλοὶ δηλ. τῶν ἐρωτημένων ἢ ἔνεκα μὴ ἀκριβοῦς κατανοήσεως τῆς ἐρωτήσεως ἢ ἔνεκα ἀδεξιότητος περὶ τὸ ποιεῖσθαι παρατηρήσεις παρέχουσιν ἀνακριβεῖς ἀποκρίσεις. Οὐκ ὀλίγοι δὲ πρᾶττουσι τοῦτο καὶ ἀπὸ σκοποῦ, ὠνούμενοι ἢ ἐκ κακῆς

¹) Ἴδε κατάλογον 102 τοιούτων ἐρωτημάτων ἐν *Zeitschrift für pädagogische Psychologie*, V, σ. 115, 1903. — Πρβλ. καὶ *Th. Smith*, *The questionnaire method in genetic psychol. Pedagogical Seminary*, 1903.

προϊέσεως ἢ ἐκ λόγων κακῶς νοουμένης φιλαυτίας καὶ στοργῆς πρὸς τὰ τέκνα των. Ἐν τῇ δευτέρᾳ ταύτῃ περιπτώσει ἄλλοτε μὲν ἀποκρίπτοισι κακίας τῶν παιδῶν αὐτῶν, ἄλλοτε δὲ σημειοῦσιν ἀνώτερα ἐκείνων, ἅτινα οὗτοι πράγματι δύνανται νὰ παραγάγωσιν.

Αἱ ἀντιρρήσεις αὗται εἶναι βασιμώταται. Δὲν ἔπεται ὅμως ἐκ τούτου, ὅτι πρέπει νὰ ἀπορριφθῇ ἡ εἰρημένη μέθοδος, διότι εἶναι δυνατὴ ἡ ἀποφυγὴ τῶν τρωτῶν αὐτῆς. Τοσοῦτο μᾶλλον δὲν εἶναι ὀρθὸν νὰ καταδικασθῇ τελείως ἡ μέθοδος αὕτη, καθότι μέγας ἀριθμὸς ψυχολογικῶν καὶ παιδαγωγικῶν προβλημάτων, ὧν ἡ λύσις ἀπαιτεῖ πολυπληθεῖς παρατηρήσεις, διὰ μόνης ταύτης δύναται ἀποτελεσματικῶς νὰ ἐρευνηθῇ. Καὶ ἐπὶ πολλῶν φαινομένων, ὧν ἀποβαίνει ἀδύνατος ἡ διὰ τοῦ πειράματος ἔρευνα, δύναται νὰ ἐφαρμοσθῇ ἐπιτυχῶς ἡ εἰρημένη μέθοδος. Ὁ ποιούμενος ὅμως χρῆσιν αὐτῆς ἄς φροντίξῃ ταῦτα πρὸ πάντων νὰ τηρῇ: Αἱ ἐρωτήσεις ἔστωσαν σαφεῖς, μηδεμίαν καταλείπονσαι ἀμφιβολίαν περὶ τοῦ ζητούμενου. Καὶ ὁ τύπος τῶν ἐρωτήσεων ἔστω τοιοῦτος, ὥστε νὰ μὴ ἀσκήῃ ὑποβολὴν ἐπὶ τὸν πρὸς ὃν ἀπειθύνεται καὶ ὀρίζῃ οὕτω καθόλου ἢ ἐν μέρει τὸ περιεχόμενον τῆς ἀποκρίσεως αὐτοῦ. Καὶ αἱ ζητούμεναι δ' ἀποκρίσεις ἔστωσαν εὐχερεῖς. Πρὸς πληρεστέραν δ' ἀσφάλειαν ἄς προτάττωνται τῶν ἐρωτημάτων ἀπλάι καὶ βραχεῖαι ὑποδείξεις περὶ τῆς μεθόδου, καθ' ἣν πρέπει νὰ συλλέγονται αἱ παρατηρήσεις καὶ περὶ τοῦ τρόπου τῆς καταγραφῆς αὐτῶν. Κεφαλαιώδης προσέτι ἀπαιτήσις εἶναι νὰ φροντίξῃ ὁ τὰς ἐρεῦνας ποιούμενος νὰ ἀποστέλλῃ τὰ τοιαῦτα ἐρωτηματολόγια μόνον πρὸς πρόσωπα παρέχοντα ἀπόλυτον ἐμπιστοσύνην περὶ τῆς ἀξιοπιστίας των καὶ κεκτημένα ἱκανότητα, ὅπως ποιῶνται τὰς δεούσας παρατηρήσεις καὶ ὀρθῶς ἀποκρίνονται εἰς τὰ ἐρωτήματα.

Μέθοδος τῆς αὐτῆς φύσεως πρὸς τὰς προειρημένας καὶ δι' ἧς δύνανται ὡσαύτως νὰ συλλεγῶσιν ἐν βραχεῖ χρόνῳ πολυπληθεῖς παρατηρήσεις περὶ τοῦ αὐτοῦ φαινομένου εἶναι αὕτη: Ἀριθμῶ τινι διδασκάλων ἀνατίθεται ταυτοχρόνως τὸ αὐτὸ εἶδος ἐρεύνης. Ἀφοῦ δὲ προηγουμένως ὀρισθῇ αὐτοῖς τὸ ἐρευνητέον φαινόμενον καὶ ἐπέλθῃ συμφωνία μεταξὺ αὐτῶν περὶ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν θὰ προβῶσιν εἰς τὴν ἔρευναν, ὥστε αὕτη νὰ ἀποβῇ ὁμοιόμορφος, προβαίνει ἕκαστος κατ' ἴδιον εἰς τὰς δεούσας παρατηρήσεις ἐπὶ τῶν μαθητῶν τῆς τάξεώς του. Μετὰ τοῦτο δ' ἐνοῦνται αἱ τοιαῦται παρατηρήσεις, αἵτινες καὶ πολυάριθμοι εἶναι καὶ ἀκριβέστεραι ἐκείνων, αἵτινες συλλέγονται κατὰ τὴν προμνημονευθεῖσαν μέθοδον τῶν γραπτῶν ἐρωτήσεων. Ὁ τρόπος οὗτος εἰσήχθη τὸ πρῶτον ἐν Γαλλίᾳ ὑπὸ τῆς Société pour l'étude

psychologique de l'enfant. Βραδύτερον δ' ἐφηρομόσθη καὶ ἐν ἄλλαις χώραις.¹

Β. – Ἡ ἔμμεσος παρατήρησις.

Κατὰ τὴν μέθοδον ταύτην δὲν παρατηρεῖται ὁ παῖς ἀπ' εὐθείας, ἀλλὰ καθίστανται ὑποκείμενον παρατηρήσεως τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἐργασίας αὐτοῦ, τὰ διάφορα προϊόντα τῆς ἐνεργείας αὐτοῦ, σωματικῆς καὶ πνευματικῆς, ὡς λ. γ. ἰχνογραφήματα αὐτοῦ, χειροτεχνήματα αὐτοῦ, ἐπιστολαὶ παιδικαί, διηγῆσεις, περιγραφαὶ καὶ καθόλου ἐκθέσεις ἰδεῶν παντὸς εἶδους ὑπ' αὐτοῦ γενόμεναι. Ὅργανα ὑπ' αὐτοῦ ποιηθέντα πρὸς παίγιον καὶ λοιπὰ αὐτοῦ κατασκευάσματα. Ἐκ τῆς δεξιότητος δὲ περὶ τὴν ἐκτέλεσιν, τῆς ἀντοχῆς περὶ τὴν ἐργασίαν, τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς ἐργασίας εἶναι δυνατὸν νὰ διαγνώσῃ τις ποικίλας σωματικὰς καὶ ψυχικὰς ιδιότητας τοῦ παιδός, ἰδιορρυθμίας αὐτοῦ ἐν τῷ διανοεῖσθαι, συναισθάνεσθαι, βούλεσθαι καὶ νὰ ὀρίσῃ μέτροι τινός καὶ τὴν πορείαν τῆς διανοητικῆς αὐτοῦ ἐξελίξεως. Πρὸς ἐξαγωγήν δ' ὡς οἶόντε ἀσφαλεστάτων πορισμάτων ἐκ τοιούτων παρατηρήσεων καὶ διη πρὸς συγκριτικὰς ἐρευνας σκοπιμώτατα συμβάλλεται ἡ συλλογὴ προϊόντων τῆς παιδικῆς ἐργασίας. Ἐν σχολικοῖς μόνεσι καὶ ψυχολογικοῖς καὶ παιδαγωγικοῖς ἐργαστηρίοις ἀναγκαῖον εἶναι νὰ ὑπάρῃ τμημα, ἐν ᾧ ἐπιμελῶς νὰ συλλέγωνται καὶ κατατάττωνται τοιαῦτα ἀντικείμενα τῆς παραγωγῆς παίδων πασῶν τῶν ἡλικιῶν καὶ ἐκ διαφόρων τάξεων προερχομένων.

Γ. – Ἡ αὐτοπαρατηρησία ἢ ὑποκειμενικὴ παρατήρησις.

Αὕτη συνίσταται εἰς τὴν ὑπ' αὐτοῦ τοῦ παιδός ἀπ' εὐθείας παρατήρησιν τῶν φαινομένων τῆς ἰδίας αὐτοῦ συνειδήσεως. Συνηθειάτη αὐτῆς μορφή εἶναι ἐκείνη, καθ' ἣν ὁ παῖς, καταλλήλως ὀδηγούμενος, ποιεῖται ἐφ' ἑαυτοῦ παρατηρήσεις καὶ ἐξαγγέλλει τὰ ἐν ἑαυτῷ συμβαινόντα. Ἡ μέθοδος αὕτη εἶναι μία τῶν θεμελιωδῶν μεθόδων τῆς γενικῆς ψυχολογίας καὶ διη ἡ ἀρχαιοτάτη.² Πλεῖστοι δ' ὁμως ἀντιρρήσεις

¹) Πρβλ. Zeitschrift für pädag. Psychologie VII - VIII. — Kai Zeitschrift für angewandte Psychologie II, 1908, σ. 313, 397.

²) Περὶ τῆς σημασίας τῆς μεθόδου τῆς αὐτοπαρατηρησίας πρὸς ἐρευναν τῶν ψυχικῶν φαινομένων πρβλ. Aloys Fischer, Ueber Organisation und Aufgabe psychologischer Institute. Zeitschrift für pädag. Psychol. Pathol. Hygiene, Jahrg. XI. Heft 2, σ. 94 κ. ἑ.

ἠγέρθησαν κατὰ τῆς χρήσεως αὐτῆς πρὸς ἐξερευνησιν τῶν ψυχικῶν φαινομένων. Ἦδη ὁ **Κάντιος** ἐξέφρασεν ἀμφιβολίας περὶ τῆς ἀποτελεσματικότητος αὐτῆς. Ταύτας δ' ἐπανέλαβεν ἐντονώτερον ὁ **Αὐγουστος Comte**. Πλείστοι δὲ μετ' αὐτὸν ἐζήτησαν νὰ καταδείξωσι τὸ δυσχερὲς καὶ ἀπρόσφορον τῆς εἰρημένης μεθόδου καὶ ποικίλα κατ' αὐτῆς προβάλλουσιν ἐπιχειρήματα.¹ Αἱ ἀντιρρήσεις δ' αὐταὶ ἰσχυνοῦσιν ἐν μείζονι μέτρῳ κατὰ τῆς ἐφαρμογῆς τῆς μεθόδου ἐπὶ παίδων. Ἐπὶ πλεόν δὲ καθιστᾷ δυσχερῆ τὴν ἐφαρμογὴν αὐτῆς ἐπὶ παίδων ἢ ἄλλοτε μὲν μείζων ἄλλοτε δ' ἐλάττων ἀδυναμία αὐτῶν πρὸς τὸ κατανοεῖν τὸ ἐκάστοτε ζητούμενον καὶ ἢ ἀνικανότης τῶν πρὸς τὸ παρατηρεῖν καὶ δι' ἀντικειμενικῶς τὰ ἐν ἑαυτοῖς συμβαίνοντα καὶ ἐκδηλοῦν αὐτὰ ἀκριβῶς διὰ τοῦ λόγου. Δὲν ὑπάρχει δὲ καὶ μέσον πρὸς ἔλεγχον τούτων τῶν μαρτυριῶν τῶν παίδων. Τέλος οἱ παῖδες ὡς ἐκ τῆς ἀκρας ὑποβολιμότητος αὐτῶν δύναται εὐχερέστατα νὰ περιγράφωσιν ἠλλοιωμένα τὰ ἐν ἑαυτοῖς συμβαίνοντα, προσομοζόμενοι ἀσυνειδήτως πρὸς ἐπιθυμίαν τοῦ ἐρωτῶντος αὐτούς.

Οἱ λόγοι οὗτοι οἱ προβαλλόμενοι κατὰ τῆς χρήσεως τῆς μεθόδου τῆς αὐτοπαρατηρησίας πρὸς ἔρευναν τῶν παρὰ τῷ παιδί ψυχικῶν φαινομένων, εἶναι βεβαίως σοβαροὶ καὶ αἱ μνημονευόμεναι δυσχέρειαι τυγχάνουσι κατὰ τὸ πλεῖστον ἀληθεῖς. Ἐν τούτοις αἱ δυσχέρειαι αὐταὶ δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῶσιν οὕτως ἀνυπέβλητοι, ὥστε νὰ ἀποδοκιμασθῇ τέλεον ἡ εἰρημένη μέθοδος. Ἐν πολλαῖς περιπτώσεσιν ἡ χρῆσις αὐτῆς εἶναι καρποφόρος, ἀρκεὶ ὁ τῇ μεθόδῳ χρώμενος νὰ ἔχῃ δεξιότητά τινα περὶ τὴν χρῆσιν αὐτῆς καὶ δι' ἡγεῖν τὸν παῖδα πρὸς τὸ παρατηρεῖν τὰ ἐν ἑαυτῷ τελούμενα. Πλὴν δὲ τούτου τὴν αὐτοπαρατηρησίαν διενκολύνει τὰ μέγιστα, ἐξουδετεροῦν μέχρι τινὸς τὰς δυσχερείας αὐτῆς, τὸδε τὸ γεγονός: Ἐκαστον ψυχικὸν φαινόμενον σὺν τῇ λήξει τῆς λειτουργίας αὐτοῦ δὲν ἀφανίζεται τελείως ἀπὸ τῆς συνειδήσεως, ἀλλ' ἐξακολουθεῖ ὑφισταμένη ἢ παράστασις αὐτοῦ. Ἐχομεν δηλαδὴ τὴν ἰκανότητα νὰ διατηρῶμεν ἐν τῇ μνήμῃ τὸ ἐν ἡμῖν συμβάν καὶ δυνάμεθα βραδύτερον νὰ ἀνακαλῶμεν αὐτὸ εἰς τὴν συνειδήσιν κατὰ βούλησιν ἢ καὶ ὑπ' ἄλλων προκαλούμενοι καὶ νὰ προβαίνωμεν εἰς παρατήρησιν, ἀνάλυσιν καὶ περιγραφὴν αὐτοῦ. Ἐπομένως εἶναι δυνατὴ ἡ χρῆσις τῆς αὐτοπαρατηρησίας ἐπὶ τῶν ψυχικῶν φαινομένων οὐ μόνον καθ' ὃν χρόνον τελοῦνται ταῦτα, ἀλλὰ καὶ βραδύτερον, μετὰ τὴν λήξιν τῆς λειτουργίας αὐτῶν δι' ἀναμνήσεως αὐτῶν.

¹) Περὶ τῶν κατὰ τῆς αὐτοπαρατηρησίας προβαλλομένων ἀντιρρήσεων πρβλ. **N. Ἐξαρχοπούλου**, Μαθήματα Ψυχολογίας, σ. 16 κ.έ. Ἐν Ἀθήναις, 1911.

Πρὸς τὸ τελευταῖον δὲ τοῦτο εἶδος τῆς αὐτοπαρατηρησίας συγγενέστατον εἶναι ἕτερον, οὗ ὡσαύτως συνιστάται ἢ χρῆσις πρὸς ἔρευναν τοῦ ψυχικοῦ βίου τοῦ παιδός. Εἶναι δὲ τοῦτο ἡ συλλογὴ ἀναμνήσεων τῶν ἐνηλίκων περὶ τῆς παιδικῆς ἡλικίας αὐτῶν. Κατὰ τὴν μέθοδον ταύτην ἡ αὐτοπαρατηρησία ἀσκεῖται οἱχὶ ὑπὸ παίδων, ἀλλ' ὑπὸ ἐνηλίκων, ἀναφέρεται δὲ εἰς τὴν παιδικὴν αὐτῶν ἡλικίαν. Ζητοῦσιν οὗτοι γὰ ἀναπαραστήσωσι γεγονότα τῆς παιδικῆς αὐτῶν ἡλικίας, ὠρισμένας ψυχικὰς αὐτῶν καταστάσεις, ὅτε ἦσαν παῖδες, ὡς ἰ. γ. τίνα τὰ ἀπώτατα γεγονότα, ὧν διατηροῦσι τὴν ἀνάμνησιν, τίνα διαφέροντα ἦρχον παρ' αὐτοῖς κατὰ διαφόρους ἐποχὰς τῆς παιδικῆς τῶν ἡλικίας, πῶς διέκειντο πρὸς τὸν φόβον, τίνα τὰ ἐκάστοτε ἀγαπητὰ αὐτοῖς πρόσωπα, ἢ παίγνια, ἢ μαθήματα, ἢ ἀναγνώσματα, πῶς εἶχε παρ' αὐτοῖς τὸ θρησκευτικὸν συναίσθημα, πῶς διέκειντο πρὸς τὴν μουσικὴν, τὴν ζωγραφικὴν κ.τ.τ.

Καὶ αὕτη ὅμως ἡ μέθοδος ἐνέχει πολλὰς δυσχερείας. Ἐν πρώτοις αὕτη κατ' οὐδὲν συμβάλλεται πρὸς ἔρευναν τῆς πρώτης παιδικῆς ἡλικίας, καθότι, ὡς γνωστόν, αἱ ἀναμνήσεις τοῦ ἀνθρώπου δὲν ἐξικνοῦνται μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης τοῦ βίου του. Κατὰ τὰς γενομένας ἐρεῦνας¹ πολλοὶ οὐδεμίαν ἀνάμνησιν παλαιότεραν τοῦ 7^{ου} ἔτους τῆς ἡλικίας τῶν διατηροῦσι. Καὶ ἐκείνων δὲ αἱ ἀναμνήσεις, αἵτινες χρονολογοῦνται ἀπὸ ἐποχῶν προγενεστέρων, τ. ἔ. ἀπὸ τοῦ 3^{ου} ἢ 4^{ου} ἢ 5^{ου} κτλ. ἔτους, εἶναι εἰς ἄκρον συγκεχυμένα καὶ ἀναφέρονται ὡς τὰ πολλὰ εἰς γεγονότα μονομερῆ καὶ ἀσήμαντα. Ἀλλὰ καὶ αἱ ἀναμνήσεις περὶ τῆς κατόπιν τῶν προειρημένων ἐποχῶν παιδικῆς ἡλικίας δὲν παρέχουσιν ἀσφαλῆ βάσιν πρὸς διάγνωσιν τοῦ παιδικοῦ ψυχικοῦ βίου. Καὶ αὗται εἶναι πενιχροὶ. Καὶ αὗται κατὰ κανόνα περιστρέφονται περὶ ἀσήμαντα πράγματα. Πλὴν δὲ τούτου καὶ αὗται οὐδέποτε διατηροῦνται ἀμυγεῖς. Αἱ παραστάσεις σκηνῶν, ὧν παρέστη τις μάρτυς ὡς παῖς, καὶ ψυχικῶν καταστάσεων, λαβουσῶν χώραν ἐν ἑαυτῷ, εἶναι μίγμα πραγματικότητος καὶ μεταγενεστέρων φανταστικῶν παρεμβολῶν. Πολλὰ πραγματικὰ τμήματα περιπίπτουσι συνήθως εἰς λήθην, ἄλλα δὲ προστίθενται προσηρομοσμένα πρὸς τὸν ψυχικὸν βίον τοῦ ἐνηλίκου.²

¹) Πρβλ. *Henri*, Enquête sur les premiers souvenirs de l'enfance. Année Psychologique III, 1897. — *Dumesnil*, Le premier souvenir. Bulletin de la Société libre pour l'étude psych. de l'enfant, 1903, σ. 300. — *Schmutz*, Wie weit reicht das Gedächtniss zurück? Beiträge zur Kinderforschung, 1910. — *Kammel*, Weber die erste Erinnerung, Leipzig, 1913. — *Hug-Hellmuth*, Ueber erste Kindheitserinnerungen. Imago, II, 1913.

²) Περὶ τῶν αἰτίων, δὲ αἱ ἀναμνήσεις τῆς παιδικῆς ἡλικίας καὶ ἐλάχι-

Διὰ πάντας τούτους τοὺς λόγους χρῆσις τοῦ εἴδους τούτου τῆς αὐτοπαρατηρησίας ὡς μέσου ἐρεῦνης τῆς παιδικῆς ἡλικίας μόνον ἐν περιορισμένῳ μέτρῳ καὶ μετὰ μεγίστης προσοχῆς πρέπει νὰ γίνηται. Πάντως ὅμως καὶ ἡ μέθοδος αὕτη συμβάλλεται ἐν μέτρῳ τινὶ πρὸς γνῶσιν τοῦ ψυχικοῦ βίου τοῦ παιδός. Ἰδίᾳ δὲ συνιστᾶται ἡ χρῆσις αὐτῆς ἐν ὠρισμέναις τισὶ περιπτώσεσι, καθ' ἃς ἡ χρῆσις ἄλλον μέσων ἐρεῦνης ἀποβαίνει δυσχερῆς. Ἔχει δὲ καὶ αὕτη τὸ προτέρημα, ἂν μάλιστα συνδυασθῇ μετὰ τῆς μεθόδου τῶν γραπτῶν ἐρωτήσεων, ὅτι δι' αὐτῆς εἶναι εὐχερῆς ἡ συλλογὴ πολυαριθμῶν ἀναμνήσεων περὶ ἐκάστου φαινομένου.

Ἀρίστην συμβολὴν πρὸς γνῶσιν τοῦ παιδὸς δύνανται προσέτι νὰ παράσχωσιν ἀναμνήσεις γεγονότων τοῦ παιδικοῦ βίου, μαρτυρούμεναι ἐν γραπτοῖς μνημείοις. Διὰ τοῦτο δὲ αἱ βιογραφίαι προσώπων, αἱ ἀναφέρονσαι περὶ τῆς παιδικῆς τοῦ βιογραφουμένου ἡλικίας, αἱ αὐτοβιογραφίαι, αἱ ἐπιστολαί, τὰ ἀτομικὰ ἡμερολόγια εἶναι ὁσαύτως πηγὴ ἐρεῦνης τοῦ παιδικοῦ βίου.

Μνημονευτέον ἐν τέλει, ὅτι ἡ αὐτοπαρατηρησία ὡς μέθοδος ἐρεῦνης τοῦ παιδὸς προσέλαβεν ἰδιαιτέραν σημασίαν, ἀφ' οὗ χρόνου ἡ σχολὴ τοῦ ἐν Βιέννῃ καθηγητοῦ *S. Freud* ἔβηκεν αὐτὴν ὡς βάσιν πρὸς ἐξερεύνησιν τῆς συνειδήσεως τοῦ παιδὸς καὶ διάγνωσιν τῶν ἰδιοτήτων καὶ τοῦ χαρακτῆρος αὐτοῦ. Ἐπὶ τῆς αὐτοπαρατηρησίας στηρίζεται ἡ ὑπὸ τοῦ *Freud* ἀναπτυχθεῖσα θεωρία τῆς ψυχοανάλυσεως, ἣτις συνίσταται εἰς τὴν διάγνωσιν τοῦ ψυχικοῦ μηχανισμοῦ τοῦ ἀτόμου, εἰς τὸν φωτισμὸν τῶν μυχαιατῶν ὑφῶν τῆς ψυχῆς αὐτοῦ διὰ τῆς ἐρεῦνης τῶν ἐγκάτων ὑποσυνειδήτων φαινομένων αὐτοῦ, τῶν παρυστάσεων, τῶν συναισθημάτων αὐτοῦ, ἅτινα καὶ εἰς αὐτὸ τὸ ἴδιον ἄτομον φαίνονται ξένα καὶ πολλακίς ἀσυμβίβαστα πρὸς τὴν συνειδητὴν αὐτοῦ ὑπόστασιν.¹

σταί εἶναι καὶ εἰς ἄκρον ἡλλοιωμένοι προβλ. καὶ *Ed. Claparède*, *Psychologie de l'enfant et Pédagogie expérimentale*, σ. 245-248, 8ème éd. Genève-Paris, 1920.

¹) Περὶ τῆς πολυπλοπότητος ταύτης θεωρίας προβλ. *S. Freud*, *Drei Abhandlungen zur Sexualtheorie*. Wien, 1905. — *Jung*, *Versuch einer Darstellung der Psychoanalytheorie*. Jahrb. für Psychan. Forsch. V, 1913. — *O. Pfister*, *Die psychoanalytische Methode*. Leipzig, 1913. — *Regis* καὶ *Hesnard*, *La Psychoanalyse*, Paris, 1914. — *M. Τριανταφυλλίδου*, Ἡ ἀρχὴ τῆς γλώσσης καὶ ἡ φροῦδιανὴ ψυχολογία. Δελτ. Ἐκπαίδ. Ὁμ. τόμ. V, ἀριθ. 3-4, σ. 219 κ. ἑ.

Σφοδροτάτην ἐπίκρισιν τῆς θεωρίας ταύτης ἀπὸ παιδαγωγικῆς ἀπόψεως

Δ. - Ἡ παρατήρησις ἐπὶ ζώων.

Ἄπαντα τὰ προμνημονευθέντα εἶδη παρατηρήσεων παρὰ τὰς διαφορὰς αὐτῶν ἔχουσι κοινὸν γνώρισμα, ὅτι ἀναφέρονται ἀπ' εὐθείας εἰς τὸν παιῖδα. Ὁ παῖς, τὰ ἐν αὐτῷ τελούμενα, αἱ ἐκδηλώσεις αὐτοῦ, τὰ προϊόντα τῆς ἐργασίας αὐτοῦ καθίστανται ὑπὸ ταύτην ἢ ἐκείνην τὴν μορφήν ὑποκείμενον παρατηρήσεως. Ἀπὸ τούτων διακρίτεον ἕτερον εἶδος παρατηρήσεων, αἵτινες ἀποσκοποῦσι μὲν ὡσαύτως τὴν ἔρηναν φαινομένων τοῦ παιδικοῦ βίου, δὲν τελοῦνται ὅμως ἐπὶ ἀνθρώπων, ἀλλ' ἐπὶ ἄλλων ὀργανικῶν ὄντων καὶ διὴ ἐπὶ ζώων. Ἐρηνάται δηλ., πῶς ἔχουσι παρὰ σειρᾷ ζώων τὰ περὶ ὧν πρόκειται φαινόμενα, ἐκ τῆς συγκρίσεως δὲ πρὸς τὰ παρὰ τοῖς παισὶ τελούμενα ἐξάγονται συμπεράσματα. Εἶναι καὶ αὕτη μέθοδος ἀρίστη, κοινὴ πάσαις ταῖς βιολογικαῖς ἐπιστήμαις, ἣτις καὶ πρὸς βαθεῖαν κατανόησιν τῆς ἐξελιξέως πολλῶν φαινομένων συμβάλλεται καὶ εἰς γενικωτέρας ἀπόψεις ἄγει περὶ τῆς τῶν φαινομένων φύσεως καὶ τῆς σημασίας αὐτῶν διὰ τὴν διατήρησιν τοῦ ὄντος ἐν τῇ ζωῇ. Ἡρξαστο δὲ ἤδη αὕτη καρποφόρος χρησιμοποιοιμένη πρὸς ἔρηναν τῶν παρὰ τοῖς παισὶ φαινομένων. Οὕτω λ.χ. ἐπὶ παρατηρήσεων τοῦ εἶδους τούτου στηρίζεται ἡ ἄρχουσα σήμερον θεωρία τοῦ *Groos* περὶ τῆς φύσεως τῶν παιδικῶν παιγνίων.¹

II. — ΤΟ ΠΕΙΡΑΜΑ

Τὸ πείραμα, ὡς γνωστόν, συνίσταται εἰς παρατήρησιν, συνδεομένην μετὰ τῆς ἐπιδράσεως τοῦ παρατηρητοῦ. Κατὰ τὴν παρατήρησιν, καὶ αὐτὴν τὴν σκόπιμον καὶ συστηματικὴν, ὁ παρατηρητὴς παρακολουθεῖ τὸ φαινόμενον, ὡς τοῦτο ἀφ' ἑαυτοῦ ἐξελισσεται λαμβάνει γνώσιν τῶν ἀνθορμητῶν τοῦ παιδὸς ἐκδηλώσεων, οἷαι, ὡς εἶδομεν,² ἐμφανίζονται ἐν ταῖς ὁμιλίαις του, τοῖς παιγνίοις του, ταῖς κινήσεσιν αὐτοῦ, ταῖς ἐκφράσεσι τοῦ προσώπου του κτλ. Διὰ τοῦτο δὲ εἶναι ἡγα-

¹ Ἴδε παρὰ *W. Stern*, Anwendung der Psychoanalyse auf Kindheit. Zeitschrift für angewandte Psychologie, VIII, σ. 71 καὶ 378 κ.ε. 1913. Καὶ εἰδικὰ περιοδικὰ ἐκδίδονται σήμερον, ἀναφερόμενα εἰς τὴν θεωρίαν ταύτην καὶ τοὺς τρόπους τῆς ἐφαρμογῆς αὐτῆς.

² Ἴδε βλ. τὸ ἀξιολογώτατον βιβλίον τοῦ *Hachet-Souplet*, De l'Animal à l'enfant. Paris, 1913.

³ Ἴδε ἀνωτέρω σ. 21-22.

κασμένος νὰ ἀναμένη τὴν ἐμφάνισιν τοῦ ἐξεταστέου φαινομένου καὶ νὰ παρακολουθῇ αὐτό, οὕτως εἰπεῖν, παθητικῶς, μὴ δυνάμενος νὰ ἐπέμβῃ εἰς τὴν πορείαν αὐτοῦ.

Τοῦναντίον διὰ τοῦ πειράματος δὲν ἀναφαίνεται ἀφ' ἑαυτοῦ τὸ φαινόμενον, ἀλλὰ προκαλεῖται ὑπὸ τοῦ πειραματιζομένου, ὅστις δύναται κατὰ βούλησιν νὰ ὀρίξῃ καὶ τὴν ἔναρξιν τῆς λειτουργίας αὐτοῦ. Οὕτω λ. χ. πρὸς πειραματικὴν ἔρευναν ψυχικῶν τοῦ παιδὸς καταστάσεων δύναται τις διὰ τεχνητῶν ἐπ' αὐτὸν ἐπιδράσεων νὰ προκαλῇ παρ' αὐτῷ ποικίλας ἐκδηλώσεις. Αἱ ἐπιδράσεις δ' αὐταὶ εἶναι ἐκάστοτε διάφοροι ἀναλόγως τοῦ φαινομένου καὶ δὴ ἐνίοτε συνίστανται εἰς ἀπλὰ ἐρεθίσματα, δι' ὧν δύναται νὰ προκληθῇ ἡ ἔγερσις ὠρισμένων αισθημάτων, συναισθημάτων καὶ ἄλλων ψυχικῶν φαινομένων. "Ἄλλοτε ἐπιδρᾷ ὁ πειραματιζόμενος ἐπὶ τὸν παῖδα δι' ὠρισμένων προσταγῶν, δι' ὧν προκαλεῖ τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἐκτέλεσιν ὠρισμένων ἀπλῶν κινήσεων ἢ καὶ πολυπλοκωτέρων ἐνεργειῶν. "Ἄλλοτε ἐπιβάλλεται τῷ παιδί ἡ λύσις διαφόρων προβλημάτων καὶ ἡ ἐκτέλεσις ποικίλων ἄλλων σχολικῶν ἐργασιῶν.

Διὰ τοῦ πειράματος δύναται προσέτι ὁ ἐρευνητὴς νὰ ἀλλοιοῖ τὰ ἐρευνώμενα φαινόμενα, ὀρίζων κατ' ἀρέσκειαν τὴν πορείαν αὐτῶν, καὶ νὰ μετρῇ αὐτὰ (ἄμεσος μέτρησις), ἢ τὰ ἀποτελέσματα αὐτῶν (ἔμμεσος μέτρησις) καὶ ὀρίξῃ μετ' ἀκριβείας δι' ἀριθμῶν ἢ ὑπὸ μορφήν γραφικῶν παραστάσεων τὴν ἔντασιν, τὸ ποιόν, τὸν χρόνον τῆς διαρκείας αὐτῶν καὶ ἄλλα σημεῖα.

Περαιτέρω διὰ τοῦ πειράματος εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπαναληφθῇ φαινόμενον τι πολλάκις καὶ ὑπὸ τοὺς αὐτοὺς πάντοτε ὄρους. Τοῦτο δ' ἐνέχει μεγίστην σημασίαν ἰδίᾳ διὰ τὴν ἔρευναν τῶν ψυχικῶν φαινομένων, ἅτινα τυγχάνουσιν οὕτω ἄευστὰ καὶ ἐξαρτῶνται ἀπὸ τοσαύτης πληθύος ἐξωτερικῶν καὶ ἐσωτερικῶν ὄρων, ὥστε ἀποβαίνει ἀδύνατος ἢ ὑπὸ τὰς αὐτὰς συνθήκας ἀνθόρμητος αὐτῶν ἐπανάληψις. Διὰ τοῦτο δὲ ἀποβαίνει σχεδὸν ἀδύνατον νὰ ἀντιληφθῇ τις αὐτῶν ἀκριβῶς καὶ νὰ ἀσκήσῃ ἐπ' αὐτῶν ἔλεγχον διὰ τῆς ἀπλῆς παρατηρήσεως.

Ἄλλὰ καὶ νὰ ἀπομονωθῇ τὸ ἐξεταστέον φαινόμενον εἶναι δυνατόν διὰ τοῦ πειράματος καὶ νὰ ἀπλοποιηθῇ καὶ ἀναλυθῇ μέχρι καὶ τῶν ἀπλουστάτων αὐτοῦ στοιχείων. Μόνη δ' ἡ τοιαύτη ἀπομόνωσις καὶ ἀνάλυσις, ἣτις εἶναι ἀδύνατος κατὰ τὴν ἀπλὴν παρατήρησιν, καθιστᾷ δυνατὴν τὴν βαθεῖαν κατανόησιν.

Προσέτι τὸ πείραμα δεικνύει οὐ μόνον τὶ τελεῖται ἐν τῷ ἐρευνώμενῳ ἀτόμῳ, ἀλλὰ καὶ τὶ δύναται νὰ τελεσθῇ ὑπ' αὐτοῦ, ἄλλαις λέξεσι, τὶ δύναται τὸ ἀτομον νὰ πράξῃ. Τέλος δὲ δι' αὐτοῦ κατορθοῖ τις νὰ

διαγιγνώσκη ἀκριβῶς οὐ μόνον τὰ φαινόμενα, ἀλλὰ καὶ τὰς αἰτίας καὶ τὰ ἀποτελέσματα αὐτῶν.

Ἡ πειραματικὴ μέθοδος ἐνωρίτατα ἐτέθη εἰς ἐφαρμογὴν ἐν ταῖς φυσικαῖς ἐπιστήμαις. Γίνεται δὲ χρῆσις αὐτῆς καὶ ἐν ἐκείναις ἔτι ταῖς περιπτώσεσι, καθ' ἃς εἶναι δυνατὴ ἡ ἀπλὴ παρατήρησις, ὡς ἐπιτρέπουσα κατὰ τὰ προειρημένα τῷ ἐρευνητῇ νὰ ὀρίξη κατ' ἀρέσκειαν τὴν γένεσιν καὶ τὴν πορείαν τῶν φαινομένων, νὰ ἀπομονοῖ καὶ ἀναλύη αὐτὰ κτλ. Βραδύτερον ἤρξατο γινομένη χρῆσις τοῦ πειράματος καὶ πρὸς ψυχολογικὰς ἐρεῖνας, ἐφηρμόσθη δὲ κατὰ πρῶτον ἐπὶ τῶν τιμημάτων ἐκείνων, ἐν οἷς Φυσιολογία καὶ Ψυχολογία ἐφάπτονται ἀλλήλων. Οὕτω διὰ τῶν ἐν τῇ Φυσιολογίᾳ ἐφαρμοζομένων πειραματικῶν μεθόδων ἐγένοντο κατ' ἀρχὰς ἐρευναι τοῦ αἰσθήματος καὶ τῆς ἀντιλήψεως, δόντος τὴν πρώτην πρὸς τοῦτο ὄψησιν τοῦ *Ernst Heinrich Weber*, ὅστις ὅμως περιώρισε τὰ πειράματα αὐτοῦ ἐπὶ μόνων τῶν ἀπτικῶν αἰσθημάτων.

Ἰδρυτὴς ὅμως τῆς πειραματικῆς μεθόδου ἐν τῇ Ψυχολογίᾳ θεωρεῖται ὁ ἐν Λιψία καθηγητὴς *G. Th. Fechner*.¹ Ἐκτοτε δ' ὀλόκληρος σχολὴ ψυχολόγων ἐφήρμοσεν αὐτήν. Ἐνῶ δ' ἐν ἀρχῇ ὑπελαμβάνετο, ὅτι ἐφαρμογὴ τῆς μεθόδου ταύτης εἶναι δυνατὴ ἐπὶ ὠρισμένων τινῶν ψυχικῶν φαινομένων καὶ δὴ ἐκείνων, ἐν οἷς ὑφίσταται συμμετοχὴ καὶ φυσιολογικῶν λειτουργιῶν, κατὰ μικρὸν ἀπέβη τὸ πείραμα ἢ θεμελιώδης μέθοδος ἐρεύνης τοῦ ὅλου ψυχικοῦ βίου τοῦ ἀνθρώπου. Καὶ ἡ ὅλη δὲ ψυχολογικὴ ἐπιστῆμη ἀπὸ τῆς μεθόδου λαβοῦσα τὸ ὄνομα ἀπεκλήθη πειραματικὴ. Μνημονευτέος ἰδίᾳ ὁ μέγας ἐν Λιψία καθηγητὴς *Wilhelm Wundt*, δι' οὗ ἐσυστηματοποιήθη καὶ ἐγενικεύθη ἡ πειραματικὴ ἐρευνα τοῦ ψυχικοῦ βίου.

Ἐξετάζοντες τὸ περιεχόμενον τῆς ψυχολογίας πειθόμεθα, ὅτι πρὸς ἐρευναν τῶν ψυχικῶν φαινομένων ἀποβαίνει σκοπιμωτάτη ἡ χρῆσις τῆς πειραματικῆς μεθόδου. Ἐν πρώτοις δυνάμεθα νὰ ἀσκάμεν ἐπίδρασιν ἐπὶ τὴν γένεσιν ἂν μὴ πασῶν, πάντως ὅμως τῶν πλείστων ψυχικῶν λειτουργιῶν. Οὕτω λ. χ. διὰ καταλλήλων ἐρεθισμάτων δύναται νὰ προκληθῶσι τεχνητῶς αἰσθήματα πάντων τῶν εἰδῶν καὶ ἐν οἰαδίῃποτε ἐντάσει. Δυνάμεθα ὡσαύτως νὰ ἐπιδρῶμεν ἐπὶ τὰς παραστάσεις καὶ νὰ γεννῶμεν κατ' ἀρέσκειαν καὶ συναισθήματα καὶ βουλήματα. Ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τὴν πορείαν τῶν ψυχικῶν φαινομένων δυνάμεθα νὰ ἀσκάμεν ἐπίδρασιν καὶ δὴ νὰ ἀλλοιωῦμεν, ἀπομονῶμεν καὶ

¹) Πρβλ. *G. Th. Fechner*, Elemente der Psychophysik, Bd. I καὶ II. Ἐξεδόθη τὸ πρῶτον ἐν Λιψίᾳ τῷ 1860.

μέχρι τινός ἀναλύωμεν αὐτά. Ἰδία τὰ αἰσθήματα ἀπομονοῦνται εὐχερῶς, δυνατοῦ ὄντος διὰ διαφόρων τεχνητῶν μέσων νὰ ὑποσῶσι τὰ αἰσθητήρια ἀναισθησίαν μερικὴν ἢ ὀλικήν. Εἰς τὴν ἀπομόνωσιν δὲ καὶ ἀνάλυσιν τῶν ψυχικῶν φαινομένων σκοπιμώτατα συμβάλλεται καὶ ἡ ἡμετέρα προσοχὴ διὰ τῆς ιδιότητος, ἣν ἔχει, νὰ στρέφῃ τὴν συνείδησιν πρὸς ὠρισμένον ἐκάστοτε ψυχικὸν περιεχόμενον καὶ περιορίζῃ αὐτὴν ἐν αὐτῷ. Τέλος διὰ τῆς πειραματικῆς μεθόδου εἶναι δυνατόν καὶ νὰ ὑποβληθῶσιν εἰς ἀκριβῆ μέτρησιν τὰ ψυχικὰ φαινόμενα.

Ἡ χρῆσις μάλιστα τοῦ πειράματος εἶναι ἀναγκαιοτέρα ἐν τῇ ψυχολογικῇ ἐρευνῇ ἢ ἐν τῇ τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, διότι ἐν ταῖς τελευταίαις ταύταις ἐξετάζονται ἢ πραγματικὰ ἀντικείμενα, ἢ φαινόμενα, ἅτινα ὡς τὰ πολλὰ ὑπόκεινται τῇ διὰ τῶν αἰσθήσεων ἀντιλήψει καὶ ἐξελίσσονται οὐχὶ μετὰ μεγάλης ταχύτητος, ἐπομένως εἶναι δυνατόν νὰ καθορίζηται μεθ' ἱκανῆς ἀσφαλείας τὸ περιεχόμενον αὐτῶν καὶ διὰ τῆς ἀπλῆς παρατηρήσεως. Ἰουναντίον τῆς συνειδήσεως τὰ φαινόμενα καὶ δυσχερῶς ὑπόκεινται τῇ τῶν αἰσθήσεων ἀντιλήψει καὶ ἐν δυσδιαλύτοις συννευμοῖς πρὸς ἄλληλα συνδεδεμένα τυγχάνουσι καὶ μετὰ καταπληκτικῆς ταχύτητος τὰ πλείστα λειτουργοῦσι, διὰ τοῦτο δὲ δὲν εἶναι πάντοτε δυνατὴ ἡ ἀκριβὴς αὐτῶν ἔρευνα διὰ μόνης τῆς παρατηρήσεως. Ἐπομένως εἶναι σκοπιμώτατον νὰ προζαλῶμεν τὴν λειτουργίαν αὐτῶν καὶ ἀναλόγως πρὸς τοὺς σκοποὺς ἡμῶν νὰ ἀλλοιωῶμεν τοὺς ὅρους τῆς γενέσεως αὐτῶν καὶ νὰ ἐπιμβαίνομεν καὶ εἰς τὴν πορείαν τῆς ἐξελίξεως αὐτῶν.

Ἡ πειραματικὴ μέθοδος ἐκ τῆς Γενικῆς Ψυχολογίας προσληφθεῖσα ἐφηρμοσθῆ καὶ ὑπὸ τῆς Ψυχολογίας τοῦ παιδός, βαιμηδὸν δ' ἐπέξετάθη καὶ ἐπὶ τὴν ὅλην ἔρευναν τοῦ παιδός καὶ ἐπὶ τὰ ζητήματα τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὴν ἀγωγήν καὶ τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ. Ἀπέβη, ἄλλαις λέξεσι, μέθοδος ἐρεῦνης καὶ τῆς παιδαγωγικῆς ἐπιστήμης. Ὅποσιν δ' ἔκτασιν καὶ σημασίαν προσέλαβεν αὕτη σὺν τῷ χρόνῳ ἐν τῇ παιδαγωγικῇ ἐρευνῇ, καταδεικνύει τὸ γεγονός, ὅτι εἰς τὴν ὅλην παιδαγωγικὴν ἐπιστήμην ἐδόθη ὀνομασία ἐκ τῆς μεθόδου ταύτης ληφθεῖσα. Ὡς γνωστὸν δηλαδὴ, ἡ ἐπιστημονικὴ παιδαγωγικὴ καλεῖται σήμερον **πειράματικὴ παιδαγωγικὴ**.¹

¹) Πρβλ. *M. Brahn*, Experimentelle Pädagogik, ἐν Pädagogisch-psychologische Arbeiten des Instituts für experimentelle Pädagogik und Psychologie des Leipziger Lehrervereins, Bd. I, σ. 1 κ. ἑ. Leipzig, 1910. — *A. Busemann*, Ueber Aufgabe und Abgrenzung der experimentellen Pädagogik, ἐν Zeitschrift für pädag. Psychologie, Pathologie und Hygiene. Jahrg. XI, Heft

Κυρίως εἰπεῖν, ἡ ὀνομασία αὕτη δὲν ἀποδίδει τὸ πραγματικόν, διότι ἡ ἐπιστημονικὴ παιδαγωγικὴ, ὡς ἐκ τῶν προειρημένων συνάγεται, δὲν ποιεῖται ἀποκλειστικὴν χρῆσιν τοῦ πειράματος πρὸς ἔρευναν τῶν προβλημάτων αὐτῆς. Σπουδαιότατα ζητήματα τῆς τε ἀγωγῆς καὶ τῆς διδασκαλίας δὲν ὑπόκεινται εἰς τὴν πειραματικὴν ἔρευναν, ἀλλ' ἐπιζητεῖται ἢ λύσις αὐτῶν δι' ἄλλων μέσων καὶ διὴ οὐ μόνον διὰ τῆς παρατηρήσεως, ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς ἀπλῆς θεωρίας.

Ἡ προσωνυμία τῆς πειραματικῆς παιδαγωγικῆς εἶναι κατὰ τοῦτο μόνον δεδικοιολογημένη, καθότι ἀληθῶς τὸ πείραμα θεωρεῖται σήμερον ἢ σπουδαιότητα μέθοδος ἐρεῦνης τῆς παιδαγωγικῆς καὶ ἡ ἐφαρμογὴ αὐτοῦ ἤσκησεν ὑψίστης σημασίας ἐπίδρασιν ἐπὶ τὴν ἐπιστήμην ταύτην. Ἐν πρώτοις δι' αὐτοῦ ἀπέβη δυνατὴ ἡ συνεργασία πληθύος ἀτόμων ἐν τῇ ἐρευνῇ τῶν παιδαγωγικῶν ζητημάτων. Εἶναι καὶ τοῦτο ἐν τῶν προτερημάτων τῆς πειραματικῆς μεθόδου, ὅτι καθιστᾷ δυνατὴν καὶ διευκολύνει τὴν τοιαύτην συνεργασίαν. Πλὴν δὲ τούτου τὰ πορίσματα τῆς διὰ τοῦ πειράματος ἐρεῖνης καὶ οἱ ὄροι οἱ προκαλέσαντες αὐτὰ δύνανται νὰ καθορισθῶσι μετὰ μαθηματικῆς ἀκριβείας. Οὕτω δ' ἕκαστος ἐρευνητῆς κατορθοῖ νὰ ἐπαναλαμβάνῃ ὑπὸ τὰς αὐτὰς συνθήκας πειράματα ὑπ' ἄλλων γεγόμενα. Διὰ τοῦ τρόπου τούτου κατορθοῖ τις νὰ ὑποβάλλῃ εἰς ἔλεγχον τὰ ὑπ' ἄλλων ἐξηγμένα πορίσματα καὶ νὰ ἐπωφεληθῆται τῶν ὑπ' ἄλλων γεγομένων ἐργασιῶν καὶ συνεχίῃ αὐτάς.

Συνελόντι εἰπεῖν, διὰ τοῦ πειράματος ἐτέθη ἐκποδῶν ὁ δογματικὸς τρόπος τῆς ἐπεξεργασίας τῶν ζητημάτων, ὅστις ἐκράτει ἐν τῇ παλαιότερᾳ παιδαγωγικῇ καὶ κατέστη δυνατὴ καὶ ἐν τῇ ἐπιστήμῃ ταύτῃ ἀκριβεστάτη τῶν ζητημάτων ἔρευνα, συνεργασία πληθύος ἐρευνητῶν, συμπλήρωσις τῶν προγενεστέρων ἐρευνῶν διὰ τῶν μεταγενεστέρων, γοργὴ πρόοδος, πλουσία πορισμάτων συναγωγὴ καὶ τελεία αὐτῶν ἀντικειμενικότης.

Ἡ μέχρι τοῦδε πράξις κατέδειξε περιφανῶς τὴν εὐεργετικὴν ἐπίδρασιν τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ πειράματος ἐν τῇ παιδαγωγικῇ. Καίτοι βραχὺς εἶναι ὁ χρόνος, ἀφ' οὗ ἡ μέθοδος αὕτη ἤρξατο ἐφαρμοζομένη ἐν τῇ εἰρημένῃ ἐπιστήμῃ, κατωρθώθη ἐν τούτοις, ὥστε δι' αὐτῆς νὰ ἐξαχθῶσιν ἀσφαλῆ καὶ ὀριστικὰ συμπεράσματα περὶ πληθύος θεμάτων, ἅτινα ἐπὶ μακροῦς αἰῶνας ἔμενον ἄλυτα. Ζητήματα ὑψίστης σπουδαιότητος ποικίλης φύσεως, ἰδία δ' ἀναφερόμενα εἰς μεθόδους

τῆς διδασκαλίας καὶ μέσα τῆς ἀγωγῆς, περὶ ὧν συγχευμένα καὶ ἀντιφρατικά ἐκράτουν πρότερον θεωροῦναι, ἔτυχον διὰ τοῦ πειράματος λύσεως τελειωτικῆς. Καὶ πλεῖστα δὲ νέα προβλήματα ἤχθησαν καὶ καθ' ἑκάστην ἄγονται εἰς φῶς διὰ τοῦ πειράματος, πλουτίζοντα τὴν παιδαγωγικὴν ἐπιστήμην, ἅτινα τέλεον ἢ παλαιότερα ἡγγόει. Καθόλου δὲ τὸ ἔδαφος, ἐφ' οὗ ἡ νεωτέρα παιδαγωγικὴ ἐκτείνεται διὰ τοῦ πειράματος, θεωρεῖται ὡς ἀσφαλῶς καὶ μονίμως κατακτηθῆν.

ΙΔΙΑΙΤΕΡΑΙ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΠΕΙΡΑΜΑΤΙΚΗΣ ΜΕΘΟΔΟΥ
ΩΣ ΜΕΣΟΥ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ ΕΡΕΥΝΗΣ

Τῆς πειραματικῆς μεθόδου γίνεται, ὡς ἤδη ἐρρήθη, εὐρυτάτη χρῆσις πρὸς ἔρευναν τοῦ παιδὸς καὶ λύσιν παιδαγωγικῶν προβλημάτων. Ἐν τῇ ἐφαρμογῇ δὲ ταύτῃ ἀναλόγως τοῦ ἐκάστοτε ἐπιδιωκομένου εἰδικοῦ σκοποῦ καὶ τοῦ τρόπου τῶν ἐφαρμοζομένων μετρήσεων προσλαμβάνει αὕτη ποικίλας παραλλαγάς. Οὕτω δὲ πλεῖστα εἶδη πειραμάτων ἔχουσιν ἐπινοηθῆ καὶ καθ' ἑκάστην προστίθενται νέα εἰς τὰ ἤδη ὑφιστάμενα.

1. Ἐν πρώτοις γίνεται κεφαλαϊώδης διάκρισις μεταξύ **παιδολογικοῦ** ἀφ' ἑνὸς καὶ **παιδαγωγικοῦ** ἢ **διδασκτικοῦ** πειράματος ἀφ' ἑτέρου, ὧν ἀμφοτέρων ποιεῖται εὐρείαν ἐφαρμογὴν ἢ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα. Τοῦ παιδολογικοῦ πειράματος γίνεται χρῆσις πρὸς ἔρευναν τῆς καταστάσεως τοῦ σώματος τοῦ παιδός, φυσιολογικῶν αὐτοῦ λειτουργιῶν καὶ ψυχικῶν αὐτοῦ δεξιότητων. Ἀναλόγως δὲ τῶν εἰδῶν αὐτῶν τὰ παιδολογικά πειράματα ὑποδιαιροῦνται εἰς σωματολογικά καὶ ψυχολογικά. Τὸ δὲ παιδαγωγικὸν καὶ διδασκτικὸν πείραμα εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον αὐτὸ τὸ παιδολογικόν, ἐφηρμοσμένον εἰς τὸν σχολικὸν βίον τῶν παιδῶν. Κύριον γνώρισμα ἔχει, ὅτι ἀναφέρεται εἰς τὴν πρᾶξιν τῆς ἀγωγῆς καὶ τῆς διδασκαλίας, ἐπιδιωκόν πρακτικὸς σκοπός. Ἰδίᾳ δ' ἀποβλέπει εἰς τὴν ἀπ' εὐθείας διάγνωσιν καὶ τὸν καθορισμὸν τῆς ἀξίας καὶ χρησιμότητος παιδαγωγικῶν καὶ διδασκτικῶν μεθόδων καὶ μέσων. Καὶ ὡς τοιοῦτον ὅμως τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος πείραμα ὀφείλει νὰ πληροῖ πάσας τὰς ἀπαιτήσεις, τὰς τῷ παιδολογικῷ προβαλλομένας.

Ἔχουσι δὲ γίνεαι σπουδαιόταται ἔρευναι διὰ ἀμφοτέρων τῶν εἰδῶν τῶν πειραμάτων τούτων. Διὰ τοῦ πρώτου ἐπεχύθη ἅπλετον φῶς ἐπὶ πλείστον σημειῶν τῆς τοῦ παιδὸς καταστάσεως, σωματικῆς καὶ ψυχικῆς, διὰ δὲ τοῦ δευτέρου καὶ θεωροῦναι, αἵτινες πρότερον γενικῶς ἤρχον περὶ διδασκτικῶν μεθόδων καὶ τῆς ἐργασίας τοῦ μαθητῆν, ἀνε-

τράπησαν καὶ νέαι μέθοδοι διδασκαλίας, νέοι τρόποι ἀναφερόμενοι εἰς τὴν λειτουργίαν τοῦ μανθάνειν διεμορφώθησαν. Οὕτως, ἵνα εἰς ἐλάχιστα παραδείγματα ἀρκεσθῶμεν, ὁ πρότερον ἄρχων τρόπος τῆς κατὰ τμήματα ἀπομνημονεύσεως χωρίων ποιητικῶν ἢ πεζῶν ἠλέγχθη ὡς ψυχολογικῶς πλημμελής, ἀποδειχθέντος πειραματικῶς ὅτι ἡ ἀπομνημόνευσις ὅλου τινὸς ὡς ὅλου καὶ ταχύτερον ἄγει εἰς τὸν σκοπὸν καὶ ὀλιγωτέρας ἐπαναλήψεις ἀπαιτεῖ καὶ διαρκεστέραν τὴν ἐν τῇ μνήμῃ ἐντύπωσιν ἀσφαλίζει. Διὰ τοῦ εἶδους τούτου τοῦ πειράματος ἐλύθησαν προσέτι τὰ ζητήματα, πῶς πρέπει νὰ κατανέμονται αἱ ἐπαναλήψεις, αἱ πρὸς ἀπομνημόνευσιν ἀπαιτούμεναι, τίς ὁ πρακτικώτατος τρόπος πρὸς προφύλαξιν ἀπὸ τῆς λήθης τῶν ἐν τῇ μνήμῃ ἐντυπωθεισῶν γνώσεων, τίς ὁ ἄριστος τρόπος ἐκμαθήσεως τῆς ὀρθογραφίας, πῶς πρέπει νὰ διδάσκηται ἡ ἰχνογραφία, τίς ἡ σημασία τῶν κατ' οἶκον ἐργασιῶν ἐν συγκρίσει πρὸς τὰς ἐν τῷ σχολείῳ τελουμένας, ἅπαντα τὰ συναφῆ ζητήματα πρὸς τὸν καθορισμὸν τοῦ χρόνου διδασκαλίας τῶν διαφόρων μαθημάτων, τῶν ὥρῶν τῆς ἡμερησίας ἐργασίας τῶν μαθητῶν, τῶν διαλειμμάτων κτλ.

2. Διακρίνονται τὰ πειράματα ἀπ' ἀλλήλων καὶ κατὰ τοῦτο: Ἄλλων μὲν ἡ ἐκτελέσις γίνεται ἄνευ ὀργάνου, ἄλλα δὲ τελοῦνται δι' ὀργάνων εἰδικῶν. Πλεῖστα δὲ τοιαῦτα ὄργανα, ὧν ἡ χρῆσις ἐπιβάλλεται πρὸς ἀκριβῆ τῶν φαινομένων μέτρησιν, ἔχουσιν ἐπινοητῆ, οἷον δυναμόμετρα, ἐργογράφοι, ἐργόμετρα, ἀνθρωπόμετρα, κεφαλόμετρα, ἀεριόμετρα, θωρακογράφοι, αἰσθησιόμετρα, σφυγόμετρα, ταχοσκόπια κτλ. Τὰ πλεῖστα ὅμως καὶ εὐχρηστότατα τῶν παιδαγωγικῶν πειραμάτων εἶναι τὰ ἄνευ ὀργάνων τελούμενα. Ἐχουσι ταῦτα κύριον γνώρισμα τὸ ἀπλοῦν καὶ εὐχερὲς τῆς ἐκτελέσεως καὶ ὁμοιάζουσιν ἐν πολλοῖς πρὸς τὰς συνήθεις σχολικὰς ἐργασίας. Καίτοι δὲ τελοῦνται ἄνευ ὀργάνων, ἄγουσι καὶ ταῦτα εἰς ἀκριβέστατα συμπεράσματα.

3. Ἡ πειραματικὴ ἔρευνα προσλαμβάνει τὰς δύο ταύτας μορφάς: Ἐνίοτε ὁ εἰς τὸ πείραμα ὑποβαλλόμενος καθίσταται γνώστης τοῦ σκοποῦ, εἰς ὃν τούτο ἀποβλέπει, ἄλλοτε δ' ἄγνωε αὐτόν. Πρὸς ἐπιτυχίαν δὲ τοῦ πειράματος ἐφαρμόζεται ἀναλόγως τῶν περιστάσεων ὅτε μὲν ἡ μία, ὅτε δ' ἡ ἄλλη τῶν μορφῶν τούτων. Πολλάκις δηλαδὴ εἶναι ἀπαραίτητος ἡ ὑπὸ τοῦ παιδὸς γνώσις τοῦ σκοποῦ τοῦ πειράματος, ὅπως ἀσφάλισις τὴν συνεργασίαν αὐτοῦ ἐν τῇ διεξαγωγῇ τοῦ πειράματος, ἣς ἄνευ καθίσταται ἀδύνατος ἡ συναγωγὴ ἀκριβῶν πορισμάτων. Τούναντίον δ' ἐν ἄλλαις περιπτώσεσιν ἡ ὑπὸ τοῦ παιδὸς γνώσις τοῦ σκοποῦ, δι' ὃν τὸ πείραμα τελεῖται, δύναται νὰ ἀσκήσῃ ὑποβολὴν ἐπ' αὐτόν, ἢ νὰ προκαλέσῃ παρ' αὐτῷ φόβον, ἀμέλειαν, τάσιν πρὸς ἀπό-

κρυψιν τοῦ ζητουμένου κ. τ. τ. ὁπότε ματαιοῦται ἡ ἀκριβῆς καὶ πραγματικὴ γνῶσις τοῦ ἐξεταστέου φαινομένου.

4. Καὶ τοῦ πειράματος ὡς καὶ τῆς μεθόδου τῆς παρατηρήσεως δύναται νὰ γίνῃ ἐφαρμογὴ οὐ μόνον ἐπὶ ἑνὸς μόνου παιδός, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ ὅλης τάξεως μαθητῶν. Οὗτος δ' ὁ καθ' ὁμάδας πειραματισμὸς συνεπάγεται ἅπαντα τὰ προτερήματα, ἅτινα καὶ ἡ καθ' ὁμάδας παρατήρησις, περὶ ὧν ἐγένετο ἤδη λόγος.¹ Σημειωτέον ἰδίᾳ, ὅτι διὰ πειραμάτων τελουμένων ἐπὶ πολλῶν ὁμοῦ παιδῶν συνάγονται πορίσματα, στηριζόμενα ἐπὶ εὐρείας βάσεως δεδομένων: Πρέπει ὅμως νὰ λαμβάνηται πρόνοια, ὥστε ἐκάστη ὁμάς οὕτω συνεξεταζομένων παιδῶν νὰ ἀποτελεῖται ἐκ στοιχείων κατὰ τὸ δυνατὸν ὁμογενῶν, διότι οὕτω κατορθοῦνται ποικίλαι συγκρίσεις, ἄγουσαι εἰς γενικά συμπεράσματα ὑψίστης σημασίας οὐ μόνον παιδαγωγικῆς ἀλλὰ καὶ εὐρυτέρας κοινωνικῆς, οἷον συγκρίσεις μεταξὺ ἀρρένων καὶ θηλέων, μεταξὺ παιδῶν διαφόρων ἡλικιῶν, ἢ τῆς αὐτῆς ἡλικίας ἀλλ' ἐν διαφόροις τόποις οἰκούντων, ἢ εἰς διαφόρους κοινωνικὰς τάξεις ἀνηκόντων κ. τ. τ.

Ὡς εἶκός δέ, τὰ πορίσματα τὰ συναγόμενα ἐκ μονομεροῦς πειραματισμοῦ ἐπὶ ἑνός τινος παιδός δὲν συμπίπτουσι κατὰ κανόνα πρὸς τὰ ἐξαγόμενα τῶν πειραμάτων, τῶν ἐπὶ ὁμάδων τελουμένων, ἅτινα κυρίως δηλοῦσι τὸ κανονικόν, τὸ κατὰ μέσον ὄρον ἰσχύον. Ἐπομένως τὰ δύο ταῦτα εἶδη τῶν πειραμάτων συμπληροῦσιν ἀλλήλα.

5. Παραλλαγὰς ὑφίσταται ἡ πειραματικὴ μέθοδος καὶ ἀναλόγως τοῦ ερευνητέου φαινομένου. Οὕτως ἔχουσι διαμορφωθῆ ἴδιαι μέθοδοι πρὸς ἔρευναν ἐπὶ μέρους σωματικῶν καταστάσεων καὶ ψυχικῶν λειτουργιῶν, λ. χ. μέθοδοι ἐρεΐνης τῆς κατ' αἰσθήσιν ἀντιλήψεως, τῆς μνήμης, τῆς φαντασίας, τῆς παρατηρήσεως, τοῦ βαθμοῦ τῆς νοημοσύνης. Ὡσαύτως ἐφαρμόζονται ἴδιαι μέθοδοι μετρήσεως τοῦ μήκους τοῦ σώματος καὶ διαφόρων αὐτοῦ μελῶν, τοῦ βάρους αὐτοῦ, τῆς τῶν μυῶν ἰσχύος καὶ ἀντοχῆς, τῆς ζωτικῆς χωρητικότητος κ. τ. τ. Πολλάκις δὲ δεκάδες ὄλαι διαφόρων πειραμάτων συνιστῶνται πρὸς ἔρευναν μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς δεξιότητος, ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ φαινομένου, ἢ βάσανον μέσου τινός τῆς ἀγωγῆς ἢ τῆς διδασκαλίας. Καὶ ἰδιαίτεροι δ' ὀνομασίαι ἔχουσι δοθῆ εἰς τὰς πλείστας τῶν μεθόδων τούτων.

6. Πολλάκις συμβαίνει καὶ τὸ ἀντίθετον τοῦ προηγουμένου. Δηλαδή μία καὶ ἡ αὐτὴ πειραματικὴ μέθοδος ἐφαρμόζεται πρὸς πλείονας τοῦ ἑνός σκοπούς, λ. χ. πρὸς ἑξέτασιν πλειόνων σημείων τῆς σωματικῆς καταστάσεως ἢ τοῦ ψυχικοῦ βίου, ἢ βάσανον πλειόνων τῆς

¹) Ἰδε ἀνωτέρω σ. 24 κ. ε.

ἀγωγῆς ἢ τῆς διδασκαλίας μέσων. Οὕτω λ.χ. ἡ καλουμένη μέθοδος τῆς ἀναπλάσεως δύναται νὰ ἐφαρμοσθῆ πρὸς διάγνωσιν τῆς φύσεως καὶ τοῦ περιεχομένου τῶν παρυστάσεων, τῶν διαφορῶν τῶν παιδῶν ἐν τῷ παριστάναι, τῶν ἰδιοτήτων τῆς γλώσσης τοῦ παιδός, τῆς ἀναπλαστικῆς αὐτοῦ ἰκανότητος, τοῦ βαθμοῦ τῆς νοημοσύνης αὐτοῦ κτλ. Ὡσαύτως ἡ μέθοδος τῆς περιγραφῆς πραγμάτων ἢ εἰκόνων ἐπικουρεῖ πρὸς διάγνωσιν τῆς ἰκανότητος τοῦ παιδός περὶ τὸ παρατηρεῖν, τῆς γλωσσικῆς αὐτοῦ δεξιότητος, τοῦ βαθμοῦ, ἐν ᾧ ὑπόκειται τῇ ὑποβολῇ κτλ.

7. Ἀποφεύγομεν ἐν τῷ παρόντι εἰδικὴν περιγραφὴν τῶν διαφορῶν εἰδῶν τῶν πειραματικῶν μεθόδων. Θὰ προσδέσωμεν μόνον βραχέα τινὰ περὶ ἑνὸς εἴδους πειραμάτων, ὧν ἡ ἐφαρμογὴ προσέλαβεν ἐξαιρετικὴν σημασίαν ἐν τῇ παιδολογικῇ καὶ τῇ παιδαγωγικῇ ἐπιστήμῃ καὶ ἅτινα εἶναι γνωστὰ ὑπὸ τὴν ὀνομασίαν *tests*. Ὁ ὅρος εἶναι ελλημιένος ἐκ τῆς ἀγγλικῆς. Σημαίνει δ' ἐν τῇ γλώσσῃ ταύτῃ ἡ λέξις δοκιμασίαν καὶ μέσον δοκιμασίας. Κατέστη ὁμοῦς ὅρος τεχνικός τῆς παιδολογικῆς ἐπιστήμης διεθνοῦς χρήσεως, δηλῶν ὠρισμένην ὁμάδα πειραμάτων, ὧν ἕκαστον δεικνύει κατὰ τρόπον ἀπλοῦν τὴν κατάστασιν σωματικῆς ἢ ψυχικῆς τινος τοῦ ἐρεινωμένου ἀτόμου δεξιότητος. Δι' ἑκάστου δηλαδὴ τοιοῦτου *test*, δι' ἑκάστης δοκιμασίας μετρεῖται ἐν τι τοῦ ἀτόμου γνώρισμα σωματικὸν (physical tests), ἢ ψυχικὸν (mental tests), οἷον τὸ μῆκος τοῦ σώματος, ἡ μυϊκὴ ἰσχύς, ἡ ζωτικὴ ζωρητικότης, ἡ ὀξύτης τῆς ὀράσεως ἢ ἄλλης τινὸς αἰσθήσεως, ἡ ἰκανότης τοῦ διακρίνειν χρώματα ἢ σχήματα, ἡ ταχύτης τῆς ἀντιλήψεως, αἱ ἰδιότητες ἑκάστης τῶν ἐπὶ μέρους λειτουργιῶν τὴν μνήμης, ἡ ἰσχύς τῆς φαντασίας, ἰδιότητες τῆς προσοχῆς, ἡ λεπτότης τῆς διανοήσεως, ὁ βαθμὸς τῆς νοημοσύνης, καλαισθητικά, ἠθικά καὶ ἄλλης φύσεως συναισθήματα, ἡ ἐπίδοσις ἐν σχολικαῖς δεξιότησι κ. τ. τ.

Καί τινες μὲν τῶν δοκιμασιῶν τούτων συνίστανται εἰς πειράματα, ὧν ἡ ἐκτέλεσις ἀπαιτεῖ τὴν χρῆσιν ὀργάνων εἰδικῶν, ἄλλα δ' ἐκτελοῦνται ἄνευ ὀργάνων. Τούτων δ' ἰδίᾳ τῶν τελευταίων ποικίλα εἶδη ἔχουσιν ἐπινοηθῆ καὶ καθ' ἑκάστην αὐξάνεται ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν. Τοιαῦτα εἶναι λ.χ. λύσεις αἰνιγμάτων, παροχὴ κειμένου περιέχοντος χάσματα, ἅτινα ὁ ἐξεταζόμενος ὀφείλει νὰ πληρώσῃ, σχηματισμὸς φράσεων πλήρων ἐννοίας ἐκ τριῶν παρεχομένων λέξεων, ἀνάγνωσις γραφῆς δυσαναγνώστου, παροχὴ νοήματος πολυπλόκου, οὐ διὰ τοῦτο ἢ κατανόησις προβάλλει δυσχέρειαν, παροχὴ φράσεως περιεχούσης παραλογισμόν, ὃν ὁ ἐξεταζόμενος ὀφείλει νὰ ἀνεύρῃ, ἐξέτασις ἀναφερομένη εἰς γνώσεις σχολικὰς ἢ τοῦ καθ' ἡμέραν βίου, παροχὴ συλλαβῶν ἢ

γραμματίων ἄνευ ἐννοίας πρὸς ἀπομνημόνευσιν, ἅτινα ὁ ἐξεταζόμενος ὀφείλει νὰ ἀποδώσῃ ἀπὸ μνήμης ἅμα τῇ παροχῇ αὐτῶν ἢ ὠρισμένον χρόνον βραδύτερον, συνεχῆς ἐκτέλεσις ἁπλῶν ἀριθμητικῶν πράξεων (π.χ. πρόσθεσις μονοψηφίων ἢ πολυψηφίων ἀριθμῶν), ἐρμηνεῖα ἀφηρημένων λέξεων, ἀντιγραφή κειμένου ὑπὸ ὠρισμένους ὅρους, διαγραφή ὠρισμένων γραμματίων ἐξ ἐντύπου κειμένου (π.χ. ὅλα τὰ α, ε, ρ), ἐπίδειξις εἰκόνας καὶ ἀναπαράστασις τοῦ περιεχομένου αὐτῆς κτλ. Μία ἐκάστη τῶν τοιούτων ἀπαιτήσεων ἀποτελεῖ ἴδιον *test* καὶ ἀποσκοπεῖ, ὡς εἴπομεν, τὴν ἔρευναν σωματικῆς τιнос καταστάσεως ἢ σημείου τινὸς τοῦ ψυχικοῦ βίου. Κατ' ἐξοχὴν δὲ μεγάλη εἶναι ἡ ποικιλία τῶν δοκιμασιῶν, τῶν ἐπινοηθειῶν πρὸς διάγνωσιν τοῦ βαθμοῦ τῆς νοημοσύνης τῶν παιδῶν καὶ τῶν ἀτομικῶν ἰδιοτήτων αὐτῶν.

Ἡ μέθοδος τῶν *tests* ἀπέβη μεγίστης σημασίας ὡς μέθοδος ἐπιστημονικῆς παιδολογικῆς ἐρεύνης ἰδίᾳ ἀπ' οὗ χρόνου ἐθεωρήθη, ὅτι δι' αὐτῆς εἶναι δυνατὴ ἡ κατὰ τρόπον εὐχερῆ διάγνωσις τοῦ ὅλου ἀτομικοῦ χαρακτῆρος ἐκάστου παιδός. Δὲν περιωρίσθη δηλαδὴ ἡ ἐφαρμογὴ τῶν δοκιμασιῶν τούτων εἰς τὴν ἐξέτασιν μεμονωμένων τινῶν τοῦ ἀτόμου σωματικῶν ἢ ψυχικῶν καταστάσεων, ἀλλ' ἤρξατο σὺν τῷ χρόνῳ χρῆσις τῆς μεθόδου πρὸς διάγνωσιν τῆς ὅλης ἀτομικότητος καὶ ἰδίᾳ τοῦ βαθμοῦ τῆς νοημοσύνης ἐκάστου ἀτόμου. Οἱ ταύτην δ' οὕτω χρησιμοποιοῦντες λαμβάνουσιν ὡς δεδομένον, ὅτι αἱ ἐπὶ μέρους δεξιότητες τοῦ ἀτόμου (λ.χ. ὁ βαθμὸς τῆς αἰσθητικότητος αὐτοῦ, ἡ μνήμη, ἡ προσοχή, ἡ διανόσις του κ.τ.λ.) ἀντικατοπτρίζουσι τὴν ὅλην αὐτοῦ φύσιν, ἰδίᾳ δὲ τὴν νοητικὴν αὐτοῦ δύναμιν. Τούτου τεθέντος, ἐνομήσθη, ὅτι εἶναι δυνατόν διὰ τῆς ἐφαρμογῆς δοκιμασιῶν τινῶν νὰ ἐξαχθῶσι συμπεράσματα περὶ τῆς ὅλης ἀτομικότητος τοῦ ὑποβληθέντος εἰς μέτρησιν παιδός. Πρὸς τοιοῦτους δὲ σκοποὺς ἐπενοήθησαν ποικιλία δοκιμασίαι καὶ ἐγένοντο ἤδη πειράματα ὑπὸ πληθῆος ἐρευνητῶν, ἐν οἷς μνημονευτέοι οἱ *Kirkpatrick, De Sanctis, Johnson, Treves, Kraepelin, Decroly, Degand, Whipple, Goddard, Winteler, Terman, Meumann, Stern, Bobertag* κλπ.

Καὶ ἡ ὑπὸ τῶν *Binet* καὶ *Simon* διαμορφωθείσα μέθοδος πρὸς διάγνωσιν τοῦ βαθμοῦ τῆς νοημοσύνης τῶν παιδῶν, ἡ γνωστὴ ὑπὸ τὴν ὀνομασίαν «κλίμαξ *Binet - Simon*», ἐπὶ τοιαύτης βάσεως στηρίζεται. Αὕτη ἀποτελεῖται ἐκ μεγάλου ἀριθμοῦ *tests* ποικίλης φύσεως, διαιρουμένων εἰς ὁμάδας ἀναλόγως τῆς δυσχερείας των. Ἐκάστη δὲ τῶν ὁμάδων τούτων ἐκπροσωπεῖ τρόπον τινὰ τὸν κανονικὸν βαθμὸν, ὃν πρέπει νὰ ἔχη ἡ νοημοσύνη ἐν ἐνί τινι ὠρισμένῳ ἔτει τῆς παιδικῆς ἡλικίας. Ἐκαστος δὲ παῖς ὑποβάλλεται εἰς μέτρησιν δι' ἀριθ-

μοῦ τινος τοιούτων *tests* καὶ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἐξαγομένων ἐκ τῆς μετρήσεως ταύτης συνάγονται πορίσματα, ἂν οὗτος εἶναι κάτοχος τῆς κανονικῆς διὰ τῆς ἡλικίας του νοημοσύνης, ἢ ὑπερτερῆ, ἢ καὶ ὑπολείπεται αὐτῆς.

Σημειωτέον δ' ὅμως, ὅτι ἡ μνημονευθεῖσα προϋπόθεσις, ἡ τεθεῖσα ὡς βᾶσις τῶν τοιούτων ἐρευνῶν, εἶναι ἀκόμη σκοτεινὴ. Δὲν εἶναι δηλ. ἀκόμη ἀκριβῶς γνωστόν, εἰς τίνας δεξιότητας συγκεντροῦται ἡ οὐσία τῆς ἀτομικότητος καὶ τῆς νοημοσύνης ἐκάστου, οὐδὲ τις ἀμοιβαία συνάφεια καὶ ἐξάρτησις ὑφίσταται μεταξὺ τῶν διαφόρων λειτουργιῶν καὶ δεξιοτήτων.

Μνημονευτέον προσέτι ὅτι ἡ μέθοδος τῶν *tests* ἐνέχει ταύτην τὴν δυσχερείαν: Πολλάκις εἶναι δυσχερέστατον νὰ καθορισθῇ, τις δεξιότης τίθεται εἰς ἐνέργειαν διὰ δοκιμασίας τινὸς καὶ ἐπομένως τί σημεῖον τοῦ ψυχικοῦ βίου τοῦ ἐξεταζομένου ἀτόμου ὑποβάλλεται δι' αὐτῆς εἰς μέτρησιν. Οὕτω λ.χ. δὲν γινώσκομεν ἀκριβῶς, τίνος δεξιότητος τὴν ἐνέργειαν προκαλεῖ ἡ δοκιμασία τῆς διαγραφῆς ὠρισμένου τινὸς γραμματος (λ.χ. τοῦ ν) ἐξ ἐντύπου κειμένου. Ἄδυνατοῦμεν δηλαδὴ νὰ ὀρίσωμεν, ἂν ἡ ταχύτης τοῦ ἐξεταζομένου ἀτόμου περὶ τὴν τοιαύτην διαγραφὴν αἰτίαν ἔχῃ τὴν μεγάλην ἔντασιν τῆς προσοχῆς αὐτοῦ, ἢ ἰσχυρὰν αὐτοῦ νοημοσύνην, ἢ μεγάλην αὐτοῦ εὐχέρειαν περὶ τὰς κινήσεις τῆς χειρὸς, ἢ τὴν ἀντοχήν, ἢν οὗτος ἀντιτάττει κατὰ τῆς κοπώσεως κτλ. Τοῦτ' αὐτὸ δ' ἰσχύει καὶ περὶ πληθῆος ἄλλων ἐκ τῶν ἰθὴ ἐπινοηθεισῶν δοκιμασιῶν. Καὶ διὰ τοῦτο ἡ προσπάθεια τῶν ἐρευνητῶν πρέπει νὰ τείνῃ οὐχὶ εἰς τὴν ἐπιπόνησιν διαρκῶς νέων εἰδῶν δοκιμασιῶν, ἀλλ' εἰς τὸν ἀκριβῆ καθορισμὸν τοῦ σκοποῦ, πρὸς ὃν ἐκάστη προτεινομένη δοκιμασία ἀποβλέπει, τ. ἔ. εἰς τὴν ἀκριβῆ γνῶσιν τῆς ἐνεργείας, ἢν προκαλεῖ.

Ἐν τούτοις παρὰ τοῦτο τὸ τρωτὸν αὐτῆς καὶ ἄλλας τινὰς μονομερείας ἢ μέθοδος τῶν *tests* ἀπέβη σπουδαιοτάτη ἀπὸ παιδαγωγικῆς ἀπόψεως, καθότι εἶναι εὐχρηστος, ἀπαιτεῖ χρόνον βραχὺν καὶ ἐπιτρέπει ἀκριβῆ διάγνωσιν ὠρισμένων τοῦ παιδὸς καταστάσεων. Ἰδίᾳ δὲ καθιστᾷ δυνατὴν ἐρευναν συγκριτικὴν πληθῆος παιδῶν καὶ κατάταξιν αὐτῶν εἰς βαθμίδας ἀναλόγως ποικίλων αὐτῶν καταστάσεων.

8. Ἐπανερχόμενοι εἰς τὸν λόγον περὶ τῆς πειραματικῆς μεθόδου καθόλου, παρατηροῦμεν καὶ τὰ ἐπόμενα: Καίτοι εἶναι δυνατὴ ἡ μεθ' ἱκανῆς εὐχερείας ἐκτέλεσις τῶν πλείστων ἐκ τῶν παιδολογικῶν καὶ παιδαγωγικῶν πειραμάτων, ἐν τούτοις πρὸς ἐξαγωγήν ἀκριβῶν πορισμάτων ὀφείλει ὁ ἐπὶ παιδῶν πειραματιζόμενος νὰ καταβάλλῃ μεγίστην

προσοχήν. Ἐν πρώτοις ὀφείλει καὶ οὗτος νὰ τηρῇ τοὺς γενικοὺς μεθοδικοὺς κανόνας τοῦ πειραματίζεσθαι, οἵτινες, ὡς εἶκος, ἐν τῇ ἐφαρμογῇ των πρὸς ἔρευναν τῶν παρὰ τῷ παιδί φαινομένων καὶ δὴ τῶν ψυχικῶν προσλαμβάνουσιν ἰδιαίτερον χροιάν, ἀποκλίνουσάν πως ἀπὸ τῶν κανόνων, τῶν ἐφαρμοζομένων ἐν τοῖς πειράμασι τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν. Ἀνάγκη ἰδίᾳ νὰ μὴ λησμονῇ τὴν ὁδὸν τῆς γενικῆς ἐμπειρικῆς ἐρεύνης, ἣν καὶ αὐτὸς κατὰ τὰς ἐφαρμογὰς τῆς πειραματικῆς μεθόδου ἐπὶ παίδων πρέπει νὰ βαίῃ.

Περαιτέρω πρὸς ἐξαγωγήν ἀκριβῶν πορισμάτων ἀπαιτεῖται ἀκριβεία, λεπτότης περὶ τὴν ἐκτέλεσιν καὶ ἰδίᾳ τὴν δι' ὄργάνων, δεξιότης περὶ τὴν ἀκριβῆ μέτρησιν τῶν φαινομένων. Ἀποβαίνει δ' ἡ μέτρησις ἐν πολλαῖς περιπτώσεσιν ἀναγκαιοτάτη, καθότι ἡ ἀπλῆ μαρτυρία τοῦ ἐρευνωμένου παιδὸς δὲν παρέχει πάντοτε ἀσφαλῆ δεδομένα. Ἔχουσι δὲ διαμορφωθῆ πλείστοι τρόποι μετρήσεων, ἐξαγωγῆς πορισμάτων καὶ παραστάσεως αὐτῶν.¹ Καὶ δὲν ἀρκεῖ νὰ γινώσκῃ τις νὰ μετρῇ ὀρθῶς, ἀλλ' ὀφείλει καὶ νὰ ἔχῃ τὴν ἰκανότητα, ὅπως ὀρθῶς ἐρμηνεύῃ τὰ συναγόμενα.

Σημειωτέον δ' ὅτι αἱ δυσχέρειαι τῆς πειραματικῆς μεθόδου ἐπαυξάνονται, ὅταν αὕτη ἐφαρμόζηται ἐπὶ παίδων. Ἰδίᾳ δ' ἐν πολλοῖς πειράμασι καὶ δὴ τοῖς δι' ὄργάνων τελουμένοις, ὁ ἐξεταζόμενος πρέπει νὰ κατανοῇ τοὺς σκοποὺς τοῦ ἐρευνῶντος, ἵνα οὕτω προσαρμώζηται πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις αὐτοῦ. Οἱ παῖδες ὁμῶς δὲν εἶναι πάντοτε ἱκανοί, ὅπως ὑπὸ τοιαύτην ἔννοιαν ὑποβηθῶσι τὸ ἔργον τοῦ τὸ πείραμα ἐκτελοῦντος. Πλὴν δὲ τούτου οἱ παῖδες ὑπόκεινται, ὡς γνωστόν, ἐν μεγίστῳ βαθμῷ τῇ ὑποβολῇ, ἔνεκα δὲ τούτου παρασύρονται εὐχερῶς ὑπὸ τοῦ ἐκτελοῦντος τὸ πείραμα καὶ ἀποκρίνονται οὐχὶ τὰ ὀρθά, ἀλλὰ τὰ σύμφωνα πρὸς τὸ πνεῦμα τῶν ἀπευθυνομένων αὐτοῖς ἐρωτήσεων. Συχνάκις προσέτι εὐρίσκειται ὁ πειραματιζόμενος εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ καταπολεμῇ τάσεις ἐγειρομένας παρὰ τοῖς παισὶ πρὸς ἀπόκρυψιν τῆς ἀληθείας. Πολλάκις λ. χ. ὑπ' ἐγωῖσμοῦ κινούμενος ὁ παῖς δὲν θέλει νὰ φανῇ ἀδυνατῶν νὰ ἐκτελέσῃ τὸ παρ' αὐτοῦ ζητούμενον. Ἄλλοτε αἰσχύνεται νὰ ἀποκαλυφθῇ, ὅτι δὲν κατενόησεν ἐρώτησιν ἢ προσταγὴν ἀπευθυνθεῖσαν αὐτῷ. Πρὸς τοῦτο δὲ πλάττει ψευδεῖς ἀποκρίσεις. Τέλος πολλάκις ὁ ἐρευνώμενος παῖς ἀδυνατεῖ νὰ ἐκφράσῃ ὀρθῶς διὰ τοῦ λόγου ἐκεῖνο, οὔτινος τυγχάνει γνώσεως.

Ἐν τούτοις καὶ αἱ δυσχέρειαι αὗται δὲν εἶναι ἀνυπέρβλητοι, ἀλλὰ δύνανται κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον νὰ ὑπερνηκηθῶσι διὰ δεξιότητος

¹) Ἴδε περὶ τούτων *Ed. Claparède*, ἔ. ἀ. σ. 307 - 392.

τοῦ ἔρεινῶντος. Μὴ λησιμονῶμεν ἄλλωστε, ὅτι ἡ πειραματικὴ παιδαγωγικὴ ἐργάζεται διὰ πειραμάτων ὡς τὰ πολλὰ ἀπλουστάτων. Εἶναι μάλιστα δυνατόν, ὥστε κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν οὐκ ὀλίγων τοιούτων πειραμάτων οἱ παῖδες οὐδὲ νὰ ὑποπτευθῶσιν, ὅτι καθίστανται ὑποκείμενα ἔρεινης, καθότι τὰ πειράματα ταῦτα ὁμοιάζουσι πρὸς συνήθεις σχολικὰς ἐργασίας καὶ δύνανται νὰ τελεσθῶσι χωρὶς νὰ διαταράξωσι τὸ παράπαν τὸν συνήθη σχολικὸν βίον.

Μνημονευτέον ἐν τελείῃ, ὅτι ἡ σημασία τῶν περιγραφειῶν ἐπισημονικῶν παιδαγωγικῶν μεθόδων εἶναι διάφορος κατὰ τὰς διαφοροὺς ἐποχὰς τῆς παιδικῆς ἡλικίας. Ἐνεκα δηλαδὴ αἰτιῶν, ἅτινα κεῖνται ἐν τῇ φύσει τῶν ἔρεινωμένων παιδῶν, δὲν δύνανται ἅπασαι αἱ μνημονευθεῖσαι μέθοδοι νὰ τυγχάνωσι τῆς αὐτῆς ἐφαρμογῆς καθ' ἅπασας τὰς φάσεις τῆς παιδικῆς ἡλικίας, ἀλλ' ἐνδείκνυται ἡ συχνότερα ἐφαρμογὴ ἄλλοτε τῆς μιᾶς καὶ ἄλλοτε τῆς ἄλλης. Οὕτω λ. χ. ἡ πειραματικὴ μέθοδος, ὡς καὶ ἄνωτέρω ἐρρήθη, εἶναι δύσχρηστος καὶ ἐν πολλοῖς ἀνεφάρμοστος κατὰ τὴν πρώτην περίοδον τοῦ παιδικοῦ βίου. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην μόνον ἐν περιορισμένῳ βαθμῷ καὶ ἐν ὀρισμέναις περιπτώσεσιν ἀποβαίνει δυνατὴ ἐφαρμογὴ πειραμάτων. Καὶ ἐκ τούτων δὲ δύνανται νὰ χρησιμοποιηθῶσι μόνον ἐκεῖνα, ἅτινα πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ ἐπιδιωκόμενου σκοποῦ δὲν ἀπαιτοῦσι συνειδητὴν συμμετοχὴν τοῦ παιδός, ἐφ' οὗ τελεῖται ἡ ἔρεινα. Τοῦναντίον δὲ πρὸς ἔρειναν ταύτης τῆς πρώτης παιδικῆς ἡλικίας προσφορωτάτη εἶναι ἡ μέθοδος τῆς συστηματικῆς παρατηρήσεως.

Ἐπὶ παιδῶν ὅμως προηγμένων πῶς τὴν ἡλικίαν καὶ ἰδίᾳ τῶν διατρεχόντων τὰ ἔτη, καθ' ἃ διαρκεῖ ἡ εἰς τὸ σχολεῖον φοίτησις, ἐνδείκνυται εὐρεῖα τοῦ πειράματος ἐφαρμογὴ ἐν συνδέσμῳ μετὰ τῶν διαφορῶν μορφῶν τῆς παρατηρήσεως καὶ μετὰ στατιστικῶν ἔρεινῶν ἐπὶ ὁμάδων παιδῶν.

ΤΟΠΟΙ ΚΑΙ ΜΕΣΑ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗΣ ΘΕΡΑΠΕΙΑΣ ΤΗΣ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ

Τὰ προειρημένα περὶ τῶν μεθόδων τῆς ἐπιστημονικῆς ἔρεινης τῆς Παιδαγωγικῆς ἐπικουροῦσι πρὸς καθορισμὸν τῶν ἐξωτερικῶν ὄρων, ὑφ' οὓς εἶναι δυνατὴ ἡ θεραπεία τῆς ἐπιστήμης ταύτης. Ὡς εἶδομεν, αὕτη ἐπιζητεῖ τὴν λύσιν τῶν πλείστων ἐκ τῶν προβλημάτων τῆς διὰ τῆς παρατηρήσεως καὶ τοῦ πειράματος. Ὡς εἰκόσ δέ, αἱ παιδαγωγικαὶ παρατηρήσεις καὶ αἱ πειραματικαὶ ἔρειναι ἐνεργοῦνται ἐπὶ παιδῶν. Τούτων ἡ σωματικὴ καὶ ἡ ψυχικὴ κατάστασις ἔρεινᾶται συστηματι-

κῶς καὶ ἐπὶ τούτων βασανίζονται τὰ τῆς ἀγωγῆς μέσα καὶ αἱ τῆς διδασκαλίας μέθοδοι. Κατὰ ταῦτα εἶναι ἀπαραίτητον νὰ ὑπάρχῃ προσηρητημένον **Σχολεῖον** τοῖς κέντροις, ἐν οἷς ἡ παιδαγωγικὴ θεραπεύεται. Ἐπειδὴ δέ, ὡς εἶδομεν, πρὸς πλείστας τῶν ἐρευνῶν γίνεται χρῆσις καὶ ὀργάνων εἰδικῶν, ἀναγκαῖα εἶναι πλὴν τοῦ σχολείου καὶ ἡ ὑπαρξίς **Ἐργαστηρίου πειραματικοῦ**, ἐφωδιασμένον διὰ τῶν ἀναγκαιούτων ὀργάνων¹ καὶ χώρος ἰδιαίτερος πρὸς ποικίλα πειράματα, ὧν ἡ ἐκτέλεσις οὔτε δυνατὴ, οὔτε εὐκατὰ εἶναι ἐν τῇ αἰθούσῃ τῆς διδασκαλίας.

Τοιαῦτα δὲ κέντρα ἐπιστημονικῆς θεραπείας τῆς παιδαγωγικῆς κατάλληλα εἶναι κατὰ πρῶτον λόγον τὰ Πανεπιστήμια, ἢ καὶ ἀνεξάρτητα ἀπὸ τούτων εἰδικὰ παιδαγωγικὰ ἐργαστήρια. Κατὰ τὰ προειρημένα λοιπὸν αἱ ἐν τοῖς Πανεπιστημίοις λειτουργοῦσαι ἔδραι Παιδαγωγικῆς καὶ τὰ εἰδικὰ παιδαγωγικὰ ἐργαστήρια πρέπει ἐν πρώτοις νὰ ἔχωσι προσηρητημένον πρότυπον σχολεῖον. Ἀνάγκη προσέτι τὰ κέντρα ταῦτα νὰ ὦσιν ἐφωδιασμένα διὰ τῶν ἀναγκαιούτων ὀργάνων καὶ διὰ τῶν ἐπαρκῶν προσωπικοῦ, εἰδικῶς πρὸς τὰς πειραματικὰς ἐρεῦνας παρεσκευασμένον.

Ἄλλα κέντρα ἐπιστημονικῆς θεραπείας τῆς παιδαγωγικῆς πρέπει νὰ θεωρῶνται τὰ παντὸς εἶδους Διδασκαλεῖα. Ταῦτα, ὡς γνωστόν, κύριον ἔργον ἔχουσι τὴν παιδαγωγικὴν μόρφωσιν τῶν εἰς αὐτὰ φοιτῶντων καὶ διὰ τὸ ἔργον τοῦ διδασκάλου προαλειφομένων. Πρὸς παιδαγωγικὴν ὁμως κατάρτισιν δὲν θεωρεῖται πλέον ἐπαρκῆς ἡ παροχὴ θεωρητικῶν γνώσεων καὶ ἡ πρακτικὴ εἰς τὸ διδάσκειν ἄσκησις. Ἀπαραίτητον αὐτῆς τμῆμα καὶ διὰ τὸ σπουδαιότατον ὑπολαμβάνεται ἡ τῶν μελλόντων διδασκάλων διαμόρφωσις εἰς μεθοδικοὺς πειραματιστάς, ἵνα κατορθῶσι νὰ διαγιγνώσκωσι τὴν σωματικὴν καὶ τὴν ψυχικὴν κατάστασιν ἐκάστου τῶν μαθητῶν αὐτῶν. Ἀνάγκη ἐπομένως ἐν τοῖς διδασκαλείοις παρὰ τὴν θεωρητικὴν διδασκαλίαν παιδαγωγικῶν μαθημάτων καὶ τὰς περὶ τὸ διδάσκειν ἀσκήσεις νὰ εἰσάγωνται οἱ μέλλοντες διδάσκαλοι εἰς τὰς πειραματικὰς μεθόδους καὶ καθόλου εἰς τὴν γνῶ-

¹) Ὡς ὀρθότατα παρατηρεῖ ὁ *M. Brahn* «Τὸ ἰδεῶδες ἀποτελεῖ σύνδεσμος σχολείου καὶ ἐργαστηρίου κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε ἐν τῷ σχολεῖῳ νὰ ὑπάρχωσι διατεθειμένα αἰθουσαι εἰδικαὶ πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν πειραμάτων, ὡς ἐν τοῖς νοσοκομείοις ὑπάρχουσι ἰδιαίτερα διαμερίσματα πρὸς ἐπιστημονικὰς ἐργασίας καὶ ἐν ταῖς νευρολογικαῖς κλινικαῖς χώροι ἰδιαίτεροι πρὸς ἀνατομικὰς καὶ ψυχολογικὰς ἐργασίας». Ἐν τῷ ἄρθρῳ του *Experimentelle Pädagogik. Pädag. - psychol. Arb. Bd. I, σ. 5. Leipzig, 1910.*

σιν τῶν τρόπων καὶ τὴν χρῆσιν τῶν ὀργάνων, δι' ὧν, ὡς εἴπομεν, θὰ ἀποβαίῃ αὐτοῖς δυνατὸν νὰ διαγιγνώσκωσι τὴν σωματικὴν καὶ ψυχικὴν κατάστασιν ἐκάστου τῶν μαθητῶν αὐτῶν. Οὕτω δὲ νοουμένου τοῦ σκοποῦ τῶν διδασκαλείων, θὰ ἀποβαίῃ ταῦτα ἀφ' ἐαντῶν σὺν τῇ ἐν αὐτοῖς προπαρασκευῇ τῶν μελλόντων διδασκάλων πρὸς τὰς ἐπιστημονικὰς ἐρεῦνας καὶ κέντρα ἐπιστημονικῆς θεραπείας τῆς παιδαγωγικῆς.

Ἄλλὰ καὶ ἕκαστον τῶν παιδαγωγούντων σχολείων δύναται νὰ ἀποβῇ κέντρον, ἐν ᾧ ἡ παιδαγωγικὴ ἐπιστημονικῶς νὰ καλλιερῆται. Πᾶς διδάσκαλος, ὅπως προσαρμόζῃ τὸ ἔργον του πρὸς τὴν πραγματικότητα, ὀφείλει νὰ ποιῆται ἐφ' ἐκάστου τῶν μαθητῶν του παρατηρήσεις καὶ πειράματα, δι' ὧν θὰ προσπαθῇ νὰ διαγιγνώσκῃ, πῶς ἔχει ἡ σωματικὴ αὐτοῦ ἐξέλιξις, τίς ὁ βαθμὸς τῆς λειτουργίας τῶν αἰσθητηρίων του, τίς ἡ παρ' αὐτῷ κατάστασις τῆς ἀντιλήψεως, τῆς παρατηρήσεως, τῆς προσοχῆς, τῆς μνήμης, τῆς φαντασίας, τοῦ συναισθηματοσ, τῆς βουλήσεως, τίς ὁ βαθμὸς τῆς εὐφυΐας του καὶ πλεῖστα ἄλλα συναφῆ ζητήματα. Αἱ τοιαῦται ὁμως ἐργασίαι καίτοι δὲν ἔχουσιν ἄμεσον σκοπὸν τὴν ἐπιστημονικὴν ἔρευναν, ἀλλ' ἀποβλέπουσιν εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ κυρίου ἔργου τοῦ διδασκάλου, τ. ἔ. τὴν ὀρθὴν τῶν παιδῶν ἀγωγὴν καὶ διδασκαλίαν, ἐν τούτοις εἶναι καὶ ἄριστα μέσα συλλογῆς παντοίας ὕλης πρὸς λύσιν παιδαγωγικῶν προβλημάτων. Καὶ ὁ διδάσκαλος δέ, ὁ ἐθισθεὶς νὰ προβαίῃ εἰς τοιαύτας ἐπὶ τῶν μαθητῶν του ἐργασίας, μεταβάλλεται εἰς ἐπιστημονικὸν ἐρευνητὴν. Πλεῖστοι ἐπιστημονικὰ μελέται μεγάλης σπουδαιότητος περὶ ποικίλων ζητημάτων τῆς Σωματολογίας καὶ τῆς Ψυχολογίας τοῦ παιδὸς καὶ περὶ θεμάτων, ἀναφερομένων ἀμέσως εἰς τὴν ἀγωγὴν καὶ τὴν διδασκαλίαν, ἀνήκοισιν εἰς διδασκάλους καὶ προῆλθον ἐξ ἐρευνῶν, αἵτινες ἐγένοντο ὑπ' αὐτῶν ἐν τῷ σχολείῳ ἐπὶ μαθητῶν των.

Ἐν τοιούτοις κέντροις τελεῖται σήμερον μετὰ μεγίστης ἐντάσεως ἡ ἐπιστημονικὴ παιδαγωγικὴ ἔρευνα παρ' ἀπάσαις ταῖς πεπολιτισμέναις χώραις. Αἱ ἔδραι τῆς Παιδαγωγικῆς ἐν τοῖς Πανεπιστημίοις διαρκῶς πληθύνονται καὶ ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν αὐξάνεται ὁ ἀριθμὸς τῶν λειτουργούντων πειραματικῶν ἐργαστηρίων. Μεγίστη εἶναι ὡσαύτως ἡ πληθὺς τῶν ἐρευνῶν, τῶν ἐκ τῶν διδασκαλείων καὶ τῶν λοιπῶν σχολείων προερχομένων.

ΤΑ ΠΑΡ' ΗΜΙΝ

Δυστυχῶς ἐν τῶν ὀλιγίστων Κρατῶν, ἐν οἷς οὐδεμία μέχρι τοῦδε προσπάθεια κατεβλήθη οὐ μόνον πρὸς ἔρευναν τοῦ παιδός, ἀλλ' οὐδὲ πρὸς γνῶσιν τῶν ἀλλαχού γενομένων ἐρευνῶν, εἶναι ἡ Ἑλλάς. Δὲν πρέπει νὰ φανῇ τοῦτο ἄξιον ἀπορίας, δεδομένου, ὅτι ἡ παιδαγωγικὴ καθόλου ἔτυχεν ἐν τῷ κράτει ἡμῶν ἥμιστα εὐμενοῦς ὑποδοχῆς. Καὶ αὐτὴ ἔτι ἡ παλαιότερα πρακτικὴ παιδαγωγικὴ εἶναι παρ' ἡμῖν πολὺ ὀλίγον γνωστὴ καὶ ἔτυχεν ἐλαχίστης ἐφαρμογῆς ἐν τοῖς ἡμετέροις σχολείοις. Ἡ μεγάλη δὲ τῶν διδασκάλων μερὶς καὶ ἰδίᾳ ἐκείνων, οἵτινες ἐργάζονται ἐν τοῖς σχολείοις τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως, οὐδὲ τὸ ὄνομα τῆς Παιδαγωγικῆς ἠθέλον νὰ ἀκούσωσι μέχρι πρὸ βραχέος. Εἶχεν ἐμβληθῆ αὐτοῖς ἡ ἰδέα, ὅτι πρὸς εὐδόκιμον ἐξάσκησιν τοῦ διδασκαλικοῦ ἔργου ἀρκεῖ νὰ εἶναι τις ἄριστος ἐπιστήμων φιλόλογος, ἢ θεολόγος, ἢ μαθηματικός, ἢ τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν θεράπων. Καὶ ἐν αὐτοῖς δὲ τοῖς Διδασκαλείοις τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως ψυχία μόνον παιδαγωγικῶν γνώσεων παρέχονται καὶ τούτων ὡς τὰ πολλὰ θεωρητικῶν. Πολλάκις δὲ ἡ διεύθυνσις τῶν ἰδρυμάτων τούτων καὶ ἡ διδασκαλία τῶν παιδαγωγικῶν μαθημάτων ἀνατίθεται εἰς πρόσωπα στερούμενα παιδαγωγικῆς μορφώσεως ὑπὸ τοιαύτας δὲ συνθήκας ἢ ἐν αὐτοῖς διδασκαλία τῆς παιδαγωγικῆς ἀποτελεῖ παρωδιάν.

Εἶναι ἀληθές, ὅτι ἀπὸ τινος παρατηρεῖται τάσις πρὸς ἄρισιν τῆς θλιβεράς ταύτης καταστάσεως. Ἡρξάντο ἤδη καὶ παρ' ἡμῖν λειτουργοῦντι κέντρα ἐπιστημονικῆς παιδαγωγικῆς ἐρεύνης καὶ καθ' ἑκάστην εὐρύνεται ὁ κύκλος τῶν λειτουργῶν τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως, τῶν κεκτημένων παιδαγωγικὴν μόρφωσιν. Γενικῶς δὲ οἱ διδάσκαλοι ἤρξαντο ἤδη κατανοοῦντες τὴν σημασίαν, ἣν ἡ σπουδὴ τῆς παιδαγωγικῆς ἐπιστήμης κέκτηται διὰ τὸ ἔργον αὐτῶν.

Ἰνα ὅμως καταστῇ καὶ παρ' ἡμῖν δυνατὴ συστηματικὴ παιδαγωγικὴ ἔρευνα, ὡς νοεῖ αὐτὴν ἡ σημερινὴ ἐπιστήμη καὶ ἰδίᾳ ἵνα κατορθωθῇ καὶ παρ' ἡμῖν ἡ δημιουργία παιδαγωγικῆς ἐπιστήμης ἐξυπηρετούσης τὰς ἀνάγκας τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας, ἄλλαις λέξεσι, παιδαγωγικῆς ἑλληνικῆς, στηριζομένης ἐπὶ τῆς ἐρεύνης τοῦ ἑλληνοπαιδός, εἶναι ἀνάγκη νὰ τεθῶσιν ὑπὸ τῆς Πολιτείας εἰς ἐφαρμογὴν μέτρα τινὰ ἀπαραίτητα, ἅτινα ἄλλωστε ἐπανειλημμένως ὑπεδείχθησαν αὐτῇ. Μεταξὺ δὲ τούτων προέχει ἡ ἄμεσος ἵδρυσις ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ Ἐργαστηρίου πειραματικῆς ψυχολογίας, προσηρημένου τῇ ἔδρᾳ τῆς Ψυχολογίας καὶ ἑτέρου Ἐργαστηρίου παιδολογίας καὶ πειραματικῆς παιδαγωγικῆς, προσ-

ηρημένου τη ἔδρα τῆς Παιδαγωγικῆς. Δεδομένου δ' ὅτι αἱ πειραματικαὶ ἔρευναι καὶ ἡ ἐφαρμογὴ τῶν διδακτικῶν μεθόδων τελοῦνται ἐπὶ παίδων, εἶναι ἀναγκαία ἡ προσάρτησις τῆ ἔδρα τῆς Παιδαγωγικῆς καὶ προτύπου σχολείου.¹

Ἐπιβάλλεται προσέτι ἡ διαρρυθμίσις τῶν παρ' ἡμῖν λειτουργούντων διαφόρων Διδασκαλείων κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε νὰ μὴ περιορίζηται ἡ ἐν αὐτοῖς ἐργασία εἰς ψιλὴν διὰ τοῦ λόγου μετάδοσιν παιδαγωγικῶν θεωριῶν. Ἀνάγκη ἰδίᾳ παρὰ τὴν θεωρητικὴν παιδαγωγικὴν διδασκαλίαν, τὴν ἐν τοῖς ἰδρύμασι τούτοις τελουμένην, νὰ καταστῶσι ταῦτα καὶ κέντρα ἐρεύνης ἐπιστημονικῆς καὶ νὰ εἰσάγωνται εἰς

1) Ἡ λειτουργία τῆς ἔδρας τῆς Παιδαγωγικῆς ἐν τῷ ἡμέτερῳ Πανεπιστημίῳ ἔχει διττὴν ἀποστολήν, πρῶτον μὲν τὴν διὰ τῶν νεωτέρων ἐπιστημονικῶν μεθόδων ἐρεύνης θεραπείαν τῆς παιδαγωγικῆς ἐπιστήμης καὶ παρ' ἡμῖν καὶ δεῦτερον τὴν παιδαγωγικὴν κατάρτισιν τῶν ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ σπουδαζόντων καὶ διὰ τὸ ἔργον τοῦ διδασκάλου προαλειφομένου. Κατὰ ταῦτα ἀποβαίνει ἀπαραίτητος ἡ προσάρτησις τῆ ἔδρα τῆς Παιδαγωγικῆς Πειραματικοῦ Ἐργαστηρίου καὶ Προτύπου Σχολείου χωρὶν οὐ μόνον τῆς συστηματικῆς καλλιέργειας τῆς παιδαγωγικῆς ἀλλὰ καὶ τῆς παιδαγωγικῆς καταρτίσεως τῶν μελλόντων διδασκάλων. Τοῦτο κατανοεῖται, ἂν ληφθῆ ὑπ' ὄψιν, ὅτι ἡ κατάρτισις αὕτη δὲν εἶναι δυνατὴ δι' ἀπλῆς θεωρητικῆς διδασκαλίας παιδαγωγικῶν μαθημάτων, ἀλλὰ καὶ διὰ πρακτικῶν ἀσκήσεων τῶν σπουδαστῶν. Παραδείγματός χάριν ὁ τὴν παιδαγωγικὴν διδασκῶν ἀναγκάζεται πλειστάκις νὰ περιγράψῃ μεθόδους πειραματικὰς πρὸς διάνωσιν τοῦτου ἢ ἐκείνου τοῦ σημείου τῆς σωματικῆς ἢ τῆς ψυχικῆς τοῦ παιδὸς καταστάσεως καὶ ὄργανα, δι' ὧν αἱ μέθοδοι αὗται τίθενται εἰς ἐφαρμογήν. Θὰ ἦτο ὅμως ἀτελὲς τὸ ἔργον του, ἂν περιορίζετο ἐν μόνῃ ταύτῃ τῇ διὰ λόγων περιγραφῇ. Ἀνάγκη νὰ ἔχῃ οὗτος εἰς τὴν διάθεσιν αὐτοῦ καὶ τὰ ὄργανα, ὧν ποιεῖται περιγραφὴν καὶ παῖδας, ἵνα οὕτω καὶ ὁ ἴδιος ἐκτελῆ τὰ περιγραφόμενα πειράματα καὶ τοὺς ἀκροατὰς του ἀσκῆ εἰς τὴν ἐκτέλεσιν αὐτῶν. Ὡσαύτως διδάσκων ὁ Καθηγητὴς τῆς Παιδαγωγικῆς τὴν Διδακτικὴν τῶν διαφόρων μαθημάτων θὰ ἐποιεῖτο ἀτελῆ ἐργασίαν, ἂν περιορίζετο ἐν μόνῃ τῇ διὰ λόγων περιγραφῇ τῶν διαφόρων μεθόδων καὶ μορφῶν τῆς τῶν μαθημάτων διδασκαλίας. Ταύτην ὀφείλει νὰ συμπληροῖ, τὸ μὲν ἐφαρμοζόμενος αὐτὸς ἐν ὑποδειγματικαῖς διδασκαλίαις τὰς περιγραφόμενας μεθόδους, τὸ δὲ ἀσκῶν τοὺς ἀκροατὰς του εἰς τὴν ἐφαρμογὴν τῶν μεθόδων τούτων. Οἰκοθεν δὲ νοεῖται, ὅτι ἐφαρμογὴ τῶν μέτρων τούτων δὲν εἶναι δυνατὴ ἄνευ Ἐργαστηρίου Πειραματικοῦ καὶ Προτύπου Σχολείου.

Εὐτυχῶς περὶ πάντων τούτων προβλέπει ὁ πρό τιος ὑποβληθεὶς εἰς τὴν Ἐθνικὴν Συνέλευσιν ὑπὸ τοῦ Ὑπουργοῦ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως «Ὁργανισμὸς τοῦ Ἐθνικοῦ καὶ τοῦ Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου». Ἡ ἐπιφήφισις δ' αὐτοῦ πλὴν τῶν ἄλλων μεγίστων ὀφελημάτων, αἵτινα θὰ προσπορίσῃ τῷ ἀνωτάτῳ ἡμῶν Ἐκπαιδευτικῷ Ἰδρύματι, θὰ καταστήσῃ δυνατὴν καὶ τὴν ἐν αὐτῷ συστηματικὴν καλλιέργειαν τῆς Παιδαγωγικῆς ἐπιστήμης.

τὰς πειραματικὰς ἐρεῦνας οἱ εἰς αὐτὰ φοιτῶντες καὶ διὰ τὸ ἔργον τοῦ διδασκάλου προπονούμενοι.

Μόνον κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον θὰ ἀναπτυχθῆ καὶ παρ' ἡμῖν παιδολογικὴ καὶ παιδαγωγικὴ ἔρευνα καὶ θὰ διαμορφωθῆ κατὰ μικρὸν παιδαγωγικὴ ἑλληνικὴ, προσηρμοσμένη πρὸς τὴν φύσιν τοῦ ἑλληνό-παιδος, ἐφ' ἧς νὰ δύναται νὰ στηριχθῆ σύστημα ἐκπαιδευτικόν, ἐξυπηρετοῦν κατὰ τὸν σκοπιμώτατον τρόπον τὰς ἀνάγκας τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας. Καὶ μόνον οὕτω θὰ καταστῆ δυνατὴ καὶ παρ' ἡμῖν ἡ μόρφωσις διδασκάλων εὐρισκομένων εἰς τὸ ὕψος τῆς ἀποστολῆς των. Μὴ λησμονῶμεν τὴν παρατήρησιν τοῦ μεγίστου τῶν συγχρόνων Παιδαγωγικῶν, τοῦ *E. Meumann*, ὅτι τὸ μέλλον τῆς Παιδαγωγικῆς ἐπιστήμης δὲν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τῆς συγγραφῆς παιδαγωγικῶν βιβλίων, ἀλλ' ἀπὸ τῆς παροχῆς εὐκαιριῶν πρὸς παιδαγωγικὰ πειράματα καὶ τῆς διαμορφώσεως μεθοδικῶν πειραματιστῶν.¹

N. I. ΕΞΑΡΧΟΠΟΥΛΟΣ

¹) *E. Meumann*, Vorlesungen zur Einführung in die experimentelle Pädagogik und ihre psychologischen Grundlagen, A. Bd. VIII. 2te Aufl. Leipzig, 1911.

ΜΙΧΑΗΛ Γ. ΛΙΒΑΔΑ

Τακτικού καθηγητοῦ τοῦ Δικονομικοῦ Δικαίου ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

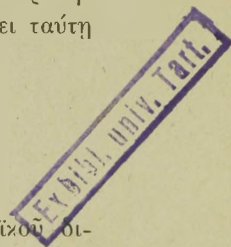
ΕΙΣ ΤΗΝ ΚΑΘ' ΗΜΑΣ ΝΟΜΙΚΗΝ ΓΛΩΣΣΑΝ *

Ὡς εἴπομεν προοιμαζόμενοι, ἐν τῇ ἀνὰ χειρας πραγματεία πραγματευόμεθα κατ' ἀλφαβητικὴν τάξιν περὶ τῶν ἐσφαλμένως προσηνηγμένων καὶ περὶ τῶν ἀδοκίμων καὶ παντάπασιν ἀνελληνίστων νομικῶν ὄρων καὶ φράσεων, ἐκείνων μὲν κατὰ τοὺς κανόνας τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης τὴν διόρθωσιν ὑποδεικνύντες, τούτων δὲ δι' ἑτέρων δοκιμητέρων καὶ ἑλληνικωτέρων τὴν ἀντικατάστασιν εἰσηγούμενοι. Ἐν τῇ διαλήψει δὲ αὐτῇ περιλαμβάνομεν καὶ τοὺς πρὸ ἡμῶν ὑπ' ἄλλων ἐξελεγχέντας καὶ διορθωθέντας νομικοὺς ὄρους καὶ φράσεις, ἔτι δὲ καὶ νέους ὄρους, οὓς, πλὴν τῶν ἐν τῇ εἰσαγωγῇ μνημονευθέντων, ἄλλοι εἰσηγήσαντο, καὶ περὶ τούτων καὶ περὶ ἐκείνων τὰς δεούσας παρατηρήσεις ἐπισυνάπτουτες. Ἐν τῇ περὶ πάντων τούτων διαλήψει αὐτῇ προτιύσσομεν τῶν ρημάτων τὰ ὀνόματα.

Α'

Ἐἰς μεθερμηνείαν τοῦ ὄρου *emptio venditio* τοῦ ρωμαϊκοῦ δικαίου δὲν ἐγένετο χρῆσις οὔτε τοῦ *ἀνῆ* καὶ *προῆσις*, ὄρου ὑπάρχοντος καὶ συνηθεστάτου ὄντος ἐν τῷ ἀττικῷ δικαίῳ, ὡς μαρτυροῦσιν ὁ Πλάτων Πολιτ. 371 D, 585 C καὶ Σοφιστῆ 223 D, ὁ Ἀριστοτέλης Ἠθικ. Νικομαχ. 1131 a καὶ Πολιτ. 1291 a 5, 1291 β 20, 1138, ὁ Θεόφρα-

*) Ἐν τόμ. ΙΕ' - ΙΖ' τῆς Ἐπιστημονικῆς ἐπετηρίδος, σελ. 7, στίχ. 12 ἀντὶ ἐπιλεκτωτάτων γράφει ἐπιλεκτοτάτων καὶ σελ. 5, στίχ. 38 ἀντὶ πάντας ἢ γράφει πάντας ἐν τῇ.

στος Στοβ. Ἀνθολογ. μδ', 22 καὶ ὁ Ἡρόδοτος Α', 153, οὔτε τοῦ πολλάκις ἐν τοῖς Βασιλικῶς, οἷον ἐν τῷ νόμ. 16 (Γ', Δ') καὶ ἐν τοῖς νόμ. 19 καὶ 20 (ΙΘ, Η') ἀπαντῶντος, παρὰ Θεοφίλω δὲ ἐν Εἰσηγ. προσοίμ. (Γ', ΚΓ') καὶ παρ' Ἀρμενοπούλω §§ 1, 2, 14, (Γ', Γ') φερομένον *πρᾶσι* καὶ *ἀγορασία*, ἀλλὰ κατεσκευάσθη νέος ὄρος, ὁ ὄρος *ἀγοροπωλησία* ἢ συνηθέστερον *ἀγοροπωλησία*.¹ Ἀλλ' ἐκ τῆς μὴ ἐγκρίσεως εἰς τὴν καθ' ἡμᾶς γλώσσαν τῶν κομποτάτων ὄρων τοῦ ἀττικῶ καὶ βυζαντιακοῦ δικαίον *ὄνη* καὶ *πρᾶσι*, *πρᾶσι* καὶ *ἀγορασι*, οὐδαμῶς ἔπεται ὅτι ὀφείλομεν νὰ ἐμμείνωμεν τῇ χρήσει τοῦ κακοζήλου ὄρου *ἀγοροπωλησία*, ἀλλὰ τὴν κάθαρσιν καὶ ὠραισμὸν τῆς γλώσσης διώκοντες, ἐπαναγκες νομίζομεν δι' ἑτέρου ὀρθοτέρου καὶ καλλιπεστερέου αὐτὸν νὰ ἀντικαταστήσωμεν. Καὶ δὴ, καθάπερ εἰς δῆλωσιν τῆς *locatio conductio* δὲν λέγομεν *ἐκμισθωμίσθωσις* ἢ *μισθεκμίσθωσις*, ἀλλ' ὡς οἱ παλαιοὶ (Ἀριστοτέλ. Ἠθικ. Νικομάχ. 1131 α 4, Πλάτ. Σοφιστ. 219 D) ἀπλῶς *μίσθωσις*, οὕτω δὲν εἶναι πρέπον, συντιθέντες δύο συγγενεῖς καὶ ἀλλήλας προϋποτιθείσας λέξεις, νὰ λέγωμεν *ἀγοροπωλησία* ἀντὶ τῆς ἀπλῆς τῶν παλαιῶν λέξεως *ἀγόρασις* ἢ *ἀγορασία*. Ἡ μὲν λέξις *ἀγόρασις* φέρεται παρὰ μόνοις τοῖς δοκίμοις, ὡς ἐμφαίνεται ἐκ τῆς ἐν τῷ Σοφιστῇ 259 D πλατωνικῆς ρήσεως «τὸ μὲν ἐκόντων πρὸς ἐκόντας μεταβλητικὸν ὄν διὰ τε δωρεῶν καὶ μισθώσεων καὶ ἀγοράσεων». Μαρτυρεῖ δὲ περὶ τῆς ρήσεως ταύτης ὁ Πολυδεύκης ἐν τῷ Ὀνομαστικῷ Γ', 127 «Πλάτων τῆς ἀγοράσεως εἶρηκεν, ὡς τῆς ἀγορασίας Τηλεκλείδης». Πρβλ. καὶ Bekker, I, σελ. 326 «ἀγόρασι» τὴν ὄνην σημαίνει». Ἡ δὲ λέξις *ἀγορασία* πολλάκις ἀπαντᾷ ἐν τοῖς βυζαντιακοῖς νόμοις, οἷον ἐν τοῖς Βασιλικῶς (Βιβλ. ΙΘ, τίτλ. Α') καὶ ἐν ταῖς Νεαραῖς 4, κεφ. γ' καὶ 120, κεφ. ζ', καὶ παρὰ τοῖς συγγραφεῦσι τοῦ παρηγμακότος ἑλληνισμοῦ, οἷον παρὰ Διογένει τῷ Λαερτίῳ, Β', 78 «κατεγίνωσκε τῶν ἀνθρώπων ὡς τὰ σκεῖν μὲν ἐν ταῖς ἀγορασίαις σκοπούντων, τοὺς δὲ βίους εἰζῆ δοκιμαζόντων», παρὰ Δίωνι τῷ Κασσίῳ, ξη', 2 «βουλευταῖς τισὶ τὴν τε ἀγορασίαν αὐτῶν καὶ τὴν διανομὴν προστάξας» καὶ παρ' Ἠλιοδώρῳ Αἰθιοπικ., Θ', 23 «τὰ μὲν δῶρον τὰ δὲ πρὸς ἀγορασίαν παρεχόντων», ἔνθα ὁ Κοραῆς παρατηρεῖ «σημειῶσαι καὶ τὴν ἀγορασίαν τῆς παρηγμασῆσις Ἑλλάδος λέξιν, καίπερ τανῖν ἀγόρασι»

¹) Ὁ Ζηκίδης ἐν τῷ Ὀρθογραφικῷ καὶ Χρηστικῷ λεξικῷ «προτιμᾷ τὸ ἀγοροπωλησία τοῦ ἀγοροπωλησία, ἅτε εὐφωνότερον ὄν. εἰ καὶ τὸ δεύτερον ἔχει ὑπὲρ ἑαυτοῦ λόγους συνθετικούς· πρβλ. ὅμως καὶ τὸ *σημαίω - φόρος*, *σκιά - φως*, *σκιο - θήρας*, *ἡμερο - δρόμος*, *δικο - γραφία*, *λογχο - φόρος*, *οἰσο - τόμος*, κτλ.». Ἡμεῖς δι' οὗς παρακατιόντες ἐκτίθεμεν λόγους ἀμφοτέρων τῶν νέων λέξεων προτιμῶμεν τὸ δόκιμον ἀγόρασις ἢ τὸ μεταγενέστερον ἀγορασία.

ἑλληνικώτερον ἡμῶν λεγόντων». Ὁρθῶς λοιπὸν ἐν τῷ Νομικῷ Περι-
δικῷ Νομικῇ, τόμ. ζ', σελ. 12 κέξ. ὁ ἐκδότης αὐτοῦ ἀντὶ τοῦ ἀγορασία
τῶν βυζαντιακῶν νόμων καὶ τῶν μεταγενεστέρων συγγραφέων προ-
είλετο τὸ τῶν δοκίμων ἀγόρασις καὶ ὀρθῶς ἐγένετο χρῆσις αὐτοῦ καὶ
ἐν τῷ Νομοτεχνικῷ Λεξικῷ εἰς μεθερμηνείαν τοῦ compra. Πλὴν τῶν
ὀνομάτων ἀγόρασις καὶ ἀγορασία ἐν τῇ ἑλληνικῇ γλώσσῃ ὑπάρχουσι
τὰ ὀνόματα ἀγορασμὸς καὶ ἀγόρασμα, ὅπερ δηλοῖ τὸ ἀγοραζόμενον
πρᾶγμα. Ἴδε Δημοσθέν. Πρὸς Φορμίον. 9. Αἰσχίν. Κατὰ Κτησιφ.
223. Πλουτάρχ. Κατ. Νεωτ. 36 καὶ Bekker, I, σελ. 339 «ἀγοράσματα
τὰ ὄνια λέγουσι. Καὶ ἀγορασμαίων. Καὶ ἀγοράσεως τῆς ὀνήσεως.

Ἐν τέλει παρατηρητέον ὅτι ἀντὶ τοῦ κακοζήλου καὶ πεπατη-
μένου ὀνόματος ἀγαραπωλητήριον καλὸν εἶναι πρὸς δῆλωσιν τοῦ
instrumentum venditionis ἢ emptionis νὰ ἐγκριθῇ καὶ εἰς τὴν καθ'
ἡμᾶς νομικὴν γλῶσσαν τὸ τοῖς βυζαντιακοῖς νόμοις σύνηδες ἐπίθετον
ὠνεακὸν (ἔγγραφον) ἢ ὠνεακῆ (συγγραφῆ ἢ συνθήκη) ὠνεακὸν (συμ-
βόλαιον). Ἴδε Βασ. νόμ. 48 (Γ', ΛΕ'), νόμ. 72 (ΙΘ', Η'), νόμ. 54
(ΚΒ', Α'), νόμ. 8 § 15 (ΚΕ', Η'), νόμ. 35 (ΜΖ', Α') καὶ Νεαράν
120, κεφ. ζ', «ρητῶς ἐγγραφῆ τῇ ὠνεακῇ συγγραφῇ». ¹ Τὸ ἐπίθετον
τοῦτο ἐθησαύρισεν ὁ Κουμανούδης ἐν τῇ Συναγωγῇ λέξεων ἀθησαν-
ρίστων· οἱ δὲ συντάκται τοῦ Νομοτεχνικοῦ Λεξικοῦ εἰς ἐξελλήνισιν τοῦ
contratto di compra ἔπλασαν ἐκ τοῦ ἀγορασία τὸ ἐπίθετον ἀγορα-
σιακὸς (ἀγορασιακὸν συνάλλαγμα).

Πλὴν τοῦ ὠνεακός, ἐγκριτέα εἰς τὴν καθ' ἡμᾶς γλῶσσαν εἶναι
καὶ δύο ἄλλα ἐπίθετα, τὸ δωρεαστικὸς καὶ τὸ δανειακός, ἅπερ
ἐπίσης ἀπαντῶσιν ἐν τοῖς βυζαντιακοῖς νόμοις, ἐν ταῖς φράσεσι δω-
ρεαστικὸν συμβόλαιον (instrumentum donationis), ² δανειακῆ συν-
θήκη, δανειακὸν συμβόλαιον (contractus mutui), δανειακὸν γραμμα-
τεῖον (instrumentum mutui), δανειακὸς κονδικτίκιος (condictio). Ἴδε
Βασ. νόμ. 40 (Γ', Δ'), νόμ. 52 (ΚΒ', Α') καὶ τὰ ὑποκείμενα τῷ νόμῳ
σχόλια. L. 45 Cod. (1, 3). Νεαράν 134, κεφ. η'. Ἀρμενόπουλ. § 14
(Α', Γ'). Θεόφιλ. Εἰσ. § 1 (Γ', ΙΔ'). Ἰκανὰ παραδείγματα τοῦ ἐπιθέτου
δανειακός, ἐκ τῶν βυζαντιακῶν νόμων παρειλημμένα, κατέλεξε καὶ ὁ
πολὺς Κόντος ἐν Χαριτωνίδου Ποικίλοις Φιλολογικοῖς, τόμ. Α', σελ.

¹) Ἐν μὲν τῷ δευτέρῳ τῶν χωρίων τούτων τὸ ἐπίθετον διφθογογραφεῖται
(ὠνεακός), ἐν δὲ τοῖς λοιποῖς φιλογραφεῖται (ὠνεακός). Πότερον ὀρθότερον
χρινέτωσαν οἱ γραμματικῶν παῖδες.

²) Προτιμῶμεν δηλονότι τὸν ὄρον δωρεαστικὸν συμβόλαιον τοῦ κοινολε-
πτομένου δωρητήριον, ὡς ἐν τῇ προηγουμένη παραγράφῳ προεκρίναμεν τὸν
ὄρον ὠνεακὸν συμβόλαιον τοῦ ἀγοραπωλητήριον.

414. Τὰ ἐπίθετα ταῦτα παρέλαβον καὶ οἱ συντάκται τοῦ Νομοτεχνικοῦ Λεξικοῦ, μεταγράψαντες τὸ μὲν *atto di donazione δωρεαστικόν*, τὸ δὲ *contratto di mutuo δανειακὸν συνάλλαγμα*. Τὸ *δωρεαστικὸς* ἐθησαύρισε καὶ ὁ Κουμανούδης ἐν τῇ Συναγωγῇ νέων λέξεων.

B

Ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς γλώσσῃ σύνηδες εἶναι ἐπὶ μὲν ἐνεργείας τὸ *διεξάγω τὴν δίκην* ἢ *τὴν ἀπόδειξιν* ἢ *τὴν συζήτησιν* κτλ., ἐπὶ δὲ πάθους τὸ *διεξάγεται ἢ δίκη* ἢ *ἡ ἀπόδειξις* ἢ *ἡ συζήτησις* κτλ. Καὶ ἐν τῇ παλαιᾷ γλώσσῃ ἐλέγετο *διεξάγω τὴν ἀμφισβήτησιν*, τὰ κατὰ τὴν ἀρχὴν, *διεξάγεται τὸ δίκαιον*. Πολύβ. Α', ζ', β. Ε', α', δ. Δ', ογ', 8. Ἄλλ' ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς νομικῇ γλώσσῃ δὲν ὑπάρχει καὶ ὄνομα ἐμφαντικὸν τὴν ἀφρησιμένην τοῦ ρήματος ἔννοιαν, ὡς ἐν τῇ παλαιᾷ, ἐν ἣ καίτιαι τὸ ἐκ τοῦ προκειμένου ρήματος παρηγμένον καὶ μετὰ τοῦ στεροητικοῦ α συνθεθεμένον ἐπίθετον *ἀδιέξακτος*, ὅπερ ἀπειθασαυρίσθη ὑπὸ τοῦ Crönert ἐν τῇ ὑπ' αὐτοῦ δημοσιευομένη δευτέρᾳ ἐκδόσει τοῦ Λεξικοῦ τοῦ Passow.¹ Ὁ Crönert μεταγράφει μὲν τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος ἐπίθετον *unerledigt von Prozessen* s. *ἀδίκαστος*: σημειοῦται δὲ ὅτι παρέλαβε τὴν λέξιν ἐξ ἐπιγραφῆς τῆς Περγάμου. Καὶ ἀληθῶς κατ' ἐπιγραφὴν τῆς Περγάμου, ἣτις ὑπάρχει δεδημοσιευμένη ἐν τῷ συμπληρώματι τῆς Συλλογῆς τῶν ἑλλην. ἐπιγραφῶν τοῦ Dittenberger *Orientalis graeci inscriptiones selectae*, 1903, ἀριθ. 335, οἱ Μιτυληναῖοι καὶ οἱ Πιταναῖοι,² ἐπιθυμοῦντες νὰ λύσωσιν ἃς εἶχον πρὸς ἀλλήλους διαφορὰς, παρεκάλεσαν τοὺς Περγαμηνοὺς συγγενεῖς ὄντας νὰ κρίνωσιν αὐτοὺς οἰονεὶ διαιτητικῶς, ὁμολογοῦντες ἐκ τῶν προτέρων ὅτι προθύμως θὰ ἀποδέξωνται τὴν ἐκείνων ἀπόφασιν («τὰ κριθέντα εἶναι κύρια καὶ ἀμετάθετα»). Καὶ δὴ παραγγέλλουσιν αὐτοῖς σὺν τοῖς ἄλλοις «*μηδὲν ἀδιέξακτον ἀπολείποντες*» .. ἀλλὰ κρίνοντες ὁμοίως πάντα ὥστε παντελῶς *διεξαχθῆναι* τὰ νείκη καὶ *μηδὲν* ἔτι μήτε ἔγκλημα μήτε νεῖκος διαφορᾶς ἐχόμενον ἀπολειφθῆναι» καὶ κατοπτεροῦ ἢ αὐτῇ ρῆσις ἐπαναλαμβάνεται «*μηδὲν ἀδιέξακτον ἀπολείποντες*». Συνήθους ὄντος,

¹) Pasow's Wörterbuch der griechischen Sprache völlig und neu gearbeitet von Wilhelm Crönert. 1912.

²) Οἱ κάτοικοι Πιτάνης, αἰολίδος πόλεως ἐν τῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ.

³) «Keinen Punkt unentschieden zu lassen» Fränkel *Alterthümer von Pergamon VIII*, 1. ἀριθ. 245. Berlin, 1890.

ὡς εἶπομεν ἀρχόμενοι, τοῦ διεξάγω τὴν δίκην καὶ διεξάγεται ἡ δίκη, οὐδεις θὰ διατάσῃ νὰ ποιῆται χρῆσιν καὶ τοῦ ἐπιθέτου ἀδιέξακτος, λέγων καὶ γράφων ἀδιέξακτος δίκη, ἀδιέξακτος ἀπόδειξις, ἀδιέξακτος συζήτησις κτλ. Εἰρήσθω ἡμῖν ἐν παρόδῳ ὅτι ἐν τῇ μνημονευθείσῃ ἐπιγραφῇ τῆς Περγάμου ὑπάρχει πλὴν ἄλλων ἐφθαρμένων λέξεων καὶ ἡ λέξις... *σιδικία*. Καὶ ὁ μὲν ἐκδούς τὴν ἐπιγραφὴν Fränkel Alterthümer von Pergamon, VIII, 1, σελ. 140, ἀριθ. 245, ἤκασεν ὅτι ἡ ἐφθαρμένη λέξις... *σιδικία* εἶναι συμπληρωτέα [*ἔφε*]/*σιδικία*,¹ ὁ δὲ Dittenberger, νομίζων ὅτι πρόκειται μᾶλλον περὶ *δικαιοδοσίας* ἢ περὶ ἐφέσεως συμπλήρωσε τὸ χάσμα, ἀναγνούς [*δω*]/*σιδικία*, ἐκ τοῦ *δωσίδικος* παραγωγῶν τὴν λέξιν, ἣτις καὶ αὕτη οὐδαμῶθεν ἄλλοθεν μαρτυρεῖται. Ἄν ἡ εἰκασία τοῦ Fränkel ἦναι ἀληθής, ἡ λέξις *ἐφρσιδικία* ὑπῆρχεν ἀνεκαθεν ἐν τῇ ἑλληνικῇ γλώσσῃ· ἀλλ' εἶναι παρατηρήσεως ἄξιον ὅτι πεντήκοντα ἔτη πρὸ τοῦ Fränkel ἐσημάτισε τὴν λέξιν *ἐφρσιδικία* ὡς νέαν λέξιν, ἀγνοῶν ὅτι ὑπῆρχεν αὕτη, κατὰ τὴν εἰκασίαν τοῦ Fränkel, ἐν τῇ προγονικῇ γλώσσῃ, ὁ πολὺς I. Οἰκονομίδης ἐν τῷ Νομοτεχνικῷ Λεξικῷ. Τῷ ὄντι, ἐν τῷ λεξικῷ τούτῳ εἰς μεθερμηνεϊάν τῶν ἰταλικῶν ὄρων καὶ φράσεων *causa in appello, giudizio di appello, giudicare in appello*, φέρονται οἱ νεότευκτοι ὄροι *ἐφρσιδικία, ἐφρσιδίκιον*,² *ἐφρσιδικῶ*. Τὴν λέξιν *ἐφρσιδικία* καὶ τὰς δύο ἄλλας λέξεις ἐκ τοῦ Νομοτεχνικοῦ Λεξικοῦ μετήγγισεν ὁ Κουμανούδης εἰς τὴν Συναγωγὴν νέων λέξεων, μηδεμίαν ἐπενεγκῶν παρατήρησιν, καίπερ μὴ ἀγνοήσας, ἅτε περὶ τὴν ἀνάγνωσιν ἀρχαίων ἐπιγραφῶν συντόμως καὶ ἐντροχῶς ἐνδιατρίβων, ὅτι ὁ Fränkel τῷ 1890 ἔτει ἤκασε τὴν ὑπαρξίν τῆς λέξεως *ἐφρσιδικία* καὶ ἐν αὐτῇ τῇ παλαιᾷ γλώσσῃ.

Γ'

Οἱ μὲν γάλλοι νομικοὶ διὰ τοῦ ὄρου *le contentieux administratif*, οἱ δὲ γερμανοὶ διὰ τοῦ *Administrativsachen, Administrativcontentiösensachen, Verwaltungssachen*, δηλοῦσι τὰς διαφοράς, ὧν ἡ διάλυσις ἐπετρόπη τοῖς διοικητικοῖς δικαστηρίοις. Παρ' ἡμῖν εἰς δὴλωσιν τῶν διαφορῶν τούτων κατ' ἀρχὰς μὲν ἐπὶ τῆς βαναυρικῆς Ἀντιβουσιλείας κατὰ μίμῃσιν τοῦ γερμανικοῦ *Administrativjustizsachen*

1) Ἐφρσιδικίαν «Appellation» wird nicht zweifelhaft sein, obwohl das Wort neu scheint.

2) Κατὰ τὸ *ἐρρημοδίκιον*, περὶ οὗ ἐν τοῖς κατωτ.

κατεσκευάσθη ὁ δυσηχῆς καὶ κακόζηλος ὄρος *διοικητικοδικαστικαὶ ὑποθέσεις* (πρβλ. διάταγμα τῆς 4 Μαΐου 1833, ἀρθρ. 15), ὀλίγῳ δὲ ὕστερον ἐγένετο χρῆσις τοῦ ὄρου *ἀμφισβητούμενον διοικητικόν*, ὅστις σὺν τῷ χρόνῳ ἀπέβη κοινότατος ἐν τε τοῖς νόμοις καὶ τοῖς νομικοῖς συγγράμμασιν. Οἱ τὸν ὄρον τοῦτον κακουργήσαντες ἐβουλεύθησαν νὰ μεταφράσωσι κατὰ ρῆμα τὸν γαλλικὸν ὄρον *le contentieux administratif*, ἀλλ' ἀγνόησαντες ὅτι τὸ *contentieux* ἐν τῷ προκειμένῳ εἶναι οὐσιαστικὸν ὄνομα δηλοῦν τὴν *διαφοράν*,¹ παραλαβόντες δ' αὐτὸ ἐφ' ἧς συνήθως φέρεται ἐπιθετικῆς ἐννοίας, μετέφρασαν διὰ τῆς τὴν ἐννοίαν ταύτην ἐμφανιούσης μετοχῆς *ἀμφισβητούμενον*, ἔλαθον δ' οὕτως ἑαυτοὺς ἀνοήτιστα παραζεύξαντες μετοχὴν (*ἀμφισβητούμενον*) πρὸς ἐπίθετον (διοικητικὸν) ἀνευ ἐκφορᾶς οὐσιαστικοῦ· ἥκιστα δὲ πιθανὸν εἶναι ὅτι ἐχρήσαντο κατὰ τὴν συνήθειαν τῶν παλαιῶν τῷ οὐδετέρῳ τῆς μετοχῆς *ἀμφισβητούμενον* ἀντὶ τοῦ ἀφηρημένου *ἀμφισβήτησις* ἢ *ἀμφισβήτημα*. Αἱ περὶ ὧν ὁ λόγος διαφοραὶ ἀρμόζει νὰ καλῶνται *διοικητικαὶ* ὡς ἀνήκουσαι τῇ δικαιοδοσίᾳ τῶν διοικητικῶν ἀρχῶν ἢ τῶν διοικητικῶν δικαστηρίων² ὃν τρόπον καλοῦνται *πολιτικαὶ* ἢ *ἀστικαὶ* ἢ *ἐμπορικαὶ* αἱ ὑπαγόμεναι τῇ δικαιοδοσίᾳ τῶν πολιτικῶν ἢ ἀστικῶν καὶ τῶν ἄλλοτε ὑπαρχόντων ἐμπορικῶν δικαστηρίων· τὸ ὄνομα δὲ τοῦτο (*διοικητικαὶ διαφοραὶ*) ἀπαντᾷ καὶ ἐν τῷ Γ' ψηφίσματι τῆς Α' ἐν Ἀθήναις Ἐθνοσυνελεύσεως, ἀρθρῳ Α'. Ὁ ὄρος *ἀμφισβητούμενον διοικητικόν* ἀπαντᾷ καὶ ἐν τοῖς ἀρθροῖς 82 καὶ 101 τοῦ ἀναθεωρηθέντος συντάγματος. Ἐν δὲ τῷ ἀρθρῳ 107 ὠρίσθη ὅτι «ἐπίσημος γλώσσα τοῦ κράτους εἶναι ἐκείνη, εἰς τὴν ὁποίαν συντάσσεται τὸ πολίτευμα καὶ τῆς ἑλληνικῆς νομοθεσίας τὰ κείμενα»· ἀλλ' ἡ διάταξις αὕτη, τεθεῖσα πρὸς ἄμυναν τῆς καθαρευούσης γλώσσης, ἀνθ' ἧς ἔκφυλοι τινες καὶ ἀγράμματοι ἀνθρωπίστικοι ἔμμανῶς ἠγωνίσαντο καὶ ἀγωνίζονται νὰ ἀντικαταστήσωσι διὰ τῆς ρυπαρωτάτης καὶ βαρβαροτάτης χυδαίας γλώσσης, οὐδὲ τὸ παρὰπαν κωλύει τοὺς ἀληθεῖς μύστας τῆς ἐπιστήμης,

¹) Γαλλ. Λεξικὸν τοῦ Littré. «*Le contentieux*. Substantif masculin. Terme d'administration. L'ensemble des affaires contentieuses. Être chargé du contentieux. Bureau du contentieux — *Contentieux administratif*, matières dont le jugement appartient aux tribunaux administratifs, par opposition à ce qui est du ressort de l'autorité judiciaire».

²) Ὑπὸ τινων ἐγένετο χρῆσις καὶ τοῦ ὄρου *δικαστήρια ἀμφισβητούμενον διοικητικῶν*· ἀλλ' εὐτυχῶς ἐπεκράτησεν ὁ ὀρθῶς ἔχων ὄρος *διοικητικὰ δικαστήρια*, ὅστις ἀπαντᾷ ἐν τῷ νόμῳ τῆς 9 ἰουλίου 1838, ἐν τῷ τῆς 3 αὐγούστου 1843, ἐν τῷ 5' ψηφίσματι τῆς Α' ἐν Ἀθήναις Ἐθνοσυνελεύσεως, ἐν τῷ ἀναθεωρηθέντι συντάγματι, ἀρθρ. 101, καὶ ἀλλαχόθι τῆς νομοθεσίας.

εἰδόμενος ὅτι ἄνευ σαφοῦς καὶ παραστατικῆς τῶν ἐννοιῶν λέξεως ἡ ἐπιστήμη εἶναι σύγχυσις μᾶλλον ἢ γνῶσις, νὰ ἀποδιοπομπῶνται ἀπὸ τῆς ἐπισήμου ταύτης γλώσσης πᾶν τὸ κατὰ τοὺς κανόνας τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης ἀσύστατον ὄν καὶ πλημμελῶς ἔχον καὶ πᾶν τὸ κακόζηλον, ὀθνεῖον καὶ ἔκφυλον.

Λ'

Ἡ ἄκοντος τοῦ καταδικασθέντος διαδίκου ἐκτέλεσις τῆς καταδικασίας αὐτὸν ἀποφάσεως διὰ τῶν ταύτην ἐπιτετραμμένων ὑπὸ τοῦ νόμου δημοσίων λειτουργῶν (*manu militari*) ἀπανταχοῦ τῶν νόμων καλεῖται *ἀναγκαστικὴ ἐκτέλεσις*. Τὸ ἐπίθετον *ἀναγκαστικὸς* ἐνεργητικὴν ἐννοιαν ἔχον δηλοῖ τὸν ἰκανόν, τὸν ἰσχύοντα εἰς τὸ ἀναγκάσαι (*qui cogit, qui necessitatem imponit*). Μαρτύρια τῆς ἐπ' ἐνεργείας χρήσεως τοῦ ἐπιθέτου ὑπὸ τῶν παλαιῶν καταλέγομεν τάδε. Πλάτ. Νόμ. 930 B «συμβουλευτικὸς ἂν εἴη ὁ νόμος ὁ τιθέμενος οὐκ *ἀναγκαστικὸς*»¹ (*suadeat lex, non cogat*, ὡς ἐρμηνεύει ὁ ἐκδότης τοῦ Πλάτωνος Stallbaum). Ἀριστοτέλ. Ἠθικ. Νικομάχ. 1180 α, 21 (ἐκδ. Susemihl, Lipsiae, 1882) «ὁ νόμος *ἀναγκαστικὴν* ἔχει δύναμιν» (*lex habet vim ad cogendum valentem* κατὰ παλαιὰν λατινικὴν μετάφρασιν, *das Gesetz hat eine zwingende Gewalt*, ὡς γερμανιστὶ μετρημῆνευσεν ὁ Kirchmann). Τοιαύτην τοῦ προκειμένου ἐπιθέτου ἔχοντος ἐννοιαν, ὀρθῶς ρητοὺς νόμους καλοῦμεν καὶ ἡμεῖς *ἀναγκαστικοὺς* (*leges cogentes*), ἀντιθέτους αὐτοὺς τοῖς καλουμένοις *ἐπιτρεπτικοῖς*, καὶ τὰ μέσα, δι' ὧν ὁ καταδικασθεὶς βιάζεται εἰς ἐκτέλεσιν τῆς ἀποφάσεως, οἷον ἡ *κατάσχεσις*, *ἀναγκαστικά*² (*mesures d'exécution forcée, modes d'exé-*

¹) Ἀλλαχόθι τῶν Νόμων ἐπὶ ὁμοίας ἐννοίας ὁ Πλάτων ἐχρήσατο τῷ ἐπιθέτῳ *βιαστικός*. Νόμ. 922 Α «νόμος ἡμῖν κείσθω» *ξυμβουλευτικὸς οὐ βιαστικός* τῷ πλήθει τῶν πολιτῶν».

²) Ὡς κατὰ τὴν φρασιολογίαν τῶν διατάξεων τῶν ἄρθρων 252, 505, 624 καὶ 874 τῆς πολιτ. δικονομίας λέγομεν *ἀποδεικτικά* ἢ *πρὸς ἀπόδειξιν μέσα* καὶ *ἀναγκαστικά* ἢ *ἐκτελεστικά μέσα* καὶ *ἐνδικά μέσα*, οὕτως ὀφειλομεν νὰ λέγωμεν καὶ *προσωρινὰ μέσα* καὶ *προφυλακτικά μέσα* καὶ *συντηρητικά μέσα*, ἀπεχόμενοι τῶν ἐν ταῖς διατάξεσι τῶν ἄρθρων 626, 628, 634 καὶ 1025 τῆς πολιτ. δικονομίας καὶ ἐν τῷ ΓΨ'Ζ' νόμῳ τῆς 21 ἰουνίου 1911 ρήσεων *προσωρινὰ μέτρα* καὶ *προφυλακτικά μέτρα* καὶ *συντηρητικά μέτρα*, διότι ἡ λέξις *μέτρον* ἐφ' ἧς ἐν τῇ δικονομίᾳ καὶ ἐν τῷ ΓΨ'Ζ' νόμῳ φέρεται ἐννοίας, ὡς καὶ ἡ φράσις *λαμβάνω μέτρα*, προήλθον ἐκ τῆς ἀνοήτου μεταφράσεως τῆς γαλλικῆς λέξεως *mesure* καὶ τῆς φράσεως *prendre des mesures*.

cution forcée, mesures d'exécution, mezzi di esecuzione, Zwangsmittel), ἅτε ἐπ' ἀμφοτέρων σκοπουμένης δηλώσεως ἐνεργείας· ἀλλ' ἐσφαλμένως καὶ ἡ ἐκτέλεσις αὐτῆ λέγεται ἀναγκαστικῆ, διότι δὲν πρόκειται περὶ δηλώσεως ἐνεργείας, ἤτοι ἐκτελέσεως ἀναγκαζούσης ἢ βιαζούσης, ἀλλὰ περὶ δηλώσεως πάθους, δηλ. περὶ ἐκτελέσεως ἡναγκασμένης ἢ βεβιασμένης, ἐφ' ᾧ καὶ ἐν τῇ γαλλικῇ καὶ ἐν τῇ ἰταλικῇ δικονομία ὁρθῶς γίνεται χρῆσις τῆς παιητικῆς μετοχῆς (exécution) forcée καὶ (esecuzione) forzata. Ἴδε τὴν ἐπιγραφὴν τοῦ ζ' τίτλου τοῦ Ε' βιβλίου τῆς γαλλικῆς καὶ τὴν ἐπιγραφὴν τοῦ Β' βιβλίου τῆς ἰταλικῆς δικονομίας. Τοιαύτην παιητικὴν ἔννοιαν ἔχει ἐν τῇ παλαιᾷ γλώσσῃ τὸ ἐπίθετον ἀναγκαστός (coactus, forcē, contrainct, costretto, κατὰ τοὺς λεξικογράφους) καὶ τὸ ἐξ αὐτοῦ παρηγμένον ἐπίρρημα ἀναγκαστῶς (coacte, forcément), ὡς γίνεται φανερόν ἐκ τῶνδε τῶν ρήσεων τῶν παλαιῶν. Θουκυδ. Ζ', 58 «ἐξ Ἀρχαδίας μισθοφόροι ὑπὸ Κορινθίων ἀποσταλέντες καὶ Σικυνῶνιοι ἀναγκαστοὶ στρατεύοντες» καὶ Η', 24 «εἶχον ἐπιβάτας τῶν ὀπλιτῶν ἐκ καταλόγου ἀναγκαστούς». Ἡρόδοτ. ζ', 58 «ἐπεὰν ἀποθάνῃ βασιλεὺς Λακεδαιμονίων, ἐκ πάσης δεῖ Λακεδαιμόνος ἀριθμῶ τῶν περιοίκων ἀναγκαστοὺς εἰς τὸ κῆδος ἵεναι». Ψευδοπλάτ. Ἀξιόχρ 366 Α «τάς ἐντός κακότητος, οἷς ἀναγκαστῶς... ἡ ψυχὴ συναλγοῦσα τὸν οὐράνιον ποθεῖ καὶ σύμφυλον αἰθέρα». Δίων Κάσπ. λς', 53 «μὴ ἐκούσιος ἀλλ' ἀναγκαστός τὴν πρόσταξιν ἐποιεῖτο». Φέρεται δὲ καὶ ἐν τῇ Α' Καθολικῇ ἐπιστολῇ τοῦ Ἀποστόλου Πέτρου, Ε', 2 «ποιμάνετε τὸ ἐν ὑμῖν ποιμνιον τοῦ Θεοῦ ἐπισκοποῦντες μὴ ἀναγκαστῶς ἀλλ' ἐκούσιως», nicht gezwungen, sondern williglich, ὡς μετέφρασεν ὁ Λούθηρος. Τέλος δέ, τὸ προκείμενον ἐπίθετον ἀπαντᾷ πολλάκις παρ' Ἀρριανῶ ἐν Ἐπικτήτῳ Διατριβαῖς, ἐξ ὧν καταλέγομεν τὰ ἐξῆς χωρία κατὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ Κοραῆ. Α', ιη', 27 «εἰ τὸ ἴδιον μέρος ὃ ἡμῖν ἔδωκεν ἀποσπᾶσας ὁ θεός, ὑπ' αὐτοῦ ἢ ὑπ' ἄλλον τινός κωλυτὸν ἢ ἀναγκαστὸν κατεσκευιάκει, οὐκέτι ἂν ἦν θεός οὐδ' ἐπεμελεῖτο ἡμῖν». Β', ε', 8 «ὅπου τὸ διάφορον, ἐκεῖ οὔτε κωλῶσαί μὲ τις δύναται οὔτ' ἀναγκάσαι ὅπου κωλυτὸς καὶ ἀναγκαστός εἰμι, ἐκείνον ἢ τεῦξις οὐκ ἐπ' ἐμοί». Δ', α', 58 «ἂν μηδὲν τούτων ποιῇ, μήπω εἴπῃς ἐλεύθερον, ἀλλὰ τὰ δόγματα αὐτοῦ καταμάθει, μὴ τι ἀναγκαστά, μὴ τι κωλυτικά». Δ', α', 78 «ἡ χεῖρ οὐκ ἔστιν ἐμῆ; μέρος ἔστι σὸν φύσει δὲ πηλός, κωλυτὸν, ἀναγκαστόν, δοῦλον παντὸς τοῦ ἰσχυροτέρου». Δ', δ', 33 «ὅπου ἂν κλίνῃς, ἐδοῦλευσας, ὑπετάγῃς, κωλυτὸς ἐγένου, ἀναγκαστός». Παρὰ τῷ συγγραφεῖ τούτῳ εὐρίσκειται τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος ἐπίθετον καὶ μετὰ τοῦ στερητικοῦ α ἔξηνηγεμένον. Β', ιδ', 1 «ἡ μὲν προέλευσις ἐλεύθερον φύσει

καὶ ἀναγκαστον, τὰ δὲ ἄλλα κωλυτά, ἀναγκαστά». Εἶναι δὲ παρατηρήσεως ἄξιον ὅτι, καίπερ ἄγνωστον ὂν τὸ ἐπίθετον τῆ καθ' ἡμῶς γλώσση ὡς ἀπλοῦν, δὲν εἶναι ἀσύνηθες μετὰ τῆς ἐκ προθέσεως καὶ τοῦ στερητικοῦ α συντεθειμένον. Ἐπὶ παραδείγματος λέγομεν ὅτι ἡ ἠθικὴ ἀντιτίθεται τῷ δικαίῳ καθ' ὅτι οἱ κανόνες αὐτῆς εἶναι ἀνεξανάγκαστοι, αἱ φυσικαὶ καλούμεναι ἔνοχαι (obligationes civiles) ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴς πολιτικὰς (obligationes civiles) εἶναι ἀνεξανάγκαστοι, οἱ κανόνες τοῦ διεθνοῦς δικαίου κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς τοῦ ἀστικοῦ εἶναι ἀνεξανάγκαστοι κτλ. Τούτων οὕτων ἔχόντων, εἰάν θέλωμεν νὰ ἀκριβολογῶμεν, εἰς δῆλωσιν τῆς ἄκοντος τοῦ ἡττηθέντος τὴν δίκην γινομένης ἐκτελέσεως τῆς ἀποφάσεως ὀφείλομεν νὰ ποιῶμεθα χρῆσιν τοῦ ἐπιθέτου ἀναγκαστός καὶ τοῦ ἐπιρρήματος ἀναγκαστῶς, λέγοντες ἀναγκαστὴ ἐκτέλεις τῆς ἀποφάσεως ἢ τοῦ συμβολαίου, ἀναγκαστῶς ἐκτελεῖσθαι τὴν ἀπόφασιν ἢ τὸ συμβόλαιον. Περὶ δηλώσεως πάθους πρόκειται καὶ ἐπὶ τῆς ἀκουσίως γενομένης παρεμβάσεως, ἀπολλοτριώσεως, πλειστηριασμοῦ, λογοδοσίας, διαίτης, κτλ. ἔφ' ᾧ καὶ ἐπὶ τούτων ὀφείλομεν νὰ ἐκκλίνωμεν τὴν χρῆσιν τοῦ ἐνεργητικῆς, ὡς ἐρρήθη, ἔννοιαν ἐμφαίνοντος ἐπιθέτου ἀναγκαστικός καὶ, παραλαμβάνοντες τὸ πάθος δηλοῦν ἐπίθετον ἀναγκαστός, νὰ λέγωμεν ἀναγκαστὴ παρέμβασις, ἀναγκαστὴ ἀπαλλοτριώσις, ἀναγκαστός πλειστηριασμός, ἀναγκαστὴ λογοδοσία, ἀναγκαστὴ δίαιτα, ἀναγκαστὴ μεσεγγύησις, οἷχι δὲ ἀναγκαστικὴ παρέμβασις, ἀναγκαστικὴ ἀπαλλοτριώσις, ἀναγκαστικός πλειστηριασμός, ἀναγκαστικὴ λογοδοσία, ἀναγκαστικὴ διαίτησις, ἀναγκαστικὴ μεσεγγύησις.¹ Ρητέον ὡσαύτως ἀναγκαστὸν μάλιστα, ἀναγκαστὴ ἐκπαίδευσις,² ἀναγκαστὴ κυκλοφορία,³

¹) Ὡς γράφει ὁ Καλλιγᾶς, τόμ. Γ'. § 179.

²) Ὡς ἔγραψε καὶ ὁ Λ. Θερεϊανός ἐν ταῖς «Φιλολογικαῖς ὑποτυπώσεσιν» (Ἐν Τεργέστη, 1885), σελ. 367, «ἡ προκαταρκτικὴ ἐκπαίδευσις πρέπει νὰ ἦναι ἀναγκαστὴ ἢ ἐκούσια· δὲν λανθάνουσιν αὐτὸν τὰ τετρομμένα κατὰ τῆς ἀναγκαστῆς ἐκπαίδευσως ἐπιχειρήματα» καὶ σελ. 368 «εἰς ἐφαρμογὴν τῆς ἀναγκαστῆς ἐκπαίδευσως κλπ.».

³) Τὸ πλημμελὲς τοῦ ἐν τῇ συνηθείᾳ φερομένου ἀναγκαστικὴ κυκλοφορία πρὸ τεσσαράκοντα ἐτῶν παρετήρησε ὁ ἐμὸς θεῖος Θεαγένης Λιβαδάς ἐν τῇ τεργεσταίᾳ ἐφημερίδι Κλειοῖ, φύλλῳ 1138. «Ἀνόητον εἶναι, γράφει τὸ σύνηθες ἀναγκαστικὴ κυκλοφορία, διότι δὲν εἶναι ἀναγκαστικὴ ἀλλὰ ἀναγκαστή· τὸ δὲ κυκλοφορία εἶναι κατὰ λέξιν σχολιὰ μετάρρσις τοῦ circulation· ἂν δὲ ἀνίστατο τοῦ τάφου ὁ Ἀριστοτέλης, θὰ ἔφριτεν, ἀκούσον πόσον διεστράφη ἡ ἔννοια ἢς ἐδημιούργησε λέξεως πρὸς δῆλωσιν τῆς κατὰ κύκλον κινήσεως τῶν οὐρανίων σωμάτων».

ἀναγκαστή θητεία, ἀναγκαστή εισφορά,¹ ἀναγκαστή ἀγαμία τοῦ κλήρου τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας κτλ.

Ἀκολουθῶς τοῖς εἰρημένοις τὸ ἐν Πανδέκταις, νόμ. 7 § 1 καὶ νόμ. 8 § 4 (2, 8) necessaria satisdatio ἐσφαλμένως ἐν Βασιλικοῖς, νόμ. 7 καὶ 8 (Ζ', ΙΔ), μεθρημηνεύθη ἀναγκαστικὴ ἐγγύη, ἀναγκαστικὴ ἀσφάλεια ἀντὶ ἀναγκαστῆ ἐγγύη, ἀναγκαστῆ ἀσφάλεια. Ἐσφαλμένως ὡσαύτως πραγματεία τοῦ Κ. Δεμερτζῆ ἐπιγράφεται «περὶ ἀναγκαστικῆς διαδοχῆς» ἀντὶ τοῦ φέρειν τὴν ἐπιγραφὴν «περὶ ἀναγκαστῆς διαδοχῆς», διότι ἐν αὐτῇ πρόκειται περὶ διαδοχῆς ἠναγκασμένης, ἐπιβεβλημένης τῷ διαθέτῃ ὑπὸ τοῦ νόμου, ἥτοι πρόκειται περὶ συγγενῶν, οὓς ὁ διαθέτης ὀφείλει νὰ καταστήσῃ διαδόχους αὐτοῦ. Ἡμαρτημένως ἐπὶ τέλους ἐν τῇ μεταφράσει γερμανικοῦ συγγράμματος (Windscheid Pandektenrecht III, § 668) μετεφράσθη διὰ τοῦ ἐνέργειαν δηλοῦντος *καταναγκαστικὴ ὑπεισέλευσις* ὁ πάθος ἐμφαινῶν ὄρος *gezwungene Erbschaftsantritt*, ὅστις ἔπρεπε νὰ μεταφρασθῆ διὰ τοῦ ἀναγκαστῆ ὑπεισέλευσις εἰς τὴν κληρονομίαν.

Ε'

Τὸ κεφάλαιον τοῦτο, διαλαμβάνον περὶ τῶν ὄρων ἐπανάληψις τῆς διαδικασίας, ἀναγνώφῃσι καὶ ἀναδικία ἢ παλινδικία, κατεχωρίσθη ἐν τῇ Ἐπιστημονικῇ ἐπετηρίδι, τόμ. ΙΔ' (1916 - 1918), σελ. 106 - 110.

Οὐδεὶς μὲν τῶν περὶ τὴν μελέτην τῶν ἀστικῶν νόμων ἀσχολουμένων καὶ περὶ τὰ δικαστήρια καλινδουμένων ἀγνοεῖ τὴν ἔννοιαν τῶν ἐν τῇ πολιτικῇ δικονομίᾳ (ἄρθρ. 658 κέξ.) καὶ ἐν τῷ ΧΠΘ' νόμῳ περὶ ἐπιτροπῆς τῆς 17 αὐγούστου 1861 ἀπαντῶντων νομικῶν ὄρων ἀπαγόρευσις, δίκη ἀπαγορευέσεως, αἴτησις ἀπαγορευέσεως, ἀπηγορευμένος, δι' ὧν κατὰ ρῆμα μετεφράσθησαν οἱ γαλλικοὶ ὄροι *interdiction*, *demande en interdiction*, *interdit* (πρβλ. καὶ τοὺς ἰταλικοὺς ὄρους

¹) Ἦν κελεύουσιν ὁ ΔΦΜΓ' νόμος τῆς 20 ἰουλίου 1887, ὁ ΓΥΓ' νόμος τῆς 11 νοεμβρίου 1909 περὶ στρατιωτικῶν εισφορῶν καὶ τὸ διάταγμα τῆς 2 φεβρουαρίου 1910.

interdizione, domanda d'interdizione, interdetto),¹ ἀλλ' ὀλίγιστοι γινώσκουσιν ὅτι δίκη παρεμφερῆς τῇ τῆς ἀπαγορεύσεως ὑπῆρχε καὶ ἐν ἀττικῷ δικαίῳ, ἢ καλουμένη δίκη παρανοίας, ἣτις πρὸς ἀνάκρισιν καὶ εἰσαγωγὴν εἰς τὸ δικαστήριον² ἐλαγχάνετο πρὸς τὸν Ἄρχοντα κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Πολυδεύκου, λέγοντος « δίκαι πρὸς αὐτὸν (τὸν Ἄρχοντα) λαγχάνονται παρανοίας » Η', 89, καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους, ὅστις ἐν Ἀθηναίων πολιτείᾳ § 56 γράφει « γραφαὶ καὶ δίκαι λαγχάνονται πρὸς αὐτὸν (τὸν Ἄρχοντα), ἕς ἀνακρίνας εἰς δικαστήριον εἰσάγει... παρανοίας, ἐάν τις αἰτιάται τινα παρανοοῦντα τὰ (πατρῶα ὄντ') ἀπολλύναι ».³ Προβλ. καὶ Bekker Anecdota graeca, I, σελ. 310. Καθ' ἅπερ δὲ παρ' ἡμῶν ὁ ἐπὶ βλακείᾳ, παραφροσύνῃ ἢ μανίᾳ ἀπαγορευθεὶς ἀφαιρεῖται τὴν διαχείρισιν τῆς οὐσίας αὐτοῦ ἐπιτροπομένην τῷ ὑπὸ τοῦ δικαστηρίου κατασταθέντι ἐπιτρόπῳ (ΧΠΘ' νόμ. ἀριθρ. 115, 123, 130), οὕτω καὶ κατὰ τὸ ἀττικὸν δίκαιον ὁ ἀλοὺς παρανοίας, τουτέστιν ὁ ἀπαγορευθεὶς, ἀφαιρεῖτο τὴν διαχείρισιν τῆς οὐσίας ἀνατιθεμένην τοῖς κληρονόμοις αὐτοῦ. Παρατιθέμεθα ἐνθάδε τὰς περὶ τούτου ρῆσεις τῶν παλαιῶν. Ἰσαΐ. Περὶ Νικοστρ. κλήρ. 16 « δοῦναι ὁ νόμος οὐδενὶ ἐὰ τὰ ἑαυτοῦ, ἐάν ὑπὸ γήρωσ ἢ ὑπὸ νόσου παρανοήσῃ » καὶ

¹) Κεῖνται μὲν καὶ ἐν τοῖς βυζαντιακοῖς νόμοις, Βασ. νόμ. 61 § 10, 63 § 3 (ΙΒ', Α') καὶ 23 § 11 (ΙΔ', Α') καὶ Θεοφίλ. Εἰσηγ. § 4 (Γ', ΚΕ') καὶ § 11 (Γ', ΚΖ'), τὸ ὄνομα ἀπαγορεύσεις καὶ τὸ ρῆμα ἀπαγορεύω, δι' ὧν μεθρημηνεύθησαν τὰ ἐν τοῖς ρωμαϊκοῖς νόμοις L. 4, 60 § 10, 65 § 3 (17, 2) καὶ L. 22 § 11 (17, 1) renuntiatio καὶ renuntiare, ἀλλ' ἐπὶ τῆς σημασίας τῆς διαλύσεως τοῦ συναλλάγματος τῆς εταιρείας καὶ τῆς ἐντολῆς τῇ δηλώσει τῆς βουλήσεως ἐνὸς τῶν συνεταίρων ἢ τοῦ ἐντολοδόχου.

²) Περὶ ἀνακρίσεως καὶ εἰσαγωγῆς τῆς δίκης εἰς τὸ δικαστήριον ὑπὸ τοῦ ἔχοντος τὴν ἡγεμονίαν Ἄρχοντος κατὰ τὸ ἀττικὸν δίκαιον ἴδε τὰ ὑφ' ἡμῶν γεγραμμένα ἐν Οἰκονομίδ. Ἐγχειριδ. τῆς πολιτ. δικονομίας, τόμ. Α', § 26, σημ. 11.

³) Εἰρήσθω ἡμῖν ἐν παρόδῳ ὅτι τὸ χάσμα τοῦ ἀριστοτελικοῦ κειμένου ἄλλοι ἄλλως ἀνεπλήρωσαν. Ὁ μὲν πρῶτον ἐκδοὺς ἄγγλος Kenyon ἀνεπλήρωσε διὰ τοῦ τὰ ἑαυτοῦ κτήματα, ὁ δὲ Wyse προὔτεινε τὴν ἀναπλήρωσιν διὰ τοῦ τὰ πατρῶα, ὅπερ ἔσπερξαν καὶ οἱ ὀλλανδοὶ ἐκδόται H. Herwerden καὶ I. Leeuwen, ἢ διὰ τοῦ τὴν πατρῶαν οὐσίαν, οἱ δὲ Kaibel καὶ Willamowitz ἔγραψαν τὸν οἶκον. Τῶν δὲ ἡμετέρων φιλολόγων ὁ μὲν Πέτρος Παπαγεωργίου ἐν τῷ Περιδικῷ Συγγράμματι Ἀθηνῶν, τόμ. Δ', σελ. 601, προὔτεινε τὴν ἀναπλήρωσιν διὰ μόνου τοῦ τὰ ἑαυτοῦ, ὅπερ ἀπαντᾷ καὶ ἐν § 35 τοῦ ἀριστοτελικοῦ συνταγματίου, ὁ δὲ ἀείμνητος Κόντος ἐν τῷ αὐτῷ περιοδικῷ, τόμ. Δ', σελ. 166, ἤκασεν ὅτι πρέπει νὰ γραφῆ τὰ ὑπάρχοντα, σχεδὸν δὲ συγχρόνως τὴν αὐτὴν ἐποίησατο εἰκασίαν καὶ ὁ Blass. Τέλος δέ, ὁ ἐλλόγιμος ἡμῶν φίλος καὶ τοῦ ἀττικοῦ δικαίου βαθύτατος ἐρευνητὴς κ. Π. Φωτιάδης ἀνεγνώ τὰ [πατρῶα ὄντ'] ἀπολλύναι. Ἡ ἀνάγνωσις αὕτη διὰ τὰ ἐν τῇ Ἀθηνῶν, τόμ. ΙΖ', σελ. 150-153, ἐπιφερόμενι ἐπιχειρήματι εἶναι ἢ πᾶσιν ἀρίστη, ἀνακοινωθεῖσαν δ' ἐνέκρινε καὶ ὁ Blass.

Περὶ Φιλοκτήτη κλήρ. 9 «ἐξεῖναι τὰ ἑαυτοῦ διαθέσθαι, εἴαν μὴ ἄρα
 μανείς ἢ ὑπὸ γήρωσ ἢ δι' ἄλλο τι τῶν ἐν τῷ νόμῳ παρανοῶν διαθη-
 ται». Ἀριστοφάν. Νεφέλ. 844 «τί δράσω, παραφρονοῦντος τοῦ πα-
 τρός; πότερα παρανοίας αὐτὸν εἰσαγαγὼν ἔλω;». Γράφει δὲ καὶ ὁ
 Πλάτων Νόμ. 929 D «εἴαν τις τινα νόσος ἢ γήρωσ ἢ καὶ τρόπων χα-
 λεπότησ ἢ καὶ ξύμπαντα ταῦτα ἔκφρονα ἀπεργάζηται διαφερόντως τῶν
 πολλῶν, καὶ λανθάνη τοὺς ἄλλους πλὴν τῶν συνδιαιωμένων, οἰκο-
 φθορῇ δὲ ὡσ ὦν τῶν αὐτοῦ κύριος, ὁ δὲ νῖὸς ἀπορῇ καὶ ὀκνῇ τὴν
 τῆσ παρανοίας γράφεσθαι δίκην, νόμος αὐτῷ κείσθω κτλ. Ὁ δὲ ὄφλων
 τοῦ λοιποῦ χρόνου ἄκυρος ἔστω τῶν αὐτοῦ καὶ τὸ μικρότατον δια-
 τίθεσθαι, καθάπερ παῖσ δὲ οἰκείτω τὸν ἐπίλοιπον βίον (ὡσ καὶ κατὰ
 τὸ ἰσχύον δίκαιον, καθ' ὃ ὁ ἀπηγορευμένος ἀφομοιοῦται ἐν τῇ διαχει-
 ρίσει τῆσ οὐσίασ ἀχειραρέτω ἀνηλίκῳ)» καὶ 928 E «νίεις πατέρας
 ὑπὸ νόσων ἢ γήρωσ διατιθεμένους αἰσχωῶσ ἐξεῖναι παρανοίας γράφε-
 σθαι». ¹ Ξενοφ. Ἀπομν. Α', β, 49 «κατὰ νόμον ἐξεῖναι παρανοίας

¹) Λέγεται ὅτι καὶ ὁ Σοφοκλῆσ ἔφυγε δίκην παρανοίας ὑπὸ τοῦ ἐκ τῆσ
 νομίμου συζύγου Νικαρέτης νιῶ Ἰοφῶντος φθονήσαντος τῷ ὑπὸ τοῦ πατρός
 μάλλον αὐτοῦ φιλουμένῳ ἐκγόμφ Σοφοκλεῖ, νίῳ τοῦ Ἀρίστωνος, ὃν ὁ ποιητής
 ἔσχεν ἐκ τῆσ εἰταίρας Θεωρίδος. Ὁ Σοφοκλῆσ εἰσ πίστωσιν ὅτι οὐδαμῶσ ὑπὸ
 γήρωσ παραφρονεῖ ἀνέγνω πρὸ τῶν δικαστῶν τὸ ἐν Οἰδίποδι τῷ ἐπὶ Κολωνῷ
 ἀθάνατον ἐκεῖνο χορικὸν ᾄσμα, ὅπερ ἔναγχος εἶχε ποιήσῃ εἰσ ὕμνον τοῦ ἑαυ-
 τοῦ δήμου Κολωνοῦ καὶ τῆσ πόλεωσ τῶν Ἀθηνῶν καὶ οὐ ἡ ἀρχὴ ἔχει ὧδε
 (668 - 718 ἐκδ. Schneidewin).

Εὐῖππου, ξένε, τᾶσδε χῶ-
 ραισ ἴκου τὰ κρᾶτιστα γὰσ ἔπαυλα.
 τὸν ἀργῆτα Κολωνόν, ἐνθ'
 ἂ λίγεια μινύρεται
 θαμιζουσα μάλιστ' ἀη-
 δὸν χλωραῖσ ὑπὸ βάσσαισ.

Θαυμαστοῦ δὲ τοῦ μέλουσ φανέντουσ, ὁ μὲν Ἰοφῶν, ἠττηθεῖσ τὴν δίκην, ἐπετι-
 μήθη ὑπὸ τῶν δικαστῶν, ὁ δὲ Σοφοκλῆσ, «ὡσπερ ἐκ τοῦ θεάτρου, τοῦ δικα-
 στηρίου προὑπέμφθη μετὰ κρότου καὶ βοῆσ τῶν παρόντων» Πλουτάρχ. Ἡθι-
 κοῖτς 785 Α. Λουκιαν. Μακροβ. 24. Τὴν διήγησιν μνημονεύει καὶ ὁ Κικέρων
 Cat. maior. De senectute, VII, 22. Sophocles ad summam senectutem tragæ-
 dias fecit; quod propter studium cum rem negligere familiarem videretur,
 a filiis in iudicium vocatus est: ut, quem ad modum nostro more male rem
 gerentibus patribus bonis interdici solet, sic illum quasi desipientem a re
 familiari removerint iudices. Tum senex dicitur eam fabulam, quam in ma-
 nibus habebat et proxime scripserat, Oedipum Coloneum, recitasse iudicibus
 quæsisseque, num illud carmen desipientis videretur. Quo recitato sententiis
 iudicum est liberatus. «Σοφοκλῆσ (κατὰ τὴν μετάφρασιν Θεοδώρου τοῦ Γαζῆ)

έλούντι καὶ τὸν πατέρα δῆσαι». Ἐν τέλει παρατιθέμεθα καὶ τοῦ Σωπάτρου, συγγραφέως ἀκμάσαντος κατὰ τὴν ἕκτην ἑκατονταετηρίδα, ῥῆσιν περὶ γραφῆς παρανοίας ἔχουσας ὧδε: «Ἐν ταῖς ἰδίαις ἄλλην οὐ δίδωσι τοῖς παισὶν ἢ τὴν παρανοίας γραφήν... Σαφῶς διηγόρευεν ὁ νόμος μηδεμίαν ἄλλην δέχεσθαι γραφήν ἢ τὴν τῆς παρανοίας... εἰδὼς ὅτι πολλαὶ τοῖς παισὶ μικροψυχία γίνονται καὶ ἐκ τούτου γραφαὶ ψευδεῖς καὶ κατηγορίαὶ καὶ κίνδυνοι πᾶσαν μὲν ἐκώλυσε κατηγορίαν, τὴν δὲ τῆς παρανοίας συνεχώρησεν, ἣτις ἦν φανερὰ τοῖς ὁρώσι, τοῖς δικάζουσι, τοῖς παρεστῶσιν ἅπασιν». Σώπατρο. Περὶ δισιογ. ζητημάτων παρὰ Walz, *Rhetores graeci*, τόμ. Η', σελ. 222. Ἴδε καὶ Αἰσχίν. Κατὰ Κτησιφ. 156, 251. Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ῥήσεων τούτων συστηματικῶς περὶ τῆς δίκης παρανοίας διέλαβον οἱ περὶ ἀττικῶν δικαίου συγγράψαντες, οἷον ὁ Beauchet, *Histoire du droit privé de la république athenienne* II, σελ. 382, ὁ Meier und Schömann, *Der attische Process*, ἔκδ. Lipsius, σελ. 566, ὁ Lipsius, *Das attische Recht und Rechtsverfahren*, II, σελ. 340. Ἐκ τῶν παρατεθεισῶν ῥήσεων γίνεται δῆλον ὅτι οἱ παλαιοὶ ἐποιοῦντο χρῆσιν ἐπὶ τῆς δίκης παρανοίας τῶν φράσεων, *γράφομαι τινα παρανοίας ἢ γράφομαι τινα δίκην παρανοίας*, ἦτοι κατὰ τὴν συνήθειαν *αἰτῶ τὴν ἀπαγόρευσίν τινος*, καὶ παθητικῶς *φρεύγω δίκην παρανοίας*, ἦτοι *ἐνάγομαι ἐπὶ ἀπαγορεύσει, αἰρέω (εἰλόν) τινα παρανοίας*, ἦτοι νικῶ (ἐνίκησά) τινα ἐν δίκῃ παρανοίας ἢ κατὰ τὴν συνήθειαν *ἐπιτιγχνῶ (ἐπέτιγχνον) τὴν ἀπαγόρευσίν τινος ἢ κερδαίνω (ἐκέρδησα) τὴν δίκην ἀπαγορεύσεως*, καὶ παθητικῶς *ἀλίσκομαι (ἐάλων), ὀφλισκάνω (ὠφλον) παρανοίας* τουτέστιν *ἠτιτῶμαι (ἠτιτήθην) δίκην παρανοίας ἢ, ὡς ἐπὶ τὸ γαλλικώτερον λέγει ἢ συνήθεια, κηρύττομαι (ἐκηρύχθην) εἰς κατάστασιν ἀπαγορεύσεως* (*je suis déclaré en état d'interdiction*). Τούτου οὕτως ἔχοντος, ὀφείλομεν καὶ ἡμεῖς, παραλαμβάνοντες ἀντὶ τοῦ ἀπαγόρευσεως τὸ *παράνοια*, νὰ συνάπτωμεν πρὸς φράσεις ἑλληνικὰς καὶ ἀνεκτὰς τῇ καθ' ἡμῶς γλώσσῃ, νὰ ἀποφεύγωμεν δὲ τὰ ὀθνεῖα καὶ ἔκφυλα. Ἄνοιάν τε καὶ γέλωτα θὰ ὀφλισκάνομεν, ἂν προϋτένομεν

ἐν γήρῃ βαθεῖ τραγῳδίας ἐποίηε ὅς καὶ διὰ σπουδῆν τῶν τοιούτων, ἀμελῶς ἔχειν τῶν κατὰ τὴν οἰκίαν δοκῶν, εἰς δικαστήριον ὑπὸ τῶν πτεῶν ἐκλήθη· ἵνα ὡσπερ ἔθος ἡμῖν ἀπαγορεύειν τὰ ὑπάρχοντα γονεῦσι, κακῶς τὰ περὶ τὴν οὐσίαν διοικουμένοις, ὡς ἐκεῖνον οἶόν τινα τῶν ἀφρόνων ἀποστήσαιεν τῶν οἰκείων χρημάτων οἱ δικασταί. Τότε δ' ὁ γέρων τὸν μῦθον αὐτὸν διὰ χειρὸς εἶχεν καὶ ὑπογιότατα γέγραφεν, Οἰδίπου ἐν τῷ Κολωνῷ, παραναγνῶναι τοῖς δικασταῖς λέγεται καὶ ἐρέσθαι, εἴ τι κείνο τὸ ποίημα ἀφραίνοντός του δοκοῖ. Τοῦ δὲ παρανεγνωσμένου, ψήφῳ τῶν δικαστῶν ἀφείθη».

τὴν χρῆσιν τῶν μικρῶ πρόσθεν ἐξηγηθέντων νομικῶν ὄρων τοῦ ἀτι-
κοῦ δικαίου, *γράφομαι τινα παρανοίας, φεύγω δίκην παρανοίας*, ἀλλὰ
νομίζομεν ὅτι οἱ ἀληθῶς πεπαιδευμένοι τῶν ἐλλήνων νομολόγων οἱ
φιλοτιμούμενοι νὰ μὴ βαρβαροφωνῶσιν οὐδαμῶς θὰ ὀκνήσωσι νὰ λέ-
γῃσι *δίκη παρανοίας* ἀντὶ τοῦ *δίκη ἀπαγορεύσεως*, *ἐνάγω* (ὁ ἐνάγων)
τινὰ *παρανοίας* ἢ *ἐπὶ παρανοία* ἀντὶ τοῦ *αἰτῶ* (ὁ αἰτῶν) ἢ ἀντὶ τοῦ
προκαλῶ (ὁ προκαλῶν) τὴν ἀπαγόρευσιν, *ἠτῶμαι* (ὁ ἠτῶμενος),
ἠτήθην (ὁ ἠτήθεις) *δίκην παρανοίας* ἢ, παραλυμβανομένον τοῦ
συνηθεστέρου *καταδικάζομαι, κατεδικάσθην* (ὁ καταδικασθεὶς) *ἐπὶ*
παρανοία ἀντὶ τοῦ *ἀπαγορεύομαι, ἀπηγορεύθην* (ὁ ἀπαγορευθεὶς) ἢ
ἀντὶ τοῦ *κηρύττομαι, ἐκηρύχθην* (ὁ κηρυχθεὶς) εἰς κατάστασιν ἀπα-
γορεύσεως· προκειμένοι δὲ περὶ τοῦ δικαστηρίου, δύνανται νὰ ποιῶν-
ται χρῆσιν τοῦ *δικάζει* (ἐδίκασε) *δίκην παρανοίας* ἀντὶ τοῦ *δικάζει*
(ἐδίκασε) *περὶ ἀπαγορεύσεως*.

Z

Ὡς ἐκ τῶν ρημίτων *διαδικάζω, δοξάζω, εἰζάζω, ἐνεχυράζω, ἐρ-
γάζω* (ἐργάζομαι), *ἐτοιμάζω, σκενάζω, συνδικάζω, ὀνομάζω, χλευάζω*
σηματίζονται τὰ οὐσιαστικὰ *διαδικασία, δοξασία, εἰκασία, ἐνεχυρασία,
ἐργασία, ἐτοιμασία, σκενασία, συνδικασία, ὀνομασία, χλευασία*, οὕτως
ἐκ τοῦ (ἀπο)δοκιμάζω μόνον (ἀπο)δοκιμασία δύναται κανονικῶς νὰ
σηματισθῇ. Ἀποδοκιμαστέον λοιπὸν τὸ ἐν ταῖς διατάξεσιν τῶν ἄρθρ.
463 § 6 καὶ 467 τῆς πολιτικῆς δικονομίας ἀπαντῶν ὄνομα ἀποδοκι-
μασις, δι' οὗ ἐξηλληνίσθη τὸ ἐν τῷ γερμανικῷ κειμένῳ ὄνομα Miss-
billigung καὶ ρητέον ἀντ' αὐτοῦ ἀποδοκιμασία καὶ *δίκη* (ἀγωγή)
ἀποδοκιμασίας ἢ *ἐπὶ ἀποδοκιμασίᾳ* εἰς δήλωσιν τοῦ désaveu, action
(ἢ demande) en désaveu τῆς γαλλικῆς νομοθεσίας, ἴτοι τῆς μὴ ἐγ-
κρίσεως τῶν ὑπὸ δικαστικοῦ πληρεξουσίου ἀνευ ἐντολῆς ἢ ὑπὲρ αὐτὴν
γενομένων δικαστικῶν πράξεων.

Τὸ ἀπλοῦν ρῆμα *δοκιμάζω* καὶ τὸ ὄνομα *δοκιμασία* καὶ τὰ τοί-
τοις ἐναντία *ἀποδοκιμάζω* καὶ *ἀποδοκιμασία*¹ ἦσαν καὶ τοῦ ἀττικοῦ
δικαίου ὄροι, παρελαμβάνοντο δ' ὅμως ἐπὶ ὅλως ἀλλοίας ἐννοίας ἀνα-
φερομένης εἰς τὸ δημόσιον δίκαιον τῶν Ἀθηναίων. Περὶ τούτου γρά-
φει ὁ Πολυδεύκης, Η', 44 - 45 «δοκιμασία τοῖς ἄρχουσιν ἐπηγγέλετο,

¹) Ἡ ὀρθὴ ἐκφορὰ ἀποδοκιμασία ἐπ' ἄλλης ὅλως ἐννοίας ἀπαντᾷ ἐν Βασι-
λικοῖς, νόμῳ 65 (B'. B').

καὶ τοῖς κληρωτοῖς καὶ τοῖς αἵρετοῖς, εἴτ' ἐπιτήδειοι εἰσιν ἄρχειν εἴτε μὴ (*δοκιμασία ἀρχόντων*), καὶ τοῖς δημαγωγοῖς, εἰ ἡταιρηκότες εἶεν ἢ τὰ πατρῶα κατεδηδοκότες ἢ τοὺς γονέας κεκακωκότες ἢ ἄλλως κακῶς βεβιωκότες (*δοκιμασία ρητόρων*): ἀτίμους γὰρ αὐτοὺς ἔχρῃν εἶναι καὶ μὴ λέγειν (μὴ δημηγορεῖν)». Ἀναγινώσκεται δὲ καὶ ἐν τοῖς Ἀνεκδότοις τοῦ Βεκκήρου, I, σελ. 235 «*Δοκιμασία ἢ κατὰ τῶν στρατηγῶν καὶ τῶν ἀρχόντων καὶ τῶν ρητόρων ἐξέτασις εἰ ἐπιτήδειοι εἰσι προϊστασθαι τῶν πολιτικῶν πραγμάτων*». Πρὸβλ. καὶ Ἀρποκρατίωνα «*Ἐπαγγελία* ἰδίως λέγεται ἐπὶ τῶν ἐγκαλούντων τινὶ δημηγορεῖν καὶ πολιτεύεσθαι οὐκ ἐξὸν» καὶ τὸν ἐν τῷ Κατὰ Τιμάρχου 21 λόγῳ τοῦ Αἰσχίνου παρεγκείμενον νόμον ἔχοντα ὡδε: «*Ἐάν τις Ἀθηναῖος ἐταιρήσῃ, μὴ ἐξέστω αὐτῷ τῶν ἐννέα ἀρχόντων γενέσθαι μηδὲ ἱερωσύνην ἱεράσασθαι μηδὲ συνδικῆσαι τῷ δήμῳ, μηδὲ ἀρχὴν ἀρχέτω μηδεμίαν*» κτλ. Ἐντεῦθεν ἢ τοιαύτη ἐγκλησις ἢ γραφὴ ἐκαλεῖτο *ἐπαγγελία* ἢ *ἐπαγγελία δοκιμασίας, ἐπαγγέλλειν* ἢ *δοκιμασίαν* ἢ *ἐπαγγέλλειν ἐπαγγελίαν*. Πρὸβλ. Αἰσχίν. Κατὰ Τιμάρχ. 19, 20, 29 - 32, 119 καὶ Κατὰ Κτησιφ. 15. Δείναρχ. Κατὰ Ἀριστογείτ. 17. Δημοσθέν. Πρὸς Εὐβουλ. 67. Ἀριστοτέλ. Ἀθην. πολιτ. 55. Διογ. Λαέρτ. Α', β', 7. Bekker Anecd. gr. I, σελ. 185, 241. Πολυδεύκ. Η, 85. Πλείονα περὶ δοκιμασίας ζῆτει παρὰ Meier und Schömann, σελ. 248 κέξ. Platner I, σελ. 317, 334 κέξ. Lipsius II, σελ. 269 κέξ. Schömann Antiquit. § 21, σημ. 13, § 28, σημ. 11, 13, § 31, σημ. 11, § 38 καὶ Griech. Altertüm. II, σελ. 405. Σημειωτέον δ' ἐν παρόδῳ ὅτι τὸ *δοκιμάζω* ἐπὶ ὅλως ἠθικῆς ἐννοίας ἀπαντᾷ ἐν τῇ Καινῇ Διαθήκῃ, οἷον ἐν τῇ Α' πρὸς Τιμόθεον ἐπιστολῇ τοῦ Παύλου Γ', 10 «οὗτοι (οἱ διάκονοι) *δοκιμαζέσθωσαν* πρῶτον, εἴτα διακονεῖτωσαν, ἀνέγκλητοι ὄντες», ἐνθα ὁ ἀοίδιμος Κοριθῆς, Συνεκδ. ἱερατ., σελ. 128, σημειοῦται τάδε: «Ἐδοκιμάζοντο (ἐργουνε) παλαιὰ οἱ λαμβάνοντες ἀρχὴν ἢ ὑπουργίαν τινὰ πολιτικὴν, ἢ γουν ἐξετάζοντο ἀπὸ τοὺς πολίτας, ἂν ἦσαν ἄξιοι. Καὶ ἡ πράξις ἐλέγετο *Δοκιμασία* (ἐργουνε), καὶ ὁ κριθεὶς ἄξιος *Δόκιμος* (αρρουνε), ἀπὸ μεταφορᾶς τοῦ γινομένου εἰς τὰ νομίσματα, τὰ ὅποια δοκιμάζονται (essayer), καὶ ὅταν δειχθῶσι καθαρά, ὀνομάζονται *δόκιμα*. Εἰς τὴν σημερινὴν γλῶσσαν, ὁ χρόνος ὅλος, ὅσον ἐξετάζεται ὁ μέλλων νὰ μονάσῃ, ὀνομάζεται ὁμοίως *Δοκιμασία* (noviciat): ὁ δὲ ἐξεταζόμενος, *Δόκιμος* (novice)».

Σύνηθες ἐν τῇ κοινῇ ἡμᾶς γλώσσῃ κατέστη τὸ ῥῆμα *ἐπιδοκιμάζω* ἀντιτιθέμενον τῷ *ἀποδοκιμάζω* ὁρθῶς δ' ἐξηγήθη τὸ ἐκ τούτου παροράγον ὄνομα *ἐπιδοκιμασία*, ὅπερ καὶ ὡς νομικὸς ὅρος ἀπαντᾷ ἐν τῷ ἰονίῳ ἀστικῷ κώδικι, οἷον ἐν τοῖς ἀριθμοῖς 326, 349, 374, 1007,

ἔξηλληνισθέντος δι' αὐτοῦ τοῦ approvazione τοῦ Ἰταλικοῦ κειμένου. Καὶ ὁ ἀείμνηστος Κόντος ἐν τῷ Περιοδικῷ Συγγραμμάτι Ἀθηνῶν, τόμ. ΙΘ', σελ. 553, παρατηρεῖ ὅτι «σύνηθες τοῖς νόμοις Ἑλλήσι κατέστη τὸ ρῆμα ἐπιδοκιμάζω - ἐπιδοκιμάζομαι, ἀντιτιθέμενον τῷ ἀποδοκιμάζω - ἀποδοκιμάζομαι. Γίνεται δ' ὑπ' αὐτῶν χρῆσις καὶ τῶν ὀνομασίων ἐπιδοκιμασία καὶ ἐπιδοκιμαστέος, ἐπιδοκιμαστίης, ἐπιδοκιμαστικῶς (ἐπιδοκιμαστικῶς)».

II

Τὸ κειφάλαιον τοῦτο διαλαμβάνον περὶ τοῦ ὄρου ἀπόδοτος (προῖξ, φερνὴ) κατεχωρίσθη ἐν τῇ Ἐπιστημονικῇ ἐπετηρίδι, τόμ. ΙΔ' (1917 - 1918).

Θ'

Κατακόρως ἐν τοῖς νόμοις καὶ ἐν τοῖς νομικοῖς συγγραμμάσι καὶ ἐν τοῖς δικογραφήμασι καὶ ἐν ταῖς δικαστικαῖς ἀποφάσεσι γίνεται χρῆσις τοῦ ὄρου *βάσιμος* καὶ τοῦ ἐναντίου *ἀβάσιμος*, ὡς *βάσιμος* ἢ *ἀβάσιμος ἀγωγή*, *βάσιμος* ἢ *ἀβάσιμος ἐνστασις*, *βάσιμος* ἢ *ἀβάσιμος ἐφεσις*, δι' ὧν δηλοῦται ὅτι τὸ διὰ τῆς ἀγωγῆς διωκόμενον δικαίωμα κατ' οὐσίαν ὑπάρχει ἢ εἶναι ἀνύπαρκτον, ὅτι ἢ ἀντιτασσομένη αὐτῷ ἐνστασις εἶναι ἀληθῆς ἢ ψευδῆς, νόμιμος ἢ παράνομος, ὅτι δικαίως ἢ ἀδίκως ἐκκαλεῖ τὴν ἀπόφασιν. Τὸ ἐπίθετον *βάσιμος*, ἐκ τοῦ *βαίρω* παραγόμενον, δηλοῖ τὸν *βατόν*, τὸν *πορευόμενον*, ἔξ οὗ ὑπὸ τῶν παλαιῶν λέγεται *βάσιμος* καὶ ἐγγεως *πεδιάς*, *βάσιμος ὁδός*, *τόπος βάσιμος*, *χρόνος ἱστορία βάσιμος*, ὡς δηλοῦσι τάδε τὰ χωρία Δημοσθέν. Κατὰ Ἀριστογείτ. Α', 76 «τοῦτω δ' οὐδένα ὄρω τῶν τόπων τούτων *βάσιμον* ὄντα, ἀλλὰ πάντα ἀπόρημα, φάραγγας, βάρανθρα». Πλούταρχ. ἐν Πελοπίδῃ, 16 «ἀπῆγεν ὀπίσω τὸ στρατεύμα πάλιν διὰ Τεγυρῶν, ἣ μόνῃ *βάσιμον* ἦν κύκλω παρὰ τὴν ὑπώρειαν» (ἔνθα ὁ Κοραῆς σημειοῦται: *βάσιμον*, ἔλλειπτικῶς τοῦ *Χοροῖον*, *Πεδίον* ἢ *Ἐδαφος*) καὶ ἐν Θησεῖ, 1 «τὸν ἐφριτὸν εἰκότι λόγῳ καὶ *βάσιμον* ἱστορίᾳ πραγμάτων ἐχομένην χρόνον διελθόντι». Ἐντεῦθεν γίνεται φανερὸν ὅτι οἱ ἐν χρῆσει ὄροι *βάσιμος* καὶ τοῦναντίον *ἀβάσιμος* εἶναι ἤριστα δηλωτικῶι τῶν ἀποδιδομένων αὐτοῖς ἐννοιῶν καὶ ὅτι κατ' ἀκολουθίαν ἀνοήτως δι' αὐτῶν ἔλληνησὶ μεθρημηνεῦθησαν οἱ ἐν τῷ γερμανικῷ κειμένῳ τῆς πολιτικῆς δικονομίας (ἄρθρ. 85, 89, 157, 203, 583, 677, 781, 783,

784) καὶ τῆς ποινικῆς (ἄρθρ. 58, 236) φερόμενοι ὄροι begründet, mit Grund, gegründet καὶ ungegründet καὶ τὸ mal - fondé τῆς γαλλικῆς νομικῆς φρασιολογίας. Κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὰ ὀνόματα *βάσιμος* καὶ *ἀβάσιμος* συνηθέστατα ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς νομικῇ γλώσσῃ εἶναι τὰ *παραδεκτὸς* καὶ *ἀπαραδέκτος*, οἷον *παραδεκτὴ ἢ ἀπαραδέκτος ἀγωγή*, *παραδεκτὴ ἢ ἀπαραδέκτος ἔνστασις*, *παραδεκτὴ ἢ ἀπαραδέκτος ἔφεσις*, προκειμένου νὰ δηλωθῇ τὸ τυπικῶς κατὰ νόμον ἐμμελὲς ἢ πλημμελὲς τῆς ἀγωγῆς ἢ τῆς ἐνστάσεως ἢ τῆς ἔφεσεως. Διὰ τῶν ὄρων τούτων ἐξελληνίσθησαν οἱ γαλλικοὶ ὄροι *admissible* καὶ *inadmissible* καὶ οἱ τοῦ γερμανικοῦ κειμένου τῶν δικονομιῶν *zulässig* καὶ *unzulässig*. Ἴδε πολίτ. δικονομία ἀρθρ. 83, 85, 154, 202, 781, 784, 789, 830. Ἐν τῷ ἀτιτικῷ δικαίῳ ὑπῆρχον οἱ ὄροι *εἰσαγωγίμος* καὶ *μὴ εἰσαγωγίμος δίκη*, ὧν συχνότατα γίνεται χρῆσις ὑπὸ τῶν ἀτιτικῶν ρητόρων, οἷον ὑπὸ τοῦ Δημοσθ. Πρὸς Ζηνοθέμ. 1 «βούλομαι παραγεγραμμένος (τουτέστι προτείνας τὴν ἔνστασιν) *μὴ εἰσαγωγίμος* εἶναι τὴν δίκην — ἂν δέ τις παρὰ ταῦτα δικάζηται, *μὴ εἰσαγωγίμος* εἶναι τὴν δίκην» καὶ 22 «*εἰσαγωγίμος* ψηφιεῖσθε τούτῳ τὴν δίκην περὶ τῶν χρημάτων» καὶ Πρὸς Ἀπατούρ. 3 «*παρεγραψάμην τὴν δίκην μὴ εἰσαγωγίμος* εἶναι κατὰ τοὺς νόμους τούτους» καὶ ὑπὸ τοῦ Δεινάρχ. Κατὰ Δημοσθ. 46 «θεωροῦσιν ὑμᾶς πῶς δικάζετε τὸν ἀγῶνα καὶ *εἰσαγωγίμους* τὰς τῶν ἄλλων δωροδοκίας ποιήσετε». Ἐν τῷ Ὀνομαστικῷ τοῦ Πολυδεύκ. Η', 57, ὑποκειμένου λόγον περὶ *παραγραφῆς*, τουτέστι περὶ ἐνστάσεως, ἀναγνώσκειται «*παραγραφὴ* ἐστίν, ὅπῃ τις *μὴ εἰσαγωγίμος* εἶναι λέγῃ τὴν δίκην ἢ ὡς κεκοιμένος (τουτέστι κατὰ ἐν τῇ συνηθείᾳ φρασιολογίᾳ ἔνεκεν ἐνστάσεως δεδικασμένου, *exceptione rei indicatae*) ἢ ὡς διαίτης γεγενημένης (τουτέστι διότι ἡ δίκη ἐπετρόπη διαιτηταῖς) ἢ ὡς ἀφειμένος (ἔνεκεν ἐνστάσεως ἀφέσεως χρόνου, *exceptione pacti de non petendo*) ἢ ὡς τῶν χρόνων ἐξηκόντων, ἐν οἷς ἔδει κρίνεσθαι (ἔνεκεν ἐνστάσεως παραγραφῆς, *exceptione temporis*) ἢ ὡς οὐ παρὰ τούτοις κρίνεσθαι δέον, οἷον οὐκ ἐν Ἀρείῳ πάγῳ ἄλλ' ἐπὶ Παλλαδίῳ (ἔνεκεν ἐνστάσεως ἀναρμοδιότητος *ratione materiae*). Μὴ εἰσαγωγίμος ἦτο καὶ ἡ καλομένη *ἀπρόσκλητος δίκη*, περὶ ἧς θὰ διαλάβωμεν ἐν τοῖς ἔπειτα. Ἐκ τῶν διειλημμένων καὶ ἰδίως ἐκ τῆς παρατεθείσης ρήσεως τοῦ Πολυδεύκου γίνεται δῆλον ὅτι τοῦ *εἰσαγωγίμος* καὶ *μὴ εἰσαγωγίμος* ὑπὸ τῶν παλαιῶν ἐγένετο χρῆσις οὐ μόνον εἰς δάλωσιν τοῦ *βασίμου* ἢ *ἀβασίμου* τῆς δίκης, ἀλλὰ καὶ τοῦ *παραδεκτοῦ* ἢ *ἀπαραδέκτου* αὐτῆς. Ἄλλ' ἐπειδὴ ἔνθεν μὲν καλὸν εἶναι νὰ ἐγκριθῶσιν εἰς τὴν καθ' ἡμᾶς νομικὴν γλῶσσαν οἱ κομψότατοι ὄροι *εἰσαγωγίμος* καὶ *μὴ εἰσαγωγίμος*, ἔνθεν δὲ ἀναγκαῖον εἶναι νὰ ἐξελα-

θῶσι τῆς γλώσσης οἱ ὄροι *βάσιμος* καὶ *ἀβάσιμος*, ὀφείλομεν νὰ περιορίσωμεν τὴν ἔννοιαν τοῦ *εἰσαγωγίμος* καὶ *μὴ εἰσαγωγίμος* εἰς δήλωσιν μόνου τοῦ τυπικῶς νομίμου ἢ παρανόμου τῆς δίκης,¹ ἀφ' οὗ ἄλλως κατὰ τὸ ἔνυμον ἐπὶ μόνῃς τῆς ἐννοίας ταύτης μᾶλλον ἀρμόζουσι,² νὰ τηρήσωμεν δ' ἐπὶ τοῦ κατ' οὐσίαν νομίμου ἢ παρανόμου αὐτῆς τοὺς ἐν τῇ συνηθείᾳ ὄρους *ἀσύστατος*, *ἀνυπόστατος*, *ἀνυποστήρικτος*, ὅστις ἀπαντᾷ ἐν τοῖς ἀρθρ. 157, 220, 830, 834 τῆς πολιτικῆς δικονομίας (*grundlos*, *ungegründet* κατὰ τὸ γερμανικὸν κείμενον), ἰσοδυναμῶν τῷ *ἀβάσιμος* καὶ ἀντικείμενος τῷ *ἀπαράδεκτος*. Κατὰ ταῦτα, προκειμένου μὲν περὶ ἀγωγῆς προώρως εἰσαχθεῖσης ἢ ἐφέσεως ἐκπροθέσιμος ἐπιδοθείσης ἢ περὶ ἀγωγῆς ἢ ἐφέσεως εἰς ἀναρμόδιον δικαστήριον εἰσαχθείσης ἢ δι' ἔλλειψιν διαδικαστικῶν τινος τύπου κύρους ἀμοιροῦσης, ὀφείλομεν νὰ λέγωμεν ὅτι ἡ ἀγωγή ἢ ἡ ἐφεσις εἶναι *μὴ εἰσαγωγίμος*, ἐν δὲ ταῖς ἐναντίας περιπτώσεσιν *εἰσαγωγίμος*, δηλοῦντες οὕτω τὸ τῆς συνηθείας ὅτι ἡ ἀγωγή εἶναι *παραδεκτή* ἢ *ἀπαράδεκτος*. Προκειμένου δ' ἐν ἀντιθέσει πρὸς ταῦτα νὰ δηλωθῇ τὸ κατ' οὐσίαν παράνομον τῆς δίκης διὰ τὴν ἀνυπαρξίαν οὗ ὁ ἐνάγων ἀντιποιεῖται δικαιώματος ἢ διὰ τὸ ἀνάληθες τῆς ἱστορικῆς βάσεως τῆς ἀγωγῆς ἢ τῆς ἐνστάσεως ἢ διὰ τὸ ἄδικον τῆς ἐφέσεως δυνάμεθα νὰ λέγωμεν *παράνομος* ἡ ἀγωγή ἢ ἡ ἐνστασις, *ἄδικος* ἢ ἐφεσις, ἢ νὰ παραλαμβάνωμεν τὰ ἐν τῇ συνηθείᾳ κυκλοῦμενα, *ἀνυπόστατος*, *ἀστηρικτος*, *ἀνυποστήρικτος*, οἷς οὐδαμῶς ἀπαρεσκόμεθα. Τέλος δέ, προκειμένου περὶ ἀγωγῆς ἢ ἐφέσεως, καὶ ἦν ὁ ἐναγόμενος ἢ ὁ ἐκκαλούμενος δὲν προσεκλήθη εἰς τὸ δικαστήριον τὸ παράπαν ἢ προσηκόντως, ἅτε μὴ μαρτυρουμένης τῆς ἐπιδόσεως κατὰ τὸν νόμον γενομένης, καλὸν εἶναι νὰ ποιῶμεθα χρῆσιν, ὡς οἱ παλαιοί, τοῦ ἐπιθέτου *ἀπρόσκλητος*, περὶ οὗ θὰ διαλάβωμεν ἐν τοῖς ὀπισθεν. Ἐν τέλει παρατηρήτέον ὅτι τοῦ *εἰσαγωγίμος* ἐποιήσαντο χρῆσιν καὶ οἱ συντάκται τοῦ

¹) Ὡς ἐγένετο καὶ ἐπὶ ἄλλων ὄρων τοῦ ἀττικῶν δικαίου, οὔτινες, καθόλου ἔννοιαν ἔχοντες, εἰσῆχθησαν εἰς τὴν καθ' ἡμᾶς γλώσσαν πρὸς δήλωσιν ἐπὶ μέρους ἐννοίας, οἷον ὁ ὄρος *ἀνάγκαις* ἐπὶ μόνων τῶν ποινικῶν δικῶν.

²) Ἐπὶ τοιαύτης ἐννοίας κείται ὁ ὄρος εἰσαγωγίμος δίκη καὶ ἐν Πανδέκταις καὶ ἐν σχολίῳ παρ' Ἀρμενοπούλῳ. Νόμ. 48 Πανδ. (5, 1) « τοὺς ἄρχοντας, ἐν φ' ἄρχουσι ἐνιαυτῷ, μῆτε εἰσιέναι δίκην ἰδίαν. μῆτε διωκόντων μῆτε φευγόντων. Ἐπειδὴν δὲ ἐξήκη ἡ ἀρχή, καὶ αὐτοῖς πρὸς τοὺς φεύγοντας, καὶ τοῖς φεύγουσι πρὸς αὐτοὺς *εἰσαγωγίμος* εἶναι τὰς δίκας ». Ἀρμενόπουλ. § 23 (Α', Β') σχολ. « ἔξωμοσία λέγεται, ὅταν τις φάσκη ἢ ὑπὲρ ἑαυτοῦ ἢ ὑπὲρ ἐτέρου ἐγκαλούμενος, μὴ δεῖν εἰσαγεσθαι δίκην· εἶτα καὶ τὴν αἰτίαν, δι' ἣν οὐκ *εἰσαγωγίμος* ἡ δίκη ».

Νομοτεχνικοῦ Λεξικοῦ εἰς ἐξελλήνισιον τοῦ *lite insinuabile*, ἐκ τοῦ συγγράμματος τοῦ *Petiti Leges atticæ* τὴν λέξιν παραλαβόντες. Ἄλλ' ἐκτὸς τῶν ρημάτων *εἰσδέχομαι* καὶ *παραδέχομαι* εἰς δήλωσιν τοῦ *domanda ammissibile* ἔπλασαν καὶ τὰς λέξεις *εἰσδέξιμος* καὶ *παραδέξιμος* αἴτησις, ἃς ἐθησαύρισε καὶ ὁ Κουμανούδης ἐν τῇ Συναγωγῇ νέων λέξεων. Ὑπάρχοντος ἐν τῇ ἑλληνικῇ γλώσσῃ τῆς λέξεως *εἰσαγώγιμος*, περιττὸν εἶναι νὰ κατασκευασθῇ νέα λέξις.

I'

Οἱ περὶ τὸ δημόσιον δίκαιον ἀσχολούμενοι ἐκ τοῦ ἑλληνοφانوῦς τύπου τοῦ γαλλικοῦ *despotisme* καὶ τοῦ ἰταλικοῦ *despotismo* παραχθέντες ὑπέλαβον τὸ ὄνομα *δεσποτισμός* ἀκραιφνῶς ἑλληνικόν, ἐφ' ᾧ καὶ κατακόπως ποιοῦνται αὐτοῦ χρήσιν ἀντὶ τοῦ μόνου τοῖς παλαιοῖς γνωστοῦ ὀνόματος *δεσποτεία*,¹ ὡς ἐμφαίνεται ἐκ τῶνδε τῶν χωρίων. Ἰσοκράτ. Φιλίππ. 154 «βαρβαρικῆς *δεσποτείας* ἀπαλλαγέντες ἑλληνικῆς ἐπιμελείας τύχῳσι» Πλάτ. Νόμ. 698 Α «τὰ περὶ Περσῶν ὡς οὐκ ὀρθῶς διοικεῖται διὰ τὴν σφόδρα δουλείαν καὶ *δεσποτείαν*» καὶ Παρμεν. 133 Ε «αὕτη *δεσποτεία* αὐτῆς δουλείας ἔστιν ὃ ἔστι, καὶ δουλεία ὡσαύτως αὕτη δουλεία αὐτῆς *δεσποτείας*». Πρβλ. καὶ Πολυδεῦκ. Γ', 74 «*Δεσπότης*... τὸ δὲ πρᾶγμα *δεσποτεία* καὶ τὸ ἐπίρρημα *δεσποτικῶς* καὶ τὸ ρῆμα *δεσπάζειν* καὶ *δεσπάζεσθαι*».

Περὶ τοῦ προκειμένου ὀνόματος ἤρισάν ποτε ὁ αἰίδιμος Δ. Θερεϊανὸς καὶ ὁ Γ. Βερναρδάκης ἐκ τῆσδε τῆς ἀφορισῆς. Ὁ Θερεϊανὸς ἐν τῷ 607^ο φύλλῳ τῆς τεργεσταίας ἐφημερίδος Κλειοῦς εὐλόγως ἐκάκισε τὸν Βλάχον γράψαντα «ὁ τῶν Ὀσμανῶν *δεσποτισμός*» ἀντὶ τοῦ «ἡ τῶν Ὀσμανῶν *δεσποτεία*». Ὁ Βερναρδάκης, παρελθὼν συνήγορος τοῦ Βλάχου ἐν τῇ ἐκδιδομένῃ τότε ἐν Τεργέστῃ ὑπὸ τοῦ Α. Βιζαντίου ἐφημερίδι Νέα Ἡμέρα, παρετήρησε πρῶτον μὲν ὅτι «τὸ *δεσποτισμός* δὲν ὑπάρχει μὲν ἐν τῷ ἑλληνικῷ λεξικῷ, ἀλλ' ἡ σήμερον γραφομένη γλῶσσα διακρίνει τὰς δύο ταύτας λέξεις (*δεσποτισμός* καὶ *δεσποτεία*)»

¹) Ὁ δὲ Μοσχοβάκης ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ περὶ τοῦ ἐν Ἑλλάδι δημοσίου δικαίου ἐπὶ τουρκοκρατίας ἔνθεν μὲν ποιεῖται χρῆσιν τοῦ γνησίου ἑλληνικοῦ ὀνόματος *δεσποτεία* (σελ. 12, 76, 164, 206), ἔνθεν δὲ τοῦ ἐκφύλου *δεσποτισμός* (σελ. 20, 25, 190). Εἶναι ἄξιον παρατηρήσεως ὅτι ὁ συγγραφεὺς οὗτος, φίλος ὢν τῆς ποικιλίας, ἀναμιῆ ποιεῖται χρῆσιν καὶ ἄλλων δοκίμων καὶ ἀδοκίμων λέξεων, οἷον τῶν δοκίμων *διαφορά*, *γοητεία*, *τάξις* καὶ τῶν ἀδοκίμων *διένεξις*, *γόητρον*, *κλάσις*.

εἶτα δὲ ὅτι τὸ δεσποτισμὸς εἶναι ἐσχηματισμένον κατὰ τοὺς κανόνας τῆς γλώσσης, ὡς τοιοῦτον δὲ δὲν ἐδημιουργήθη ὑπὸ τῶν ξένων ἀλλὰ κατὰ πιθανώτατον λόγον παρελήφθη». Ἄλλ' ὁ Θεοριανὸς ἀντεπαρετήρησεν ἐν τῷ 618^φ καὶ τῷ 637^φ φύλλῳ τῆς μνημονευθείσης ἐφημερίδος Κλειοῦς πρῶτον μὲν ὅτι «ἡ σήμερον γραφομένη γλώσσα δυσκόλως ποιεῖται διάκρισιν τῶν ἀφρηγμένων οὐσιαστικῶν δεσποτισμὸς καὶ δεσποτεία καὶ ὅτι ὁ γράφων δεσποτισμὸς τῶν Τούρκων οὐδὲν ἄλλο νοεῖ ἢ δεσποτεῖαν τῶν Τούρκων· αἱ λεπταὶ ἐξεῖναι διαφοραὶ αἱ παρατηρούμεναι εἰς τὰς ἀφρηγμένας ἐννοίας τῶν ἀρχαίων, δὲν ἀπαντῶσιν ἐν τῇ νῦν γραφομένῃ γλώσσῃ, ἦν κατὰ ἄλλα γράφομεν οἱ πλείστοι, ἂν μὴ ἅπαντες, ὅλως μηχανικῶς καὶ δίχην πιθήκων, ἐν ᾧ οἱ ἀρχαῖοι ἐγίνωσκον ἀκριβῶς τὴν ψυχολογικὴν βαρῦτητα ἐκάστης λέξεως»· δεῦτερον δὲ ὅτι «ἡ λέξις δεσποτισμὸς εἶναι ἐσχηματισμένη ὑπὸ τῶν Φράγκων, παρ' ὧν τὴν παρελάβομεν καὶ ἡμεῖς, παρειέφρησε δὲ εἰς τὴν καθ' ἡμᾶς γλώσσαν δι' ὃν ἔλαβε παρὰ τοῖς ξένοις ἑλληνοφανῆ τύπον (despotisme, despotismo)· τρίτον δὲ ὅτι «ἡ κατασκευὴ τῆς λέξεως ἐγένετο φυσικῶ τῷ λόγῳ παρὰ τοὺς κανόνας τῆς γραμματικῆς», διότι παρήχθη μὲν «ἐκ τοῦ ἐλληνίζῳ ἐλληνισμός, ἐκ τοῦ λακωνίζῳ λακωνισμός, ἐκ τοῦ μηδίζῳ μηδισμός, ἐκ τοῦ δοργάζῳ δοργασμός¹ κτλ., ἀλλὰ ρῆμα δεσποτίζῳ, ὅπερ θὰ προῦπενόει ἡ παραγωγὴ τοῦ δεσποτισμός, εἶναι ἀνύπαρκτον ἐν τῇ ἑλληνικῇ γλώσσῃ». Καὶ ὁ ἀείμνηστος ἡμῶν θεῖος Θεαγένης Λιβαδάς γράφει ἐν τῷ 1133 φύλλῳ τῆς Κλειοῦς ὅτι «ἀσύνγνωστος εἶναι ἡ χρῆσις τοῦ δεσποτισμός προῦποτιθέντος ρῆμα δεσποτίζῳ, ὅπερ εἶναι ἄρρητον καὶ ἀφόρητον οὐ μόνον ἐν τῇ ἑλληνικῇ ἀλλὰ καὶ ἐν ταῖς εὐρωπαϊκαῖς γλώσσαις, πλὴν τῆς γαλλικῆς· μόνος ὁ Μιραβῶ ἐν τῇ ρύμη τοῦ λόγου ἐχρήσατο ἅπασι τῷ despotiser (nous serons chambres et despotisés par le fait)». Εἰρήσθω ἡμῖν ἐν παρέργῳ ὅτι τὸ ὄνομα δεσποτεία, ἐτι δὲ τὸ δεσπότης καὶ τὸ ρῆμα δεσπόζῳ, εἶναι μυριόλεκτα ἐν τοῖς βυζαντιακοῖς νόμοις ὡς ὅροι τοῦ ἀστικοῦ δικαίου, σημαίνοντες τὴν *χωριότητα* (dominium, proprietatem), τὸν *κόριον* (dominum, proprietarium), τὸ *εἶναι κόριον* (κυριεύω, dominor) *πραγματός τιος*. Ἐκ τῆς συνθέσεως δὲ τοῦ ρήματος δεσπόζῳ καὶ τοῦ ὀνόματος δεσποτεία μετὰ τοῦ ὀνόματος *χρησις* (usus) ἐπλάσθη ὑπὸ τῶν ἡμετέρων νομολόγων ἐνθὲν μὲν τὸ ρῆμα *χορησιδεσπόζῳ* εἰς μεθερμηνείαν τοῦ *usucapere* τῶν ροι-

¹) Καὶ ἐκ τοῦ φοβερίζῳ φοβερισμός. Τό τε ρῆμα καὶ τὸ ὄνομα ἀπαντῶσιν ἐν τῇ Παλαιᾷ Διαθήκῃ (Νεεμ. ζ', 9, 14, 17 καὶ Ψάλμ. πζ', 17), εἶναι δὲ συνηθέστατα ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς γλώσσῃ.

μαϊκῶν νόμων καὶ τοῦ διὰ *χοροίας νομῆς δεσποζῶ* τῶν βυζαντιακῶν, ἔνθεν δὲ τὸ ὄνομα *χοροιδεσποτεία* εἰς δήλωσιν τοῦ *usucapio* καὶ τοῦ *χοροία νομῆ* καὶ *χοροία χοῆσις* τῶν μνημονευθέντων νόμων. Σημειωτέον δ' ὅμως ὅτι ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς γλώσσει συνηθέστερον ἀπέβη τὸ ἐπίσης νεωτερικὸν ὄνομα *χορησιακτησία*, ὅπερ ὁ Β. Οἰκονομίδης, Στοιχ. ἀστ. δικ. τόμ. Β', § 23, σιμ. α, εὐλόγως προκρίνει τοῦ *χοροιδεσποτεία* «διότι, λέγει, δεσποτεία σημαίνει τὸ δικαίωμα καὶ ὄχι τὸν τρόπον τῆς κτήσεως αὐτοῦ, ἐν ᾧ *usucapio* καλεῖται ἢ διὰ τῆς νομῆς, ἢτοι τῆς χρήσεως τοῦ πράγματος, κτήσις τῆς δεσποτείας».

ΓΑ

Κοινοτάτη ἀπέβη ἡ χοῆσις τοῦ *δημαιρεσίαι* πρὸς δήλωσιν τῆς ἐκλογῆς τῶν δημοτικῶν ἀρχόντων· ἀλλὰ τὸ ὄνομα τοῦτο, ὅπερ τὸ πρῶτον ἀπαντᾷ ἐν τῷ περὶ συστάσεως δήμων νόμῳ τῆς 27 δεκεμβρίου 1833, ἀρθρῶ 81 κέξ., μεθερμηνευθέντος δι' αὐτοῦ τοῦ ἐν τῷ γερμανικῷ πρωτοτύπῳ φερομένου ὀνόματος *Gemeindewahlen*, εἶναι πλημμελῶς ἐσχηματισμένοι, ὡς παρετήρησεν ὁ Γ. Ζηκίδης ἐν ἐπιστολιμαίᾳ γλωσσικῇ διατριβῇ καταχωρισθείσῃ ἐν τῇ Ἀθήνησιν ἐκδιδομένῃ ἐφημερίδι Σκρίπ τῆς 8 ἰανουαρίου 1906. Μεταγράφομεν ἐνθάδε τὰ ὑπὸ τοῦ ἐλλογιμοῦ ἀνδρὸς περὶ τούτου γεγραμμένα· «Ἀπὸ τινος χρόνου εἰς τὴν γραφομένην ἑλληνικὴν γλῶσσαν εἰσεφθίρα ἢ ἀμαθῶς πεπλασμένη νέα λέξις *δημαιρεσίαι*, ἣς νῦν μάλιστα ποιοῦνται χοῆσιν αἱ ἐφημερίδες μνημονεύουσαι τὰς ἐν Κρήτῃ ἀρτίως γενομένας δημοαρχικὰς ἐκλογὰς. Ἐν τῷ Λεξικῷ ἡμῶν τῷ Ὀρθογραφικῷ καὶ Χρηστικῷ, ἐν σελ. κε, ἐγράφομεν ἄλλοτε τάδε· Ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα εἶνε λίαν εἰπλαστος περὶ τὴν σύνθεσιν καὶ εἰς σχηματισμὸν νέων ὄρων ἐπιτηδειοτάτη, οὗ ἕνεκα καὶ οἱ Εὐρωπαῖοι ἐξ αὐτῆς δανειζόμενοι πλάσσουναι νέους ὄρους, ἀλλὰ τοῦτο ἀναγκαῖως ἔχει νὰ γίνηται οὐχὶ ἀνθαιρέτως καὶ εἰκῆ, ἀλλὰ κατὰ κανόνας καὶ ἄλλα ἀνάλογα ἢ ὅμοια. Λέξεις παρὰ τοῖς κανόνας τῆς ἑλληνικῆς πεπλασμέναι οὐδαμῶς δύνανται ἑλληνικαὶ νὰ νομιζῶνται ἀλλ' ἀνελληνιστοὶ καὶ βάρβαροι. Διὰ τοῦτο ἡμεῖς οὐδαμῶς ψέγομεν τὴν δημιουργίαν νέων λέξεων, ἀνάγκης οὔσης, ἀλλὰ τὴν παρὰ τοῖς κανόνας τῆς ἑλληνικῆς πλαστοργίαν τοιούτων λέξεων, αἵτινες κινδυνεύουσι νὰ καταστήσωσιν ὅλως ἄμορφον καὶ δυσειδῆ τὴν νέαν ἑλληνικὴν. — Καὶ νῦν δὲ λέγομεν ὅτι πολλάκις εἶνε ἀνάγκη πλαστοργίας νέων λέξεων, ὅπου καὶ ὅταν εἶναι ἀνάγκη νὰ πλάσσωνται νέοι ὄροι· οὗς οὐδὲ ὅλως ἐκληροδότησαν ἡμῖν οἱ πρόγονοι στερούμενοι τῶν πραγ-

μάτων ἀλλ' οἱ νέοι ὄροι ὀφείλουσι νὰ πλάσσωνται κατὰ κανόνα καὶ νὰ ἐμφαίνωσι τὸ περὶ οὗ πρόκειται πρᾶγμα, ἀλλὰ μηδὲν διάφορον, ὅπερ συμβαίνει καὶ ἐν τῇ λέξει *δημαιρεσίαι*. Οἱ τὸ πρῶτον τὴν λέξιν πλάσαντες ἐν ὄμμασιν εἶχον τὸ παλαιὸν *ἀρχαιρεσίαι*,¹ ἀνθ' οὗ οἱ παλαιοὶ ἔλεγον καὶ ἡ τῶν *ἀρχῶν αἴρεσις* (Πλάτ. Νόμ. 755 B) καὶ ἡ τῶν *ἀρχόντων αἴρεσις* (Πλάτ. Νόμ. 753 B, 763 C, 763 D. Ἀριστοτέλ. Ἄθην. πολιτ. 3) ἤτοι γίνεται ἡ αἴρεσις (ἢ ἐκλογὴ) τῶν ἀρχόντων ἢ τῶν ἀρχῶν ὑπὸ τοῦ Λαοῦ ἢ ὅτε ὁ Λαὸς αἰρεῖται (ἐκλέγει) τοὺς ἀρχοντας ἢ τὰς ἀρχάς. Ὅθεν, καὶ τὸ *δημαιρεσίαι* κατὰ τὴν φύσιν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης οὐδὲν ἄλλο δύναται νὰ σημαίῃ ἢ ὅτι ὁ Λαὸς αἰρεῖται (ἐκλέγει) τὸν δῆμον.² Ἀλλὰ οὐδὲν περὶ δῆμον πρόκειται, ἀλλὰ περὶ δημάρχου ἢ δημάρχων. Διὸ ἀναγκαιῶς ἔχει νὰ λέγηται ὁ ὄρος *δημαρχερασίαι*, ἐὰν θέλωμεν νὰ ἐμφαίνῃ τὸ πρᾶγμα, καὶ μὴ ἄλλο ἀντ' ἄλλου. Τίς δὲ τὸ πρῶτον τὴν λέξιν *δημαιρεσίαι* ἀμαθῶς ἐδημιούγησεν, ἀγνοῶ.³ Ἐν τῇ συναγωγῇ δὲ τῶν νέων λέξεων τῇ γενομένῃ ὑπὸ τοῦ μακαρίτου Στεφ. Κουμανούδη φαίνεται μόνον ἡ λέξις *δημαρχερασιακός* (ἐν σελ. 272), ἀνθ' ἧς ὀρθῆ δύναται νὰ εἶνε μόνον ἡ λέξις *δημαρχαιρεσιακός*. Ἀντὶ τοῦ συνθέτου *δημαρχαιρεσίαι* πολυσυλλάβου ὄντος, δυνάμεθα νὰ λέγωμεν κατὰ διάστασιν *δημαρχικαὶ ἀρχαιρεσίαι* καὶ *δημαρχικὰ ἀρχαιρέσια*, ὅπερ ἀπαντᾷ παρὰ Διονυσίῳ τῷ Ἀλικαρνασσεῖ Ρωμ. Ἀρχ. Θ', 41, ἔτι δὲ *δημοτικαὶ ἀρχαιρεσίαι* καὶ *δημοτικὰ ἀρχαιρέσια* καὶ *κοινοτικαὶ ἀρχαιρεσίαι* καὶ *κοινοτικὰ ἀρχαιρέσια*, διότι παρὰ τοῖς μεταγενεστέροις συνήθεις εἶναι ἀμφοτέροι οἱ τύποι ὅ τε κατὰ θηλυκὸν γένος προενηνεγμένος (*ἀρχαιρεσίαι*) καὶ ὁ κατ' οὐδέτερον (*ἀρχαιρέσια*), οἷον παρὰ Πλουτάρχῳ. Κάτ. νεώτ. 30 (*ὑπατικὰς ἀρχαιρεσίας*) καὶ Γράρχ. 8 καὶ Καμίλ. 39 (*ὑπατικῶν ἀρχαιρεσιῶν*) καὶ παρὰ Διονυσίῳ τῷ Ἀλικαρνασσεῖ Ρωμ. Ἀρχ. Θ', 41

¹) Εἰρήσθω ἡμῖν ἐν παρόδῳ ὅτι τὸ ὄνομα τοῦτο ἐν τῇ ἑλληνικῇ γλώσσῃ ἐκφέρεται ἀείποτε πληθυντικῶς. «*Ἀρχαιρεσίας*: *ἀρχαιρεσίας* λέγουσι πληθυντικῶς, οὐκ ἀρχαιρεσίαν δέ, οὐδὲ ἄλλως πως». Bekker Anecdota græca, 1, σελ. 449. Τοῦ ἐνικῆ *ἀρχαιρεσία* ἐν μόνον παράδειγμα μνημονεύεται τὸ ἡροδότειον 5, 58 «ἀγορὴ δέκα ἡμερῶν οὐκ ἴσταται σφι οὐδ' ἀρχαιρεσίῃ συνίξει». Κόντος ἐν Ἀθηνᾶ, τόμ. Γ', σελ. 338.

²) Ὅμοιως πλημμελὲς κατὰ τὴν σύνθεσιν εἶναι καὶ τὸ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ τοῦ ΣΙΕ' νόμ. τῆς 15 αὐγούστου 1867 ἀπαντῶν ὄνομα *ἐπαρχαιρεσίαι*, διότι δὲν πρόκειται περὶ αἰρέσεως (ἐκλογῆς) τοῦ ἐπάρχου, ἀλλὰ περὶ ἐκλογῆς *ἐπαρχιακοῦ συμβουλίου*.

³) Ὡς εἴπομεν ἀρχόμενοι ἡ λέξις τὸ πρῶτον ἀπαντᾷ ἐν τῷ περὶ συστάσεως δῆμων νόμῳ: ὅθεν ὁ «τὸ πρῶτον τὴν λέξιν δημιουργήσας» εἶναι ὁ τοῦ γερμανικοῦ κειμένου τοῦ νόμου μεταφράστης.

(δημαρχικῶν ἀρχαιρεσιῶν). Ἴδε καὶ Πλούταρχ. Φωκίῳνι 8 καὶ Διον. Ἄλικαρν. ἐνθ' ἀνωτ. Γ', 89. Ζ', 68. Η', 87, 90. Θ', 40, 42. Ι', 54. Καὶ ὁ Μοῖρις ὁ ἀττικιστὴς σελ. 10 γράφει Ἀρχαιρεσίας θηλυκῶς Ἀττικῶς, ὡς Δημοσθένης Φιλιππικοῖς, ἀρχαιρεσία οὐδετέρως Ἑλληνικῶς». Περὶ τοῦ πράγματος ἐποιήσατο λόγον, ἐγκρίνων τὴν γνώμην τοῦ Μοῖριδος, καὶ ὁ ἀείμνηστος Κόντος ἐν τῷ Περιοδικῷ Συγγράμματι Ἀθηνῶν, τόμ. Γ', σελ. 338.

Τὸ ἐπίθετον κοινοτικὸς ἀπαντᾷ οὐ μόνον ἐν τῷ περὶ συστάσεως δήμων καὶ κοινοτήτων ΑΝΖ' νόμῳ, ἀλλὰ καὶ ἐν ἄλλοις προγενεστέροις, οἷον ἐν τοῖς νόμοις ΚΘ' τῆς 31 Ἰανουαρίου 1864, ΧΞΘ' τῆς 31 δεκεμβρίου 1877, ΨΜΕ' τῆς 13 δεκεμβρίου 1878, ΨΖ' τῆς 27 μαρτίου 1880 καὶ ΑΡΠ' τῆς 18 ἀπριλίου 1884 ἐν ταῖς φράσεσι *κοινοτικαὶ ἀνάγκαι, κοινοτικαὶ ἀρχαί, κοινοτικαὶ βοσκαί, κοινοτικαὶ ἐκλογαί, κοινοτικὰ ζῶα, κοινοτικαὶ μοναί, κοινοτικὰ λιβάδια, κοινοτικὴ ὁδός, κοινοτικὴ περιουσία, κοινοτικὴ περιφέρεια, κοινοτικὸν συμβούλιον, κοινοτικὸς σύμβουλος*. Τὸ νεότευκτον τοῦτο ἐπίθετον κακίζει ὁ Γ. Ζηκίδης ἐν τῷ Ὀρθογραφικῷ καὶ Χρηστικῷ λεξικῷ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, γράφων ὅτι εἶναι «πλημμελές, διότι ὄφειλε νὰ εἶναι *κοινοτητ-ικός*, εἰ ἐγένετο ἐκ τοῦ *κοινότης*· διάφορον δ' εἶναι τὸ *δημοτικὸς* γινόμενον ἐκ τοῦ *δημότης*. Ἄντ' αὐτοῦ λεκτέον *κοινωτικός*» καὶ παρακατιῶν, λέγει ὁ ἐλλόγιμος λεξικογράφος, «*κοινωτικός*, οὕτω γραπτέον ἀντὶ τοῦ πλημμελοῦς *κοινοτικός*, προὔποτίθησι δὲ τοῦτο τὸ ἐκ τοῦ *κοινώω* - ἄρρητον *κοινωτός* (πρβλ. τὸ ἀρχαῖον *ποιωτικός*, καθ' ὃ καὶ *ποσωτικός*)».

113'

Γνωριμωτάτη τοῖς περὶ τὸ δίκαιον ἐνδιατρίβουσιν εἶναι ἡ ρήτρα *εἰς διαταγήν*, ἥτις, τιθεμένη ἐν συναλλαγματικῇ ἢ γραμματικῇ, καθίστησι τὴν ἐξ αὐτῶν μαρτυρουμένην ἀπαιτήσιν μεταβιβάσιμον δι' ἐντολῆς διδομένης τῷ ὀφειλέτῃ, ἵνα ἀποτίσῃ τὸ ὀφείλημα τῷ ἐκαστοτε κομίζοντι τὴν συναλλαγματικὴν ἢ τὸ γραμματίον. Ἄλλ' ὡς ὁ θεσμὸς τῆς διὰ τῆς ρήτρας ταύτης μεταβιβάσεως τῆς ἀπαιτήσεως μετηγγίσθη εἰς τὴν καθ' ἡμᾶς νομοθεσίαν ἐκ τῆς γαλλικῆς, οὕτω καὶ ἡ φράσις *εἰς διαταγήν* προῆλθεν ἐκ τῆς κατὰ ρῆμα μεταφράσεως τῆς γαλλικῆς à ordre· ὡς τοιαύτη δὲ, καίπερ ἐπικρατήσασα, εἶναι φευκτέα ὑπὸ τῶν φιλοτιμουμένων νὰ καθαιρώσῃ τὴν γλῶσσαν ἀπὸ τῶν ἐκφυλῶν καὶ ὀθηνείων καὶ ἀντικαταστατέα δι' ἑτέρας τῇ φύσει τοῦ ἑλληνισμοῦ ἀρμοζούσης. Νομίζομεν δὲ ὅτι προσφρεστάτη ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἶναι

ἡ χοήσις τοῦ ῥήματος *κελεύω*, ὅπερ ἐπὶ τῆς ἐννοίας τῆς κατ' ἐπιταγὴν τοῦ δανειστοῦ ἐτέρῳ ἀποτίσεως τοῦ ὀφειλήματος ἀπαντᾷ ἐν ἐπιγραφαῖς τῆς Ἀμοργοῦ ἐκδομέναις ἐν τῷ Περιοδικῷ Συγγράμματι Ἀθηναίῳ, τόμ. Γ', σελ. 536, 537, ἐν τῇ Σύλλογῃ τοῦ Dittenberger, I, 517 καὶ ἐν τῷ Recueil, I, σελ. 313 κέξ. Ἐν ταῖς ἐπιγραφαῖς ταύταις φέρονται τάδε « ὅταν ἀποδιδῶσιν (Ἀρχεσινεῖς) ¹ τὸν τόκον ἢ τὸ ἀρχαῖον, ² ἀποδώσουσιν ἐν Νάξῳ Πραξιζικεῖ ἢ ᾧ ἂν κελεύσῃ (à l'ordre de) Πραξιζικῆς καὶ « ἐάν τινες ἄλλοι πράττωσι τὰ χοήματα, *κελεύοντος* (d'ordre de) Πραξιζιλέους » καὶ « ἐάν τινες ἄλλοι πράττωσι τὰ χοήματα *κελεύοντος* (d'ordre d') Ἀλεξάνδρου » ³ ὡς δὲ παρατηροῦσιν οἱ γαλιᾶται ἐκδόται τῶν ἐπιγραφῶν Dareste, Haussoulier καὶ Reinach (Recueil, σελ. 332) τὰ ἐν αὐταῖς φερόμενα παραδείγματα καταβολῆς τοῦ χρέους ἐτέρῳ, *κελεύοντος* τοῦ δανειστοῦ, εἶναι μαρτύρια ὑπάρξεως ἐν τῷ ἀρχαίῳ ἑλληνικῷ δικαίῳ ρήτρας ἰσοφαριστικῆς κατὰ τὴν νομικὴν ἐννοίαν πρὸς τὴν τῶν νεωτέρων νομοθεσιῶν clause à ordre, clausola all'ordine, σὺν ταύτῃ κατὰ τινὰς τῇ διαφορᾷ ὅτι ὁ κατὰ *κέλευσιν* ἀπαιτῶν τὴν καταβολὴν ἢτο ἐντολοδόχος τοῦ *κελεύσαντος* καὶ, ἀμφισβητηθείσης τῆς ἐντολῆς, ὄφειλε νὰ ἀποδείξῃ αὐτήν, νὰ νομιμοποιήσῃ ἑαυτὸν κατὰ τὴν ἐν χοήσει νομικὴν φρασιολογίαν ἄλλ' ὑπάρχουσι καὶ οἱ ἀντιδοξάζοντες, οἷον ὁ Beauchet, IV, σελ. 541, ὅστις ἀποφαινεται ὅτι ὁ κατὰ *κέλευσιν* τοῦ δανειστοῦ ἀπαιτῶν τὴν ἀπότισιν τοῦ ὀφειλήματος ἦτο ἀληθὴς ἐκδοχὴς τῆς ἀπαιτήσεως τοῦ *κελεύσαντος*. Ἴδε περὶ τοῦ ζητήματος τούτου καὶ Goldschmidt Inhaber - Order - und Executorische Urkunden im classischen Alterthum ἐν τῷ Zeitschrift der Savigny - Stiftung für Rechtsgeschichte, X (1889), σελ. 373 κέξ. Μὴ γράφοντες δογματικὴν ἐρμηνείαν τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ ἐμπορικοῦ δικαίου, δὲν ἐπιλαμβάνομεθα τῆς ἐξετάσεως τοῦ ζητήματος ὁποῦν τῶν γνωμῶν τούτων εἶναι ὀρθή, τὴν φρασιολογίαν δὲ μόνον τῶν ἐπιγραφῶν σκοποῦντες ⁴ καὶ αἰρετωτέραν τῆς ἐν τῇ συνηθείᾳ κρίνοντες, ἀποφαινόμεθα ὅτι ὀφείλομεν νὰ λέγωμεν καὶ νὰ γράφωμεν ἐν τῇ

¹) Ἀρχεσινεῖς εἶναι οἱ κάτοικοι τῆς Ἀρχεσίνης μίας τῶν ἀρχαίων πόλεων τῆς Ἀμοργοῦ. Ἦσαν δὲ αἱ πόλεις αὗται ἢ Ἀρχεσίνη, ἢ Αἰγιάλη καὶ ἢ Μινφά.

²) Ἡ λέξις ἀρχαῖον (ὑποκ. δάνειον) καὶ πληθυντικῶς τὰ ἀρχαῖα ἐν τῇ παλαιᾷ γλώσσῃ δηλοῖ τὸ κεφάλαιον (sortem, caput). Δημοσθέν. Ὀλυμπ. Α', 15 καὶ Πρὸς Φορμίων. 26. Ἰσαῖ. Περὶ τοῦ Φιλοκτῆμ. κλήρ. 38. Ἀριστοφάν. Νεφέλ. 1155.

³) Recueil, σελ. 314, 318.

⁴) Le verbe dont on se sert pour désigner l'ordre est le verbe *κελεύειν*, γράφουσιν οἱ γαλιᾶται ἐκδόται. Recueil, I, σελ. 332.

συναλλαγματικῇ, ἐν τῷ γραμματίῳ καὶ ἐν ἄλλοις δι' ὀπισθογραφίας¹ μεταβιβαζομένοις ἐγγράφοις «καταβάλετε (πληρώσατε) ὧ ἂν κελεύσῃ ὁ Α» (ὁ κομιστὴς δηλονότι τῆς συναλλαγματικῆς ἢ τοῦ γραμματίου) ἢ «καταβάλετε (πληρώσατε) τῇ κελεύσει ἢ κατὰ ζέλευσιν τοῦ Α». Μηδεὶς δὲ ἀντίειπεν ὅτι, ἀλλοιουμένης τῆς φράσεως τοῦ νόμου εἰς διαταγὴν (ἐμπορ. κώδ. ἄρθρ. 110), ἀπόλλυσι τὸ κῆρος ἢ συναλλαγματικῇ ἢ τῷ γραμματίῳ, διότι κατὰ τὸν νοῦν τοῦ νομοθέτου, ἴνα ἦναι ταῦτα κύρια, δὲν εἶναι ἐπάναγκές νὰ γίνηται χρῆσις αὐτῶν τῶν ρημάτων τοῦ νόμου, ἀλλ' ἔξεστι νὰ παραλαμβάνονται καὶ ἄλλαι φράσεις ἰσοδύναμοι τὴν ἔννοιαν. Boistel, Cours de droit commercial, § 720.

Ἐν ταῖς πρόσθεν μνημονευθείσαις ἐπιγραφαῖς κεῖνται καὶ αἱ ρήσεις «εἶναι τὴν συγγραφὴν κυρίαν οὗ ἂν ἐπιφέρῃ ὁ δανείσας ἢ οἱ πρόσσοντες ὑπὲρ αὐτοῦ» καὶ «ἡ συγγραφὴ κυρία ἔστω, κἂν ἄλλος ἐπιφέρῃ ὑπὲρ Νικαρέτας». Recueil, I, σελ. 316, 320, 325, 382. Καὶ περὶ τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης οἱ γαλάται ἐκδόται παρατηροῦσιν ὅτι ὁ κομίζων (ὁ ἐπιφέρων) τὴν συγγραφὴν δὲν καθίστατο δανειστής, διὰ μόνης τῆς παραδόσεως ἐκχωρουμένης τῆς ἀπαιτήσεως, ὡς κατὰ τὸ ἰσχυρὸν δίκαιον, ἀλλ' ὅτι ἐκ τῆς κατοχῆς τῆς συγγραφῆς εἰκάζετο μόνον ἐνταλθεὶς ὑπὸ τοῦ δανειστοῦ τὴν εἰσπραξίν τῶν ὀφειλομένων ἀμφισβητηθείσης δὲ τῆς ἐντολῆς, ὄφειλεν οὗτος νὰ ἀποδείξῃ αὐτὴν πρὸς νομιμοποίησιν (legitimationem ad causam). Ἴδε Recueil, I, σελ. 300. Ἀντιδοξάζει καὶ ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὁ Beauchet, ἐνθ' ἄνωτ. καὶ σελ. 72, σημ. 4, ἀποφαινόμενος ὅτι ὁ ἐπιφέρων τὴν συγγραφὴν δὲν καθίστατο ἄπλοῦς ἐντολοδόχος πρὸς εἰσπραξίν (solutionis causa adiectus) ἀλλ' ἀληθὴς ἐκδοχεὺς τῆς ἀπαιτήσεως ἢ, ὡς ὥριζε τὸ ρωμαϊκὸν δίκαιον, «ἐπίτροπος ἐν ἰδίῳ πράγματι» (procurator in rem suam). Προβλ. καὶ Goldschmidt, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 367. Ὅπως ἂν ἔχη τὸ πρᾶγμα, σκοποῦμενον ὅτι τὸ τῆς εἰσπραξέως δικαίωμα δίδεται ὑπὸ τοῦ δανειστοῦ ἐτέρῳ, εἴτε ὡς ἐκδοχεὶ τῆς ἀπαιτήσεως εἴτε ὡς ἐντολοδόχῳ, διὰ μόνης τῆς παραδόσεως τῆς συγγραφῆς, πάντες ὁμογνωμονοῦσιν ὅτι τὸ πρῶτον σπέρμα τοῦ ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις ἀναπτυσθέντος θεσμοῦ τῶν καλουμένων ἀνωνύμων ἢ εἰς τὸν κομιστὴν πληρωτέων γραμματίων κατεβλήθη ἐν ταῖς παλαιαῖς ἐλληνικαῖς νομοθεσίαις, μαρτύριον δὲ τούτου ἡ προκειμένη ἐπιγραφὴ. Σημειῶδες δ' ἐν τέλει, ὃ καὶ μᾶλλον διαφέρει ἡμῖν, εἶναι ὅτι ἐν τῷ παρατεθέντι χωρίῳ τῆς ἐπιγραφῆς καὶ ἐν ἄλλαις ὁμοίαις φράσεως ἐπιγραφαῖς (ἴδε σελ. 320, 325 τῆς μνημονευθείσης συλλογῆς) δὲν γίνεται χρῆσις τοῦ ἄπλοῦ ρήματος φέρω,

¹) Περὶ τοῦ ὄρον ὀπισθογραφία ἴδε κατωτ.

ὡς ἐν τῷ παλαιῷ ναυτικῷ κώδικι ἄρθρω 281,¹ ἀλλὰ τοῦ συνθέτου *ἐπιφέρειω*, ἐξ οὗ τεκμαιρόμεθα ὅτι τὸ ρῆμα τοῦτο ἰδίαζε τῇ ἐννοίᾳ τῆς προσαγωγῆς καὶ ἐμφανίσεως τῷ ὀφειλέτῃ τῆς συγγραφῆς πρὸς ἀπότι-
σιν τοῦ ὀφειλήματος,² ἐφ' ᾧ καὶ καλὸν εἶναι καὶ παρ' ἡμῶν ἐπὶ τῶν
ἀνωνύμων γραμματίων ἢ χρῆσις αὐτοῦ νὰ ἐγκριθῇ.

II'

Ἐνιαχοῦ τῶν νόμων, οἷον ἐν ἄρθρω 3 τοῦ νόμου τῆς 3 ἀυ-
γούστου 1843, ἐν ἄρθρω 3 τοῦ διατάγματος τῆς 5 δεκεμβρίου 1845,
ἐν τοῖς ἄρθροις 1 καὶ 6 τοῦ ΑΧΛΘ' τοῦ 1885, ἀπαντᾷ ἡ λέξις *διέ-
νεξις*, ἣ καὶ τῶν νομολόγων ἐνιοὶ ἀσμενίζουσι, νομίζοντες ὀρθοτέραν
καὶ κομποτέραν τῆς λέξεως *διαφορά*, ἣτις μόνη εἶναι δόκιμος, κοινο-
τάτη δ' ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς φωνῇ. Τὴν λέξιν ταύτην ἐκάκισεν ὁ Κόντος
ἐν τῷ Περιοδικῷ Συγγράμματι Λογίῳ Ἑρμῇ, τόμ. Ε', σελ. 20, καὶ ἐν
ταῖς Γλωσσικαῖς Παρατηρήσεσι, γράψας ἐν τῷ προλόγῳ, σελ. κη' «ἐν
τῇ κοινῇ ἡμῶν γλώσσει φέρονται τὰ δοκιμώτατα ὀνόματα *δικαιολογία*
καὶ *διαφορά* ἀλλ' οὐκ ὀλίγοι τῶν πεπαιδευμένων λέγουσι μὲν *δικαιο-
λόγησις*, οὐ οὐδὲν μαρτύριον ὑπάρχει, ὑπερβαλλόντως δὲ φιληδοῦσι τῷ
διένεξις, ὅπερ τοῦ πονηροῦ κόμματος εἶνε» ἐν σελίδι δὲ 95 «ἄδικον
καὶ ἀπρεπὲς εἶναι τὸ ἐκ τοῦ ἐσχάτως παρηκμακότος ἑλληνισμοῦ *λεξεί-
διον* νὰ προκρίνηται ὡς γλαφυρότερον τῆς *καλλίστης* καὶ *δοκιμωτάτης*
λέξεως διαφορά, ἣν μόνην ἣ τε παλαιὰ ἑλληνικὴ γλώσσα καὶ ὁ καθ'
ἡμᾶς βίος γινώσκουσιν». Ἐν τῷ πρόσθεν μνημονευθέντι νόμῳ τῆς 3
αὐγούστου 1843 φέρεται μὲν, ὡς ἐρρήθη, ἀπαξ ἡ λέξις *διένεξις*, ἀλλὰ
καὶ ἐν τῷ αὐτῷ νόμῳ ἀπαντᾷ τρις ἢ δόκιμος λέξις *διαφορά*. Κεῖνται
δὲ ἀμφοτέραι αἱ λέξεις ἐν ἄρθρω 22 τῶν Προξενικῶν Ὁδηγιῶν τοῦ
ἔτους 1834.

IV'

Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν *προδικασίαν* ἡ ἡμέρα, καθ' ἣν πρὸ τοῦ
δικαστηρίου συζητεῖται ἡ δίκη, ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς γλώσσει *καλεῖται*

¹) Ἐν τῷ νέῳ ναυτικῷ κώδικι, ἄρθρω 376, ὁρίζεται ὅτι ἡ φορτωτικὴ
δύναται νὰ ἦναι *εἰς τὸν κομιστήν* (γαλλ. κώδικος ἄρθρ. 281 au porteur, ἰταλ.
κώδικος ἄρθρ. 555 al portatore).

²) Le verbe *ἐπιφέρειν* est le terme technique, γράφουσιν οἱ γαλάται ἐκδό-
ται, et signifie *présenter* (*exhibere*). Recueil, I, σελ. 300. *Ἐπιφέρειν* ist vorle-
gen, vorzeigen (*exhibere*). Goldschmidt σελ. 367.

δικάσιμος ἡμέρα ἢ ἀπλῶς δικάσιμος. Οὐχὶ ὡς παρ' ἡμῖν ἐπὶ τῆς ἐννοίας τῆς τεταγμένης ἡμέρας πρὸς συζήτησιν καὶ ἐκδίκασιν τῆς δίκης ἀλλὰ πρὸς δῆλωσιν τῶν ἡμερῶν, ἐν οἷς ἔξεστι δικάζεσθαι τὰς δίκας, ἦτοι τῶν νῦν καλουμένων *ἐργασίμων ἡμερῶν*, οἱ παλαιοὶ εἶχον οὐ μόνον δικασίμους ἡμέρας ἀλλὰ καὶ δικασίμους *μηνας*. Πολυδεύκ. Η', 25 «εἰσὶ καὶ παρὰ Μενάνδρῳ δικάσιμοι ἡμέραι». Πλάτ. Νόμ. 98 Β «ἐπειδὴν ὁ τῶν δικασίμων μηνῶν ἐχόμενος γένηται μῆν». Ἐκάλουν δὲ τὰς δικασίμους ταύτας ἡμέρας καὶ *ἐνδίκους* ἡμέρας. Πολυδεύκ. Η', 26 «εἴποισ ἄν καὶ τινα καὶ ἐνδικον οὐ μόνον ἄνδρα ἀλλὰ καὶ ἡμέραν, ἐν ἣ δικάζουσι». Ταῖς δικασίμοις ἢ ἐνδίκους ἡμέραις ἀντετίθεντο αἱ *ἀποφράδες ἡμέραι* (*dies nefasti*), ἐν αἷς αἱ δίκαι οὐκ ἦσαν εἰσαγωγίμοι (Λουκιαν. Ψευδολογιστ. 12 «ὅταν μῆτε αἱ ἀρχαὶ χορηματίζωσι, μῆτε εἰσαγωγίμοι αἱ δίκαι ὄσι, μῆτε τὰ ἱερά ἱεροουργῆται, μῆθ' ὅλωσ τι τῶν αἰσίων τελῆται, αὕτη ἀποφράς ἡμέρα». Meier und Schömann, Der attische Process, σελ. 185· Busolt, σελ. 279· ἴδε καὶ τὸ περὶ ἀποφράδων ἡμερῶν ἄρθρον ἐν τῷ Ἐγκυκλοπαιδικῷ λεξικῷ) καὶ αἱ ἄλογοι καὶ αἱ ἄδικοι ἡμέραι, ἦτοι αἱ δικανικοὺς λόγους καὶ δίκας μὴ ἔχουσαι ἡμέραι. Λουκιαν. Λεξιφάν. 9 «ἦν ἄδικος ἢ ἡμέρα καὶ ἄλογος ὡς ἄν ἐγεγλωττίας οὔσης». Πολυδεύκ. Η', 25 «τὸ γὰρ ἄδικον εἰπεῖν ἐν ἣ οὐ δικάζουσι βιαιότερον». Ἐκ τούτων γίνεται δῆλον ὅτι αἱ ἄδικοι καὶ ἄλογοι ἡμέραι τῶν παλαιῶν ἀναλογοῦσι παρ' ἡμῖν ταῖς ἐορτασίμοις ἡμέραις καὶ ταῖς καλουμέναις διακοπαῖς. Πρβλ. Ξενοφ. Ἀθηναίων πολιτ. Γ', 8 «οἴεσθαι χορὴ καὶ ἐορτὰς ἄγειν χορῆσαι Ἀθηναίους, ἐν αἷς οὐχ οἶόν τε δικάζειν». Ὅδρῳ πάρεργον ἡμῖν εἰρησθῶ, ὅτι ἀναλογοὶ ταῖς ἀποφράσιν, ἀλόγοις καὶ ἀδίκους ἡμέραις, ἦσαν παρὰ τοῖς Ἀθηναίοις καὶ αἱ ἄφετοι ἡμέραι, ἐν αἷς δὲν συνήγετο ἢ βουλή. Πολυδεύκ. Η', 95 «οὔτοι (οἱ πρυτάνεις) τὴν βουλὴν συνάγουσιν ὀσημέραι, πλὴν ἄν τις ἢ ἄφετος». Παρ' Ἀριστοτέλει ἐν Ἀθηναίων πολιτεία 43, ἀντι τοῦ ἄφετος ἀπαντᾷ τὸ ὄνομα ἀφέσιμος «συνάγουσιν (οἱ πρυτάνεις) τὴν βουλὴν ὀσημέραι πλὴν ἑάν τις ἀφέσιμος ἢ». Πρβλ. καὶ Ἀρποκρατίωνα ἐν λ. Κυρία ἐκκλησία.

Ἡ ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς νομικῇ γλώσσῃ ἔννοια τοῦ ὄρου *δικάσιμος ἡμέρα* ὡς τῆς ἡμέρας τῆς ἐπ' ἀκροατηρίου συζητήσεως τῆς δίκης ὑπὸ τῶν παλαιῶν ἐδηλοῦτο διὰ τοῖς *κυρία ἡμέρα* ἢ ἀπλῶς *κυρία*. Δημοσθέν. Πρὸς Φαίνιπ. 13 «ἢ τε ἐν τῷ νόμῳ γεγραμμένη *κυρία* ἐστὶν ἡμέρα καὶ ἢ ὑπὸ τῶν ἀντιδίκων συγχωρηθεῖσα» καὶ Κατὰ Μειδίον, 84 «ἐπειδὴ πόθ' ἦκεν ἢ *κυρία*» καὶ 94 «ἐπεὶ ἦκεν ἢ *κυρία* τοῦ νόμου μὴ ἀπαντήσαντα Μειδίαν ἐπὶ τὴν δαίταν ἀλλὰ καταλιπόντα». Πολυδεύκ. Η', 60 «εἰς τὴν *κυρίαν* μὴ ἀπαντήσας ἐρήμην

ᾠφίη». Schömann, Antiquit. iur. publ. Græcorum, § 58. Dies ad orandam in iudicio diiudicandamque causam constituta ἡ κρυία dicitur. Τοῦ αὐτοῦ Griechische Alterthümer, I. σελ. 489. Meier und Schömann, σελ. 906. Eschbach, σελ. 562. Οἱ ἐφιέμενοι λοιπὸν νὰ πλουτίζωσι τὴν νεωτέραν γλῶσσαν ἐκ τοῦ ἀκενώτου θησαυροῦ τῆς προγονικῆς δύνανται πλὴν τοῦ ἡ δικασίμος (ἡμέρα) κατὰ τὴν κρατήσασαν αὐτοῦ ἔννοιαν νὰ ποιῶνται χρῆσιν καὶ τοῦ κρυία (ἡμέρα) ἢ ἡ κρυία τοῦ νόμου ἐπὶ τῆς ὑπὸ τοῦ νόμου τεταγμένης δικασίμου ἡμέρας, στοιχοῦντες τῷ παραδείγματι τοῦ μακαρίτου Σαριπόλου, ὅστις πολυλάκις ἐχρήσατο τῷ ὄρω τούτῳ ἐν τῷ Συστήματι τῆς ποινικῆς νομοθεσίας, τόμῳ Ε'. § § 1156, 1157, 1168 κξ.

ΙΕ'

Συγχωτάτη ἀπέβη ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις ἡ χρῆσις τῆς λέξεως δικαιοστάσιον καὶ γνωριμωτάτη καὶ αὐτοῖς μὴ νομιολόγοις ἢ ἔννοια αὐτῆς, ἥτοι τῆς ἀργίας ἢ ἀπραξίας τῶν δικαστηρίων. Ὁ Κοιμανούδης ἐν τῇ Συναγωγῇ τῶν νέων λέξεων ἀνέγραψε μὲν τὴν περὶ ἧς ὁ λόγος λέξιν, παραλαβὼν αὐτὴν ἐκ τῶν ἐφημερίδων Αἰῶνος, Ἀκροπόλεως, Καθημερινῆς καὶ Παλιγγενεσίας, ἀλλ' οὐδεμίαν περὶ αὐτῆς, ὡς καὶ περὶ ἄλλων πολλῶν, ἐποιήσατο παρατήρησιν. «Δικαιοστάσιον, τό, γράφει, Λατ. iustitium, ὃ ἐστὶν ἀργία δικαστηρίων». Ἡ λέξις ἀπαντᾷ πρὸ τῶν μνημονειθαισῶν ἐφημερίδων, καθόσον ἡμεῖς γε γινώσκομεν, ἐν τῇ α' ἐκδόσει (1855) τοῦ τοῦ Β. Οἰκονομίδου Ἐγχειριδίου τῆς πολιτικῆς δικονομίας § 3, δὲν ἐμφαίνει δ' ἐκ τῆς κατασκευῆς αὐτῆς τὴν ἔννοιαν ἐφ' ἧς παραλαμβάνεται, διότι δὲν πρόκειται νὰ δηλωθῇ ἡ στάσις τῶν δικαίων, ἀλλ' ἡ στάσις τῶν δικῶν, δι' ὃ καὶ ὀρθῶς ὁ ἐλλόγιμος καθηγητῆς Γ. Ζηκίδης, κακίζων τὴν λέξιν ἐν τῷ Ὀρθογραφικῷ καὶ Χρηστικῷ λεξικῷ τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης, ἔκδ. β', γράφει ὅτι ἀντ' αὐτῆς λεκτέον δικοστάσιον ἢ δικοστασία. Ἡ λέξις δικαιοστάσιον κατεσκευάσθη κατὰ τὸ λατινικὸν iustitium, ὅπερ, σχηματισθὲν ἐκ τῆς συνθέσεως τοῦ ὀνόματος ius ἔχοντος τὴν σημασίαν οὐ μόνον τοῦ κατ' οὐσίαν δικαίωματος ἀλλὰ καὶ τῆς δίχης (L. 7 C. 3, 12 dies quibus debent iura differri. Heumann Handlexicon zu den Quellen des römischen Rechts ἐν λ. ius) καὶ τοῦ ρήματος sisto (sistere), δηλοῖ στάσιν, παῦσιν, ἀναστολὴν τῆς δίχης. Προβλ. Gellii Noct. Att. XX, 1, 43 iustitium, id est iuris inter eos quasi interstitionem quandam et cessationem: quibus diebus nihil cum his agi iure posset καὶ Lexicon

totius latinitatis, ἐν ᾧ φέρεται iustitium. ἀπραξία iurisdicundi in-
 termissio quæ fieri solet in pulico luctu et reipublicæ calamita-
 tibus: quasi *iuris statio*, hoc est silentium per translationem. Ὁ
 Ζηκίδης προτείνει καὶ τὴν λέξιν *στασιδίσιον*, ἣν ἐδημιούργησε κατὰ τὰ
 ἐρημοδίσιον καὶ κοινοδίσιον. Εἰ καὶ ὑπάρχει ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς γλώσσῃ
 τὸ ὄνομα *κακοδίσιον*, ἡ λέξις *στησιδίσιον* ἀπαρέσκει ἡμῖν. Ἴδε περὶ
 τῶν ὀνομάτων ἐρημοδίσιον καὶ κακοδίσιον τὰ ἐν τοῖς ἄνω γεγραμμένα.
 Νεόπλαστα ἄλλα ὀνόματα ἀνάλογα τῷ ὀνόματι δικαιοστάσιον εἶναι τὰ
χροεοστάσιον καὶ *τοκοστάσιον*. Ἴδε Ὁρθογραφ. καὶ Χρηστ. λεξικὸν
 Ζηκίδου, Ἑλληνογαλλ. λεξικὸν Βλάχου καὶ Συναγωγὴν νέων λέξεων
 Κοιμανούδη.

I 7'

Οἱ ἐν τῷ δικονομικῷ δικαίῳ ἀλλήλοις ἀντιζείμενοι ὄροι iurisdic-
 tio voluntaria καὶ iurisdiction contentiosa ἀπαντῶσι τὸ πρῶτον ἐν
 Πανδέκταις,¹ ἐντεῦθεν δὲ περιήλθον εἰς τὰς νεωτέρας γλώσσας, οἷον
 εἰς τὴν γαλλικὴν (jurisdiction volontaire καὶ jurisdiction contentieuse)
 καὶ εἰς τὴν ἰταλικὴν (giuridizione volontaria, giuridizione conten-
 ziosa). Καὶ γερμανιστὶ ἡ μὲν iurisdiction voluntaria καλεῖται freiwil-
 lige Gerichtsbarkeit ἡ δὲ iurisdiction contentiosa ὀνομάζεται streit-
 tige Gerichtsbarkeit. Τῶν ὄρων τούτων ἐν μὲν τοῖς Βασιλικαῖς ὁ μὲν
 iurisdiction contentiosa μεθερμηνεύεται διὰ τοῦ δικαιοδοσία ἐναγώ-
 νιος, ὁ δὲ iurisdiction voluntaria διὰ τοῦ δικαιοδοσία ἀπλουστέρα,²
 ἐν δὲ τοῖς καθ' ἡμᾶς νόμοις καὶ τῇ νομικῇ γλώσσῃ ἐκεῖνος μὲν διη-
 λοῦται διὰ τοῦ δικαιοδοσία ἀμφισβητομένη, οὗτος δὲ συνήθως μὲν
 διὰ τοῦ δικαιοδοσία ἐκονοσία, σπανίως δὲ διὰ τοῦ δικαιοδοσία χρο-
 στικὴ, κατὰ λέξιν μεταφρασθέντος τοῦ jurisdiction gracieuse. Περὶ
 τῶν ὄρων τούτων παρατηροῦμεν τὰ ἑξῆς. Ὁ τε τῶν βυζαντιακῶν
 νόμων ὄρος ἀπλουστέρα δικαιοδοσία καὶ οἱ τῶν καθ' ἡμᾶς νόμων
 ἐκονοσία ἢ χροστικὴ δικαιοδοσία εἶναι ἀποδοκιμιστέοι, ἅτε ἤμισυ
 δηλωτικοὶ ὄντες τῆς ἐννοίας τῆς iurisdictionis voluntariæ, ἐγκριτέα
 δ' ἀντ' αὐτῶν εἰς τὴν νομικὴν γλώσσαν τὸ βεβαιωτικὴ ἢ ἐπικυ-

¹) I. 2 pr. (1, 16) Omnes Proconsules statim, quam Urbem egressi fue-
 rint, habent iurisdictionem; sed non contentiosam, sed voluntariam.

²) Νόμ. 5 Βασ. (Γ', Β') • ἔχει (ὁ ἀνθύπατος) καὶ δικαιοδοσίαν τῆς Ρώμης
 ἐξελθὼν οὐ τὴν ἐναγώνιον, ἀλλὰ τὴν ἀπλουστέρα». Ὁ νόμος τῶν Βασιλικῶν
 ἰσοφαρίζει τῷ ἐν τῇ ἡγουμένῃ σημειώσει παρατεθέντι νόμῳ τῶν Πανδεκτῶν.

ρωτική δικαιοδοσία ἢ εἴ τι ἕτερον ἀρμόζουσαν ἔννοιαν ἔχον ὄνομα. Ἐπίσης ἀπροσφρεῖς εἶναι καὶ οἱ πρὸς δῆλωσιν τῆς ἔννοιᾶς τῆς *iurisdictio contentiosa* ἐν τῇ συνηθείᾳ νενομισμένοι ὄροι *ἀμφισβητουμένη* καὶ *ἀναγκαστική δικαιοδοσία*, διότι κατὰ τὴν γραμματικὴν αὐτῶν ἔννοιαν ἐκεῖνος μὲν δηλοῖ δικαιοδοσίαν ἀμφίβολον καὶ ἀβεβαίον, οὗτος δὲ δικαιοδοσίαν ἀναγκάζουσαν. Ὁ δὲ ὄρος *ἐναγώνιος δικαιοδοσία* ὡς ἱκανῶς ἐμφαντικὸς τοῦ πράγματος δὲν εἶναι ἀπόβλητος τῆς γλώσσης, διότι τὸ ὄνομα *ἀγών* ἐν τῇ παλαιᾷ γλώσσῃ ἔχει τὴν ἔννοιαν τοῦ δικαστικοῦ ἀγῶνος, τουτέστι τῆς δίκης, ὡς γίνεται φανερὸν ἐκ τῶνδε τῶν ρήσεων τῶν παλαιῶν. Πλάτ. Ἄπολογ. 24 C «ραδίως εἰς ἀγῶνας καθιστάς ἀνθρώπους» καὶ 34 C «ἐλάττω τοιτοῦ τοῦ ἀγῶνος ἀγωνιζόμενος» καὶ Κρίτ. 45 E «ὁ ἀγών τῆς δίκης ὡς ἐγένετο» καὶ Πολιτ. 494 E «δημοσίᾳ εἰς ἀγῶνας καθιστάντας». Ἀντιφῶν Περὶ τοῦ χορευτ. 21 «μελλόντων ἔσεσθαι μοι ἀγῶνων πρὸς Ἀρίστωνα». Αἰσχύλ. Εὐμεν. 680, 747 (ἔκδ. Wecklein - Ζομαρίδου) «μένω ἀκοῦσαι πῶς ὁ ἀγών κριθῆσεται». Προβλ. καὶ Πλάτ. Εὐθύφρ. 3 E «κατὰ τὸν νοῦν ἀγωνεῖ τὴν δίκην». Δείναρχ. Κατὰ Δημοσθ. 46 «πῶς δικάσετε τὸν ἀγῶνα». Οἱ παλαιοὶ Ἀθηναῖοι τὰς (ιδίας) δίκας καὶ τὰς γραφὰς [ἐκάλουν] ἀγῶνας ἰδίους καὶ ἀγῶνας δημοσίους.

Τὸν ὄρον *iurisdictio voluntaria* δυνάμεθα νὰ ἐξελληνίσωμεν καὶ διὰ τοῦ *δικοκριτική δικαιοδοσία*, σχηματίζοντες τὴν λέξιν *δικοκριτικός* ἐκ τοῦ *κρίνω τὴν δίκην*, ὅπερ φέρεται παρὰ τοῖς παλαιοῖς, οἷον παρ' Αἰσχύλῳ Εὐμεν. 433 καὶ 682 καὶ παρ' Ἡροδότῳ Β', 129, ἢ διὰ τοῦ *δικοτομική δικαιοδοσία* ἐκ τοῦ *τέμνω τὴν δίκην*, ὅπερ ἰσοδύναμον ἔν τῷ *κρίνω τὴν δίκην* καὶ τῷ *διακρίνω τὴν δίκην* (Πλάτ. Νόμ. 937 B. Ἡροδοτ. Α', 100) καὶ τῷ *διαρῶ τὴν δίκην* (Αἰσχύλ. Εὐμεν. 472. Πλάτ. Πολιτικῶ 306 B) κεῖται πολλάκις ἐν τοῖς βυζαντιακοῖς νόμοις, οἷον ἐν Βασιλικοῖς νόμ. 16 καὶ 17 (Ζ', Α') καὶ νόμ. 13 καὶ 19 (Ζ', Β') καὶ νόμ. 50 (ΙΑ', Β'), ἐν Νεαρῶ 83 προοίμ. καὶ Νεαρῶ 93, κεφ. α' καὶ παρ' Ἀρμενοπούλῳ § 88 (Γ', Ε'). Ἡ λέξις *δικοτομικός* τὸ πρῶτον κατεσκευάσθη ὑπὸ τῶν συντακτῶν τοῦ Λεξικοῦ Νομοτεχνικοῦ Ἰταλοελληνικοῦ εἰς μεθερμηνείαν τοῦ *giuramento decisorio* (*δικοτομικός ὄρκος*) καὶ *carte decisorie* (*δικοτομικὰ ἔγγραφα*), τοῦ *giuridizione contenziosa*, ἐξελληνισθέντος ἐν αὐτῷ διὰ τοῦ *ἀμφισβητήσιμος* δικαιοδοσία, ὅπερ οὐδαμῶς κρεῖττον εἶναι τοῦ *ἀμφισβητουμένη δικαιοδοσία*.

IZ

Ἐδρότατα εἰσεκόμισεν τῇ καθ' ἡμᾶς νομικῇ γλώσσῃ τὸ ὄνομα *δικόγραφον* εἰς δῆλωσιν παντὸς τῆς δίκης ἐγγράφου ὑπὸ τῶν ἀντιδίκων πρὸς ἀλλήλους διαμειβομένου. Ἡ λέξις αὕτη, δι' ἧς ἐξηλληνίσθη ἐν τῷ ἑλληνικῷ κειμένῳ τῆς πολιτικῆς δικονομίας, οἷον τῶν ἀρθρῶν 136 - 140, τὸ *Schriftsatz* τοῦ γερμανικοῦ πρωτοτύπου καὶ ἦν καὶ ἐν ἄλλοις νόμοις ἀπαντῶσαν φέρουσιν ἀνά στόμα οἱ δικολόγοι, λέγοντες καὶ γράφοντες *δικόγραφον ἀγωγῆς*, *δικόγραφον ἐφέσεως*, *δικόγραφον ἀναψηλαφήσεως* κτλ., ἢ λέξις, λέγομεν, αὕτη εἶναι ἀσύστατος καὶ παρὰ τοὺς κανόνας τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης ἐσχηματισμένη. Ὡς ἐσχηματίσθησαν τὰ οὐσιαστικά, *ζωγράφημα*, *πλαστογράφημα*, *ψευδογράφημα*, *σκιαγράφημα*, *λογογράφημα*, *δελτογράφημα*, *καλλιγράφημα*¹ καὶ οὐχὶ *ζώγραφον*, *πλαστόγραφον*, *ψευδόγραφον*, *σκιάγραφον*, *λογόγραφον*, *δελτόγραφον*, *καλλίγραφον*, *τηλέγραφον*, οὗτο καὶ *δικογράφημα* καὶ οὐχὶ *δικόγραφον* δύναται κανονικῶς νὰ ἐξενεχθῇ.² Ἴδε τὰ ὑπὸ τοῦ ἀειμνήστου Κόντου ἐν τῷ *Περιοδικῷ Συγγράμματι Παρνασσῶ*, τόμ. Α', σελ. 436, περὶ τοῦ ὀνόματος *δελτογράφημα* καὶ ἐν τῷ *Λογίῳ Ἑρμῆ*, τόμ. Ε', § 17, σελ. 21, καὶ ἐν *Γλωσσικαῖς Παρατηρήσεσι* § 38, σελ. 97, περὶ τοῦ «νόθου καὶ παρακεκομμένου» *σχεδιόγραμμα* διειλημμένα. Ὁ Ζηκίδης φαίνεται ἐγκρίνων τὴν προκειμένην λέξιν ἐν τῷ Ὁρθογραφικῷ καὶ Χρηστικῷ λεξικῷ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, διότι καταλέγει αὐτὴν ἐν ταῖς «λέξεσι τῆς νῦν Ἑλληνικῆς» (σελ. 120 καὶ οβ'): ἀλλ' οὕτως ὁ ἐλλόγιμος ἀνὴρ φρωᾶται ἐπιλαθόμενος ὧν ἐν τῷ προλόγῳ τοῦ Λεξικοῦ, σελ. ιζ' - ιη', περὶ τοῦ σχηματισμοῦ νέων λέξεων ἔδογματισεν. «Ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα, γράφει, εἶναι λίαν εὐπλαστος περὶ τὴν

¹) Τὰ *δελτογράφημα* καὶ *καλλιγράφημα* φέρονται ἐν τῇ τοῦ Κουμανοῦδη Συναγωγῇ ἀθησαυριστῶν λέξεων.

²) Ὁρθῶς ἐσχηματίσθησαν καὶ αἱ νεωτερικαὶ λέξεις *τηλεγράφημα* καὶ *διτογράφημα*. Ἡ δευτέρα τῶν λέξεων τούτων ἀπαντᾷ ἐν κριτικῇ ἐπιστολῇ τοῦ ἐν Ὀλλανδίᾳ καθηγητοῦ Herwerden κατακεχωρισμένη ἐν τῷ *Περιοδικῷ Συγγράμματι Ἀθηνῶν*, τόμ. Δ', σελ. 372, ἐθησαυρίσθη δὲ καὶ ὑπὸ τοῦ Κουμανοῦδη ἐν τῇ Συναγωγῇ νέων λέξεων. Ἐν τῷ ΓΓΝΖ νόμῳ τῆς 28 νοεμβρίου 1911 περὶ ὀργανισμοῦ τῆς κεντρικῆς ὑπηρεσίας τοῦ ὑπουργείου τῆς δικαιοσύνης καὶ ἐν τῷ διατάγματι τῆς 18 δεκεμβρίου 1911 φέρονται αἱ νεόπλαστοι λέξεις *δακτυλογραφῶ*, *δακτυλόγραφος*, *δακτυλογραφία*: ἐκ τούτων δὲ κατ' ἀναλογίαν τῶν ἐν τοῖς ἄνω μνημονευθέντων ὀνομάτων δύναται νὰ σχηματισθῇ καὶ τὸ ὄνομα *δακτυλογράφημα*.

σύνθεσιν καὶ τὸν σχηματισμὸν νέων ὄρων ἐπιτηδειοτάτη, οὗ ἕνεκα καὶ οἱ Εὐρωπαῖοι ἐξ αὐτῆς δανειζόμενοι πλάσσουναι νέους, ἀλλὰ τοῦτο ἀναγκαιῶς ἔχει νὰ γίνηται οὐχὶ αὐθαιρέτως καὶ εἰκῆ, ἀλλὰ κατὰ κανόνας καὶ ἄλλα ἀνάλογα ἢ ὅμοια. Λέξεις παρὰ τοὺς κανόνας τῆς Ἑλληνικῆς πεπλασμένοι οὐδαμῶς δύνανται Ἑλληνικαὶ νὰ νομίζωνται ἀλλ' ἀνελλήνιστοι καὶ βάρβαροι. Διὰ τοῦτο ἡμεῖς οὐδαμῶς ψέγομεν τὴν δημιουργίαν νέων λέξεων, ἀνάγκης οὐσης, ἀλλὰ τὴν παρὰ τοὺς κανόνας τῆς Ἑλληνικῆς πλαστοουργίαν τοιούτων λέξεων, αἵτινες κινδυνεύουσι νὰ καταστήσωσιν ὄλως ἄμορφον καὶ δυσειδῆ τὴν νέαν Ἑλληνικὴν». Προδήλως ἡ λέξις *δικόγραφον* «παρὰ τοὺς κανόνας τῆς Ἑλληνικῆς ἐπλαστοურγηθή», ἐφ' ᾧ καὶ ὤφειλε νὰ ψέξη αὐτὴν ὁ Ζηκίδης.

Ἡ ἔννοια τοῦ ὑποκειμένου ἐν τῷ λόγῳ ὀνόματος ἐδηλοῦτο ὑπὸ τῶν παλαιῶν διὰ τοῦ *ἐγκλημα δίκης* ἢ ἀπλῶς *ἐγκλημα*¹ ἀλλὰ τὸ ὄνομα τοῦτο, ἐξαλλοιωθείσης τέλεον τῆς ἐν τῇ παλαιᾷ γλώσσῃ μνημονευθείσης αὐτοῦ ἐννοίας, ἐν τῇ νεωτέρᾳ δηλοῖ ἐν μὲν τῇ καθόλου ἐννοίᾳ πᾶν ὑπὸ τοῦ ποινικοῦ νόμου κολαζόμενον ἀδίκημα, ἐν δὲ τῇ ἐπὶ μέρους τὸ κακούργημα (*crime*).

III

Κατὰ τὴν διάταξιν τοῦ ἀρθρου 880, ἐδ. 3, τῆς πολιτικῆς δικονομίας «ἐπὶ ἀποδόσεως ἀκινήτων κτημάτων, ἐπὶ νομῆς αὐτῶν καὶ τῶν αὐτοῖς ἰσοτίμων δικαιωμάτων ἀποβάλλεται τῆς διακατοχῆς ὁ καταδικασθεὶς καὶ ἐγκαθίσταται εἰς αὐτὴν ὁ αἰτῶν τὴν ἐκτέλεσιν». Ἡ ἐκτέλεσις δηλονότι τῆς διατασσούσης τὴν ἀπόδοσιν ἀκινήτου ἀποφάσεως γίνεται δι' ἐγκαταστάσεως τοῦ νικήσαντος διαδίκου εἰς τὴν νομὴν τοῦ ἐπιδικασθέντος ἀκινήτου ἀσφαλιζομένης κατὰ πάσης διαταράξεως διὰ προσωπικῆς κρατήσεως. Καὶ ὑπὸ τοῦ ἀττικοῦ δικαίου διετάσσετο ἡ ἐγκατάστασις εἰς τὴν νομὴν τοῦ κτήματος ἢ ἐγκατάστασις δὲ αὕτη ἐκαλεῖτο *ἐμβατεία* ἢ *ἐμβάτευσις* ἢ κατὰ τὸ δίκαιον τοῦ ἑλληνισμοῦ *ἐμβαδεία*,² τὸ δὲ ῥῆμα *ἐμβατεύω*. «³ *Εμβατεία*, ἀναγινώσκειται ἐν τοῖς

¹) Ἐπὶ τῶν *ιδίων* ἦτοι τῶν ἰδιωτικῶν δικῶν ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ *γραφὴ*, ὅπερ ἐλέγετο ἐπὶ τῶν δημοσίων δικῶν. Ἴδε Ἀρποκρατ. ἐν λ. *λῆξις*. Πολυδεύκ. Η', 29. Bekker, I, σελ. 185, 244. Δημοσθ. Πρὸς Ζηνοφ. 4, 27 καὶ Πρὸς Φορμίων. 15 καὶ Πρὸς Πανταίν. 22, 39 καὶ Πρὸς Ναυσίμαχ. 15 κτλ. Πρβλ. Meier und Schömann, σελ. 790. Lipsius, σελ. 240 κέξ. Wachschmuth, II, § 106, σελ. 261.

²) Παπούλιας ἐν Ἐμπραγμ. ἀσφαλείᾳ, σελ. 131. Herwerden Lexicon. Mit-

Ἄνεκδότοις τοῦ Βεγκήρου, I, σελ. 269, ἐστὶν ἡ νυνὶ λεγομένη διὰ τοῦ δ ἔμβαδία, τὸν δανειστὴν ἔμβατεῦσαι καὶ εἰσελθεῖν εἰς τὰ κτήματα τοῦ ὑποχρέου, ἐνεχυριάζοντα τὸ δάνειον». Μ. Ἐτυμολογ. ἐν λ. ἔμβατεῦσαι καὶ ἐξούλης δίκη «Οἱ δίκην νικήσαντες, ὥστε ἀπολαεῖν χώραν ἢ οἰκίαν, ἔπειτα ἔμβατεῦειν κωλυόμενοι ἢ ἔμβατεῦσαντες ἔξελαυνόμενοι δίκην εἰσάγουσι πρὸς τοὺς ἔξελαύνοντας ἢ οὐκ ἔωντας ἔμβατεῦειν¹ καὶ αὕτη ἡ δίκη λέγεται ἐξούλης ἀπὸ τοῦ ἐξίλλειν, ὃ ἐστι κωλύειν. Οἱ γὰρ παλαιοὶ τὸ κωλύειν ἢ ἀπελαύνειν ἐξίλλειν ἔλεγον». Ἀποκρατίων ἐν λ. ἐξούλης, ὄνομα δίκης, ἦν ἐπάγουσιν οἱ φάσκοντες ἐξείργεσθαι τῶν ἰδίων κατὰ τῶν ἐξεργόντων. Εἴρηται μὲν τοῦνομα ἀπὸ τοῦ ἐξέλλειν, ὃ ἐστὶν ἐξωθεῖν καὶ ἐκβάλλειν. δικάζονται δὲ ἐξούλης κατὰ τοὺς ἐπιτιμῖαις οἱ μὴ ἀπολαμβάνοντες ἐν τῇ προθεσίμῃ, ὑπερημέρων γιγνομένων τῶν δικασθέντων, οἱ δὲ ἄλόντες ἐξούλης καὶ τῷ ἐλόντι ἐδίδουσαν ἃ ἀφροῦντο αὐτοῦ καὶ τῷ δημοσίῳ κατετίθεσαν τὰ τιμηθέντα... «Ὅτι δὲ ἐπὶ παντὸς τοῦ ἐκ τῶν ἰδίων ἐκβαλλομένου τάττεται τοῦνομα, καὶ οὐχ ὡς οἴεται Κακίλιος μόνος τῶν ἐκ καταδίκης ὀφειλόντων», ἔνθα ὁ Maussacus σημειοῦται Græci ἐξούλης δίκην, Romani unde vi et de vi armata habebant. Ἴδε καὶ Ἡσύχιον «ἔμβατεῦσαι τὸ κατέχειν καὶ καρποῦσθαι χωρίον ἢ οἰκίαν». Δημοσθέν. Πρὸς Ἀπατούριον β «οἱ χρῆσται κατήπειγον αὐτὸν ἀπαιτοῦντες καὶ ἐνεβάτευσον εἰς τὴν ναῖν». Ἴδε καὶ Bœckh. Corp. inscrpt. græc. 88. Ἐκ τούτων πάντων γίνεται δῆλον ὅτι ὑπὸ τοῦ ἄττικου δικαίου ἐδίδοδοτο ἡ ἔμβατεία ἢ ἡ ἔμβάτευσις, ἥτοι ἡ ἐγκατάστασις εἰς τὴν νομὴν πράγματός τινος, πρῶτον μὲν τῷ δανειστῇ, ὅστις, μὴ ἐκτισθέντος τοῦ χρέους, ἐγκαθίστατο εἰς τὴν νομὴν τοῦ ὑποτεθέντος κτήματος, δεύτερον δὲ τῷ νικήσαντι τὴν περὶ κυριότητος δίκην, ὅστις ἐγκαθίστατο εἰς τὴν νομὴν τοῦ κτήματος, οὗ ἐπεδικάσθη ἢ κυριότης· τρίτον δὲ τῷ βιαίως ἐκβληθέντι τῆς νομῆς, ὅστις, εἰσάγων τὴν ἐξούλης δίκην, ἐγκαθίστατο εἰς τὴν νομὴν τοῦ κτήματος, ἀφ' οὗ ἐξεβλήθη, ὅτε ἡ ἐξούλης ἰσοδυναμεί τῷ interdicto unde vi· τέλος δὲ τοῖς γνησίοις παισὶ τοῦ ἀποθανόντος, οἵτινες ἠδύναντο ἄνευ προσφυγῆς εἰς τὴν ἀρχὴν νὰ ἐγκα-

teis, Reichsrecht und Volksrecht, σελ. 413. Ἐν δὲ τῇ πρόσθεν μνημονευθείσῃ περιγραφῇ τῆς Ἐφέσου ἐπὶ τῆς ἐννοίας τῆς ἐγκαταστάσεως εἰς τὴν νομὴν κείται τὸ ὄνομα ἔμβασις καὶ τὸ ρῆμα ἔμβαίνω.

¹) Ὁρθῶς παρατηροῦσιν ὁ Hitzig, σελ. 138 καὶ ὁ Beauchet, III, σελ. 265 ὅτι ἡ δίκη ἐξούλης, διδομένη πρὸ μὲν τῆς ἔμβατεύσεως τῷ ἔμβατεῦειν κωλυόμενῳ ἰσοφαρίζει πρὸς interdictum adipiscendæ possessionis, μετὰ δὲ τὴν ἐμβάτευσιν τῷ ἐξελαυνόμενῳ πρὸς interdictum recuperandæ possessionis (interdictum unde vi).

τασταθῶσιν εἰς τὴν νομὴν τῆς κληρονομίας (Ἰσαϊ. Περὶ τοῦ Ἀστρυφί. κλήρου 3 «εἰς τὸ χωρίον ἐνεβάτευσε» καὶ Περὶ τοῦ Πύρρου κλήρου 62 «ἐβάδιζεν ἂν ἡ γνησία εἰς τὰ ἑαυτῆς πατρῶα»), ἣτις τότε ἐκαλεῖτο ἀνεπίδικος. Ἰσαϊ. Περὶ τοῦ Πύρρου κλήρου 59 καὶ Περὶ τοῦ Κίρωνος κλήρου 34. Bekker, I, σελ. 183. Ὁ περὶ τούτων καὶ ἄλλων ἐννοιῶν τῆς ἐμβατείας ἢ ἐμβατεύσεως καὶ τῆς συναφοῦς ἐξουλῆς δίκης, δι' ἧς ἢ ἐμβατεία ἐπροστατεύετο πλείονα εἰδέναι ἐφιέμενος ἀναγνώτω Meier und Schömann, σελ. 523, 603, 606, 667, 696, 874, 966 κέξ. Lipsius, σελ. 676. Beauchet, I, σελ. 334, 440, 441· II, σελ. 213· III, σελ. 230, 262 κέξ., 273, 396, 398, 594· IV, σελ. 50, 127, 310, 415, 500. Ch. Lécivain, ἄρθρον περὶ τῆς ἐξουλῆς δίκης ἐν τῷ Dictionnaire τῶν Daremberg et Saglio. Shmith - Τσιβανοπούλου ἐν λ. ἐμβατεία. Hudt-walcker Ueber die öffentlichen und privat-Schiedrichter - Diäteten - Jena, 1812. Eschbach, σελ. 566. Mitteis Reichsrecht und Volksrecht, σελ. 413. Hitzig, Das griechische Pfandrecht, σελ. 81 κέξ. Παππούλιαν, σελ. 131 κέξ. Ἡμεῖς δ' ἐνθιάδε τὰς λέξεις ἐμβατεία, ἐμβάτευσις καὶ ἐμβατεύω σκοποῦντες, προτείνομεν τοῖς τὴν κάθαρσιν καὶ τὸν ὠραϊσμὸν τῆς νομικῆς γλώσσης διώκουσι τὸ κατὰ τὴν παρατειθεῖσαν διάταξιν τῆς δικονομίας ἐκτελεστικὸν μέσον τῆς εἰς τὴν νομὴν παραπομπῆς νὰ καλῶσιν ἐμβατεῖαν ἢ ἐμβάτευσιν, περὶ δὲ τοῦ νικῆσαντος τὴν δίκην διαδίκου (τοῦ ἐπισπεύδοντος τὴν ἐκτέλεσιν κατὰ τὴν ἐν τῇ συνηθείᾳ φρασιολογίαν) νὰ λέγωσιν ἐμβατεύει, ἐνεβάτευσεν, εἰς τὸ ἀκίνητον, εἰς τὸ κτῆμα, εἰς τὴν οἰκίαν κτλ.

ΙΘ'

«Τὸ ὄνομα διαιτησία, γράφει ὁ ἀείμνηστος Κόντος ἐν ταῖς Γλωσσικαῖς Παρατηρήσεσι, σελ. 508, οὗ πολλὴ χρῆσις γίνεται ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις, παρ' οὐδενὶ οὔτε τῶν παλαιῶν οὔτε τῶν μεταγενεστέρων εὐρίσκεται. Οἱ Ἕλληνες ἔλεγον *δίαιτα*, *δίαιταν ἐπιτρέπω*,¹ ὀφλι-

¹) Τουτέστιν, ὡς κοινῶς λέγομεν, ἀναθέτω εἰς τινὰ νὰ δικάσῃ ὡς διαιτητής. Ἐκ τῶν πολλῶν τῆς ρήσεως ταύτης μαρτυρίων καταλέγομεν τάδε. Λυσί. Κατὰ Διογεῖτ. 2 «ἔπεισα αὐτοὺς τοῖς φίλοις ἐπιτρέψαι *δίαιταν*» καὶ Ἀποσπάσμ. 6 «οὐδεπώποτ' ἠθέλησε λόγον περὶ ὧν ἐνεκάλει ποιήσασθαι οὐδὲ *δίαιταν ἐπιτρέψαι*». Ἰσοκράτ. Πρὸς Καλλιμάχ. 13 «οὐκ ἂν ποτε ἐπέτρειπε Νικομάχῳ τὴν *δίαιταν*». Λέγεται δὲ καὶ ἐπιτρέπομαι τὴν *δίαιταν* καὶ ἐπιτρέπω τινὶ ἄνευ τοῦ *δίαιτα*. Λουκιαν. Θεῶν Διαλογ. κ'. 2 «οὐδ' ἡμεῖς δεδιάμεν οὐδ' ἂν ὁ Ἄρης ὁ σὸς ἐπιτραπῇ τὴν *δίαιταν*». Δημοσθέν. Πρὸς Βοιωτ. ὑπέρ προικῶς 16 «παρου-

σκάνω τὴν δίαιταν»¹ τουτέστι καταδικάζομαι ὑπὸ διαιτητῶν, ἀπόλλυμι δίκην ὑπὸ διαιτητοῦ δικασθεῖσαν. Ἐπόμενοι καὶ ἡμεῖς τοῖς παλαιοῖς ὀφείλομεν νὰ λέγωμεν *δίαιτα* ἀντὶ *διαιτησία* καὶ εἰς μεθερμηνείαν τοῦ γαλλικοῦ ὄρου τοῦ διεθνοῦς δικαίου *arbitrage internationale* νὰ ποιῶμεθα χρῆσιν τοῦ διεθνῆς *δίαιτα* ἀντὶ τοῦ διεθνῆς *διαιτησία*.

Τὴν ἀφηρημένην ἔννοιαν τοῦ *ἐπιτρέπω* ἐδήλουν οἱ παλαιοὶ διὰ τοῦ ἐκ τοῦ ρήματος τούτου παρηγημένου ὀνόματος *ἐπιτροπή*,^{2,3} τὴν δὲ ἔγγραφον οὕτως εἰπεῖν αὐτῆς πίστῳσιν *συνθήκην* ἢ *συνθήκας*, ἔξυπακουομένου τοῦ ὀνόματος *ἐπιτροπῆς* ἢ *διαίτης*, ὡς μαρτυροῦσι πάμπολλαι ρήσεις ἄλλων τε πολλῶν συγγραφέων καὶ δὴ καὶ τοῦ Δημοσθένους, οἷον ἐν τῷ Πρὸς Ἀπατούριον λόγῳ 14 - 19, 22, 29, ἔξ ὧν ἀρχοῦμεθα παρατιθέμενοι ἐνθάδε δύο καὶ μόνας. «Πεισθέντες ὑπὸ τῶν παρόντων εἰς ἐπιτροπὴν ἔρχονται καὶ γράψαντες συνθήκας ἐπιτρέπουσιν ἐνὶ μὲν διαιτητῇ κοινῷ πολίτῃ αὐτῶν», «ἐτέθησαν αἱ συνθήκαι παρ' Ἀριστοκλεῖ καὶ ἡ ἐπιτροπὴ ἐγένετο Φωκροῖω καὶ Ἀριστοκλεῖ καὶ ἐμοί». Παρ' ἡμῖν ἢ τε σύμβαισις, δι' ἧς οἱ διαφερόμενοι ἐπιτρέπουσι διαιτηταῖς τῆς διυστάσης αὐτοὺς διαφορᾶς τὴν διάλυσιν, καὶ τὸ βεβαιοῦν ταύτην ἔγγραφον ἐν τοῖς κειμένοις νόμοις καὶ ἐν τοῖς νομικοῖς συγγράμμασι καὶ ἐν τῇ συνηθείᾳ καλεῖται *συνυποσχετικόν*, προσυπακουομένου τοῦ ὀνόματος *συμβόλαιον* ἢ *ἔγγραφον*.⁴ Ἀλλὰ τὸ τοῖς παλαιοῖς ἄγνωστον τοῦτο ὄνομα, τὸ ὑπὸ τῶν νέων Ἑλλήνων κατοξήλως κατασκευασθὲν εἰς μεθερμηνείαν τοῦ ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων καλουμένου *compromissum* (ἴδε νόμ. 2, 14, 16 § 1, 21 § 4, 25, 30, 43,

γραψάμενοι Σόλωνα Ἐρχιέα διαιτητὴν *τούτω ἐπιτρέψαμεν*» καὶ Πρὸς Ἀπατούρ. 14 «*ἐπιτρέπουσιν ἐνὶ διαιτητῇ κοινῷ Φωκροῖω πολίτῃ αὐτῶν*». Ὅδοῦ πάρεργον ἡμῖν εἰρήσθω ὅτι, ὡς λέγεται *ἐπιτρέπω τινὶ τὴν δίαιταν*, οὕτω λέγεται καὶ *ἐπιτρέπω τινὶ τὴν πολιτείαν*, ἧτοι *ἐπιτρέπω τινὶ* (ἔξουσίαν τινὶ δίδωμι) *διατάξει ἢ διακοσῆσαι τὰ τῆς πολιτείας*. Ἴδε Κόντον ἐν Ἀθηνᾶ, τόμ. Γ'. σελ. 312.

¹) Δημοσθέν. Πρὸς Ἄφοβον 50.

²) Πρβλ. Hudwalcker, Über die öffentlichen und Privat-Schiedsrichter-Diäten in Athen, σελ. 174, σημ. 20, *Jena*, 1812. Mathias, Das griechische Schiedsgericht, σελ. 23. Rostock 1892. Beauchet, II, σελ. 154, IV, σελ. 322, σημ. 1.

³) Ἀναμφιλέκτως τὰς λέξεις ταύτας εἶχον ὑπ' ὄψει οἱ συντάκται τοῦ Νομοτεχνικοῦ Λεξικοῦ, ὅτε τοὺς ἰταλικοὺς ὄρους *compromesso* καὶ *atto di compromesso* ἐξηλλήνιζον *συνεπίτρεψις*, *συνεπιτρεπτικόν* καὶ *συνεπιτρέπω*. Ἀλλὰ διατὶ ἐξήνεγκαν τὰς λέξεις ταύτας ἐν συνθέσει μετὰ τῆς *σὺν* προθέσεως; δὲν ἤρουν αἱ ἄπλαϊ *ἐπιτρέπω*, *ἐπιτρεπτικόν* (συμβόλαιον, ἔγγραφον), *ἐπιτροπή*;

⁴) Τὸ πλήρες (*συνυποσχετικόν ἔγγραφον*) ἀπαντᾷ ἐν τῷ διατάγματι τοῦ Κυβερνήτου τῆς Ἑλλάδος τῆς 18 μαΐου 1829, ἀρθρῳ 3.

45 Πανδ. 4, 8), εἶναι ἤκιστα ἐμφαντικὸν τοῦ πράγματος, διότι, καθόλου ἔννοιαν ἔχον, δύναται νὰ κατηγορηθῇ ἐπὶ παντός περὶ οἰασδήποτε ἐνδίκου σχέσεως συμβολαίου, ἐν ᾧ, ὡς εἰκός, αἰείποτε προϋπόκειται ἀμοιβαία ἢ τῶν συμβαλλόντων βούλησις νομιζομεν δὲ ὅτι, ὡς λέγομεν, *σύμβασις μισθώσεως, σύμβασις ἐντολῆς, σύμβασις δανείου, σύμβασις προικός, καθ' ὅμοιον τρόπον δυνάμεθα νὰ λέγωμεν καὶ σύμβασις ἢ σύμφωνον διαίτης ἢ κάλλιον κατὰ τοὺς παλαιοὺς συνθήκη διαίτης*.¹ Ἐν τοῖς Βυζαντιακοῖς νόμοις οἱ μὲν διαιτηταὶ καλοῦνται *αἰρετοὶ δικασταὶ καὶ αἰρετοὶ διαγνώμονες*, τὸ δὲ συνυποσχετικὸν αἰρετὸν δικαστήριον, *αἰρετὸν σύμφωνον, περὶ αἰρετοῦ δικαστηρίου σύμφωνον, σύμφωνον αἰρετοῦ δικαστηρίου*. Ἴδε νόμ. 3, 4, 6, 7, 9, 10, 11, 13, 14, 16, 17, 19; 20, 21, 25, 27, 30, 32, 34, 36, 39, 40, 42, 43, 46, 50, 54, 55 Βασίλ. (Ζ', Β'). Ἀναμφίλεκτον μὲν εἶναι ὅτι τῶν ὄρων τούτων τοῦ βυζαντιακοῦ δικαίου ὁ ὅρος *αἰρετοῦ δικαστηρίου σύμφωνον* εἶναι προτιμότερος τοῦ ἐν τῇ συνηθείᾳ φερομένου, ἅτε τοῦ πράγματος δηλωτικώτερος ὢν ἀλλ' ἐπειδὴ ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς νομικῇ γλώσσῃ ἐπεκράτησεν ὁ τοῦ ἄττικοῦ δικαίου ὅρος *διαιτητής*,² ἐπάναγκες δ' ὑπάρχει, ὡς ἐρρήθη, νὰ ἀντικατασταθῇ τὸ *διαιτησία* διὰ τοῦ *διαίτα*, ὁ ἐν τοῖς πρόσθεν ὑφ' ἡμῶν εισηγηθεὶς ὅρος *σύμβασις ἢ σύμφωνον ἢ συνθήκη διαίτης* εἶναι προκριτώτερος οὐ μόνον τοῦ ἐκρύλου καὶ ἀπροσδιονύσου ὄρου τῆς συνηθείας, ἀλλὰ καὶ τοῦ ἄρτίως μνημονευθέντος ὄρου τῶν βυζαντιακῶν νόμων.³

Ἐκ τοῦ οὐσιαστικοῦ *διαιτητής* παρήχθη τὸ ἐπίθετον *διαιτητικός*, ὅπερ ἀπαντᾷ παρὰ Στράβωνι, Γ', 451 («ἀπολείπεται τις λόγος ἡμῖν *διαιτητικός*») καὶ ἐν ἄττικῷ ψηφίσματι ἐκδεδομένῳ ἐν τῷ Περιοδικῷ Συγγράμματι Ἀθηναίῳ, τόμ. Ζ', σελ. 95 (*διαιτητικὸν νόμον*), εἶναι δὲ σύνηθες καὶ ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς νομοθεσίᾳ, οἷον ἐν τῇ πολιτικῇ δικονο-

¹) Τῷ ὄρῳ τούτῳ ἐχρήσατο ἤδη ὁ περὶ τὸ ἄττικὸν δίκαιον καὶ τὴν προγονικὴν γλῶσσαν ἐμπειρότατος κ. Π. Φωτιάδης ἐτ ταῖς Συμβολαῖς εἰς τὸ ἄττικὸν δίκαιον. Ἴδε Ἀθηναῖν, τόμ. ΙΓ', σελ. 12.

²) Ἐν τοῖς πρώτοις ἐλληνικοῖς νομοθετήμασιν, οἷον ἐν τῷ ΙΒ' ψηφίσματι τῆς Δ' Ἐθνικῆς τῶν Ἑλλήνων Συνελεύσεως, ἀρθ. 2 καὶ 3, καὶ ἐν τῷ διατάγματι τοῦ Κυβερνήτου τῆς Ἑλλάδος τῆς 18 μαΐου 1829, ἀρθ. 3-5, ἅπερ εὔρηται κατακεχωρισμένα ἐν Ἑλληνικοῖς Κώδιξι Γ. Ῥάλλη, τόμ. Β', σελ. 988 κέξ. (ἔξδ. 1856) οἱ διαιτηταὶ καλοῦνται καὶ *αἰρετοὶ κριταί*.

³) Καὶ ἐν γερμανικῇ γλώσσῃ ἢ προκειμένη σύμβασις καλεῖται *Shiedsvertrag*, καὶ *Kompromissvertrag* τουτέστι διαίτης σύμβασις. Ἐν τῇ γαλλικῇ καὶ ἐν τῇ ἰταλικῇ γλώσσῃ ἐπεκράτησαν τὰ ἐκ τῆς λατινικῆς παρηγμένα *compromis* καὶ *compromesso*.

μία (ἄρθρ. 108, 112, 116, 117, 120 - 123), ἐν τῷ ΑΧΛΘ' νόμῳ καὶ ἐν ταῖς Προξενικαῖς Ὁδηγίαις τοῦ ἔτους 1834 (ἄρθρ. 22), ἐν οἷς φέρονται αἱ νομικαὶ φράσεις *διαιτητικὸν δικαστήριον* (Schiedsgericht) *διαιτητικὴ δίκη*, *διαιτητικὴ ἀπόφασις*, *διαιτητικὴ ὑπηρεσία*, ἣτοι λειτουργία διαιτητοῦ (Schiedsrichteramt). Κατὰ ταῦτα δυνάμεθα νὰ λέγωμεν καὶ *διαιτητικὴ διαδικασία* (Schiedsrichterliches Verfahren).

Ἐν τῷ Ὀνομαστικῷ τοῦ Πολυδεύκου, Η', 64 μνημονεύεται καὶ τὸ ρῆμα *διαιω*, ὅπερ, σημαῖνον εἶμαι *διαιτητής* καὶ *δικάζω* ὡς *διαιτητής*, φέρεται παρὰ Δημοσθ. Κατὰ Μειδ. 84 καὶ Κατὰ Εὐεργ. 11 καὶ Πρὸς Κάλλιπ. 16 καὶ Πρὸς Ἀπατούρ. 21, 31, 34, παρ' Ἰσαίῳ Ἀποσπ. 1, 11, παρ' Ἀρποκρατίωνι ἐν λ. Διαιτηταὶ καὶ παρ' ἄλλοις. Συνηθέστερον δ' ὅμως τὸ ρῆμα τοῦτο ἐπὶ τῆς ἐννοίας τοῦ *καταδικάζω* ὡς *διαιτητής* ἀπαντᾷ ἐν συνθέσει μὲν μετὰ τῆς *κατὰ* προθέσεως (*καταδιαιω*, *κατεδιήτησα*, *καταδεδήτηκα*), ἐν συντάξει δὲ μετὰ τῆς αἰτιατικῆς *τὴν δίκην* ἢ *τὴν δίαιταν*, ἔνεκεν δὲ τῆς προθέσεως καὶ μετὰ γενικῆς τοῦ προσώπου. Ἐκ πολλῶν παραδειγμάτων τῆς χρήσεως ταύτης τοῦ ρήματος *καταδιαιω* ἀρκούμεθα παρατιθέμενοι τάδε: Ἰσαί. Ἀποσπ. 1, 11 «τοῖς διαιωσι μέγιστα ἦν σημεῖα τοῦ ψεῦδεσθαι τούτους καὶ *κατεδιήτησαν αὐτῶν*». Δημοσθ. Πρὸς Ἀπατούρ. 16 «ἦσθετο ὁμογνώμονας ὄντας ἐμὲ καὶ τὸν Φώκριτον καὶ ἔγνω *καταδιαιτήσοντας* ἡμᾶς ἑαυτοῦ» καὶ Πρὸς Βοιωτ. περὶ τοῦ ὀνόματ. 37 «ἔρημην (τὴν δίκην) *εἰάσας καταδιαιτῆσαι*» καὶ Πρὸς Βοιωτ. ὑπὲρ προικὸς 17 «οὐκ ἀπαντήσαντος πρὸς τὸν διαιτητὴν *ἔρημην (τὴν δίκην) κατεδιήτησεν αὐτοῦ*» καὶ Κατὰ Μειδίου 92 «ἔρημον *καταδιαιτησάντων* αὐτοῦ τηλικαύτην *δίκην*» καὶ 96 «τὴν δίκην ἢ *κατεδιήτησεν*» καὶ 84 «ὡς οὐτ' ἐγὼ συνεχώρουν οὐθ' οὗτος ἀπίντα, τῆς δ' ὥρας ἐγίγνετ' ὀσπέ, *κατεδιήτησε (τὴν δίαιταν)*», ἔνθα ὁ Weil (Plaidoyers politiques de Demosthène) σημειοῦται «*κατεδιήτησεν, condamna par jugement arbitral*» καὶ Πρὸς Καλλικλ. 31 «αὐτὸς *ἔρημην μου καταδεδήτηται* τοιαύτην ἑτέραν *δίκην*». Ἰσοδύναμον τὸ *καταδιαιω* τὴν δίκην εἶναι ἐπὶ διαιτητῶν τὸ *καταγιγνώσκω* τινος *τὴν δίαιταν*, οὗ παράδειγμα παρέχει ἡμῖν ὁ Δημοσθένης Πρὸς Ἀπατούρ. 33 «ἔρημην αὐτοῦ ἐν τῇ ἀποδημία *κατέγνω τὴν δίαιταν*». Ἄξιον σημειώσεως εἶναι καὶ τὸδε: καθάπερ τὸ *καταγιγνώσκω* ἀντίκειται τῷ *ἀπογιγνώσκω* καὶ τὸ *καταψηφίζομαι* τῷ *ἀποψηφίζομαι* καὶ τὸ *καταδικάζω* τῷ *ἀποδικάζω*, οὕτω τὸ *καταδιαιω* ἀντιτίθεται τῷ *ἀποδιαιω*, ἣτοι *δικάζω* ὡς *διαιτητής* φέρω τὴν ψῆφον ὑπὲρ τινος, ψῆφον ἀπολύουσιν. Παραδείγματα βλέπει τις παρ' Ἰσαίῳ Ἀποσπ. 1, 12 «οἱ διαιτηταὶ αὐτῶν *ἀπεδιήτησαν*» παρὰ Δημοσθένει Πρὸς Βοιωτ. ὑπὲρ προικὸς 17 «*ἀπεδιήτησέ μου ὁ διαιτητής*» καὶ Κατὰ Μειδίου 93

«τὴν δίαιταν ἀντὶ ἁποδαιτήσομεν» καὶ Πρὸς Τιμόθ. 19 «ὁ δαιτητῆς οὐ κατεδίηται, ἀλλ' ἀπιὼν ὄχεται ἀποδαιτήσας τούτου τὴν δίαιταν». Ἐλέχθη δὲ καὶ ἐπὶ πάθους δίκη ἀποδεδιητημένη ὑπὸ τοῦ Δημοσθένους ἐν τῷ Κατὰ Μειδίου 85 «ἦν (δίαιταν) καταδεδιητήκει ταύτην ἀποδεδιητημένην ἀποφαίνειν» καὶ 96 «ἦν (δίκην) κατεδίητησεν ἀποδεδιητημένην ἀπέφηνε» Πρὸβλ. καὶ τὸ δίκη δεδικασμένη παρ' Ἀντιφῶντι Περὶ τοῦ Ἡρώδ. φόνου 87. Περὶ τῶν ἀλλήλοις ἀντικειμένων τούτων ρημάτων ὁ Valesius εἰς Ἄρποκρατίωνα γράφει «Ἀπογνῶναι. Contrarium καταγνῶναι. Aeschines περὶ παραπρ. initio: et κατὰ Κτησιφ. pag. 60 et Demosthenes κατὰ Ἀνδροτίωνος et similiter ἀποδαιτᾶσθαι et καταδαιτᾶσθαι de arbitris eodem sensu dicitur, quo ἀπογνῶναι et καταγνῶναι de iudicibus. Dem. Πρὸς Βοιωτὸν de materna dote sic sæpe loquitur». Περὶ τοῦ ἀπογνώσκω καὶ καταγνώσκω ἴδε κατωτέρω. Ἐν προσθήκῃς μέρει παρατηρητέον ὅτι ἐν τῷ Ὀνομαστικῷ τοῦ Πολυδεύκου, Η', 64, κεῖται καὶ τὸ ἐπιθέτον δαιτήσιμος δηλοῦν τὸν ἀνήκοντα εἰς δαιτητήν, τὸν δυνάμενον νὰ ὑπαχθῇ εἰς δίαιταν. Τοῦ ἐπιθέτου τούτου δυνάμεθα καὶ ἡμεῖς νὰ ποιῶμεθα χρῆσιν, καλοῦντες δαιτησίμους δίκας τὰς ὑπαγομένας εἰς δαιτητὰς ἢ δυνάμενας κριθῆναι ὑπὸ δαιτητῶν κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὰς μὴ τοιαύτας, οἷον τὰς γαμικὰς καὶ ἄλλας.

Κ'

Ἐν τῇ διατάξει τοῦ ἄρθρου 872 τῆς πολιτικῆς δικονομίας κεῖται «ἐν τῇ περὶ ἐκτελέσεως δίκη συγχωροῦνται μόνον ἐκκαθαρισμένοι ἐνστάσεις», ὅπερ δηλοῖ ὅτι ἐπὶ τῶν εἰς τὴν ἀναγκαστὴν¹ ἐκτέλεσιν ἀναφερομένων δικῶν εἰσαγώγμοι εἶναι μόναι αἱ ἐνστάσεις, αἵτινες δύνανται νὰ ἀποδειχθῶσιν ἐν ἣ προτείνονται συνεδρία. Πρὸβλ. καὶ ΥΛΣ' νόμον τῆς 29 μαΐου 1871 περὶ εἰσπράξεως τῶν δημοσίων ἐσόδων ἄρθρ. 51, ἐνθα φέρεται «ἡ περὶ ἐξοφλήσεως ἐνστασις πρέπει νὰ ἦναι ἐκκαθαρισμένη». Ὁ ὅρος ἐκκαθαρισμένη ἐνστασις, δι' οὗ ἐξηλληνίσθη τὸ liquide Einreden τοῦ γερμανικοῦ κειμένου τῆς πολιτικῆς δικονομίας καὶ ὃν διὰ στόματος ἔχουσιν οἱ τε συγγραφεῖς καὶ οἱ δικολόγοι, εἶναι ἀπροσδιόνυσος εἰς δῆλωσιν τῆς σκοπουμένης ἐννοίας. Λέγει μὲν ὁ Πλούταρχος Ἡθικ. 64, F, «ἐκκαθαῖραι λογισμὸν» (perpurigare ra-

¹) Ἴδε καὶ πολιτ. δικονομ. ἄρθρ. 729 ὡς μετερρυθμίσθη ὑπὸ τοῦ ΓΦΟΓ' νόμου τῆς 22 φεβρουαρίου 1910.

tionēs), ὅπερ συνηθέστατον καὶ ἐν τῇ κοινῇ γλώσσῃ («*ἐκκαθαρίζω λογαριασμόν*»),¹ ἀλλ' ἀκριβέστερον οἱ βυζαντινοὶ νόμοι, μεταγραφέντος ἐν αὐτοῖς τοῦ *liquidā* τῶν ρωμαϊκῶν διὰ τοῦ *φανερὰ*, καλοῦσι τὴν ἔνστασιν, ἧς πρόχειρος εἶναι ἢ ἀπόδειξις, *φανερὰν*, ὡς ἐπὶ ἐνστάσεως συψηφισμοῦ ὁ νόμος 38 τῶν Βασιλικῶν (ΚΔ', Γ') ὀρίζει ὅτι, ἵνα ἡ ἔνστασις αὕτη ἦναι εἰσαγωγίμος, ἀνάγκη νὰ ἦναι *φανερὰ* («οἱ ἀντέλλογοι γίνονται, ἐὰν μόνον *φανερὸν*² ἔστι τὸ χρέος») ἢ, ὡς κελεῖται ὁ Ἰουστινιανός, *causa, ex qua compensatur, liquidā sit et non multis ambagibus innodata, sed possit iudici facile exitum sui praestare. L. 14 § 1 Cod. (4, 31)*. Ἐπειδὴ τὸ ἐν τῇ βυζαντιακῇ νομοθεσίᾳ, ἧτις εἶναι ἢ παρ' ἡμῶν ἰσχύουσα ἀστική νομοθεσία, ἐπὶ ὁμοίας κείμενον ἐπίθετον *φανερὸς* εἶναι ἱκανῶς δηλωτικὸς τοῦ πράγματος, νομίζομεν ὅτι πρέπον εἶναι νὰ ἀπελαθῇ ἐκ τῆς καθ' ἡμᾶς νομικῆς γλώσσης τὸ *ἐκκαθαρισμένη* ἔνστασις, εἰσαχθῆ δὲ εἰς αὐτὴν τὸ τῆς βυζαντιακῆς γλώσσης *φανερὰ* ἔνστασις. Ρητέον ὡσαύτως καὶ *φανερὰ* ἀπαίτησις ἀντὶ τοῦ ἐν ἄρθρῳ 922 καὶ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ τοῦ ἄρθρου 854 τῆς πολιτικῆς δικονομίας ἀπαντῶντος ὄρου *καθαρισμένη* ἢ *ἐκκαθαρισμένη*, τοῦτο μὲν διότι ἡ μετοχὴ αὕτη εἶναι ἀπροσφνής εἰς δῆλωσιν ἀπαιτήσεως κατὰ ποσὸν καὶ κατὰ ποιὸν ὠρισμένης, τοῦτο δὲ διότι ἐξηρέθη κατὰ σχολιὰν μετάφρασιν τοῦ *liquide Forderung* τοῦ γερμανικοῦ κειμένου τῆς δικονομίας.

Τοῦ ρήματος *ἐκκαθαρίζω* καὶ τοῦ ὀνόματος *ἐκκαθαρίσις* γίνεται παρ' ἡμῶν χρῆσις καὶ ἐπὶ ἄλλων ἔννοιῶν, οἷον τοῦ ὀρισμοῦ τῆς ἐκτιστεάς τοῖς δικηγόροις, τοῖς συμβολαιογράφοις καὶ τοῖς κλητῆρσιν ἀντιμισθίας, τῆς καταψηφιστέας τοῦ ἠτηθέντος διαδίκου δικαστικῆς δαπάνης καὶ τῆς ἐπιδικαστέας τῷ νικήσαντι ἀποζημιώσεως, κατὰ ρῆμα μεθερμηνευθειῶν τῶν ἐν τῷ γερμανικῷ κειμένῳ τῆς πολιτικῆς δικονομίας (ἄρθρ. 218, 224, 850) ρήσεων *liquidiren die Kosten, die Kostenliquidation, die Liquidation des Schadenersatzes*, αἷς ὅμοιαι εἶναι αἱ τῶν γαλλικῶν νόμων *liquidier les dépens, la liquidation des dépens, liquidier les dommages-intérêts*, καὶ τῶν ἰταλικῶν *liquidazione delle spese, liquidazione dei danni*. Ἄλλ' οἱ θέλοντες νὰ ἀπαλ-

¹) Παρατηρητέον ὅτι ἐν τοῖς Βασιλικῶσι ἐπὶ ἐκκαθαρίσεως λογαριασμοῦ γίνεται χρῆσις τοῦ ρήματος *καθαροποιῶ-ποιῶμαι*, οἷον ἐν τοῖς νόμοις 12 καὶ 16 (Ξ', ΝΒ') ἐν οἷς φέρεται «ἕως οὗ ὁ λόγος δοθῇ καὶ *καθαροποιηθῇ*» καὶ «ἀναγκάζονται *καθαροποιῆσαι* τῷ δημοσίῳ» (*coaguntur purgare rationes fisci*). Πρβλ. καὶ σχολ. «*χρῆ πρότερον καθαρόν τὸν λόγον γενέσθαι* τοῦ φίσκου».

²) *Σαφές* κατὰ Θεόφιλον ἐν Εἰσ. § 39 (Δ', Γ').

λάττωσι τὴν γλῶσσαν παντὸς ξενικοῦ καὶ ἀδοκίμου ὀφείλουσι νὰ φεύγῳσι τὰ ἐκκαθαρίζῳ καὶ ἐκκαθάρισις, ἀντ' αὐτῶν δὲ νὰ παραλαμβάνωσι τὰ ῥήματα ὀρίζῳ¹ (ἢ προσδιορίζῳ) ἢ τάσσω ἢ λογίζομαι ἢ τιμῶμαι ἢ διατιμῶ τὴν δικαστικὴν δαπάνην, τὴν ἀποζημίωσιν κτλ. καὶ τὰ ὀνόματα ὁ ὀρισμός (ἢ ὁ προσδιορισμός) ἢ ἡ τάξις ἢ ὁ λογισμὸς ἢ ἡ τίμησις ἢ ἡ διατίμησις τῆς δικαστικῆς δαπάνης ἢ τῆς ἀποζημίωσεως κτλ. ἢ εἴ τι ἄλλο ἐμφερὲς τὴν ἔννοιαν ῥῆμα ἢ ὄνομα. Καθ' ἡμᾶς προκριτότερα εἶναι τὰ διατιμῶ καὶ διατίμησις, διότι καὶ τῇ νέᾳ ἑλληνικῇ γλώσσῃ οὐχὶ ἀσυνήθη καὶ τοῦ καθ' ἡμᾶς νομικοῦ φρασσιολογίου οὐχὶ ἀλλότρια ὑπάρχουσιν. Ἴδε διάταγμα τῆς 11/23 ὀκτωβρίου 1834 περὶ ποινικῆς διατιμῆσεως.

ΚΑ΄

Οὐδεὶς ἀγνοεῖ τὸν ἐν ταῖς νεωτέραις νομοθεσίαις ἐγκεκαινισμένον θεσμόν τῶν ἐκτελεστικῶν διαθήκης, περὶ οὗ ἐν Ἑλλάδι κεῖται μόνη ἡ 68^η Νεαρά τοῦ αὐτοκράτορος Λέοντος τοῦ Σοφοῦ. Ἐν τῇ Νεαρᾷ ταύτῃ καὶ ἐκεῖνοι πρὸς «ὄσοις οἱ τὸν βίον ἀπολιμπάνοντες χρησταῖς περὶ αὐτῶν ὑπολήψουσιν ἐπὶ τοῦτο προτρεπόμενοι διατάξεις, αἱ περὶ τῶν ὑπόντων ἤρσαν πραγμάτων, ἐγχειρίζουσι (testamentarias de rebus suis præscriptiones committunt), καὶ μετὰ τὴν ἐκδημίαν πιστεύουσι τὴν διοίκησιν», καλοῦνται ἐπίτροποι ὀρθῶς δ' ὁμως διὰ τὸ πολυσήμαντον δὲν ἐπεκράτησε παρ' ἡμῖν ὁ ὅρος οὗτος, ἀλλ' ἐκ μεταφράσεως τοῦ exécuteurs testamentaires τῆς γαλλικῆς, τοῦ esecutori testamentari τῆς ἰταλικῆς καὶ τοῦ Testamentsvollstrecker τῆς γερμανικῆς νομοθεσίας συνήθης ἀπέβη ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς νομικῇ γλώσσῃ ὁ ὅρος ἐκτελεσταὶ διαθήκης· ἀπαντᾶ δὲ τὸ πρῶτον ἐν τῷ καταργηθέντι περὶ διαθηκῶν ψηφίσματι τῆς 11 φεβρουαρίου 1830, ἀρθρῷ 16. Εἶναι μὲν ὁ ὅρος οὗτος δηλωτικὸς τοῦ πράγματος, ἀλλ' ἐπειδὴ ἐν τῷ ἀτικῷ δικαίῳ ὑπάρχει ὁ ὅρος ἐπιμεληταί, ὅστις ὁμοίως ἔχεται ἐννοίας, πρέπον εἶναι νὰ προκριθῇ ἡ χρῆσις τοῦ ἑλληνικωτάτου τούτου ὅρου τῆς τοῦ ἐκφύλου ἐκτελεσταὶ διαθήκης,² ὡς ἐγένετο ἐν τῷ ἰονίῳ κώδικι, ἀρθρῷ

¹) Τοῦ ῥήματος τούτου γίνεται χρῆσις ἐν ἀρθρῷ 128 τῆς ποινικῆς δικονομίας καὶ ἐν τοῖς μεταρρυθμίασιν αὐτὸ νόμοις ΓΦΜΖ' τοῦ 1910, ἀρθρ. 12 καὶ ΓΦΞΑ' τοῦ 1910, ἀρθρ. 3.

²) Ὁ Κομμανοῦδης μνημονεῖ ἐν τῇ Συναγωγῇ νέων λέξεων καὶ τὴν λέξιν διαθηκοτελεσταὶ παρατηρεῖ δ' ὁμως ὅτι «συνήθως νῦν εὐχρηστεῖ τὸ ἐκτελεσταὶ διαθήκης».

938 κέξ.¹ Παραδείγματα τῆς ὑπὸ τῶν παλαιῶν χρήσεως οὐ μόνον τοῦ ὀνόματος *ἐπιμεληταί*, ἀλλὰ καὶ τοῦ ῥήματος *ἐπιμελοῦμαι* ἐπὶ τῆς ἐν τῷ λόγῳ ὑποκειμένης ἐννοίας ἀπαντῶσιν ἐν ταῖς παρὰ Διογένηι τῷ Λαερτίῳ φερομέναις διαθήκαις τῶν φιλοσόφων Ἀριστοτέλους, Θεοφράστου, Στράτωνος καὶ Λύκωνος, ὧν τινα ἐνθάδε καταλέγομεν. Διογένης. Λαερτ. Ε', 12 «ἕως ἂν Νικάνωρ καταλάβῃ, *ἐπιμελεῖσθαι* Ἀριστομένη, Τίμαρχον... τῶν τε παιδίων καὶ Ἐρπυλλίδος καὶ τῶν καταλειμμένων», 56 «ἐπιμεληταί τῶν ἐν τῇ διαθήκῃ γεγραμμένων ἔστωσαν Ἴππαρχος, Νηλεὺς κλ., 62 «ἐπιμεληταί ἔστωσαν τῶν κατὰ τὴν διαθήκην οἶδε, Ὀλυμπικός, Ἀριστείδης, Μνησιγένης κλ.» καὶ 70 «περὶ τῆς ἐκφορᾶς καὶ καύσεως *ἐπιμεληθήτωσαν* Βούλων καὶ Καλλίνος». ² Τὸ προκείμενον ὄνομα κεῖται καὶ ἐν ἐπιγραφῇ τῆς Καλαυρείας δεδημοσιευμένη ὑπὸ τοῦ Ρεγκαβῆ ἐν ταῖς *Antiquités Helléniques*, τόμ. II, σελ. 464, ὑπὸ τοῦ Cauet ἐν τῷ *Delectus inscriptionum græcarum*, σελ. 30, καὶ ἐν τῷ *Recueil*, II, σελ. 102, καὶ ἧς τὸ οἰκεῖον χωρίον ἔχει ὧδε: «τοὺς *ἐπιμελητάς* τοὺς αἰρεθέντας τά τε λοιπὰ *ἐπιμελεῖσθαι* ὡς ὅτι χαριέστατα καὶ ὄκα κα (= ὅτε ἂν) ἂ θυσία ἦ», κατὰ δὲ τὴν ἐν τῷ *Recueil* γαλλιστὶ μεθερμηνείαν *les exécuteurs choisis régleront tout pour le mieux et veilleront en particulier à ce que le sacrifice soit célébré à sa date.* Ἴδε καὶ σελ. 114 τοῦ *Recueil* καὶ Schulin *Das griechische Testament verglichen mit dem römischen*. Basel, 1882. Περὶ δὲ τῶν *ἐπιμελητῶν* διαθήκης καθόλου κατὰ τὸ ἀττικὸν δίκαιον ἴδε Beauchet, III, σελ. 699 κέξ. Lipsius, σελ. 565.

¹) Καὶ ὁ Μομφερράτος ἐν τῇ ὑπ' αὐτοῦ φιλοπονηθεῖσῃ ἱστορικῇ πραγματείᾳ περὶ ἐκτελεστῶν διαθήκης, σελ. 70 καὶ 59, νομίζων «τὸ ὄνομα τῶν *ἐκτελεστῶν* ξενικόν», συνίστησιν «ἐν τοῖς νεωτέροις ἑλληνικοῖς νόμοις νὰ ὀνομάζωνται *ἐπιμεληταί*, ὀβελιζομένου τοῦ φραγκικοῦ ὀνόματος τῶν ἐκτελεστῶν». Ὁρθῶς μὲν προαιρεῖται τὴν χρῆσιν τοῦ *ἐπιμεληταί* καὶ ὁ ἐν Χαλκίδι δικηγόρος Ε. Στεφανίδης ἐν διατριβῇ καταχωρισμένη ἐν Νομικῇ Ἐπιθεωρήσει. τόμ. Β', σελ. 4, ἡμαρτε δ' ὅμως ὑπολαβῶν ὅτι ἐν τῷ ἰονίῳ κώδικι ἐγένετο τὸ πρῶτον χρῆσις τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος ὀνόματος.

²) Ἀξιόλογον ἐριμνευτικὴν πραγματείαν περὶ τῶν μνημονευθειῶν διαθηκῶν τοῦ Ἀριστοτέλους, τοῦ Θεοφράστου καὶ τοῦ Στράτωνος, ὡς καὶ τῶν τοῦ Πλάτωνος, τοῦ Λύκωνος καὶ τοῦ Ἐπικούρου, αἵτινες ὡσαύτως φέρονται παρὰ Διογένηι τῷ Λαερτίῳ, Γ', 41-43· Ε', 69-74· Γ', 16-22, ἐφιλοπόνησεν ὁ ἐγκριτος δικηγόρος Ι. Φραγκιάς καταχωρισθεῖσαν ἐν τῇ Νομικῇ Ἐπιθεωρήσει, τόμ. Γ', σελ. 1-22, Ε', 97-116, 193-211, ἧς μνεῖαν ποιεῖται καὶ ὁ Lipsius, σελ. 564, σημ. 63. Περὶ τῶν διαθηκῶν τούτων (*Die Testamente der griechischen Philosophen*) διέλαβε καὶ ὁ Bruns ἐν τῷ *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte*, I, σελ. 1-52.

ΚΒ'

Οὐδαμῶς μὲν ἀμφιβάλλομεν ὅτι τὸ ἐπίθετον *ἐλεύθερος* ἐν ταῖς φράσεσιν *ἐλεύθερον κτήμα*, *ἐλευθέρα περιουσία*, παρελήφθη ἐκ τῆς γαλιλικῆς γλώσσης, κατὰ ῥῆμα μεταφρασθέντος τοῦ ἐπιθέτου *libre* εἰς δήλωσιν οὐσίας ἢ κτήματος μὴ *ὑποκειμένου* (non hypothecqué), ἀλλ' οὐδαμῶς ἀποστέργομεν τὴν χρῆσιν αὐτοῦ, διότι ἐπὶ τοιαύτης ἐννοίας τὸ ἐπίθετον ἀπαντᾷ καὶ ἐν τῇ παλαιᾷ γλώσσῃ, ὡς ἐμφαίνεται ἐκ τῶνδε τῶν χωρίων. Δημοσθ. Πρὸς Λάριτι. 21 «ἔστιν ἐν τῇ συγγραφῇ ὅτι ὑποτιθέασι ταῦτ' *ἐλευθέρα* καὶ οὐδενὶ οὐδὲν ὀφείλοντες» καὶ 22 «τὸν νεανίσκον τὸν δανείσαντα ἐξηπάτησαν ὡς ἐπὶ *ἐλευθέροις* τοῖς χρήμασι δανειζόμενοι». Ἰσαϊ. Περὶ τοῦ Ἀριστάρχ. κλήρ. 17 «ὁ κλήρος *ἐλεύθερος* ἦν καὶ τῆς ἡμῆς μητρὸς ἐγένετο». Ἀριστοτέλ. Ἀθηναίων πολιτ. 4 «οὐσίαν ἀποφαίνοντας οὐκ ἔλαττον ἢ ἑκατὸν μνῶν *ἐλευθέραν*». Θεόφραστ. παρὰ Στοβαίῳ Ἀνθολογ. μδ', 22 «παρ' οἷς ἀναγραφὴ τῶν κτημάτων ἐστὶ καὶ τῶν συμβολαίων, ἔξ ἐκείνων ἔστι μαθεῖν εἰ *ἐλευθέρα* καὶ ἀνέπαφα καὶ τὰ αὐτοῦ πωλεῖ δικαίως». ¹ Φέρεται δὲ καὶ ἐν

¹) Εἰρήσθω ἡμῖν ἐν παρέργῳ ὅτι τὸ *ἐλεύθερον κτήμα* ἐκαλεῖτο ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων καὶ *ἀσικτον*, ἦτοι *μὴ ἐστιγμένον χωρίον*, διότι τοῖς μὲν ὑποτιθεμένοις, εἰς ὑποθήκην δηλονότι διδομένοις, χωρίοις, *ἐγκατεπήγνον στήλην*, ταῖς δὲ ὑποτιθεμέναις οἰκίαις ἐπιτίθουν *σανίδιον*, ἅπερ ἐκάλουν *ὄρους*, εἰς ἐνδειξιν ὅτι τὸ χωρίον ἢ ἡ οἰκία ἦσαν *ὑποκείμενα χρέεσιν* ἐξεχάραττον δ' ἐπ' αὐτῶν τὸ χρέος καὶ τὸν χρήστην, ἵνα μὴ πλανηθεῖς ἕτερος ὡς ἐπὶ καθαρῶν δανείσῃ» (Μέγ. Ἐτυμολογ.)· τοῦτο δ' ἐκάλουν *στίζειν τὸ χωρίον, ἐστίχθαι τὸ χωρίον, ὄρους ἐφιστάναί τῳ χωρίῳ, ἀφορίζειν τὴν οὐσίαν καὶ ἀφωρισμένην οὐσίαν*. Ἐν τῷ Ὀνομαστικῷ τοῦ Πολυδεύκου, Γ', 85, φέρεται «ὄρους ἐφιστάναί χωρίῳ λίθος δ' ἦν ἢ στήλη τις δηλοῦσα ὡς ἐστὶν ὑπόχρεών τινι τὸ χωρίον· ἐπὶ δὲ τούτου ἐλέγετο *ἐστίχθαι τὸ χωρίον*, ὡς τὸ ἐναντίον *ἀσικτον*. τὸ δὲ ὑπόχρεον χωρίον καὶ *ὑπόβολον*». Ἐν δὲ τοῖς Ἀνεκδότοις τοῦ Βεγκήρου, 1, σελ. 245 ἀναγνώσκειται «ἔστιν ὁ ὄρος καὶ σανίδιον τὸ ἐπιτιθέμενον ταῖς οἰκίαις καὶ τοῖς χωρίοις ἐγκαταπηγνύμενον τοῖς ἐνεχυριαζομένοις πρὸς ἃ ὀφείλουσιν οἱ δεσπότες καὶ ἐπιγέγραπται αὐτοῖς αὐτὸ τοῦτο, ὅτι πρὸς δάνειον κατέχεται τοῦτο τὸ χωρίον, ἢδε ἡ οἰκία». Περὶ τῶν τοιούτων ὄρων πολλάκις γίνεται λόγος παρὰ τοῖς ἀττικοῖς ρήτορσιν. Ἴδε Ἰσαϊ. Περὶ τοῦ Φιλοκτήμ. κλήρου 36. Δημοσθέν. Πρὸς Σπουδίαν 6. Πρὸς Ὀνήτορα Β', 1, 3, 4, 12, 13. Πρὸς Τιμόθεον 1, 12, 13, 61. Πρὸς Φαίνιππον 5 Κατὰ Ἀριστοτέλει. Α', 69. Πάμπολλα δὲ παραδείγματα ὄρων εἶναι συναλεγμένα ἐν τῷ Recueil Des inscriptions juridiques grecques, 1, σελ. 108 - 118, ἔξ ὧν ἀρκούμεθα μνημονεύοντες τὰ τρία τάδε: «Ὄρος οἰκίας ἐν προικί ἀποτετιμημένης (τουτέστιν ὑποκειμένης, ὑποθηκηνεμένης.) Η Η Η (τουτέστι 300

τῇ ἐπιγραφῇ τῆς Ἐφέσου (Ἐπετηρ. τόμ. ΙΑ', σελ. 111) «εἰ δέ τινες [ὑποθέ]ντες¹ ἄλλοις κτήματα δεδανεισμένοι εἰσὶ παρ' ἑτέρων ὡς ἐπ' ἐλευθέροις [τοῖς] κτήμασιν», ἔνθα τὸ *ἐλευθέρων κτήματα* ὁ μὲν ἄγγλος ἐκδότης τῆς ἐπιγραφῆς (Wood Discoveries at Ephesos, London, 1877) μεθερμηνεῖ *unicumbered property*, οἱ δὲ γαλάται ἐκδότηι ἐν τῷ *Recueil Des iscriptions juridiques*, I, σελ. 34, *fonds libres*. Κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸ *ἐλεύθερον κτήμα* ἐν τοῖς νόμοις φέρονται καὶ ἐν τῇ συνηθείᾳ κυκλοῦνται τὰ *ἐνυπόθηκον* καὶ *ὑποθηκευμένον κτήμα* ἢ *πρᾶγμα*· ἀλλ' ἀντὶ τοῦ ἐπιθέτου *ἐνυπόθηκον*, ὅπερ παρὰ μόνους τοῖς Βυζαντινοῖς ἀπαντᾷ, καὶ τῆς παρακεκομμένης μετοχῆς *ὑποθηκευμένον*, ἣτις ἐσχηματίσθη ἐκ τοῦ ρήματος *ὑποθηκεύω*, αἰρετώτερον εἶναι νὰ παραλαμβάνηται τὸ ἐπίθετον *ὑπόχρεων κτήμα* ἢ *πρᾶγμα*, *ὑπόχρεως οὐσία*, ὅπερ ἐπὶ τῆς προκειμένης ἐννοίας φέρεται παρὰ τοῖς παλαιοῖς, ἢ ἡ μετοχὴ *ὑποτεθειμένον* ἢ *κάλλιον* ἢ μετοχὴ *ὑποκειμένον κτήμα* ἢ *πρᾶγμα*, *ὑποκειμένη οὐσία*, ἣτις οὐ μόνον ἐν τῇ παλαιᾷ γλώσσῃ εἶναι συνήθης, ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς βυζαντιακοῖς νόμοις πλεονάκις ἀπαντᾷ, ὡς ἐμφαίνεται ἐκ τῶν ἐνταῦθα παρατιθεμένων ρήσεων τῶν παλαιῶν καὶ τῶν χωρίων τῶν Βασιλικῶν. Καὶ τῆς ὑπὸ τῶν παλαιῶν χρήσεως τοῦ ἐπιθέτου *ὑπόχρεως* καὶ τῆς μετοχῆς *ὑποκειμένον* ἐπὶ τῆς διαληφθείσης ἐννοίας παρέχουσι τὰ παραδείγματα. Δημοσθ. Πρὸς Λάκρην. 12 «τὰ *ὑποκείμενα* τοῖς δανείασιν ἐξέστω ὑποθεῖναι καὶ ἀποδόσθαι τῆς αὐτῆς τιμῆς» καὶ Πρὸς Πολύκλ. 61 «τὰ παιδιά μικρά, ἢ δ' *οὐσία ὑπόχρεως*» καὶ Κατὰ Ἀφρόβου Β', 18 «ποῖ ἂν τραποῖμεθα; εἰς τὰ *ὑποκείμενα* τοῖς δανείασιν; ἀλλὰ τῶν ὑποθεμένων ἐστίν» καὶ Κατὰ Διονυσιοδώρ. 4 «ἔχων τό τε δάνειον καὶ τὴν

δραχμῶν) Ἀγνοκλεία» — «Ὅρος χωρίου καὶ οἰκίας ἀποτίμημα προικός (τουτέστιν ὑποθήκη πρὸς ἀσφάλειαν προικός) Πυθιοστράτη Μεγάλου Ἀναφλυστιοῦ ἰατροῦ XXX» (τουτέστι 3000 δραχμῶν) — «Ὅρος χωρίου καὶ οἰκίας ἀποτίμημα παιδί ὄρφανῶ (ἦτοι ὑποθήκη ὑπὲρ παιδὸς ὄρφανοῦ) Διογεῖτονος Προβαλισίου». Πλείονα περὶ πάντων τούτων ἀνάγνωθι παρὰ Beauchet, *Histoire du droit privé de la république athenienne* III, σελ. 348 κέξ. Meier und Schömann, σελ. 693. Dareste, Haussoulier καὶ Reinach ἐν τῷ *Recueil* I, σελ. 118 κέξ. καὶ Ἰδιῶς Hitzig, σελ. 70 καὶ Παππούλια, τόμ. Α', § 30. Ἴδε καὶ τὴν διατριβὴν τοῦ I. Τυπάλδου περὶ «Νομικῆς ἐρμηνείας τῶν ἐν τῇ ἄττικῇ ὄρων» ἐν τῷ *Περιοδικῷ Συγγράμματι Παρνασσῶ*, τόμ. Ζ', σελ. 389. Ἐκ τῶν ρηθέντων συμφανεστάτων καθίσταται ὅτι τὴν ἀνάγκην τῆς καλουμένης δημοσιότητος τῶν ὑποθηκῶν, «ἵνα μὴ πλανηθεῖς ἕτερος ὡς ἐπὶ καθαρῶ δανείσῃ», ἐφ' ἧς ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις ἐρεῖδεται ὁ θεσμὸς τῆς ὑποθήκης, συνήσθηοντο ἤδη οἱ παλαιοὶ Ἕλληνες.

¹) Κατὰ τὸν Wood τὸν ἐκδόντα τὸ πρῶτον τὴν ἐπιγραφὴν συμπληρωτέον τὸ χάσμα [ἐγγυῶ]ντες.

ἐργασίαν καὶ τὴν ναῦν τὴν ὑποκειμένην ἡμῖν». Δημοσθ. Πρὸς Τιμόθ. 11 «ἡ οὐσία ὑπόχρεως ἦν ἅπασα καὶ ὄροι αὐτῆς ἔστασαν... ἐξήκοντα δὲ τριηράρχοις τοῖς συνεκπλεύσασιν αὐτῷ ἑπτὰ μνῶν ἐκάστῳ ἢ ἄλλῃ οὐσία ὑλέκετο» καὶ 35 «ὑποκειμένων αὐτῷ τῶν ξύλων τοῦ ναύλιον». Ἰσαΐ. Περὶ τοῦ Φιλοκλήμ. κλήρ. 33 «οἰκίαν τετάρων καὶ τεσσαράκοντα μνῶν ὑποκειμένην ἀπέλυσε τῷ ἱεροφάντῃ» καὶ Περὶ τοῦ Ἀριστάρχ. κλήρ. 16 «εἰ ἦν ὑπόχρεως οὗτος ὁ κλήρος, οὔτ' ἂν χρήματα οὗτοι ὑπὲρ αὐτοῦ ἐξέτινον» καὶ 17 «οὔτοι ἄρα εἰς ὑπόχρεων οὐσίαν καὶ οἰκόθεν εἰσεποιοῦν σφᾶς αὐτούς, ἵνα καὶ τὰ ὑπάρχοντα προσαπολέσειαν; οὐκ ἔστι ταῦτα, ἀλλ' ὁ κλήρος ἐλεύθερος ἦν». Φέρεται δὲ καὶ ἐν τῷ Ὀνομαστικῷ τοῦ Πολυδεύκου, Γ', 85 «στήλη τις δηλοῦσα ὡς ἔστιν ὑπόχρεών τινι τὸ χωρίον». Πρβλ. Παππούλιαν § 4, σελ. 17. Τῆς δ' ἐν τοῖς Βασιλικοῖς χρήσεως τῆς μετοχῆς ὑποκείμενον γέμει παραδειγμάτων τὸ εἰκοστὸν πέμπτον αὐτῶν βιβλίον, ὧν ἀρκούμεθα μνημονεύοντες τὰ ὀλίγιστα τάδε. Νόμ. 15 (ΚΕ', Β') «ὁ τὸ ἤδη ὑποκείμενον ὑποτιθέμενος ἐτέρῳ τὸν ἐντεῦθεν ἐκφεύγει κίνδυνον προλέγων» καὶ νόμ. 29 «ὑπόκειται τὰ ἐκ τῶν ὑποκειμένων δούλων τικτόμενα», νόμ. 13 (ΚΕ', Γ') «ἀγνοοῦντός σου τὰ ὑποκείμενά σοι ὁ χρεώστης πωλήσῃ», νόμ. 15 (ΚΕ', Δ') «ἀπὸ προγενεστέρου δανειστοῦ πρᾶγμα ἠγόρασεν ὑποκείμενον» καὶ νόμ. 18 «ὁ δανειστής τὸ ὑποκείμενον ὀρθῶς πωλήσας κωλύει τὸν χρεώστην ἀναλαβεῖν τὸ πρᾶγμα».

Ἄξιον παρατηρήσεως εἶναι ὅτι ὑπὸ τῶν παλαιῶν εἰς δήλωσιν μὲν τοῦ δίδω ὑποθήκην, τοῦ υποθηκεύω τῆς κοινῆς γλώσσης, ἐγίνετο χρῆσις τῆς ἐνεργητικῆς φωνῆς τοῦ ρήματος ὑποτίθημι ἢ ἀπλῶς τίθημι, εἰς δήλωσιν δὲ τοῦ λαμβάνω ὑποθήκην τῆς μέσης φωνῆς υποτίθεμαι¹ ἐντεῦθεν δὲ καὶ τὰ ἀφρηρημένα ὑπόθεσις καὶ θέσις ἐδήλουν τὴν ὑποθήκην ἢ ὑπερ ἢ συνήθεια καλεῖ ὑποθήκευσιν. Ἐν τοῖς Ἀνεκδότοις

¹) Ὁμοίως καὶ ἐπὶ τῆς υποθήκης πρὸς ἀσφάλειαν προικός ἢ μισθωθείσης ὀφρακτικῆς οὐσίας (ἀποτίμημα, ἀποτίμησις) οἱ παλαιοὶ εἰς δήλωσιν μὲν τοῦ δίδωαι τὸν ὀφειλέτην τοιαύτην ὑποθήκην ἔλεγον ἀποτιμᾶν, εἰς δήλωσιν δὲ τοῦ λαμβάνειν τὸν δανειστήν ἀποτιμᾶσθαι. Ἐν τοῖς Ἀνεκδότοις τοῦ Βεγκήρου, I, σελ. 200 κεῖται «ἐλέγετο παθητικῶς μὲν ἐπὶ τοῦ λαμβάνοντος ὑπὲρ τῆς νύμφης ἀποτίμημα (ὑποθήκη), ἐνεργητικῶς δὲ τὸ τοῦ διδόντος νυμφίου, οἷον ὁ νυμφίος πρὸς τὴν προῖκα τῆς γυναικὸς ἀπειμήσῃ τήνδε τὴν οἰκίαν, ἢ δὲ νύμφη, περὶ ἧς ἔδωκε προικός, ἀπειμήσατο τήνδε τὴν οἰκίαν». Ἴδε καὶ Πολυδεύκη Η', 142 καὶ Ἀρποκρατίωνα ἐν λ. Ἀποτιμηταὶ καὶ Ἡσύχιον ἐν λ. Ἀποτιμήσασθαι καὶ Δημοσθ. Πρὸς Ὀνήτορα Α', 5, 7, 26 καὶ Β', 11 καὶ Πρὸς Σπουδίαν 5 καὶ Δημοσθέν. Πρὸς Τιμόθ. 11. Beauchet II, σελ. 252 κέξ. III, σελ. 184. Petitus σελ. 552. Caillemer Ἀποτίμημα ἐν τῷ Dictionnaire τῶν Daremberg et Saglio I, σελ. 327. Hitzig σελ. 6, 42. Παππούλιαν σελ. 62.

τοῦ Βεγκήρου, Α', 263 φέρεται «θέσει τὴν ὑποθήκην, ὅταν δανείσῃται τις ἀργύριον ἐπὶ οἰκίᾳ ἢ χωρίῳ ἢ ἀνδραπόδῳ, οἱ ρήτορες θέσει καλοῦσιν». Ἐν δὲ τῷ Ὀνομαστικῷ τοῦ Πολυδεύκου, Γ', 84 ἀναγινώσκεται «*ὑποθήκην* θείεις ὁ δανειζόμενος, *ὑποθήκην* θέμενος ὁ δανείσας» καὶ Η', 142 «*θεῖναι* μὲν οἰκίαν ἐστὶ τὸ δοῦναι εἰς ὑποθήκην, *θέεθαι* δὲ τὸ λαβεῖν εἰς ὑποθήκην» καὶ ἐν τῷ Λεξικῷ τοῦ Ἀρποκρατίωνος «*θέσθαι* ἀντὶ τοῦ ὑποθήκην λαβεῖν», ἔνθα ὁ Valesius σημειοῦται: sic *θέσις* pro *hypotheca* et *oppignoratione* sumitur apud Demosth. Πρὸς Ἀπατούριον initio [§ 12] *πραθείσης τῆς νεῶς μ' μινῶν ὄσουπερ ἢ θέσις ἦν*» καὶ κατωτέρω «*θέτης* μήποτε θέτην λέγουσι τὸν ὑποθήκην τεθεικότα». Πρβλ. καὶ Ἰσαϊ. Περὶ Ἀριστάρχ. κλήρ. 24. Ἡ δὲ διαληφθεῖσα ἀντίθετος ἔννοια τοῦ ἐνεργητικοῦ καὶ μέσου τύπου τοῦ ρήματος *ὑποτίθημι* ἐμφαίνεται καὶ ἐκ πολλῶν ρήσεων τῶν ἀττικῶν ρητόρων, ὧν τινὰς καταλέγομεν ἐνθάδε. Δημοσθ. Κατὰ Ἀφόβου Α', 25 «*ὑποθεῖς* τῷ πατρὶ τὰνδράποδα» καὶ Κατὰ Ἀφόβου Β', 17 «*ὑποθεῖς* τὴν οἰκίαν καὶ τὰμαντοῦ πάντα» καὶ Πρὸς Πολύκλ. 7 «*ὑποθεῖς* τὴν οὐσίαν τὴν ἑμαντοῦ καὶ δανεισάμενος ἀργύριον ἐπληρωσάμην τὴν ναῦν» καὶ 55 «ἐκέλευον αὐτόν μοι δανείσαι *ὑποθέμενον* (τ. ἔ. λαβόντα εἰς ὑποθήκην) τὰ σκευὴ τῆς νεῶς» καὶ Πρὸς Λάκρ. 11 «*ὑποτιθέασι*, ταῦτα, οὐκ ὀφείλοντες ἐπὶ τούτοις ἄλλῳ οὐδενὶ οὐδὲν ἀργύριον» καὶ 21 «ἔστιν ἐν τῇ συγγραφῇ ὅτι *ὑποτιθέασι* ταῦτ' ἐλεύθερα». Δημοσθ. Πρὸς Τιμόθεον 13 «δάνεισμι ποιεῖται ἰδίᾳ παρ' ἐκάστου αὐτῶν τὰς ἑπτὰ μνᾶς καὶ *ὑποτίθησιν* αὐτοῖς τὴν οὐσίαν» καὶ 61 «ἄνευ ἐνεχύρων ὄφειλέ τισι τῶν πολιτῶν, οὐκ ἔχων *ὑποθεῖναι* τὰ ἄξια». Αἰσχίν. Κατὰ Κτησιφ. 104 «οὐκ εὐποροῦντος *ὑπέθεσαν* αὐτῷ τοῦ ταλάντου τὰς δημοσίας προσόδους». Ἰσοκράτ. Πρὸς Εὐθύνονον 2 «*δεδιῶς* τὰ πράγματα τὴν οὐσίαν *ὑπέθηκε*». Τέλος δ' εἰς δήλωσιν πάθους, ἦτοι τοῦ εἶναι τι, ὡς λέγει ἡ συνήθεια, *ἐνιπόθηκον* ἢ *ὑποθηκευμένον*, παρελαμβάνετο ὑπὸ τῶν παλαιῶν τὸ *ὑπόκειμαι*, οἷον ἢ οὐσία ἢ τὸ πρᾶγμα *ὑπόκειται*, ἢ *ὑποκειμένη* οὐσία ἢ τὸ *ὑποκείμενον* πρᾶγμα, τὰ *ὑποκείμενα* κτλ. Δημοσθ. Κατὰ Διονυσιοδώρ. 4 «ἔχων τό τε δάνειον καὶ τὴν ἐργασίαν καὶ τὴν ναῦν τὴν *ὑποκειμένην* ἡμῖν» καὶ Πρὸς Λάκρ. 12 «τὰ *ὑποκείμενα* τοῖς δανείσασιν ἐξέστω ὑποθεῖναι καὶ ἀποδόσθαι τῆς ὑπαρχούσης τιμῆς» καὶ Κατὰ Ἀφόβου Β', 18 «τὰ *ὑποκείμενα* τοῖς δανείσασιν; ἀλλὰ τῶν ὑποθεμένων ἐστίν». Δημοσθ. Πρὸς Τιμόθεον 11 «ἑπτὰ μινῶν ἐκάστῳ ἢ ἄλλη οὐσία *ὑπόκειται*» καὶ 35 «*ὑποκειμένων* αὐτῷ τῶν ξύλων τοῦ ναύλου». Ἰσαϊ. Περὶ τοῦ Φιλοκτῆμ. κλήρου 33 «*οἰκίαν* τετάρων καὶ τεσσαράζοντα μινῶν *ὑποκειμένην*».

Περὶ τοῦ *τίθημι* καὶ *τίθεμαι ἐνέχυρον* ἢ *ὑποθήκην* καὶ περὶ τοῦ *ὑποτίθημι* καὶ *ὑποτίθεμαι* καὶ *ὑπόκειμαι* διέλαβε καὶ ὁ Ἀσώπιος. Καταχωρίζομεν ἐνθάδε τὰ ὑπὸ τοῦ αἰοιδίου ἀνδρὸς ἐν τῷ Περὶ ἑλλην. συντάξεως Περίοδ. Β', σελ. 311 γεγραμμένα «*Τίθεναι ὑποθήκην* ἢ *ἐνέχυρον* λέγεται περὶ τοῦ δίδοντος τὴν ὑποθήκην ἢ τὸ ἐνέχυρον καὶ ἐπ' αὐτοῖς δανειζομένον χρήματα, *τίθεσθαι ὑποθήκην* ἢ *ἐνέχυρον* περὶ τοῦ ποιοῦντος αὐτῷ δοθῆναι ἤτοι περὶ τοῦ λαμβάνοντος τὴν ὑποθήκην ἢ τὸ ἐνέχυρον καὶ ἐπ' αὐτοῖς δανειζόντος χρήματα. Λέγεται δὲ συνηθέστερον πληθυντικῶς *ἐνέχυρα* ἢ ἐνικῶς... Ἐκ τούτου ὁ ἐπὶ ὑποθήκῃ δανειζόμενος καλεῖται *θέτης* καὶ *θείς* ἢ ὑποθήκη. Τὸ αὐτὸ δὲ ἐκφέρεται καὶ διὰ τοῦ *ὑποτιθέναι* καὶ *ὑποτιθέσθαι* «ὑποτίθησι μὲν ὁ δανειζόμενος τὰ ἐνέχυρα, ὑποτίθεται δὲ ὁ λαμβάνων» (Ἡρωδίω-νος)... Ἐκ τούτου τὸ ὄνομα *ὑποθήκη*, οἷον ὑποβάθρα καὶ κρηπίς, ἐφ' ἧς τὸ δάνειον στηρίζεται καὶ τὸ *ὑποτιθέσθαι* δὲ οὐδὲν ἕτερον ἢ *βάσιν* ἐαυτῷ *ὑποτιθέναι*, ταύτῃ ἐξασφαλιζόμενον, καὶ ὑπόθεσις διὰ τοῦτο ἐνίοτε ἢ ὑποθήκη. Περὶ δὲ τῶν πραγμάτων λέγεται *ὑποκεῖσθαι*».

Καὶ ταῦτα μὲν εἰρησθωσαν ἡμῖν περὶ τῆς ὑπὸ τῶν παλαιῶν χρήσεως τοῦ ἐνεργητικοῦ τύπου *ὑποτίθημι* καὶ τοῦ μέσου *ὑποτίθεμαι*. Ἐν δὲ τοῖς Βασιλικοῖς εἰς δὴλωσιν μὲν τοῦ διδόναι τὸν ὀφειλέτην ὑποθήκην (*hypothecam dare*) παραλαμβάνεται ἀντὶ τῆς ἐνεργητικῆς ἢ μέση φωνὴ *ὑποτίθεσθαι*, εἰς δὴλωσιν δὲ τοῦ λαμβάνειν τὸν δανειστήν ὑποθήκην (*hypothecam accipere*) γίνεται, ὡς ἐν τῇ συνηθείᾳ, *χρησις* τῆς περιφράσεως *λαμβάνειν ὑποθήκην*. Ἐκ παμπόλλων τῆς τοιαύτης χρήσεως μαρτυρίων καταλέγομεν τάδε. Νόμ. 5 (ΚΒ', Ε') «ἐὰν *ὑπόθωμαι* σοι (L. 7 § 1, 20, 4 *tibi obligaverim*) τὰ ἐσόμενά μοι» καὶ νόμ. 7 «ἄλλότριον ἀγρὸν *ὑπέθετό* μοι (L. 9 § 1 *pignori dedit*) ἢ γυνή». Νόμ. 9 (ΚΕ', Α') «ὁ ἄλλότριον *ὑποθέμενος* (L. 9 pr. 13, 7 *pignori dedit*) ὑπόκειται» καὶ νόμ. 38 «*ὑποθέμενός* σοι (L. 39 *pignori dedit*) ἀγρὸν συνεφώνησά σε νέμεσθαι» καὶ νόμ. 42 «*ὑπεθέμην* σοι (L. 43 pr. *pignori obligavit*) τόπον καὶ παρεσχόμεν τὰ δικαιώματα αὐτοῦ». Νόμ. 15 (ΚΕ', Β') «ὁ τὸ ἤδη ὑποκείμενον *ὑποτιθέμενος* ἑτέρῳ (L. 15 § 2, 20, 1 *alii secundo obligant creditori*) τὸν ἐντεῦθεν ἐκφεύγει κίνδυνον, προλέγων ὡς ὑπόκειται τὸ πρᾶγμα τῷδε» καὶ νόμ. 16 «ἄλλου τὸ πρᾶγμα μου *ὑποθεμένου* (L. 16 § 1 eod. *hypothecae data est*), ἐγὼ ἀποδέξωμαι, ἔκτοτε ἢ ὑποθήκῃ ἔρρωται· συναίνεσιν δὲ σχεδὸν ζητοῦμεν τῶν καὶ *ὑποθέσθαι* δυναμένων (*qui et pignori dare possunt*)». Νόμ. 5 (ΚΕ', Δ') «ὁ προκουράτωρ μάτην *ὑποτίθεται* (L. 1 C. 8, 16 *pignori dedit*) πρᾶγμα τοῦ δεσπότου». Ἄλλ' εἰ καὶ συνηθεστάτη εἶναι ἐν τοῖς Βασιλικοῖς ἢ *χρησις* τοῦ μέσου

τύπου *υποτίθεμαι* ἐπὶ τῆς ἐννοίας τοῦ δίδωμι *υποθήκη*ν, ἀπαντῶσι δ' ὅμως ἐνιαχοῦ αὐτῶν ἐπὶ τῆς ἐννοίας ταύτης παραδείγματα χρήσεως τοῦ ἐνεργητικοῦ τύπου *υποτίθημι*, οἷον ἐν νόμ. 16 (ΚΕ', Β') «τὸ ἀλλότριον ἰσχυρῶς *υποτίθημι*» καὶ ἐν νόμ. 10 (ΚΕ', Δ') «ὁ δωδωρησάμενος πρᾶγμα καὶ εἶτα *υποθεῖς* αὐτὸ» (L. 6 C. 8, 16 dat rignori).

ΚΓ'

Οἱ παντὸς βαθμοῦ πρέσβεις καὶ ἡ ἀκολουθία αὐτῶν κατὰ τὸ διεθνές δίκαιον ἔχουσι τὸ καλούμενον δικαίωμα τῆς ἑτεροδικίας (droit d'exterritorialité). Ὁ ὅρος οὗτος ἐν μὲν τῇ καθόλου αὐτοῦ ἐννοίᾳ δηλοῖ ὅτι οἱ πρέσβεις καὶ ἡ ἀκολουθία αὐτῶν εἶναι ἐξηρημένοι πάσης δικαιοδοσίας τοῦ κράτους, ἐν ᾧ ἀσκοῦσι τὴν λειτουργίαν αὐτῶν, ἢτοι τῆς δικαστικῆς (ποινικῆς ἢ ἀστικῆς), τῆς ἀστυνομικῆς, τῆς φορολογικῆς, ἐν δὲ τῇ ἐπὶ μέρους ὅτι εἶναι ἀπηλλαγμένοι μόνης τῆς δικαστικῆς. Οἱ θέλοντες τὴν ἐπὶ μέρους ταύτην ἐννοίαν τῆς ἐξαιρέσεως ἀπὸ τῆς δικαστικῆς δικαιοδοσίας δι' ἰδιαίτερον ὅρον καὶ διὰ καὶ μονολέκτως νὰ δηλώσῃ, δύνανται τοὺς μὲν πρέσβεις καὶ τὴν ἀκολουθίαν αὐτῶν νὰ καλῶσιν *ἀδωσιδίκοις*, τὸ δὲ πρᾶγμα *ἀδωσιδικίαν*, ἀπονεμομένης ταῖς λέξεσι ταύταις διὰ τὴν μετὰ τοῦ στερητικοῦ α σύνθεσιν ἐννοίας ἐναντίας ταῖς λέξεσι *δωσιδικος* καὶ *δωσιδικία*. Τῷ ὄντι τὸ μὲν ἄπλοῦν ὄνομα *δωσιδικος*, ἐν μὲν τῇ παλαιᾷ γλώσσῃ, ἀπαντῶν παρ' Ἡροδότῳ Γ', 42 («ἵνα *δωσιδικοὶ* εἶεν καὶ μὴ ἀλλήλους φέροίεν τε καὶ ἄγοιεν») καὶ παρὰ Πολυβίῳ Δ', δ', β «περὶ τῶν τεθνεώτων *δωσιδικοὺς* παρὰσχη τοὺς ἡδίκηκόςτας») ἐδήλου, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν *αὐτόδικον*, τὸν ἀφιέμενον εἰς τὴν δίκην (τὴν δικαιοσύνην) ἢ εἰς τὰ δικαστήρια καὶ παρ' αὐτῶν ἀπεκδεχόμενον ἀπόφασιν περὶ τοῦ δικαίου αὐτοῦ, ἀπονομήν δικαιοσύνης ἐν τῇ δὲ καθ' ἡμᾶς νομικῇ γλώσσῃ τὸ ὄνομα *δωσιδικία* εἶναι κοινότατον ἐπὶ τῆς ἐννοίας τῆς ὑπαγωγῆς διαδίκου ἢ δίκης εἰς τὸ δικαστήριον τὸ ἀρμόδιον εἰς τὸ δικάσαι. Αἱ δὲ λέξεις *ἀδωσιδικος* καὶ *ἀδωσιδικία*, αἷς, ὡς ἐρρήθη, ἀπονεμομένον ἐννοίαν ἀντίθετον, τῆς μὴ ὑπαγωγῆς εἰς τὴν δικαιοδοσίαν δικαστηρίου, εὐρέθησαν ἐν αἰγυπτιακοῖς παπύροις (ἴδε Greek Papyri in the British Museum II, σελ. 164, 167), ἐθησαύρισαν δὲ ὁ μὲν Herwerden ἐν τῷ Lexicon græcum, ὁ δὲ Crönert ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ Πασσωβείου λεξικοῦ (Handwörterbuch der griechischen Sprache von Passow).

ΚΑ΄

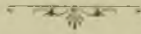
Πολλαχόθι τῶν νόμων ἀπαντῶσιν αἱ φράσεις *ἐνασκῶ* (οἱ ἐνασκουῦντες) *δημοσίαν ὑπηρεσίαν ἐν τῷ ἐσωτερικῷ ἢ ἐντὸς τοῦ κράτους, ἢ ἐν τῷ ἐξωτερικῷ ἢ ἐκτὸς τοῦ κράτους*. Αἱ ἔκφυλοι αὐται φράσεις προῆλθον ἐκ τῆς κατὰ ῥῆμα μεταφράσεως τῶν γαλλικῶν *exercer* (ἢ *remplir*) *une fonction dans l'interieur ἢ hors du territoire de l'état*, ὡς γίνεται δῆλον, ἵνα ἐνὶ καὶ μόνῳ χρῆσώμεθα παραδείγματι, ἐκ τῆς ἀντιβολῆς τοῦ ἐπιτροπικοῦ νόμου, ὅστις ἐν ἄρθρῳ 34 ὀρίζει ὅτι «ἀπαλλάσσονται τῆς ἐπιτροπείας οἱ ἐκτὸς τοῦ κράτους ἐπιτετραμμένοι *δημοσίαν ὑπηρεσίαν* καὶ τοῦ γαλλικοῦ ἀστικοῦ κώδικος, ὅστις ἐν ἄρθρῳ 428 διαγορεύει ὅτι *sont dispensés de sa tutelle les citoyens qui remplissent, hors du territoire de l'état, une mission du gouvernement*. Παραπλησία εἶναι καὶ ἡ διάταξις τοῦ ἰταλικοῦ ἀστικοῦ κώδικος ἐν ἄρθρῳ 278 ἐδ. 7' ὅτι *hanno diritto di essere dispensati dall'assumere l'esercizio della tutela coloro che abbiano missione dal governo fuori del regno*. Ἐν τῇ ἑλληνικῇ γλώσσει ἡ ἔννοια τῆς ἐν τῷ κράτει καὶ ἐκτὸς αὐτοῦ ἀρχῆς ἐδηλοῦτο ὑπὸ τῶν ἀλλήλοις ἀντικειμένων ἐπιθέτων *ἐνδημος* (ἀρχὴ) καὶ *ὑπερόριος* (ἀρχή), ἃ φέρονται ἐν νόμῳ παραγκειμένῳ ἐν τῷ Κατὰ Τιμάρχον λόγῳ τοῦ Αἰσχίνου 21 καὶ ἔχοντι ῥῆδε: «ἐάν τις Ἀθηναίων ἐταιρήσῃ, μὴ ἐξέστω αὐτῷ τῶν ἐννέα ἀρχόντων γενέσθαι, μηδὲ ἀρχὴν ἀρχέτω μηδεμίαν, μήτε *ἐνδημον* μήτε *ὑπερόριον*» ἢ, ὡς μετέγραψεν εἰς τὴν λατινικὴν ὁ Telfy ἐν τῇ «Συναγωγῇ τῶν ἀττικῶν νόμων» (*Corpus iur. attic*) § 1180, *si quis Atheniensis se prostituerit, ei non liceat in novem Archontes cooptari nec ullo fungi magistratu sive domi sive peregre*. Ἐγραψε δὲ καὶ ὁ Θουκυδίδης, Ε', 47 «ὀμνύντων Ἀθήνησιν ἡ βουλὴ καὶ αἱ *ἐνδημοὶ ἀρχαί*», ἔνθα ὁ ἐκδότης Boehme σημειοῦται ὅτι αἱ *ἐνδημοὶ ἀρχαί* z. B. die Archonten, stehen gegenüber den *ὑπερόριοι ἀρχαί*, zu denen z. B. die Strategen gehören. Πρὸβλ. καὶ Ἀριστοτέλ. Πολιτ. 1285β «καὶ τὰ *ἐνδημα* καὶ τὰ *ὑπερόρια* συνεχῶς ἦρχον» καὶ Ἀθηναίων πολιτ. 24 «*ἀρχαί* (ἦσαν) *ἐνδημοὶ* μὲν εἰς ἑπτακοσίους ἄνδρας, *ὑπερόριοι* δ' εἰς ἑπτακοσίους». ^{1,2}

¹⁾ Ἀκολούθως τούτοις τὸ ἐν τῷ Κανταβριγιακῷ λεξικῷ (ἐκδ. Houtsma) «*ἐπιδήμιος ἀρχων*, ὁ δῆμος τινὸς τῶν ἐν τῇ Ἀττικῇ ἀρχων» ὀρθῶς μετετέπωσεν εἰς τὸ *ἐνδημος ἀρχων* κτλ. ὁ ἐν Σμύρνῃ διαπρεπὴς δικηγόρος καὶ τῆς προγονικῆς γλώσσης καὶ τοῦ ἀττικοῦ δικαίου ὀτρηνρὸς θεράπων κ. Π. Φωτιάδης. Ἴδε Συμβολὰς αὐτοῦ εἰς τὸ ἀττικὸν δίκαιον ἐν Ἀθηνῶν, τόμ. Π', σελ. 15.

²⁾ Ἑλληνιστὶ λέγεται καὶ *ὑπερόριος στρατεία* (Διόδωρ. Β', 39) καὶ *ὑπερόριος*

Τούτου οὕτως ἔχοντας, οἱ ἔρασταὶ τῶν καλῶν ὀφείλουσι νὰ ἀπέχωνται τῶν μνημονευθειῶν ξενικῶν φράσεων καὶ νὰ ποιῶνται χρῆσιν τῶν ἑλληνικωτάτων τούτων· ἄρχω (οἱ ἄρχοντες) ἀρχὴν ἐνδημον, ἀρχω (οἱ ἄρχοντες) ἀρχὴν ὑπερόριον, οἶον οἱ πρόσβεις καὶ οἱ πρόξενοι. Τῶν περὶ ὧν ὁ λόγος ἐπιθέτων συνημμένων τῷ οὐσιαστικῷ λιποναύτης, ἐνδημος λιποναύτης, ὑπερόριος λιποναύτης, ἐγένετο χρῆσις ἐν τῇ ἐν ἔτει 1845 γενομένη ἐπισήμῳ μεταφράσει τοῦ τῇ 26 μαρτίου 1804 ἐκδοθέντος ψηφίσματος τῆς γαλλικῆς δημοκρατίας, ὅπερ κατὰ τὸν ΧΝΘ' νόμον τῆς 5 αὐγούστου 1861 ἰσχύει παρ' ἡμῖν ὡς ναυτικὸς ποινικὸς κῶδιξ, εἰς δὴλῶσιν τοῦ ἐνόχου λιποταξίας εἰς τὸ ἔσωτερικὸν καὶ τοῦ ἐνόχου λιποταξίας εἰς τὸ ἐξωτερικόν κατὰ τὴν ἀνελλήνιστον φρασιολογίαν τοῦ στρατιωτικοῦ ποινικοῦ νόμου. Παραδείγματα τῆς τοιαύτης χρῆσεως φέρονται ἐν τοῖς ἄρθροις 35 - 38 τοῦ μνημονευθέντος διατάγματος, ὧν τινὰ παρατιθέμεθα ἐνθάδε· «μὲ δεσμὰ τιμωρεῖται ὁ ὑπερόριος λιποναύτης, ὁ ἐνδημος λιποναύτης κτλ.», «ἡ διάρκεια τῆς ποινῆς τῶν ὑπερορίων λιποναυτῶν διπλασιάζεται», «ὡς ὑπερόριος λιποναύτης θεωρεῖται», «ὡς ἐνδημος λιποναύτης θεωρεῖται».

πόλεμος (Διον. Ἀλικαρνασ. Β', 12. Ζ', 19. Η', 32 καὶ 87. Θ', 17) καὶ ὑπερόριος ἀσχολία (Θουκυδ. Η', 72) καὶ ὑπερόριοι δίκαι (Λουκιαν. Δίς κατηγοροῦμ. 14) καὶ ὑπερόριος φωνή (ἐν Νεαρῷ 69 Λέοντος). Πρβλ. καὶ τὸ τοῦ Ξενοφάντος Ἄναβ. Ζ', α', 27 «προσόδου οὔσης κατ' ἐνιαυτὸν ἀπὸ τε τῶν ἐνδήμων καὶ ἐκ τῆς ὑπερορίας (ὑπον. γῆς ἢ χώρας) οὐ μείον χιλίων ταλάντων».

ΚΩΝΣΤΑΝΤ. Μ. ΡΑΛΛΗ

Διδάκτορος τῆς Θεολογίας καὶ τῆς νομικῆς,
τακτικοῦ καθηγητοῦ τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ δικαίου ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ.

ΠΕΡΙ

ΤΗΣ ΤΩΝ ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΑΚΩΝ ΣΥΜΒΟΥΛΙΩΝ ΚΑΤΑΣΤΑΣΕΩΣ
ΚΑΤΑ ΤΟ ΔΙΚΑΙΟΝ
ΤΗΣ ΟΡΘΟΔΟΞΟΥ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ

Ἡ τοῦ μοναστηριακοῦ συμβουλίου κατάστασις γίνεται εἴτε ὑπὸ τῶν μοναστηριακῶν πατέρων δι' ἐκλογῆς, εἴτε ὑπὸ τῆς ἀρμοδίας ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς.

I.

ΔΥ' ΕΚΛΟΓΗΣ ΤΩΝ ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΑΚΩΝ ΠΑΤΕΡΩΝ

1. — Περὶ τῶν κεκτημένων τὸ πρὸς ἐκλογὴν δικαίωμα.

Ἦδη κατὰ τὴν διάταξιν τῆς ἀπὸ 546 Ἰουστινιανείου νεαρᾶς ρηγ', κεφ. λδ'¹ τὸν ἠγούμενον ἐν τοῖς μοναστηρίοις τῶν ἀνδρῶν καὶ τὴν ἠγουμένην ἐν τοῖς τῶν γυναικῶν αἰροῦνται πάντες οἱ μοναχοὶ ἢ οἱ καλλίονος ὑπολήψεως.

Καὶ κατὰ τὰ μοναστηριακὰ τυπικά, αὐτοκρατορικὰ χρυσόβουλλα καὶ πατριαρχικὰ γράμματα τὸ πρὸς ἐκλογὴν τοῦ ἠγουμενοῦ δικαίωμα προσήκει τοῖς μοναστηριακοῖς πατράσι καὶ δῆ, εἴτε πᾶσιν, εἴτε πᾶσι μὲν, μάλιστα δὲ² τοῖς προκοιτοτέροις γέρονσι τῆς συνάξεως αὐτῶν,²

---

¹) Ἡ διάταξις αὕτη περιελήφθη ἐν τοῖς Βασιλοῖσι, βιβλ. Δ', τίτλ. Α', θέμ. β'.

²) Ὅρα λ.χ. τὸ ἀπὸ 1787 σιγίλλιον τοῦ πατριάρχου Προκοπίου τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν ἐν Κύπρῳ κατὰ τὴν ἐπαρχίαν Κυρηναίας σταυροπηγιακὴν μονὴν τῆς

εἴτε μόνοις τοῖς ἐγκρίτοις τῶν γερόντων πατέρων τῆς συνάξεως,¹ εἴτε τοῖς γεροντοτέροις καὶ φρονιμωτέροις μοναστηριακοῖς πατράσιν,² εἴτε τοῖς τε γέρουσι τῆς συνάξεως καὶ τοῖς προηγουμένοις,³ εἴτε τοῖς προκρίτοις, γέρουσι καὶ ἡγουμένοις,⁴ εἴτε τοῖς τε μοναστηριακοῖς πατράσι καὶ τοῖς ἐπιτρόποις,⁵ εἴτε μόνοις τοῖς ἱερωμένοις μοναχοῖς, δηλαδὴ ἱερομονάχοις καὶ ἱεροδιακόνοις.⁶

Καὶ ἐν τοῖς ἀγιορειτικοῖς κοινοβίοις τὸν ἡγούμενον αἰροῦνται οἱ πατέρες αὐτοῦ, τῆς ἱερᾶς κοινότητος παρεμβαιούσης μόνον εἰς ἀπο-

Θεοτόκου τὴν ἐπικεκλημένην τῆς Ἐλεούσης τοῦ Κύκκου ἐν Π. Ε. τόμ. Β', σ. 593. Κατὰ τὸ τυπικ. Νείλου Νταμιλᾶ τὴν ἡγουμένην αἰροῦνται αἱ μοναχαὶ πᾶσαι ἢ αἱ πλείονες.

¹) Ὅρα λ. γ. τὸ ἀπὸ Ἰουνίου 1681 πατριαρχικὸν καὶ συνοδικὸν σιγιλλιῶδες γράμμα τοῦ πατριάρχου Ἰακώβου τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν ἐν τῇ μητροπόλει Κρήτης κατὰ τὴν περιοχὴν Κυδωνίας ἐν χωρίῳ Μουρνῆς (τανῦν Μουρνιῆς) μονὴν τοῦ ἁγίου Ἐλευθερίου ἐν Χ. Κ. τόμ. Β' (1914) σ. 214.

²) Ὅρα λ. γ. τὸ ἀπὸ 27 Ἰουλίου 1848 πρὸς τοὺς ἐπιστάτας τοῦ ἁγίου ὄρους γράμμα τοῦ πατριάρχου Ἀνθίμου τοῦ ᾿' τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν ἐκλογὴν ἡγουμένου τοῦ κοινοβίου Σίμωνος Πέτρου ἐν Ε. Φ. τόμ. ΙΑ' (1913) σ. 137-138.

³) Ὅρα λ. γ. τὸ κεφάλ. γ' κώδ. Κρητ. μον. Ὁδηγητρ. ἐν Χ. Κ. τόμ. Β', σ. 14.

⁴) Ὅρα λ. γ. τὸ ἀπὸ 20 Ἀπριλίου 1614 πατριαρχικὸν καὶ συνοδικὸν σιγιλλιῶδες γράμμα τοῦ πατριάρχου Τιμοθέου τοῦ Β' τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν ἐν Ἀθήναις σταυροπηγιακὴν μονὴν τοῦ Παντοκράτορος Σοτήρος Χριστοῦ τῆς Ταῶ ἐν Μ. Α. τόμ. Β', σ. 51. Κατὰ τὴν διατύπωσιν τοῦ ὁσίου Ἀθανασίου ὁ ἡγούμενος ἐξελέγετο ψήφῳ μόνον τῶν ἐν τῇ μονῇ πεντεκαίδεκα ἐγκρίτων ἀδελφῶν (Meyer, H. U. σ. 128), τὸναντίον κατὰ τὸ ἀπὸ Ἰουνίου 1406 χρυσόβουλλον τοῦ αυτοκράτορος Μανουὴλ καὶ ὑπὸ τῶν ἐκτὸς τῆς μονῆς οἰκούντων ἐγκρίτων ἀδελφῶν (αὐτ. 205). Κατὰ τὸ κεφάλ. νε' τυπικ. Ἐλεούσης τὸν νέον ἡγούμενον αἰροῦνται ὁ ἡδη τοιοῦτος καὶ οἱ πρόκριτοι μοναχοὶ εἰδήσει καὶ ἀρεσκείῃ καὶ τῶν λοιπῶν μοναχῶν.

⁵) Ὅρα λ. γ. τὸ ἀπὸ 20 Ἀπριλίου 1758 πρακτικὸν ἐκλογῆς ἡγουμένου τῆς ἐν Χίφῳ μονῆς τῶν Μουδῶν ἐν Κανελλάκῃ, Χιακὰ Ἀνάλεκτα, σ. 430-431.

⁶) Οὕτω λ. γ. κατ' ἀρχαίον ἔθος ἐν τῇ Κυπριακῇ ἐκκλησίᾳ. Ἀλλὰ κατὰ τὸ τανῦν ἐν Κύπρῳ ἰσχύον καταστατικὸν ὀρίζοντος τοῦ μὲν ἄρθρ. 84 ὅτι τὸν ἡγούμενον αἰρεῖται ἡ ὀλομέλεια τῆς ἀδελφότητος, τοῦ δ' ἄρθρ. 88 ὅτι πᾶς νομίμως ἐν τῇ ἀδελφότητι καταταχθεὶς μοναχὸς κέκτηται κατὰ πάντα τὸν ἑαυτοῦ βίον πάντα τὰ τοῦ ἀδελφοῦ δικαιώματα, τοῦ δ' ἄρθρ. 92 ὅτι ἐν αἷς μοναῖς ὑπάρχουσι ἐλάττονες τῶν πέντε ἀδελφῶν τὸν ἡγούμενον καθίστησιν ὁ ἀρμόδιος ἐπίσκοπος, δηλον ὅτι ἐν αἷς μοναῖς ὑπάρχουσι τέσσαρες μόνον ἱερωμένοι ἀδελφοί, οἱ δὲ λοιποὶ εἰσὶ μὴ ἱερωμένοι, τὸν ἡγούμενον αἰρεῖται ἡ ἀδελφότης κατὰ τὰ ἄρθρα 84 καὶ 88. Οὕτως ἔλυσε τὸ ζήτημα ὀρθῶς ὡς πρὸς τὴν ἐκλογὴν ἡγουμένου τῆς μονῆς Τροοδοτίσης ὁ ἀρχιεπίσκοπος Κύπρου ἐρωτήσαντος αὐτὸν περὶ τούτου τοῦ μητροπολίτου Πάφου, Ὅρα Ε. Κ. ἔτ. Ε' (1915) σ. 388-389.

κατάστασιν τῆς ἐν τῷ κοινοβίῳ διασαλευθείσης τάξεως καὶ ἡσυχίας.¹

Ἐν ταῖς γυναικείαις μοναῖς ταῖς ὑποκειμέναις μονῇ ἀνδρῶν ἡ τῆς ἡγουμένης ἐκλογή ἐγίνετο ὑπὸ τῶν ἐν αὐτῇ καλογραιῶν εἰδῆσαι τοῦ ἡγουμένου ἐκεῖνης.²

Τὰ μοναστηριακὰ τυπικά, αὐτοκρατορικὰ χρυσόβουλλα καὶ πατριαρχικά γράμματα τὰ ὀρίζοντα ὅτι τὸ πρὸς ἐκλογὴν τοῦ ἡγουμένου δικαίωμα προσήκει τοῖς μοναστηριακοῖς πατράσιν ἀποκλείουσιν, ἔστιν ὅτε ρητῶς, πάντα ἕτερον.³

Κατὰ τινὰ τῶν μοναστηριακῶν τυπικῶν ὁ ἡγούμενος ἐν τῷ τελευτῶν καθίστησι τὸν ἑαυτοῦ διάδοχον αἰρέσει καὶ μαρτυρίᾳ τῆς μοναστηριακῆς ἀδελφότητος· μὴ δυνηθέντος δὲ τοῦ ἡγουμένου πρᾶξι ταῦτα δι' αἰφνίδιον θάνατον ὁ νέος ἡγούμενος καθίσταται ὑπὸ τῶν τῆς ἀδελφότητος ἀδελφῶν.⁴

Καὶ ἐν Ῥωσίᾳ ἔκπαιλαι τοὺς ἡγουμένους τῶν μὴ βασιλικῶν μονῶν – ἤτοι τῶν μὴ ὑφ' ἡγεμόνων ἰδρυθεισῶν – ἡρῶντο οἱ τῆς μονῆς μοναχοὶ⁵ μετέχοντός πως κατὰ τὴν ἐκλογὴν καὶ τοῦ λαοῦ.⁶

¹) Οὗτος ὁ πατριάρχης Ἰωακείμ ὁ Γ' μαθὼν ὅτι τὴν ὑπὸ τῶν πατέρων τῆς μονῆς τοῦ Ἐσφιγμένου γενομένην ἐκλογὴν τοῦ ἡγουμένου Λουκᾶ ἤρνεϊτο νὰ ἀναγνωρίσῃ ἡ ἱερὰ κοινότης τοῦ ἁγίου ὄρους ἥτις ἀπηγόρευσε τὴν ἐκλογὴν ἡγουμένου ἐν τῇ μονῇ ἰσχυρισμένη ὅτι ἡ μονὴ ἐτέλει ὑπὸ τὴν ἑαυτῆς κηδεμονίαν ἐδήλωσε τῇ ἱερᾷ κοινότητι διὰ τοῦ ἀπὸ 22 Νοεμβρίου 1883 πρὸς τοὺς ἐπιστάτας ἀδελφότητας γράμματος ὅτι κατὰ τοὺς μοναστηριακοὺς κανόνας καὶ τὴν ἐν τῷ ἁγίῳ ὄρει τάξιν ἐκάστη μονὴ εἶνε ἐλευθέρα εἰς τὴν τοῦ ἑαυτῆς ἡγουμένου ἐκλογὴν καὶ ὅτι μόνον ἐν διχοστασίᾳ τῶν πατέρων ἡ ἱερὰ κοινότης ὡς ἀρχὴ τοῦ τόπου δύναται νὰ παρεμβαίη πρὸς ἀποκατάστασιν τῆς τάξεως, ἥς ἀποκατασταθείσης ἐν τῇ εἰρημένῃ μονῇ ἀνάγκη νὰ ἀφεθῇ αὕτη ἐλευθέρα παρὰ τῆς ἱερᾶς κοινότητος εἰς τὴν τοῦ ἡγουμένου ἐκλογὴν. "Ὁρα Γρηγ. Παλ. τόμ. Δ' (1920) σ. 625.

²) "Ὁρα λ. γ. τὴν ἀπὸ Ὀκτωβρίου, πιθανῶς τοῦ ἔτ. 1739, συνοδικὴν ἀπόφασιν τοῦ πατριάρχου Νεοφύτου τοῦ Γ' τὴν ἀφορῶσαν εἰς τὴν ἐν Πάτμῳ γυναικεῖαν μονὴν τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς τὴν ὑποκειμένην τῇ ἐν τῇ αὐτῇ νήσῳ μονῇ Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου ἐν Ε. Φ. τόμ. Π" (1914) σ. 331.

³) "Ὁρα λ. γ. τὸ ἀπὸ Ἰανουαρίου 1832 πατριαρχικὸν καὶ συνοδικὸν σιγίλλιδες γράμμα τοῦ πατριάρχου Κωνσταντίου τοῦ Α' τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν ἐν Χίῳ βασιλικὴν καὶ πατριαρχικὴν Νέαν μονὴν ἐν Νεαμονησίῳ, σ. 274. Ἐν τῇ ῥωμαϊκῇ ἐκκλησίᾳ τὸν ἡγούμενον αἰροῦνται κατὰ κανόνα πάντες οἱ τοῦ μοναστηρίου μοναχοί. "Ὁρα Τριδεντ. συν. Sess. XXV de regul. et mon. c. 6.

⁴) Οὕτω λ. γ. κατὰ τὸ κεφάλ. ε' τοῦ τυπικ. τοῦ Πακουριάνου, σ. 18.

⁵) Οὕτω ἤδη τῷ 1112 οἱ μοναχοὶ τῆς ἐν Κιέβῳ μονῆς τοῦ Σηλαίου ἡγούμενον εἴλοντο τὸν ἱερομόναχον Πιρόχωρον. "Ὁρα Gietz, Altrussl. σ. 128.

⁶) Οὕτω λ. γ. τῷ 1226 ἡγούμενός τις ἐν τῷ τελευταῖν ἐρωτηθείς ὑπὸ τοῦ ἐν Νοβογοροδίῳ λαοῦ ὑπέδειξε τὸν ἑαυτοῦ διάδοχον. "Ὁρα Gietz, Altrussl. σ. 172.

Παρ' ἡμῖν ἤδη ἡ ἀπὸ 26 Φεβρουαρίου 1834 πρὸς τοὺς νομάρχας τοῦ κράτους ἐγκύκλιος τῆς ἐπὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν γραμματείας ὠρίζεν ἐν ἄρθροισι Α' καὶ Γ' ὅτι τὸν ἠγούμενον καὶ τοὺς δύο συμβούλους αἰροῦνται οἱ μοναστηριακοὶ πατέρες.

Κατὰ τὸ τανῦν ἰσχύον δίκαιον δικαίωμα ψήφου ἔχουσιν ἐν μὲν ταῖς μοναῖς ταῖς ἐχούσαις μοναχοὺς πλείονας τῶν ἐξ, ἐλάττονας δὲ τῶν εἴκοσιν οἱ πρὸ τριετίας τοῦλάχιστον τυχόντες τῆς κουρᾶς, ἐν δὲ ταῖς ἐχούσαις πλείονας τῶν εἴκοσιν οἱ πρὸ ἑξαετίας τυχόντες αὐτῆς.¹

Ἄλλ' οὐδὲν ὀρίζεται περὶ τοῦ θέματος καθ' ὃ οἱ ἐν τῇ μονῇ μοναχοὶ εἰσιν ἀκριβῶς εἴκοσιν. Κατὰ τὴν τοῦ ὑπουργείου τῶν ἐκκλησιαστικῶν² ἀπόφασιν ἐν τῷ θεματι τούτῳ μόνον οἱ πρὸ ἑξαετίας τυχόντες τῆς κουρᾶς ἔχουσι τὸ πρὸς ἐκλογὴν δικαίωμα.

Εἰ καὶ οὐδὲν ὡσαύτως ὀρίζεται περὶ τοῦ χρόνου ἀφ' οὗ ἄρχεται τὸ πρὸς τὸ ἐκλέγειν καὶ ἐκλέγεσθαι δικαίωμα τῶν μοναχῶν τῶν ἐγκαταλιπόντων τὴν ἑαυτῶν μονὴν προσελθόντων δ' εἰς ἐτέραν δι' ἀπολυτηρίου τοῦ οἰκείου ἠγουμενοῦ καὶ ἐγκρίσεως τοῦ ἀρμοδίου ἐπισκόπου ἢ τῶν ἀρμοδίων ἐπισκόπων, ὀρθότερον νὰ δεξώμεθα ὅτι ἡ ἀνάγκη τῆς ἀπὸ τῆς κουρᾶς παρόδου τριετίας ἢ ἑξαετίας ἰσχύει καὶ ὡς πρὸς τούτους.³

Τοῦ πρὸς ἐκλογὴν δικαίωματος δὲν ἀποκλείονται οἱ ἀδίκως καὶ παρανόμως τῆς ἑαυτῶν μονῆς ἀποβληθέντες μοναχοί,⁴ ὡς οὐδ' οἱ ἐκ

¹) Ἄρθρ. Β', ἐδάφ. α' τοῦ Κ. Μ. Κατὰ τὸ ἄρθρ. 2 τοῦ ἀπὸ 1915 σχεδ. δικαίωμα ψήφου ἔχουσιν οἱ συμπληρώσαντες τριετίαν ἀπὸ τῆς ἑαυτῶν κουρᾶς εἴτε ἐν τῇ αὐτῇ μονῇ, εἴτε καὶ ἐν ἐτέρᾳ, μεταγραφέντες δὲ κανονικῶς ἐν ἐκείνῃ. Κατὰ τὸ ἄρθρ. 87 τῶν ἀγορευτικῶν κανονισμῶν τὸν ἠγούμενον τῶν κοινοβίων αἰροῦνται οἱ διανύοντες τὸ ἔχον ἀπὸ τῆς κουρᾶς ἔτος.

²) Ὅρα τὸ ἀπὸ 24 Αὐγούστου 1891 ἀριθ. 14332 ἔγγραφον τοῦ Υ. Ε. πρὸς τὴν ἱεράν σύνοδον (Γιαννοπ. Ἐγκύκλ. σ. 724) γνωρισθὲν ὑπ' αὐτῆς τοῖς τοῦ κράτους ἀρχιερεῦσι διὰ τῆς ἀπὸ 14 Ὀκτωβρίου 1891 ἀριθ. 2765, 1128 ἐγκυκλίου (αὐτ.).

³) Οὕτω τὴν ἐκ τοῦ τοιοῦτου ἐν τῷ Κ. Μ. χάσματος ἀπορίαν τοῦ ἐπισκόπου Μαντινείας καὶ Κυνουρίας διαβιβασθεῖσαν διὰ τοῦ ἀπὸ 16 Ὀκτωβρίου 1869 ἐγγράφου πρὸς τὸ Υ. Ε. ἔλυσεν τοῦτο διὰ τοῦ ἀπὸ 26 Φεβρουαρίου 1870 ἀριθ. 7827 πρὸς τὸν εἰρημένον ἐπίσκοπον ἐγγράφου αὐτοῦ (Γιαννοπ. Ἐγκύκλ. σ. 718 καὶ 851-852) ὀρθῶς ἀποφηνάμενον ὅτι ἡ τοῦ ἄρθρ. Β' τοῦ Κ. Μ. τριετία ἢ ἑξαετία ἰσχύει καὶ ὡς πρὸς τὸν κανονικῶς ἀπολυθέντα τῆς ἑαυτοῦ μονῆς, δεκτὸν δὲ πρὸς ἐγκαταβίωσιν εἰς ἐτέραν μονὴν γενόμενον μοναχόν. Τὴν ἀπόφασιν ταύτην τοῦ Υ. Ε. ἐγνώρισεν ἡ ἱερά σύνοδος τοῖς ἀρχιερεῦσι τοῦ κράτους διὰ τῆς ἀπὸ 10 Μαρτίου 1870 ἀριθ. 1317 ἐγκυκλίου (αὐτ. 718 καὶ 851-852).

⁴) Οὕτω καὶ ἐν τῇ Μ. Ἐκκλησίᾳ, ἐν ἣ ὁ πατριάρχης Γωακεῖμ ὁ Β' διὰ τοῦ ἀπὸ 12 Ἰανουαρίου 1863 γράμματος πρὸς τοὺς ἐπιστάτας καὶ ναζιρηδες τῆς

τῆς ἑαυτῶν μονῆς εἰς ἑτέραν μεταπεμφθέντες,¹ ἄτε οὐδεμίαν διὰ τῆς μεταπομπῆς ὑφιστάμενοι μείωσιν τῶν ἑαυτῶν δικαιωμάτων ὡς μελῶν τῆς μονῆς τῆς ἑαυτῶν μετανοίας.²

Τὸν ἐκ τοῦ μοναχολογίου ἐξηγμένον ὀνομαστικὸν κατάλογον τῶν ἐχόντων δικαίωμα ψήφου μοναχῶν συντάττει τὸ μοναστηριακὸν συμβούλιον καὶ δημοσιεῖ ἐν τῇ μονῇ πρὸς γνῶσιν τῶν μοναχῶν.³

κοινότητος τοῦ ἁγίου ὄρους καὶ τοὺς προΐσταμένους καὶ ἀντιπροσώπους τῶν αὐτόθι εἰκοσι μοναστηρίων ἐδήλωσεν αὐτοῖς ὅτι κατὰ τὴν συνοδικῶς γενομένην ἀνάγνωσιν τῶν ἀντιγράφων τῶν πεμφθέντων ἤδη αὐτοῖς τε καὶ τῇ μονῇ τοῦ Κουτλουμουσίου συνοδικῶν γραμμάτων παρετηρήθη ὅτι περὶ τῶν ἐκ τῆς μονῆς ἀποβληθέντων πατέρων διελαμβάνετο ἀορίστως ἵνα προσκληθῶσι καὶ οὗτοι καὶ παρευρεθῶσιν εἰς τὴν τοῦ ἡγουμένου ἐκλογὴν, ἐνῶ τὸ πνεῦμα τοῦ κελεύσματος ἀφῆρα εἰς τοὺς ἀδίκως ἀποβληθέντας πατέρας, τῆς λέξεως ἀδίκως ἐκ παραδρομῆς μὴ θεθείσης ἐν τοῖς γράμμασιν, ἀντ' αὐτῆς δὲ θεθείσων ἐν μὲν τῷ γράμματι πρὸς τὴν κοινότητα, τῶν λέξεων: «τῶν ἄλλως πὼς ἀποβληθέντων πατέρων», ἐν δὲ τῷ πρὸς τὴν μονήν, τῶν λέξεων: «τῶν ἄλλων ἀποβληθέντων». Διὰ τοῦτο πρὸς πρόληψιν ἐνδεχομένης παρεξηγήσεως ἐκ τῆς ἑλλείψεως τῆς λέξεως ἀδίκως ἐγνώρισε διὰ τοῦ εἰρημένου γράμματος ὅτι ἐνόησε τοὺς ἀδίκως ἀποβληθέντας, οἵτινες κατ' ἀκολουθίαν ἀνάγκη νὰ προσκληθῶσιν ἵνα παραστῶσιν εἰς τὴν τοῦ ἡγουμένου ἐκλογὴν ἐπὶ τῷ ὄρω νὰ διαμένωσιν ἐν τῇ μονῇ διάγοντες κοινωθιακῶς, ἐνετείλατο δ' αὐτοῖς τε καὶ τῷ ἐπισκόπῳ Πέτρῳ Ἀγαθαγγέλῳ ἵνα προσκαλέσωσι τοὺς ἀδίκως ἀποβληθέντας ἐκ τῆς μονῆς. "Ὁρα Ε. Φ. τόμ. ΙΑ' (1913) σ. 140.

¹) "Ἀρθρ. ΙΗ' τοῦ Κ. Μ.

²) Οὕτως ἀπεκρίνατο αἰτησόμενον καὶ τοῦ νομικοῦ συμβουλίου τὴν γνώμην τὸ Υ. Ε. διὰ τοῦ ἀπὸ 18 Μαρτίου 1899 ἀριθ. 3069 2679 ἐγγράφου αὐτοῦ πρὸς τὴν ἱερὰν σύνοδον (Γιαννοπ. Ἐγκύκλ. 853) ἣτις ἠρώτησε περὶ τούτου τὸ Υ. Ε. διὰ τοῦ ἀπὸ 21 Δεκεμβρίου 1898 ἐγγράφου αὐτῆς (αὐτ.). Τὴν ἀπόκρισιν ταύτην τοῦ Υ. Ε. ἐγνώρισε τοῖς τοῦ κράτους ἀρχιερεῦσιν ἡ ἱερὰ σύνοδος διὰ τῆς ἀπὸ 24 Μαρτίου 1899 ἀριθ. 3059 ἐγκυκλίου αὐτῆς (αὐτ.). Ὡσαύτως ἡ ἱερὰ σύνοδος ἀποκρινάμενη εἰς τὸ ἀπὸ 5 Ὀκτωβρίου 1902 ἐγγράφον τοῦ ἐπισκόπου Καλαβρυτίων καὶ Αἰγιαλείας ἐρωτήσαντος αὐτὴν ἂν ὁ κατὰ μετάπεμψιν μοναχὸς ἔχη τὸ πρὸς τὸ ἐκλέγειν δικαίωμα ἐν τῇ μονῇ τῆς ἑαυτοῦ μετανοίας ἀπεφίνατο διὰ τοῦ ἀπὸ 10 Σεπτεμβρίου 1903 ἀριθ. 2391 1989 ἐγγράφου (ὄρα τοῦτο ἐν Ι. Σ. ἔτ. ΙΗ' (1915) ἀριθ. 235, σ. 1-2) ὅτι οἱ κατὰ μετάπεμψιν ἡγούμενοι ἢ σύμβουλοι κατὰ τὰς ἐν ταῖς μοναῖς τῆς ἑαυτῶν μετάνοίας ἐκλογὰς ἔχουσι τὸ πρὸς τὸ ἐκλέγειν δικαίωμα. Τὸ συνοδικὸν τοῦτο ἐγγράφον ἐγνωρίσθη τοῖς τοῦ κράτους ἀρχιερεῦσι διὰ τῆς ἀπὸ 25 Νοεμβρίου 1902 συνοδικῆς ἐγκυκλίου (ὄρα αὐτ. σ. 1). Τούναντιον τὸ Υ. Ε. διὰ τοῦ ἀπὸ 1892 ἀριθ. 3536 2684 ἐγγράφου (Γιαννοπ. Ἐγκύκλ. 852-853) ἀποκρινόμενον εἰς ἐρώτημα τῆς ἱερᾶς συνόδου ἀπεφίνατο ὅτι στερεῖται τοῦ πρὸς ἐκλογὴν δικαιώματος ἐν τῇ τῆς ἑαυτοῦ μετάνοίας μονῇ ὁ ἀπ' αὐτῆς εἰς ἑτέραν μεταπεμφθεὶς μοναχός. Τὴν ἀπόφασιν ταύτην τοῦ Υ. Ε. ἐγνώρισε ἡ ἱερὰ σύνοδος τοῖς τοῦ κράτους ἀρχιερεῦσι διὰ τῆς ἀπὸ 16 Μαρτίου 1892 ἀριθ. 316 436 ἐγκυκλίου (αὐτ. 852).

³) "Ὁρα στοιχ. β' τοῦ ἀπὸ 23 Μαΐου 1859 ἀριθ. 9672 ἐγγράφου τῆς ἱερᾶς

2. — Περὶ τοῦ τίς δύναται νὰ αἰρεθῆ ἡγούμενος.

Ἡγούμενος νὰ αἰρεθῆ δύναται μοναχός:

Α') Ἐἴτε ἀχειροτόνητος, εἴτε χειροτονημένος διάκονος ἢ πρεσβύτερος¹ ἢ ἐπίσκοπος,² παρ' ἡμῖν δὲ ἱερομόναχος μόνον δ' ἐν ἀνάγκῃ καὶ ἱεροδιάκονος, ἢ καὶ ἀπλοῦς μοναχός.³ Μόνον δ' ἱερομόναχος κατὰ τοὺς ἀγιορειτικούς κανονισμοὺς⁴ καὶ κατὰ τὰ μοναστηριακὰ τυπικὰ τὰ

συνόδου πρὸς τὸ Υ. Ε. (Γιαννοπ. Ἐγκύκλ. σ. 707), στοιχ. Β' τῆς ἀπὸ 18 Ἰουνίου 1859 ἀριθ. 2482 1798 ἀποκρίσεως τοῦ Υ. Ε. πρὸς τὴν ἱεράν σύνοδον (αὐτ. 709) γνωρισθεῖσαν ὑπ' αὐτῆς τοῖς τοῦ κράτους ἀρχιερεῦσι διὰ τῆς ἀπὸ 20 Ἰουνίου 1859 ἀριθ. 9785 395 ἐγκυκλίου (αὐτ. σ. 708). Ἐπισκόπων τινῶν καὶ ἐπισκοπικῶν ἐπιτροπειῶν ἀμελούντων τοῦ γνωρίζειν τῇ ἱερᾷ συνόδῳ τὰς ἐκάστοτε ἀποκρίσεις τῶν μοναχῶν, τοὺς θανάτους καὶ τὰς ἐξ ἐτέρας μονῆς προσελεύσεις καὶ ἐγγραφὰς αὐτῶν καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἀτελῶν ὄντων τῶν ἐν τῷ συνοδικῷ γραφεῖῳ ἀποκειμένων μοναχολογιῶν, κατήρτισε πρὸς χρῆσιν τῶν μονῶν ἐντύπους πίνακας μοναχολογιῶν. Ὅρα τὴν ἀπὸ 11 Νοεμβρίου 1902 ἀριθ. 254 690 ἐγκύκλιον τῆς ἱερᾷ συνόδου ἐν Ι. Σ. ἔτ. ΙΗ' (1914) ἀριθ. 230, σ. 2.

1) Ἡγούμενος δύναται νὰ αἰρεθῆ, ὡς εἰκόσ, καὶ ὁ παραιτησάμενος τὸ ἐκκλησιαστικὸν ὄφρξιον ἱερεὺς ἢ διάκονος. Οὕτως ὁ ἐπὶ τοῦ εἰκονοκλάστου αὐτοκράτορος Θεοφίλου (829-840) γεννηθεὶς ἐν Συκαῖς τῆς ἐν Κύπρῳ ἐπισκοπῆς Χύτρων Δημητριάδος ὁ δεκαεξαέτης μόλις γενόμενος μοναχός ἐν τῇ μονῇ τοῦ ἁγίου Ἀντωνίου, εἶτα δ' ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου τῆς ἐπισκοπῆς Χύτρων Εὐσταθίου οἰκονόμος τῆς ἐπισκοπῆς ταύτης, παραιτησάμενος τὸ ἀξίωμα τοῦτο καὶ ἐπανελθὼν εἰς τὴν εἰρημένην μονήν, ἠρέθη ὑπὸ τῶν μοναχῶν αὐτῆς ἡγούμενος, εἶτα δ' ἐπίσκοπος Χύτρων. Ὅρα Η. Gregoire, Saint Demétrianos, évêque de Chytri (île de Chypre) ἐν Β. Ζ. XVI (1907) σ. 205.

2) Ὅτι ἡγούμενος νὰ αἰρεθῆ δύναται καὶ ὁ παραιτησάμενος τὴν ἑαυτοῦ ἐπισκοπὴν, ὡς καὶ αὐτὸ τὸ ἐπισκοπικὸν ἀξίωμα ἐπίσκοπος ὄρα Κ. Μ. Πάλλα Περὶ παραιτήσεως ἐπισκόπων σ. 89 σημ. 40.

3) Ἄρθρ. Α' τοῦ Κ. Μ.

4) Ἄρθρ. 84, ἐδάφ. 5. Οὕτω καὶ κατὰ τὸ κεφάλ. Α' ἄρθρ. 1 τοῦ διοργαν. Κρητ. μονῶν. Ἐν τῇ ῥωμαϊκῇ ἐκκλησίᾳ ἡγούμενος νὰ αἰρεθῆ δύναται ὁ χειροτονημένος πρεσβύτερος, ἢ ὁ δυνάμενος τοῦλάχιστον τυχεῖν τῆς τοῦ πρεσβυτέρου χειροτονίας (ὄρα σ. 1, Χ. Ι. 14 (συν. Πικταίου ἔτ. 1078)), κληρικὸς δὲ τῶν ὑποδεστέρων βαθμῶν (minorista) μόνον ἐν ἀνάγκῃ. Ὅρα γλῶσσαν εἰς σ. 10 Χ. Ι. 4 (Ἰννοκεντίου τοῦ Γ'). Ἀρχαιότερον, εἰ καὶ κατὰ τὴν regulam τοῦ Βενεδίτου, σ. 2 τοῖς ἡγουμένοις προσῆγεν ἢ τῶν μοναχῶν ποιμαντορία (regimen animarum), οὐδὲν ἦτον σπανίως ἦσαν ἐκείνοι πρεσβύτεροι, καθάπερ δὴλον γίνεται ἐκ τοῦ καν. 62 τῆς συν. Ἀκνίσθρανου ἔτ. 817 (Hard. IV, 1232) καθ' ὃν ἢ τῶν ἀναγνώστῶν (lectores) χειροθεσία (benedictio) προσῆκει τοῖς ἡγουμένοις, καθάπερ μὴ οὖσι πρεσβυτέροις. Ἀλλὰ βραδύτερον τὸν κανόνα ἀπετέλεσε τὸ αἰρεῖσθαι ἡγουμένους τοὺς τυχόντας τῆς χειροτονίας τοῦ πρεσβυτέ-

ορίζοντα ὅτι τὸ ἔξομολογεῖν τοὺς μοναχοὺς προσήκει τῷ ἡγουμένῳ.¹

Β') Ἐἴτε α') μόνον τῆς ἐν ἧ ἢ ἐκλογή μονῆς, καθάπερ κελύουσί τινα τῶν βασιλικῶν χρυσοβούλλων, πατριαρχικῶν γραμμμάτων καὶ μοναστηριακῶν τυπικῶν,² ὡς καὶ τὸ παρ' ἡμῖν δί-

ρου, ὅπερ καὶ ὁ Γρατιανὸς ῥητῶς ἀπεφάνητο (ὄρα Post. 39, c. 16, q. 1) ὡς ἐκ τῆς τῷ ἡγουμένῳ προσηκούσης *benedictio*. Ὅρα van Espen. P. I. tit. 31, c. 10.

¹) Ὅρα λ. χ. τὸ εἰς τὴν μονὴν τῆς Ἐδεργέτιδος ἀφορῶν συνοδικὸν σημεῖομα τοῦ πατριάρχου Θεοδοσίου τοῦ Α' (1178-1183) τοῦ ἐπιτεκμημένου *Βορραδιώτου* οὐχὶ δὲ *Βορραδιώκτου* ὡς ἐσφαλμένως ἔγραψαν οἱ ἐν Π. Π. σ. 369 σημ. 490 μνημονευόμενοι. Ὅρα Κ. Μ. Ράλλη περὶ τῶν μυστηρίων τῆς μετανοίας καὶ τοῦ εὐχελαίου σ. 19-20.

²) Ὅρα τὰ εἰς τὴν παρὰ τὰ Τρίκαλα βασιλικὴν μονὴν τοῦ ἁγίου Γεωργίου τὴν ἐπιτεκμημένην τῶν Ζαβλαντίων ἀφορῶντα χρυσοβούλλα καὶ δὴ, τὸ ἀπὸ 1336 τοῦ βασιλέως Ἀνδρονίκου Γ' τοῦ Παλαιολόγου ἐν Βυζαντίδι τόμ. Β', σ. 57-58 καὶ τὸ ἀπὸ 1359 τοῦ βασιλέως καὶ αυτοκράτορος Ρωμαίων καὶ Σερβίας Συμεῶν Οὕρεση τοῦ Παλαιολόγου αὐτ. σ. 75 καὶ 78, τὸ ἀχρονολόγητον, ἀλλὰ πάντως τοῦ ἔτ. 1362 πρόσταγμα τοῦ αὐτοῦ Συμεῶν Οὕρεση τὸ ἀφορῶν εἰς τοὺς ἀσκοιμένους ἐν τοῖς σπηλαιαῖς τῆς σκήτεως Σταγῶν, αὐτ. σ. 93, τὸ κεφάλ. γ' κώδ. Κρητ. μον. Ὁδηγητρ. ἐν Χ. Κ. τόμ. Β', σ. 14, τὸ ἀπὸ Δεκεμβρίου 1702 πατριαρχικὸν συνοδικὸν σιγιλλιῶδες ἐπικυρωτικὸν γράμμα τοῦ πατριάρχου Γαβριὴλ τοῦ Γ' τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν κατὰ τὴν ἐπαρχίαν Μονεμβασίας ἐν τῇ τοποθεσίᾳ Μαρδάτζη σταυροπηγιακὴν μονὴν τῆς Θεοτόκου ἐν Ι. Σ. ἔτ. ΙΖ' (1914) ἀριθ. 209 σ. 8, τὸ ἀπὸ Ἀπριλίου 1753 πατριαρχικὸν συνοδικὸν σιγιλλιῶδες γράμμα τοῦ πατριάρχου Κυρίλλου Ε' τοῦ Καρακάλλου τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν ἐπὶ τῆς νήσου Πιπέρι (κοινότητος Ἀλονήσου) μονὴν τῆς Θεοτόκου τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς (Ν. Ε. τόμ. ΙΒ' (1915) σ. 356), τὸ ἀπὸ Σεπτεμβρίου 1760 πατριαρχικὸν συνοδικὸν σιγιλλιῶδες γράμμα τοῦ πατριάρχου Σεραφεῖμ τοῦ Β' τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν ἐν Κύπρῳ μονὴν τῆς Θεοτόκου τὴν ἐπιτεκμημένην τοῦ Μαχαιρᾶ ἐν Σ. Μεγάροδου, Μονὴ Μαχαιρᾶ σ. 156, τὸ ἀπὸ Ὀκτωβρίου 1769 πατριαρχικὸν καὶ συνοδικὸν ἐπιβεβαιωτήριον γράμμα τοῦ πατριάρχου Θεοδοσίου τοῦ Β' τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν μονὴν τῆς Θεοτόκου τὴν ἐπιτεκμημένην τοῦ Βουλκάνου ἐν Παρνασσῷ τόμ. Ι' (1879) σ. 1033, τὸ ἀπὸ 1787 σιγίλιον τοῦ πατριάρχου Προκοπίου τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν ἐν Κύπρῳ κατὰ τὴν ἐπαρχίαν Κυρηνεῖας σταυροπηγιακὴν μονὴν τῆς Θεοτόκου τὴν ἐπιλεγομένην τῆς Ἐλεούσης τοῦ Κύκκου ἐν Π. Ε. τόμ. Β' σ. 593, τὸ ἀπὸ Ἰουνίου 1835 πατριαρχικὸν καὶ συνοδικὸν σιγιλλιῶδες γράμμα τοῦ πατριάρχου Κωνσταντίου τοῦ Β' τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν κατὰ τὴν ἐπαρχίαν Μεσημβρίας μονὴν τοῦ ἁγίου Νικολάου τοῦ Ἐμμονα ἐν Νέα Σιών, τόμ. ΙΒ' (1912) σ. 62 καὶ τὸ ἀριθ. 7 τοῦ κανονισμ. Ἐνετ. ἑλλιν. μοναστηρ. ἁγ. Γεωργ. ἐν Γεδεῶν, Νεκταρίου σ. 24. Κατὰ τινα τῶν μοναστηριακῶν τυπικῶν καὶ πατριαρχικῶν γραμμμάτων ῥητῶς ἀποκλείονται τῆς ἡγουμενίας οἱ ἐξ ἑτέρας μονῆς ἢ σκήτης μοναχοὶ (*ξενοκουρίται*). Οὕτω λ. χ. κατὰ τὸ κεφάλ. ι' τοῦ τυπικοῦ Λέοντος ἐν Α. Δ. τόμ. Β', σ. 186: »... τοῦτον γὰρ (τὸν *ξενοκουρίτην*) εἰς τὴν τῆς ἡγουμενίας ἀρχὴν προαναβιβασθῆναι οὐ βούλομαι... οὐδὲ ἀπὸ τοῦ Ἀνανελίου ἐξερχόμενον *ξενοκουρίτην* ἢ ἀποβίου εἰς ἡγουμενίας ἀρχὴν προαναβιβασθῆναι οὐ βού-

καιον,¹ καθ' ὃ ἡγούμενος καὶ σύμβουλοι νὰ αἰρεθῶσι δύνανται μόνον μοναχοὶ τῆς ἐν ἧ ἢ ἐκλογῇ μονῆς καὶ ἂν ἔτι διατελῶσι, κατὰ τὴν ἡμετέραν γνώμην, ἐν ἐτέρᾳ μονῇ κατὰ μετατοπιτῆν.² Εἴτε β') καὶ ἐτέρας μονῆς, ὡς ὀρίζουσιν οἱ ἀγιορειτικοὶ κανονισμοὶ³ καθ' οὓς ἡγούμενος ἐν τοῖς κοινοβίοις νὰ αἰρεθῆ δύναται οὐ μόνον ὁ διατελέσας ἡγούμενος τοῦ ἐν ᾧ ἢ ἐκλογῇ κοινοβίου, ἀλλὰ καὶ ἐτέρου τοιούτου,⁴ εἰ καὶ ἀναγκαῖόν ἐστι νὰ ἔτιχε τῆς κοινῆς ἐν τῇ αὐτῇ μονῇ.⁵ Εἴτε γ') μοναχὸς τῆς ἐν ἧ ἢ ἐκλογῇ μονῆς, μόνον δ' ἐλλείποντος ἀρμοδίου ἐν αὐτῇ μοναχὸς ἐξ ἄλλης μονῆς, καθάπερ ὀρίζει τὸ Κυπριακὸν καταστατικόν,⁶ καθ' ὃ ἡ τοῦ ἡγουμένου ἐκλογῇ γίνγεται ἐκ τῶν ἐπὶ χρηστοηθία καὶ παιδείᾳ διακρινομένων ἀδελφῶν τῆς μονῆς, μόνον δ' ἐλλειπόντων ἐν αὐτῇ τοιούτων ἐκ τῶν ἀδελφῶν ἄλλης μονῆς.

Γ') Συμπεληρωμένην ἔχων εἴτε α') ὠρισμένην ἡλικίαν, ὡς κατὰ τοὺς ἀγιορειτικούς κανονισμούς,⁷ καθ' οὓς ἡγούμενος νὰ αἰρεθῆ δύ-

λομαι», κατὰ τὸ κεφάλ. λζ' τοῦ τυπικοῦ Μαχαρᾶ (αὐτ. σ. 427): »ἀφ' ἐτέρου μόντοι μοναστηρίου τῆς νήσου καθ' ἠντιναῶν αἰτίαν ἡγούμενος οὐ προχειρισθήσεται ἀλλὰ τὸν καὶ θρόνον καὶ παιδεύμα καὶ κοινῆν ταύτης τυγχάνοντα καὶ τοὺς τύπους αὐτῆς εἰδὸτα καὶ τὰ ἦθη τῶν ἀδελφῶν ἀκριβέστατα « καὶ κατὰ τὸ κεφάλ. σθ' τοῦ τυπικ. Κοσμοσωτείας. Κατὰ τὸ ἀπὸ Ἀπριλίου 1735 πατριαρχικὸν συνοδικὸν ἐπιβεβαιωτήριον σιγιλλιῶδες γράμμα τοῦ πατριάρχου Νεοφύτου τοῦ ΣΤ' τὸ ἀφορῶν εἰς τὸ ἐν Πάτμῳ γυναικεῖον μονῆριον τῆς Θεοτόκου τὸ ἐπικεκλημένον τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς ἐν Ε. Φ. τόμ. ΙΓ' (1914) σ. 329: »... μίαν ἐκ τοῖς ἔσω συνοδείας αὐτῶν... καὶ μὴ ἐπιτηδᾶν ἀτάκτως εἰς τὸ ἡγουμενεῖον τοῦτο τινὰ τῶν ἐξωθεν καλογραϊῶν». Ὅρα καὶ τὸ ἀπὸ Μαρτίου 1850 πατριαρχικὸν καὶ συνοδικὸν σιγιλλιῶδες γράμμα τοῦ πατριάρχου Ἀνθίμου τοῦ ΣΤ' τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν εἰς κοινόβιον μετατροπῆν τοῦ ἐν ἀγίῳ ὄρει Σλαβωνο-βουλγαρικοῦ μοναστηρίου τοῦ Ζωγράφου ἐν Ε. Φ. τόμ. ΙΑ' (1913) σ. 37.

¹) Κ. Μ. ἀρθρ. Β' ἐδάφ. α'.

²) Τοῦναντίον ἡ ἡμετέρα ἱερά σύνοδος ἀποκριναμένη εἰς τὸ ἀπὸ 5 Ὀκτωβρίου 1902 ἔγγραφο τοῦ ἐπισκόπου Καλαβρυτῶν καὶ Αἰγιαλείας ἐρωτήσαντος ἂν ὁ κατὰ μετάπεμψιν μοναχὸς ἔχη τὸ πρὸς τὸ ἐκλέγειν δικαίωμα ἐν τῇ μονῇ τῆς ἑαυτοῦ μετανοίας ἀπεφίνατο διὰ τοῦ ἀπὸ 10 Σεπτεμβρίου 1903 ἀριθ. 2391/1989 ἐγγράφου (Ι. Σ. ἔτ. ΙΗ' (1915) ἀριθ. 235, σ. 1-2) γνωρισθέντος τοῖς τοῦ κράτους ἀρχιερεῦσι διὰ τῆς ἀπὸ 25 Νοεμβρίου 1902 συνοδ. ἐγκυκλίου (αὐτ. σ. 1) ὅτι οἱ κατὰ μετάπεμψιν ἡγούμενοι ἢ σύμβουλοι κατὰ τὰς ἐν ταῖς μοναῖς τῆς ἑαυτῶν μετανοίας ἐκλογὰς ἔχουσι μὲν τὸ πρὸς τὸ ἐκλέγειν δικαίωμα, ἀλλ' οὐχὶ καὶ τὸ πρὸς τὸ ἐκλέγεσθαι.

³) Ἀρθρ. 91.

⁴) Καὶ κατὰ τὸ ἀρθρ. 95 τοῦ βουλγαρικοῦ ἐξαρχικοῦ κανονισμοῦ ἡγούμενος ἔν τινι μονῇ νὰ αἰρεθῆ δύναται καὶ ἐτέρας μονῆς μοναχός.

⁵) Ἀρθρ. 84 ἐδάφ. 3 καὶ 4.

⁶) Ἀρθρ. 84.

⁷) Ἀρθρ. 84 ἐδάφ. 2.

ναται ὁ ἔχων συμπληρωμένον τὸ τεσσαρακοστὸν ἔτος τῆς ἑαυτοῦ ἡλικίας,¹ εἴτε β') ὠρισμένον ἀπὸ τῆς κουρᾶς χρόνον, ὡς κατὰ τὸ παρ' ἡμῖν δίκαιον² καθ' ὃ ἡγούμενος καὶ σύμβουλοι νὰ αἰρεθῶσι δύνανται ἐν μὲν ταῖς μοναῖς ταῖς ἐχούσαις πλείονας τῶν ἑξ, ἐλάττονας δὲ τῶν εἴκοσι μοναχῶν οἱ πρὸ τριετίας τοῦλάχιστον τυχόντες τῆς κουρᾶς, ἐν δὲ ταῖς μοναῖς ταῖς ἐχούσαις πλείονας τῶν εἴκοσι μοναχῶν οἱ πρὸ ἑξαετίας τυχόντες αὐτῆς. Καὶ ὁρίζεται μὲν ρητῶς ὅτι ἐν αὐταῖς *δικαίωμα ψήφου* ἔχουσι μόνον οἱ τοῦλάχιστον πρὸ ἑξαετίας τυχόντες τῆς κουρᾶς, ἐν ἐκείναις δ' ὅτι καὶ νὰ ψηφισθῶσι δύνανται μόνον οἱ τοῦλάχιστον πρὸ τριετίας τυχόντες αὐτῆς· ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὰς πλείονας τῶν εἴκοσι μοναχῶν ἐχούσας μονὰς ὀφείλομεν νὰ δεξώμεθα ὅτι μόνον οἱ πρὸ ἑξαετίας τυχόντες τῆς κουρᾶς δύνανται οὐ μόνον νὰ ψηφίσωσιν, ἀλλὰ καὶ νὰ ψηφισθῶσιν.³

Ἐν τοῖς ἀγιορειτικοῖς κοινοβίοις ἡγούμενος νὰ αἰρεθῆ δύνεται ὁ πρὸς τοῖς ἐν τῷ ἄρθρῳ 84 τῶν ἀγιορειτικῶν κανονισμῶν προσοῦσι καὶ ἐπὶ πεντεκαίδεκα τοῦλάχιστον ἔτη διαμείνας ἐν τῇ μονῇ ὡς μοναχός, τυχῶν δ' ἐν αὐτῇ τῆς κουρᾶς. Ἐλλείποντος δ' ἱερομονάχου τυχόντος ἐν αὐτῇ τῆς κουρᾶς δύνεται κατὰ τὸ ἄρθρον 85 τῶν εἰρημένων κανονισμῶν νὰ αἰρεθῆ ἡγούμενος ἕτερος ἐκ τῶν ἐν τῷ ἀγίῳ ὄρει πα-

¹) Κατὰ τὸν διοργανισμὸν Κρητ. μονῶν ἡγούμενος μὲν νὰ αἰρεθῆ ἐδύνατο ὁ συμπληρώσας τὸ τριακοστὸν ἔτος τῆς ἑαυτοῦ ἡλικίας (κεφάλ. Α', ἄρθρ. 1), σύμβουλοι δὲ δύο τῶν τὰ πρεσβεῖα ἐχόντων μοναχῶν (κεφάλ. Ζ', ἄρθρ. 1). Ἐν τῇ ῥωμαϊκῇ ἐκκλησίᾳ ἐν τοῖς μοναστηρίοις τῶν ἀνδρῶν ἡγούμενος νὰ αἰρεθῆ δύνεται ὁ συμπληρωμένον ἔχων τὸ τέταρτον καὶ εικοστὸν ἔτος τῆς ἑαυτοῦ ἡλικίας, διότι μόνον ὁ ἔχων τὴν ἡλικίαν ταύτην δύνεται νὰ ἀσπῆ τὴν τῷ ἡγουμένῳ προσήκουσαν ποιμαντορίαν (*curam animarum*) τῶν μοναχῶν (c. 7 § 2 X. I. 6, γ' λατεραν. συνόδ.), ἐν δὲ τοῖς μοναστηρίοις τῶν γυναικῶν ἡγουμένη νὰ αἰρεθῆ δύνεται ἢ οὔσα τεσσαρακοντούτις τὴν ἡλικίαν.

²) Κ. Μ. ἄρθρ. Β' ἐδάφ. α'.

³) "Ὅρα τὸ ἀπὸ 10 Αὐγούστου 1859 ἀριθ. 9986 πρὸς τὸν ἐπίσκοπον Θήρας ἔγγραφον τῆς ἱερᾶς συνόδου (Γιαννοπ. Ἐγκύκλ. σ. 712) γνωρισθὲν ὑπ' αὐτῆς τοῖς τοῦ κράτους ἄρχιερεῦσι διὰ τῆς ἀπὸ 10 Αὐγούστου 1859 ἀριθ. 9986, 544 ἐγκυκλίῳ (αὐτ. 711). Κατὰ τὸ ἄρθρ. 2 τοῦ ἀπὸ 1915 σχεδ. ἐκλέξιμοι εἰσιν οἱ συμπληρώσαντες τριετίαν ἀπὸ τῆς ἑαυτῶν κουρᾶς. Ἐν τῇ ῥωμαϊκῇ ἐκκλησίᾳ κατὰ τοὺς μοναστικούς κανονισμοὺς ἡγούμενοι δύνανται νὰ αἰρεθῶσιν οἱ μοναχοὶ μόνον μεθ' ὠρισμένον ἀπὸ τῶν ἑαυτῶν ἐπαγγελιῶν (*vota*) χρόνον καὶ δὴ, μετὰ πάροδον ἑξ μὲν ἐτῶν κατὰ τὸν κανονισμὸν τῶν *Barmherzige Brüder*, δώδεκα δ' ἀπὸ τῶν *vota simplicia* παρὰ τοῖς Δομινικανοῖς, παρὰ δὲ τοῖς Φραγκισκανοῖς *guardianus, definitor provinc.* ἢ *custos* δύνεται ὁ μοναχός νὰ αἰρεθῆ μετὰ δεκαετῆ ἐν τῷ τάγματι βίον, εἰς μεῖζον δ' ἀξίωμα, μετὰ δεκαπενταετῆ ἐν αὐτῷ βίον.

τέρων ἔχων τὰ ἐν τῷ ἄρθρῳ 84 ὀριζόμενα προσόντα· καὶ τοιούτου δὲ μὴ ὄντος προτιμᾶται ὁ τυχὼν τῆς κουρᾶς ἐν τῇ αὐτῇ μονῇ, καίπερ μὴ ἔχων πάντα τὰ κατὰ τὸ εἰρημένον ἄρθρον προσόντα.

Δ') Πρὸς τὴν ἡγουμενίαν ἀρμόδιοι, τοιοῦτοι δ' εἰσὶν α') οἱ χορηστοί, εὐλαβεῖς καὶ καθόλου ἄξιοι κατὰ τε τὴν Ἰουστινιάνειον νομοθεσίαν¹ καὶ κατὰ τὰ μοναστηριακὰ τυπικά² καὶ κανονι-

¹) Κατὰ τὴν ἐν τῇ Ἰουστινιανείῳ νεαρᾷ ρηγ', κεφ. λδ' διάταξιν τὴν περιληφθεῖσαν καὶ ἐν τοῖς Βασιλικοῖς βιβλ. Δ', τίτλ. Α', θέμ. β' οἱ τὸν ἡγούμενον αἰρούμενοι ἐν τοῖς μοναστηρίοις τῶν ἀνδρῶν, ὡς καὶ αἱ τὴν ἡγουμένην αἰρούμεναι ἐν τοῖς γυναικειοῖς μοναστηρίοις μοναχαὶ ὄφειλον ἐπὶ τοῦ ἱεροῦ εὐαγγελίου νὰ ὀρκισθῶσιν ὅτι τὴν ἐκλογὴν ἐποιήσαντο οὐχὶ διὰ φιλίαν, ἢ ἄλλην οἰανδὴποτε χάριν, ἀλλὰ διότι ἐγίνγνωσκον αὐτὸν καὶ τῇ πίστει ὀρθῶς ἔχοντα καὶ τῷ βίῳ σώφρονα ὄντα καὶ τῇ διοικήσει ἄξιον ὄντα καί: »*δυνάμενον τὴν τῶν μοναχῶν ἐπιστήμην καὶ πᾶσαν τὴν τοῦ μοναστηρίου κατάστασιν χρησίμως φυλάσσει αὐτόν*«. Καὶ κατὰ τὸν κανονισμ. Ἑνετ. ἑλλην. μοναστηρ. ἀγ. Γεωργ. αἱ μοναχαὶ ὤμνον ὅτι ἡγουμένην θὰ ἐξέλεγον μοναχὴν πιστὴν, ἐνάρετον, ταπεινὴν, ἀγνήν, εὐσεβῆ καὶ πρὸς τὴν τοιαύτην ὑπηρεσίαν καθόλου ἄξιαν. *Ὁρα Γεδεῶν, Νεκταρίου, σ. 25.

²) Οὕτω κατὰ τὸ κεφάλ. ε' τοῦ τυπικ. Ἀτταλειάτου (Α. Δ. τόμ. Β' σ. 310): »*ἵνα προκρίνηται ἀπὸ τῶν μοναχῶν ὁ ἐπ' εὐλαβεῖα καὶ φόβῳ θεοῦ μεμαρτυρημένος καὶ ταπεινός· ταύτην γὰρ πρώτην ἀρετὴν κρίνων καὶ ὁ μὴ ἔχων ταπεινώσιν, κἂν νεκροῦς ἀνιστὰ ἀποδοκιμαστέος ἔστω καὶ ἀπόβλητος*«, κατὰ τὸ κεφάλ. ι' τοῦ τυπικ. Λέοντος (αὐτ. σ. 186): »*δέον προκρίνειν τὸν ἀξιολογότερον καὶ πρὸς τὸ κατάρχειν ποίμνης λογικῆς ἐπιτηδειότερον*«, κατὰ τὸ κεφάλ. γ' τυπικ. Αὐξεντίου (Γεδεῶν σ. 24-25): »*Τὶ δὲ καὶ περὶ τοῦ καθηγουμένου ἡ βασιλεία μου εὔχεται τὰ πρῶτα μὲν πίστιν ἔχειν πρὸ τῶν ἄλλων τὴν εἰς τὸ θεῖον ὁρθήν, ἀμειπτον βίον, τῷ τῆς ἱεροσύνης κεκοσμημένον σεμνώματι φρόνησιν σταθεράν, εἶτ' ἐκ παιδείας, ὁ τελειώτερον, εἶδ' οὖν φυσικὴν, πρὸς διάκρισιν ἀγαθοῦ τε καὶ μὴ καλοῦ φρόνημα μέτριον ἤθος μελίχιον ζῆλον εὐκαιρον λόγον πρόσφορον τρόπον τῇ ἀρίστη τῶν ἀρετῶν διακρίσει ἐνοσημνοῦμενοι, ἵνα καὶ ὡς λύχνος φαίην εμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων τῷ περιόντι τῆς ἀρετῆς, καὶ πρὸς αὐτὸν μοναζόντων ἅπας ὁ οὐλόγος ἐκμαγεῖα γίνοντο κάλλιστα, τοὺς τῆς ἀρετῆς εὐπρεπεῖς χαρακτηρισ ἀκριβῶς ἐντεῦθεν ἀποματτόμενοι καὶ γὰρ ὁ τοῖς ζωγράφοις ἀρχέτυποι πίνακες, τοῦτο καθηγῆται τοῖς μονάζουσι. Τὴν τοῦ καθηγουμένου τοίνυν ἐκλογὴν ἀριστιγῆνδε ἡ βασιλεία μου γίνεσθαι βοῦλεται, πάσης συνεδραζούσης τῆς ἀδελφότητος καὶ ψυχῆς ἐκ μέσης ἰγνηλατούσης τὸν ἐκζητούμενον, καὶ ἀπαθῶς ὅσα καὶ λίθος γνώμων δοκιμαζούσης τὸν προστηόμενον. Ἀπίστῳ τοίνυν ἐντεῦθεν χάρις καὶ φιλία τυφλοῦσα πρὸς τὸ φιλούμενον συναπέστω ταύτη καὶ σκοπὸς δυσμενῆς, ἢ δ' ἀλήθεια παθῶσθαι ἐξέσθω καὶ δοκιμαζέσθω καὶ δοκιμαζέτω τὸν ἄξιον οὐ γὰρ μικρὸν τὸ ἀτύχημα τοῖς ἐνταῦθα δεκάζουσι, ψυχῶν προϊεμένους ἀφέλειαν, ἢ μᾶλλον πραγματευομένους ἀπώλειαν, ὧν μιᾶς οὐδ' οἷτος ὁ κόσμος ἅπας πέφυκεν ἰσοστάσις*«. Κατὰ τὸ κεφάλ. δ' ἀριθ. 5 τοῦ τυπικοῦ τῆς μονῆς τοῦ Διβὸς (Delehaie Deux Typ. Byz. σ. 109) ἡγουμένην αἰροῦνται αἱ μονάζουσαι »*τὴν ὑπερέχουσαν λόγῳ καὶ ἀρετῇ*«. *Ὁρα καὶ κεφάλ. ιε' τυπικ. Ἐλεούσης.

σμούς,¹ βασιλικά χρυσόβουλλα,² πατριαρχικά και συνοδικά γράμματα,³ κατά τούς άγιορειτικούς κανονισμούς καθ' ούς ήγούμενοι τών κοινοβίων άνάγκη νά εκλέγωνται οί ενάρετοι και άνεπιλήπτου βίου, έχοντες δέ και

¹) Ούτω λ. χ. κατά τόν κανονισμό. Ένετ. έλλην. μοναστηρ. άγ. Γεωργ. ήγουμένη έδει νά αίρεθῆ μοναχή: «πιστή, ενάρετος, ταπεινή, άγνή, εύσεβής και άξία διά τιαύτην ύπηρεσίαν».

²) "Όρα λ. χ. τó άχρονολόγητον, πάντως δέ τού έτ. 1362 πρόσταγμα τού βασιλέως Συμεών Ούρεσι τού άφορών εις τούς άσκουμένους έν τούς σηλαιούς τής σκήτης Σταγών: «και άνώτερον είναι τών άλλων κατά πάν άρετής είδος». (Βυζαντίς τόμ. Β', σ. 93).

³) "Όρα λ. χ. τó από Μαρτίου 1567 γράμμα τού πατριάρχου Μητροφάνους τού Γ' τó άφορών εις τήν πατριαρχικήν μονήν τής Θεοτόκου τήν έπιλεγομένην τής Κοσινίσσης (Παράρτ. τόμ. ΙΖ' τού Ε. Φ. Σ. Κ. (1886) σ. 21), τó από Ίουνίου 1678 πατριαρχικόν συνοδικόν έπιβεβαιωτήριον γράμμα τού πατριάρχου Διονυσίου Δ' Μουσελίμη τού Κομνηνού τó άφορών εις τήν μονήν Πεντέλης (Μ. Α. τόμ. Β', σ. 45-46): «*οστις αν περ φανείη παρ' αυτοις αξιος και αρμόδιος*», τó από Ίουνίου 1681 πατριαρχικόν και συνοδικόν σιγιλλιώδες γράμμα τού πατριάρχου Ίακώβου τó άφορών εις τήν έν τή μητροπόλει Κρήτης κατά τήν περιοχήν Κυδωνίας έν χωρίω Μουρνές, τανύν Μουρνιές, μονήν τού άγίου Έλευθερίου: «*εκέλεγονι τον αξιον και αρμόδιον αυτοις αναφανέντα*» (Χ. Κ. τόμ. Β' (1914) σ. 214), τó από Αύγουστου 1706 πατριαρχικόν συνοδικόν σιγιλλιώδες έπιβεβαιωτήριον γράμμα τού πατριάρχου Γαβριήλ τού Γ' τó άφορών εις τήν αύτήν μονήν (αύτ. σ. 220), τó από Ίανουαρίου 1727 πατριαρχικόν σιγίλλιον τού πατριάρχου Παισίου Β' τού Κιομουτζόγλου τó άφορών εις τήν κατά τήν έπαρχίαν Μονεμβασίας παρὰ τήν λεγομένην Καλαμάταν σταυροπηγιακήν μονήν τής Θεοτόκου Κυρίας Χρυσοπηγής, έν τή τοποθεσία Βαλανηδιάς (Ι. Σ. έτ. ΙΖ' (1914) άριθ. 210, σ. 8), τó από Άπριλίου 1733 πατριαρχικόν συνοδικόν έπιβεβαιωτήριον σιγιλλιώδες γράμμα τού πατριάρχου Νεοφύτου τού ΣΤ' τó άφορών εις τó έν Πάτμω γυναικείον μονύδριον τής Θεοτόκου τó έπικεκλημένον τής Ζωοδόχου Πηγής (Ε. Φ. τόμ. ΙΓ' (1914) σ. 329), τó από Μαΐου 1747 πατριαρχικόν συνοδικόν σιγιλλιώδες βεβαιωτήριον γράμμα τού αυτού πατριάρχου τó άφορών εις τήν έν τή έπαρχία Χριστιανουπόλεως κατά τήν τοποθεσίαν Ζαχαριάναν πλησίον τού χωρίου Φιλιατρών μονήν τής Θεοτόκου (Ν. Ε. τόμ. Ε' (1908) σ. 82): «*θεοσεβῆ τε και εύλαβῆ και τίμιον και αξιον και δόκιμον*», τó από Άπριλίου 1753 πατριαρχικόν συνοδικόν σιγιλλιώδες γράμμα τού πατριάρχου Κυρίλλου Ε' τού Καραάλου τó άφορών εις τήν επί τής νήσου Πιπέρι (κοινότητος Άλονήσου) μονήν τής Θεοτόκου τής Ζωοδόχου Πηγής (αύτ. τόμ. ΙΒ' (1915) σ. 356): «*αναφανέντα αξιον και δόκιμον εις προστασίαν και κυβέρνησιν*», τó από Σεπτεμβρίου 1760 πατριαρχικόν συνοδικόν σιγιλλιώδες γράμμα τού πατριάρχου Σεραφείμ τού Β' τó άφορών εις τήν έν Κύπρω μονήν τής Θεοτόκου τήν έπικεκλημένην τού Μαχαιρά (Σ. Μενάρδου Μονή Μαχαιρά, σ. 156): «*τον κοινως αναφανέντα αξιον*», τó από Οκτωβρίου 1769 πατριαρχικόν και συνοδικόν έπιβεβαιωτήριον γράμμα τού πατριάρχου Θεοδοσίου τού Β' τó άφορών εις τήν μονήν τής Θεοτόκου τήν έπικεκλημένην τού Βουλκάνου (Παρνασσ-

τὰ λοιπὰ ὑπὸ τοῦ ἄρθρου 84 ὀριζόμενα προσόντα, κατὰ τὸ Κυπριακὸν καταστατικὸν καθ' οὗ τὸ ἄρθρον 84 ἡγούμενος ἐκλέγεται ὁ ἐπὶ *χρηστοθεΐα* διακρινόμενος ἐκ τῶν τῆς μονῆς ἀδελφῶν, μὴ ὄντων δ' ἐν αὐτῇ τοιούτων ἐκ τῶν ἐτέρας μονῆς ἀδελφῶν¹ καὶ κατὰ τὸ ἄρθρον Γ' τῆς ἀπὸ 26 Φεβρουαρίου 1834 πρὸς τοὺς νομάρχας τοῦ κράτους ἐγκυκλίου τῆς ἡμετέρας ἐπὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν γραμματείας καθ' ἣν οἱ μοναστηριακοὶ πατέρες συμβούλους ὄφειλον νὰ αἰρῶνται τοὺς ἕξ

σὸς τόμ. Γ' (1879) σ. 1033), τὸ ἀπὸ Σεπτεμβρίου 1784 πατριαρχικὸν σιγilliῶδες γράμμα τοῦ πατριάρχου Γαβριὴλ τοῦ Δ' τὸ ἀφορῶν εἰς τε τὴν εἰρημένην μονὴν καὶ εἰς τὴν ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Ὁλένης ἐν χωρίῳ Σαφιδιᾷ μονὴν τῆς Θεοτόκου (Ν. Ε. τόμ. Ε' (1908) σ. 88), τὸ ἀπὸ 1787 σιγilliῶν τοῦ πατριάρχου Προκοπίου τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν ἐν Κύπρῳ σταυροπηγιακὴν μονὴν τῆς Θεοτόκου τὴν ἐπιλεγομένην τῆς Ἑλεούσης τοῦ Κύκκου: *»προέχων τῶν ἄλλων φρονήσει τε καὶ ταῖς ἄλλαις ἀρεταῖς καὶ σεμνότησι δόξη ἄξιος εἶναι καὶ πρόσφορος«* (Π. Ε. τόμ. Β', σ. 593), τὸ ἀπὸ Νοεμβρίου 1788 πατριαρχικὸν καὶ συνοδικὸν σιγilliῶδες γράμμα τοῦ πατριάρχου Προκοπίου τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Μονεμβασίας παρὰ τῇ Καλαμάτᾳ καὶ Γιαννιτζᾷ ἐν τῇ τοποθεσίᾳ Ντιμανόβου σταυροπηγιακὴν μονὴν τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου: *»τὸν εὐδοκιωτέρον καὶ ἀξιώτερον καὶ ὑπερέχοντα τῶν ἄλλων τῇ φρονήσει καὶ σεμνότητι καὶ ταῖς λοιπαῖς ἀρεταῖς«* (Ι. Σ. ἔτ. ΙΖ' (1914) ἀριθ. 211, σ. 11), τὸ ἀπὸ Φεβρουαρίου 1795 πατριαρχικὸν καὶ συνοδικὸν σιγilliῶδες γράμμα τοῦ πατριάρχου Γερασίμου τοῦ Γ' τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν ἐν Κύπρῳ σταυροπηγιακὴν μονὴν τῆς Θεοτόκου τὴν ἐπιλεγομένην τοῦ Μαχαιρᾶ: *»ὅστις ἂν φανῇ ἀξιώτερος πρὸς τὴν διοίκησιν καὶ εὐκοσμίαν τοῦ μοναστηρίου τούτου τῇ φρονήσει καὶ τῇ ἄλλῃ κατὰ μοναχοὺς ἀρετῇ«* (Π. Ε. τόμ. Β', σ. 601 καὶ ἐν Σ. Μενάρδου Μονὴ Μαχαιρᾶ, σ. 163), τὸ ἀπὸ Ἰουνίου 1835 πατριαρχικὸν καὶ συνοδικὸν σιγilliῶδες γράμμα τοῦ πατριάρχου Κωνσταντίου τοῦ Β' τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν κατὰ τὴν ἐπαρχίαν Μεσημβρίας μονὴν τοῦ ἁγίου Νικολάου τοῦ Ἐμμου (Ν. Σ. τόμ. ΙΒ' (1912) σ. 62), τὸ κεφάλ. ΣΤ' τοῦ πατριαρχικοῦ καὶ συνοδικοῦ σιγilliῶδους γράμματος τοῦ πατριάρχου Γερμανοῦ τοῦ Δ' τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν μονὴν τῆς ἁγ. Ἀναστασίας τῆς Φαρμακουλτρίας (Γρηγ. Παλ. τόμ. Δ' (1920) σ. 299).

¹) Κατὰ τὸ ἄρθρ. 1 τοῦ διοργαν. Κρητ. μονῶν ἡγούμενος ἐδύνατο νὰ αἰρεθῆ ἱερομόναχος εὐσχήμων, δεδοκιμασμένος τὸν βίον, τὸ ἦθος καὶ πᾶσαν τὴν κοσμίαν ἀνατροφὴν, νηφάλιος, σῶφρων, ὀρθὸς τῇ πίστει, ἀνεπιλήπτου διαγωγῆς, καλλίστης ὑπολήψεως καὶ ἀξιος εἰς διοίκησιν τῆς μοναστηριακῆς οὐσίας. Καὶ κατὰ τὸ ἄρθρ. 95 τοῦ βουλγαρικοῦ ἐξαρχικοῦ κανονισμοῦ ἡγούμενος ἐκλέγεται ὁ ἀξιος καὶ ἱκανός. Ἐν δὲ κατὰ δύο ἄλλεπαλλήλους ψηφοφορίας οἱ τοῦ μοναστηρίου πατέρες ἐψηφίζον ὡς ἡγούμενον μοναχὸν ἀνάξιον καὶ ἀνίκανον πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν ἡγουμενικῶν καθηκόντων, ἢ ἀρμοδιὰ ἀρχὴ κατὰ τὸ ἄρθρ. 97 καθίστησιν ἡγούμενον μέχρις οὗ οἱ μοναστηριακοὶ πατέρες ψηφίσωσιν ἀξιον καὶ ἱκανὸν πρὸς ἀσκήσιν τῶν τῆς ἡγουμενίας καθηκόντων. Ἐν τῇ ῥωμαϊκῇ ἐκκλησίᾳ εἰς τῶν ὄρων εἶναι καὶ ἡ ἐν νομίμῳ γάμῳ γέννησις τοῦ ὑποψηφίου ἡγουμένου. Οὕτω κατὰ τὸ c. 1, X I. 17 (συν. Πικτινίας ἔτ. 1078) οἱ νόθοι: *»pravationem vero nullatenus habeant«*.

αὐτῶν φρονιμωτέρους.¹ β') Οἱ ἐγκρατεῖς τῆς μοναστηριακῆς διοικήσεως καὶ τῶν μοναχικῶν καθόλου θεσμῶν, ὅπερ ἔστιν ὅτε ῥητῶς ὀρίζεται ἐν τοῖς πατριαρχικοῖς καὶ συνοδικοῖς γράμμασιν,² ὡς καὶ ἐν τοῖς μοναστηριακοῖς κανονισμοῖς.³ Οὕτω κατὰ τοὺς ἀγιορειτικούς κανονισμοὺς ἀνάγκη νὰ ἔχῃ διοικητικὴν ἰκανότητα,⁴ νὰ διετέλεσεν ἐν τῇ μονῇ ἐπίτροπος, ἢ μέλος τῆς γεροντίας, ἢ προηγούμενος,⁵ νὰ ἦ γνώστης τῶν ἀγιορειτικῶν ἡθῶν καὶ ἐθίμων. γ') Οἱ παιδεῖας τινὸς τυχόντες. Οὕτω ἡγούμενος νὰ αἰρεθῆ δύναται κατὰ τοὺς ἀγιορειτικούς κανονισμοὺς ὁ κεκτημένος παιδεῖαν τινά, ἰδίᾳ δὲ θρησκευτικῇ,⁶ γιγνώσκων δὲ καὶ τὸ κανονικὸν δίκαιον,⁷ κατὰ τὸ Κυπριακὸν καταστατικὸν ὁ ἐπὶ χρηστοηθείᾳ καὶ παιδεῖᾳ διακρινόμενος ἐκ τῶν τῆς μονῆς ἀδελφῶν, ἐλλειπόντων δ' ἐν αὐτῇ τοιούτων, ἐκ τῶν ἀδελφῶν ἐτέρας μονῆς.⁸ Τὸ παρ' ἡμῶν δίκαιον οὐδὲν μὲν ῥητῶς περὶ παιδεύτας ὀρίζει, ἀλλ' ἐκ τῆς διατάξεως⁹ καθ' ἣν τὰ τοῦ μοναστηριακοῦ συμβουλίου ἔγγραφα ὑπογράφονται καὶ ὑπὸ τῶν τριῶν μελῶν αὐτοῦ, τοῦ τυχὸν μειοψηφοῦντος μὴ δυναμένου μὲν νὰ ἀρνηθῆ τὴν ἑαυτοῦ ὑπογραφήν, δικαιουμένου δὲ νὰ ἐκθέσῃ τὴν ἑαυτοῦ γνώμην ἐν τοῖς πρακτικοῖς, ἔτι δὲ καὶ τῇ προϋσιαιμένη ἀρμοδίᾳ ἀρχῇ, δῆλον ὅτι ἡγούμενος καὶ σύμβουλοι νὰ αἰρεθῶσι δύνανται οἱ τοῦλάχιστον ἀνάγνωσιν καὶ γραφήν

¹) 'Ο τανῦν παρ' ἡμῶν ἰσχύων Κ. Μ. οὐδεμίαν περὶ τούτου περιέχει ρητὴν διάταξιν.

²) Οὕτω λ. γ. ἐν τῷ ἀπὸ Ὀκτωβρίου 1856 πατριαρχικῷ καὶ συνοδικῷ σιγιλιώδει γράμματι τοῦ πατριάρχου Κυρίλλου τοῦ Ζ' τῷ ἀφορῶντι εἰς τὴν εἰς κοινόβιον μεταρρυθμίσει τῆς ἐν ἀγίῳ ὄρει μονῆς τοῦ Κουτλουμουσίου (Ε. Φ. τόμ. ΙΑ' (1913) σ. 40) ὀρίζεται ὅτι ἡγούμενος αἰρετέος ἐστὶν ὁ κοσμιώτερος καὶ ἰκανώτερος, ἐγκρατῆς δ' ἅμα τῶν κοινοβιακῶν ὄρων καὶ τάξεων μοναχός.

³) Οὕτω κατὰ τὸ κεφάλ. γ' ἀριθ. 26 τοῦ τυπικ. τῆς μονῆς τῆς Θεοτόκου τῆς βεβαίως Ἐλπίδος: «τὴν ἐν πᾶσι τῶν λοιπῶν διαφέρονσαν καὶ τὴν ἐκ τοῦ καλῶς ὑποταγῆναι καὶ καλῶς ἀναχθῆναι καλῶς εἰδυῖαν καὶ ἄρχειν καὶ ὑποτάττειν τὰς ἄλλας, πολλὰ παρασχομένην ἐν τῷ παρεληλυθότι τοῦ χρόνου τῆς οἰκείας ἐνλαβείας καὶ μετριοπροσύνης καὶ τῆς πρὸς τὸ ἀρετῆς ἐπιτηδεύτητος τὰ τεκμήρια». (Delehaje Deux Typ. Byz. σ. 33).

⁴) Ἄρθρ. 84 § 9.

⁵) Ἄρθρ. 84 § 8.

⁶) Ἄρθρ. 84 § 6.

⁷) Ἄρθρ. 84 § 10.

⁸) Ἄρθρ. 84. Κατὰ τὸ ἄρθρ. 45 τοῦ κανονισμοῦ Μετσόβου ὁ διοριζόμενος ἡγούμενος ἀνάγκη νὰ ἦ, εἰ δυνατόν λόγιος. Κατὰ τὸ κεφάλ. ἰβ' τοῦ τυπικ. Κοσμοσωτείρας ἡγούμενον ὀφείλουσιν οἱ μοναχοὶ νὰ αἰρῶνται τὸν ἐλλογμώτερον ἐκ τῶν τῆς μονῆς μοναχῶν.

⁹) Κ. Μ. ἀρθρ. Ε'.

γιγνώσκοντες μοναχοί. δ') Οἱ γινώσκοντες τὴν ἐν τῷ μοναστηρίῳ λαλουμένην καὶ γραφομένην γλῶσσαν.¹ Παρ' ἡμῖν ἡγούμενος καὶ σύμβουλοι νὰ αἰρεθῶσι δύνανται οἱ γινώσκοντες τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, ἅτε ἐν αὐτῇ γραφομένων τῶν τοῦ μοναστηριακοῦ συμβουλίου ἔγγράφων. ε') Ἔστιν ὅτε ὀρίζεται ἵνα ὁ ἡγούμενος ἐκλέγεται ἐξ ὠρισμένης ἐθνικότητος,² ἢ οἰκογενείας.³

Ε') Ἡγούμενος δύνανται νὰ αἰρεθῇ αὐτὸς ὁ αὐτὸς καὶ δῆ, εἴτε ἐπὶ χρόνον ὀριζόμενον ὑπὸ τῶν πρὸς τὴν ἐκλογὴν δικαίωμα κεκτημένων μοναχῶν,⁴ εἴτε ἐπὶ χρόνον ἴσον πρὸς τὸν τῆς ληξιάσης ἡγουμενίας.⁵ Οὕτω παρ' ἡμῖν ὁ ἡγούμενος καὶ οἱ σύμβουλοι ὧν ἔληξεν ἡ

1) Οὕτω τὸ ἀπὸ Μαρτίου 1850 πατριαρχικὸν καὶ συνοδικὸν σιγιλλιῶδες γράμμα τοῦ πατριάρχου Ἀνθίμου τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν εἰς κοινόβιον μετατροπὴν τοῦ ἐν ἀγίῳ ὄρει Σλαβονο-βουλγαρικοῦ μοναστηρίου τοῦ Ζωγράφου (Ε. Φ. τόμ. ΙΑ' (1913) σ. 37) ὀρίζει ὅτι ἡγούμενος νὰ αἰρεθῇ δύνανται ὁ ἐκ τῶν ἀδελφῶν κοσμιώτερος καὶ ικανώτερος, *ἐγκρατῆς δ' ἅμα τῆς σλανωνικῆς διαλέκτου καὶ γραμμάτων.*

2) Οὕτω κατὰ τὸ τυπικ. τῆς Λαύρας τοῦ ἁγίου Σάββα (Β. Ζ. ΙΙΙ (1894) σ. 170) ἡγούμενοι ἀνάγκη νὰ ἐκλέγωνται μόνον Ρωμαῖοι, οὐχὶ δὲ Σῦροι: *Ἐπειδὴ δὲ φθοροποιοὶ δαίμονες ἐν ταῖς προχειρίσει τῶν ἡγουμένων εἰδῶθαι διχορροίας καὶ στάσεις ἀναρρίπτει τῶν δύο γλωσσῶν μεταξὺ, Ρωμαίων τε φημί καὶ Σύρων, ἐκ μέσου τὸ σκάνδαλον ξελαίνοντες διοριζόμεθα μηδένα τῶν Σύρων ἀπὸ γε τοῦ νῦν τῆς ἡγουμένου ἐπιβαίνειν ἀρχῆς· τούναντίον οἰκονόμοι καὶ δοχειαίριοι, ὡς καὶ εἰς τὰς λοιπὰς διακοινίας προτιμητέοι εἰσιν οἱ Σῦροι.*

3) Οὕτως ὁ πατριάρχης Σωφρόνιος ὁ Β' ὤρισεν τῷ 1777 (Π. Π. σ. 666) ἵνα ὁ ἡγούμενος τῆς ἐν Πάφῳ μονῆς Μηνᾶ, Βίκτωρος καὶ Βικεντίου λαμβάνηται ἐκ τῆς γενεᾶς Δαμῖα. Κατὰ τὸ προγενεστέρας διατάξεις ἐπαναλαβὸν ἀπὸ Φεβρουαρίου 1796 πατριαρχικὸν καὶ συνοδικὸν σιγιλλιῶδες ἐπικυρωτικὸν γράμμα τοῦ πατριάρχου Γερασίμου τοῦ Γ' τὸ εἰς τὴν ἐν Ἀθήναις μονὴν τῶν Ἀσωμάτων Ταξιαρχῶν τὴν ἐπιλεγομένην τοῦ Πετράκη ἀφορῶν (Μ. Α. τόμ. Α', σ. 357-358): *ἢ κατὰ διαδοχὴν τῆς γενεᾶς τῶν Πετράκιδων ἀποκατάστασις εἰς τὸ τῆς ἡγουμενίας ὀφθίκιον... διατηρεῖται ἀπαράρτετος καὶ ἀπαράβατος ἕως οὗ ἐν τοῖς οἴσιν ἢ γενεᾶ αὐτῆ περιεσσι... Καὶ ἐν τῇ κατὰ τὴν ἐπαρχίαν Ἀθηνῶν μονῇ Πεντέλης ἀπενεμήθη τῇ οἰκογενεῖα Δέγλερῃ διὰ τὰς πρὸς αὐτὴν ὑπερσίας διὰ πατριαρχικῶν σιγιλίων καὶ σουλτανικῶν φερμανίων τὸ δικαίωμα τῆς κατὰ κληρονομίαν ἡγουμενίας. Ὅρα τὸ ἀπὸ 1 Ὀκτωβρίου 1861 ἀριθ. 59 36 πρὸς τὸν μητροπολίτην Ἀθηνῶν ἔγγραφο τοῦ μοναστηριακοῦ συμβουλίου τῆς μονῆς Πεντέλης (αὐτ. σ. 318).*

4) Ὅρα λ. γ. τὸ κεφάλ. ε τοῦ κώδ. Κρητ. μον. Ὁδηγητρ. ἐν Χ. Κ. τόμ. Β' (1914) σ. 14.

5) Οὕτω κατὰ τὸν κανονισμ. Ἑνετ. ἑλλην. μοναστηρ. ἁγ. Γεωργ. (Γεδεών, Νεκταρίου σ. 26) ἡ ἐπὶ τριετίαν αἰρεθεῖσα ἡγουμένη ἐδύνατο, ἂν ἤθελον αἱ μοναχαὶ νὰ διορισθῇ αὐτὴς ἐπὶ ἐτέραν τριετίαν. Καὶ κατὰ τὸ κεφάλ. Α', ἀρθρ.

πενταετίας θητεία δύνανται νά αἰρεθῶσιν αὐθις ἐπὶ νέαν πενταετίαν.¹ Ἄλλ' οὐκ εἰσιν αὐθις ἐκλέξιμα τὰ ὑπὸ τῆς ἱερᾶς συνόδου κατὰ πρότασιν τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου τοῦ γενικοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ταμείου παυθέντα μέλη τοῦ μοναστηριακοῦ συμβουλίου² διὰ τὴν πέρα τοῦ μηνὸς τῆς τασσομένης προθεσμίας³ καθυστέρησιν τῆς ὑποβολῆς τοῦ προϋπολογισμοῦ καὶ τοῦ ἀπολογισμοῦ τῆς μονῆς.

Ἡγούμενος νά αἰρεθῆ δύναται, ὡς εἰκόσ, καὶ ὁ ἄλλοτε διατελέσας τοιοῦτος.⁴

Ἔστιν ὅτε ὀρίζεται ἵνα ὁ αἰρεθεὶς ἡγούμενος ἢ καὶ ὀνομάζεται ἀρχιμανδρίτης καὶ πρωτοσύγκελλος,⁵ ἢ σύγκελλος.⁶ Ἐνίοτε δὲ ἱερομόναχος αἰρεθεὶς ἡγούμενος μονῆς ἐτέρου πατριαρχικοῦ κλίματος προχειρίζεται εἰς ἀρχιμανδρίτην ὑπὸ τοῦ πατριάρχου ἐν οὗ τῷ κλίματι ὑπηρετεῖ.⁷

3. — Περὶ τοῦ ἐντελλομένου τὴν ἐκλογὴν.

Τὴν τοῦ ἡγουμένου ἐκλογὴν ἐντέλλεται

Α') ἐν ταῖς σταυροπηγίαις μοναῖς ὁ πατριάρχης,⁸ εἰ καὶ

10 τοῦ διοργαν. Κρητ. μονῶν ἡγούμενος μετὰ τὴν λῆξιν τῆς ἑαυτοῦ τετραετοῦς θητείας ἐδύνατο νά αἰρεθῆ αὐθις ὁ αὐτός.

1) Κ. Μ. ἀρθρ. Β', ἐδάφ. β'. Καὶ κατὰ τὸ ἀρθρ. 2 τοῦ ἀπὸ 1915 σχεδ. τὰ μέλη τοῦ μοναστηριακοῦ συμβουλίου δύνανται μετὰ τὴν λῆξιν τῆς ἑαυτῶν ἑξαετοῦς θητείας νά αἰρεθῶσιν αὐθις.

2) Ἀρθρ. 16 ἐδάφ. γ', νόμ. Ε. Τ.

3) Ἀρθρ. 16 ἐδάφ. α', νόμ. Ε. Τ.

4) Ὅρα λ. χ. τὸ ἀπὸ 20 Ἀπριλίου 1758 πρακτικὸν ἐκλογῆς ἡγουμένου τῆς ἐν Χίφῳ μονῆς τῶν Μουδῶν τοῦ προηγουμένου ἱερομονάχου Μακαρίου ἐν Κανελλάκη, Χιακὰ Ἀνάλεκτα, ἐν Ἀθήναις 1890, σ. 430-431.

5) Ὅρα τὸ ἀπὸ Ἰουνίου 1477 πατριαρχικὸν καὶ συνοδικὸν σιγιλλῶδες γράμμα τοῦ πατριάρχου Μαξίμου τοῦ Γ' τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν πατριαρχικὴν μονὴν τῆς Θεοτόκου τὴν ἐπικεκλημένην Κοσινίσσης ἐν Παραρτ. τόμ. ΙΖ' τοῦ Ε. Φ. Σ. Κ. (1886) σ. 20, καὶ τὸ ἀπὸ Μαρτίου 1567 γράμμα τοῦ πατριάρχου Μητροφάνους τοῦ Γ' τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν αὐτὴν μονὴν (αὐτ. σ. 21).

6) Ὅρα τὸ ἀπὸ Δεκεμβρίου 1797 πατριαρχικὸν καὶ συνοδικὸν σιγιλλῶδες γράμμα τοῦ πατριάρχου Γρηγορίου τοῦ Ε' τὸ ἀφορῶν εἰς τὰς ἐν Κρήτῃ ἐνωθείσας μονὰς τοῦ ἁγίου Ἐλευθερίου καὶ Ζωοδόχου Πηγῆς τῆς καλουμένης τοῦ Χαρτοφύλακος ἐν Χ. Κ. τόμ. Β' (1914) σ. 224 καὶ 225.

7) Οὕτω τὸν αἰρεθέντα ἡγούμενον τῆς ἐν Ἰκαρία μονῆς τῆς Θεοκτίστης ἱερομόναχον Νεῖλον προῦχειρίσε κατ' Ἰούνιον τοῦ 1914 ὁ πατριάρχης Ἀλεξανδρείας Φώτιος εἰς ἀρχιμανδρίτην τοῦ τῆς Ἀλεξανδρείας θρόνου πρὸς ἐπιβράβευσιν τῆς ἐπὶ πεντεκαίδεκα ἔτη εὐδοκίμου διακονίας αὐτοῦ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ πατριαρχικοῦ τούτου θρόνου. Ὅρα Πάναταιν τόμ. ΣΤ' (1914) σ. 466.

8) Ὅρα λ. χ. τὸ ἀπὸ 27 Ἰουλίου 1848 γράμμα τοῦ πατριάρχου Ἀνθίμου

ἔστιν ὅτε τὴν τοῦ ἡγουμένου ἐκλογὴν δύνανται νὰ ποιήσωσιν οἱ μοναστηριακοὶ πατέρες *οἰκιοθελῶς καὶ αὐτοπροαιρέτως*, ἄνευ προτέρας εἰδικῆς ἐντολῆς τῆς Μ. Ἐκκλησίας.¹

Ἐν σταυροπηγιακῇ δὲ μονῇ προσηλωθεῖσι ἑτέρᾳ τοιαύτῃ οἱ πατέρες ἐκείνης *γνώμη καὶ εἰδήσει* τῶν πατέρων ταύτης.²

Β') Ἐν δὲ ταῖς ἐνοριακαῖς μοναῖς τὴν τοῦ ἡγουμένου ἐκλογὴν ἐντέλλεται ὁ ἀρμόδιος ἐπίσκοπος, εἰ καὶ ἐνίοτε τὴν τοιαύτην ἐκλογὴν ἐδύναντο νὰ ποιήσωσιν οἱ μοναστηριακοὶ πατέρες ἄνευ προτέρου κελεύσματος αὐτοῦ.³

Παρ' ἡμῶν ἐντέλλεται τὴν ἐκλογὴν τοῦ μοναστηριακοῦ συμβουλίου

α') Ὁ ἀρμόδιος ἐπίσκοπος,⁴ ὀρίζων τὴν πρὸς αὐτὴν ἡμέραν οὕτως ὥστε νὰ ᾗ ἐφικτὴ.

αα. Ἡ ἐγκατάστασις τοῦ αἰρεθησομένου μοναστηριακοῦ συμβουλίου τῇ ἐπιούσῃ τῆς λήξεως τῆς τοῦ παλαιοῦ πενταετοῦς θητείας, διότι

τοῦ Γ' πρὸς τοὺς ἐπιστάτας τοῦ ἁγίου ὄρους δι' οὗ ἐνετείλατο αὐτοῖς, ἵνα μεριμνήσωσι περὶ τῆς ἐν τῷ κοινοβίῳ Σίμωνος Πέτρας ἐκλογῆς ἡγουμένου εἰς διαδοχὴν τοῦ τελευτήσαντος Ἀμβροσίου (Ε. Φ. τόμ. ΙΑ' (1913) σ. 137-138, τὸ ἀπὸ Σεπτεμβρίου 1875 πατριαρχικὸν καὶ συνοδικὸν σιγιλιοῦδες γράμμα τοῦ πατριάρχου Ἰωακείμ τοῦ Β' δι' οὗ ἐνετείλατο τοῖς εἰς τὸ ἀγιορειτικὸν κοινόβιον τοῦ ἁγίου Παντελεήμονος τὸ ἐπιλεγόμενον ἡωσικὸν πεμφθεῖσιν ἐξάρχουσιν, ἵνα προσκαλέσωσι τοὺς πατέρας αὐτοῦ πρὸς ἐκλογὴν ἡγουμένου εἰς ἀντικατάστασιν τοῦ τελευτήσαντος Γερασίμου (Π. Ε. τόμ. Α', σ. 191, Meyer H. U. σ. 266 καὶ Ε. Φ. τόμ. ΙΓ' (1914) σ. 600), καὶ τὸ ἀπὸ 4 Μαΐου 1883 πρὸς τοὺς ἐπιστάτας κλπ. τοῦ ἁγίου ὄρους γράμμα τοῦ πατριάρχου Ἰωακείμ τοῦ Γ' δι' οὗ ἐγνώρισεν αὐτοῖς ὅτι συνοδικῶς ἐγένετο δεκτὴ ἡ παραίτησις τοῦ ἡγουμένου τοῦ κοινοβίου Ἐσφιγμένου Ἀγαθαγγέλου καὶ ὅτι δι' ἐπιστολῆς ἐνετείλατο τοῖς πατρῶσι τῆς εἰρημένης μονῆς ἵνα ποιήσωσιν ἐκλογὴν ἑτέρου ἡγουμένου. Γρηγ. Παλ. τόμ. Δ' (1920) σ. 617.

¹) Ὅρα λ. γ. τὸ ἀπὸ 1634 πατριαρχικὸν καὶ συνοδικὸν γράμμα τοῦ πατριάρχου Κυρίλλου Β' τοῦ Κονταρῆ, τοῦ ἀπὸ Βερροῖας, τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν ἐν Βουρκάφῃ (Βουλκάνῳ) σταυροπηγιακὴν μονὴν τῆς Παναγίας, τὴν ἐπιλεγομένην κορυφόν, ἐν Παρνασσῷ τόμ. Γ' (1879) σ. 1030.

²) Ὅρα λ. γ. τὸ ἀπὸ Ἰανουαρίου 1792 πατριαρχικὸν καὶ συνοδικὸν σιγιλιοῦδες γράμμα τοῦ πατριάρχου Νεοφύτου τοῦ Ζ' τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν προσήλωσιν τῆς κατὰ τὴν ἐπαρχίαν Χαλκηδόνας ἐν τῇ νήσῳ Ἀντιγόνη σταυροπηγιακῆς μονῆς τοῦ ἁγίου Γεωργίου τῇ κατὰ τὴν Πελοπόννησον σταυροπηγιακῇ μονῇ τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου ἐν Α. Δ. τόμ. Γ', σ. 218.

³) Ὅρα λ. γ. τὸ ἀπὸ Ἰουνίου 1678 πατριαρχικὸν συνοδικὸν ἐπιβεβαιωτήριον γράμμα τοῦ πατριάρχου Διονυσίου Δ' Μουσελίμη τοῦ Κομνηνοῦ τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν μονὴν Πεντέλης ἐν Μ. Α. τόμ. Β', σ. 45-46.

⁴) Οὕτω καὶ κατὰ τὸ ἄρθρ. 3, ἐδάφ. α' τοῦ ἀπὸ 1915 σχεδίου, ὡς καὶ κατὰ τὸ κεφάλ. Α', ἄρθρ. 3 καὶ κεφάλ. Ζ', ἄρθρ. 1 τοῦ διοργαν. Κρητ. μονῶν.

ἢ μετ' αὐτὴν ἄσκησις τῶν καθηκόντων τούτου θὰ ἦτο παράνομος.¹

ββ. Ἡ πρὸς τὴν μονὴν ἔγκαιρος κοινοποίησις τῆς πρὸς τὴν ἐκλογὴν ὀρισθείσης ἡμέρας ἵνα μάθωσι ταύτην πάντες οἱ τὸ πρὸς ἐκλογὴν δικαίωμα κεκτημένοι μοναχοὶ καὶ οἱ ἐκτὸς τῆς μονῆς διατρίβοντες πρὸς οὓς τὸ μοναστηριακὸν συμβούλιον ὀφείλει κατὰ τὴν τοῦ ὑπουργείου τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀπόφασιν νὰ γνωρίσῃ ταύτην διὰ κοινοποιήσεως, βεβαιουμένης δι' ἀποδείξεως, προσαρτωμένης τοῖς πρακτικοῖς τῆς ἐκλογῆς.²

γγ. Ἡ ἐκδίκασις τῶν τυχόν ὑποβληθησομένων ἐνστάσεων καὶ

δδ. Ἡ διεξαγωγή δευτέρας ἐκλογῆς ἐν ἀκυρώσει τῆς πρώτης.³

(ο) ἐπίσκοπος δεδικαιολογημένως φοβούμενος διατάραξιν τῆς ἐν τῇ μονῇ ἡσυχίας καὶ τάξεως δύναται νὰ ἐντεῖλῃται τὴν ἀναβολὴν τῆς ἐκλογῆς.⁴

β') Ἡ ἱερὰ σύνοδος κατὰ πρότασιν τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου τοῦ γενικοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ταμείου δύναται νὰ ἐντεῖλῃται τὴν ἐκλογὴν νέου μοναστηριακοῦ συμβουλίου εἰς ἀντικατάστασιν τοῦ παλαιοῦ πανομένου διὰ τὴν πέρα τῆς ὑπὸ τοῦ νόμου τασσομένης προθεσμίας καθ-

¹) Ὅρα τὴν εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦ ἐπισκόπου Καλαβρυτῶν καὶ Αἰγιαλείας ἀπὸ 11 Αὐγούστου 1869 ἀπόκρισιν τοῦ Υ. Ε. (Γιαννοπ. Ἐγκύκλ. σ. 714-715) γνωρισθεῖσαν διὰ τοῦ τῆς αὐτῆς χρονολογίας ἦτοι τῆς 11 Αὐγούστου 1869 ἀριθ. 4176 3183 ἐγγράφου τῇ ἱερᾷ συνόδῳ (αὐτ. σ. 714), ὑπ' αὐτῆς δὲ τοῖς τοῦ κράτους ἀρχιερεῦσι διὰ τῆς ἀπὸ 19 Αὐγούστου 1869 ἀριθ. 348352, 693 ἐγκυκλίου (αὐτ.). Περὶ τοῦ οὗτο γενομένου τινος τῶν μοναστηριακῶν συμβούλων ἐκπτώτου τοῦ ἀξιώματος διὰ πρᾶξιν κολαζομένην ὑπὸ τῶν κανόνων ἐνεργεῖται νέα ἐκλογή. Ὅρα Κ. Μ. Ράλλη, Ποινικὸν δίκαιον τῆς ὀρθοδόξου ἀνατολικῆς ἐκκλησίας σ. 121.

²) Κατὰ τὸ ἄρθρ. 3 ἐδάφ. α' καὶ β' τοῦ ἀπὸ 1915 σχεδ. ἢ ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου ὀρισθεῖσα ἡμέρα τῆς ἐκλογῆς γνωρίζεται τοῖς μὲν ἐν τῇ μονῇ μοναχοῖς τοῖς κεκτημένοις τὸ πρὸς τὸ ἐκλέγειν καὶ ἐκλέγεσθαι δικαίωμα διὰ τοῦ μοναστηριακοῦ συμβουλίου, τοῖς δ' ἐκτὸς τῆς μονῆς, εἰ μὲν διατρίβουσι ἐν τῇ ἡμεδαπῇ γνωρίζεται καὶ ἡ τῆς ἐκλογῆς ἡμέρα ἐντὸς τριάκοντα τοῦλάχιστον πρὸ τῆς ἐκλογῆς ἡμερῶν ἐπὶ ἐγγράφῳ ἀποδείξει παραλαβῆς, εἰ δὲ διατρίβουσι δι' ὑπηρεσίαν τῆς μονῆς ἐν τῇ ἄλλοδαπῇ, τεσσαράκοντα τοῦλάχιστον ἡμέρας πρὸ τῆς ἐκλογῆς. Καὶ κατὰ τὸ κεφάλ. Α', ἄρθρ. 3 τοῦ διοργαν. Κρητ. μονῶν ἢ ὑπὸ τοῦ ἀρχιερέως ὀρισθεῖσα πρὸς τὴν τοῦ ἡγουμένου ἐκλογὴν ἡμέρα ἐγνωρίζετο πᾶσι τοῖς ἐν τε τῇ μονῇ καὶ ἐκτὸς αὐτῆς κεκτημένοις τὸ πρὸς ἐκλογὴν δικαίωμα μοναχοῖς.

³) Ὅρα τὰ ἐν τῇ προσηγουμένη σημειώσει 1 ἔγγραφα.

⁴) Ὅρα τὸ ἀπὸ 22 Νοεμβρίου 1869 ἀριθ. 7340 5132 ἔγγραφο τοῦ Υ. Ε. πρὸς τὴν ἱερὰν σύνοδον γνωρισθὲν ὑπ' αὐτῆς τοῖς ἐν τῷ κράτει ἀρχιερεῦσι διὰ τῆς ἀπὸ 1 Δεκεμβρίου 1869 ἀριθ. 821 1033 ἐγκυκλίου ἐν Γιαννοπ. Ἐγκύκλ. σ. 717.

υστέρησιν τῆς ὑποβολῆς τοῦ μοναστηριακοῦ προϋπολογισμοῦ ἢ τοῦ ἀπολογισμοῦ.¹

4. — Τῆς ἐκλογῆς τοῦ μοναστηριακοῦ συμβουλίου προηγεῖται ἡ νενομισμένη ἐκκλησιαστικὴ τελετή.

Οὕτω παρ' ἡμῖν τῇ πρώτῃ τῆς πρὸς ἐκλογὴν ἡγουμένου καὶ συμβούλων ὀρισθείσης ἡμέρας μετὰ τὴν τῆς θείας λειτουργίας τέλεισιν περιβεβλημένου δ' ἔτι τοῦ ἱερέως τὴν ἱερατικὴν στολὴν γίνεταί ἡ τεταγμένη ἐκκλησιαστικὴ τελετή.²

5. — Περὶ τοῦ τόπου τῆς ἐκλογῆς.

Παρ' ἡμῖν ἐν τῷ μοναστηριακῷ ναῷ μετὰ τὴν ἐν αὐτῷ τέλεισιν τῆς νενομισμένης ἐκκλησιαστικῆς τελετῆς γίνεταί ἡ τοῦ ἡγουμένου καὶ τῶν συμβούλων ἐκλογή.³

¹) Ὅρα ἄρθρ. 16 § 1 καὶ 2 νόμ. Ε. Τ. Ὅσασις δ' ἡ ὑπὸ τοῦ μοναστηριακοῦ συμβουλίου καθυστέρησις τῆς ὑποβολῆς τοῦ προϋπολογισμοῦ ἢ τοῦ ἀπολογισμοῦ δὲν ὑπερβαίνει τὸν μῆνα, ἐπιβάλλεται αὐτῷ ὑπὸ τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου αὐτοῦ πρόστιμον μέχρι πεντακοσίων δραχμῶν.

²) Ἄρθρ. Γ' τοῦ Κ. Μ. Καὶ κατὰ τὸ ἄρθρ. 3 ἐδάφ. β' τοῦ ἀπὸ 1915 σχεδ. τῇ πρώτῃ τῆς ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου ὀρισθείσης πρὸς ἐκλογὴν ἡμέρας καὶ μετὰ τὴν θείαν λειτουργίαν γίνεταί ἡ κατὰ τὸ τῆς ἱεράς συνόδου τυπικὸν τελετή. Ἡ αὕτη ἐκκλησιαστικὴ τελετὴ προηγεῖτο τῆς τοῦ ἡγουμένου ἐκλογῆς καὶ κατὰ τὸ κεφάλ. Α', ἄρθρ. 3 τοῦ διογαν. Κρητ. μονῶν. Κατὰ τὸν κανονισμ. Ἐνετ. ἑλλην. μοναστηρ. ἀγ. Γεωργ. τῇ προτεραίᾳ τῆς τῆς ἐκλογῆς ἡμέρας ἐφάλλοντο ὕμνοι τινές, μεθ' ὃ αἱ μοναὶ ὕμνουσιν τὸν ὄρκον (περὶ οὗ ὄρα ἀνωτ. σ. 110 σημ. 1). Ὅρα Γεδεῶν, Νεκταρίου, σ. 25. Καὶ κατὰ τὸ κεφάλ. γ ἀριθ. 26 τοῦ τυπικ. τῆς μονῆς τῆς Θεοτόκου τῆς βεβαίας Ἑλπίδος (Delehaje Deux Τυρ. Byz. σ. 33) ἡ τῆς ἡγουμένης ἐκλογὴ ἐγίνετο μετὰ τὴν ἐν τῷ ἱερῷ οἴκῳ τῶν προσευχῶν ἐγκάρδιον προσευχὴν καὶ ἱεσίου τῶν μοναζουσῶν. Τοῦναντίον κατὰ τὸ κεφάλ. δ', ἀριθ. 6 τοῦ τυπικ. τῆς μονῆς τοῦ Λιβὸς παννύχιος ἐτελεῖτο παράκλησις μετὰ τὴν τῆς ἡγουμένης ἐκλογὴν (αὐτ. 110).

³) Ἄρθρ. Γ' τοῦ Κ. Μ. Καὶ κατὰ τὸ ἄρθρ. 3 ἐδάφ. γ' τοῦ ἀπὸ 1915 σχεδ. μετὰ τὴν κεκανομισμένην ἐκκλησιαστικὴν τελετὴν μένουσιν ἐν τῷ ναῷ μόνοι οἱ ἔχοντες τὸ πρὸς ἐκλογὴν δικαίωμα μοναχοί, ὧν ὁ ἐκ τοῦ μοναχολογίου ἐξηγγίμενος ὀνομαστικὸς κατάλογος ἀναγιγνώσκεται εἰς ἐπίσκοπον πάντων, μεθ' ὃ ἀρχεταὶ ἢ ψηφοφορία. Καὶ κατὰ τὸ κεφάλ. Α' ἄρθρ. 3 τοῦ διοργαν. Κρητ. μονῶν ἢ τοῦ ἡγουμένου ἐκλογὴ μετὰ τὸ πέρας τῆς τεταγμένης ἱεράς τελετῆς γίνεταί ἐν τῷ μοναστηριακῷ ναῷ. Οὕτω καὶ κατὰ τὸ κεφάλ. γ' κώδικ. Κρητ. μον. Ὁδηγίας (Χ. Κ. τόμ. Β' (1914) σ. 14). Κατὰ τὸ κεφάλ. ΣΤ' τοῦ σιγιλίου τοῦ πατριάρχου Γερμανοῦ τοῦ Δ' τοῦ ἀφορῶντος εἰς τὴν ἐν τῇ ἐπισκοπῇ Ἀρδαμερίου

Καὶ κατὰ τὸ ἄρθρ. 88 τῶν ἀγιορείτ. κανονισμῶν ἡ τοῦ ἡγουμένου τῶν κοινοβίων ἐκλογή γίνεται ἐν τῷ καθολικῷ ναῷ.

6. — *Περὶ τῆς ἡμέρας τῆς τοῦ ἡγουμένου καὶ τῶν συμβούλων ἐκλογῆς.*

Ἡ τοῦ ἡγουμένου ἐκλογή διήρκει κατὰ τινα μοναστηριακὰ τυπικὰ ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας.¹

Παρ' ἡμῖν ἡμέρα τῆς τοῦ ἡγουμένου καὶ τῶν συμβούλων ἐκλογῆς ὀρίζεται κυριακή, ἢ ἄλλη ἐπίσημος ἑορτή.²

7. — *Περὶ τῆς διευθυνούσης τὴν ἐκλογὴν τοῦ μοναστηριακοῦ συμβουλίου ἐπιτροπείας.*

Παρ' ἡμῖν τὴν τοῦ μοναστηριακοῦ συμβουλίου ἐκλογὴν διευθύνει ἐπιτροπεῖα πενταμελῆς μὲν ἐν ταῖς ἐχούσαις πλείονας τῶν εἴκοσι μοναχῶν μοναῖς, τριμελῆς δ' ἐν ταῖς ἐχούσαις εἴκοσιν ἢ ἐλάττονας μοναχούς. Καὶ τὴν μὲν πενταμελῆ ἐπιτροπεῖαν ἀπαρτίζουσιν ὁ ἡγούμενος, δύο τῶν τὰ πρεσβεία ἔχόντων μοναχῶν καὶ δύο τῶν ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου ὀριζομένων ἱκανωτέρων μοναχῶν, τὴν δὲ τριμελῆ ὁ ἡγούμενος καὶ δύο μοναχοὶ ὧν ὁ μὲν πρεσβύτερος τῇ ἡλικίᾳ τῶν ἄλλων, ὁ δ' ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου ὀριζόμενος ἐκ τῶν ἱκανωτέρων τοιοῦτων.³

μονὴν τῆς ἁγίας Ἀναστασίας τῆς Φαρμακολυτρίας ἡ ἐκλογή τοῦ ἡγουμένου καὶ τῶν τεσσάρων *συμπρακτόρων* γίνεται ἐν τῷ *συνοδικῷ* (Γρηγ. Παλαμ. τόμ. Δ' (1920) σ. 299).

¹) Οὔτω λ. γ' κατὰ τὸ κεφάλ. δ' ἀριθ. 5 τοῦ τυπικ. τῆς μονῆς τοῦ Λιβός (Delehaje Deux Typ. Byz. σ. 109) ἡ ἐκλογή τῆς ἡγουμένης ἐδύνατο νὰ παραταθῆ καὶ ἐπὶ ἑβδομάδα: «*ἡμέραι ὅλης ἑβδομάδος εἰς ἐκλογὴν ταύτης ἀρκέσουσιν*».

²) Ὅρα ἄρθρ. Γ' τοῦ Κ. Μ. Οὔτω καὶ κατὰ τὸ ἄρθρ. 3 ἐδάφ. α' τοῦ ἀπὸ 1915 σχεδ. Κατὰ τὸ κεφάλ. ε' κώδικ. Κρητ. μον. Ὁδηγητρίας ἡ ἐκλογή τοῦ ἡγουμένου ἐγένετο τῇ ἑορτῇ τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου. Ὅρα Χ. Κ. τόμ. Β' (1914) σ. 14.

³) Κ. Μ. ἄρθρ. Γ' ἐδάφ. γ'. Οὔτω καὶ κατὰ τὸ ἄρθρ. 3 ἐδάφ. δ' τοῦ ἀπὸ 1915 σχεδ. μετὰ τῶνδε τῶν διαφορῶν Α') ὅτι ἐν μὲν τῇ πενταμελεῖ ἐπιτροπεῖᾳ, ὡς πρὸς τοὺς ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου ὀριζομένους μοναχοὺς ὠβελίσθη ἡ λέξις *ἱκανωτέρος*: Β') ἐν δὲ τῇ τριμελεῖ ἐπιτροπεῖᾳ α') ὡς πρὸς τὸν ἕτερον τῶν δύο μοναχῶν ὠρίσθησαν πρεσβεία οὐχὶ ἡλικίας ἀλλὰ *κουρᾶς* καὶ β') ὡς πρὸς τὸν ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου ὀριζόμενον ὠβελίσθησαν ὡσαύτως αἱ λέξεις *ἐκ τῶν ἱκανωτέρων*. Κατὰ τὸ κεφάλ. Α' ἄρθρ. 3 τοῦ διοργαν. Κρητ. μονῶν τὴν τοῦ ἡγουμένου ἐκλογὴν διήρθησαν τριμελῆς ἐπιτροπεῖα ἀπαρτιζομένη ἐκ τοῦ ἡγουμένου, ἢ τούτου ἑλλείποντος ἐκ τοῦ σεβασμιωτέρου τῶν ἀδελφῶν καὶ ἐκ τῶν τὰ πρεσβεία

Καὶ ὀρίζεται μὲν τὸ εἶδος τῶν πρεσβείων ἐν ταῖς τριμελέσειν ἐπιτροπείαις καὶ δὴ πρεσβεῖα ἡλικίας («... ὧν ὁ μὲν τῇ ἡλικίᾳ τῶν ἄλλων πρεσβύτερος»), ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἐν ταῖς πενταμελέσειν («δύο τοὺς ἔχοντας τὰ πρεσβεῖα»), ἔξ' οὗ καὶ ἡ ἀπορία ἂν τὰ πρεσβεῖα ἐν αὐταῖς ἀνάγκη νὰ ᾧσι χειροτονίας, ἡλικίας, ἢ κουρᾶς.

Καθ' ἡμᾶς οὔτε πρεσβεῖα χειροτονίας ἐνόησε τὸ εἰρημένον ἄρθρο. ὡς οὐχὶ ὀρθῶς ἀπεφήνατο τὸ ἐπὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ὑπουργείων,¹ διότι οὕτω θὰ εἴχομεν δυαδικὸν σύστημα πρεσβείων, χειροτονίας μὲν ἐν ταῖς πενταμελέσειν ἐπιτροπείαις, ἡλικίας δ' ἐν ταῖς τριμελέσειν, οὔτε πρεσβεῖα κουρᾶς, ὡς οὐχὶ ὀρθῶς ἐδέξατο τὸ αὐτὸ ὑπουργικὸν ἔγγραφο, ἐν ᾧ θέματι μόνον εἰς ἐν τῇ μονῇ ὑπάρχει ἱερωμένος ἢ καὶ οὐδεὶς τοιοῦτος· διότι τότε δῆλον ὅτι θὰ ἐκαλοῦντο ὡς μέλη τῆς πενταμελοῦς ἐπιτροπείας ἐκ τῶν ἔχόντων τὰ πρεσβεῖα τῆς κουρᾶς ὁ εἰς ἢ καὶ ἀμφοτέροι, ἀλλὰ καὶ οὔτω θὰ εἴχομεν μικτὸν σύστημα πρεσβείων χειροτονίας καὶ πρεσβείων κουρᾶς, οὐδαμοῦ τοῦ εἰρημένου ἄρθρου μαρτυρούμενον.

Ἴνα μὴ ματαιῶται ἡ ἐκλογή ὁσάκις τις ἢ τινὲς ἐκ τῆς τριμελοῦς ἢ πενταμελοῦς ἐπιτροπείας ἀπέρχονται ἢ ἄλλως ἀρνοῦνται νὰ μετασχωσιν αὐτῆς δυνάμεθα καὶ παρὰ τὴν τοῦ εἰρημένου ἄρθρου σιγὴν νὰ δεξώμεθα ἀντικατάστασιν αὐτῶν καὶ δῆ, τοῦ μὲν ἡγουμένου διὰ τοῦ ἀρχαιότερου τῶν προηγουμένων, τοιούτου δὲ μὴ ὄντος, διὰ τοῦ ἀρχαιότερου τῶν ἐν τῇ μονῇ μοναχῶν,² τῶν δὲ τὰ πρεσβεῖα ἔχόντων μοναχῶν διὰ τῶν ἀμέσως μετ' αὐτοὺς ἔχόντων ταῦτα.

ἔχόντων μοναχῶν καθισταμένων ὑπὸ τοῦ ἀρχιερέως, ὅστις δὲν ἐπετρέπετο νὰ ἢ παρῶν κατὰ τὴν ἐκλογὴν.

¹) Ὅρα τὴν ἀπὸ 18 Ἰουνίου 1859 ἀριθ. 2482 1798 ἀπόκρισιν τοῦ Υ. Ε. (Γιαννοπ. Ἐγκύκλ. σ. 709) εἰς τὸ διὰ τοῦ ἀπὸ 23 Μαΐου 1859 ἀριθ. 9672 στοιχ. γ' ἐγγράφου τῆς ἱερᾶς συνόδου ὑποβληθὲν αὐτῇ ἐρώτημα (αὐτ. σ. 707). Ἡ εἰρημένη ὑπουργικὴ ἀπόκρισις ἐγνωρίσθη ὑπὸ τῆς ἱερᾶς συνόδου τοῖς τοῦ κράτους ἀρχιερεῦσι διὰ τῆς ἀπὸ 20 Ἰουνίου 1859 ἀριθ. 9785 395 ἐγκυκλίου (αὐτ. 708).

²) Οὕτως εἰς τὸ διὰ τοῦ ἀπὸ 5 Αὐγούστου 1869 ἐγγράφου ὑποβληθὲν ἐρώτημα τοῦ ἐπισκόπου Καλαβρυτῶν καὶ Αἰγιαλείας – τὸ ἀφορῶν εἰς τὸν ἡγούμενον τῆς μονῆς τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου Πορφύριον Ἀγγελόπουλον ἄνευ τῆς εἰδήσεως τῶν συμβούλων ἀπελθόντα τῆς μονῆς πρὸ τῆς ἀναβολῆς τῆς ἐκλογῆς πρὸς τὸ ματαιῶσαι τὴν ἐκλογὴν, προτιθέμενον δὲ πιθανῶς πράξαι τὸ αὐτὸ πρὸς τὸ ματαιῶσαι καὶ τὴν ἀναβληθεῖσαν ἐκλογὴν – ἀπεκρίνατο τὸ Υ. Ε. διὰ τοῦ ἀπὸ 11 Αὐγούστου 1869 ἀριθ. 5091 ἐγγράφου ὅτι διὰ τὴν ἄνευ εἰδήσεως τῶν συμβούλων τῆς μονῆς καὶ ἀδείας τοῦ ἐπισκόπου ἀναχώρησιν τοῦ ἡγουμένου ὁ ἐπίσκοπος ὤφειλε καὶ τὴν προσήκουσαν ποινὴν νὰ ἐπιβάλῃ αὐτῷ καὶ περὶ προ-

Μέλη τῆς ἐπιτροπείας δύνανται νά ᾧσι καὶ οἱ μὴ κεκτημένοι τὸ πρὸς ἐκλογὴν δικαίωμα μοναχοί.

Καὶ ἀπεφάνητο μὲν ἡ ἱερά συνόδος¹ ὅτι ὁ μὴ ἔχων τὸ πρὸς ἐκλογὴν δικαίωμα μοναχὸς οὐδὲ μέλος τῆς διευθυνούσης τὴν ἐκλογὴν ἐπιτροπείας δύνανται νά ᾧ, ἀλλὰ τοῦτο οὐδαμοῦ τοῦ περὶ κανονισμοῦ τῶν μοναστηρίων Β. Δ. ὀρίζεται.

Καὶ θὰ ἔχωσι μὲν, ὡς εἰκός, τὸ πρὸς ἐκλογὴν δικαίωμα, *ἀείποτε* ὁ ἡγούμενος ἔν τε τῇ πενταμελεῖ καὶ τῇ τριμελεῖ ἐπιτροπείᾳ, *συνηθέστατα* δ' ἐν ἐκείνῃ μὲν καὶ οἱ δύο τὰ πρεσβεία ἔχοντες μοναχοί, ἐν ταύτῃ δὲ καὶ ὁ τῇ ἡλικίᾳ πρεσβύτερος μοναχός, ἀλλ' ὅτι τὸ πρὸς ἐκλογὴν δικαίωμα ἀνάγκη νά ἔχωσιν ἐν μὲν τῇ πενταμελεῖ ἐπιτροπείᾳ καὶ οἱ ἕτεροι δύο ἐκ τῶν ἱκανωτέρων ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου ὀριζόμενοι μοναχοί, ἐν δὲ τῇ τριμελεῖ καὶ ὁ ἐκ τῶν ἱκανωτέρων ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου ὀριζόμενος μοναχὸς οὐδαμοῦ τοῦ περὶ κανονισμοῦ τῶν μοναστηρίων Β. Δ. ὀρίζεται.

Τὰ τοῦ γραμματέως ἐν τῇ ἐπιτροπείᾳ τελεῖ ὁ νεώτερος.²

Ἡ ἐπιτροπεία συγκροτουμένη ἐγκαίρως, ἥτοι πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς ἐκλογῆς, γνωρίζεται τοῖς μοναχοῖς διὰ τῆς πρὸς τὸ μοναστηριακὸν συμβούλιον διαταγῆς τοῦ ἐπισκόπου.³

σφρινῆς ἀναπληρώσεως αὐτοῦ πρὸς τὸ μὴ ματαιῶσαι τὴν ἐκλογὴν νά μερμινήση. Κατὰ τὸ ἄρθρ. 4 τοῦ ἀπὸ 1915 σχεδ. ἡ ἐκλογὴ ματαιοῦται ἂν μέλος τι τῆς ἐφορευτικῆς ἐπιτροπείας ἀπόσχη αὐτῆς. Γνωρίζεται δ' ἡ ἀπογὴ ὑπὸ τοῦ μοναστηριακοῦ συμβουλίου τῷ ἐπισκόπῳ, ὅστις ἐντέλλεται ἐν πεντεκαίδεκα ἡμέραις νέαν ἐκλογὴν. Ὁ ἀδικαιολογητὸς ἀποσχὼν τιμωρεῖται διὰ τὴν ἀπειθειαν ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου. "Ἄν δ' ἀπόσχη τις εἴτε μόνος εἴτε καὶ μετ' ἄλλων μελῶν καὶ κατὰ τὴν νέαν ἐκλογὴν, ταύτην ποιοῦνται τὰ λοιπὰ μέλη τῆς ἐπιτροπείας, ἂν μετέχωσιν αὐτῆς τοῦλάχιστον δύο. Καὶ τὸν μὲν ἀποσχόντα πρόεδρον ἀντικαθιστᾷ ὁ πρεσβύτερος, τὸν δὲ γραμματέα ὁ νεώτερος.

¹) "Ὅρα τὴν εἰς τὸ ἀπὸ 30 Ἰουλίου 1859 ἐρώτημα τῆς ἱεράς συνόδου ἀποκρισιν τοῦ Υ. Ε. τὴν γενομένην διὰ τοῦ ἀπὸ 4 Αὐγούστου 1859 ἀριθ. 3984, 2358 ἐγγράφου (Γιαννοπ. Ἐγκύκλ. σ. 712) γνωρισθέντος ὑπὸ τῆς ἱεράς συνόδου διὰ τοῦ ἀπὸ 10 Αὐγούστου 1859 ἀριθ. 9986 ἐγγράφου τῷ τε ἐρωτήσαντι ἐπισκόπῳ Θήρας (αὐτ.) καὶ τοῖς λοιποῖς τοῦ κράτους ἀρχιερεῦσι διὰ τῆς ὁμοιορίθμου καὶ ταυτοχρόνου ἐγκυκλίου (αὐτ. 711).

²) "Ἄρθρ. Γ' τοῦ Κ. Μ. Κατὰ τὸ ἄρθρ. 3 ἐδάφ. ε' τοῦ ἀπὸ 1915 σχεδ. παρὰ τῇ ἐπιτροπείᾳ τὰ τοῦ γραμματέως τελεῖ ὁ ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου ὀριζόμενος. Κατὰ τὸ κεφάλ. Α' ἄρθρ. 3 τοῦ διοργαν. Κρητ. μονῶν τὰ τοῦ γραμματέως ἐν τῇ διευθυνούσῃ τὴν ἐκλογὴν τριμελεῖ ἐπιτροπείᾳ (ὄρα σ. 119 σημ. 3) ἐτέλει ὁ ἀξιώτερος τῶν μοναχῶν.

³) "Ὅρα στοιχ. δ' τοῦ ἀπὸ 23 Μαΐου 1859 ἀριθ. 9672 ἐγγράφου τῆς ἱεράς συνόδου πρὸς τὸ Υ. Ε. (Γιαννοπ. Ἐγκύκλ. σ. 707), στοιχ. δ' τῆς ἀπὸ 18 Ἰου-

Ἐν τοῖς ἀγιορειτικοῖς κοινοβίοις τῆς ἐκλογῆς τῶν ἡγουμένων ἐποπτεύουσιν οἱ τῶν λοιπῶν κοινοβίων ἡγούμενοι, ἅμα μετὰ τῶν τεσσάρων ἐπιστατῶν τῆς κοινότητος,¹ ἔστι δ' ὅτε καὶ οἱ ὑπὸ τῆς Μ. ἐκκλησίας πεμπόμενοι ἑξαρχοὶ, παρισταμένων καὶ δύο ἐκ τῆς κοινότητος τοῦ ἁγίου ὄρους ἡρημένων ἀντιπροσώπων.²

8. — Περὶ τῆς ἐκδικάσεως τῶν πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς ἐκλογῆς ὑποβαλλομένων τυχόν ἐνστάσεων.

Τὸ περὶ κανονισμοῦ τῶν μοναστηρίων Β. Δ. ρυθμίζει μὲν τὰ τῆς ἐκδικάσεως τῶν κατὰ τῆς γενομένης ἤδη ἐκλογῆς ὑποβληθεισῶν ἐνστάσεων,³ ἀλλ' οὐδὲν ὀρίζει περὶ τῶν πρὸ τῆς ἐκλογῆς τυχόν ὑποβαλλομένων ἐνστάσεων κατὰ τοῦ ἐκ τοῦ μοναχολογίου ἐξηγμένου καταλόγου τῶν ψήφου δικαίωμα ἔχόντων μοναχῶν.⁴

Ἄλλὰ καὶ παρὰ τὴν τοιαύτην τοῦ περὶ κανονισμοῦ τῶν μοναστηρίων Β. Δ. σιγὴν δὲν δυνάμεθα ἢ νὰ δεξώμεθα ὅτι ἐπὶ τῶν ἐνστάσεων τούτων ἀρμόδιον ὅπως ἀποφῆνῃται εἶναι τὸ μοναστηριακὸν συμβούλιον, ὅπερ ἀποφαίνεται ἐπ' αὐτῶν ἐρευνῆσαν ἐκ τοῦ μοναχολογίου τὸν τῆς ἀποκάρσεως ἢ τῆς προσελεύσεως ἐκάστου τῶν μοναχῶν χρόνον. Ἄν δὲ τὸ μοναστηριακὸν συμβούλιον πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς ψηφοφορίας καὶ διη μετὰ τὴν ληξάσης τῆς θρησκευτικῆς τελετῆς εἰς ἐπήκοον πάντων ἀνάγνωσιν τοῦ ἐκ τοῦ μοναχολογίου ἐξηγμένου καταλόγου τῶν

νίου 1859 ἀριθ. 2482/1798 ἀποκρίσεως αὐτοῦ πρὸς τὴν ἱεράν σύνοδον (αὐτ. 710) γνωρισθείσης ὑπ' αὐτῆς τοῖς τοῦ κράτους ἀρχιερεῦσι διὰ τῆς ἀπὸ 20 Ἰουνίου 1859 ἀριθ. 9785 395 ἐγκυκλίου (αὐτ. 708).

¹) Ὅρα λ. γ. τὸ εἰς τὴν ἐκλογὴν ἡγουμένου τοῦ κοινοβίου τῆς Σίμωνος Πέτρας ἀφορῶν ἀπὸ 27 Ἰουλίου 1848 γράμμα τοῦ πατριάρχου Ἀνθίμου τοῦ Γ' πρὸς τοὺς ἐπιστάτας τοῦ ἁγίου ὄρους ἐν Ε. Φ. τόμ. ΙΑ' (1913) σ. 137-138.

²) Οὕτω πρὸς ἐκλογὴν ἡγουμένου τοῦ ἐν ἁγίῳ ὄρει σταυροπηγιακοῦ μοναστηρίου τοῦ ἁγίου Παντελεήμονος τοῦ ἐπιλεγομένου ῥωσικοῦ ἐπέμφθησαν ἐκεῖσε ὑπὸ τῆς Μ. ἐκκλησίας οἱ μητροπολίται Νικαίας Ἰωαννίκιος καὶ Δέσζων Ἰωακείμ, ἵνα ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν αὐτῶν, παρισταμένων καὶ δύο ἐκ τῆς κοινότητος τοῦ ἁγίου ὄρους ἡρημένων ἀντιπροσώπων γένηται ἡ τοῦ ἡγουμένου τῆς εἰρημένης μονῆς ἐκλογὴ. Ὅρα τὸ ἀπὸ Σεπτεμβρίου 1875 πατριαρχικὸν καὶ συνοδικὸν σιγιλλιῶδες γράμμα τοῦ πατριάρχου Ἰωακείμ τῆς Β' ἐν Π. Ε. τόμ. Α' σ. 191, ἐν Ε. Φ. τόμ. ΙΓ' (1914) σ. 600 καὶ ἐν Meyer H. U. σ. 266.

³) Ἄρθρ. Ι'.

⁴) Ὁ κατάλογος οὗτος συντάσσεται, καθάπερ ἤδη εἴρηται, ὑπὸ τοῦ μοναστηριακοῦ συμβουλίου καὶ δημοσιεύεται ἐν τῇ μονῇ ἵνα λάβωσι γνῶσιν αὐτοῦ οἱ μοναχοί.

ψήφου δικαίωμα ἐχόντων μοναχῶν μὴ λάβῃ ὑπ' ὄψιν τὴν κατ' αὐτοῦ ἐνστασιν ὀφείλομεν νὰ δεξώμεθα ὅτι αὕτη ὑποβάλλεται αὐθις τῇ τὴν ἐκλογὴν διευθυνούσῃ ἐπιτροπείᾳ ἣτις προσαγομένῳ τοῦ μοναχολογίου ἀποφραίνεται πάραυτα ἐπὶ τῶν ἐνστάσεων διὰ πράξεως.¹

9. — Περὶ τοῦ τρόπου τῆς διεξαγωγῆς τῆς ἐκλογῆς.

Παρ' ἡμῖν κατὰ τὸ ἄρθρ. Γ' τοῦ περὶ κανονισμοῦ τῶν μοναστηρίων Β. Δ. ὁ τὸ πρὸς ἐκλογὴν δικαίωμα κεκτημένος μοναχὸς προσερχόμενος εἰς τὴν τράπεζαν τῆς τὴν ἐκλογὴν διευθυνούσης ἐπιτροπείας δηλοῖ κοσμίως καὶ ἀθροῦβως² κατὰ τὴν ἑαυτοῦ κρίσιν καὶ ἄνευ τινὸς βίας καὶ ἐπηρεασμοῦ³ τὰ ὀνόματα τῶν πρὸς τὸ ἀξίωμα τοῦ ἡγουμένου καὶ τῶν συμβούλων ἱκανῶν γράμματα μὲν εἰδώς, γράφει ἰδίᾳ χειρὶ ἐν τῷ πρὸς τοῦτο τηρουμένῳ πρωτοκόλλῳ τιθέμενος καὶ τὴν ἑαυτοῦ

¹) Ὅρα στοιχ. β' τοῦ ἀπὸ 23 Μαΐου 1859 ἀριθ. 9672 ἐγγράφου τῆς ἱερᾶς συνόδου πρὸς τὸ Υ. Ε. (Γιαννοπ. Ἐγκύκλ. σ. 707). Ὅρα ἐτι στοιχ. Β' τῆς ἀπὸ 18 Ἰουνίου 1859 ἀριθ. 2482/1798 ἀποκρίσεως τοῦ εἰρημένου ὑπουργείου πρὸς τὴν ἱερὰν σύνοδον (αὐτ. σ. 709) γνωρισθεῖσαν ὑπ' αὐτῆς τοῖς τοῦ κράτους ἀρχιερεῦσι διὰ τῆς ἀπὸ 20 Ἰουνίου 1859 ἀριθ. 9785/395 ἐγκυκλίου (αὐτ. 708).

²) Ὅρα καὶ τὸ ἀπὸ 18 Ἰουνίου 1859 ἀριθ. 2482/1798 ἐγγραφον τοῦ Υ. Ε. πρὸς τὴν ἱερὰν σύνοδον (Γιαννοπ. Ἐγκύκλ. σ. 710) γνωρισθὲν ὑπ' αὐτῆς τοῖς τοῦ κράτους ἀρχιερεῦσι διὰ τῆς ἀπὸ 20 Ἰουνίου 1859 ἀριθ. 9785, 395 ἐγκυκλίου (αὐτ. σ. 708). Κατὰ τὸ κεφάλ. ΣΤ' τοῦ εἰς τὴν ἐν τῇ ἐπισκοπῇ Ἀρδαμερίου μονὴν τῆς ἁγίας Ἀναστασίας τῆς Φαρμακολυτρίας ἀφορῶντος σιγίλλιον τοῦ πατριάρχου Γερμανοῦ τοῦ Δ', ἡ ἐκλογὴ τοῦ ἡγουμένου καὶ τῶν τεσσάρων συμπρακτόρων ἀνάγκη νὰ γίνηται ὑπὸ τῶν πατέρων: » μετ' εὐταξίας, ἡσυχίας, φρονήσεως καὶ ἀγάπης ἀδελφικῆς καὶ μετ' εὐφήμεων λόγων συσκευημένων καὶ συνομιλούντων καὶ οὐχὶ ὕβριστικῶς καὶ ἀτακτοφώνως καὶ ὄλους ἀνοικείως τοῖς μοναχοῖς... ὁ δ' ἄλλως προσφερόμενος ἀποβάλλεται τῆς συνάξεως στερούμενος διὰ συγκαταβάσεως τοῦ δικαίωματος αὐτοῦ ὡς πρὸς τὴν συγγνωμοδότησιν τῆς ἐκλογῆς«. Γρηγ. Παλ. τόμ. Δ' (1920) σ. 299.

³) Τὸ ἄνευ βίας καὶ ἐπηρεασμοῦ ἀσκεῖν τὸ ἐκλογικὸν δικαίωμα ἀναγράφεται ῥητῶς ἐν τῷ ἄρθρ. Γ' τοῦ Κ. Μ., ὡς καὶ ἐν πατριαρχικοῖς σιγίλλιοις. Ὅρα λ. γ. τὰ εἰς τὴν ἐν Κρήτῃ κατὰ τὴν περιοχὴν Κυθωνίας ἐν χωρίῳ Μουρνές (τανῶν Μουρνιές) μονὴν τοῦ ἁγίου Ἐλευθερίου ἀφορῶντα πατριαρχικὰ καὶ συνοδικὰ σιγίλλιοδὴ γράμματα καὶ δὴ, τὸ ἀπὸ Ἰουνίου 1681 τοῦ πατριάρχου Ἰακώβου (Χ. Κ. τόμ. Β' (1914) σ. 214): » χωρὶς τινος βίας τῶν ἔξω προσώπων ἀφοριζομένων τῶν τολμησάντων... περὶ τῆς ἐκλογῆς τοῦ ἡγουμένου δυναστεῦσαι καὶ μὴ ἀφῆσαι τοὺς πατέρας ἐκλέξαι ὅν ἂν ἐθελήσωσιν, ἀλλ' ἢ ἔξωτερικῶς ἢ ἄλλως καταβιάσαι αὐτοὺς«, καὶ τὸ ἀπὸ Αὐγούστου 1706 τοῦ πατριάρχου Γαβριὴλ τοῦ Γ': »... ὑπ' οὐδενὸς καταβιάζομενοι« (αὐτ. σ. 220).

υπογραφῆν, εἶδε μὴ, δηλοῖ ταῦτα πρὸ δύο γράμματα εἰδότεων συναδέλφων, ὑπ' αὐτοῦ ὡς μαρτύρων προσλαμβανομένων, οἵτινες διὰ τῆς ἑαυτῶν υπογραφῆς βεβαιοῦσι τὴν βούλησιν αὐτοῦ. Πρὸς τὴν τοιαύτην βεβαιοσιν δὲν δύναται νὰ προσληφθῶσιν ὡς μάρτυρες τὰ μέλη τῆς τὴν ἐκλογὴν διενθινοῦσης ἐπιτροπείας.

Τὰ ὀνόματα τοῦ ἐκλογέως καὶ τῶν ὑπ' αὐτοῦ προταθέντων ὑποψηφίων καταγράφει ὁ τῆς ἐπιτροπείας γραμματεὺς ἐν ἰδίῳ πρωτοκόλλῳ.¹

Μετὰ τὴν τῶν ψήφων ἀρίθμησιν συντάσσεται κάτωθεν τοῦ εἰρημένου πρωτοκόλλου πρᾶξις δηλοῦσα τὸν ἀριθμὸν τῶν ψηφισάντων καὶ τῶν ψήφων ὧν ἔτυχεν ἕκαστος τῶν διὰ τὸ ἀξιωμα τοῦ ἡγουμένου ἢ τῶν συμβούλων ὑποψηφίων.²

Ἡ τοιαύτη πρᾶξις γραφομένη καθαρῶς καὶ εὐαναγνώστως, ἄνευ σβεσμάτων, ξεσμάτων, ἢ παρεγγραφῶν ὑπογράφεται ὑπὸ τῶν τῆς ἐπιτροπείας μελῶν καὶ σφραγίζεται τῇ μοναστηριακῇ σφραγίδι. Ἐν αἷς μοναῖς ὑπάρχουσι μόνον ἕξ μοναχοί, ὧν οἱ τρεῖς εἰσὶν ἀγράμματοι, πέμπε αὐτοῖς κατὰ τὴν τοῦ ἐπὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ὑπουργείου ἀποφρασις³ ὁ ἀρμόδιος ἐπίσκοπος ἕξ ὁμοίου μονῆς τὸν ὑπ' αὐτῶν ὑποδεικνυόμενον ὡς ἀπολαύοντα τῆς ἑαυτῶν ἐμπιστοσύνης, μεμαρτυρημένον δ' ἐπὶ χρηστότητι μοναχὸν πρὸς τὸ μαρτυρῆσαι καὶ διὰ τῆς ἑαυτοῦ υπογραφῆς βεβαιῶσαι τὴν θέλησιν αὐτῶν, ὅτι περὶ τούτου γνωμένης ἐν τῷ τῆς ἐκλογῆς πρωτοκόλλῳ μείας.

¹) Κατὰ τὸ ἄρθρ. 3 ἐδάφ. ε' τοῦ ἀπὸ 1915 σχεδ. ὁ ψηφίζων μοναχὸς γράφει ἰδίᾳ χειρὶ ἐν τῷ πρωτοκόλλῳ τὰ ὀνόματα τῶν οὗς κρίνει ὡς ἡγούμενον καὶ συμβούλους ἱκανούς. Ἀγράμματος δ' ὧν, δηλοῖ πρὸ τῆς ἐπιτροπείας τοὺς ὑπ' αὐτοῦ ψηφιζομένους ὡς ἡγούμενον καὶ συμβούλους, ὧν τὰ ὀνόματα γράφει ὁ γραμματεὺς αὐτῆς ἐν τῷ πρωτοκόλλῳ. Κατὰ τὸν διοργαν. Κρητ. μονῶν διὰ μυστικῆς ψηφοφορίας ἐγένετο ἡ ἐκλογὴ τοῦ τε ἡγουμένου (κεφάλ. Α', ἄρθρ. 2) καὶ τῶν δύο συμβούλων (κεφάλ. Ζ', ἄρθρ. 1).

²) Ταῦτά ὄριζεν ὡς πρὸς τὴν ἐκλογὴν τοῦ ἡγουμένου καὶ τὸ ἄρθρ. 3 τοῦ διοργαν. Κρητ. μονῶν. Κατὰ τὸ ἄρθρ. 3 ἐδάφ. ε' τοῦ ἀπὸ 1915 σχεδ. μετὰ τὸ πέρας τῆς ψηφοφορίας, ἀριθμηθέντων τῶν ψήφων, ὁ γραμματεὺς συντάσσει πρᾶξιν δηλοῦσαν τὰς ψήφους, ὧν ἔτυχεν ἕκαστος.

³) Ὅρα τὴν εἰς τὸ διὰ τοῦ ἀπὸ 6 Ἰουλίου 1859 ἐγγράφου τοῦ ἀρχιεπισκόπου Μαντινείας καὶ Κυνουρίας ἐρώτημα ἀπόκρισιν τοῦ Υ. Ε. Ἡ ἀπόκρισις αὕτη τοῦ Υ. Ε. διεβιβάσθη τῷ εἰρημένῳ ἀρχιεπισκόπῳ διὰ τοῦ ἀπὸ 4 Αὐγούστου 1859 ἀριθ. 2481 ἐγγράφου (Γιαννοπ. Ἐγκύκλ. σ. 710) ὅπερ ἐπέμφθη καὶ τῇ ἱερᾷ συνόδῳ, γνωρισθὲν ὑπ' αὐτῆς τοῖς τοῦ κράτους ἀρχιερεῦσι διὰ τῆς ἀπὸ 10 Αὐγούστου 1859 ἀριθ. 9982/543 ἐγκυκλίου (ὄρα αὐτ. σ. 711).

10. - Ἡ τοῦ μοναστηριακοῦ συμβουλίου ἐκλογή γίνεται
διὰ πλειοψηφίας.

Κατ' ἀντίθεσιν πατριαρχικῶν τινῶν σιγίλλίων¹ καὶ τυπικῶν βασιλικῶν μονῶν² ὀριζόντων τὴν διὰ παμψηφίας ἐκλογὴν τοῦ ἡγουμένου, παρ' ἡμῶν ὁ ἡγούμενος καὶ οἱ σύμβουλοι ἐκλέγονται διὰ πλειοψηφίας³ καὶ διή σχετικῆς,⁴ ἐν ἰσοψηφίᾳ δέ, διὰ κλήρου.⁵

¹) Ὅρα λ. γ. τὸ εἰς τὴν ἐν Σερίφῳ μονὴν τοῦ Ταξιάρχου ἀφορῶν ἀπὸ Μαρτίου 1734 σιγίλλιον τοῦ πατριάρχου Σεραφεῖμ (Ζερλέντου, Ἐκκλησι. νήσ. σ. 80): *» γνώμη τε κοινὴ καὶ ἐκλογὴ αὐτῶν ὁμοφώνως πάντων συναυούτων καὶ συμφωνούντων «*, καὶ τὸ εἰς τὴν ἐν Κύπρῳ κατὰ τὴν ἐπαρχίαν Κυρηναίας σταυροπηγιακὴν μονὴν τῆς Θεοτόκου τὴν ἐπιλεγομένην τῆς Ἐλεούσης τοῦ Κύκκου ἀφορῶν ἀπὸ 1787 σιγίλλιον τοῦ πατριάρχου Προκοπίου (Π. Ε. τόμ. Β', σ. 593): *» κοινὴ γνώμη καὶ ὁμοφώνῳ βουλῇ τε καὶ ψήφῳ «*.

²) Τινὰ τῶν τυπικῶν βασιλικῶν μονῶν ὥριζον ὅτι παμψηφίας μὴ ἐπιτευχθείσης τὸν ἡγούμενον καθίστα ὁ βασιλεὺς. Οὕτω κατὰ τὸ τυπικ. Αὐξεντίου (Γεδεών σ. 25): *» Εἰ μὲν ὄν πάντες τῶν ἀδελφῶν ἐφ' ἐνὶ συμφωνοῦσιν τὸν αὐτὸν ὁμοφώνως αἰρούμενοι, τοῦτο θεῶ φίλον· τοῦτο καὶ εὐκαταὸν τῇ βασιλείᾳ μου, καὶ μεγάλη πρὸς εἰρήνην τὴν ὑπὲρ μέλι καὶ κηρίον γλυκντέραν ὑπόθεσις· εἶδ' ὅπερ ἡ βασιλεία μου ἀπεύχεται, στάσις ἐν τῇ ἐκλογῇ κινήθῃ, πρὸς ἀλλήλους τῶν ἀδελφῶν ἑτεροζυγοῦνται καὶ ἄλλον ἄλλον προσιθεμένου καὶ μεγαλόντος, φιλία ἢ ἄλλω τινι τρόπῳ οὐκ ἀνεπιφαλεῖ, οἷς τὸ ἀληθές πολλὰκις εἶδεν ὑποκλέπτεσθαι, τότε δὴ τῷ κατὰ καιροῦς τὰ τῆς βασιλείας σκῆπτρα σὺν θεῷ διῦνόντι ἀνατεθῆσεται ἡ τοῦ προσεστώτος ἐπιλογή, ὅς ὑπὸ τῶν παρὰ τῆς ἀδελφότητος πάσης ἐκκροθέντων, παρῶν μὲν ἐν τῇ Κωνσταντίνου πόλει δι' ἑαυτοῦ, ἐν ταξειδίῳ δ' ἀποδημῶν διὰ γραμματος, τὸν κατὰ τε λόγον καὶ ἀρετὴν διαφερότερον καὶ πρὸς λαοῦ κυβέρνησιν δεξιώτερον ἐκλέξεται, καὶ τὴν προστασίαν ἐμπιστεύσει τῆς μονῆς, καὶ ὁ ἐκλεγείς ἐκ παντὸς ἴξει τῇ ἐπιλογῇ· ἐν γὰρ τοῖς τοιοῦτοις τὸ ἀδυσώπητον οὐκ ἀκίνδυνον «*.

³) Ὅρα ἄρθρ. Γ' τοῦ Κ. Μ. Ἡδὴ τὸ ἄρθρ. Α' τῆς ἀπὸ 26 Φεβρουαρίου 1834 πρὸς τοὺς νομάρχας τοῦ κράτους ἐγκυκλίῳ τῆς ἐπὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν γραμματείας ὥριζεν ὅτι ὁ ἡγούμενος ἐξελέγετο διὰ πλειοψηφίας. Τὴν διὰ πλειοψηφίας ἐκλογὴν τοῦ ἡγουμένου (*κοινοβιάρχου ἢ ἀρχιμανδρίτου*) τῶν κοινοβίων ὥριξε καὶ τὸ ἄρθρ. 94 τοῦ ἀπὸ 1833 σχεδ. κανονισμ.

⁴) Κατὰ τὸ ἄρθρ. 3 ἐδάφ. ζ' καὶ ζ' τοῦ ἀπὸ 1915 σχεδ. αἰρεθεῖς λογίζονται ὁ τυχὼν τῆς ἀπόλυτου πλειοψηφίας. Μὴ κατορθωθείσης δὲ τοιαύτης, ἐπαναλαμβάνεται ὡς πρὸς τὸν μὴ τυχόντα ἀπόλυτου πλειοψηφίας ἄνευ νέας τοῦ ἐπισκόπου προκηρῦξεως ἢ ψηφοφορία, ἥτις ἐπαναλαμβάνεται κατὰ τὴν αὐτὴν συνεδρίαν, μέχρις οὗ κατορθωθῇ ἀπόλυτος πλειοψηφία. Ἄλλ' ἂν καὶ κατὰ τὴν τρίτην ἐπανάληψιν τῆς ψηφοφορίας μὴ κατορθωθῇ ἀπόλυτος πλειοψηφία, ὁ ἐπίσκοπος καθιστᾷ ἡγούμενον καὶ συμβούλους τοὺς καθ' οἰανδήποτε τῶν ψηφοφοριῶν τυχόντας τῆς σχετικῆς πλειοψηφίας. - Ἐν τῇ ῥωμαϊκῇ ἐκκλησίᾳ ἀπαιτεῖται πρὸς μὲν τὴν ἐκλογὴν τοῦ ἡγουμένου ἀπόλυτος πλειοψηφία, πρὸς δὲ τὴν τῆς ἡγουμένης τῶν δύο τρίτων.

⁵) Ἄρθρ. Γ' τοῦ Κ. Μ. Κατὰ τὸ ἄρθρ. 3 ἐδάφ. η' τοῦ ἀπὸ 1915 σχεδ. ἐν

Τὴν διὰ πλειοψηφίας ἐκλογὴν τοῦ ἡγουμένου ὠρίζον καὶ τινὰ τῶν μοναστηριακῶν τυπικῶν¹ καὶ κανονισμῶν,² ὀρίζουσι δ' ἔτι νῦν καὶ οἱ ἀγιορειτικοὶ κανονισμοί,³ ὡς καὶ τὸ Κυπριακὸν καταστατικόν.⁴

11. — Περὶ τῆς διαρκείας τῆς ὑπηρεσίας τοῦ μοναστηριακοῦ συμβουλίου καὶ τῶν αἰτιῶν τῆς ἐκ τοῦ ἀξιώματος ἐκπτώσεως.

Α') Ὁ ἡγούμενος καὶ οἱ σύμβουλοι ἐκλέγονται παρ' ἡμῖν ἐπὶ ὠρισμένον χρόνον καὶ δὴ, ἐπὶ πενταετίαν.⁵ Καὶ κατὰ τινὰ τῶν μοναστηριακῶν τυπικῶν καὶ κανονισμῶν ὁ ἡγούμενος ἐξελέγετο ἐπὶ ὠρισμένον χρόνον, ὡς ἐπὶ ἔτη δύο,⁶ ἢ τρία,⁷ ἢ τέσσαρα.⁸ Τοῦναντίον καθ' ἕτερα

ἰσοψηφία τὸν ἡγουμένον καὶ τοὺς συμβούλους καθιστᾷ ὁ ἐπίσκοπος. Καὶ κατὰ τὸ ἄρθρ. 3 τοῦ διοργαν. Κρητ. μονῶν ὁ ἡγούμενος ἐν ἰσοψηφίᾳ καθίσταται ὑπὸ τοῦ ἀρχιερέως, κατὰ δὲ τὸ ἄρθρ. 88 τῶν ἀγιορ. κανονισμ. διὰ τῆς δευτέρας ψήφου τοῦ προεδρεύοντος ἀρχαιότερου τῶν προϊσταμένων, μὴ κατορθωθείσης δὲ τῆς ἐκλογῆς ἔνεκα διαφωνιῶν, ἀνατίθεται ἡ λύσις τῇ ἱερᾷ κοινότητι κατ' αἰτησίαν τῆς πλειοψηφούσης ἀδελφότητος.

¹) Ὅρα λ. χ. τὸ κεφάλ. ι' τοῦ τυπικ. Λέοντος ἐν Α. Δ. τόμ. Ε', σ. 186: «εἰς ὃν ἅπαντες ἢ οἱ πλείονες ἀναπαύονται καὶ ἀρέσκονται». Ὅρα ἔτι τὴν διαθήκην τοῦ πατριάρχου Ἱερεμίου τοῦ Α' κτίτορος τῆς ἐν ἀγίῳ ὄρει μονῆς τοῦ Σταυρονηκίτη (Γρηγ. Παλ. τόμ. Γ', σ. 570).

²) Οὕτω κατὰ τὸν κανονισμ. Ἐνετ. ἑλλην. μοναστηρ. ἀγ. Γεωργ. ἡγουμένη ἐξελέγετο ἡ τῶν πλείονων ψήφων τυχοῦσα (Γεδεών, Νεκταρ. σ. 25), ἀλλὰ ταῖς ὡς πρὸς τὴν ἐκλογὴν τῆς ἡγουμένης διαφωνούσαις μοναχαῖς ἐπέβαλεν ὁ πνευματικὸς πατήρ τὴν ποινὴν τῆς στέρησεως λιβάνου καὶ ἀντιδώρου μέχρις οὗ ποιήσονται τὴν τῆς ἡγουμένης ἐκλογὴν (αὐτ. σ. 26).

³) Ἄρθρ. 88. Ἀλλὰ καὶ πρὸ τῆς ἐκδόσεως αὐτῶν οἱ ἡγούμενοι τῶν ἐν ἀγίῳ ὄρει κοινοβίων ἐξελέγοντο διὰ πλειοψηφίας. Οὕτω λ. χ. εἰς ἀντικατάστασιν τοῦ τελευτήσαντος ἡγουμένου τοῦ ἐν ἀγίῳ ὄρει σταυροπηγιακοῦ μοναστηρίου τοῦ ἀγίου Παντελεήμονος τοῦ ἐπιλεγομένου ῥωσικοῦ ἡρέθη τοιοῦτος διὰ μεγάλης πλειοψηφίας ὁ ἱερομόνοχος καὶ ἀρχιμανδρίτης Μακάριος. Ὅρα τὸ ἀπὸ Σεπτεμβρίου 1875 πατριαρχικὸν καὶ συνδικὸν σιγγιλιώδες γράμμα τοῦ πατριάρχου Ἰωακείμ τοῦ Β' ἐν Π. Ε. τόμ. Α' σ. 191, ἐν Meyer U. H. σ. 266-267, καὶ ἐν Ε. Φ. τόμ. ΙΓ' (1914) σ. 600-601.

⁴) Ὅρα ἄρθρ. 84. Διὰ πλειοψηφίας ἐξελέγετο ὁ ἡγούμενος καὶ κατὰ τὸ ἄρθρ. 3 τοῦ διοργαν. Κρητ. μονῶν.

⁵) Ἄρθρ. Β' τοῦ Κ. Μ. Ἀρχαιότερον καὶ δὴ, κατὰ τὸ ἄρθρ. Γ' τῆς ἀπὸ 26 Φεβρουαρίου 1834 ἐγκυκλίου τῆς ἐπὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν γραμματείας πρὸς τοὺς νομάρχας τοῦ κράτους οἱ μοναστηριακοὶ σύμβουλοι ἐξελέγοντο κατ' ἔτος. Κατὰ τὸ ἄρθρ. 2 τοῦ ἀπὸ 1915 σχεδ. ἡ θητεία τοῦ ἡγουμένου καὶ τῶν συμβούλων εἶνε ἐξαετής.

⁶) Ὅρα λ. χ. τὸ κεφάλ. γ' κώδικ. Κρητ. μον. Ὁδηγητ. ἐν Χ. Κ. τόμ. Β' (1914) σ. 14.

⁷) Ὅρα λ. χ. τὸ ἄρθρ. 7 τοῦ κανονισμ. Ἐνετ. ἑλλην. μοναστηρ. ἀγ. Γεωργ. ἐν Γεδεών, Νεκταρίου, σ. 24 καὶ 26.

⁸) Ὅρα λ. χ. τὸ κεφάλ. Α' ἄρθρ. 10 τοῦ διοργαν. Κρητ. μονῶν.

τοιαῦτα, ὡς καὶ κατὰ τινὰ πατριαρχικὰ γράμματα καὶ βασιρικὰ χρυσό-
βουλλα ὁ ἡγούμενος ἐξελέγετο ἰσοβίως, ὀριζομένου τούτου εἴτε ρητῶς,¹
εἴτε σιωπηρῶς διὰ τῶν λέξεων *τελευτήσαντος τοῦ ἡγουμένου*,² ἢ ἄλλων
τοιούτων.³ Τέλος κατὰ τινὰ τῶν καταστατικῶν ἐκλέγεται ὁ μὲν ἡγούμε-
νος ἰσοβίως, οἱ δὲ σύμβουλοι ἐπὶ ὄρισμένα ἔτη καὶ διη τρία, ὡς κατὰ
τὸ Κρητικὸν καταστατικόν,⁴ ἢ τέσσαρα, ὡς κατὰ τὸ Κυπριακὸν κα-
ταστατικόν.⁵

¹) Ὅρα λ. χ. τὸ ἀπὸ Ἰουλίου 1368 ἐκδοτήριον γράμμα τοῦ πατριάρχου
Φιλοθέου δι' οὗ ὁ μοναχὸς Διονύσιος ὁ Τζαμάρκιος κατεστάθη *ἐφ' ὄρω τῆς ζωῆς*
αὐτοῦ ἡγούμενος τοῦ ἐν Σωζοπόλει πατριαρχικοῦ μοναστηρίου τῶν ἁγίων μαρ-
τύρων Κηρύκου καὶ Ἰουλίτης (Α. Ρ. τόμ. Α', σ. 487-488), τὸ ἀπὸ Ἀπριλίου
1369 γράμμα τοῦ αὐτοῦ πατριάρχου δι' οὗ ὁ ἱερομόναχος Μακάριος κατεστάθη
ἐφ' ὄρω πάσης τῆς ζωῆς αὐτοῦ καθηγούμενος καὶ ἀρχιμανδρίτης τῆς ἐν τῇ Με-
σημβρία βασιλικῆς καὶ πατριαρχικῆς μονῆς τοῦ Σωτήρος τῆς ἐπικεκλημένης
τοῦ Ἀκροπολίτου (αὐτ. σ. 502-503), τοὺς εἰς τὴν κατὰ τὸν Μυσηθρᾶν βασιλι-
κὴν καὶ πατριαρχικὴν μονὴν Θεοτόκου τῆς Ὀδηγητρίας τὴν ἐπικαλουμένην τοῦ
Βροντοχίου ἀφορῶντας χρυσοβούλλους λόγους τοῦ βασιλέως Ἀνδρονίκου τοῦ
Παλαιολόγου (ἐν Βυζαντίδι τόμ. Α', σ. 459) καὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Μιχαὴλ (αὐτ. σ.
547-548), τὴν διαθήκην τοῦ πατριάρχου Ἰερεμίου τοῦ Α' τοῦ κτίτορος τῆς ἐν
ἁγίῳ ὄρει μονῆς τοῦ Σταυρονικήτα (Γρηγ. Παλ. τόμ. Γ' (1920) σ. 571), τὸ ἀπὸ
Σεπτεμβρίου 1875 πατριαρχικὸν καὶ συνοδικὸν σιγγιλιῶδες γράμμα τοῦ πατριάρ-
χου Ἰωακείμ τοῦ Β' τὸ ἀφορῶν πρὸς τοὺς ἄλλοις καὶ εἰς τὴν κλογὴν τοῦ ἀρ-
χιμανδρίτου Μακαρίου ὡς ἰσοβίου ἡγουμένου τῆς ἐν ἁγίῳ ὄρει μονῆς τοῦ ἁγίου
Παντελεήμονος τῆς ἐπιλεγομένης ῥωσικῆς (Π. Ε. τόμ. Α' σ. 192, Meyer H. U.
σ. 267 καὶ Ε. Φ. τόμ. ΙΓ' (1914) σ. 601), τὸ ἄρθρ. Α' τοῦ ἀπὸ 21 Ἰουλίου
1905 κανονισμοῦ τοῦ ἐν ἁγίῳ ὄρει κοινοβίου τοῦ Ξενοφάντος (Ε. Φ. τόμ. ΙΑ'
(1913) σ. 132), καὶ τὸ ἄρθρ. 45 τοῦ ἀπὸ 26 Ἰανουαρίου 1905 κανονισμ. Μετσόβου.

²) Ὅρα λ. χ. τὸ κεφ. ι' τοῦ τυπικ. Λέοντος (Α. Δ. τόμ. Β', σ. 186), κε-
φάλ. ε' τοῦ τυπικ. τοῦ Πακουριάνου, τὸ ἀπὸ 1336 χρυσόβουλλον τοῦ βασι-
λέως Ἀνδρονίκου Γ' τοῦ Παλαιολόγου τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν παρὰ τὰ Τρίκαλα
μονὴν τοῦ ἁγ. Γεωργίου τὴν ἐπικεκλημένην τῶν Ζαβλαντίων (ἐν Βυζαντίδι τόμ.
Β', σ. 57-58), τὸ ἀπὸ 1359 χρυσόβουλλον Συμεὼν Οὐρρησι τοῦ Παλαιολόγου βα-
σιλέως καὶ αὐτοκράτορος Ρωμαίων καὶ Σερβίας τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν αὐτὴν μο-
νὴν (αὐτ. σ. 75 καὶ 78), τὸ ἀπὸ Ὀκτωβρίου Ἰωᾶ ἐπιβεβαιωτήριον σιγγιλιῶδες
γράμμα τοῦ πατριάρχου Ἰερεμίου (ἐν Παρνασσῷ τόμ. Γ' (1879) σ. 1029).

³) Οὕτω λ. χ. κατὰ τὸ ἀπὸ 20 Ἀπριλίου 1614 πατριαρχικὸν καὶ συνοδικὸν
σιγγιλιῶδες γράμμα τοῦ πατριάρχου Τιμοθέου τοῦ Β' τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν ἐν τῇ
ἐπαρχίᾳ Ἀθηνῶν σταυροπληγιακὴν μονὴν τοῦ Παντοκράτορος Σωτήρος Χριστοῦ
τῆς Ταῶ ὁ αἰρεθεὶς ἡγούμενος ἔσται τοιοῦτος: *»μέχρις ἂν ἐαυτὸν παρέχη ὀρθὸν
καὶ ἀνέγκλητον*«, εἰ δὲ μὴ ἐξωθεῖται τῆς ἡγουμενίας ὑπὸ τῶν γερόντων τῆς μο-
νῆς καθιστάντων ἔτερον ἀντ' αὐτοῦ. Ὅρα Μ. Α. τόμ. Β', σ. 51.

⁴) Ἄρθρ. 93.

⁵) Ἄρθρ. 85.

Β') *Περὶ τῶν αἰτιῶν τῆς ἀπὸ τοῦ ἀξιώματος ἐκπτώσεως τοῦ ἡγουμένου καὶ τῶν συμβούλων.*

Αἰτίας ἐκπτώσεως ἀπὸ τοῦ ἀξιώματος τοῦ ἡγουμένου καὶ τῶν συμβούλων ἀναγράφουσιν οὐ μόνον αἱ νομοθεσίαι καθ' ἃς οὗτοι ἐκλέγονται ἐπὶ ὠρισμένον χρόνον, ἀλλὰ καὶ αἱ καθ' ἃς ὁ ἡγούμενος ἐκλέγεται ἰσοβίως. Οὕτω:

α') Παρ' ἡμῖν οἱ ἐπὶ πενταετίαν αἰρεθέντες ἡγούμενοι καὶ σύμβουλοι:

αα) *ἐκπίπτουσι* μὲν τοῦ ἑαυτῶν ἀξιώματος διαπραξάμενοι πρᾶξιν ὑπὸ τῶν ἱερῶν κανόνων κολαζομένην¹ ἢ καταδικασθέντες ἐπὶ κακουργήματι, ἢ τινι τῶν ἐν τοῖς ἄρθρ. 21, 22 καὶ 23 τοῦ ποινικοῦ νόμου μνημονευομένων πλημμελημάτων. Τοῦναντίον οἱ δι' ὀριστικοῦ βουλευματος ἐπὶ κακουργήματι παραλεμφθέντες, ἢ ὅπωςδήποτε προφυλακισθέντες δὲν ἐκπίπτουσι μὲν ὀριστικῶς τοῦ ἑαυτῶν ἀξιώματος, ἀλλ' ἀντικαθίστανται προσωρινῶς διὰ τὸ ἐκ τῆς καθιέρξεως ἀδύνατον τῆς ἐκπληρώσεως τῶν ἑαυτῶν καθηκόντων. Οἱ δ' ἅπλως καταγγελλθέντες, ὡς καὶ οἱ καθ' ὧν γίνεται διοικητικὴ ἀνάγκη, οὔτε ὀριστικῶς, οὔτε προσωρινῶς παύονται.²

ββ) *Λύτται* δὲ *τὰ διαταχθῆ ἢ παῦσις αὐτῶν* ὑπὸ τῆς ἱερᾶς συνόδου κατὰ πρότασιν τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου τοῦ γενικοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ταμείου, καθυστερησάντων πέρα τοῦ μηνὸς τὴν ὑποβολὴν τοῦ μοναστηριακοῦ προϋπολογισμοῦ ἢ ἀπολογισμοῦ. Τοῦναντίον καθυστερήσαντες τὴν ὑποβολὴν αὐτῶν ἐπὶ ἓνα μῆνα πέρα τῆς ὠρισμένης προθεσμίας ζημιοῦνται ὑπὸ τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου τοῦ εἰρημένου ταμείου προστίμῳ μέχρι δραχμῶν πεντακοσίων.³

Καὶ κατὰ τὸ Κρητικὸν καταστατικὸν οἱ ἐπὶ τριετίαν αἰρεθέντες

¹) Ἄρθρ. Β' ἐδάφ. γ' τοῦ Κ. Μ. Κατὰ τὴν εἰς τὸ ἀπὸ 10 Μαρτίου 1886 ἐρώτημα τῆς ἱερᾶς συνόδου ἀπόκρισιν τοῦ Υ. Ε. γενομένην διὰ τοῦ ἀπὸ 5 Μαΐου 1886 ἀριθ. 3267/5340 ἐγγράφου (Γιαννοπ. Ἐγκύκλ. σ. 210) γνωρισθέντος ὑπ' ἐξείνης τοῖς τοῦ κράτους ἀρχιερεῦσι διὰ τῆς ἀπὸ 14 Μαΐου 1886 ἀριθ. 3081/1823 ἐγκυκλίου (αὐτ.) ἢ ἀπόφασιν τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ δικαστηρίου ἢ καταδικάσασα ἡγούμενον ἢ σύμβουλον εἰς μόνην τὴν ποινὴν τῆς ἀργίας ἀπὸ πάσης ἱεροπραξίας δὲν ἐπάγεται τὴν ἀπὸ τοῦ ἀξιώματος ἐκπτώσιν αὐτῶν.

²) Ὅρα τὴν εἰς τὸ ἀπὸ 1889 ἀριθ. 16360 ἐρώτημα τοῦ Υ. Ε. ἀπὸ 2 Μαρτίου 1889 ἀριθ. 16 γνωμοδότησιν τοῦ νομικοῦ συμβουλίου (Γιαννοπ. Ἐγκύκλ. σ. 211) γνωρισθεῖσαν τῇ ἱερᾷ συνόδῳ διὰ τοῦ ἀπὸ 17 Μαρτίου 1889 ἀριθ. 2958/407 ἐγγράφου τοῦ Υ. Ε. (αὐτ.), τοῖς δὲ ἀρχιερεῦσι τοῦ κράτους διὰ τῆς ἀπὸ 29 Μαρτίου 1889 ἀριθ. 387/407 συνοδικῆς ἐγκυκλίου (αὐτ. σ. 210-211).

³) Ὅρα ἄρθρ. 16 § 1 καὶ 2 νόμ. Ε. Τ.

σύμβουλοι παύονται πρὸ τῆς παρόδου ταύτης δι' ἃς καὶ ὁ ἰσοβίως αἰρεθεὶς ἠγοούμενος αἰτίας.¹

β') Καὶ οἱ ἰσοβίως αἰρεθέντες ἠγοούμενοι ἐκπίπτουσι δι' ὀρισμένης αἰτίας τοῦ ἑαυτῶν ἀξιώματος. Οὕτως ὁ ἰσοβίως αἰρεθεὶς ἠγοούμενος ἐκπίπτει τῆς ἠγοουμένης:

αα) Κατὰ μὲν τὸ Κρητικὸν καταστατικὸν² ααα) διὰ βαθὺ γῆρας, ἢ χρονίαν νόσον ἀνίκανος πρὸς τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἑαυτοῦ καθηκόντων γενόμενος, περὶ οὗ ἐπὶ τῇ τοῦ ἀρμοδίου ἐπισκόπου ἐκθέσει ἀποφαίνεται ἡ ἱερὰ σύνοδος, βββ) καθαιρεθεὶς, γγγ) καταδικασθεὶς ἐπὶ κακοεργίᾳ ἢ τινι τῶν ὑπὸ τοῦ ἄρθρ. 20 τοῦ ποινικοῦ νόμου μνημονευμένων πλημμελημάτων, ἀνεξαρτήτως τῆς διαρκείας τῆς ποινῆς. Καὶ δδδ) ἀπολυτέος ὑπὸ τῆς ἱερᾶς συνόδου κριθεὶς δι' ἀμέλειαν περὶ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἑαυτοῦ καθηκόντων, ἢ διὰ διαγωγὴν ἀπάδουσαν τῷ ἑαυτοῦ ἀξιώματι καὶ τῷ σχήματι.

ββ) Κατὰ δὲ τοὺς ἀγιορειτικούς κανονισμοὺς μὴ πληρῶν τὰ τοῦ ἑαυτοῦ ἀξιώματος καθήκοντα. Περὶ τῆς ἐκπτώσεως ἀποφαίνεται ἡ γερουσία καὶ ἡ ἐπιτροπεία διὰ τῶν $\frac{2}{3}$ τῶν ψήφων τῶν κεκτημένων τὸ τοῦ αἰρεῖσθαι δικαίωμα ἀδελφῶν.³

¹) Ἄρθρ. 93 i. f.

²) Ἄρθρ. 93. Κατὰ τὸ κεφάλ. Α' ἄρθρ. 10 τοῦ διοργαν. Κρητ. μονῶν ἢ μοναστηριακῆ ἀδελφότης ἀποδεικνύουσα τὸ ἀδέξιον. ἀκατάλληλον καὶ ἀδιόρθωτον τοῦ ἐπὶ τετραετίας αἰρεθέντος ἠγοουμένου (ὄρα ἄνωτ. σ. 126) ἤτεῖτο παρὰ τοῦ ἀρχιερέως καὶ τῆς κεντρικῆς δημογεροντίας τοῦ τμήματος τὴν παῦσιν αὐτοῦ. Μὴ ἀφορώσης δ' εἰς πνευματικὰ τῆς ὑποθέσεως προσεκάλεε ὁ ἀρχιερεὺς τὴν κεντρικὴν δημογεροντίαν, καταδικασθέντος δὲ τοῦ ἠγοουμένου ὠρίζετο νέα ἐκλογή. Σταυροπηγιακῆς δ' οὔσης τῆς μονῆς ἢ ὑπόθεσις ὑπεβάλλετο τῷ οἰκουμενικῷ πατριάρχει ὅστις ἀβασίμους μὲν τὰς αἰτίας τῆς τοῦ ἠγοουμένου παύσεως κρίνων, διετήρει αὐτὸν μέχρι λήξεως τῆς τετραετίας, βασίμους δὲ κρίνων αὐτὰς ἀνεγνώριζε τὸν ὑποδεικνυόμενον. Κατὰ τὴν τριαυτίην διαδικασίαν προσεκάλεε ὁ ἀρμόδιος ἀρχιερεὺς τὸν μητροπολίτην, ὅστις μεθ' ἑνὸς τῶν ἄλλων ἀρχιερέων ἐδέκαζον ἰσόψηφοι. Ἐν ἰσοψηφίᾳ ὁ μητροπολίτης μὴ ὄν ἐκ τῶν δικαζόντων ἔλυε τὸ ζήτημα ὀριστικῶς καὶ ἀνεκκλήτως· ἄλλως ὁ οἰκουμενικὸς πατριάρχης.

³) Ἄρθρ. 90. Κατὰ τὸ κεφάλ. ε' ἄρθρ. 10 τοῦ τυπικ. τῆς μονῆς τοῦ Λιβὸς (Delehahe, Deux Typ. Byz. σ. 112): »Εἰ δὲ μὴ ἀξίως αὐτὴ φανείη ἀναστροφομένη τῆς ἡμετέρας ταύτης διατυπώσεως, μᾶλλον δὲ τῆς μοναδικῆς καταστάσεως, οὗ χώρον μία τις καὶ δύο σχολῆν στασιάζουσι πρὸς ταύτην ἢ καὶ τι τῇ μονῇ ὀπωδῆποτε σκάνδαλον ἐμβαλεῖν, ἀλλὰ κοινώσουσι ἀλλήλαις, εἰ τῶν προσχουσῶν εἶεν αἱ ἐπιγνοῦσαι, καὶ τῷ πνευματικῷ τὰ περὶ ταύτης γνωριστοῦσι πατρί· εἰ δὲ τῶν ὑποδεεστέρων, ἀναγγελοῦσι ταῖς χρεῖταισιν σὺν αἷς αὐταῖς τῷ πνευματικῷ πατρί τὴν περὶ τούτου σκέψιν προαναθήσουσι· καὶ ὅς θέμενος τὰ περὶ αὐτῆς εἰς ἐξέτασιν κοινῇ τῶν προκριτῶν μοναχῶν γνώμῃ ταύτην μὲν μεταστήσει τῆς προστα-

γγ) Κατὰ τὸ Κυπριακὸν καταστατικὸν ἔκουσίως παραιτησάμενος τὴν ἡγουμενίαν, ἢ κανονικῶς παυθεῖς.¹

12. — Περὶ τῆς κურώσεως τῆς ἐκλογῆς τοῦ αἰρεθέντος ἡγουμένου.

Ἡ κύρωσις τῆς ἐκλογῆς τοῦ αἰρεθέντος ἡγουμένου·

Α') ἐν ταῖς βασιλικαῖς μοναῖς ἐγίνετο ὑπὸ τε τοῦ βασιλέως καὶ τοῦ πατριάρχου (ἢ τοῦ τῆς ἐπαρχίας ἐπισκόπου) διδόντος τοῦ ἡγουμένου ἐκείνου μὲν τὸ δηλωτικὸν τῆς ιδιότητος τῆς μονῆς ὡς βασιλικῆς δεκανίκιον, τούτου δὲ τὴν τῆς ἡγουμενίας σφραγίδα.²

οἰας, εἰ τοῦτο γε δικαιοῦσαι, ἐτέρᾳ δὲ τὴν ἡγουμενίαν κατὰ τὴν προρρηθεῖσαν τάξιν πιστεύσαι· τάξει δὲ καὶ τὴν μὲν στέργειν τὴν περὶ ταύτης ἀπόφασιν ἢ ἐπαπελήσεται σφοδρὰν ἐπιτιμίαν καὶ ἄτιμον ἀποδιόμπτωσιν· τῇ δὲ τὴν προστασίαν μεταλαβούσῃ στερογούσης ἐκείνης τὸ καθ' αὐτὴν προσήκουσαν ἀποπέμειν ταύτῃ φιλοφροσύνην τε καὶ τιμὴν εἰσηγήσεται, ὡς ἀτάραχον ἔνθεν βίον διατηρεῖσθαι ταῖς μοναχαῖς καὶ ὡς ἀληθῶς ἔνθεον». Κατὰ τὴν διαθήκην τοῦ πατριάρχου Ἱερεμίου τοῦ Α' κτίτορος τῆς ἐν ἀγίῳ ὄρει μονῆς τοῦ Σταυρονικήτα ὁ ἡγούμενος αὐτῆς ἐκβάλλεται τῆς ἡγουμενίας· »ἐπὶ λύμῃ καὶ διαστροφῇ καὶ ἀπολείᾳ τῶν ψυχῶν τῆς ἀδελφότητος πολιτευόμενος... καὶ τοιοῦτος εὐρεθεῖς ἀδιόρθωτος μείνης« (Γρηγ. Παλ. τόμ. Γ' (1919) σ. 571). Κατὰ τὸ ἄρθρ. Α' τοῦ ἀπὸ 21 Ἰουλίου 1905 κανονισμοῦ τοῦ ἐν ἀγίῳ ὄρει κοινοβίου του Ξενοφώντος ὁ ἰσοβίως αἰρεθεὶς ἡγούμενος παύεται μόνον ἂν παρεκτραπεῖς, διατελῇ ὢν ἀδιόρθωτος καὶ μετὰ δευτέραν νουθεσίαν. *Οἶα Ε. Φ. τόμ. ΙΑ' (1913) σ. 132.

1) *Ἄρθρ. 84 i. f. Κατὰ τὸ ἄρθρ. 45 τοῦ κανονισμ. Μετσόβου οἱ ἡγούμενοι τῶν ἐν τῇ κοινότητι μονῶν ἰσοβίως διοριζόμενοι παύονται μόνον δι' ἀποχρώσεως αἰτίας. Κατὰ τὸ ἄρθρ. 96 τοῦ βουλγαρικῆς ἐξαρχικῆς κανονισμοῦ τοῦ ἡγουμένου βλάπτοντος τὴν μονὴν διὰ νόσον ἢ γῆρας, ἢ δι' ἀπιστίαν περὶ τὴν ἀσκησίων τῶν καθηκόντων αὐτοῦ ἐντέλλεται τὴν ἐκλογὴν νέου ἡγουμένου ἢ ἀρμοδίᾳ ἐκκλησιαστικῆ ἀρχῆς.

2) Οὕτω κατὰ τὸ κεφάλ. γ' τοῦ τυπικ. Αὐξεντίου ἐν Γεδεών, σ. 25-26: »εἶτα, κατὰ τὴν εἰωθῆσαν τοῖς βασιλεῦσι προχείρισιν, τὴν αὐτὴν παρὰ τοῦ βασιλέως ῥάβδον καὶ βακτηρίαν ἐγχειρισθήσεται, τῇ μὲν πατρικῶς τοὺς φρεσὶ νηπιάζοντας σφροσίζων καὶ δέει τρέψων πρὸς τὸ εὐθές, τῇ δὲ τοὺς πολιῶντας χροῶν ἢ καὶ φρονήματι καὶ τοῖς ὑπὲρ ἀρετῆς ἐγγεγραφοῦς πόνοις ὑποστηρίξων καὶ παρακαλέσων ὡς δύναμις, ἢ ὅσα ποιμὴν ἀγαθὸς καὶ οὐ μισθωτὸς τὴν μὲν ποίμνην ἐλάσων πρὸς εὖνομον χωρὸν καὶ εὐνόρον, τοὺς δὲ λύκους ἀπελάσων μακρὰν, ἐπιπροχάδην αὐτοὺς καὶ ἰσχυρῶς ἀμνόνεμος· μετὰ δὲ τὴν ἐκ τοῦ βασιλέως προχείρισιν λήφεται ὁ προεστώς ἐξ ἀνάγκης καὶ τὴν συνήθη σφραγίδα παρὰ τοῦ τῆς ἀγιωτάτης μητροπόλεως Χαλκηδόνος κατὰ καιροὺς προεδρεύοντος· θέλει γὰρ τοῦτο ἢ βασιλείᾳ μου καὶ ὀλοσχερῶς ἀποδέχεται· εἶτα, τῶν μοναχῶν ἕκαστος, ἀπὸ τοῦ πρώτου μέχρι τοῦ ἑσάτου, τὸ γόνυ κάμψας μοναχικῶς, ὡς προεστώτι τούτῳ δώσει τὸν ἀσπασμόν

Β') Ἐν δὲ ταῖς σταυροπηγιακαῖς μοναῖς γίνεται ὑπὸ τοῦ πατριάρχου,¹ γνωρισθείσης αὐτῷ τῆς ἐκλογῆς δι' ἀναφορᾶς τῶν

*καὶ πάντες γνωριοῦσι τὸν κοινὸν ποιμένα, καὶ ταῖς τούτου ὑποπεσοῦνται ἀναμφιβό-
λως ἐπιταγαῖς*». "Ὅρα ἔτι τοὺς εἰς τὴν κατὰ τὸν Μυζηθρῶν βασιλικὴν καὶ πα-
τριαρχικὴν μονὴν Θεοτόκου τῆς Ὁδηγητρίας τῆς ἐπικεκλημένης τοῦ Βροντα-
χίου ἀφορῶντας χρυσοβούλλους λόγους τοῦ βασιλέως Ἀνδρονίκου τοῦ Παλαιο-
λόγου (ἐν Βυζαντίδι τόμ. Α', σ. 459-460) καὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Μιχαῆλ (αὐτ. σ.
548). Καὶ ἐν Ρωσίᾳ τὸ πάλαι ἢ ὑπὸ τῶν μοναχῶν τῆς μονῆς γιγνομένη ἐκλογή
τοῦ ἡγουμένου ἐγνωρίζετο τῷ ἡγεμόνι καὶ τῷ μητροπολίτῃ, ὅστις μετὰ τὴν
ὑπ' ἐκείνου κύρωσιν τῆς ἐκλογῆς προὔχειριζε τὸν αἰρεθέντα. Οὕτω λ. χ. ἐγένετο
τῷ 1112 ἢ κατὰστασις τοῦ ἡγουμένου τῆς ἐν Κιέβῳ μονῆς τοῦ Σηηλαίου. "Ὅρα
Gaez, Altrussl. σ. 128.

¹) "Ὅρα λ. χ. τὰ εἰς τὴν παρὰ τὰς Σέρρας ἐπὶ τοῦ ὄρους Μενοικέως μονὴν
τοῦ Προδρόμου καὶ Βαπτιστοῦ Ἰωάννου ἀφορῶντα χρυσοβούλλα τοῦ αυτοκρά-
τορος Ἀνδρονίκου Γ' τοῦ Παλαιολόγου καὶ δὴ, τό τε ἀπὸ Ἰανουαρίου 1329 ἐν
Α. Δ. τόμ. Β' σ. 101 καὶ τὸ ἀπὸ Μαρτίου 1332, αὐτ. σ. 104, τὰ εἰς τὴν μονὴν
τῆς Θεοτόκου τὴν ἐπιλεγομένην τῆς Κοσνίσης πατριαρχικὰ καὶ συνοδικὰ γράμ-
ματα καὶ δὴ, τὸ ἀπὸ Ἰουνίου 1477 τοῦ πατριάρχου Μαξίμου τοῦ Γ' ἐν Παραρ-
τήμ. τόμ. ΙΖ' (1886) τοῦ Ε. Φ. Σ. Κ. σ. 20 καὶ τὸ ἀπὸ Μαρτίου 1567 τοῦ πα-
τριάρχου Μητροφάνους τοῦ Γ', αὐτ. σ. 21, τὸ ἀπὸ 1749 πατριαρχικὸν συστατι-
κὸν καὶ βεβαιωτικὸν γράμμα τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν κατὰ τὴν ἐπαρχίαν τῆς Φιλίπ-
πουπόλεως μονὴν τῆς Θεοτόκου τοῦ Μπατζκόβου ἐν Παραρτήμ. τοῦ ΙΑ' τόμ.
τῶν Βυζαντινῶν Χρονικῶν, σ. XXVII-XXIX, τὸ ἀπὸ Φεβρουαρίου 1796 πα-
τριαρχικὸν καὶ συνοδικὸν σιγιλλιωδὲς γράμμα τοῦ πατριάρχου Γερασίμου τοῦ
Γ' τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν ἐν Ἀθήναις μονὴν τῶν Ἀσωμάτων Πετράκη (Μ. Α. τόμ.
Α', σ. 358), τὸ ἀπὸ Ἰουνίου 1797 πατριαρχικὸν συνοδικὸν γράμμα Γρηγορίου
τοῦ Ε' πρὸς τοὺς μητροπολίτας Παροναξίας, Σίφνου καὶ Μήλου καὶ πρὸς τοὺς
ἀρχιεπισκόπους Σαντορίνης, Τζιᾶς, Ἀνδρου καὶ Τήνου (Ζερλέντου, Ἐκκλησ. νῆσ.
σ. 105), τὸ ἀπὸ Ἰουνίου 1835 πατριαρχικὸν καὶ συνοδικὸν σιγιλλιωδὲς γράμμα
τοῦ πατριάρχου Κωνσταντίου τοῦ Β' τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν κατὰ τὴν Μεσημβριαν
μονὴν τοῦ ἁγίου Νικολάου τοῦ Ἐμμονα (Ν. Σ. τόμ. ΙΒ' (1912) σ. 62), τὰ εἰς
τὸ ἀγορευτικὸν κοινόβιον τῆς Σίμωνος Πέτρας ἀφορῶντα γράμματα τοῦ πα-
τριάρχου Ἀνθίμου τοῦ Γ' πρὸς τοὺς ἐπιστάτας τοῦ ἁγίου ὄρους καὶ δὴ, τὸ ἀπὸ
27 Ἰουλίου 1848 (Ε. Φ. τόμ. ΙΑ' (1913) σ. 138) καὶ τὸ ἀπὸ 15 Σεπτεμβρίου
1848 (αὐτ. σ. 138-139), τὸ ἀπὸ Σεπτεμβρίου 1875 πατριαρχικὸν καὶ συνοδικὸν
σιγιλλιωδὲς γράμμα τοῦ πατριάρχου Ἰωακείμ τοῦ Β' τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν ἐν ἁγίῳ
ὄρει μονὴν τοῦ ἁγίου Παντελεήμονος τὴν ἐπιλεγομένην ρωσικοῦ (Π. Ε. τόμ.
Α' σ. 191-192, Meyer H. U. σ. 267 καὶ Ε. Φ. τόμ. ΙΙ' (1914) σ. 600-601), τὸ
ἀπὸ 20 Μαρτίου 1882 πατριαρχικὸν καὶ συνοδικὸν γράμμα τοῦ πατριάρχου Ἰω-
ακείμ τοῦ Γ' δι' οὗ ἠτήσατο οὗτος τὴν ἀπαράτρεπτον καὶ ἀκριβῆ τήρησιν τῆς
ἀπὸ τινῶν ἐτῶν παραμεληθείσης ἀρχαίας τάξεως τοῦ γνωρίζειν τὰς ἀγορευτι-
κὰς μονὰς τῇ Μ. ἐκκλησίᾳ τὰς ἐκλογὰς νέων ἡγουμένων, αἰτεῖσθαι δὲ τὴν
ἀναγνώρισιν καὶ ἐπικύρωσιν αὐτῶν. - Ἐν τῇ ῥωμαϊκῇ ἐκκλησίᾳ τὴν ἐκλογὴν τοῦ
αἰρεθέντος ἡγουμένου κυροῖ ὁ ἐπίσκοπος, ἐν δὲ τοῖς μὴ ὑπαγομένοις τῇ ἐπισκο-
πικῇ δικαιοδοσίᾳ μοναστηρίοις, ὁ πάπας.

μοναστηριακῶν πατέρων¹ ἐνυπογράφου καὶ ἐσφραγίστου.²

Τὴν τῆς ἐκλογῆς κύρωσιν ποιεῖται ὁ πατριάρχης διὰ γράμματος πατριαρχικοῦ καὶ συνοδικοῦ³ ἀποκαταστατικοῦ,⁴ ἐκκλησιαστικοῦ,⁵ ἔστι

¹) Ὅρα λ.χ. τὰ πατριαρχικά καὶ συνοδικὰ σιγίλλωδη γράμματα τοῦ πατριάρχου Γρηγορίου τοῦ Ε' καὶ δὴ, τὸ ἀπὸ Σεπτεμβρίου 1797 τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν ἐν τῇ ἐπισκοπῇ Ἀρδαμερίου μονὴν τῆς ἁγίας Ἀναστασίας τῆς Φαρμακολυτρίας (Γρηγ. Παλ. τόμ. Δ' (1920) σ. 260), τὸ ὡσαύτως ἀπὸ Σεπτεμβρίου 1797 τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Προύσης μονὴν Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου τὴν ἐπικαλουμένην Πελεσιτὶ (Ε. Φ. τόμ. Γ' (1909) σ. 98), τὸ ἀπὸ Νοεμβρίου 1797 τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν ἐν Ἰωαννίνοις μονὴν τοῦ Προφῆτου Ἡλιοῦ (Α. Παπαδοπούλου Κεραμέως, Διάφορα ἑλληνικὰ γράμματα κλπ. σ. 26), τὰ ἀπὸ Δεκεμβρίου 1797 τὰ ἀφορῶντα εἰς τὴν ἐν Σύμῃ μονὴν τοῦ Ταξίαρχου Μιχαὴλ τὴν ἐπικαλουμένην Ρουζουνιώτου (Ε. Φ. τόμ. Η' (1911) σ. 50-51), εἰς τὴν ἐν Κρήτῃ μονὴν τῆς Θεοτόκου, Κυρίας Ὁδηγητρίας, τῆς ἐπικαλουμένης Γωνίας (Χ. Κ. τόμ. Β' (1914), σ. 26), εἰς τὰς ἐν Κρήτῃ ἐνοθεύσας μονὰς τοῦ ἁγίου Ἐλευθερίου καὶ Ζωοδόχου Πηγῆς τῆς ἐπιτεκλιμμένης τοῦ Χαρτοφύλακος (αὐτ. σ. 225), τὸ ἀπὸ Φεβρουαρίου 1798 τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν ἐν τῇ ἐπισκοπῇ Λοιδωρικίου (μητροπόλεως Λαρίσης) μονὴν τῶν γενεθλίων τῆς Θεοτόκου τὴν ἐπιτεκλιμμένην Βερνικοβίτισσαν (Ι. Σ. ἔτ. Κ' (1917) ἀριθ. 280 σ. 11), τὰ ἀπὸ Μαρτίου 1798 τὰ ἀφορῶντα εἰς τὴν ἐν τῇ μητροπόλει Ὠλένης ἐν τῇ χώρᾳ Γαστούνης μονὴν τοῦ ἁγίου Νικολάου τὴν ἐπιλεγομένην Φραγκολήδημα (Ν. Ε. τόμ. Ε' (1908) σ. 94), εἰς τὴν κατὰ τὴν Μεσσηνίαν μονὴν Μαρδακίου (Ε. Α. ἔτ. ΔΓ' (1913) σ. 215), εἰς τὴν ἐν τῇ ἐπισκοπῇ Ἀνδρουσῆς μονὴν τῆς Θεοτόκου τὴν ἐπιλεγομένην τοῦ Βουλκάνου (ἐν Παρνασσῷ τόμ. Γ' (1879) σ. 1035), τὸ ἀπὸ Μαΐου 1798 τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν ἐν Σερίφῳ μονὴν τῶν Ταξιαρχῶν (Ζεγγλέντου Ἐκκλησ. νῆσ. σ. 85), τὸ ἀπὸ 1798 τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν ἐν τῇ ἐπισκοπῇ Βρεσθῆνης μονὴν τῶν ἁγίων τεσσαράκοντα (Μονὴ ἁγ. μ' σ. 48). Ὅρα καὶ τὸ ἀπὸ 2 Ἀπριλίου 1862 γράμμα τοῦ πατριάρχου Ἰωακείμ τοῦ Β' πρὸς Σωφρόνιον, τὸν ὑποψήφιον τῆς ἡγουμενίας τῆς ἐν Κύπρῳ σταυροπηγιακῆς μονῆς τῆς Θεοτόκου τῆς ἐπιλεγομένης τῆς Ἐλεούσης τοῦ Κύκκου καὶ λοιποῦς πατέρας αὐτῆς ἐν Π. Ε. τόμ. Β', σ. 634-635.

²) Ὅρα Κ. Μ. Ράλλη Περὶ τῶν μοναστηριακῶν σφραγίδων κλπ. σ. 11.

³) Ὅρα λ.χ. τὸ ἀπὸ Σεπτεμβρίου 1875 πατριαρχικὸν καὶ συνοδικὸν σιγίλλωδες γράμμα τοῦ πατριάρχου Ἰωακείμ τοῦ Β' τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν ἀναγνώρισιν, ἐπικύρωσιν καὶ ἀποκατάστασιν Μακαρίου τοῦ αἰρεθέντος ἡγουμένου τοῦ ἐν ἁγίῳ ὄρει μοναστηρίου τοῦ ἁγίου Παντελεήμονος τοῦ ἐπιλεγομένου ρωσικοῦ (Π. Ε. τόμ. Α' σ. 192, Meyer H. U. σ. 267 καὶ Ε. Φ. τόμ. ΠΓ' (1914) σ. 600-601) καὶ τὰ ἐν τῇ ἀνωτέρῳ σημ. 1 σιγίλλια τοῦ πατριάρχου Γρηγορίου τοῦ Ε'.

⁴) Ὅρα λ.χ. τὸ ἀπὸ 2 Ἀπριλίου 1862 γράμμα τοῦ πατριάρχου Ἰωακείμ τοῦ Β' πρὸς Σωφρόνιον τὸν ὑποψήφιον τῆς ἡγουμενίας τῆς ἐν Κύπρῳ σταυροπηγιακῆς μονῆς τῆς Θεοτόκου, τῆς ἐπιλεγομένης Ἐλεούσης τοῦ Κύκκου καὶ τοὺς λοιποὺς πατέρας αὐτῆς ἐν Π. Ε. τόμ. Β', σ. 634-635.

⁵) Ὅρα τὰ ἐν τῇ ἀνωτ. σημ. 1 σιγίλλια τοῦ πατριάρχου Γρηγορίου τοῦ Ε'.

δ' ὅτε διὰ τοῦ μεταρρυθμιζόντος εἰς κοινόβιον τὴν ἰδιόρρυθμον μονὴν γράμματος.¹

¹ Ἀρνεῖται δὲ τὴν κύρωσιν τῆς ἐκλογῆς παρανόμως γενομένης.²

Τὸ τοῦ ἀναγνωρισθέντος ἡγουμένου ὄνομα ἀναγράφεται ἐν τῷ κώδικι τοῦ μοναστηρίου,³ ἐγνωρίζετο δ' ὑπὸ τοῦ πατριάρχου τῇ ἐπιχωρίῳ Ὁθωμανικῇ ἀρχῇ.⁴

² Ἄλλ' ὑπάρχουσι πατριαρχικὰ καὶ συνοδικὰ γράμματα ἐν οἷς οὐδεμία γίνεται μνεῖα τῆς ὑπὸ τῆς Μ. ἐκκλησίας κυρώσεως τῆς ἐκλογῆς τοῦ αἰρεθέντος ἡγουμένου, ἀποκαθισταμένου τοιούτου ὑπὸ τῶν ἐλομένων αὐτὸν μοναστηριακῶν πατέρων,⁵ ἢ ἐν γυναικείαις μοναῖς ὑπὸ

¹) Ὅρα λ. χ. τὸ ἀπὸ Φεβρουαρίου 1805 πατριαρχικὸν καὶ συνοδικὸν σιγιλλιῶδες γράμμα τοῦ πατριάρχου Καλλινίκου τοῦ Ε' τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν εἰς κοινόβιον ἀποκατάστασιν τῆς ἐν ἀγίῳ ὄρει μονῆς τοῦ ἀγίου Διονυσίου καὶ εἰς τὴν ἀναγνώρισιν ὡς ἡγουμένου αὐτῆς τοῦ ἐκ τῆς σκήτης τῆς ἀγίας Ἄννης πνευματικοῦ πατρὸς Δαμασκηνοῦ (Ε. Φ. τόμ. Γ' (1912) σ. 201-206), τὸ ἀπὸ 1813 σιγίλλιον τοῦ πατριάρχου Κυρίλλου τοῦ Γ' τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν εἰς κοινόβιον μεταρρυθμίσει τῆς ἐν ἀγίῳ ὄρει μονῆς τοῦ Καρακάλλου καὶ εἰς τὴν ἀναγνώρισιν ὡς ἡγουμένου αὐτῆς τοῦ ἱερομονάχου καὶ πνευματικοῦ πατρὸς Νεζταρίου (αὐτ. σ. 207), τὴν ἀπὸ 9 Νοεμβρίου αὐτῆς ἐκκλησιαστικῆν ἐπιστολὴν τοῦ πατριάρχου Ἀνθίμου τοῦ ΣΤ' τὴν ἀφορῶσαν εἰς τὴν εἰς κοινόβιον μεταρρυθμίσει τῆς ἐν ἀγίῳ ὄρει σταυροπηγιακῆς μονῆς τοῦ ἀγίου Νικολάου τῆς ἐπιλεγομένης τοῦ Γρηγορίου καὶ τὴν εἰς ἡγούμενον αὐτῆς ἀποκατάστασιν τοῦ ἐκ τῆς σκήτης τῆς ἀγίας Ἄννης Νεοφύτου (αὐτ. τόμ. ΙΑ' (1913) σ. 145-147).

²) Οὕτω λ. χ. ὁ τοποτηρητῆς τοῦ οἴκουμ. θρόνου Ἀγαθάγγελος διὰ τῆς ἀπὸ 19 Αὐγούστου 1878 ἐκκλησιαστικῆς ἐπιστολῆς ἐνετείλατο τοῖς ἐπιστάταις τοῦ ἀγίου ὄρους ἵνα γνωρίσωσι τοῖς πατράσι τῆς μονῆς τοῦ Ξενοφώντος τὴν ὑπὸ τῆς Μ. ἐκκλησίας μὴ ἀναγνώρισιν τοῦ ὑπ' αὐτῶν αἰρεθέντος ἡγουμένου Ἀββακοῦμ ἀντὶ τοῦ παρανόμως ἀποβληθέντος τῆς ἡγουμενίας Κυρίλλου (Γρηγ. Παλ. τόμ. Γ' (1919) σ. 804-805). Παρατηρησάμενος ὅμως τοῦ Κυρίλλου τὴν ἡγουμενίαν, ἐκυρώθη ἡ τοῦ Ἀββακοῦμ ἐκλογή. Ὅρα τὸ ἀπὸ 18 Ὀκτωβρίου 1878 πρὸς τοὺς ἐπιστάτας γράμμα τοῦ αὐτοῦ τοποτηρητοῦ (αὐτ. 808 καὶ 889).

³) Ὅρα τὰ ἐν σ. 132 σιμ. 1 σιγίλλια τοῦ πατριάρχου Γρηγορίου τοῦ Ε'.

⁴) Ὅρα λ. χ. τὸ εἰς τὴν ἐν Ἀθήναις μονὴν τῶν Ταξιαρχῶν τὴν ἐπωνομωμένην Πετράκη ἀφορῶν ἀπὸ Φεβρουαρίου 1796 πατριαρχικὸν καὶ συνοδικὸν σιγιλλιῶδες γράμμα τοῦ πατριάρχου Γερασίμου τοῦ Γ' δι' οὗ ἐγνώρισεν οὗτος τὸ ὄνομα τοῦ νέου ἡγουμένου: «πρὸς τὸν καίμακάμην Μουτεβελήσι τοῦ ῥηθέντος Τουρπέι Σερίφ ἐπὶ τῷ δίδοσθαι αὐτῷ τὸ σὺνηθες σενέτι ἐκ μέρους τοῦ βακουφίου κατὰ τὴν περίληψιν τοῦ περὶ τῆς ἡγουμενίας ταύτης δοθέντος τεμεσουκίου» ἐν Μ. Α. τόμ. Α', σ. 358.

⁵) Ὅρα λ. χ. τὸ ἀπὸ Ὀκτωβρίου ζ'πα' ἐπιβεβαιωτήριον σιγιλλιῶδες γράμμα τοῦ πατριάρχου Ἰερεμίου τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν σταυροπηγιακὴν μονὴν τῆς Παναγίας τῆς Κορυφῆς (Βουλκάνου;) (ἐν Παρνασσῷ τόμ. Γ', σ. 1029), τὸ ἀπὸ 1634 πατριαρχικὸν συνοδικὸν γράμμα τοῦ πατριάρχου Κυρίλλου Β' τοῦ Κονταρῆ

τε τῶν ἐλομένων τὴν ἡγουμένην μοναστηρίων καὶ τῶν ἐπιτρόπων τῶν τοιούτων μονῶν.¹

τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν αὐτὴν μονὴν (αὐτ. σ. 1030), τὸ ἀπὸ 20 Ἀπριλίου 1614 πατριαρχικὸν καὶ συνοδικὸν σιγίλλιδες γράμμα τοῦ πατριάρχου Τιμοθέου τοῦ Β' τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Ἀθηνῶν σταυροπηγιακὴν μονὴν τοῦ Παντοκράτορος Σωτῆρος Χριστοῦ τῆς Ταῶ (Μ. Α. τόμ. Β', σ. 51), τὸ ἀπὸ Νοεμβρίου 1620 πατριαρχικὸν καὶ συνοδικὸν σιγίλλιδες γράμμα τοῦ πατριάρχου Κυρίλλου Α' τοῦ Λουκάρεως τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν σταυροπηγιακὴν μονὴν τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ τὴν κειμένην κατὰ τὴν τοποθεσίαν τῆς Ἁγίας (πιθανότατα τῆς σήμερον λεγομένης Ἁγίας, τῆς κακῶς γραφομένης Ἀγυιάς) (Ν. Ε. τόμ. ΙΒ' (1915) σ. 348 καὶ 352), τὸ ἀπὸ Ἰουνίου 1681 πατριαρχικὸν καὶ συνοδικὸν σιγίλλιδες γράμμα τοῦ πατριάρχου Ἰακώβου τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν ἐν τῇ μητροπόλει Κρήτης κατὰ τὴν περιοχὴν Κυδωνίας, ἐν χωρίῳ Μουρνές (τανῦν Μουρνιές) σταυροπηγιακὴν μονὴν τοῦ ἁγίου Ἐλευθερίου (Χ. Κ. τόμ. Β' (1914) σ. 214), τὸ ἀ. ὁ Αὐγούστου 1706 πατριαρχικὸν συνοδικὸν σιγίλλιδες ἐπιβεβαιωτήριον γράμμα τοῦ πατριάρχου Γαβριὴλ τοῦ Γ' τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν αὐτὴν μονὴν (αὐτ. σ. 220), τὸ ἀπὸ Μαΐου 1747 πατριαρχικὸν συνοδικὸν σιγίλλιδες βεβαιωτήριον γράμμα τοῦ πατριάρχου Παΐσιου Β' τοῦ Κιουμουρτζόγλου τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Χριστιανουπόλεως κατὰ τὴν τοποθεσίαν Ζαχαριάναν πλησίον τῶν Φιλιατρῶν μονὴν τῆς Θεοτόκου (Ν. Ε. τόμ. Ε' (1908) σ. 82), τὸ ἀπὸ Ἀπριλίου 1753 πατριαρχικὸν συνοδικὸν σιγίλλιδες γράμμα τοῦ πατριάρχου Κυρίλλου Ε' τοῦ Καρακάλου τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν ἐπὶ τῆς νήσου Πιπέρι (κοινότητος Ἀλονήσου) σταυροπηγιακὴν μονὴν τῆς Θεοτόκου τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς (αὐτ. τόμ. ΙΒ' (1915) σ. 356), τὸ ἀπὸ Σεπτεμβρίου 1760 πατριαρχικὸν συνοδικὸν σιγίλλιδες γράμμα τοῦ πατριάρχου Σεραφεῖμ τοῦ Β' τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν ἐν Κύπρῳ μονὴν τῆς Θεοτόκου, τὴν ἐπικεκλημένην τὸ Μαχαιρᾶ (Σ. Μενάρδου, *Μονὴ Μαχαιρᾶ*, σ. 156), τὸ ἀπὸ Ὀκτωβρίου 1769 πατριαρχικὸν καὶ συνοδικὸν ἐπιβεβαιωτήριον γράμμα τοῦ πατριάρχου Θεοδοσίου τοῦ Β' τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν κατὰ τὴν Πελοπόννησον μονὴν τῆς Θεοτόκου τὴν ἐπιλεγομένην τοῦ Βουλκάνου (ἐν Παρνασσῷ, τόμ. Γ', σ. 1033), τὸ ἀπὸ Σεπτεμβρίου 1784 πατριαρχικὸν σιγίλλιδες γράμμα τοῦ πατριάρχου Γαβριὴλ τοῦ Δ' τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Ὠλένης ἐν χωρίῳ Σκαφιδιᾶ μονὴν τῆς Θεοτόκου καὶ εἰς τὴν ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Χριστιανουπόλεως τοποθεσίαν Ζαχαριάναν πλησίον τῶν Φιλιατρῶν μονὴν τῆς Θεοτόκου. (Ν. Ε. τόμ. Ε' (1908) σ. 88), τὸ ἀπὸ 1787 σιγίλλιον τοῦ πατριάρχου Προκοπίου τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν ἐν Κύπρῳ κατὰ τὴν ἐπαρχίαν Κυρηναίας σταυροπηγιακὴν μονὴν τῆς Θεοτόκου τὴν ἐπιλεγομένην τῆς Ἐλεούσης τοῦ Κύκκου (Π. Ε. τόμ. Β', σ. 593), τὸ ἀπὸ Φεβρουαρίου 1795 σιγίλλιον τοῦ πατριάρχου Γερασίμου τοῦ Γ' τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν ἐν Κύπρῳ σταυροπηγιακὴν μονὴν τῆς Θεοτόκου τὴν ἐπιλεγομένην τοῦ Μαχαιρᾶ (αὐτ. σ. 601 καὶ ἐν Σ. Μενάρδου, *Μονὴ Μαχαιρᾶ*, σ. 163). "Ὅρα ἔτι τὴν πρὸς τὴν ἱεράν κοινότητα τοῦ ἁγίου ὄρους αἴτησιν τῶν ἐπιτρόπων τοῦ κοινοβίου τοῦ Ξενοφώντος δι' οὗ οὔτοι γνωρίζαντες τὴν ἐκλογὴν νέου ἡγουμένου ἠτήσαντο τὴν ὑπ' ἐκείνης ἀποστολὴν ἐπιτροπείας ἐκ τῶν μελῶν αὐτῆς πρὸς ἀναγνωρίσιν καὶ ἐγκαθίδρυσιν τοῦ αἰρεθέντος, ἐν Ε. Φ. τόμ. ΙΑ' (1913) σ. 134.

¹) "Ὅρα λ. γ. τὸ ἀπὸ Ἀπριλίου 1735 πατριαρχικὸν συνοδικὸν ἐπιβεβαιω-

Κατὰ τοὺς ἀγιορειτικούς κανονισμοὺς¹ ἀντίγραφον τοῦ πρακτικοῦ τῆς τοῦ αἰρεθέντος ἡγουμένου ἐκλογῆς, τῇ μοναστηριακῇ σφραγίδι σεσημασμένον καὶ ταῖς τῶν ἐπιτρόπων καὶ τῆς γεροντίας ὑπογραφαῖς ὑπογεγραμμένον πέμπεται τῇ ἱερᾷ κοινότητι πρὸς τὴν τῆς ἐκλογῆς νομιμοποίησιν καὶ τὴν κατὰ τὰ νενομισμένα τοῦ ἡγουμένου ἐγκαθίδρυσιν, ἣτις ὅμως παρέλκει εἰ ὁ αἰρεθεὶς διετέλεσεν ἤδη ἡγούμενος ἐν τῇ αὐτῇ μονῇ.²

Γ') Ἐν ταῖς ἐλευθέραις καὶ αὐτοδεσπότοις μοναῖς ἡ κύρωσις τῆς τοῦ ἡγουμένου ἐκλογῆς ἐγίνετο ἔστιν ὅτε ὑπὸ τοῦ πατριάρχου κατὰ τὴν τοῦ τυπικοῦ διάταξιν.³

Ἐν Ρωσίᾳ δὲ τὸ πάλαι ὑπὸ τῶν ἡγεμόνων ἐντελλομένων τοῖς ἐπισκόποις τὸ προχειρίζειν τὸν αἰρεθέντα.⁴

τῆριον σιγιλιῶδες γράμμα τοῦ πατριάρχου Νεοφύτου τοῦ Γ', τὸ ἀφορῶν εἰς τὸ ἐν Πάτμῳ γυναικειον μονύδριον τῆς Θεοτόκου τὸ ἐπικεκλημένον τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς ἐν Ε. Φ. τόμ. ΙΓ' (1914) σ. 329. Κατὰ τὸν κανονισμ. Ἐνετ. ἑλλην. μοναστηρ. ἀγ. Γεωργ. ἡ ἐκλογή τῆς ὑπὸ τῶν μοναστηριῶν αἰρεθείσης ἡγουμένης ἐκυροῦτο ὑπὸ τῆς γενικῆς συνελεύσεως (capitolo) καλουμένης πρὸς τοῦτο ὑπὸ τοῦ φύλακος, ἡ ἐνὸς τῶν ἐπιτρόπων. Μετὰ δὲ τὴν κύρωσιν τῆς ἐκλογῆς τῆς ἐψηφισμένης ἡγουμένης καὶ τὴν εἰθισμένην τελετὴν ὁ πνευματικὸς πατήρ, ὁ φύλαξ καὶ οἱ ἐπίτροποι ἐδίδωσαν αὐτῇ ἐν τῷ μοναστηρίῳ τὴν ἐξουσίαν καὶ τὴν ποιμαντικὴν ῥάβδον (Γεδεῶν, Νεκταρίου σ. 24 καὶ 25-26). Μὴ κυρωθείσης δ' ὑπὸ τῆς γενικῆς συνελεύσεως τῆς ἐκλογῆς τῆς ὑπὸ τῶν μοναχῶν αἰρεθείσης ἡγουμένης ἐποιούντο αὐταὶ τὴν ἐκλογὴν ἑτέρας ἡγουμένης, ἂν δὲ καὶ αὐτῆς ἡ ἐκλογή μὴ ἐκυροῦτο, εἰς ἐκλογὴν τρίτης, καὶ ταύτης δὲ καταψηφισθείσης, ἡ γενικὴ συνέλευσις ἡγουμένην ἤρειτο κατὰ τὸ δοκοῦν αὐτῇ μίαν τῶν μοναχῶν (ἀρθρ. 7 τοῦ εἰρημένου κανονισμ., αὐτ. σ. 24).

¹) *Αρθρ. 89.

²) *Αρθρ. 91.

³) Οὕτω λ. χ. κατὰ τὸ κεφάλ. γ' ἀριθ. 26 τοῦ τυπικοῦ τῆς μονῆς τῆς Θεοτόκου τῆς βεβαίας Ἑλπίδος (Delehaje, Deux Typ. Byz. σ. 33) ἡ αἰρεθεῖσα ἡγουμένη προσερχομένη μετὰ τῶν μοναστηριῶν τῷ πατριάρχῳ ἐδέχετο παρ' αὐτοῦ τὴν εὐλογίαν καὶ χάριν, ὡς καὶ τὴν ποιμαντικὴν βακτηρίαν. Τοῦναντίον κατὰ τὸ κεφάλ. δ' ἀριθ. 7 τοῦ τυπικοῦ τῆς μονῆς τοῦ Λιβὸς (αὐτ. 110) τὴν τῆς ἡγουμένης βακτηρίαν ἔδιδε τῇ αἰρεθείσῃ ἡγουμένῃ ὁ βασιλεὺς ᾧ προσήγον δώδεκα τῶν μοναζουσῶν «καὶ τῶν πρεσβυτέρων ὁ πολὺ τε καὶ συνέσει διαφορώτερος».

⁴) Ἐν Ρωσίᾳ τὸ πάλαι καὶ ἐν ταῖς μὴ βασιλικαῖς μοναῖς, ἦτοι ταῖς μὴ ὑφ' ἡγεμόνων ἰδρυθείσαις, μετείχον πῶς τῆς τῶν ἡγουμένων καταστάσεως οἱ ἡγεμόνες ὡς προστάται αὐτῶν. Οὕτω τὸν τῷ 1112 ὑπὸ τῶν μοναχῶν αἰρεθέντα ἡγούμενον τῆς ἐν Κιέβῳ μὴ βασιλικῆς μονῆς τοῦ Σπηλαίου - ἦν ὁ ἡγούμενος αὐτῆς βραχὺ πρὸ τοῦ ἑαυτοῦ θανάτου τῷ 1074 καθυπέβαλε τῇ προστασίᾳ τοῦ μεγάλου δονκὸς τοῦ Κιέβου Σιατοσλαύου - ἱερομόναχον Πρόχωρον εἰς ἀντικατάστασιν τοῦ εἰς ἐπίσκοπον προχειρισθέντος ἡγουμένου Θεοκτίστου ἐκύρωσεν

Δ') Ἐν ταῖς ἐνοριακαῖς μοναῖς ἢ κύρωσις τῆς ἐκλογῆς τοῦ αἰρεθέντος ἡγουμένου γίνεται ὑπὸ τοῦ ἐπιχωρίου ἐπισκόπου.¹ Οὕτω

α') παρ' ἡμῖν ἀρχαιότερον, τὴν τοῦ αἰρεθέντος ἡγουμένου καὶ τῶν δύο συμβούλων ἐκλογὴν ἐκύρου ὁ ἀρμοδίος ἐπίσκοπος, γνωρίζομένης τῆς κυρώσεως τῇ ἀρμοδίᾳ διοικητικῇ ἀρχῇ.² Κατὰ δὲ τὸ ταῦν ἰσχύον δίκαιον ὑποβάλλεται ὅτι τάχιον τῷ ἀρμοδίῳ ἐπισκόπῳ σὺν τῷ περιέχοντι τὰς τῶν ψηφισάντων ὑπογραφὰς πρωτοτύπῳ πρωτοκόλλῳ πρὸς κύρωσιν ἢ περὶ τῆς ἐκλογῆς τοῦ ἡγουμένου καὶ τῶν συμβούλων πράξις ὑπὸ τῶν μελῶν τῆς διευθυνούσης τὴν ἐκλογὴν ἐπιτροπείας ὑπογεγραμμένη καὶ τῇ μοναστηριακῇ σφραγίδι ἐσφραγισμένη.³

Ὁ ἐπίσκοπος μηδεμιᾶς γενομένης ἐνστάσεως κατὰ τῆς ἐκλογῆς κυροῖ αὐτὴν ἐν τρισὶν ἀπὸ τῆς παραλαβῆς ἡμέραις.

Ἡ τῆς ἐκλογῆς κύρωσις γνωρίζεται ὑπὸ μὲν τοῦ ἐπισκόπου τῷ τε

ὁ ἡγεμὼν Σιατοσλαῦος ἐντειλάμενος τῷ μητροπολίτῃ ἵνα προχειρίσῃ τὸν αἰρεθέντα. Ὅρα Gætz, Altrussl. σ. 127-128.

¹) Ἄλλ' ἔστιν ὅτε ὀρίζεται ἵνα ὑπὸ μηδενὸς κυρωθῶται ὁ ὑπὸ τῶν μοναστηριακῶν πατέρων αἰρεθεὶς ἡγούμενος. Ὅρα λ. χ. τὸ εἰς τὴν μονὴν Πεντέλης ἀφορῶν ἀπὸ Ἰουνίου 1678 πατριαρχικὸν συνοδικὸν ἐπιβεβαιωτήριον γράμμα τοῦ πατριάρχου Διονυσίου Δ' Μουσελίμη τοῦ Κομνηνοῦ ἐν Μ. Α. τόμ. Β', σ. 45-46.

²) Ὅρα ἀρθρ. Α' καὶ Γ' τῆς ἀπὸ 26 Φεβρουαρίου 1834 πρὸς τοὺς νομάρχας τοῦ κράτους ἐγκυκλίου τῆς ἐπὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν γραμματείας. Ἐπειδὴ τινες τῶν διοικητικῶν ἀρχῶν οἰκειοποιούμενοι τὴν τῷ ἐπισκόπῳ προσήκουσαν κύρωσιν τῆς ἐκλογῆς τοῦ αἰρεθέντος ἡγουμένου καὶ τῶν συμβούλων ἀνεγνώριζον αὐτοὺς τοιοῦτους, πρὶν ἢ γνωρισθῆναι αὐτοῖς ἢ ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου κύρωσις τῆς ἐκλογῆς αὐτῶν ἐνετείλατο ἢ ἐπὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν γραμματεία τοῖς τοῦ κράτους νομάρχαις διὰ τῆς ἀπὸ 11 Δεκεμβρίου 1835 ἀριθ. 3076 ἐγκυκλίου (Γιαννοπ. Ἐγκύκλ. σ. 702), ἵνα μερμινήσωσι περὶ τῆς εἰς τὸ ἐξῆς ἄρσεως τοῦ ὑπὸ τῶν διοικητικῶν ἀρχῶν διαπραττομένου ἀτοπήματος καὶ κατ' ἀκολουθίαν περὶ τῆς καταπαύσεως τῆς συγχύσεως τῶν καθηκόντων ἐκκλησιαστικῆς καὶ πολιτικῆς ἀρχῆς, τῶν αἰρεθέντων ἡγουμένων καὶ συμβούλων αἰτιομένων τὴν κύρωσιν τῆς ἐαυτῶν ἐκλογῆς παρὰ τῆς πρὸς τοῦτο ἀρμοδίας ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς, γνωρίζομένης τῇ πολιτικῇ ἀρχῇ μόνον τῆς κυρώσεως. Καὶ κατὰ τὸ ἀρθρ. 94 τοῦ σχεδ. κανονισμ. ἔτ. 1833 τὴν ἐκλογὴν τοῦ αἰρεθέντος ἡγουμένου (κοινοβιάρχου ἢ ἀρχιμανδριτοῦ) τῶν κοινοβίων ἐκύρου ὁ κατὰ τόπον ἐπίσκοπος.

³) Κ. Μ. ἀρθρ. Γ' ἐδάφ. ζ'. Τὰ πρωτότυπα τῆς τε εἰρημένης πράξεως καὶ τοῦ πρωτοκόλλου διαφυλάσσονται κατὰ τὸ ἀρθρ. Γ' i. f. τοῦ Κ. Μ. ἐν τοῖς ἀρχείοις τοῖς ἐπισκοπῆς. Καὶ κατὰ τὸ ἀρθρ. 3 ἐδάφ. θ' τοῦ ἀπὸ 1915 σχεδ. τὰ πρακτικὰ τῆς ἐκλογῆς ὑπὸ τῆς ἐπιτροπείας ὑπογραφόμενα καὶ τῇ μοναστηριακῇ σφραγίδι σφραγιζόμενα ὑποβάλλονται πάραυτα τῷ ἐπισκόπῳ μετὰ τῶν τυχόν γενομένων ἐνστάσεων καὶ τοῦ πρωτοτύπου πρωτοκόλλου τοῦ φέροντος τὰς ὑπογραφὰς τῶν ἐκλογέων.

ἀρμοδίῳ νομάρχῃ καὶ τῇ τε ἱερᾷ συνόδῳ,¹ ὑπὸ ταύτης δὲ τῷ ὑπουργείῳ τῶν ἐκκλησιαστικῶν.²

Τοῦναντίον ἐπὶ τῶν τυχόν κατὰ τῆς ἐκλογῆς ὑποβληθεισῶν τῷ ἐπισκόπῳ ἐνστάσεων³ πρὸ τῆς ὑπ' αὐτοῦ κυρώσεως τῆς ἐκλογῆς ἀποφραίνεται οὗτος, εἴτε ἀπορρίπτων αὐτὰς ἡτιολογημένως, εἴτε δεχόμενος, ὅτε ἐντέλλεται νέαν ἐκλογὴν, κοινοποιῶν τὴν ἐαυτοῦ ἀπόφασιν τοῖς ἔχουσι συμφέρον.⁴

¹) Ἐν τῷ πρὸς τὴν ἱεράν σύνοδον ἐγγράφῳ ὁ ἐπίσκοπος δηλοῖ ὅτι μηδεμιᾶς γενομένης κατὰ τῆς ἐκλογῆς ἐνστάσεως ἢ ἐφέσεως ἐπεκύρωσεν αὐτήν. Ὅρα τὴν ἀπὸ 11 Νοεμβρίου 1902 ἀριθ. 257 687 ἐγκύκλιον τῆς ἱερᾶς συνόδου ἐν Ι. Σ. ἔτ. ΙΗ' (1914) ἀριθ. 231, σ. 2 ὑπ' ἀριθ. 4.

²) Κατὰ τὸ ἀρθρ. 3 ἐδάφ. θ' καὶ ι' τοῦ ἀπὸ 1915 σχεδ. ὁ ἐπίσκοπος, ἂν ἐντὸς πέντε ἀπὸ τῆς παραλαβῆς τῶν πρακτικῶν κλπ. τῆς ἐκλογῆς ἡμερῶν μὴ γένηται ἔνστασις, κυροῖ τὴν ἐκλογὴν καὶ γνωρίζει τοῦτο τῇ ἱερᾷ συνόδῳ ἣτις γνωρίζει ταῦτα τῷ τε Υ. Ε. καὶ τῷ διοικητικῷ συμβούλιῳ τοῦ γενικοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ταμείου. Ἀλλὰ καὶ ἐνστάσεως μὴ γενομένης δύναται ὁ ἐπίσκοπος νὰ ἀκυρώσῃ τὴν ἐκλογὴν δι' ἡτιολογημένης ἀποφάσεως. Τὰ εἰρημένα ἔγγραφα τηροῦνται ἐν τοῖς ἀρχείοις τῆς ἐπισκοπῆς. Κατὰ τὸ κεφάλ. Α' ἀρθρ. 3 τοῦ διοργαν. Κρητ. μονῶν ἢ περὶ τῆς ἐκλογῆς τοῦ ἡγουμένου πρᾶξις ὑπὸ τῶν μελῶν τῆς διευθυνοῦσης τὴν ἐκλογὴν τριμελοῦς ἐπιτροπείας ὑπογραφομένη καὶ τῇ μοναστηριακῇ σφραγίδι ἐσφραγισμένη ὑποβάλλεται ὅ,τι τάχιον πρὸς ἔγκρισιν τῷ ἀρμοδίῳ ἀρχιερεῖ ὅστις, ἂν ἐν τρισὶν ἀπὸ τῆς παραλαβῆς ἡμέραις μὴ ἐγίγνωτο ὑπὸ τινος τῶν μοναχῶν ἔνστασις, ἐγνώριζε ταῦτα τῇ τοῦ τμήματος κεντρικῇ δημογεροντίᾳ, ἣς τὰ μέλη συνήρχοντο ἐπὶ ταῦτο μετὰ τοῦ ἀρχιερέως. Οὗτος ἀναγνωσθέντος τοῦ πρακτικοῦ καὶ τοῦ πρωτοκόλλου, ἐκύρου τὴν ἐκλογὴν τοῦ ἡγουμένου τῶν μὴ ἐνοριακῶν μονῶν μόνος, τῶν δὲ σταυροπηγιακῶν μετὰ προτέραν ἔγκρισιν τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου. Ἡ πρᾶξις αὕτη, ὡς καὶ τὸ ἔγγραφο τῆς τοῦ ἡγουμένου κατωστάσεως κατεχωρίζοντο εἰς τὰ ἀρχεῖα τῆς μητροπόλεως ἢ τῆς ἐπισκοπῆς. Καὶ κατὰ τὸ ἀρθρ. 96 τοῦ βουλγαρικοῦ ἑξαρχικοῦ κανονισμοῦ ἢ ἐκλογὴ τοῦ αἰρεθέντος ἡγουμένου σταυροπηγιακῆς μὲν οὔσης τῆς μονῆς κυροῦται ὑπὸ τῆς ἱερᾶς συνόδου, ἐνοριακῆς δὲ, ὑπὸ τῆς ἐπαρχιας ἐπισκόπου.

³) Κατὰ τὸν ἀπὸ 1911 κανονισμ. τοῦ Μ. Ε. συμβουλίου τῆς μητροπόλεως Χίου διὰ πάσαν διαμαρτύρησιν εἰς ἐκλογὴν ἡγουμένων καὶ ἡγουμενοσυμβουλίων ἀφορῶσαν καταβάλλεται εἰς μετζίτιές.

⁴) Ἡ ἡμετέρα ἱερά σύνοδος γνωρίσας αὐτῇ τοῦ ἐπισκοπικοῦ ἀντιπροσώπου Λακεδαιμόνος τὴν ἐκλογὴν νέου μοναστηριακοῦ συμβουλίου τῆς μονῆς τῶν ἁγίων μ' ἄνευ δηλώσεως ἂν ὑπεβλήθη ἔνστασις τις ἢ μὴ, ἐνετείλατο αὐτῇ κατ' Ὀκτώβριον τοῦ 1918 ἵνα δηλώσῃ αὐτῇ τοῦτο. Ὅρα Ε. Κ. ἔτ. Η' (1918) σ. 619. Τὸ ἰσχύον δίκαιον ἐπαναλαμβάνει ἐν τούτῳ καὶ τὸ ἀρθρ. 3 ἐδάφ. ι' τοῦ ἀπὸ 1915 σχεδ. μετὰ τῆς προσθήκης ὅτι τὸ ζέλευσμα πρὸς νέαν ἐκλογὴν ἐν ἀκυρώσει τῆς γενομένης τοιαύτης γνωρίζει ὁ ἐπίσκοπος τοῖς διαφερομένοις διὰ τοῦ μοναστηριακοῦ συμβουλίου. — Καὶ κατὰ τὸ κεφάλ. Α', ἀρθρ. 4 τοῦ διοργαν. Κρητ. μονῶν αἱ τυχόν γερόμεναι κατὰ τῆς ἐκλογῆς τοῦ αἰρε-

Ἡ τοῦ ἐπισκόπου ἀπόφασις δύναται νὰ ἐκκληθῆ *πρὸ* τῆς ἱερᾶς συνόδου. Ἡ τοιαύτη ἔφεσις

α) ἀνάγκη νὰ γένηται ἐν πέντε ἀπὸ τῆς πρὸς τοὺς ἔχοντας συμφέρον κοινοποιήσεως τῆς τοῦ ἐπισκόπου ἀποφάσεως ἡμέρας,

ββ) δίδεται ἐπὶ ἀποδείξει τῷ ἐπισκόπῳ, ὅστις ἐν τέσσαρσι καὶ εἴκοσιν ὥραις πέμπει αὐτὴν σὺν τῇ ἑαυτοῦ ἀποφάσει τῇ ἱερᾷ συνόδῳ,¹

γγ) ἐκδικάζεται ὑπὸ τῆς ἱερᾶς συνόδου, ἥτις εἴτε ἐπικυροῖ τὴν τοῦ ἐπισκόπου ἀπόφασιν, εἴτε ἀκυροῖ αὐτήν. Καὶ τῷ μὲν ἐπισκόπῳ κοινοποιεῖ τὴν ἑαυτῆς ἀπόφασιν, τῷ δὲ ὑπουργεῖῳ τῶν ἐκκλησιαστικῶν πέμπει ἀντίγραφον αὐτῆς.

Ὁ ἐπίσκοπος ἅμα λαβὼν τὴν τῆς ἱερᾶς συνόδου ἀπόφασιν κοινοποιεῖ αὐτὴν ἄνευ ἀναβολῆς τῷ μοναστηριακῷ συμβουλίῳ. Ἀκυρωτικῆς δ' οὔσης ταύτης ἐντέλλεται τὴν ἐπανάληψιν τῆς ἐκλογῆς ἐν πέντε ἀπὸ τῆς πρὸς τοῦτο κοινοποιήσεως ἡμέραις.²

β') Κατὰ τὸ Κυπριακὸν καταστατικὸν³ ἢ εἰς τὴν ἡγουμένην ἐγκατάστασις τοῦ αἰρεθέντος ἡγουμένου γίνεται ὑπὸ τοῦ ἄρμοδιου ἐπισκόπου, μόνον διὰ κανονικὰ κωλύματα δυναμένου νὰ ἀρνηθῆ αὐτήν.

Ἡ τοιαύτη τοῦ ἐπισκόπου ἀπόφασις ἐν τριάκοντα ἡμέραις γνωρίζεται τῇ τε ἐψηφισμένῳ ἡγουμένῳ καὶ τῇ ἀδελφότητι, οἵτινες ἐν πεντεκαίδεκα ἀπὸ τῆς κοινοποιήσεως ἡμέραις δύναται νὰ ἐκκαλέσωσιν αὐτὴν πρὸς τὴν ἱερὰν σύνοδον ἀνεκκλήτως ἀποφαινομένην.

θέντος ἡγουμένου ἐνστάσεις ὑπεβάλλοντο ὑπὸ τῶν ἐνισταμένων τῷ ἀρχιερεῖ πρὸ τῆς ὑπ' αὐτοῦ κυρώσεως τῆς ἐκλογῆς, Δικάζων δ' οὗτος ἐπ' αὐτῶν, ἢ ἐδέχτο αὐτάς, ἢ ἀπέρριπτεν ἠτιολογημένως, ὅτε ἐκέλευε νέαν ἐκλογὴν, γνωρίζων τὴν ἑαυτοῦ ἀπόφασιν τοῖς ἐρίζουσιν.

¹) Ὅρα τὴν ἀπὸ 11 Νοεμβρίου 1902 ἀριθ. 257·687 ἐγκύκλιον τῆς ἱερᾶς συνόδου ἐν Ι. Σ. ἔτ. ΙΗ' (1914) ἀριθ. 231, σ. 2 ὑπ' ἀριθ. 4. Τὸ ἄρθρ. 3 ἐδάφ. ια' τοῦ ἀπὸ 1915 σχεδ. ἐπαναλαμβάνει ἐν τούτῳ τὰς διατάξεις τοῦ ἰσχύοντος δικαίου μετὰ μόνης τῆς διαφορᾶς ὅτι ἢ ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου ἀποστολῇ τῆς ἐφέσεως μετὰ τῆς ἐκδοθείσης ἀποφάσεως τῇ ἱερᾷ συνόδῳ γίνεται *ἐντὸς πέντε ἡμερῶν*.

²) Κατὰ τὸ ἄρθρ. 3 ἐδάφ. β' τοῦ ἀπὸ 1915 σχεδ. ἢ ἱερὰ σύνοδος κηρύττουσα τὴν ἔφεσιν ἐπέιγουσαν, ἀποφαίνεται ἐπ' αὐτῆς, κυροῦσα ἢ ἀκυροῦσα τὴν ἐπισκοπικὴν ἀπόφασιν, γνωρίζει δὲ τῷ ἐπισκόπῳ καὶ τῷ Υ. Ε. τὴν ἑαυτῆς ἀπόφασιν, ἐπικυρωτικὴν οὔσαν. Τὴν ἀπόφασιν τῆς ἱερᾶς συνόδου λαβὼν ὁ ἐπίσκοπος, γνωρίζει τῷ μοναστηριακῷ συμβουλίῳ. Καὶ ἀκυρωτικῆς μὲν οὔσης ταύτης, ἐντέλλεται ἐντὸς δέκα ἀπὸ τῆς πρὸς τὸ μοναστηριακὸν συμβούλιον κοινοποιήσεως ἡμερῶν τὴν ἐπανάληψιν τῆς ἐκλογῆς, γιγνομένην κατὰ τὰ εἰρημμένα ἐπικυρωτικῆς δ' οὔσης, ἐντέλλεται τὴν εἰς τὴν ὑψηρεσίαν ἐγκατάστασιν τῶν αἰρεθέντων.

³) Ἄρθρ. 84.

II.

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΥΠΟ ΤΗΣ ΑΡΜΟΔΙΑΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗΣ ΑΡΧΗΣ ΚΑΤΑΣΤΑΣΕΩΣ

1. — *Ἄνευ μεταπομπῆς ἐξ ἄλλης μονῆς.*

Ὁ Ἰουστινιανὸς εἶχεν ὀρίσῃ διὰ μὲν τῆς ἀπὸ 535 νεαρῶς ε' κεφ. θ', ὅτι ἡ τοῦ ἡγουμένου κατάστασις προσήκει τῷ ἐπιχωρίῳ ἐπισκόπῳ καθιστῶντι τοιοῦτον τὸν ἄριστον τῶν μοναχῶν, διὰ δὲ τῆς ἀπὸ 546 νεαρῶς ργκ' κεφ. λδ' ὅτι τὸν τε ἡγούμενον ἐν τοῖς μοναστηρίοις τῶν ἀνδρῶν καὶ τὴν ἡγουμένην ἐν τοῖς τῶν γυναικῶν αἰροῦνται οἱ τοῦ μοναστηρίου μοναχοί.

Ἐν Ρωσίᾳ τὸ πάλοι τοὺς ἡγούμενους τῶν βασιλικῶν, ἤτοι τῶν ὑπὸ ἡγεμόνων ἰδρυθεισῶν μονῶν καθίσταν οἱ ἡγεμόνες εἴτε ἄνευ μεταπομπῆς εἴτε κατὰ μεταπομπὴν ἐξ ἄλλης μονῆς.¹

Παρ' ἡμῶν ὁ ἀρμόδιος ἐπίσκοπος ἐγκρίσει τῆς ἱερᾶς συνόδου καθίστησιν ἡγούμενον καὶ συμβούλους τοὺς ἰκανωτέρους τῶν μοναχῶν τῆς μονῆς, ἐν ἣ ἀδύνατος ἡ ἐκλογὴ διὰ τὴν ὑπαρξίν ἐξ ἁπλοῦν μοναχῶν, ὧν τις δὲν κέκτηται ψήφου δικαίωμα διὰ τὸ μὴ ἔχειν συμπληρωμένην τριετίαν ἀπὸ τῆς ἀποκάρσεως.²

Ἐνεκα τῆς ἀνάγκης τῆς ὑπὸ τῆς ἱερᾶς συνόδου ἐγκρίσεως δῆλον ὅτι ὁ ἐπίσκοπος μόνον μετὰ τὴν πρὸς αὐτὸν κοινοποίησιν αὐτῆς δύναται νὰ καταστήσῃ τοὺς ὑπ' αὐτοῦ ἀξιόους τοῦ ἀξιώματος τοῦ ἡγουμένου καὶ τῶν συμβούλων κριθέντας· διόπερ πᾶσα πρᾶξις τοῦ τοιοῦτου μοναστηριακοῦ συμβουλίου γιγνομένη πρὸ τῆς ὑπὸ τῆς ἱερᾶς συνόδου ἐγκρίσεως, ἔστιν, ὡς εἰκός, ἄκυρος.³

¹) Οὕτως ὁ τὴν ἐν Κιέβῳ μονὴν τοῦ ἁγίου Δημητρίου ἰδρύσας ἡγεμὼν Ἰγνασιαῦς Ἰαροσλαβίκιος (1054-1078) ἡγούμενον ταύτης κατέστησε κατὰ μεταπομπὴν ἀπὸ τῆς μὴ βασιλικῆς, ὡσαύτως ἐν Κιέβῳ μονῆς τοῦ Σηλαίου, τὸν ταύτης ἡγούμενον Βαρλαάμ, τελευτήσαντος δ' αὐτοῦ, ὡσαύτως κατὰ μεταπομπὴν ἐκ τῆς αὐτῆς μονῆς, τὸν μοναχὸν Ἡσαΐαν, τὸν μετέπειτα ἐπίσκοπον Ῥοστοβίου. Ὅρα Gætz, Altrussl. σ. 44 καὶ 127 καὶ τοῦ αὐτοῦ, Höhlenkloster σ. 32 ἐπ.

²) Κ. Μ. ἄρθρ. Β', ἐδάφ. α'. Κατὰ τὸ ἄρθρ. 2 τοῦ ἀπὸ 1915 σχεδ. ἐν αἷς μοναῖς ὑπάρχουσιν ἐλάττονες τῶν ἐξ ἁπλοῦν μοναχῶν, ὡσαύτως δὲν γίνεται ἐκλογὴ, ἀλλ' ὁ ἀρμόδιος ἐπίσκοπος τῆ ἐγκρίσει τῆς ἱερᾶς συνόδου καθίστησιν ἡγούμενον καὶ συμβούλους τοὺς ἐξ αὐτῶν ἰκανωτέρους, ὁποτεδήποτε καὶ ἂν ἔτυχον οὗτοι τῆς κορυᾶς.

³) Ὅρα τὴν ἀπὸ 11 Νοεμβρίου 1902 ἀριθ. 257/687 ἐγκύκλιον τῆς ἱερᾶς συνόδου ἐν Ι. Σ. ἔτ. ΙΗ' (1914) ἀριθ. 231, σ. 1 ὑπ' ἀριθ. 1.

Ἡ θητεία τῶν οὕτω καθισταμένων ἡγουμένων καὶ συμβούλων εἶνε, καθάπερ καὶ ἡ τῶν δι' ἐκλογῆς καθισταμένων πενταετίας.¹ Διὸ μετὰ τὴν τῆς πενταετίας πάροδον ἂν ἡ μονὴ διατελῆ ἔχουσα μοναχοὺς ἐκλογεῖς ἐλάττους τῶν ἑξ οἱ οὕτως κατασταθέντες ἢ ἀντικαθίστανται δι' ἄλλων ἢ καθίστανται αὐθις αὐτοὶ οὗτοι ἐπὶ ἐτέραν πενταετίαν.²

Κατὰ τὸ Κρητικὸν καταστατικὸν τὸν μὲν ἡγούμενον καθίστησιν ὁ ἀρμόδιος ἐπίσκοπος, τοὺς δὲ δύο συμβούλους αἰρεῖται κατὰ τριετίαν ἢ μοναστηριακῆ ἀδελφότης.³

Κατὰ τὸ Κυπριακὸν καταστατικὸν τὸν ἡγούμενον καθίστησιν ὁ ἀρμόδιος ἀρχιερεὺς μόνον ἐν ταῖς ἐχούσαις ἐλάττονας τῶν πέντε μοναχῶν μοναῖς⁴ μὴ καθιστάντος δ' αὐτὸν τοῦ ἀρμοδίου ἀρχιερέως ἐντὸς ἑξ ἀπὸ τῆς χηρείας τῆς ἡγουμενίας μηνῶν, τὴν τοῦ ἡγουμένου κατάστασιν ποιεῖται ἢ ἱερὰ σύνοδος.

Ἡγούμενος δὲ καθίσταται εἴτε ἀδελφὸς τῆς μονῆς, εἴτε μὴ τοιοῦτος.

Ἐν τῷ κλίματι τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου τοὺς ἡγουμένους τῶν σταυροπηγιακῶν μονῶν καθίστησιν ὁ πατριάρχης,⁵ ἢ ἡ πατριαρχ-

¹) Ὅρα τὰς ἐγκυκλίους τῆς ἱερᾶς συνόδου ἀπὸ 27 Μαΐου 1902 ἀριθ. 4104 καὶ ἀπὸ 17 Νοεμβρίου 1904 ἀριθ. 4635 3316 ἐν Ι. Σ. ἔτ. ΙΘ' (1915) ἀριθ. 249 σ. 2-3.

²) Ἡ ἡμετέρα ἱερὰ σύνοδος μαθοῦσα ὅτι τινὰ τῶν ὑπὸ τοῦ ἀρμοδίου ἐπισκόπου, ἐγκρίσει δ' αὐτῆς κατασταθέντων μοναστηριακῶν συμβουλίων διετέλουν καὶ μετὰ τὴν λήξιν τῆς δι' ἣν κατεστάθησαν πενταετίας ἄνευ νέας καταστάσεως διαχειρίζοντα τὴν μοναστηριακὴν οὐσίαν, ὅπερ ἐδύνατο. ὡς εἰκόσ, νὰ ἔχη ἐπιζήμια ὡς πρὸς τὰς μονὰς ἐπακολουθήματα, ἐνετείλατο τοῖς ἐπισκόποις διὰ τῆς ἀπὸ 17 Νοεμβρίου 1904 ἀριθ. 4635 3316 ἐγκυκλίου (Ι. Σ. ἔτ. ΙΘ' (1915) ἀριθ. 249 σ. 2-3) ἵνα τρεῖς μῆνας πρὸ τῆς λήξεως τῆς πενταετοῦς θητείας τῶν οὕτως καθισταμένων μοναστηριακῶν συμβουλίων, ἐὰν αἱ ὑπ' αὐτῶν διοικουμένηι μοναῖ μὴπω ἐκτίσαντο τὸν πρὸς ἐκλογὴν ὀρισμένον ἀριθμὸν μοναχῶν, προτείνωσιν αὐτῇ τὴν ἀντικατάστασιν, ἢ τὴν καὶ ἐπὶ ἐτέραν πενταετίαν κατάστασιν αὐθις τῶν τοιούτων μοναστηριακῶν συμβουλίων ἵνα οὕτω, μετὰ συνοδικὴν ἐγκρίσιν καθιστάμενα παρ' αὐτῆς ταῦτα, ἀσώσῃ νομίμως τὰ ἑαυτῶν ἔργα.

³) *Ἀρθρ. 92. Κατὰ τὸ κεφάλ. Α' ἀρθρ. 6 τοῦ διοργαν. Κρητ. μονῶν μόνον ἐν αἷς μοναῖς δὲν ὑπῆρχον πλείους τῶν ἑξ πατέρων τὸν ἡγούμενον ἠροῦντο ὁ ἀρχιερεὺς καὶ ἡ κεντρικὴ δημογεροντία τοῦ τμήματος, γνωριζομένης τῆς τοιαύτης ἐκλογῆς τῷ πατριάρχῃ πρὸς ἐγκρίσιν, τῆς μονῆς οὐσης σταυροπηγιακῆς.

⁴) *Ἀρθρ. 92. Κατὰ τὸ ἀρθρ. 98 τοῦ βουλγαρικοῦ ἐξαρχικοῦ κανονισμοῦ ἡ μόνον πέντε ἔχουσα μοναχοὺς μονὴ διοικεῖται ὑπὸ ἡγουμένου καθισταμένου ὑπὸ τοῦ ἀρμοδίου ἐπισκόπου.

⁵) Ὅρα λ. χ. τὸ ἀπὸ Ἰουλίου 1368 ἐκδοτήριον γράμμα τοῦ πατριαρχοῦ Φιλοθέου δι' οὗ ἡγούμενος τοῦ ἐν Σωζοπόλει πατριαρχικοῦ μοναστηρίου τῶν ἁγίων μαρτύρων Κηρύκου καὶ Ἰουλίτης κατεστάθη ὁ μοναχὸς Διονύσιος ὁ

χική σύνοδος¹ ἢ ὁ πατριαρχικός ἑξαρχος, εἴτε γνώμη καὶ συναινέσει τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου,² εἴτε μετὰ τῆς ἐφορείας.³

Ἐν τῷ πατριαρχεῖῳ Ἱεροσολύμων τοὺς ἡγουμένους τῶν ἀπανταχοῦ ἁγιοταφρικῶν μοναστηρίων καὶ μετοχιῶν καθίστησιν ὁ πατριάρχης,⁴ ἢ ὁ τούτου ἑξαρχος.⁵

2. — Διὰ μεταπομπῆς ἐξ ἄλλης μονῆς.

Α') Μεταπομπὴ μοναχοῦ, καὶ ἡγουμένου ἢ συμβούλου ἄρα, εἶνε ἢ ἀποστολὴ μοναχοῦ ἀπὸ τῆς μονῆς τῆς ἑαυτοῦ μετανοίας εἰς ἑτέραν πρὸς βελτίωσιν τῶν ἐν αὐτῇ.

Τζαμάγος (Α. Ρ. τόμ. Α', σ. 487-488), τὸ ἀπὸ Ἀπριλίου 1369 γράμμα τοῦ αὐτοῦ πατριάρχου δι' οὗ ἡγούμενος καὶ ἀρχιμανδρίτης τῆς ἐν τῇ Μεσημβρίᾳ βασιλικῆς καὶ πατριαρχικῆς μονῆς τοῦ Σωτήρος τῆς ἐπικεκλημένης τοῦ Ἀκροπολίτου κατεστάθη ὁ ἱερομόναχος Μακάριος (αὐτ. σ. 502-503).

¹) Ὅρα λ. γ. τὴν ὑπὸ τῆς πατριαρχικῆς συνόδου κατάστασιν ἡγουμένου τῆς ἐν Περάμῳ (Κυζίκου) σταυροπηγιακῆς μονῆς τῆς Θεοτόκου Φανερωμένης ἐν Ε. Α., ἔτ. ΙΔ' (1913) σ. 284 καὶ τῆς ἐν Αἴνῳ σταυροπηγιακῆς μονῆς τῆς Θεοτόκου Σκαλωτῆς, αὐτ. σ. 400.

²) Ὅρα λ. γ. τὸ ἀπὸ Αὐγούστου 1793 πατριαρχικὸν καὶ συνοδικὸν σιγίλιῶδες γράμμα τοῦ πατριάρχου Νεοφύτου τοῦ Ζ' (ἐν Βυζαντινοῖς Χρονικοῖς, Πετροπόλεως, παραρτ. τοῦ ΙΒ' τόμ. (1906) σ. 79-80) ὅρισαν ἵνα ἡ ἐκλογὴ καὶ ἀποκατάστασις τοῦ ἡγουμένου τῆς ἀπὸ τῆς ἐν ἀγίῳ ὄρει μονῆς τοῦ Ἐσφιγμένου ἀποσπασθείσης σταυροπηγιακῆς ἐν τῇ νήσῳ Πριγκίπῳ μονῆς τοῦ Σωτήρος προσήκῃ γνώμη καὶ συναινέσει τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου τῷ ἄρχοντι παχαρνίκῳ Χριστοδούλῳ Βλαχούτζῃ διὰ παντός τοῦ βίου αὐτοῦ, ἑξάρχου ἐπ' αὐτῆς καταστάντι.

³) Ὅρα τὸ ἄρθρ. 45 τοῦ κανονισμ. Μετσόβου, καθ' ὃ οἱ ἡγούμενοι τῶν ἐν τῇ ἑξαρχίᾳ μονῶν καθίστανται ὑπὸ τοῦ πατριαρχικοῦ ἑξάρχου καὶ τῆς ἐφορείας, ὑφ' ὧν δι' ἀποχρώσεως αἰτίας καὶ παύονται.

⁴) Ὅρα λ. γ. τὸ ἀπὸ Δεκεμβρίου 1709 πατριαρχικὸν καὶ συνοδικὸν ἐπιβεβαιωτήριον γράμμα τοῦ πατριάρχου Ἀθανασίου τοῦ Ε' πρὸς τὸν πατριάρχην Ἱεροσολύμων Χρῦσανθον (Π. Ε. τόμ. Β', σ. 480), καὶ τὸ ἀπὸ Φεβρουαρίου 1793 σιγίλλιον τοῦ πατριάρχου Νεοφύτου τοῦ Ζ' τὸ κυρῶσαν τὰ προνόμια τοῦ πατριάρχου Ἱεροσολύμων (αὐτ. σ. 510 καὶ 512). Κατὰ τὸ ἄρθρ. 97 τοῦ κανονισμ. τῆς ἐν Ρωσίᾳ Ἀρ. ἐνορηγοριανῆς ἐκκλησίας τὸν ἡγούμενον καθίστησιν ἀεῖποτε ἢ ἐπισκοπικὴ ἀρχή, κυροῖ δὲ τὸν ὑπ' αὐτῆς κατασταθέντα ἡγούμενον ὁ πατριάρχης τοῦ Ἑσθοναδζίν.

⁵) Εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦ Υ. Ε. ἂν ἡ κατάστασις καὶ ἡ ἀντικατάστασις τοῦ ἡγουμένου τοῦ ἐν Καρδαμύλῃ μετοχίου τοῦ Παναγίου Τάφου δύνηται νὰ γένηται ὑπὸ τοῦ ἐν Ἀθήναις ἑξάρχου τοῦ Παναγίου Τάφου ἀπεκρίνατο καταφατικῶς ἡ ἡμετέρα ἱερὰ σύνοδος κατὰ Νοέμβριον τοῦ 1918. Ὅρα Ε. Κ. ἔτ. Η' (1918) σ. 697.

Β') Πρὸς τὴν βελτίωσιν τῶν πραγμάτων ἐν τῇ μονῇ, πρὸς ἣν ἡ μεταπομπή, ἀνάγκη ὁ μεταπεμπόμενος νὰ ἦ ἐκ τῶν ἐπὶ εὐλαβείᾳ καὶ βίου σεμνότητι διακρινομένων.¹

Γ') Διὰ τῆς μεταπομπῆς σκοπεῖται ἡ βελτίωσις εἴτε:

α') τῆς πνευματικῆς καὶ ἠθικῆς καθόλου καταστάσεως τῆς μονῆς² μάλιστα διὰ τῆς ἐν αὐτῇ καταστάσεως τοῦ μεταπεμπομένου μοναχοῦ ὡς πνευματικοῦ πατρὸς ἢ δικασκάλου, εἴτε:

β') τῆς περιουσιακῆς διαχειρίσεως διὰ τῆς καταστάσεως αὐτοῦ ὡς ἡγουμένου ἢ συμβούλου, μὴ ὑπάρχοντος, ὡς εἰκός, ἐν αὐτῇ μοναχοῦ ἱκανοῦ πρὸς τὰ τοιαῦτα ἀξιώματα,³ εἴτε:

γ') ἀμφοτέρων. Διὰ τῆς μεταπομπῆς δῆλον ὅτι δύναται νὰ σκοπῆται ἡ βελτίωσις τῆς τε πνευματικῆς καὶ ἠθικῆς καταστάσεως τῆς πρὸς ἣν ἡ μεταπομπὴ μονῆς, ὡς καὶ τῆς περιουσιακῆς διαχειρίσεως αὐτῆς.

Δ') Τὸ πρὸς τὴν μεταπομπὴν δικαίωμα προσήκει παρ' ἡμῶν τῇ ἱερᾷ συνόδῳ, ἣς ἡ πρᾶξις χορῆζει τῆς ἐγκρίσεως τοῦ ἐπὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ὑπουργοῦ,⁴ ἡ τοιαύτη τῆς ἱερᾶς συνόδου πρᾶξις ἀνάγκη νὰ ἐρείδεται ἐπὶ ἠτιολογημένης ἀναφορᾶς τοῦ ἀρμοδίου ἐπισκόπου.⁵

Εἰ δ' ἡ μονή, ἀρ' ἧς ὁ μεταπεμπόμενος μοναχός, ὑπάγεται ἐτέρῳ ἐπισκόπῳ, ἀναγκαία ἐστίν, ὡς εἰκός, καὶ ἡ τούτου συγκατάθεσις. Διὸ ὁ τῇ ἱερᾷ συνόδῳ τὴν μεταπομπὴν τοιοῦτου μοναχοῦ προτείνων ἐπί-

1) Ὅρα κανόνα δ' τῆς Α' καὶ Β' συνόδου καὶ ἄρθρ. ΙΗ' τοῦ Κ. Μ. Κατὰ τὸ κεφάλ. Α', ἄρθρ. 8 τοῦ διοργαν. Κρητ. μονῶν ἡ τοῦ μεταπεμπομένου μοναχοῦ ἐπὶ εὐλαβείᾳ καὶ σεμνότητι βίου μαρτυρία ἀνάγκη νὰ ἦ ἀναντίρρητος καὶ νὰ ἀποδεικνύηται ἐκ τοῦ ἐν τῇ μονῇ τῆς ἑαυτοῦ μετανοίας βίου αὐτοῦ. Περὶ μεταπομπῆς μοναχῶν οὔτε τὸ Κρητικὸν καταστατ., οὔτε τὸ Κυπριακὸν ποιοῦνται λόγον.

2) Ῥητῶς ὀρίζεται ἐν κεφαλ. Α', ἄρθρ. 8 τοῦ διοργαν. Κρητ. μονῶν ὅτι »ἡ τοιαύτη μετένεξις ἐπιτρέπεται διὰ τὴν βελτίωσιν τοῦ χηρέοντος μοναστηρίου καὶ διὰ τὴν ψυχικὴν ὠφέλειαν τῶν ἐν αὐτῇ μοναχῶν.«

3) Οὕτω τὸ κεφάλ. Α', ἄρθρ. 8 τοῦ διοργαν. Κρητ. μονῶν ρητῶς ὀρίζει ὅτι »ἂν καὶ ἀπαγορεύεται ἡ ἀπὸ ἐνὸς εἰς ἕτερον μοναστήριον μετάβασις μοναχοῦ, δύναται ὅμως νὰ μετενεχθῇ τοιοῦτος καὶ διορισθῇ ἡγούμενος εἰς χηρέουσαν μονήν διὰν ὁμολογουμένως καὶ ἀποδεδειγμένως οὐδεὶς τῶν ἐν τῇ μονῇ μοναχῶν ὑπάρχη ἱκανὸς νὰ διαπιστευθῇ τὴν ἡγουμένην.«

4) Ἀρθρ. ΙΗ' τοῦ Κ. Μ. Κατὰ τὸ ἄρθρ. 11 καὶ 19 τοῦ ἀπὸ 1915 σχεδ. ἡ μεταπομπὴ γίνεται τῇ ἐγκρίσει τοῦ Υ. Ε. ἐγκρινομένη ὑπὸ τῆς ἱερᾶς συνόδου καὶ μετὰ γνώμην τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου τοῦ γενικοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ταμείου. Τὸ εἰρημένον ὑπουργεῖον λογίζεται ὅτι ἐνέκρινε τὴν πρᾶξιν τῆς ἱερᾶς συνόδου ἂν μὴ ἀποφῆνηται ἐντὸς μηνὸς ἀπὸ τῆς εἰς αὐτὸ ὑποβολῆς ταύτης.

5) Ἀρθρ. ΙΗ' τοῦ Κ. Μ.

σκοπος ὀφείλει νὰ ἐπισυνάπτῃ τῇ αἰτήσῃ αὐτοῦ καὶ τὸ ἔγγραφο τῆς πρὸς τὴν μεταπομπὴν συγκαταθέσεως τοῦ συναδέλφου αὐτοῦ ἐπισκόπου.¹ Κατὰ τὸν κανόνα π' τῆς ἐν Καρθαγένῃ συνόδου ὁ ἐπίσκοπος ὁ δεχόμενος μοναχὸν ἐκ μονῆς μὴ ὑποκειμένης αὐτῷ, καθιστῶν δ' αὐτὸν ἡγούμενον ἐν μονῇ ὑποκειμένη αὐτῷ, χωρίζεται ἀπὸ τῆς κοινωνίας τῶν συναδέλφων αὐτοῦ ἐπισκόπων, ὁ δὲ μοναχὸς ἐκπίπτει τῆς ἡγουμενίας.

Ε') Ἡ ἐγκατάστασις τοῦ μεταπεμπομένου μοναχοῦ ὡς ἡγούμενου ἢ συμβούλου καὶ ἢ ὑπ' αὐτοῦ ἀνάληψις τῆς διοικήσεως τῆς εἰς ἣν μεταπέμπεται μονῆς γίνεταί, ὡς εἰκός, μετὰ τὴν ὑπὸ τῆς ἱερᾶς συνόδου κοινοποίησιν τῆς ἐγκρίσεως πρὸς τὴν ἀρμοδίαν ἐκκλησιαστικὴν ἀρχὴν ἣτοι τὸν ἐπίσκοπον ἢ, χηρεύοντος τοῦ θρόνου, πρὸς τὴν ἐπισκοπικὴν ἐπιτροπείαν² ἢ τὸν τοποτηρητήν.

Ζ') Οὐδὲν ὀρίζεται ἐν τῷ ἰσχύοντι δικαίῳ περὶ τοῦ ἂν ὁ μεταπεμπόμενος μοναχὸς δύνῃται νὰ μὴ δέξηται τὴν ἑαυτοῦ μεταπομπήν.³ Ἡ μεταπομπὴ τοῦ μοναχοῦ διαρκεῖ μέχρι τῆς ὑπὸ τῶν ἀρμοδίων βεβαιώσεως τῆς βελτιώσεως τῶν τῆς μονῆς.

Τοῦτο δῆλον γίνεταί ἐκ τοῦ ἐπὶ τοῦ κανόνος δ' τῆς Α' καὶ Β' συνόδου ἐρειδομένου ἄρθρου. ΙΗ' τοῦ περὶ κανονισμοῦ τῶν μοναστηρίων Β. Δ. καθ' ὃ ἡ μεταπομπὴ γίνεταί πρὸς βελτίονα κατάστασιν αὐτοῦ τούτου τοῦ μοναστηρίου. Κατὰ τὸ ἄρθρ. 15 § 2 τοῦ νόμου περὶ γενικοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ταμείου ἢ μεταπομπὴ δὲν δύναται νὰ ᾖ μακροτέρα τοῦ ἐνιαυτοῦ.⁴

¹) Ὅρα τὴν ἀπὸ 11 Νοεμβρίου 1902 ἀριθ. 257 687 ἐγκύκλιον τῆς ἱερᾶς συνόδου ἐν Ι. Σ. ἔτ. ΙΗ' (1914) ἀριθ. 231, σ. 2. Καὶ κατὰ τὴν ρητὴν διάταξιν τοῦ κεφ. Α', ἄρθρ. 9 τοῦ διοργαν. Κρητ. μονῶν ὁ ἀρχιερεὺς τοῦ μοναστηρίου ἀφ' οὗ μεταπεμφθήσεται ὁ διὰ τὴν ἡγουμενίαν τοῦ χηρεύοντος μοναστηρίου μοναχός, ὑπαγομένου ἑτέρα ἐπισκοπῇ, χρῆζει πρὸς τὴν μεταπομπὴν τῆς συγκαταθέσεως τοῦ τῆς ἐπαρχίας ἐκείνης ἀρχιερέως. Σταυροπηγιακῆς δ' οὔσης τῆς μονῆς τὴν ἀδειαν αἰτεῖται τὸ μοναστηριακὸν συμβούλιον διὰ τοῦ ἀρχιερέως παρὰ τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου.

²) Ὅρα τὸ ἀπὸ 26 Φεβρουαρίου 1878 ἀριθ. 7827 ἔγγραφο τοῦ Υ. Ε. πρὸς τὸν ἐπίσκοπον Μαντινείας καὶ Κυνουρίας ἐν Γιαννοπ. Ἐγκύκλ. σ. 851-852.

³) Κατὰ τὸ ἄρθρ. 11, ἐδάφ. ι' τοῦ ἀπὸ 1915 σχεδ. ὁ μεταπεμπόμενος δὲν δύναται νὰ ἀρνηθῇ τὴν μεταπομπήν.

⁴) Κατὰ τὸ ἄρθρ. 11, ἐδάφ. γ' καὶ ἄρθρ. 19 τοῦ ἀπὸ 1915 σχεδίου ἢ μεταπομπὴ δὲν δύναται νὰ ὑπερβῇ τὴν διετίαν. Ἄλλ' ἂν ὁ προκαλέσας αὐτὴν ἐπίσκοπος καὶ πρὸ τῆς λήξεως τῆς διετίας νομίση ὅτι ὁ μεταπεμφθεὶς ὀφείλει νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν ἑαυτοῦ μονήν, δύναται νὰ ἐντείληται τοῦτο. Κατὰ δὲ τὸ ἐδάφ. δ' τοῦ αὐτοῦ ἄρθρου (11 τοῦ σχεδίου), ὡς καὶ κατὰ τὸ ἄρθρ. 19 ἢ ἱερὰ σύνοδος τῇ ἡτιολογημένῃ προτάσει τοῦ ἐπισκόπου δύναται μὲν νὰ παρατείνῃ

Ζ') Ὁ εἰς ἑτέραν μονὴν μεταπεμφθεὶς μοναχός, διατελεῖ ὡν μοναχὸς τῆς μονῆς τῆς ἑαυτοῦ μετανοίας, μὴ γιγνόμενος μέλος τῆς ἀδελφότητος τῆς εἰς ἣν μετεπέμφθη μονῆς, ἀλλὰ μόνον μέλος τοῦ μοναστηριακοῦ συμβουλίου ταύτης, ἂν μετεπέμφθη εἰς αὐτὴν ὡς ἡγούμενος ἢ σύμβουλος.¹

Ἐντεῦθεν ἀκολουθεῖ ὅτι διατελεῖ ἔχων πάντα τὰ τοῖς μοναχοῖς τῆς μονῆς τῆς ἑαυτοῦ μετανοίας προσήκοντα δικαιώματα, οὐδ' αὐτοῦ, ὡς εἰκόσ, τοῦ πρὸς τὸ ἐκλέγειν καὶ ἐκλέγεσθαι δικαιώματος ἐξαιρουμένου.² Καὶ ὁ μὲν κανὼν δ' τῆς Α' καὶ Β' συνόδου, ὡς καὶ τὸ ἐπ' αὐτοῦ ἐρειδόμενον ἄρθρ. ΙΗ' τοῦ περὶ κανονισμοῦ τῶν μοναστηρίων Β. Δ. δὲν ποιοῦνται ῥητὴν μινείαν τῆς τῶν εἰρημμένων δικαιωμάτων διατηρήσεως, ἀλλὰ τὸ ἄρθρον 15 § 2 τοῦ νόμου περὶ γενικοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ταμείου ὁρίζει ῥητῶς ὅτι διὰ τῆς εἰς ἑτέραν μονὴν μεταπομπῆς μοναχοῦ δὲν κενοῦται ἡ ἐν τῇ τῆς μετανοίας μονῇ θέσις αὐτοῦ.

τὴν διετὴ προθεσίαν τῆς μεταπομπῆς ἐπὶ ἑτέραν διετίαν, ἀλλ' οὐχὶ καὶ πέρα ταύτης. Πρὸς τὴν τοιαύτην παράτασιν ἀναγκαία ἐστὶν ἡ τήρησις τῶν εἰρημμένων διατυπώσεων.

¹) Ὅρα τὴν ἀπὸ 11 Νοεμβρίου 1902 ἀριθ. 257 687 ἐγκύκλιον τῆς ἱεράς συνόδου ἐν Ι. Σ. ἔτ. ΙΗ' (1914) ἀριθ. 231, σ. 2.

²) Οὕτω καὶ τὸ ἐπὶ τῆς γνώμης τοῦ νομικοῦ συμβουλίου ἐρεισθὲν ἀπὸ 18 Μαρτίου 1899 ἀριθ. 3069 2679 ἔγγραφον τοῦ Υ. Ε. πρὸς τὴν ἱεράν σύνοδον (Γιαννοπούλου Ἐγκύκλιοι τῆς ἱεράς συνόδου, σ. 853) ὅπερ αὕτη ἐγνώρισε τοῖς τοῦ κράτους ἀρχιερεῦσι καὶ ταῖς ἐπισκοπικαῖς ἐπιτροπείαις διὰ τῆς ἀπὸ 24 Μαρτίου 1899 ἀριθ. 3059 445 ἐγκυκλίου (ὄρα αὐτ.). Τούναντίον διὰ τοῦ ἀπὸ 1892 ἀριθ. 3536 2684 ἔγγραφου πρὸς τὴν ἱεράν σύνοδον τὸ Υ. Ε. (αὐτ. σ. 852-853) ἐδέξατο ὅτι ὁ εἰς ἑτέραν μονὴν μεταπεμπόμενος μοναχὸς δὲν δύναται νὰ ἡ ἐκλογεῖς ἐν τῇ μονῇ τῆς ἑαυτοῦ μετανοίας ἄτε μὴ διατελῶν πλέον μετ' αὐτῆς εἰς τὴν πρὸς τὴν ἐν ἐπιγνώσει προσώπων καὶ πραγμάτων ἀρίστην διάθεσιν τῆς ἑαυτοῦ ψήφου ἀναγκαίαν ἐπικοινωνίαν. Τὸ ὑπουργικὸν τοῦτο ἔγγραφον ἐγνωρίσθη ὑπὸ τῆς ἱεράς συνόδου τοῖς τοῦ κράτους ἀρχιερεῦσι διὰ τῆς ἀπὸ 16 Μαρτίου 1892 ἀριθ. 316 436 ἐγκυκλίου (αὐτ. σ. 852). Βραδύτερον δ' εἰς τὸ ἀπὸ 5 Ὀκτωβρίου 1902 ἔγγραφον τοῦ ἐπισκόπου Καλαβρυτῶν καὶ Αἰγιαλείας ἐρωτήσαντος τὴν ἱεράν σύνοδον ἂν ὁ κατὰ μεταπομπὴν μοναχὸς ἔχη τὸ πρὸς τὸ ἐκλέγειν δικαίωμα ἐν τῇ μονῇ τῆς ἑαυτοῦ μετανοίας ἀπεκρίνατο αὕτη διὰ τοῦ ἀπὸ 10 Σεπτεμβρίου 1903 ἀριθ. 2390 1989 ἔγγραφου (ὄρα τοῦτο ἐν Ι. Σ. ἔτ. ΙΗ' (1915) ἀριθ. 235 σ. 1-2) ὅτι οἱ κατὰ μεταπομπὴν ἡγούμενοι ἢ σύμβουλοι κατὰ τὰς ἐν ταῖς μοναῖς τῆς ἑαυτῶν μετανοίας ἐκλογὰς ἔχουσι μὲν τὸ πρὸς τὸ ἐκλέγειν, ἀλλ' οὐχὶ καὶ τὸ πρὸς τὸ ἐκλέγεσθαι δικαίωμα. Τὸ συνοδικὸν τοῦτο ἔγγραφον ἐγνωρίσθη τοῖς τοῦ κράτους ἀρχιερεῦσι διὰ τῆς ἀπὸ 25 Νοεμβρίου 1902 συνοδικῆς ἐγκυκλίου ἣν ὄρα αὐτ. σ. 1. Καὶ κατὰ τὸ ἄρθρ. 19 τοῦ ἀπὸ 1915 σχεδίου οἱ μεταπεμπόμενοι διατελοῦσιν ἔχοντες πάντα τὰ δικαιώματα καὶ πάσας τὰς ὑποχρεώσεις τῶν μοναχῶν τῆς μονῆς τῆς ἑαυτῶν μετανοίας.

3. — *Περὶ προσωρινῶς καθισταμένων ἡγουμένων
καὶ συμβούλων.*

Οὐδὲν ὀρίζει τὸ περὶ κανονισμοῦ τῶν μοναστηρίων Β. Δ. περὶ προσωρινῆς καταστάσεως ἡγουμένων καὶ συμβούλων. Ἄλλὰ τὸ ὑπουργεῖον τῶν ἐκκλησιαστικῶν τῷ 1861 εἰς τὸ ἀπὸ 6 Φεβρουαρίου ἐρώτημα τῆς ἱερᾶς συνόδου περὶ τοῦ τίνες οἱ προσωρινῶς ἀναπληρώσοντες μέχρι τῆς ἐκλογῆς νέου μοναστηριακοῦ συμβουλίου τοὺς πρὸ τῆς συμπληρώσεως τῆς ἀπὸ τῆς ἐκλογῆς πενταετίας διὰ νομίμους αἰτίας ἐκπεσόντας τοῦ ἑαυτῶν ἀξιώματος συμβούλους ἀπεκρίνατο διὰ τοῦ ἀπὸ 13 Φεβρουαρίου ἀριθ. 573/465 ἐγγράφου¹ τάδε ἐκπτώτου γενομένου·

Α') μόνον τοῦ ἡγουμένου, προσωρινῶς καθίσταται τοιοῦτος ὁ προηγούμενος· εἰ δὲ πλείονες τοιοῦτοι ὑπάρχουσιν, ὁ ἀρχαιότερος αὐτῶν· προηγούμενου δὲ μὴ ὄντος, ὁ ἀρχαιότερος τῶν ἐν τῇ μονῇ ἱερομονάχων ἢ μοναχῶν. Εἰ δ' οὗτος τυγχάνει σύμβουλος, ἢ ἡγουμενία προσήκει προσωρινῶς αὐτῷ, τοῦ μετ' αὐτὸν κεκτημένου τὴν ἀρχαιότητα ἱερομονάχου ἢ μοναχοῦ καθισταμένου προσωρινῶς ἀναπληρωτοῦ τοῦ συμβούλου.

Β') Ἐκπτώτου γενομένου τοῦ ἑτέρου τῶν δύο συμβούλων, προσωρινῶς καθίσταται ὁ ἀρχαιότερος τῶν ἐν τῇ μονῇ ἱερομόναχος ἢ μοναχός.

Γ') Ἀμφοτέρων δὲ τῶν συμβούλων, προσωρινῶς καθίστανται τοιοῦτοι δύο τῶν ἐν τῇ μονῇ ἀρχαιότερων ἱερομονάχων ἢ μοναχῶν.

Δ') Ὀλοκλήρου δὲ τοῦ μοναστηριακοῦ συμβουλίου, ἰσχύουσι τὰ περὶ τῆς προσωρινῆς ἀναπληρώσεως τοῦ ἡγουμένου καὶ τῶν συμβούλων εἰρημένα.

Ἡ προσωρινὴ κατάστασις τῶν τοιούτων προσωρινῶν ἀναπληρωτῶν διαρκεῖ μέχρις οὗ ἀρμοδίως γνωρισθῇ τῇ μοναστηριακῇ ἀδελφότητι ἢ συνοδικῇ ἔγκρισις τοῦ κατὰ τὸ ἄρθρον Γ' τοῦ περὶ κανονισμοῦ τῶν μοναστηρίων Β. Δ. αἰρεθησομένου ἡγουμένου ἢ συμβούλων.

Τὰ ἐπὶ ἐκπτώσεως ἡγουμένου ἢ συμβούλου εἰρημένα, κρατοῦσι κατὰ τὸ μνημονευθὲν ὑπουργικὸν ἐγγραφοῦν καὶ ἐπὶ τοῦ πρὸ τῆς λή-

¹) Ὅρα Γιαννοπ. Ἐγκύκλ. σ. 730-731. Τὸ ἐν τῷ κειμένῳ μνημονευθὲν ἐγγραφοῦν τοῦ Υ. Ε. ἐγνωρίσθη ὑπὸ τῆς ἱερᾶς συνόδου τοῖς τοῦ κράτους ἀρχιερεῦσι διὰ τῆς ἀπὸ 28 Φεβρουαρίου 1861 ἀριθ. 11765-11810 140 ἐγκυκλίου, ἣν ὄρα αὐτ. σ. 730. Ὅρα ἔτι καὶ τὴν ἀπὸ 11 Νοεμβρίου 1902 ἀριθ. 257/687 ἐγκύκλιον τῆς ἱερᾶς συνόδου ἐν Ι. Σ. ἔτ. ΙΗ' (1914) ἀριθ. 231, σ. 1-2 ὑπ' ἀριθ. 2.

ξεως τῆς ἀπὸ τῆς ἐκλογῆς πενταετίας ἐπισυμβάντος θανάτου μέλους τινὸς τοῦ μοναστηριακοῦ συμβουλίου.¹

Τὰ ἐπὶ ἐκπτώσεως ἢ θανάτου τοῦ ἡγουμένου ἢ τινος τῶν συμβούλων εἰρημένα ἰσχύουσι κατὰ τὸ ἀπὸ 22 Φεβρουαρίου 1861 ἀριθ. 816/549 πρὸς τὴν ἱερὰν σύνοδον ἔγγραφον τοῦ ὑπουργείου τῶν Ἐκκλησιαστικῶν² καὶ ἐν τῷ θέματι τῆς ἐν ἀδείᾳ προσωρινῆς ἀποδημίας ἐκ τῆς μονῆς τοῦ ἡγουμένου ἢ τινος τῶν συμβούλων αὐτῆς.³ Τὸν τοιοῦτον προσωρινῶς καθιστάμενον ἀναπληρωτὴν ἡγούμενον ἢ σύμβουλον ἐν αἷς μοναῖς ὑπάρχει ὁ νόμιμος πρὸς ἐκλογὴν ἀριθμὸς καθίστησιν ὁ ἐπίσκοπος ἀπλῶς γνωρίζων τῇ ἱερᾷ συνόδῳ τὴν τούτου κατάστασιν.⁴

Τοῦναντίον δ' ἐν αἷς μοναῖς δὲν ὑπάρχει ὁ νόμιμος πρὸς ἐκλογὴν ἀριθμὸς, ἦτοι ἐν ταῖς ἐχούσαις ἕξ μοναχοῦς, ὧν τις δὲν ἔχει συμπληρωμένην τριετίαν ἀπὸ τῆς κουρᾶς, ὁ ἀρμόδιος ἐπίσκοπος, καθάπερ καθίστησιν ἡγούμενον καὶ σύμβουλον ἐκ τῶν ἱκανωτέρων μοναχῶν τῇ ἐγκρίσει τῆς ἱερᾶς συνόδου, οὕτω καθίστησι καὶ τὸν ἀναπληρωτὴν τῇ συνοδικῇ ἐγκρίσει.⁵

¹) Προσωρινῆ ἀνάθεσις ἡγουμενικῶν καθηκόντων μοναχοῖς μέχρις ἐκλογῆς νέου ἡγουμένου γίγνεται καὶ ἐν τῷ οἰκουμενικῷ πατριαρχείῳ. Οὕτως ὁ πατριάρχης Ἄνθιμος ὁ 7' διὰ τοῦ ἀπὸ 13 Αὐγούστου 1854 γράμματος πρὸς τοὺς Καρακαληνοὺς ἱερομόναχον Ἄνθιμον καὶ Σεραφεῖμ μοναχὸν ἐγνώρισεν ὅτι τὸν ἐπιτροπείαν, διεύθυνσιν καὶ ἄσκησιν ἡγουμενικῶν καθηκόντων – ἄτε τοῦ ἡγουμένου Δοσιθέου καθ' ὑψηλὴν ἐπιταγὴν ὑπερορίου γενομένου εἰς τὸ ἐν Μετεώρῳ μοναστήριον τῆς Μεταμορφώσεως – ἀνατίθησιν ἡ Μ. ἐκκλησία αὐτοῖς μέχρι νεωτέρας ἐκκλησιαστικῆς ἐπιταγῆς. Διὰ συνημμένης ἐπιστολῆς ἀγνωστέας ὑπ' αὐτῶν τοῖς συμονασταῖς ἔγραψεν αὐτοῖς τὰ δέοντα. Ὅρα Ε. Φ. τόμ. ΙΑ' (1913) σ. 142. Κατὰ τὸ ἀρθρ. 97 τοῦ βουλγαρικοῦ ἐξαρχικοῦ κανονισμοῦ ἂν κατὰ δύο ἀλλεπαλλήλους ψηφοφορίας οἱ τοῦ μοναστηρίου πατέρες ἤθελον ψηφίσῃ ὡς ἡγούμενον μοναχὸν ἀνάξιον καὶ ἀνίκανον πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν ἡγουμενικῶν καθηκόντων ἢ ἀρμοδία ἀρχὴ καθίστησιν ἡγούμενον μέχρις οὗ οἱ μοναστηριακοὶ πατέρες ψηφίσωσι πρόσωπον ἄξιον καὶ ἱκανὸν πρὸς ἄσκησιν τῶν τῆς ἡγουμενίας καθηκόντων.

²) Ὅρα τοῦτο παρὰ Γιαννοπ. Ἐγκύκλ. σ. 732.

³) Ὅρα καὶ τὴν ἀπὸ 11 Νοεμβρίου 1902 ἀριθ. 257/687 ἐγκύκλιον τῆς ἱερᾶς συνόδου ἐν Ι. Σ. ἔτ. ΙΗ' (1914) ἀριθ. 231, σ. 1-2 ὑπ' ἀριθ. 2.

⁴) Ὅρα τὴν ἀπὸ 11 Νοεμβρίου 1902 ἀριθ. 257/687 ἐγκύκλιον τῆς ἱερᾶς συνόδου ἐν Ι. Σ. ἔτ. ΙΗ' (1914) ἀριθ. 231, σ. 1-2 ὑπ' ἀριθ. 2.

⁵) Τὴν λύσιν ταύτην ἐδέξατο ἡ ἱερὰ σύνοδος διὰ τῆς ἀπὸ 11 Νοεμβρίου 1902 ἀριθ. 257/687 ἐγκυκλίου (Ι. Σ. ἔτ. ΙΗ' (1914) ἀριθ. 231, σ. 1-2 ὑπ' ἀριθ. 2) ἀποφηναιμένη ὅτι ὁ ἐπίσκοπος καθίστησι προσωρινῶς τὸν ἀναπληρωτὴν τοῦ τελευτήσαντος, ἢ παραιτησαμένου, ἢ ἐκπεσόντος ἢ ἀποδημήσαντος ἡγουμένου ἢ συμβούλου, ἀπλῶς γνωρίζων τῇ ἱερᾷ συνόδῳ τὴν τοιαύτην κατάστασιν ἐν αἷς

Χηρεύοντος τοῦ ἐπισκοπικοῦ θρόνου τὰς καταστάσεις καὶ ἀντικαταστάσεις προσωρινῶν μοναστηριακῶν συμβουλίων ποιεῖται ἡ ἱερά σύνοδος κατὰ πρότασιν τῆς οἰκείας ἐπισκοπικῆς ἐπιτροπείας,¹ οὐχὶ δ' ἡ ἐπισκοπικὴ ἐπιτροπεία.²

μοναῖς ὑπάρχει ἱκανὸς πρὸς ἐκλογὴν ἀριθμὸς μοναχῶν. Κατὰ τὸ ἄρθρ. 9 τοῦ ἀπὸ 1915 σχεδ. ἐν περιπτώσει θανάτου, παραιτήσεως, ἢ ἐκπτώσεως μέλους τινος τοῦ μοναστηριακοῦ συμβουλίου ὁ ἐπίσκοπος προκηρῶσει πρὸς ἀντικατάστασιν αὐτοῦ ἐκλογὴν, ἣτις γίνεται ἐντὸς δύο ἀπὸ τοῦ θανάτου, ἢ τῆς παραίτησεως, ἢ τῆς ἐκπτώσεως μηνῶν. Διὰ τὸν ἐν τῷ μεταξύ χρόνον καθίστησι προσωρινὸν ἀναπληρωτὴν τοῦ τελευτήσαντος, ἢ παραιτησμένου, ἢ ἐκπεσόντος μέλους. Ἄλλ' ἂν ὁ θάνατος, ἢ ἡ παραίτησις, ἢ ἡ ἐκπτώσις ἐπέλθῃ κατὰ τὸ τελευταῖον τῆς ἑξαετοῦς θητείας ἑξάμηνον, δὲν διατάσσεται ἐκλογὴ πρὸς ἀναπλήρωσιν. Ἐν περιπτώσει προφυλακίσεως μέλους τινὸς τοῦ μοναστηριακοῦ συμβουλίου ὁ ἐπίσκοπος καθίστησι προσωρινὸν ἀναπληρωτὴν μέχρι τῆς ἐκδόσεως ἀμετακλήτου δικαστικοῦ βουλεύματος. Τὸ βούλευμα παραπεμπτικὸν ὄν καὶ ἀποφαινόμενον ὑπὲρ διατηρήσεως τῆς προφυλακίσεως, ἐπάγεται, ἀμετάκλητον γενόμενον, τὴν ἐκπτώσιν ἀπὸ τῆς θέσεως, ὅτε γίνονται τὰ ἐν τῷ ἡγουμένῳ ἑδαφίῳ ὀριζόμενα. Τὰς τοιαύτας τῶν προσωρινῶν ἀναπληρωτῶν καταστάσεις γνωρίζει ὁ ἐπίσκοπος τῇ τε ἱερᾷ συνόδῳ καὶ τῷ διοικητικῷ συμβουλίῳ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ταμείου. Κατὰ τὸ ἄρθρ. 10 τοῦ αὐτοῦ σχεδ. ἂν μετὰ τὴν λήξιν τῆς τοῦ ἡγουμένου καὶ τῶν συμβούλων ὑπηρεσίας μὴ κατασταθῶσι δι' οἰανδήποτε αἰτίαν νέοι τοιοῦτοι, μέχρι τῆς καταστάσεως τὸ ἔργον τῶν μελῶν τοῦ μοναστηριακοῦ συμβουλίου, οὗ ἔληξεν ἡ ὑπηρεσία, ἑξακολουθεῖ.

¹) Περί καταστάσεως καὶ ἀντικαταστάσεως μελῶν μοναστηριακῶν συμβουλίων κατὰ τὸ ἔτος 1918 προτάσεις πρὸς τὴν ἱεράν σύνοδον τῶν ἐπισκοπικῶν ἐπιτροπειῶν Μαντινείας ὄρα ἐν Ε. Κ. ἔτ. Η' (1918) σ. 652, Ἡλείας αὐτ. 652, Μεσσηνίας αὐτ. 254, Αἰγιαλείας καὶ Καλαβρυτῶν αὐτ. 635.

²) Ἡ ἡμετέρα ἱερά σύνοδος κατὰ τὸ ἔτος 1918 ἠκύρωσε καταστάσεις καὶ ἀντικαταστάσεις προσωρινῶν μοναστηριακῶν συμβουλίων γενομένας ὑπὸ τῶν ἐπισκοπικῶν ἐπιτροπειῶν Μαντινείας (Ε. Κ. ἔτ. Η' (1918) σ. 159, 588), Μονεμβασίας καὶ Λακεδαίμονος (αὐτ. 176), καὶ Μεσσηνίας (αὐτ. 223).

ΕΞΗΓΗΣΙΣ ΣΤΥΝΤΕΤΜΗΜΕΝΩΝ ΛΕΞΕΩΝ

- Ἅγιος. Κανονισμ. = Γενικοὶ κανονισμοὶ τοῦ ἁγίου ὄρους ("Ἀθω) ἀπὸ 31 Ὀκτωβρίου 1911. Ἐν Κωνσταντινουπόλει, 1912.
- A. D. = Acta et diplomata monasteriorum et ecclesiarum orientis, ed. Miklosich et Müller, Vindobonæ.
- B. Δ. = Βασιλικὸν διάταγμα.
- B. Ζ. = Byzantinische Zeitschrift.
- Γεδεών, Νεκταρίου = Νεκταρίου πατριάρχου Ἱεροσολύμων αὐτόγραφτοι 5 ἐπιστολαὶ ἐκδ. ὑπὸ Μανουήλ Ἰω. Γεδεών. Ἐν Κωνσταντινουπόλει, 1913.
- Γιαννοπ. Ἐγκύκλ. = Συλλογὴ τῶν ἐγκυκλίων τῆς ἱερᾶς συνόδου τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ὑπὸ Στεφ. Γιαννοπούλου. Ἐν Ἀθήναις, 1901.
- Γρηγ. Παλ. = Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς, ἐκκλησιαστικὸν περιοδικόν, Θεσσαλονίκης.
- Delehaje, Deux Typ. = Deux Typika Byzantins de l'époque des Paléologues. Bruxelles, 1921.
- Διοργαν. Κρητ. μονῶν = Διοργανισμὸς τῶν ἐν Κρήτῃ ἱερῶν μονῶν, σταυροπηγιακῶν τε καὶ ἐνοριακῶν, ἐπὶ τῇ βίσει ὀδηγιῶν τῆς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλῃς ἐκκλησίας, ἀπὸ 9 Ὀκτωβρίου 1870.
- E. A. = Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια.
- E. Φ. = Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος.
- E. Φ. Σ. Κ. = Ἑλληνικὸς φιλολογικὸς σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως.
- Ζερλέντου, Ἐκκλησ. νήσ. = Ἱστορικαὶ ἔρευναι περὶ τὰς ἐκκλησίας τῶν νήσων τῆς ἀνατολικῆς μεσογείου θαλάσσης, τόμ. Α', τευχ. Α'. Ἐν Ἐρμουπόλει, 1913.
- Gætz, Altrussl. = Staat und Kirche in Altrussland, Kiever Periode 988 - 1240. Berlin, 1908.
- I. Σ. = Ἱερὸς Σύνδεσμος.
- K. M. = Κανονισμοῦ μοναστηρίων Β. Δ. ἀπὸ 28 Ἰουλίου 1858.
- Κανονισμ. Ἐνετ. ἑλλην. μοναστ. ἁγ. Γεωργ. = Κανονισμὸς τοῦ τῷ 1590 ἰδρυθέντος ἐν Ἐνετίᾳ μοναστηρίου τῶν ἑλληνίδων μοναχῶν τοῦ ἁγίου Γεωργίου ἐν Γεδεών, Νεκταρίου σ. 24 ἐπ.
- Κανονισμ. Μετσόβ. = Κανονισμὸς τῆς ἑλληνικῆς ὀρθοδόξου κοινότητος Μετσόβου, ἀπὸ 26 Ἰανουαρίου 1905.
- Κῶδ. Κρητ. μον. Ὁδηγητ. = Κῶδιξ τῆς ἐν Κρήτῃ σταυροπηγιακῆς μονῆς τῆς Θεοτόκου τῆς Ὁδηγητρίας, τῆς ἐπικεκλημένης Γωνίας, ἀπὸ 25 Ὀκτωβρίου 1665.

- Κρητ. Καταστ. = Διάταγμα περί καταστατικού νόμου τῆς ἐν Κρήτῃ θεοδόξου ἐκκλησίας, ἀπὸ 20 Δεκεμβρίου 1900.
- Κυπρ. Καταστ. = Καταστατικὸν τῆς ἀγιοπάτης ἐκκλησίας τῆς Κύπρου, ἀπὸ 21 Μαΐου 1914.
- Μενάρδου Σ. Μονὴ Μα-
χαιρᾶ. = Ἡ ἐν Κύπρῳ ἱερὰ μονὴ τῆς Παναγίας τοῦ Μαχαιρᾶ. Ἀνατύπωσις ἐκ τοῦ Γ' τόμου τῆς ἐπετηρίδος τοῦ Παρνασσοῦ. Ἐν Ἀθήναις, 1914.
- Μονὴ ἁγ. μ'. = Ἡ ἱερὰ μονὴ τῶν ἁγίων τεσσαράκοντα ἐν Λακεδαιμόνι, ἐκδ. ὑπὸ Μελετιίου Σακελλαροπούλου, ἐπισκόπου Μεσσηνίας. Ἐν Ἀθήναις, 1921.
- Meyer, H. U. = Die Haupturkunden für die Geschichte der Athosklöster. Leipzig, 1894.
- M. A. = Μνημεία τῆς ἱστορίας τῶν Ἀθηναίων ὑπὸ Δ. Καμπούρογλου· τόμ. Α' 1891, β' ἐκδ., τόμ. Β' 1890, τόμ. Γ' 1892.
- N. E. = Νέος Ἑλληνομνήμων· ἐκδ. ὑπὸ Σπ. Λάμπρου.
- N. Σ. = Νέα Σιών.
- Νόμ. Ε. Τ. = Νόμος περὶ γενικοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ταμείου καὶ διοικήσεως μοναστηρίων, ἀπὸ Νοεμβρίου 1909.
- Π. Ε. = Κ. Δελικάνη, πατριαρχικῶν ἐγγράφων, ἥτοι τῶν ἐν τοῖς κώδιξι τοῦ πατριαρχικοῦ ἀρχιεπισκοπικοῦ ἀρχιεπισκόπου ἐπισημῶν ἐκκλησιαστικῶν ἐγγράφων, τόμοι τρεῖς. Ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐκ τοῦ πατριαρχικοῦ τυπογραφείου, τόμ. Α' 1902, τόμ. Β' 1904, τόμ. Γ' 1905.
- Π. Π.
Σχέδ. ἀπὸ 1915. = Πατριαρχικοὶ πίνακες· ἐκδ. ὑπὸ Μ. Ι. Γεδεών.
- Τακτικ. Καρπασ. = Σχέδιον νόμου περὶ διοικήσεως τῶν μονῶν καὶ διαχειρίσεως τῆς περιουσίας αὐτῶν, ἔτ. 1915.
- Τακτικ. Κάρπασ. = Τακτικόν, ἥτοι ἀρχιερατικὸν εὐχολόγιον τῆς ἐπισκοπῆς Καρπασέων καὶ Ἀμμοχώστου. Ἐκ χειρογράφου τῆς ἱερᾶς μητροπόλεως Κιτίου. Ἀνατύπωσις ἐκ τοῦ Ἑκκλησιαστικοῦ Κήρυκος· ἐκδ. ὑπὸ Χαρίλ. Ι. Παπαϊωάννου. Ἐν Λάρνακι, 1915.
- Τυπικ. Αὔξεντιου. = Τυπικὸν τῆς ἐπὶ τοῦ βουνοῦ τοῦ αὔξεντιου σεβασμίας μονῆς Μιχαὴλ τοῦ ἀρχαγγέλου· ἐκδ. ὑπὸ Μανουὴλ Ἰω. Γεδεών. Ἀθήνησι, 1895.
- Τυπικ. Λέοντος. = Τυπικὸν τοῦ ἐπισκόπου Ἄργους καὶ Ναυπλίου Λέοντος ἐπὶ τῇ γεγονυίᾳ παρ' αὐτοῦ νέᾳ μονῇ ἐπ' ὀνόματι τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου ἐν τῇ Ἄρειᾳ, ἐν Α. Α., τόμ. Β', σ. 183-190.
- Τυπικ. Πακουριάνου = Τυπικὸν τὸ ἐκτεθὲν παρὰ τοῦ μεγάλου δομestικοῦ τῆς Δύσεως κυροῦ Γρηγορίου τοῦ Πακουριάνου πρὸς τὴν παρ' αὐτοῦ κτισθεῖσαν μονὴν τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου τῆς Πετριζωνιτίσσης, δημοσιευθὲν ὑπὸ Louis Petit ἐν Παραρτήματι τοῦ ΙΑ' τόμου τῶν Βυζαντινῶν Χρονικῶν. Ἐν Πετροπόλει, 1904.

- Τυπικ. Κοσμοσωτείας = Τυπικόν τῆς παρὰ τὴν Αἶνον μονῆς Θεομήτορος τῆς Κοσμοσωτείας τοῦ σεβαστοκράτορος Ἰσαακίου υἱοῦ Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ (ἔτ. 1152), δημοσιευθὲν ὑπὸ Louis Petit ἐν Bulletin de l'institut archéologique Russe à Constantinople, XIII. Sofia, 1908, p. 19 - 75.
- Τυπικ. Ἐλεούσης = Τυπικόν τῆς ἐν Στρουμίτζη μονῆς Θεοτόκου τῆς Ἐλεούσης τοῦ μοναχοῦ Μανουήλ, δημοσιευθὲν ὑπὸ Louis Petit ἐν Bulletin de l'institut archéologique Russe à Constantinople, VI. Sofia, 1900, p. 69 - 93.
- Τυπικόν Νείλου Ντα- = Τυπικόν τῆς ἐν Βαιοναία Κρήτης γυναικείας μονῆς
μιλᾶ. Θεοτόκου τῆς Παντανάσσης, τοῦ ἱερομονάχου Νείλου τοῦ Νταμιλᾶ, ἔτ. 1400, δημοσιευθὲν ὑπὸ Σ. Πετρίδου ἐν Bulletin de l'institut archéologique Russe à Constantinople, XV. Sofia, 1911, p. 95 - 199.
- Υ. Ε. = Ὑπουργεῖον τῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως.
- Χ. Κ. = Χριστιανικὴ Κρήτη.

Α. Μ. ΑΝΔΡΕΑΔΟΥ

Τακτικοῦ καθηγητοῦ τῆς Δημοσίας Οἰκονομίας καὶ Στατιστικῆς
ἐν τῷ Καποδιστριακῷ Πανεπιστημίῳ.

ΤΑ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ

ΚΑΙ ΑΙ

ΧΑΡΙΝ ΑΥΤΩΝ ΔΗΜΟΣΙΑΙ ΔΑΠΑΝΑΙ*

Ὀμιλοῦμεν εἰς τὸν πληθυντικὸν περὶ πανεπιστημίων, διότι, ὡς γνωστὸν, οὐχὶ ἐν, ἀλλὰ πλείονα πανεπιστήμια ἐλειτούργησαν ἐν Κωνσταντινουπόλει. Περὶ τοῦ ἐνὸς ἕξ αὐτῶν (τοῦ τετραδισίου) γνωρίζομεν πότε κατηργήθη, χωρὶς νὰ γνωρίζωμεν πότε ἀκριβῶς ἰδρούθη· περὶ τῶν

*) Βλ. Νικολάου Γιακουμάκη, *Ἡ πνευματικὴ κίνησις ἐν Βυζαντίῳ κατὰ τὸν α' αἰῶνα* (Νέα Σιών 1909, τόμ. Η', σελ. 370 κέξ.) καὶ *Ἡ ἐν Βυζαντίῳ Ἀκαδημία ὡς κέντρον τῶν φιλοσοφικῶν σπουδῶν κατὰ τὸν α' αἰῶνα* (Νέα Σιών 1910, σελ. 529 κέξ., καὶ 1911, σελ. 318 κέξ.). Τὰς μελέτας τοῦ κ. Γιακουμάκη καθιστᾷ πολυτιμότερας τὸ γεγονός ὅτι ὁ συγγραφεύς, γνώστης τῆς ρωσικῆς, ἐμελέτησε πάντα τὰ ὑπὸ ῥώσων ἐπὶ τοῦ θέματος γραφέντα: Schennel, *Die Hochschule von Konstantinopel, im IV Jahrhundert* (Neue Jahrbucher f. d. Pädag. u. Klass. Altert. XXII, 1908, σελ. 147 κέξ.) καὶ *Die Hochschule im Konstantinopel von V bis XII Jahrhundert* (Βερολῖνον, Programm, 1912)· Louis Bréhier, *L'enseignement supérieur à Constantinople dans la dernière moitié du XIe siècle* (Revue de l'enseignement supérieur, 1902)· L. Laborde, *Les écoles de droit dans l'empire d'Orient* (διατρ. Βορδῶ, 1912)· E. Tchernousow, *Stranitsa iz Kulturnoi istorji Vizantji XI B.* (*Σελίδες τῆς ἱστορίας τῆς βυζαντινῆς παιδείας κατὰ τὸν α' αἰῶνα*) Charkow, 1913, 16 σελίδες· Ch. Zervos, *Psellos*, Παρίσιον 1920, ἰδίᾳ κεφ. γ'· Jules Nicole, *Sur l'enseignement du droit et l'enseignement secondaire à Constantinople sous le regne de Léon VI* (παρεκβολὴ εἰς τὴν ἔκδοσιν τοῦ Ἐπαρχικοῦ Βιβλίου, σελ. 82-87).

Θεμελιώδης πηγὴ διὰ τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἶναι ἡ ἐπανδρούσασα τὴν νομικὴν σχολὴν Νεαρὰ Κωνσταντίνου τοῦ Μονομάχου ταύτην ἐξέδωκαν μετὰ λατινικῆς μεταφράσεως οἱ J. Cozza-Luzi ἐκ τῶν ἐγγράφων τοῦ Angelo Maï (ἐν *Studiis et documentis di diritto e storia*, 1884), ὁ

λοιπῶν τάνάπαλιν γνωρίζομεν πότε ιδρύθησαν, χωρὶς νὰ γνωρίζωμεν πότε ἔπαυσαν ὑφιστάμενα.

Μεγάλη ἀβεβαιότης καλύπτει ἐπίσης τὰς λεπτομερείας τῆς λειτουργίας αὐτῶν, ἐτι δὲ μᾶλλον τὰς δημοσίας δαπάνας ἄς προεκάλουν. Σκοπὸς δ' ἀκριβῶς τῆς ἀνὰ χεῖρας πραγματείας εἶναι ἡ διεξερεύνησις τοῦ σκοτεινοῦ τούτου σημείου πληρέστερον μάλιστα ἢ ἐν τῇ ἡμετέρᾳ *Ἱστορίᾳ τῆς Ἑλληνικῆς Δημοσίας Οἰκονομίας* (σελ. 577 - 586).¹

Ferrini (ἐν Archivio Giuridico, τόμ. XXXIII, 1884, σελ. 420 - 423), οἱ J. Bol- lig u. P. Lagarde ἐν τῇ κατὰ τὸ 1881 ἐν Γοττίγγῃ γενομένῃ ἐκδόσει τῶν ἔργων Ἰωάννου τοῦ Μαυρόποδος, μετέπειτα ἐπισκόπου Εὐχαιτῶν, ἐκ τοῦ καλάμου τοῦ ὁποίου ἀπέρρευσε τὸ ἐν λόγῳ νομοθέτημα (βλ. ἀρ. 187), καὶ ὁ ἀείμνηστος I. A. Βαλαωρίτης (βλ. *Ἰωάννης ὁ Νομοφύλαξ καὶ ἡ περὶ ἐπανιδρύσεως τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει νομικῆς σχολῆς Νεαρὰ Κωνσταντίνου τοῦ Μορομάχου ἀνατύπωσις ἐκ τῆς Ἐφημερίδος τῆς ἑλληνικῆς καὶ γαλλικῆς νομολογίας*, Ἀθήναι, 1886). Συμβουλευόμεν ἐπίσης ἐκτὸς τῶν μνημονευθέντων ἐν ἀρχῇ τῆς παρούσης σημειώσεως: W. Fisher, Johannes Xiphilinus (ἰδίᾳ σελ. 15 κέξ.)· Monnier et Platon, La « Meditatio de nudis pactis » (Παρ. 1915)· M. Γεδεών, *Χρονικά τῆς Πατριαρχικῆς Ἀκαδημίας* (Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια, τόμ. Γ', σελ. 81 κέξ.)· K. Σάθα, Πρόλογον Δ' τόμου Μεσαιωνικῆς Βιβλιοθήκης· Hergentoe- thez, Photius (τόμ. Α', σελ. 322 κέξ.)· A. Rambaud, Michel Psellos, philosophe et homme d'état (Revue Historique, Ἀπρίλιος 1877· ἀνεδημοσιεύθη ἐν Études sur l'hist. byzantine σελ. 110 - 171)· καὶ τὴν ἐν ἔτει 1892 δημοσιευθεῖσαν γερμανιστὶ μονογραφίαν τοῦ Rhodius (Beiträge zur Lebensgeschichte und zu den Briefen des Pselos). - Οὐχ ἦττον χρήσιμοι πληροφοροῖα εὑρῆνται ἐν τῇ *Ἱστορίᾳ τῆς Βυζαντινῆς Λογοτεχνίας* τοῦ Κρουμβάχερ, τῷ *Βυζαντινῷ Πολιτισμῷ* τοῦ Χέσελιγκ, ταῖς γενικαῖς ἱστορίαις Παπαρηγοπούλου, Λάμπρου κ.ά. καὶ τοῖς συγγράμμασι τῶν Rambaud, Schlumberger (Γ' τόμῳ Ἐποποιίας), Χέρτζβεργ (τόμ. Γ'), Bury (τόμ. Γ') κτλ.

Περὶ τοῦ Πανεπιστημίου τῶν Ἀθηνῶν βλ. Schemmel, Die Hochschule von Athen (ἐνθ. ἀνωτ. σελ. 494 κέξ.)· Sievers, Leben des Livanios (Ber. 1868)· A. Bouché-Leclercq, L'Université d'Athènes sous les Empereurs (Revue de Paris, τεύχος 15 Ἰουνίου 1909), G. Rauschen, Das griechisch-romischen Schulwesen zur Zeit des ausgehenden Heidentums (Βόννη, 1900)· τὰ ἔργα τῶν Allard (ἰδίᾳ τὸν α' τόμον) καὶ Geffcken περὶ τοῦ σπουδάσαντος ἐν Ἀθήναις Ἰουλιανοῦ, καὶ τὸ τοῦ Diehl περὶ τοῦ κλείσαντος τὰς σχολὰς Ἰουστινιανοῦ. Ἡμεῖς δὲν πραγματευόμεθα ἐνταῦθα περὶ τοῦ Πανεπιστημίου τούτου, πρῶτον διότι κατηγορήθη πολὺ ἔνωρις, δευτέρον δὲ διότι συνετηρεῖτο ἐκ τῶν διδασκτρων καὶ ἰδίᾳ ἐκ τῶν προσόδων δωρεῶν καὶ κληροδοτημάτων· οὕτω μόνον ἡ Πλατωνικὴ σχολὴ εἶχεν εἰσόδημα 3,000 χρυσῶν νομισμάτων καὶ 13,000 ἀργυρῶν ἢ περιουσία αὐτὴ ἐδημεύθη τῷ 529 ὑπὸ τοῦ φίσκου.

¹) Ἀξίον πολλὰς ἐρεῦνης θὰ ἦτο καὶ τὸ ἐξῆς σημεῖον: κατὰ πόσον ἐπέδρασαν τὰ Βυζαντινὰ πανεπιστήμια ἐπὶ τῶν τῆς δύσεως καὶ τῶν ἀραβικῶν. Τὸ πρῶτον ἐν τῇ δύσει εἰς τὴν πρωτοβουλίαν τοῦ κράτους ὀφειλόμενον πανεπι-

Ἀνάγκη διακρίσεις μεταξύ τῶν πρώτων πανεπιστημίων, τῶν ἄνευ μεγάλων διακοπῶν ἀπὸ Κωνσταντίνου μέχρι Λέοντος τοῦ Ἰσαύρου λειτουργησάντων, καὶ τῶν μετέπειτα ἀνωτάτων σχολῶν, αἵτινες καὶ μικρότερον διδακτικὸν προσωπικὸν εἶχον καὶ βραχύτερον τὸν βίον, ἀλλ' αἵτινες μεῖζον ἐμφανίζουσι τὸ ἐνδιαφέρον ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῶν Βυζαντινῶν σπουδῶν, καθ' ὃ σαφέστερον ἀντανακλῶσαι τὰς ἰδέας ἃς εἶχον οἱ Ἕλληνες τῶν μέσων χρόνων περὶ ἀνωτάτων διδακτηρίων. Οὕτω διαιρεῖται αὐτομάτως ἡ παροῦσα μελέτη εἰς δύο παραγράφους· προστίθεται δὲ καὶ τρίτη ἀφιερωμένη εἰδικῶς εἰς τὸ πανεπιστήμιον Κωνσταντίνου τοῦ Μονομάχου, περὶ οὗ εὐτυχῶς ἀφθονώτεραι καὶ ἀσφαλέστεραι εἰσὶν αἱ πληροφοροίαι.

1^{ον}) *Τὰ πρῶτα πανεπιστήμια*. — Τὸ ὑπὸ τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου ἰδρυθὲν πανδιδακτήριον συνεπήγετο ἀναμφιβόλως οὐκ ὀλίγας δημοσίας δαπάνας· καθ' ὅσον τὸ διδάσκον προσωπικὸν ἦτο πολυμελές, ἀπαρτιζόμενον ἐξ 20 περίπου καθηγητῶν.¹

Ἔτι πολυμελέστερον, πρὸς δὲ καὶ γνωστότερον καθ' ὃ καὶ πρὸ τοῦ διατάγματος τοῦ 529 διατρανώσαν τὴν πνευματικὴν νίκην τῆς νέας Ρώμης ἔναντι τῶν Ἀθηνῶν, εἶναι τὸ ἰδρυθὲν ὑπὸ Θεοδοσίου τῷ 425. Ἐν τούτῳ ἐδίδασκον 31 καθηγηταί,² ὃ δὲ ὑψηλὸς βαθμὸς ὃν οὔτοι κατεῖχον ἐν τῇ βυζαντινῇ ἱεραρχίᾳ ἐμφαίνει ἀναμφισβητήτως τὴν ὑπαρξίν μεγάλου μισθοῦ.³

στήμιον εἶναι τὸ τῆς Νεαπόλεως, ἰδρυθὲν τῷ 1224 ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Φρειδερίκου τοῦ Β'. Τὰ προϋπάρχοντα πανεπιστήμια τῶν Παρισίων καὶ τῆς Βολωνίας φαίνονται ἰδρύματα ἰδιωτικῶν σωματείων. Τοῦναντίον οἱ μουσουλμάνοι ἡγεμόνες ἔνωρῖς καὶ πολλάκις ἰδρυσαν ἀνώτατα διδακτήρια, δι' ὃ καὶ ἐκάστη Ἰσλαμικὴ μεγαλόπολις, ὡς ἡ Βαγδάτη, ἡ Δαμασκός, τὸ Κάϊρον, ἡ Κόρδοβα, εἶχον ἐν ἡ καὶ πλείονα πανεπιστήμια βλ. Hans Wilda, *Zur sicilischen Gesetzgebung Steuer und Finanzverwaltung unter Kaiser Friedrich II* (Χάλλη, 1889, σελ. 4). Ὁ Βίλδα παραπέμπει εἰς τοὺς Winkelman, *Ueber die ersten Staatsuniversitäten* (Χειδελβέργη, Programm 1880) καὶ G. Diercks, *Die Araber in Mittelalter* (Λιψία, 1882).

1) Πέντε ῥήτορες καὶ δέκα γραμματικοὶ ἐδίδασκον πρὸς τῇ λατινικῇ διδασκαλίᾳ καὶ τὴν Ἑλληνικὴν προπαιδείαν, ὑπῆρχον δὲ πρὸς τούτοις καθηγηταὶ τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς νομικῆς (βλ. Χέρτζβεργ - Καρολίδην, Γ' 331, ἔνθα καὶ πηγαί).

2) Οὗτοι κατενέμοντο ὡς ἐξῆς: δεκατρεῖς καθηγηταὶ (3 ῥήτορες καὶ 10 γραμματικοὶ) τῆς λατινικῆς γλώσσης, δεκαπέντε (5 ῥήτορες καὶ 10 γραμματικοὶ) τῆς ἑλληνικῆς, εἰς καθηγητῆς τῆς φιλοσοφίας καὶ δύο τῆς νομικῆς (βλ. Θεοδ. Κώδ. XIV, 9, 3· πρβλ. Ἰουστ. Κώδ. XI, 18, 1).

3) Ἡ constitutio VI, 21, 1 ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ Θεοδοσίου ἀκριβῶς ὅπως

Ὁ Laborde πραγματευόμενος ἐν πλάτει περὶ τῆς ἀναδιοργανώσεως τῆς διδασκαλίας τῆς νομικῆς ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ¹ δέχεται ὅτι ὑφίστατο εἰσέτι τῷ 533 τὸ πανεπιστήμιον τοῦ Θεοδοσίου, φρονεῖ δ' ὅτι ἐκ τῶν ὀκτὼ antecessores οὓς ἀναφέρει ὀνομαστί ἡ περιφημος διάταξις Omnium reipublicæ, οἱ τέσσαρες ἐδίδασκον ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ οἱ ἄλλοι ἐν Βηρυτῶ.

Ἐκ τοῦ ὅτι ὁμοῦς ἐδιπλασιάσθη ὁ ἀριθμὸς τῶν καθηγητῶν τῆς νομικῆς δὲν ἔπεται ὅτι ἠϋξήθη καὶ ὁ τῶν λοιπῶν διδασκάλων. Οἱ χρόνοι ἐκεῖνοι ἦσαν κατ' ἐξοχὴν χρόνοι νομικῆς ἀκμῆς καὶ ὁ Ἰουστινιανὸς πιθανῶς ἠθέλησε νὰ μὴ ὑπολείπηται ἡ συμπληροῦσα τὸ νομοθετικὸν αὐτοῦ ἔργον σχολὴ τῶν λοιπῶν ἀπὸ ἀπόψεως ἀριθμοῦ διδασκάλων, ὅπως ἐμερίμνησε καὶ ἵνα οἱ διδάσκαλοι οὗτοι μὴ ὑστερῶσι τῶν λοιπῶν ἀπὸ ἀπόψεως ἀπαλλαγῆς ἀπὸ τῶν ἐκτάκτων ὑποχρεώσεων.²

Τὸ τελευταῖον τοῦτο μέτρον ἀπετέλει πρόσθετον ἂν καὶ ἔμμεσον θυσίαν τοῦ δημοσίου, ἣν θὰ ἔπρεπε τις νὰ προσθέσῃ εἰς τὴν ἄμεσον διὰ νὰ ὑπολογίσῃ τὰς χύριν τοῦ πανεπιστημίου δαπάνας.

Ποία δ' ὁμοῦς ἦτο ἡ ἄμεσος αὐτῆ δαπάνη καὶ δὴ ἡ μισθοδοσία τῶν καθηγητῶν, οὐδαμοῦ λέγεται. Ἀναμφίβολον μόνον ὅτι μισθοὶ καθηγητῶν ὑφίσταντο, καθ' ὅσον ἀδύνατον εἶναι νὰ ἐγκατελείφθῃ ἡ παλαιὰ παράδοσις ἐν στιγμαῖς «κρατοποιήσεως»,³ ὅπως θὰ ἐλέγομεν σήμερον, τῆς ἀνωτάτης ἐκπαιδεύσεως.

Τοῦναντίον ἀμφισβητεῖται ἂν τὸ ἐν τῷ «τετραδισίῳ» ἢ «ὀκταγώνῳ» λειτουργοῦν πανεπιστήμιον⁴ ἦτο δημόσιον ἴδρυμα.

Ἐξαφθῆ τὸ ἀξίωμα τοῦ καθηγητοῦ. Ὁ αὐτοκράτωρ ἀπένευε τὸ ἀξίωμα κόμιτος πρώτης τάξεως εἰς ἕξ καθηγητὰς ἐν οἷς καὶ ὁ νομοδιδάσκαλος Λεόντιος· ἐθέσπισε δὲ ὅτι τὸ αὐτὸ ἀξίωμα ἀπενέμετο καὶ εἰς πάντας τοὺς καθηγητὰς μετ' εἰκοσαετῆ ἐνδελεχῆ διδασκαλίαν (observatione jugi ac sedulo docendi labore).

Ἦδη λέγω ἐν τῷ κειμένῳ ὅτι τάπονεύόμενα ἀξιώματα ἐμφαίνουσι τὴν ὑπαρξίν μεγάλου μισθοῦ, καθ' ὅσον πρόκειται περὶ ἀνωτέρου βαθμοῦ ἐν τῇ βυζαντινῇ ἱεραρχίᾳ. Ὁ Laborde (σελ. 44) παρατηρεῖ ὅτι «la comitiva leur donnait le droit de jouir de la dignité vicariale». Ὁ δὲ Χέρτσβεργ (I^o, 606) μᾶς πληροφορεῖ ὅτι «ὁ τίτλος οὗτος ἀντιστοιχεῖ ἐν τῇ Γερμανικῇ ἱεραρχίᾳ πρὸς τὸ ἀξίωμα μυστικοσυμβούλου μετὰ τῆς προσωνυμίας: ἐξοχότατος».

¹) Κεφάλ. Α', μέρ. γ'.

²) Κατὰ τὸν Θεοδοσιανὸν Κώδικα (XIII, 3, 1) τὰ προνόμια ἐχορηγοῦντο μόνον εἰς τοὺς «medicos, grammaticos et professores alium litterarum»· εἰς τούτους ὁ Ἰουστινιανέσιος Κώδιξ (X, 53, 6) προσθέτει τοὺς «doctores legum». (πρβλ. Laborde σελ. 85-86).

³) Περὶ τῆς «κρατοποιήσεως» ἢ ὀρθότερον κρατικοποιήσεως ταύτης καὶ τῶν λόγων αὐτῆς βλ. Laborde κεφ. Α', τμῆμα γ'.

⁴) Περὶ τούτου βλ. Du Cange, Glossarium ἐν λέξει «Οἰζουμενικός Διδά-

Τούτο ἀπαρτιζόμενον ἐκ δεκατριῶν ἢ δεκαεῖς καθηγητῶν¹ καὶ ἔχον ὡς προϊστάμενον τὸν «οἰκουμενικὸν διδάσκαλον» δὲν ἦτο πολὺ κατώτερον, ἀπὸ ἀπόψεως προσωπικοῦ, τοῦ παλαιοῦ πανεπιστημίου. Ἐν δέ, ὡς πιστεύει ὁ Du Cange, οἱ καθηγηταὶ οὗτοι ἐλληρόνοντο ὑπὸ τοῦ δημοσίου, θὰ ὑπέθετεν ἀξιόλογον δημοσίαν δαπάνην. Νῦν δ' ὅμως ὑποστηρίζεται ὑπὸ πολλῶν ἢ γνώμη ὅτι τὰ μοναχικὰ τάγματα οὐ μόνον παρεῖχον τοὺς καθηγητὰς — τοῦθ' ὅπερ μνημονεύεται ῥητῶς² — ἀλλὰ καὶ ἐκάλυπτον τὰς δαπάνας, τῆς ἐπεμβάσεως τοῦ κράτους ἐκδηλομένης τυχὸν δι' ἐπιχορηγήσεων ἅς ἴσως ἔδιδον τινὲς τῶν αὐτοκρατόρων.

Ἐν τῇ ἀσαφείᾳ τῶν πηγῶν ἀδύνατον ν' ἀποφανθῶμεν περὶ τούτου.³ Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι τὸ μετὰ τὸ πέρας τῆς εἰκονομαχίας ὑπὸ τοῦ φιλομούσου ἀδελφοῦ τῆς Θεοδώρας καίσαρος Βάρδα ἀναστασιανὸν ἀνάτατον πανδιδακτήριον ἦτο κρατικὸν ἴδρυμα οὐ αἰ δαπάναι ἐκάλυπτοντο ὑπὸ τοῦ δημοσίου, μνημονευομένου μάλιστα ῥητῶς ὅτι οἱ διδάσκοντες ἡμίβοντο «δαμιλῶς». Τίς δ' ὅμως ὁ ἀκριβὴς μισθὸς ὡς συνήθως ἀγνωστον⁴ καὶ κατ' ἀκολουθίαν πᾶς ὑπολογισμὸς τῆς δαπάνης ἀδύνατος.

σκαλος» καὶ Constantinopolis Christiana βιβλ. Β', κεφ. 9, σελ. 151· Marin, Les moines de Constantinople σελ. 394·5· Laborde σελ. 136·8.

¹) Ληπτέον ὄντως ὑπ' ὄψει ὅτι, ἂν τὸ Θεοδοσιανὸν πανεπιστήμιον ἡρίθμει 31 καθηγητὰς, οἱ 13 ἔξ αὐτῶν, καθηγηταὶ ὄντες τῆς λατινικῆς γραμματολογίας καὶ ῥητορικῆς, ἦτο φυσικὸν νὰ ἐκλείψωσι ταχέως, τῆς αὐτοκρατορίας λαβούσης καθαρῶς ἐλληνικὸν χαρακτῆρα.

²) Ἴδου τὸ σχετικὸν χωρίον, πολὺ μεταγενέστερον ἀληθῶς διότι εὑρηται ἐν τῇ *Περὶ Κτισμάτων Κωνσταντινουπόλεως* (σελ. 83) τοῦ Κωδινού: «Κατὰ διαδοχὰς οἱ τοιοῦτοι διδάσκαλοι διήρκεσαν ἔτη υἱδ' (414) μέχρι τοῦ δεκάτου χρόνου Λέοντος τοῦ Συρογενοῦς. Οὗτος γάρ παρατραπεῖς τῆς θείας χάριτος καὶ γυμνωθεὶς τοῦ θεοῦ, διὰ τὸ μὴ συγκοινωνεῖν τοὺς τοιοῦτους διδασκάλους τῇ παρανομίᾳ αὐτοῦ πλησθεὶς ὀργῆς, κατέκαυσεν αὐτοὺς ἅμα τοῖς οἰκῆμασι, δεκαεῖς ὄντας, *σχήματι μοναχούς*».

³) Πολὺ θὰ ἐπέδρα ἐπὶ τῆς δεδομένης λύσεως ἡ χρονολογία τῆς ἰδρύσεως τοῦ πανεπιστημίου. Ὁ Κωδινὸς (ἐνθ' ἀνωτ.) λέγει ὅτι κατηργήθη τὸ δέκατον ἔτος τῆς βασιλείας Λέοντος τοῦ Ἰσαύρου καὶ ὅτι «διήρκεσαν ἔτη υἱδ'». Ἐν τῷ πρᾶγμα ἔχει οὕτω, τὸ διαβιῶσαν 414 ἔτη πανεπιστήμιον ἰδρύθη τῷ 587, δηλαδὴ ἐπὶ Μαυρικίου, καὶ πιθανὸν νὰ εἶχε καθαρῶς ἐκκλησιαστικὸν χαρακτῆρα.

Ἐν ὅμοις τὸ «τετραδίσιον» εἶναι, ὡς ἐπίστευσαν ἄλλοι, συνέχεια τοῦ ὑπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἀναμορφωθέντος πανεπιστημίου, τότε δύσκολον εἶναι νὰ ἔχασε τὸν δημόσιον αὐτοῦ χαρακτῆρα.

⁴) Τούναντιον γνωρίζομεν ὅτι ἐν τῇ σχολῇ τῆς Μαγναύρας ἐδιδάσκοντο, ἐκτὸς τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς φιλολογίας, ἡ γεωμετρία καὶ ἡ ἀστρονομία. Ἐργων τοῦ πανεπιστημίου ἦτο ὁ Λέων, καθηγηταὶ δὲ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ Θεόδω-

2ον) *Τὸ πανεπιστήμιον τοῦ Πορφυρογεννήτου καὶ ἡ μόρφωσις τῶν ἀνωτέρων ὑπαλλήλων.* — Ἡ σχολὴ τῆς Μαγναύρας φαίνεται ὑπάρξασα βραχύβιος· τοῦλάχιστον αἱ πηγαὶ μνημονεύουσαι τὰς ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου προσπάθειάς πρὸς ἀναμόρφωσιν τῆς ἀνωτέρας ἐκπαιδεύσεως, φέρουσι ταύτην ὡς τελείως ἀπὸ χρόνου μακροῦ παραμεληθεῖσαν.

Οὕτως ὁ Κεδρηνὸς (II, 326) γράφει: «(Κωνσταντῖνος) τὰς ἐπιστήμας ἀριθμητικὴν, μουσικὴν, ἀστρονομίαν, γεωμετρίαν, στερεομετρίαν καὶ τὴν ἐν πάσαις ἔποχον φιλοσοφίαν, ἐκ μακροῦ χρόνου ἀμελεία καὶ ἀμαθία τῶν κρατούντων ἀπολωλυίας, οἰκεία σπουδῇ ἀνεκτήσατο, τοὺς ἐφ' ἐκάστη τούτων ἀρίστους τε καὶ δοκίμους ἀναζητήσας καὶ εὐρών καὶ διδασκάλους ἐπιστήσας, καὶ τοὺς σπουδαίους ἀποδεχόμενός τε καὶ συγκροτῶν. Διὸ καὶ τὴν ἀλογίαν ἀπελάσας οὐκ ἐν μακρῷ τῷ χρόνῳ ἐπὶ τὸ λογικώτερον μετερρῦθμισε τὸ πολίτευμα. Ἐπεμελήθη δὲ καὶ τῶν βαναύσων καὶ χειρωνάκτων τεχνῶν, καὶ εἰς ἐπίδοσιν μεγάλην καὶ ταύτας ἀνήνεγκεν».

Ὁ συνεχιστὴς τοῦ Θεοφάνους (σελ. 446) ἐπιβεβαιοῖ τοὺς λόγους τοῦ Κεδρηνοῦ, συμπληροῖ δὲ τούτους δίδων πληροφορίας οὐ μόνον περὶ τοῦ ἀριθμοῦ καὶ τῶν ὀνομάτων τῶν διδασκάλων,¹ ἀλλὰ καὶ περὶ τοῦ χαρακτῆρος τῆς Σχολῆς, γράφων: «Καὶ πολλὴν ἐπιμέλειαν καὶ σπουδὴν εἰς τοὺς φοιτητὰς ὁ αὐτοκράτωρ ἐποιεῖτο, ὁμοδιαίτους καὶ ὁμοτραπέζους τούτους καὶ ἐκάστην ποιῶν καὶ ἀργύρια παρέχων καὶ ὁμιλίαν μετ' αὐτῶν προσηνεῖς ποιούμενος. Καὶ οὐ πολὺς χρόνος διελθὼν, τὰς μεγάλας ἐπιστήμας καὶ τέχνας τῇ θωπείᾳ καὶ συνέσει τοῦ αὐτοκράτορος κατωρθώσαντο καὶ κριτὰς καὶ ἀντιγραφεῖς καὶ μητρο-

ρος τῆς γεωμετρίας, Θεοδῆγιος τῆς ἀστρονομίας, καὶ Κομητᾶς «τῆς τὰς φωνὰς ἑλληνίζουσης γραμματικῆς». Πρβλ. ἐν γένει μὲν Συνεχιστὴν Θεοφάνους, σελ. 18· εἰδικῶς δὲ περὶ Λέοντος J. L. Heiberg, *Der byz. mathematiker Leo*, ἐν *Bibliotheca Mathematica*, A, 2, σελ. 34 κέξ. (1887).

1) «Πολλῶν δὲ ἐν τῇ πολιτείᾳ ἡμῶν καλῶν καὶ ἀξιεπαινετῶν γνώσεις καὶ λογικαὶ τέχναι καὶ ἐπιστήμαι, τούτων οὐκ οἶδ' ὅπως ἀμεληθέντων καὶ παροραθέντων τί σοφίζεται ὁ φιλοσοφώτατος ἐκείνος νοῦς; ἐπεὶ γὰρ ἥπιστατο πρᾶξιν καὶ θεωρίαν πρὸς θεοῦ ἡμᾶς οἰκοῦντα, καὶ τὴν μὲν πρᾶξιν πολιτικοῖς προσαρμόζουσαν πράγμασιν, τὴν θεωρίαν δὲ τοῖς λογικοῖς, ἀλλήλοις δι' ἀμφοτέρων βοηθεῖ, τὸ μὲν πρακτικὸν διὰ ῥητορικῆς τέχνης ἀσκεῖσθαι παρασκευάζων, τὸ δὲ θεωρητικὸν διὰ φιλοσοφίας καὶ φυσικῆς τῶν ὄντων διαγνώσεως. Παιδευτὰς δὲ ἀρίστους προέκκρικεν· εἰς Κωνσταντῖνον πρωτοσπαθᾶριον τὸν τηλικαῦτα μυστικὸν τὸ τῶν φιλοσόφων παιδοτριβεῖον δέδωκεν, εἰς δὲ τὸ τῶν ῥητόρων Ἀλέξανδρον μητροπολίτην Νικαίας, εἰς δὲ τὸ τῆς γεωμετρίας Νικηφόρον Πατρίκιον, εἰς δὲ τὸ τῶν ἀστρονόμων Γρηγόριον ἀσηκρητῖν».

πολίτας ἐξ αὐτῶν ἐκλεξάμενος τετίμηκεν, καὶ τὴν πολιτείαν Ῥωμαίων τῇ σοφίᾳ κατεκόσμησεν καὶ κατεπλούτισεν».

Τὸ χωρίον τοῦτο εἶναι πολυτιμώτατον ἀπὸ ἀπόψεως δημοσίας οἰκονομίας καὶ διοικητικῆς δικαίου. Ἐξ αὐτοῦ ὄντως καταφαίνεται α') ὅτι αἱ δαπάναι δὲν περιορίζοντο εἰς τὴν μισθοδοσίαν τῶν καθηγητῶν, τοῦ αὐτοκράτορος τρέφοντος τοὺς φοιτητὰς καὶ δίδοντος εἰς αὐτοὺς καὶ χρηματικὰ ἐπιδόματα, β') ὅτι τὸ πανεπιστήμιον τοῦ Πορφυρογεννήτου ἦτο πράγματι ἀνωτάτη σχολὴ δημοσίων ὑπαλλήλων, ἐξ ἧς ἐστρατολογοῦντο οἱ λειτουργοὶ πάντων τῶν ἀνωτάτων κλάδων τῆς διοικήσεως καὶ κριταὶ (δικαιοσύνη) καὶ ἀντιγραφεῖς (οἰκονομικὴ διοίκησις) καὶ μητροπολίται ἀκόμη,¹ γ') ὅτι οἱ καθηγηταὶ ἦσαν μὲν ἄνδρες ἐξεχούσας κατέχοντες θέσεις ἐν τῇ πολιτικῇ ἱεραρχίᾳ,² ἀλλ' ἦσαν ὀλίγοι (μόνον τέσσαρες).

Καὶ ἐκ μὲν τῶν χαρακτηριστικῶν τούτων τὸ πρῶτον εἶναι ἐνδεικτικὸν τοῦ ἐνδιαφέροντος τοῦ Πορφυρογεννήτου, διότι οἱ ἄλλοι αὐτοκράτορες φαίνονται περιοριζόμενοι εἰς τὴν παροχὴν δωρεᾶν διδασκαλίας, τὰ δ' ἄλλα δύο εἶναι μονιμώτερα χαρακτηριστικὰ τῶν Βυζαντινῶν πανεπιστημίων. Ἡ λειτουργία αὐτῶν πάντοτε ἀπέβλεπεν εἰς μόρφωσιν δημοσίων ὑπαλλήλων.³ Τὸ προσωπικὸν αὐτῶν ἦτο πάντοτε σχετικῶς ὀλιγόριθμον· τοῦτο δ' ἐξηγεῖται δοθέντος ὅτι κατὰ τὰς βυζαντινὰς ἀντιλήψεις, ἀντιλήψεις κρατησάσας μέχρι τέλους (μέχρι λ.χ. Μάρκου τοῦ Ἐφεσίου), τὸ σύνολον τῆς ἐπιστήμης ἦτο διδακτέον ὑφ' ἐνὸς ἀνδρός.

Τὸ μόνον σημεῖον ἐφ' οὗ ὁ Συνεχιστὴς δὲν συμπληροῖ τὸν Κεδρηγὸν εἶναι τὸ περὶ βιοτεχνικῶν σχολῶν. Ἄλλὰ καὶ ὅτι αὗται πιθανώτατα ἰδρύθησαν ἐπὶ Κωνσταντίνου φαίνεται ἐκ τῆς Νεαρᾶς τοῦ Μονομάχου, ὅστις ἄγεται ὅτι δὲν ἐλαμβάνετο μέριμνα περὶ τῆς διδα-

¹) Ὁ Ῥαμβῶ δ' ὀρθῶς παρατηρεῖ (σελ. 70) ὅτι δὲν πρέπει ν' ἀπορωῶμεν εἰς τὴν σχολὴν εἰς πρακτικὸν σκοπὸν ἀποβλέπουσαν ἐδιδάσκοντο κυρίως θεωρητικὰ μαθήματα καὶ ἑλληνικὰ γράμματα. « Dans l'empire grec les humanités semblaient indispensables et en même temps elles semblaient suffisantes pour faire des hommes d'État. Avec Menandre on croyait créer des ambassadeurs, avec Polyen des tacticiens ». Τοῦτο εἶναι τόσο ἀληθές, ὥστε τὰ ἀπανθίσματα τοῦ Πορφυρογεννήτου, ὡς τὸ « Περὶ Πρεσβειῶν », ἀπέβλεπον οὐχὶ τόσο εἰς τὴν διάσωσιν τῶν ἀρχαίων συγγραμμάτων, ὅσον εἰς τὴν μόρφωσιν πρέσβεων, στρατηγῶν, διοικητῶν κτλ.

²) Εἰς ἧτο πρωτοσπαθῆριος, εἰς μητροπολίτης Νικαίας, εἰς πατριόσις.

³) Ὁ F. W. Bussel μάλιστα (τόμ. Β', σελ. 11 τῶν Essays on the constitutional history of the Roman Empire, Λονδίνον 1910) θεωρεῖ ὅτι ἀπέβλεπον πολὺ μᾶλλον εἰς τοῦτο ἢ εἰς τὴν προαγωγὴν τῶν ἐπιστημῶν.

σκαλίας τῆς νομικῆς ἐν ᾧ ἐγένοντο δαπάναι ὑπὲρ τῶν ἄλλων ἐπιστημῶν καὶ ἐνίων ἔτι «τῶν βαναύσων τεχνῶν».¹

Οἱ διάδοχοι τοῦ Πορφυρογεννήτου βασιλεῖς τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας, οἱ τοσαῦτα πράξαντες, οὔτε διετήρησαν οὔτε ἐπανίδρυσαν τὸ πανεπιστήμιον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, πιθανῶς θεωροῦντες ὅτι τὰ γράμματα, καθ' ὃν τρόπον ἐδιδάσκοντο ἐν Βυζαντίῳ, ἤκιστα προῆγον τὸ στρατιωτικὸν πνεῦμα² ἠρκοῦντο δ' ὡς πρὸς τὰ προσόντα τῶν ὑπαλλήλων εἰς τὴν πρακτικὴν καὶ πιθανῶς ἐν τινι μέτρῳ θεωρητικὴν προπαιδείαν ἐν τοῖς δημοσίοις γραφείοις.

Οὕτως ἀνακύπτει ζήτημα ὅπερ δὲν δυνάμεθα νὰ παρέλθωμεν: «Ἐλειτούργει μονίμως ἐν Κωνσταντινουπόλει σχολὴ δημοσίων ὑπαλλήλων;»

Τινὲς δέχονται τοῦτο ὡς ἀναμφισβήτητον καὶ ὑπολαμβάνουσι μάλιστα ταύτην ὡς ἀνωτάτην σχολήν.³ Ὁ Bury⁴ φρονεῖ ὅτι ὑπὸ τὸν «πρωτονοτάριον» ἐλειτούργει σχολὴ «νοταρίων» ἐξ ἧς προήρχοντο οἱ πλεῖστοι τῶν εἰς τὰ δημοσιονομικὰ γραφεῖα «προσεκεκολλημένων βασιλικῶν νοταρίων». Ὁ δὲ Ζερβὸς⁵ ὅτι οἱ ἀσηκρῆται ἐφοίτων εἰς «έσο-

¹) Ἐπαναλαμβάνεται δηλαδὴ σχεδὸν αὐτολεξεῖ ἡ φράσις τοῦ Κεδρηνοῦ περὶ «βαναύσων καὶ χειρωνακίων τεχνῶν».

²) Ἡ ἀντίθεσις μεταξὺ λογίων καὶ στρατιωτικῶν εἶναι τὸ κυριαρχοῦν γεγονός κατὰ τὴν ἄδοξον περίοδον ἣτις ἐπεκτείνεται ἀπὸ τοῦ Βασιλείου Β μέχρι τῶν Κομνηνῶν, τὰς δὲ ὀλεθρίας αὐτῆς συνεπείας ἀνέπτυξαν οἱ ἱστορικοὶ προεξάρχοντος τοῦ Παπαρηγοπούλου (πρβλ. καὶ Ἀνδρέαδου σελ. 580, τὰ *περὶ βυζαντινοῦ μανδαρινάτου*).

³) Ἀλλὰ καὶ τὰ κατὰ τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει πανεπιστημίου μέτρα τῶν Ἰσαύρων ἀποδίδονται εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ δοθῇ εἰς τὸ κράτος στρατιωτικὸς χαρακτήρ. Τοῦτο ὑποστηρίζει καὶ ὁ Gelzer ἐν τῇ περὶ θεμάτων γνωστῇ μελέτῃ του. Ἡ δ' εἰκασία αὕτη ἐνισχύεται ἐκ τῆς παρατηρήσεως ὅτι οἱ εἰκονομάχοι δὲν διέκειντο δυσμενῶς πρὸς τὸν πνευματικὸν βίον. Τοῦτο δεικνύει καὶ ἡ ὑπαρξίς ἀνδρῶν ἐπὶ τῶν ἡμερῶν αὐτῶν γεννηθέντων οἷος ὁ Φώτιος, ὡς καὶ τὸ γεγονός ὅτι τὰ πρῶτα περιωθθέντα χειρογράφα χρονολογοῦνται ἀπὸ τοῦ 8^{ου} αἰῶνος. Ἐπίσης ἐπὶ τῆς εἰκονομαχίας, ἐν μέρει ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν Ἀράβων, ἀνεγεννήθησαν αἱ θετικαὶ ἐπιστήμαι καὶ ἰδίᾳ τὰ μαθηματικά. Γνωστὸν δ' εἶναι ὅτι ὁ Θεόφιλος περιεστοιχίζετο ὑπὸ διασημῶν ἐπιστημόνων, ἰδίᾳ Ἰωάννου τοῦ Γραμματικοῦ, εἰς οἷς ἐνετείλατο νὰ διδάσκει δημοσίᾳ. (Πρβλ. καὶ τὴν περὶ Μαγναύρας σημ., βλ. καὶ Συνεχιστὴν Θεοφάνους, σελ. 185-192).

⁴) Τοῦτο πράττει ὁ Marrast ἐν *Esquisses byzantines* σελ. 28, ἀλλ' ἀπλῶς γενικεύει τὰ περὶ τῆς σχολῆς τοῦ Πορφυρογεννήτου ὑπὸ τοῦ Συνεχιστοῦ γραφόμενα.

⁴) Administration σελ. 98.

⁵) Ἐνθ' ἀνωτ. σελ. 65.

les d'archivistes attachées aux chancelleries sous la surveillance de savants. Les jeunes gens qui désiraient y occuper des emplois dans l'administration y faisaient leur stage». 'Επειδή ἐξ ἄλλου οἱ «ἀσηκρῆται» διέφερον τῶν «νοταρίων» μόνον καθ' ὅσον ἀπειτέλουν ἐκλεκτοτέραν τάξιν»,¹ θὰ ἐπίστευέ τις ὅτι ὑπῆρχον εἰδικαὶ σχολαὶ δι' ἐκάστην κατηγορίαν ὑπαλλήλων. Ὁ Ζερβὸς παραπέμπει εἰς χωρίον τι τοῦ Λυδοῦ ἐξ οὗ φαίνεται ὅτι οἱ προσληφθέντες ὡς δόκιμοι ἢ βοηθοὶ μετὰ τὸ πέρασ τῆς «βοηθούρας» εἶχον ἀφορμὴν νὰ τύχωσιν ἀνωτέρας τινὸς μορφώσεως.²

'Αλλ' ἐν τῇ λεπτομερεῖ περιγραφῇ ἣν δίδει ὁ Ψελλὸς περὶ τοῦ βίου τῶν «ἀσηκρητῶν» οὐδαμοῦ φαίνεται ἔχνος διδασκαλίας,³ τοῦναντίον μάλιστα καθιστᾷ ταύτην ἀπίθανον ἢ χυδαίτης ἐνίων τῶν ἀσηκρητῶν, ἢ μεγάλη ἡλικία ἄλλων ὡς καὶ ἡ ἀξίωσις τούτων νὰ προάγωνται κατ' ἀρχαιότητα ἐξ ἑτέρου δ' ἔργου τοῦ Ψελλοῦ, τοῦ 'Επιταρίου εἰς τὸν πατριάρχην Ἰωάννην τὸν Ξιφιλῖνον,⁴ φαίνεται ὅτι ὑπῆρχε μὲν δοκιμασία, καὶ δοκιμασία σύμφωνος πρὸς τὸν «μανδαρινικὸν χαρακτῆρα» τῆς βυζαντινῆς γραφειοκρατίας,⁵ διὰ τὴν εἴσο-

¹) Βury σελ. 97.

²) Ἴδου τὸ χωρίον τοῦ Λυδοῦ, *Περὶ Ἀρχῶν* III, 13: « τοσοῦτον ἦν τὸ πλῆθος τῶν πραιτομένων, ὡς ὅλον τὸ ἔτος μὴ ἀρκεῖν τοὺς βοηθοῦντας πρὸς πλήρωσιν αὐτῶν, ὥστε μετὰ τὸ πέρασ τῆς λεγομένης βοηθούρας ἔχειν χωρὸν ἀπονεμεμένον αὐτοῖς ἐπὶ τῆς μέσης εἰσόδου τῆς πραιτωρίας αὐτῆς πρὸς τοῦ σκρινοῦ τῆς Εὐρώπης, ἐν ᾧ συντρέχοντες ἐπλήρουν τὰ ἐπὶ τῆς αὐτῶν λειτουργίας πραχθέντα. Καὶ αὐτοὶ μὲν οἱ ἄρι τοῦ βοηθεῖν τοῖς τρέχουσιν σκρινοῖς ἀπονεμένοι τούτοις ἐνησχολοῦντο, παραψυχῆν οὐ μικρὰν κερδῶν ἐκλεγόμενοι· οἱ δὲ πρὸ αὐτῶν καὶ ἤδη πρότερον σχολάζοντες ἐκεῖ συνέρρεον... μηδὲ τὸν τῆς ἀργίας καιρὸν ἔρημον λογικῶν ζητημάτων ἀπολαμβάνοντες, τῶν ἐνδόξων ἐν διδασκάλοις λόγων συντρέχόντων ὡς αὐτοὺς καὶ περὶ τῶν ἀγνοουμένων συζητούντων».

³) Βλ. τὴν ἀνεπίγραφον ἐπίπιστολὴν τοῦ Ψελλοῦ ἐν Μεσαιωνικῇ Βιβλιοθήκῃ Σάθα, τόμ. Ε', σελ. 248-253.

⁴) Ἡ τύχη τῶν ἀσηκρητῶν δὲν φαίνεται πολὺ ἀξιοζήλωτος· ὁ Ψελλὸς κρίνει προκριωτέρον τὸν τῆς γέεννης φλογμόν». Τοὺς συναδέλφους ἐχώριζον φοβεραὶ ζηλοτυπία. Ἐκαστος ἐπεζήτηε τὰ πρωτεῖα· «ὁ μὲν τὴν περὶ τὸ γράφειν ὀξύτητα προβαλλόμενος, ὁ δὲ τὸ περὶ τὴν γνῶσιν ὑπερέχων προτεινόμενος... καὶ ὁ μὲν θάμην σώματος, ὁ δὲ εὐστροφίαν γλώσσης, ὁ δὲ τὸ βωμολοχικόν τε καὶ ἀγοραῖον, ὁ δὲ τὸ κατὰ χρόνον πρεσβύτερον, οὐκ εἰδὼς ὁ τάλας ὡς τὰ ἐν ὕλῃ θηρία πολὺ τῶν ἐκεῖσε μοναζόντων πρεσβύτερα καὶ οὐ διὰ ταῦτα καὶ τιμωτέρα» (σελ. 252). Ἐξ ἄλλου παρατηροῦνται πολλαὶ μηχανορραφίαι πρὸς ἀπόκλισιν τῆς εὐνοίας τοῦ πρώτου ἀσηκρητοῦ (βλ. σελ. 253).

⁵) Παρὰ Σάθα τόμ. Δ'.

⁶) Ὁ Ψελλὸς (σελ. 431) λέγει περὶ τῶν δοκιμασιῶν ἅς ὑπέστησαν αὐτοὺς καὶ ὁ Ξιφιλῖνος: «Οὐκ ἀπονητὶ, οὐδ' ἄνευ δοκιμασίας καὶ κρίσεως, ἀλλὰ πολ-

δον ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ, οὐχὶ ὁμως σχολὴ προπαρασκευάζουσα διὰ ταύτην.

Ἄλλως, ἂν ὑπῆρχον σοβαραὶ σχολαὶ ἀνωτέρων ὑπαλλήλων, ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Μονομάχος ἀποφασίσας νὰ ἐκλέγῃ τοὺς ἀνωτέρους ὑπαλλήλους κατ' ἀξίαν καὶ οὐχὶ «κατὰ γενεαλογίαν»,¹ δὲν θὰ ὤριζεν ὡς ἓνα τῶν κυριωτέρων σκοπῶν τῆς ὑπ' αὐτοῦ ἐπανιδρυθείσης νομικῆς σχολῆς τὴν μόρφωσιν ἀνωτέρων δημοσίων ὑπαλλήλων, ὡς δηλοῖ ῥητῶς ἐν τῇ Νεαροῦ αὐτοῦ.² Τὸ ὄνομα τοῦ Μονομάχου ἄγει ἡμᾶς εἰς τὸ βυζαντινὸν πανεπιστήμιον περὶ οὗ ἔχομεν σχετικῶς τὰς ἀφθονωτέρας πληροφορίας, δηλαδὴ τὸ ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος ἐκείνου ἰδρυθέν.

3ον) *Τὸ πανεπιστήμιον Κωνσταντίνου τοῦ Μονομάχου.* — Τοῦτο ἀπετελέσθη ἐκ σχολῆς φιλοσοφικῆς γνωστῆς εἰς πάντα περὶ τὰ βυζαντινὰ ἀσχοληθέντα, εἰς ἣν προσετέθη μετὰ βραχὺ σχολὴ νομικὴ, περὶ ἧς ἀπὸ τοῦ πρώτου ἔτους τῶν σπουδῶν των ἤκουσαν οἱ παρ' ἡμῶν φοιτηταὶ καὶ ἦτις εὐηργέτησε μεγάλως τὰς νομικὰς μελέτας ἐν Ἀνατολῇ, ἐπιδράσασα κατὰ τινὰς καὶ ἐπὶ τῆς σχολῆς τῆς Βολωνίας.³

Ἐκατέρω τῶν σχολῶν ἀπηρτίζετο ἕξ ἐνὸς μονίμου προϊσταμένου⁴

λάκις ἔξετασθεὶς καὶ βασανισθεὶς ἐπὶ παντὶ λόγῳ, ἐπὶ πολλαῖς κρίσεσιν, ἐπ' αὐτοσχεδίοις συγγράμμασι, καὶ οὕτω συμπιεσθεὶς πρὸς τὴν εἴσοδον, ὡς μόλις που τὸ πνεῦμα ἀνακαλέσασθαι».

¹) Ἐν τῷ Ἐπιταφίῳ τοῦ Σιφιλίνου ὁ Ψελλὸς γράφει: «Ἐδοξε τούτῳ τῷ βασιλεῖ μὴ κατὰ γενεαλογίαν τοὺς ἐν τέλει προῖεναὶ καὶ ὅσοι τῷ βήματι πλησιάζουσι, μὴ δ' ἀπὸ τῶν πρώτων μόνον γενῶν τὴν συγκλητικὴν πληροῦσθαι βουλὴν καὶ τὰ τῶν δημοσίων ἀρχεῖα καὶ ὅσα περὶ νόμους τε καὶ ψηφίσματα, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τῆς ἐτέρας μερίδος εἰ τινες διὴ καὶ ἀπὸ ταύτης εὐδόκιμοι πρὸς ταῦτα φανεῖεν καὶ τῶν ἄλλων καταλληλότεροι» (σ. 430).

²) Λέγει πρὸς τοὺς μέλλοντας μαθητὰς τῆς νομικῆς σχολῆς: «Δῆλον γὰρ ὡς τοὺς ὄνομα καὶ δόξαν λαμπρὰν ἐπὶ νομομαθείᾳ λαβόντας, καὶ ἡ βασιλεία ἡμῶν καὶ οἱ μεθ' ἡμᾶς αἰεὶ βασιλεύσοντες προκρινόμεν τῶν ἄλλων ἐν ταῖς διανομαῖς τῶν ἀρχῶν» (Νεαροῦ, 25).

³) Τοῦτο ὑποθέτει ὁ Zachariae (βλ. Geschichte σελ. IV - V καὶ εἰδικὴν μελέτην, Il diritto romano nella Bassa Italia e la scuola giuridica di Bologna) ἀλλ' ἀποκροῦεὶ ὁ Siciliano-Villanueva (βλ. Diritto bizantino σελ. 189-90 ἐνθα καὶ βιβλιογραφία) καὶ ἄλλοι ἐν οἷς ὁ Patetta, La scuola giuridica di Constantinopoli del secolo XI e la scuola di Bologna (ἐν Studiis giuridici dedicati a F. Schupfer, II, Τωρίνον, 1898).

Περὶ τῆς διδασκαλίας τῆς νομικῆς πρὸ τοῦ Μονομάχου δίδει νύξεις τινὰς τὸ Ἐπαρχικὸν Βιβλίον (§ 1) κανονίζον τὰ προσόντα τῶν μελλόντων *Ταβουλλαρίων* (συμβολαιογράφων). Τὰ χωρία ταῦτα ἐσχολίασεν ὁ Nicole ἐν τῇ προμνησθείσῃ παρεκβολῇ. Αἱ διατάξεις τῆς διδασκαλίας τῆς τε νομικῆς καὶ τῆς ἐγκυκλίου μορφώσεως δὲν ἐβάρυνον τὸ δημόσιον.

⁴) Οὗτος ἐκαλεῖτο ἐν μὲν τῇ πρώτῃ σχολῇ «ὑπατος» ἢ «ὑπέρτιμος τῶν φιλοσόφων», ἐν δὲ τῇ δευτέρᾳ «νομοφύλαξ».

— ὑπενθυμίζοντας μᾶλλον τοὺς ἀγγλοσάξονας masters ἢ presidents of the college ἢ τοὺς οἰκειότερους ἡμῶν κοσμήτορας: doyens — καὶ ἀριθμοῦ τινος ἄλλων καθηγητῶν «μαίστρων» καλουμένων.¹

Περὶ τοῦ πανεπιστημίου τοῦ Μονομάχου γνωρίζομεν:

Ἔστι τὸ κράτος διέθεσε χάριν αὐτοῦ πολυτελεῖς οἰκοδομὰς² καὶ ὅτι κατέστησε πληρεστέραν τὴν διδασκαλίαν διὰ τῆς ὀργανώσεως βιβλιοθηκῶν.³

Ἔστι οἱ μαθηταὶ ἐδιδάσκοντο δωρεάν.⁴

Τέλος γνωρίζομεν τὴν ἀμοιβὴν ἣν ἐλάμβανεν ὁ νομοφύλαξ. Λέγει ἡ Νεαρά: «καὶ ῥόγαν ἀνὰ πᾶν ἔτος λήφεται ἐξ ἡμετέρων χειρῶν λί-

¹) Ἔστι ὑπῆρχον ἄλλοι καθηγηταὶ ἐν τῇ φιλοσοφικῇ σχολῇ εἶναι ἀναμφισβήτητον, ἀφ' οὗ γνωρίζομεν τὰ ὀνόματα τῶν διδασκόντων τὴν γραμματικὴν καὶ ἠστορικὴν Νικήτα τοῦ Βυζαντίου καὶ Ἰωάννου τοῦ Μαυρόποδος. Ὁ Ζερβὸς μάλιστα πολλὰς παρέχων (ἐν σελ. 90-100) περὶ τῆς σχολῆς ταύτης πληροφορίας, δὲν ἀποκλείει τὴν ὑπαρξιν καὶ ἄλλων «θρόνων» (οὕτως ἐκαλοῦντο αἱ ἔδραι).

Ὡς πρὸς τὴν νομικὴν σχολὴν γεννῶνται ἀμφιβολίαι ἐκ τοῦ ὅτι ἡ νεαρά τοῦ Μονομάχου, ἡ ἀφορῶσα εἰς τὴν ἴδρυσιν αὐτῆς, μόνον περὶ νομοφύλακος φαίνεται ὀμιλοῦσα.

Ἐν τούτοις ἐν τέλει «ἐπεύχεται πᾶσιν ὑμῖν διδασκάλοις (εἰς τὸν πληθυντικόν) καὶ μαθηταῖς» (§ 26, σελ. 32 ἐκδ. Βαλαωρίτου).

Ἐπίσης ὁ Ἀιταλειάτης ἐν τῷ *Νομικῷ Ποιήματι* (XLIV) πάλιν ὀμιλεῖ εἰς τὸν πληθυντικόν «περὶ ἐξηγητῶν νόμων» (πρβλ. Fisher, ἐνθ. ἀνωτ. σελ. 14, σημ. 2). Ὁ αὐτὸς Ἀιταλειάτης λέγει ὅτι ὁ Μονομάχος ἀνήγειρε «μουσεῖον τῆς νομοθετικῆς» (Ἱστορία σελ. 21) ἢ δὲ λέξις «μουσεῖον» δὲν εὐαρμοστεῖ πρὸς τὴν ἔννοιαν μονομελοῦς σχολῆς.

Ἔστι ὑπῆρχον «μαίστροι» παρὰ τὸν νομοφύλακα συμπεραίνεται ἐπίσης ἐκ τοῦ ὅτι ὁ συντάκτης τοῦ «Τιπουκείου» γράφει ὅτι ὁ Γαριδᾶς (νομοδιδάσκαλος ζήσας ἐπὶ Κωνσταντίνου Δούκα καὶ πιθανῶς συνεργάτης τοῦ Ξιφιλίνου ἐν τῇ νομικῇ σχολῇ· βλ. Laborde σελ. 202) ἦτο «μαίστωρ του» (πρβλ. σελ. XXXIII τῆς ὑπὸ Ferrini καὶ Mercati προμνησθείσης μερικῆς ἐκδόσεως τοῦ Τιπουκείου, Ρώμη 1914) καὶ ὡς «μαίστωρα» ἄλλως χαρακτηρίζουσιν αὐτὸν πολλὰ σχόλια τῶν Βασιλικῶν.

Ἄλλὰ ἐλλείπει τῶν κειμένων ἀρκεῖ ἡ παρατήρησις ὅτι ὁ νομοφύλαξ δὲν θὰ ἰδύνατο ἄνευ βοηθῶν νὰ εἶναι καθηγητὴς, διευθυντὴς τῆς σχολῆς καὶ τῆς βιβλιοθήκης, συνάμα δὲ καὶ νομικὸς σύμβουλος τυγχάνων ἡμερησίας ἀκροάσεως παρὰ τοῦ βασιλέως (πρβλ. κατωτέρω τὰ περὶ μισθοῦ τοῦ νομοφύλακος).

²) Εἰς τὴν φιλοσοφικὴν σχολὴν ἀφιερῶθη ἡ ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Πέτρου, εἰς δὲ τὴν νομικὴν «τὸ κάλλιστον σχεδὸν καὶ τερπνότετον οἶκημα τὸ καθιερωθὲν τῷ Ἁγίῳ Γεωργίῳ».

³) Βλ. Ἀνδρεάδην, σελ. 586.

⁴) «Ἀναγνώρας δὲ πᾶσι καὶ ἀμισθὶ διαλέξῃ» (Νεαρά § 14).

τρας τέσσαρας καὶ βλατιόν καὶ βαῖον, σιτηρεσίων δὲ χάριν ἔξει τάδε καὶ τάδε.»¹

Τὸ κείμενον τοῦτο εἶναι πολύτιμον, καθ' ὅσον ἐν παραβολῇ πρὸς τὴν Ἀταπόδοσιν τοῦ Λουϊπράνδου ἀποδεικνύει ὅτι οἱ Βυζαντινοὶ ὑπάλληλοι ἐκτὸς μισθοῦ εἰς χρῆμα διδομένου ἐνιαυσίως ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος² ἐλάμβανον σιτηρέσιον καὶ δῶρα πολύτιμα εἰς εἶδος.³

Ἐπὶ τοῦ προκειμένου τὸ ποσὸν τοῦ σιτηρεσίου δυστιγῶς ἀγνοοῦμεν, καθ' ὅσον ὁ ἀντιγραφεὺς μὲ τὴν συνήθη παρ' ἀντιγραφεῦσι περιφρόνησιν πρὸς τοὺς ἀριθμοὺς παρέλειψε τὸ ποσοστὸν τὸν πλοῦτον δ' ὁμως τῶν δώρων κρίνομεν ἐκ τῆς φύσεως αὐτῶν. Ταῦτα συνίσταντο εἰς βλατιόν καὶ βαῖον. Καὶ τί μὲν ἔστι βλατιόν γνωρίζομεν καλῶς, διότι πολλὰ ἐπὶ τοῦ πράγματος ἐγράφησαν.⁴ Ἡ λέξις παράγεται ἐκ τοῦ λατινικοῦ blatta, σημαίνει δὲ τὰ πορφυρᾶ ἐνδύματα. Ἡ ἀξία τῶν «βλατιῶν» φαίνεται ἐκ πολλῶν χωρίων. Τὸ Ἐπαρχικὸν Βιβλίον Λέοντος τοῦ Σοφοῦ ἀπαγορεύει τὴν ἐξαγωγήν αὐτῶν, χαρακτηρίζει δὲ βλατιὰ πρῶτης ποιότητος ὡς «μεγαλόζηλα» τρεῖς αἰῶνας βραδυτέρον, τῷ 117ῷ, ἢ πολιτεία τῆς Γενουᾶς ὑπελόγισε τὰ δύο μεταξωτὰ βλατιὰ ἅτινα ὁ αὐτοκράτωρ ὄφειλε κατὰ τὰς συνθήκας νὰ δίδῃ κατ' ἔτος τῇ κοινότητι Κωνσταντινουπόλεως εἰς 50 ὑπέροπρια ἕκαστον.⁵ Περὶ τῆς ἐννοίας τῆς λέξεως βαῖον ὑπάρχει διχογνωμία. Ἄλλ' εἴτε δεχθῆ τις τὴν

¹) Νεαρά § 11.

²) Καὶ διὰ τοὺς ἀνωτέρους βαθμοὺς ἰδιοχείρου· πρβλ. τὸ «ἐξ ἡμετέρων χειρῶν» τῆς Νεαράς, καὶ σχετικὸν χωρίον Ἀταποδόσεως λέγον τὰς τακτὰς τρεῖς ἡμέρας καθ' ἃς ἐγίνετο ἡ διανομή.

³) Ἡ παραβολὴ τῶν δύο κειμένων τούτων βοηθεῖ καὶ εἰς τὴν μελέτην δύο ἄλλων ζητημάτων τοῦ τοῦ προϋπολογισμοῦ τῶν δαπανῶν τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους καὶ τοῦ τῆς στρατολογίας τῶν βυζαντινῶν ὑπαλλήλων. Βλ. δύο προσφάτους μελέτας ἡμῶν: Le montant du Budget de l'Empire byzantin (Παρίσιοι 1922, ἀνατύπωσις ἐκ τῆς Revue des Etudes Grecques) καὶ La vente des charges est-elle d'origine byzantine? (Παρίσιοι 1921, ἀνατύπωσις ἐκ τῆς Nouvelle Revue historique).

⁴) Βλ. ἐκ τῶν ἡμετέρων Κοραῆν; Ἄτακτα (Α', 185), Πασπάτην (Βυζ. Μελέτας, σελ. 160, σημ. 1· ἔνθα καὶ βιβλιογραφία) καὶ Γ. Σωτηρίου (Ἡ Ἐξωτερικὴ περιβολὴ τῶν κληρικῶν κατὰ τοὺς κυρίως βυζαντινοὺς χρόνους, ἄρθρον β', ἐν περιοδικῷ Γρηγόριος Παλαμᾶς, Γ' μᾶ, 31 Μαΐου 1919, σελ. 360, σημ. 4)· ἐκ δὲ τῶν ξένων βλ. Francisque Michel, Recherches sur le commerce, la fabrication et l'usage des étoffes de soie pendant le moyen-âge (2 τόμ. Παρίσιοι 1852-4, σελ. 7-14) καὶ Nicole, Le Livre du préfet (Γενεῖη 1893, σελ. 92-96).

⁵) Βλ. Sauli, Della colonia dei Genovesi in Galata, Τωρῖνον 1831, τόμ. Β', σελ. 183.

εκδοχήν ἣν δίδει αὐτῇ προκειμένου περὶ ἄλλου χωρίου ὁ κ. Γ. Σωτηρίου,¹ δηλαδή ὅτι πρόκειται περὶ ῥάβδου κεκοσμημένης διὰ πολυτίμων λίθων, εἴτε ὑπολάβῃ μετὰ τοῦ Βαλαωρίτου ὅτι πρόκειται περὶ τῶν ποικίλων δώρων τῶν διδομένων ὑπὸ τοῦ βασιλέως ἢ τοῦ πατριάρχου τὴν πρὸ τοῦ Πάσχα ἑβδομάδα τῶν Βαίων,² πάντως ἀναμφισβήτητον εἶναι ὅτι πρόκειται περὶ δωρεᾶς σχεδὸν ὅσον καὶ τῆς τοῦ βλαττίου ἀξιολόγου. Μανθάνομεν τέλος καὶ ὅτι ἡ ῥόγα, δηλαδή ὁ ἐνιαύσιος μι-

¹) Ὁ Σωτηρίου (Ἡ Ἀγία Σοφία, σελ. 33 σημ. 2) περιγράφων τὴν ἐορτὴν τῆς στέψεως τῶν αὐτοκρατόρων λέγει: «Οἱ βασιλεῖς καθήμενοι ἐπὶ τοῦ θρόνου κρατοῦσιν ὁ μὲν αὐτοκράτωρ σταυρόν, ἡ δὲ βασίλισσα βαίον, ἥτοι ῥάβδον ἀπὸ τῆς κορυφῆς καὶ κάτωθεν ὅσον σπιθαμιαῖον μῆκος μαργαριτάρια καὶ λιθάρια ἐμπεπηγμένα κυκλόθεν».

²) Ὁ Βαλαωρίτης παραπέμπει εἰς Du Cange ἐν λέξει βαῖα, καὶ εἰς τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Βαλσαμῶνος πρὸς τὸν ἐπὶ τῶν κρίσεων «χάριν τῶν διδομένων ἐτησίως θυμιμάτων κτλ.» ἐν ἣ μάλιστα γίνεται μνεία περὶ τῆς διατάξεως τῆς Νεαρᾶς (παρὰ Ράλλῃ καὶ Ποτλῆ, τόμ. Δ', σελ. 524). Τὸ χωρίον τοῦτο εἶναι ἄξιον ἀναδημοσιεύσεως ἂν καὶ δὲν λύει τὸ ζήτημα, διότι, ὅτε ἔγραφεν ὁ Βαλσαμῶν (τέλος ἰβ' ἑκατονταετηρίδος), ἡ συνήθεια τῆς διανομῆς «βαίων» εἶχεν ἐκλείψῃ, ὁ δὲ σχολιαστὴς τοῦ νομοκόμου γνωρίζει μὲν ὅτι τὰ βαῖα ἦσαν οὐχὶ ἄνευ σημασίας, ἀλλ' ἄγνωστέον ὅτι ἀκριβῶς ἦσαν. Ὅπως δὲ ἔπειτα ἐν σελ. 523 ὁ Βαλσαμῶν λέγει «τὴν ὑψηλοτάτην τῶν θείων αὐτοκρατόρων περιωπὴν καὶ τῶν πατριαρχῶν τὴν μεγαλειότητα μετὰ τῶν ἄλλων ἐσέμνουν καὶ ἐτήσιοι ῥόγαι ποτὲ καὶ βαίων φιλοτιμίματα». Ἀμέσως δὲ κατωτέρω προσθέτει: «Ἄλλὰ καὶ τοῦ βασιλέως κυροῦ Κωνσταντίνου τοῦ Μονομάχου τὰ θεσπεσιώτατα διατάγματα τὰ τελεσφορήσαντα τὰ ὀφθίμια τοῦ ἐπὶ τῶν κρίσεων καὶ τοῦ νομοφύλακος καὶ διοριζόμενα τούτοις ἐτησίως μετὰ καὶ ἄλλων πολλῶν ἀποφέρεσθαι χάριν ῥόγας ἀνά χρυσίου τοσούτου ποσότητα καὶ τὰ συνήθη βαῖα, οὐκ εἰσὶν ἐν τῷ οὐρανῷ οὐδὲ πέραν θαλάσσης, ἵνα τις εἴπῃ, τίς ταῦτα μετακομίσει μοι . . . . Τῶν γοῦν βασιλέων καὶ τῶν πατριαρχῶν μεγαλονομένων, ὡς εἴρηται, διὰ τῶν βαίων καὶ τῶν ῥογῶν, ἔδει τῶς τοὺς πατριαρχᾶς τοὺς τὴν ἀρχαίαν μέχρι τοῦ νῦν συντηροῦντας συνήθειαν, καὶ χρυσίους παραμετροῦντας τοῖς κληρικοῖς, δίδοναι καὶ βαῖα, καθὼς προτετύπεται. Ἐπεὶ δ' οὐκ οἶδ' ὅπως οὐ φαίνεται ποτε τοῦτο γινόμενον, ἀλλ' ἐν ταῖς ἡμέραις τῶν κατηχίσεων ἀντὶ ῥογῶν καὶ βαίων μόνον δίδουσι τῷ λαῷ θυμιάματα. σκοπιτέον πρὸ πάντων τὸ σημαινόμενον τῶν βαίων, καὶ ζητητέον τὴν αἰτίαν, δι' ἣν θυμιάματα μὲν δίδονται κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς κατηχίσεως, καὶ κατὰ τὴν μεγάλην τετράδα κηρία καὶ θυμιάματα, κηρία δὲ καὶ σταυροὶ κατὰ τῆς Βαϊοφόρου τὴν Κυριώνυμον. Οἷα μὲν οὖν ἦσαν τὰ βαῖα ἐκεῖνα, τὰ παρὰ βασιλέων διδόμενά ποτε καὶ πατριαρχῶν, τῶς ἐγὼ ἄγνωσθ' οὔτε γὰρ ἀπὸ χειρὸς βασιλικῆς ἢ πατριαρχικῆς βαίων ἢ χειρὸς μου μετὰ ῥόγας ἐδέξατο, καὶ ταῦτα πλουτιζομένη καθ' ἑκάστην σχεδὸν ὑπ' αὐτῶν, οὔτε τὴν τούτων ποιότητα παρ' ἑτέρων μεμάθηκα· κλάδους δὲ φοινίκων καὶ μυρσινῶν βλέπω τοὺς ἀνθρώπους κατέχοντας, καὶ τὴν Βαϊοφόρον δοξάζοντας» (σελ. 524).

σθός, ἀνήγετο εἰς 4,320 δραχμὰς ἐσωτερικῆς ἀξίας. Κοσμήτωρ νομικῆς σχολῆς τυγχάνων α') διατροφῆς, β') πολυτίμων δώρων, γ') μισθοῦ ἰσοδυναμοῦντος πρὸς 22,000 τοῦλάχιστον προπολεμικὰς δραχμὰς,¹ θὰ ἐθεωρεῖτο σήμερον ἀδρῶς ἀμειβόμενος.

Ἐκ τῶν ἀποδοχῶν δ' ὅμως τοῦ νομοφύλακος δὲν δύναται νὰ ὑπολογισθῶσιν ἀσφαλῶς αἱ ὄλαι τοῦ πανεπιστημίου δαπάναι. Ὅτι καὶ οἱ ἄλλοι καθηγηταὶ ἐμισθοδοτοῦντο εἶναι ἀναμφισβήτητον.² Ἄλλ' ἐκτὸς ἴσως τοῦ « ὑπάρχοντων τῶν φιλοσόφων » ὅλως ἀπίθανον εἶναι νὰ ἐλάμβανον ὅσα ὁ νομοφύλαξ. Οὗτος, ἀνώτατος ἀξιοματοῦχος, εἶχεν οὐ μόνον βαρύτερα διδακτικὰ καθήκοντα,³ ἀλλ' ἦτο ἐν ταῦτῳ καὶ διευθυντὴς τῆς σχολῆς καὶ τῆς βιβλιοθήκης πρὸς δὲ καὶ νομικὸς σύμβουλος τοῦ αὐτοκράτορος,⁴ παρ' ᾧ διὰ τοῦτο συνεχῶς ἐγένετο δεκτός.⁵ « Θέσις πλουσία εἰς εὐθύνας καὶ κοπιώδης », ⁶ φυσικὸν νὰ ἡμείβετο ἀδρότερον τῆς τῶν συνήθων καθηγητῶν.

Ἐνδεχόμενον δ' ὅμως καὶ οὗτοι νὰ ἐμισθοδοτοῦντο « δαψιλῶς ». Τοῦτο συμπεραίνω καὶ ἐκ τῆς ἀπὸ τῶν ἡμερῶν τοῦ Βάρδα παραδόσεως,⁷ ἔτι δὲ μᾶλλον ἐκ τῶν ὀνομάτων τῶν καταλαβόντων τὴν ἔδραν τῆς φιλοσοφικῆς σχολῆς Νικήτα καὶ Μαυρόποδος.

Ἐν συνόψει δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι αἱ δαπάναι θὰ ἦσαν ἀξιο-

¹) Ἐπὶ τῇ ὑποθέσει ὅτι 1 δραχμὴ τὸν ἐνδέκατον αἰῶνα ἴσχυεν ὅσον 5 ἀρχομένου τοῦ εἰκοστοῦ· πρβλ. Α. Μ. Ἀνδρεάδην *Περὶ τῆς κτητικῆς ἀξίας τῶν νομισμάτων παρὰ βυζαντινοῖς* (Ἀθῆναι, 1918).

²) Τοῦτο συμπεραίνεται πρὸς τοῖς ἄλλοις ἐκ τοῦ ὅτι ὁ Ψελλός, καίπερ μὴ ἔχων ἰδιαιτέραν περιουσίαν, δὲν ἐλάμβανε δίδακτρα.

³) Οὗτως, ὄφειλε « πᾶσαν σπουδὴν, πᾶσαν προθυμίαν εἰσενέγκαι περὶ τὸ σαφῶς ὅτι μάλιστα καὶ σὺν ἀκριβεῖα πολλῇ τὴν τῶν νόμων διάνοιαν ἀναπτύσσειν τοῖς νέοις, τοῦτο μόνον ἔργον ποιούμενος διηνεκές καὶ αἰδίων καὶ περὶ τοῦτο τὴν ὅλην ἀπαναλιόκων ζώην, νύκτωρ μὲν μελετῶν τὰ πρὸς τὴν ἐρμηνείαν συντείνοντα, ἐρμηνεύον δὲ μεθ' ἡμέραν καὶ καθ' ἑκάστην ἀόκνως τοῖς φοιτηταῖς ὁμιλῶν » (§ 13).

⁴) Βλ. Laborde σελ. 190.

⁵) « Ἐναριθμηθήσεται μὲν τοῖς μεγαλοδόξοις συγκλητικοῖς, ἔξει δὲ καὶ καθέδραν εὐθὺς μετὰ τὸν ἐπὶ τῶν κρίσεων (ἀντίστοιχον πρὸς σημερινὸν ὑπουργὸν τῆς δικαιοσύνης κατὰ Λάμπρον, Ε', 326· εἶδος ἀρχιδικαστοῦ κατὰ Βαλαωρίτην, σελ. 13, σημ. 1), ᾧ καὶ πρὸς τὸ ἡμέτερον κράτος συνεισελεύσεται, καθ' ἃς ἀκείνους ἡμέρας, καὶ τῆς ἡμετέρας ὁμιλίας καὶ ὅπως ὡσαύτως ἀξιοθήσεται, ὡς κἀντεῦθεν ἢ προθυμότερος, τῷ τῆς τιμῆς ἐπιπέχοντι διαφερόντως ἐναβρονόμενος » (§ 11).

⁶) « Vervantwortungsreiche und muhevolle Stellung » (Fisher, σελ. 14).

⁷) Βλ. ἄνωτ.

λογοι, χωρὶς νὰ δυνάμεθα ν' ἀκριβολογήσωμεν περὶ αὐτῶν.¹ Τοῦτο, προκειμένου περὶ ἰδρύματος περὶ οὗ σχετικῶς ἀφθονοῦσιν αἱ πληροφοροίαι, εἶναι πρόσθετος ἀπόδειξις τῶν ἀνυπερβλήτων δυσχερειῶν ἅς παρουσιάζει ἡ μελέτη τῆς βυζαντινῆς δημοσίας οἰκονομίας.

¹) Τοῦτο τοσοῦτω μᾶλλον, ὅσῳ δὲν γνωρίζομεν καὶ ἐπὶ τῆς διδασκαλίας ποίων ἄλλων κλάδων ἐξετείνετο ἡ μέριμνα τῆς πολιτείας ἐπὶ Μονομάχου. Καὶ ὅτι ἡ ἴδρυσις τῆς φιλοσοφικῆς σχολῆς προηγήθη τῆς νομικῆς εἶναι γνωστόν, ἀλλὰ πρὸς τούτοις, ὡς ἤδη ἐλέχθη, ὑπῆρχον καὶ ἄλλαι ἐκπαιδευτικαὶ δαπάναι σχέσιν μάλιστα ἔχουσαι πρὸς τὴν βιοτεχνικὴν ἐκπαίδευσιν. Ἴδου τί λέγει ἡ Νεαρά (§ 7): « Δεινὸν γὰρ τῷ ὄντι καὶ σχέτλιον ταῖς μὲν ἄλλαις ἐπιστήμαις καὶ τέχναις, ὅσαι τε λογικαί, καὶ τῶν βαναύσων ἐνίαις, καὶ χώρας ἰδίας καὶ καθηγεμόνας ἀποτετάχθαι, προεδρίας τε κεκληρωθῆσθαι καὶ σιτήσεις προσαφορισθαι καὶ τί γὰρ οὐ προσεῖναι καλὸν εἰς παραμυθίαν τῶν μετιόντων, τὸ δὲ πάντων μὲν μαθημάτων ἀναγκαιότατον, πάντων δὲ σπουδασμάτων βιωφελέστατον (δηλ. ἡ νομική), καθάπερ ἀλλόφυλον τῆς πολιτείας ἀτεληλάσθαι ».

Τ. Ε. ΗΛΙΣΠΟΥΛΟΥ

Τακτικῶς καθηγητῶ τοῦ Ποινικοῦ Δικαίου ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ.

Ἡ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΤΗΣ ΒΟΥΛΗΣΕΩΣ

ΑΠΑΝΤΗΣΙΣ

ΕΙΣ ΤΑΣ "ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΑΣ ΕΠΙΣΤΑΣΕΙΣ,"

Τὸ πρῶτον ἤδη ἐμφανιζόμενος ἐν τῇ ἐπιστημονικῇ ἐπετηρίδι τοῦ Πανεπιστημίου πρὸς ἐξακολούθησιν τῆς μετὰ τοῦ ἀξιοτίμου συναδέλφου κ. Θ. Βορέα ἐπιστημονικῆς συζητήσεως ἔχω ἀνάγκην νὰ ἐξηγήσω, ἐν ὀλίγαις λέξεσιν, εἰς τὸν ἀναγνώστην, τὴν ἀφορμὴν καὶ τὴν ἐξέλιξιν αὐτῆς.

Μετὰ τὴν δημοσίευσιν τῆς πρώτης ἐκδόσεως τοῦ «*συστήματός μου*»,¹ γενομένην ἐν ἔτει 1915, παρεκάλεσα τὸν ἀγαπητόν μοι ἐν τῇ νομικῇ Σχολῇ συνάδελφον κ. Δ. Παπούλιαν νὰ διαβιβάσῃ εἰς τὸν Καθηγητὴν τῆς φιλοσοφίας κ. Θ. Βορέαν, μεθ' οὗ ἐγνώριζον ὅτι στενῶς συνδέεται, τὴν ἐπιθυμίαν μου ἵνα ἀκούσω τὴν γνώμην αὐτοῦ ὡς ἐιδικοῦ ἐπὶ τῆς ἀναπτύξεως ἣν ποιοῦμαι ἐν τῷ βιβλίῳ μου — ἐγὼ ὁ μὴ εἰδικὸς — ἐπὶ τοῦ μεγάλου φιλοσοφικοῦ προβλήματος τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως. Καὶ ἡ εὐχὴ μου αὕτη εἰσηκούσθη διότι, μετὰ ἀπόδοτον διειτίας, ὁ κ. Βορέας ἐδημοσίευσεν ἐν τῇ ἐπετηρίδι τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ 1917 διατριβὴν ὑπὸ τὸν τίτλον «*φιλοσοφικαὶ ἐπιστάσεις*», ἐν ἣ, ὅμως, πλὴν τοῦ ἠθθέντος φιλοσοφικοῦ προβλήματος, ἐνόμισεν ὅτι ἠδύνατο δυνάμει τῆς εἰδικότητός του νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν ἐξέτασιν καὶ ἄλλων τινῶν ζητημάτων καθαρῶς ποινολογικῶν.

Καὶ καθ' ὅσον μὲν ἀφορᾷ τὸ κύριον ζήτημα, ἐφ' οὗ ἠδύχηθην νὰ ἀκούσω τὴν γνώμην αὐτοῦ, ἐπαινῶν τὴν προαίρεσίν μου ἵνα ἐξετάσω τοῦτο καὶ δὴ «*πρῶτος ἐν τοῖς Ἑλλήσιν*», ὡς λέγει, καὶ εὐρίσκων ὅτι

¹) Σύστημα τοῦ Ἑλληνικοῦ ποινικοῦ δικαίου. Τόμος Α'.

ἐξετάζω τοῦτο «κατὰ τὰς ἀξιώσεις τῆς ἐπιστήμης» ἀνεῦρε μόνον ἀσαφείας τινὰς ἐν τῇ ἐρευνῇ μου. Ἀφ' ἑτέρου ὁμολογῶν ὅτι ἐν τῇ χρήσει τῶν φιλοσοφικῶν καὶ ψυχολογικῶν ὄρων «ἄφογος καθόλου εἶπειν» εἶνε ἢ ἀνάπτυξις μου ἐποιήσατο παρατηρήσεις τινὰς ἐπὶ τινῶν ἐκ τῶν ὄρων τούτων. Ὡς «ἐκ παρεόρου» δέ, καθ' ἃ γράφει, προσέθηκε καὶ παρατηρήσεις τινὰς ἐπὶ τινῶν φιλοσοφικῶν ζητημάτων συνδεομένων πρὸς τὸ κύριον θέμα.

Τὰ ποινολογικὰ δὲ ζητήματα ἅτινα ὁ κ. Βορέας ἐνόμισεν ὅτι ἠδύνατο νὰ περιλάβῃ ἐν ταῖς «φιλοσοφικαῖς ἐπιστάσεσι» εἶνε τὸ περὶ τοῦ δικαιολογικοῦ λόγου τῆς ποινῆς, καὶ τὸ περὶ τῆς ποινῆς τοῦ θανάτου. Καὶ τὸ μὲν πρῶτον ἐκ τῶν θεμάτων τούτων εὔρεν ὅτι «μετ' ἀγαστῆς» ἐξετάζω «σαφηνείας» οὐδαμῶς δ' ἀντικρούων τὴν παρ' ἐμοῦ ἀναπτυσσομένην θεωρίαν παρατηρεῖ μόνον ὅτι ἡ ποινὴ ἀναγκαῖον εἶνε νὰ περιλαμβάνῃ καὶ τὴν «κατηρέμῃσιν τῆς διαταραχθείσης συνειδήσεως τοῦ δικαίου». Ἐπὶ δὲ τοῦ δευτέρου, συμφωνῶν μετ' ἐμοῦ καὶ γνωματεύων ὅτι παρ' ἡμῖν «οὐδὲ σκέψις δέον νὰ γένηται περὶ τῆς καταργήσεως τῆς ποινῆς τοῦ θανάτου», φρονεῖ, ἀφ' ἑτέρου, κατ' ἀρχήν, ὅτι «μέλημα τῆς ἀνθρωπότητος δέον νὰ ἦ ἢ κατάργησις αὐτῆς» ὕπερ οὐδαμῶς ἀντιβαίνει καὶ εἰς τὴν παρ' ἐμοῦ ἀναπτυσσομένην θεωρίαν.¹

Εἰς τὴν εὐμενῆ ταύτην περὶ τῆς ἐργασίας μου κριτικὴν τοῦ ἀξιότιμου συναδέλφου — δι' ἣν καὶ εὐχαριστῶ αὐτὸν — ὄφειλον βεβαίως νὰ ἀπαντήσω ἵνα κατὰ πρῶτον μὲν ἐξηγήσω εἰς αὐτὸν τὰ μέρη αὐτῆς ἅτινα εὔρεν ἀσαφῆ, τόσῳ μᾶλλον καθ' ὅσον ἢ ἀποδιδομένη εἰς αὐτὰ ἀσάφεια προήρχετο ἐκ κακῆς ἐρμηνείας τῶν γνωμῶν μου, ἀφ' ἑτέρου δ' ἵνα ἀποκρούσω τὰς ἐπὶ τινῶν ἐπιστημονικῶν ὄρων παρατηρήσεις του ἃς δὲν εὔρον παντάπασιν ἀποδεκτάς. Καὶ τοῦτο ἔπραξα ἐν τῇ δευτέρᾳ ἐκδόσει τοῦ συστήματός μου (1919) διὰ τῶν ὑποσημειώσεων ἃς προσέθηκα κάτωθι τῶν σχετικῶν χωρίων τοῦ κειμένου.²

Ἄλλὰ μετὰ διετίαν καὶ πάλιν ἀπὸ τῆς ἐκδόσεως ταύτης ὁ κ. Β. ἐδημοσίησεν ἐν τῇ ἐπετηρίδι τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ παρελθόντος ἔτους τὴν, περὶ ἧς ἤδη πρόκειται, «δευτερολογίαν» τῶν «φιλοσοφικῶν ἐπιστάσεων». Ἐν αὐτῇ, ὅμως, ἐγκυκαλιπὼν πλέον τὴν εὐμενῆ στάσιν του προσέλαβε τὸ αὐστηρὸν ὕφος διδασκάλου πρὸς ἀπειθῆ μαθητὴν, ὡς φαίνεται ἐκ τῶν ἐξῆς λόγων του δι' ὧν δικαιολογεῖ τὴν δευτερολογίαν του. «Ἐπειδὴ δὲ ὁ κ. Ἡ. παρὰ πᾶσαν προσδοκίαν δὲν

¹) Ἴδε σύστημα Ἑλλην. ποιν. δικαίου σ. 508 καὶ ἐπέκ.

²) Ἴδε σ. 149, ὑποσ. 3 — σ. 153, ὑποσ. 1 — σ. 154, ὑποσ. 2 — σ. 160, ὑποσ. —3 σ. 163, ὑποσ. 1 — σ. 164, ὑποσ. 2 — σ. 165, ὑποσ. 2.

ἐπέισθη, ἐν δὲ τῇ β' ἐκδόσει τοῦ βιβλίου τινὰ μόνον τῶν ὑποδειχθέντων πλημμελημάτων ἐπηνόρθωσε καὶ ταῦτα οὐχὶ ἐπαρκῶς, εἰς ἄλλα δ' ἀντεῖπεν, εἰ καὶ διώρθωσε κατὰ τὰς ἡμετέρας ὑποδείξεις, ἄλλων δ' ἐπειράθη νὰ ὑπερμαχήσῃ καὶ εἰς νέα τινὰ ὑπέπεσεν ἀστοχήματα ἐνομίσαμεν ἀναγκάϊον νὰ δευτερολογήσωμεν, ἵνα διὰ πλείονον διασαφῶντες τὰ ζητήματα πείσωμεν τὸν φίλον συνάδελφον, ὅτι ἐπιβάλλεται ἡ τελεία ἐπανόρθωσις τῶν περὶ ὧν ὁ λόγος **πλημμελημάτων**. Ποιούμεθα δὲ πάλιν τὴν ἐξέτασιν *sine ira et studio*, οὐδὲ δυσφοροῦμεν, ἐὰν ἐναχοῦ τῆς ἀπαντήσεως **οὐχὶ τὴν προσήκουσαν μετῆλθε γλώσσαν** ὁ ἀξιότιμος συνάδελφος, ὅστις ὀρθῶς ἐδήλωσεν ὅτι δὲν ἀποστέρῃ τὴν συζήτησιν τὴν ἐπιστημονικὴν».

Ἡ δευτέρα αὕτη αὐστηρὰ πλέον κριτικὴ μὲ θέτει καὶ πάλιν ἐν τῇ ἀνάγκῃ νὰ ἀπαντήσω, καὶ δὴ εὐρύτερον, τόσῳ μᾶλλον καθόσον ἐν ταῖς ὑποσημειώσεσι τοῦ βιβλίου μου ἐν μεγάλῃ βραχυλογίᾳ διεξῆλθον τὰς παρατηρήσεις τοῦ κ. Β. μὴ θέλων νὰ πληρώσω τὰς σελίδας βιβλίου προωρισμένου διὰ τὴν μελέτην τῶν νομικῶν μαθητῶν μου μὲ φιλοσοφικὰς συζητήσεις κατ' οὐδὲν δυναμένας νὰ ὠφελήσωσιν ἄλλὰ καὶ τοῦναντίον δυναμένας νὰ συγχύσωσιν αὐτοὺς ἐν τῇ ἀντιλήψει τοῦ προβλήματος ὅπερ προσεπάθησα νὰ καταστήσω καὶ φρονῶ ὅτι κατέστησα, ὅσον ἔνεστι, προσιτὸν εἰς αὐτοὺς.

Ἄλλὰ πρὶν ἢ ἐπιληφθῶ τῆς ἀπαντήσεως ταύτης δὲν δύναμαι εἰμὴ νὰ ἐκφράσω τὴν καταλαβοῦσάν με ἐκπληξιν διὰ τὴν βεβαίωσιν τοῦ κ. Β. ὅτι «ἐπηνόρθωσα ἐν τῇ β' ἐκδόσει τινὰ τῶν ὑποδειχθέντων παρ' αὐτοῦ **πλημμελημάτων**, καίτοι οὐχὶ ἐπαρκῶς, εἰς ἄλλα δ' ἀντεῖπον εἰ καὶ διώρθωσα κατὰ τὰς ὑποδείξεις αὐτοῦ». Διότι οὐδὲν εὐρον τὸ ἐπανορθωτέον καὶ συνεπῶς οὐδὲν ἐπηνόρθωσα κατὰ τὰς ὑποδείξεις τοῦ ἐντίμου συναδέλφου, τοῦναντίον δ' ἀντεῖπον εἰς πάσας τὰς παρατηρήσεις αὐτοῦ, ὡς καὶ ἐκ τῆς πρώτης ἀπαντήσεώς μου συνάγεται, ἔτι δὲ μᾶλλον ἐκ τῆς κατωτέρω ὄψεως γινομένης εἰδικωτέρας ἀναλύσεως μιᾶς ἐκάστης ἐκ τῶν παρατηρήσεων αὐτοῦ. Καὶ εἰς τὴν ἀπείθειάν μου ταύτην ὀφείλεται ἡ χόλωσις αὐτοῦ, ἣν πειράται μὲν ν' ἀποκρύψῃ, ὑποσχόμενος ἐν τῇ δευτερολογίᾳ του, ὅτι θὰ ποιήσῃ τὴν ἐξέτασιν *sine ira et studio*, ἄλλ' ἤτις εἶνε ὀφθαλμοφανῆς καὶ ἐκ τῆς κατηγορίας ἣν μοὶ ἀποδίδει ὅτι μετῆλθον ἐν τῇ ἀπαντήσει μου **οὐχὶ τὴν προσήκουσαν γλώσσαν**, ἔτι δὲ μᾶλλον ἐκ τῆς μετατροπῆς τῆς πρώτης εὐμενοῦς, ὡς εἴρηται, κριτικῆς εἰς συστηματικὴν ἐπίκρισιν τῆς ἐργασίας μου ἐν ἣ αἱ ἀπλαῖ ἀσάφειαι μεταβάλλονται εἰς «**ἀστοχήματα**» καὶ «**πλημμελήματα**», ἀνακαλύπτονται δὲ καὶ νέα τοιαῦτα, ὡς καὶ πολλὰ «**ἀτοπήματα**» (σ. 8 δευτερολογ.) καὶ «**παράδοξα**» (σ. 6 καὶ σ. 14) καὶ τοσαύτη

ἀμύθεια ὥστε καὶ τὰ ὀνόματα τῶν συγγραφέων ὧν γίνεται μνεΐα νὰ γράφονται ἐσφαλμένως (σ. 24).

I

Ἐκ τῶν κεφαλαίων τῆς «δευτερολογίας» τοῦ κ. Β. ὀφείλω βεβαίως, κατὰ πρῶτον λόγον, νὰ ἐξετάσω τὸ ἀφορῶν εἰς τὸ ζήτημα τῆς «ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως», καίτοι οὗτος κατέταξεν αὐτὸ τελευταῖον. Διότι τοῦτο εἶνε τὸ ζήτημα, ὡς καὶ ἐν ἀρχῇ εἶπον, ὅπερ ἐγέννησε τὴν ἐπιστημονικὴν ταύτην συζήτησιν καὶ ἐπ' αὐτοῦ ἐπεθύμησα νὰ ἔχω σαφῶς ἐκπεφρασμένην τὴν γνώμην τοῦ *εἰδικοῦ* καθηγητοῦ. Ἄλλὰ δυστυχῶς δὲν ἐπέτυχον τοῦτο. Δι' ὃ καὶ ἐν τῇ πρώτῃ ἀπαντήσει μου¹ δὲν ἠδυνήθην νὰ συγκρατήσω τὸ παράπονον ὅτι ἐκ τῆς διατριβῆς τοῦ κ. Β. τῆς ἐπιγραφομένης «*φιλοσοφικαὶ ἐπιστάσεις*», ἐν ἣ ὡς πρῶτον καὶ κύριον ἀντικείμενον φέρεται τὸ ζήτημα τοῦτο (ἴδε σ. 277 - 290, ἐπετηρ. 1917) «*δὲν ἐπορίσθημεν τὸ φῶς ὅπερ ἐδικαιοῦμεθα ν' ἀναμένωμεν ἐκ τῆς εἰδικότητος τοῦ γράψαντος. Ἐν αὐτῇ παρατίθεται μὲν πλουσία συλλογὴ σχετικῶν τῷ θέματι χωρίων ἐξ ἀρχαίων συγγραφέων ἀποδεικνύουσα ζηλευτὴν ὄντως παρὰ τῷ γράψαντι ἀρχαιομάθειαν, ἀλλ' οὐδεμίᾳ γίνεται ἐπιστημονικὴ ἀνάλυσις τοῦ προβλήματος, οὐδὲ διατυπῶνται γνώμη τις περὶ αὐτοῦ, καίτοι ἐν τῇ κριτικῇ τῆς ἡμετέρας γνώμης ἥτις καὶ μόνη ἀποτελεῖ τὸ κριώτερον περιεχόμενον τῆς διατριβῆς, διαφαίνονται νύξεις τινὲς ἐμφαίνουσαι ὅτι ὁ συγγραφεὺς ἀποκλίνει πρὸς τὸ ἀντίθετον ἢ ἡμεῖς πόρισμα.*»

Καὶ τῷντι πᾶς ὁ διεξερχόμενος τὸ περιεχόμενον τῆς διατριβῆς ταύτης θὰ εὔρη κατὰ πρῶτον μὲν σύντομον ἀφήγησιν τῆς ἱστορικῆς ἐξελίξεως τοῦ θέματος, ἰδίᾳ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἑλλάδι (§ 2 καὶ 3) εἶτα δὲ σύντομον ἔκθεσιν τῶν παρ' ἐμοῦ λεγομένων (§ 4) καὶ τελευταῖον τὰς ἐπ' αὐτῶν παρατηρήσεις (§ 5). Ἐν πᾶσι δὲ τοῖς μέρεσι τούτοις θὰ εὔρη ἐγκατεσπαρμένα — πολλάκις ἄνευ λογικῆς συνοχῆς — πλεῖστα χωρία ἰδίως τῶν Ἑλλήνων συγγραφέων ἀπὸ τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους μέχρι τοῦ Πλωτίνου καὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου τοῦ Ἀφροδισιεύς καὶ τοῦ Πορφυρίου καὶ ἄλλων. Ἄλλ' οὐδαμοῦ θὰ ἀνεύρη ἔστω καὶ δι' ὀλίγων λέξεων ἐκτεθειμένην τὴν γνώμην τοῦ συγγραφέως. Δι' ὃ καὶ εἰς λίαν δυσχερῆ εὐρίσκεται τις θέσιν νὰ ἀποφανθῇ ἂν δέον νὰ κατατάξῃ τοῦτον ἐν τοῖς ὁπαδοῖς τοῦ Determinismus ἢ ἐν τῷ ἀντι-

¹) Σύστημα ἐκδ. β' σ. 149, ὑποσ. 3.

θέτω στρατοπέδω. Καὶ μόνον ἕκ τινων παρατηρήσεων αὐτοῦ ἐπὶ τῆς ἐμῆς γνώμης καὶ τῆς σφαλερᾶς ἔρμηνείας ἣν δίδει εἰς αὐτὴν — περὶ ᾧν κατωτέρω γίνεται λόγος — συνήγαγον τὸ ἀμφίβολον συμπέρασμα ὅτι ἀποκλίνει πρὸς τὴν ἀντίθετον τῆς παρ' ἐμοῦ ὑποστηριζομένης θεωρίας.

Ἄλλ' ἀτιγῶς καὶ ἐν τῇ «*δευτερολογία*» του, καίτοι προκληθεὶς παρ' ἐμοῦ, δὲν ἀπεφάσισε νὰ ἐξέλθῃ τῆς σόφρονος ἐπιφυλακτικότητος. Ἀληθῶς ἀρχόμενος τῆς σχετικῆς παραγράφου λέγει τὰ ἐξῆς (σ. 14): «*Καὶ ἤδη ἐρχόμεθα ἐπὶ τὸ ζήτημα τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως ἐν ᾧ πλεῖστον διαφερόμεθα πρὸς τὸν ἀξιοτίμον συνάδελφον*». Ἐκ τῆς περικοπῆς δὲ ταύτης ἤλπισα ὅτι κατωτέρω θὰ εὗρω ἀναπτυσσομένην τὴν διαφωνίαν ἡμῶν καὶ συνεπῶς ἐκτιθεμένην τὴν ἀντίθετον γνώμην τοῦ συγγραφέως. Ἄλλ' ἡ ἐλπίς μου αὕτη ἀπεδείχθη ματαία. Διότι ἐν ταῖς ἐπακολουθούσαις εἰς τὸ ἀνωτέρω προοίμιον παρατηρήσεσίν του ἰσχυρίζεται μὲν ὅτι ἐγὼ δὲν εὐρίσκομαι ἐν τῇ ἀληθείᾳ λέγων ὅτι «*ἀνετράπη τὸ δόγμα τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως*» ἀλλὰ τὸν ἰσχυρισμὸν του τοῦτον στηρίζει εἰς τοῦτο κυρίως — ὡς κατωτέρω εὐρύτερον ἀναπτύσσω — ὅτι «*ὑπάρχουσι καὶ σήμερον οἱ ὑπερασπίζοντες αὐτό*», οὐδαμῶς δ' ἐπιλαμβάνεται τῆς κατ' οὐσίαν ἐρεῦνης τοῦ ζητήματος ἵνα ἐκ ταύτης συναγάγῃ τὸ πόρισμα ἂν τὸ δόγμα τοῦτο δέον νὰ θεωρηθῇ ὡς ἐπιστημονικῶς ἀνατετραμμένον ἢ οὐ. Οὕτως ὥστε ἡ γνώμη τοῦ καθηγητοῦ τῆς Φιλοσοφίας ἐπὶ τοῦ μεγάλου τούτου φιλοσοφικοῦ προβλήματος ἐν ᾧ — «*πλεῖστον διαφέρεται πρὸς ἐμὲ*» — παραμένει καὶ πάλιν κεκορυμμένη καὶ μόνον δι' ὑποθέσεων καὶ εἰκασιῶν δυνάμεθα νὰ λάβωμεν ἀμυδράν τινα ἰδέαν περὶ αὐτῆς.

Θὰ ἐξετάσω ἤδη τὰς ἐπὶ τῆς ἐμῆς γνώμης παρατηρήσεις του.

Ἡ πρώτη τούτων εἶνε ὅτι «*δὲν ἀνετράπη τὸ δόγμα τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως*» ὡς ἰσχυρίζομαι ἐγὼ. Τὸ *πλημμέλημά* μου δὲ τοῦτο στηρίζει ἐπὶ τῶν ἐξῆς λόγων: α') ὅτι ἡ ἐπὶ τοῦ ζητήματος ἔρις, ἀρξάμενη ἀπὸ τῶν παλαιωτάτων χρόνων, *ἐξακολουθεῖ* β') ὅτι καὶ ἐγὼ αὐτὸς ὅστις «*πειρῶμαι νὰ δεῖξω ὅτι ἀνετράπη τὸ δόγμα τῆς ἐλευθερίας, καθόλου εἰπεῖν, κυμαίνομαι μεταξὺ μετριοτέρου τινὸς Determinismus καὶ μετριοτέρας ἐλευθερίας*» καὶ γ') ὅτι τὸ λεγόμενον παρ' ἐμοῦ ὅτι οἱ ἐπιφανέστατοι τῶν φιλοσόφων εἶνε ὑπὲρ τοῦ Determinismus δὲν ἀληθεύει διότι οἱ πλεῖστοι τῶν φιλοσόφων *ἀμφιταλαντεύονται* (!) μεταξὺ τοῦ Determinismus καὶ τοῦ Indeterminismus».

Εἰς τοὺς λόγους τούτους ἀπαντῶ τὰ ἐξῆς: Ἐγὼ δὲν εἶπον ὅτι «*ἀνετράπη*» τὸ δόγμα τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως, ὑφ' ἣν ἔννοιαν ἔννοεῖ τὴν ἀνατροπὴν αὐτοῦ ὁ κ. Β., ὅτι δηλ. ἔπαυσε πᾶσα ἐν τῇ φι-

λοσοφία καὶ τῇ ἐπιστήμῃ ἀμφισβήτησις καὶ οὐδείς πλέον ὑπάρχει ὀπαδὸς αὐτοῦ. Τὴν λέξιν «ἀνατροπὴ» μετεχειρίσθη μόνον ἐν τῷ δευτέρῳ μέρει τῆς ἐρεύνης μου¹ ἐν ᾧ παραθέτω καὶ ἐξετάζω τὸν ἰσχυρισμὸν τῶν ὀπαδῶν τοῦ δόγματος τούτου ὅτι διὰ τῆς ἀνατροπῆς αὐτοῦ συνανατρέπεται καὶ πᾶσα δικαιολογικὴ τῆς εὐθύνης τοῦ ἀνθρώπου βάσις. Εἰς τὴν ἐρευναν ταύτην εἰσερχόμενος λέγω: «ἐξεταστέον ἤδη *τινες αἱ ἐπὶ τοῦ ποινικοῦ καταλογισμοῦ συνέπειαι τῆς ἀνατροπῆς τοῦ δόγματος τούτου, ὅπερ, ὡς εἴρηται, ἐθεωρήθη ὡς ἀποτελοῦν τὴν θεμελιώδη βάσιν αὐτοῦ.*»

Τούναντίον ἐν τῷ πρώτῳ μέρει τῆς ἀναπτύξεώς μου τῷ περιλαμβάνοντι τὴν ἐπὶ τοῦ δόγματος τούτου κριτικὴν λέγω: «*ἀλλ' ἡ ἀλήθεια τοῦ δόγματος τῆς ἐλευθέρως βουλήσεως ἀπὸ πολλοῦ χρόνου ἤρξατο ἀμφισβητουμένη*» (σ. 142). Ἐν δὲ τῇ ὑποσημειώσει 2^α τῆς αὐτῆς σελίδος λέγω: «*οὐχ' ἦτιον ἢ ἐπὶ τὸ δόγμα τοῦτο πίστις δὲν ἐξέμιπεν εἰσέτι καὶ ὁ μεταξὺ τῶν δύο ἀντιθέτων θεωριῶν ἀγὼν ἐξακολουθεῖ*». Εἰς ἄλλα δὲ σημεῖα τῆς ἐπὶ τοῦ ζητήματος ἀναπτύξεώς μου ἀναφέρω τοὺς ἐν τῇ ποινικῇ ἐπιστήμῃ ὀπαδοὺς αὐτοῦ καὶ παραπέμπω εἰς τὰ συγγράμματα αὐτῶν (λ.χ. ἐν σ. 148, ὑποσ. 1). Πρὸς τί λοιπὸν ὁ κ. Β. νὰ ὑποβληθῇ εἰς τόσον κόπον ἵνα ἀποδείξῃ ὅτι ἡ «*ἔρις ἐξακολουθεῖ*» ἀφοῦ τοῦτ' αὐτὸ εἶπον καὶ ἐγώ;!

Ἄλλ' ἂν οὐδέποτε ἠρνήθη ὅτι ὁ μεταξὺ τῶν δύο θεωριῶν ἀγὼν ἐξακολουθεῖ, ἀφ' ἐτέρου ἐκ τῆς μελέτης τοῦ προβλήματος ἠδυνήθη νὰ μορφώσω τὴν πεποιθήσιν ὅτι τὸ δόγμα τῆς ἐλευθέρως βουλήσεως εἶνε *μία μεγάλη πλάνη* ἀφ' ἧς δέον νὰ ἀπαλλαγῇ ὀριστικῶς ἡ ποινικὴ ἐπιστήμη. Εἰς τὸ συμπέρασμα δὲ τοῦτο κατέληξα οὐχὶ διὰ τῆς ἀριθμήσεως καὶ παρατάξεως τῶν κατὰ τοῦ δόγματος τούτου ἀποφανθέντων συγγραφέων ἀλλὰ διὰ τῆς ἐρεύνης καὶ ἀναπτύξεως — κατὰ τὸ ἐφικτὸν ἐμοὶ — τῶν κατ' αὐτοῦ προβαλλομένων λόγων. Καὶ εἰς τοιαύτην συζήτησιν προσεκάλεσα τὸν ἀξιότιμον συνάδελφον ὡς εἰδικόν. Ἵνα μάθω ἂν καὶ αὐτὸς συμμερίζεται τὴν γνώμην μου ὅτι τὸ δόγμα τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως εἶνε *μία πλάνη* ὡς ἀδιστακτικῶς πιστεύω ἐγώ. Ἦ ἂν δὲν συμμερίζεται ταύτην ποίαν ἄλλην ἔχει γνώμην καὶ ἐκ τίνων στοιχείων ἐμόρφωσε ταύτην. Οὐχὶ διὰ νὰ με διδάξῃ τί εἶπεν ὁ Ἀριστοτέλης, καὶ τί ὁ Πλωτῖνος, καὶ τί Ἀλέξανδρος ὁ Ἀφροδισιεύς,²

¹) Ἴδε σύστημα Ἑλλ. ποιν. δικαίου σ. 166.

²) Ἐνεκα τούτου δὲ καὶ με κατηγορεῖ ὁ κ. Β. ὅτι «*παραγνωρίζω τὰ τῶν Ἑλλήνων διδάγματα ἅτινα οἱ ἐπίγονοι καθῆκον ἔχουσι νὰ μνημονεύωσι ἵνα καὶ τιμῶσι καὶ γεραίρωσιν ὅ,τι Ἑλληνικόν!!*» Ἄλλ' ὁμολογῶ ὅτι οὐδέποτε διανοή-

άτινα εὐχερῶς θὰ ἠδυνάμην νὰ μάλῳ ἐκ τῶν ἱστορικῶν ἐπὶ τοῦ ζητήματος ἔργων ἄτινα δὲν ἔλλείπουσι.¹

Ἄτυχῶς, ὅμως, ὁ κ. Β. οὐδ' ἐν τῇ πρώτῃ κριτικῇ του, οὐδ' ἐν τῇ δευτερολογίᾳ του ἠθέλησε νὰ ἱκανοποιήσῃ τὴν ἐπιθυμίαν μου. Διότι ἡ τοιαύτη κατ' οὐσίαν ἐξέτασις τοῦ ζητήματος παρουσιάζει ἀκάνθας, καθ' ἃ καὶ αὐτὸς ὁμολογεῖ, δυναμένας νὰ πλιγώσωσι τὰς χεῖρας τοῦ ἐπιλαμβανομένου αὐτῆς ἄς, ὅμως, δὲν ἐφοβήθην ἐγώ. Ἄλλ' ἐξ ὅσων γράφει ἐξιστορῶν τὸν τελούμενον ἐν τῇ ἐπιστήμῃ περὶ τοῦ ζητήματος ἀγῶνα (σ. 20 καὶ 21 δευτερολογ.) καταφαίνεται ὅτι ὅλως ἀνακριβῆ καὶ συγκεχυμένην ἔχει περὶ αὐτοῦ ἰδέαν. Καὶ λυποῦμαι λέγων τοῦτο διὰ τὸν εἰδικὸν καθηγητὴν, ἀλλ' ἂν παρέλειπον νὰ τὸ εἶπω ἔδει νὰ παραιτηθῶ καὶ πάσης ἀπαντήσεως, διότι ἐν τῷ σημείῳ τούτῳ ἔγκειται ὁ πυρὴν τῆς διχοστασίας ἡμῶν.

Ἀναγκάζομαι νὰ παραθέσω ὀλόκληρον τὴν σχετικὴν περικοπὴν ἵνα καταδείξω κατόπιν τὰ ἐν αὐτῇ περιεχόμενα σφάλματα. «Ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις, λέγει ὁ κ. Β., ἐκλήθη Determinismus ἢ θεωρία ἡ τὴν ἀνάγκην εἰς τὴν βούλησιν εἰσάγουσα, Indeterminismus δ' ὠνομάσθη ἢ θεωρία ἢ τὴν ἐλευθερίαν τῆς βουλήσεως ἀσπαζομένη. Ἐκότερα δὲ τῶν θεωριῶν τούτων πάλιν ὑπὸ διπλῆν μάλιστα ἐνεφανίσθη μορφήν, αὐστηροτέραν καὶ μετριοτέραν, ἀπόλυτον καὶ σχετικὴν. Καὶ ἴσχυσαν κατ' ἀρχάς τὰζρα δόγματα τῆς ἀπολύτου ἐλευθερίας (Indeterminismus) καὶ τῆς ἀπολύτου ἀνάγκης (Determinismus). Καὶ κατὰ μὲν τὸ δόγμα τῆς ἀπολύτου ἐλευθερίας ἐδιδάχθη ὅτι ἡ βούλησις ἐνεργεῖ αὐθαίρετως, παρὰ γὰρ δὲ τὴν ἰσχύσαν ἀνευ αἰτίων, ὡς τι κινουὺν ἑαυτὸ (causa sui), κατὰ δὲ τὸ δόγμα τῆς ἀπολύτου ἀνάγκης ἐλέχθη ὅτι ἐν τῷ βούλεσθαι καὶ πράττειν οὐ μόνον ὑπάρχουσιν αἷτια ἀλλ' ἕκαστος ὑπέικει πάντως εἰς αὐτὰ. Ἀλλὰ κατὰ μικρὸν ἐγκατελείφθησαν τὰζρα δόγματα ἄτινα καὶ ὀλίγους ἔσχον ὁπαδοὺς. Ἀνεγνώρισαν δὴλα δὴ τοῦ ἀπολύτου Indeterminismus οἱ ὁπαδοὶ ὅτι δὲν δυνάμεθα, ἐπειδὴ ἀγνοοῦμεν τὰς ἐν τῇ συνειδήσει ἡμῶν αἰτίας τὰς συνεργούσας εἰς τὴν παραγωγὴν τῆς ἀποφάσεως νὰ συναγάγωμεν τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ βούλησις αὐτὴ εἶνε τῶν πράξεων ἡμῶν αἷτια καὶ οἱ τὸν ἀπόλυτον Determinismus ἀσπαζόμενοι συνείδον ὅτι οὐχὶ μόνον αἷτια παρὰ γούσι

θην νὰ ἀσεβήσω πρὸς τὰ διδάγματα τῶν προγόνων ἄτινα καὶ τιμῶ καὶ γεραίρω, ἀλλὰ τοῦτο μόνον λέγω ὅτι ταῦτα περιττεύουσιν ἐν ἐρευνῇ ἀφορώσῃ οὐχὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ ζητήματος ἀλλ' εἰς τὴν κατ' οὐσίαν ἐξέτασιν αὐτοῦ.

¹) Ἴδε λ. γ. Zeller, Geschichte der Griechischen Philosophie. — Brentano, Die Psychologie des Aristoteles. — Wildhauer, Psychologie des Willens bei Socrates, Plato und Aristoteles.

τὴν βούλησιν. Καὶ οὕτω διεμορφώθησαν αἱ μέσαι, αἱ μετριώτεραι θεωρίαι, καθ' ὅς αἷτια μὲν ἀείποτε συντελοῦσιν εἰς τὴν παραγωγὴν τῆς βουλήσεως, ἀλλὰ καὶ ἐλευθερία τις πάντοτε ὑπάρχει ἐν αὐτῇ, διότι μετὰ τῶν αἰτίων (παραστάσεων καὶ συναισθημάτων) ἐνεργεῖ καὶ ὁ ἀτομικὸς χαρακτήρ, ἡ συνείδησις, τὸ ἐγώ, οὗ ἡ ἐνέργεια ἐκφαίνεται μάλιστα ἐν τῷ καθ' ἐκλογὴν πράττειν. Ἄλλὰ καὶ ἐνταῦθα δὲν ὑπῆρξεν ἐντελής ὁ συμβιβασμός. Τινὲς μὲν ποιοῦνται ἄλλιν λόγον περὶ ἐλευθερίας καὶ ὀνομάζουσι τὴν ἐλευθερίαν ταύτην μετριωτέραν, σχετικὴν, ψυχολογικὴν, ἐλευθερίαν τῆς ἐκλογῆς (gemässigter, relativer, psychologischer Indeterminismus), ἄλλοι δὲ ὀμιλοῦσι περὶ ἀνάγκης μετριωτέρας, σχετικῆς, ψυχολογικῆς, καὶ ἀνθυοριστίας καὶ αὐτονομίας gemässigter, relativer, psychologischer Determinismus, Selbstbestimmung, Antodeterminismus, Autonomie). Καὶ ἡ ἔρις ἐξακολουθεῖ».

Τὰ ἐν τῇ περικοπῇ ταύτῃ περιεχόμενα σφάλματα εἰσὶ τὰ ἐξῆς: α') Ὅπως σφαλερῶς λέγεται ὅτι ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις ἐκλήθη *Determinismus* ἡ θεωρία ἡ «τὴν ἀνάγκην εἰς τὴν βούλησιν εἰσάγουσα» μετὰ τὴν ἔννοιαν ὅτι ἡ ἐνέργεια τῆς βουλήσεως καθορίζεται ἀναγκαστικῶς ἐκ μόνων τῶν προσπιπτόντων ἐπ' αὐτῆς αἰτίων εἰς ἃ «ἐκαστος πάντως ὑπέκειναι». β') Ὅπως σφαλερῶς λέγεται ὅτι ἡ θεωρία τοῦ *Determinismus* ὑπὸ διπλῆν ἐμφανίζεται μορφήν *αὐστηροτέραν* καὶ *μετριωτέραν*, ἀπόλυτον καὶ σχετικὴν. γ') Ὅπως σφαλερῶς ὡς μετριωτέρα μορφή αὐτῆς παρουσιάζεται ἡ δεχομένη ὅτι μετὰ τῶν αἰτίων ἐνεργεῖ καὶ ὁ ἀτομικὸς χαρακτήρ πρὸς παραγωγὴν τῆς βουλήσεως. δ') Ὅπως σφαλερῶς μετὰ τῆς τοιαύτης παρουσιαζομένης ὡς μετριωτέρας μορφῆς τοῦ *Determinismus* συνταυτίζεται ἡ μετριωτέρα μορφή τοῦ *Indeterminismus*.

Τὰ ἀνωτέρω σφάλματα εἰσὶ κατάδηλα εἰς πάντα ὅστις ἐνέκνυε πως εἰς τὴν μελέτην τοῦ προβλήματος. Ἡ θεωρία τοῦ *Determinismus* δὲν «εἰσάγει τὴν ἀνάγκην» εἰς τὴν βούλησιν κατὰ τὴν ὅπως ἀτυχή καὶ σφαλερὰν ἔκφρασιν τοῦ κ. Β. Ἄλλ' αὕτη ἐπεκτείνει καὶ ἐπὶ τῆς λειτουργίας τῆς ἀνθρωπίνης βουλήσεως τὸν νόμον τῆς αἰτιότητος ὅστις διέπει τὴν ὅλην φύσιν, καὶ καθ' ὃν πᾶν γεγονός, τοῦτέστι πᾶσα μεταβολὴ ἐπερχομένη ἐν τῷ αἰσθητῷ κόσμῳ ἔχει τὴν αἰτίαν αὐτῆς ἐν ἄλλῃ προηγηθείσῃ μεταβολῇ, εἶνε τὸ ἀποτέλεσμα ταύτης. Συμφώνως τῷ νόμῳ τούτῳ καὶ ἡ βούλησις ἐν τῇ ἐνεργείᾳ αὐτῆς καθορίζεται πάντοτε ὑπὸ τινος αἰτίας ἐπιδρώσης ἐπ' αὐτῆς καὶ ὠθηούσης ταύτην πρὸς ὠρισμένην κατεύθυνσιν. Ἄλλ' ὡς ἐν τῇ αἰτιότητι τοῦ ὕλικου κόσμου τὸ ἐκ τινος αἰτίας παραγόμενον ἀποτέλεσμα εἶνε πάντοτε σύμφωνον πρὸς τὴν φύσιν τῆς ὕλης ἐφ' ἧς αὕτη ἐπιδρᾷ, οὕτω καὶ ἐν τῇ ψυχικῇ

αιτιότητα της βουλήσεως τὸ ἀποτέλεσμα, τοῦτέστιν ἡ ὀριστικὴ κατεύθυνσις αὐτῆς, ἢ ἀπόφασις, δὲν παράγεται ἐκ μόνης τῆς ἐπιδράσεως τῆς αἰτίας, ἀλλὰ τοῦτο ἐξαργαῖται καὶ ἐξ ἐτέρου ἐσωτερικοῦ, ὑποκειμενικοῦ παράγοντος, τοῦτέστι τῆς ψυχικῆς ἰδιοσυγκρασίας τοῦ ἀτόμου, τοῦ καλουμένου **ἀτομικοῦ χαρακτήρος**. Τοῦτο διδάσκει ἡμᾶς ἡ κοινὴ παρατήρησις καθ' ὅσον βλέπομεν ὅτι ἡ ἐπίδρασις τῶν αὐτῶν αἰτιῶν εἶνε διάφορος παρὰ τοῖς διαφόροις ἀτόμοις. Ἡ τοιαύτη δ' ἐκ τῆς ποιότητος τοῦ ἀτομικοῦ χαρακτήρος ἐξάρτησις τῆς ἐπὶ τῆς βουλήσεως ἐπιδράσεως τῶν αἰτιῶν εἶνε ἐναργεστέρα ἐν αἷς περιπτώσεσι πλείονα τοῦ ἐνὸς αἷτια προσπίποντα ἐπὶ τῆς βουλήσεως ὠθοῦσι ταύτην πρὸς ἀντιθέτους ἢ διαφόρους κατευθύνσεις. Οὕτω λ.χ. ἐν ἡ περιπτώσει εἰς τὴν ἰδέαν τοῦ ὕλικου κέρδους τὴν ὠθοῦσαν πρὸς ἐνέργειαν ὠρισμένης ἀνηθικῆς πράξεως ἀντιτίθεται ἡ ἰδέα τοῦ ἠθικοῦ καθήκοντος τοῦ διὰ ταύτης παραβιάζομένου. Ἐν ταῖς περιπτώσεσι ταύταις ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ ἀτόμου συνάπτεται ἀληθὴς ἀγὼν μεταξὺ τῶν ἀντιθέτων αἰτιῶν ὅστις τερματίζεται διὰ τῆς ἐπικρατήσεως τοῦ ἰσχυροτέρου ἐν σχέσει πρὸς τὸν **χαρακτήρα τοῦ ἀτόμου** ὅστις ἀποτελεῖ τὴν ψυχικὴν αὐτοῦ ὑπόστασιν, τὸ ψυχικὸν αὐτοῦ «ἐγὼ», τὴν ψυχικὴν μορφήν τὴν διακρίνουσαν τὴν ἠθικὴν αὐτοῦ προσωπικότητα ἀπὸ τῆς τῶν ἄλλων ἀτόμων, ὡς ἡ σωματικὴ μορφή διακρίνει τὴν ὕλικὴν αὐτοῦ προσωπικότητα. Οὕτω ὁ ἄνθρωπος ἐν ταῖς ἀποφάσεσιν αὐτοῦ δὲν εἶνε τὸ ἔρμαιον τῶν προσπιπτόντων ἐπὶ τῆς βουλήσεως αὐτοῦ αἰτιῶν, ἀλλὰ μεταξὺ τούτων ἐκλέγει ἐκεῖνο ὅπερ δι' αὐτόν, διὰ τὸν ἀτομικὸν αὐτοῦ χαρακτήρα εἶνε τὸ ἰσχυρότερον καὶ εἰς τούτου μόνον τὴν δύναμιν ὑπέκει. Καὶ αὕτη μόνον εἶνε ἡ ἐν τῇ βουλήσει ἐλευθερία ἣς ἀπολαύει ὁ ἄνθρωπος ἥτις καὶ **πρακτικὴ ἢ ψυχολογικὴ ἐλευθερία** καλεῖται.¹

Ἐκ τῆς βραχείας ταύτης ἐκθέσεως τῆς θεωρίας τοῦ Determinismus συνάγεται ὅτι αἴτιη δὲν δύναται νὰ ἀποκληθῇ «*θεωρία τῆς ἀνάγκης*» ὡς προτείνει ὁ κ. Β.,² οὐδ' «*εἰσάγει αὐτὴ τὴν ἀνάγκην ἐν τῇ βου-*

¹) Ἴδε εὐρύτεραν ἀνάπτυξιν τοῦ νόμου τῆς αιτιότητας καὶ τῆς ἐφαρμογῆς αὐτοῦ ἐπὶ τῆς λειτουργίας τῆς βουλήσεως ἐν σ. 150-160 τοῦ *συστήματός μου* (ἐκδ. Β').

²) Τὸν ὅρον τοῦτον μεταχειρίσθη ὁ κ. Β. ἐν τῇ κριτικῇ του ἐπὶ τῆς μεταφράσεως τοῦ κ. Γρατσιάτου τῆς «εἰσαγωγῆς τῆς ψυχολογίας τοῦ Willa» ἐξαρκηρίσασα δ' ἐγὼ ὡς ἐντελῶς ἄστοχον. Καὶ ἐπεχείρησε μὲν νὰ ὑπερασπίσῃ αὐτόν καὶ ἐν τῇ πρώτῃ κριτικῇ του ἐπὶ τοῦ ἐμοῦ ἔργου καὶ ἐν τῇ δευτερολογίᾳ του, ἀλλ' ὁμως οὐδαμῶς μεταχειρίζεται αὐτόν ὅταν θέλῃ νὰ ὀνομάσῃ τὴν θεωρίαν τοῦ Determinismus ἀλλ' ἀρκεῖται εἰς τὸν ξενικὸν τοῦτον ὅρον ἀναγνωρίζων οὕτω τὴν δυσχέρειαν τῆς μεταφράσεως ἣν ἀρχικῶς ὑπέδειξα ἐγώ.

λήσει» ὡς ὄλως σφαλερῶς λέγει. Τὰ προσπίπτοντα ἐπὶ τῆς ἀνθρωπίνης βουλήσεως αἷτια δὲν «ἐξαναγκάζουσι» αὐτὴν νὰ τραπῆ εἰς ὄρισμένην κατεύθυνσιν, ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶνε μηχανὴ κινουμένη ὑπὸ τὴν πίεσιν αὐτῶν, ἀλλ' αὐτός, διὰ τῶν ἰδίων ψυχικῶν δυνάμεων καὶ ἰδιοτήτων ἐξ ὧν ἀποτελεῖται ὁ ἀτομικὸς αὐτοῦ χαρακτήρ, τοῦτέστι τὸ ψυχικὸν αὐτοῦ «ἐγὼ», κρίνει καὶ ἀποφασίζει εἰς ποῖον ἐκ τῶν αἰτίων θὰ δώσῃ τὴν προτίμησιν. Ὅσακις δ' ἐν τῇ ἀναπτύξει τοῦ νόμου τῆς αἰτιότητος καὶ τῆς ἐφαρμογῆς αὐτοῦ ἐπὶ τῆς λειτουργίας τῆς βουλήσεως γίνεται λόγος περὶ «ἀνάγκης» οὐδὲν ἄλλο σημαίνεται διὰ τοῦ ὄρου τούτου εἰμὴ ἡ φυσικὴ καὶ ἀπαραίτητος ἀλληλουχία τῆς αἰτίας πρὸς τὸ ἀποτέλεσμα καθ' ἣν ἅμα συννπάρξωσι πάντες οἱ ὄροι οἱ ἀποτελοῦντες τὴν αἰτίαν ἀναγκαιῶς, τοῦτέστιν ἀνελλιπῶς θὰ ἐπέλθῃ τὸ ἀποτέλεσμα, ὅπερ, ὅμως πάντοτε εἶνε σύμφωνον πρὸς τὸν χαρακτήρα τοῦ ἀτόμου ἐφ' οὗ ἡ αἰτία ἐπίδρα. Καὶ ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ταύτην μετεχειρίσθη καὶ ἐγὼ τὸν ὄρον «ἀνάγκη» ἐξηγῶν ταύτην ἐν τῇ ἀναπτύξει μου¹ ὡς καὶ ἀποκρούων τὴν ἀποδιδομένην μοι ὑπὸ τοῦ κ. Β. ἀσάφειαν² ὅτι δηθὲν δὲν διευκρινίζω ποία ἡ ἐπίδρασις τῶν αἰτίων καὶ ποία ἡ τοῦ χαρακτήρος ἐπὶ τῆς βουλήσεως, περὶ οὗ ζητήματος κατωτέρω εἰδικὸς γίνεται λόγος.

Ὅμοιως δ' ἐκ τῆς ἀνωτέρω βραχείας ἐκθέσεως τῆς θεωρίας τοῦ Determinismus συνάγεται ὅτι ἐν αὐτῇ δὲν δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν μίαν ἀσθηροτέραν μορφήν, τοῦτέστι τὸ δόγμα τῆς ἀπολίτου ἀνάγκης κατὰ τὸ ὅποιον **μόνα τὰ αἷτια παράγουσι τὴν βούλησιν ἣτις πάντως ὑπέκεινται εἰς αὐτά**, καθ' ἃ λέγει ὁ κ. Β., καὶ μίαν μετριωτέραν τὴν δεχομένην ὅτι καὶ ὁ χαρακτήρ συντελεῖ εἰς τὴν παραγωγὴν τῆς βουλήσεως. Ἡ μόνη μορφή τοῦ «Determinismus» εἶνε ἡ ἀνωτέρω ἐκτιθεμένη. Ἡ δὲ παρουσιαζομένη ὑπὸ τοῦ κ. Β. ὡς ἀσθηροτέρα μορφή αὐτοῦ οὐδὲν ἄλλο εἶνε εἰμὴ παραμόρφωσις τῆς πραγματικῆς ἐννοίας αὐτοῦ, ἧς ποιοῦνται χρῆσιν τινὲς τῶν πολεμίων αὐτοῦ ἵνα εὐρωσι πρόσφορον ἔδαφος πρὸς ἀντίκρουσιν. Περὶ τῆς τοιαύτης δὲ πλαστικῆς μορφῆς, ἣν δίδουσιν εἰς τὸν Determinismus οἱ πολέμοι αὐτοῦ, ὁμιλῶν ὁ Windelband λέγει ὅτι αὕτη εἶνε «τόσον τελειῶς ἀνόητος (so völlig töricht) τόσον προφανῶς παράλογος καὶ ἀντίθετος πρὸς τὰ πράγματα ὥστε εὐκόλως δύναται τις νὰ πολεμήσῃ αὐτήν». Καὶ ἐπάγεται «ἀλλὰ τὸν «ἐξωτερικὸν τοῦτον Determinismus» (οὕτω ἀποκαλεῖ τὴν πλαστὴν ταύτην μορφήν) μέχρι τοῦ νῦν οὐδέποτε λογικὸς

¹) Σύστημα σελ. 153 - 154.

²) Αὐτόθι σελ. 154, ὑποσ. 2.

ἄνθρωπος ὑπεστήριξε. Οὗτος οὐδὲν ἄλλο εἶνε εἰμὴ ἐν φανταστικὸν τέρας ὅπερ κατασκευάζουσιν ἵνα ἔχωσιν ἐν ἀντικείμενον πρόσφορον πρὸς πειστικὴν ἀντίκρουσιν, εἰς ἓκ τῶν ἀνεμομύλων κατὰ τῶν ὁποίων ὁρμῆ κάποιος ἱππότης μὲ τὴν μελαγχολικὴν μορφήν». ¹ Τὸν ἀνεμόμυλον τοῦτον ὁ κ. Β. μᾶς παρουσιάζει ὡς τὸν ἀσθηρὸν καὶ γνήσιον Determinismus, τὸν δὲ μόνον ἀληθῆ ὡς μετρωτέρον τινα Determinismus!

Αὐστηροτέραν καὶ μετρωτέραν μορφήν δυνάμεθα μόνον νὰ διακρίνωμεν ἐν τῷ δόγματι τῆς ἐλευθέρως βουλήσεως (Indeterminismus). Διότι πάντες οἱ νεώτεροι αὐτοῦ ὁπαδοὶ ἐγκαταλείποντες τὴν ἀρχαιοτέραν δόξαν, καθ' ἣν ἡ βούλησις ἐνεργεῖ ἐλευθέρα ἀπὸ τῆς ἐπιδράσεως πάσης αἰτίας, οὔσα αὐτὴ ἡ πρώτη καὶ μόνη αἰτία πάσης ἀποφάσεως τοῦ ἀνθρώπου (causa sui), ἀναγνωρίζουσι μὲν τὴν ἐπὶ τῆς βουλήσεως ἐπίδρασιν τῶν διαφόρων αἰτίων, ἀλλὰ δογματίζουσι συγχρόνως ὅτι αὕτη ὑπερνικῶσα τὴν ἐπίδρασιν αὐτῶν, δύναται νὰ λαμβάνῃ διάφορον ἢ ἀντίθειον κατεύθυνσιν ἐκείνης πρὸς ἣν ταῦτα τὴν ὠθοῦσι. Κατὰ τὴν θεωρίαν ταύτην, τοῦτέστι, ἣτις ὑπὸ διαφόρους παρίσταται διατυπώσεις, ὁ ἄνθρωπος δύναται, ἐκάστοτε, ὑπεκφεύγων τῶν αἰτίων καὶ τοῦ ἰδίου χαρακτῆρος τὴν ἐπίδρασιν νὰ ἀποφασίσῃ οὐ μόνον συμφῶνως πρὸς τοὺς δύο τούτους παράγοντας, ἀλλὰ καὶ ἀνεξαρτήτως ἢ ἀντιθέτως πρὸς αὐτούς. ² Αὕτη εἶνε ἡ μετρωτέρα μορφή τοῦ Indeterminismus, δι' ἧς τυπικῶς μὲν καὶ κατὰ τὸ φαινόμενον ἡ λειτουργία τῆς βουλήσεως ὑπάγεται εἰς τὸν καθολικὸν νόμον τῆς αἰτιότητος, πράγματι ὁμως, καὶ κατ' ὁσίαν ἔξαιρεῖται καὶ πάλιν ἀπ' αὐτοῦ. Διότι τὴν ἐπ' αὐτῆς ἐνέργειαν τῶν αἰτίων δύναται, κατὰ τὴν θεωρίαν ταύτην, νὰ ἐκμηδενίσῃ ἄλλη τις μυστηριώδης καὶ ξένη πρὸς τὸν χαρακτῆρα τοῦ ἀτόμου δύναμις ἣτις παρεμβαίνουσα δίδει τὴν ὀριστικὴν εἰς τὴν βούλησιν κατεύθυνσιν. Οὕτω δὲ ἡ διὰ τῆς θεωρίας ταύτης ἀποδιδόμενη

¹) Ἀμφιβάλλων ἂν ἐν τῇ Ἑλληνικῇ μεταφράσει ἀποδίδεται πιστῶς ἡ ἔννοια τοῦ συγγραφέως παραθέτω καὶ τὸ Γερμανικὸν κείμενον τῆς τελευταίας περιοχής: «Er ist nur ein Popanz den man sich konstruiert, um ein bequemes Objekt überzeugungsvoller Widerlegung, zu haben, eine von den Windmühlen, gegen die mancher Ritter von der traurigen Gestalt gerannt ist». W. Windelband, Über Willensfreiheit (1905) σ. 74-75. Ἴδε καὶ Petersen, Willensfreiheit, Moral, und Strafrecht. σ. 10.

²) Περὶ τῆς νεωτέρας ταύτης μορφῆς τοῦ Indeterminismus ἐπανειλημμένως ποιῶμαι λόγον ἐν τῷ συστήματί μου (ἴδε λ. χ. σ. 147, ὑπόσ. 1 καὶ σ. 153, ὑπόσ. 1) ἀντικρούων αὐτήν. Καὶ ὁμως ὁ κ. Β. ἐν τῇ πρώτῃ κριτικῇ του, μὲ ψέγει ὅτι ὁμιλῶ πάντοτε περὶ «ἀπολύτου ἐλευθερίας ὡς περὶ δόγματος καθολικῶς ἰσχύοντος!».

ἐλευθερία εἰς τὴν βούλησιν διαφέρει τελείως τῆς ἐλευθερίας ἣν δέχεται ἡ θεωρία τοῦ Determinismus, καθ' ἃ ἀνωτέρω εἴρηται, τοῦτέστι τῆς πρακτικῆς ἢ ψυχολογικῆς καλουμένης ἐλευθερίας. Διότι αὕτη περιορίζεται ἐντὸς τῶν ὁρίων ἅτινα θέτουσιν αὐτῇ τὰ αἷτια καὶ ὁ ἀτομικὸς χαρακτήρ. Αὕτη εἶνε ἡ πρὸς τὸν νόμον τῆς αἰτιότητος προσαρμολογούμενη ἐλευθερία, ἐνῶ ἡ ἐλευθερία τῶν Indeterministes εἶνε ἑναντία τοῦ νόμου τούτου.¹

Προφανῆς εἶνε ἤδη ἡ σύγκρισις εἰς ἣν περιέπεσεν ὁ κ. Β. λέγων ἐν τῇ ἀνωτέρω παραταθείσῃ περικοπῇ: «καὶ οὕτω διεμορφώθησαν αἱ μέσαι, αἱ μετριώτεραι θεωρίαι καθ' ἃς αἷτια μὲν ἀείποτε συντελοῦσιν εἰς τὴν παραγωγὴν τῆς βουλήσεως ἀλλὰ καὶ ἐλευθερία υἱ πάντοτε ὑπάρχει ἐν αὐτῇ, διότι μετὰ τῶν αἰτίων ἐνεργεῖ καὶ ὁ ἀτομικὸς χαρακτήρ, ἡ συνείδησις, τὸ ἐγὼ...». Ἄγνοῶν, τοῦτέστι, καὶ οὐδαμῶς καθορίζων τὸ περιεχόμενον τῆς ἀνωτέρω ἐκτεθείσης μετριώτερας μορφῆς τοῦ Indeterminismus συγγείει καὶ συμφύρει εἰς ἓν παρὰδοξον μίγμα αὐτὴν καὶ τὴν ὑπ' αὐτῆς ἀξιουμένην ἐλευθερίαν μετὰ τῆς μόνης γνησίας θεωρίας τοῦ Determinismus (ἣν χαρακτηροῦει ὡς μετριώτεραν μορφήν αὐτοῦ), καὶ διδάσκει ὅτι καθ' ἀμφοτέρας τὰς θεωρίας ταύτας ἡ εἰς τὴν βούλησιν ἀποδιδιομένη ἐλευθερία εἶνε ἡ ἐντὸς τῶν αἰτίων καὶ τοῦ ἀτομικοῦ χαρακτῆρος περιοριζομένη.

Ἄναγκαία δὲ συνέπεια τῆς τοιαύτης συγχύσεως εἶνε καὶ ἡ ἐρημνεία ἣν δίδει εἰς τὴν παρ' ἐμοῦ ἀναπτυσσομένην γνώμην λέγων: «καὶ αὐτός, ὁ κ. Ἡ. ὅστις πειρᾶται νὰ δείξῃ ὅτι ἀνευρόμη τὸ δόγμα τῆς ἐλευθερίας, καθόλου εἰπεῖν, καθ' ἀλήθειαν κυμαίνεται μετὰ μετριώτερου τινὸς Determinismus καὶ μετριώτερας ἐλευθερίας...». Ἄλλὰ πᾶς ὁ θέλων νὰ ἀναδράμῃ εἰς τὰς σχετικὰς σελίδας τοῦ συστήματός μου θὰ ἴδῃ ὅτι οὐδαμῶς κυμαίνομαι, ἀλλὰ μετὰ πεποισμένης ἀπεκδέχομαι καὶ ὑποστηρίζω, κατὰ τὸ ἐφικτὸν ἐμοί, τὴν μόνην γνησίαν θεωρίαν τοῦ Determinismus, ἣν καὶ ἀνωτέρω διὰ βραχέων ἐξέθηκα, τὴν ὁποίαν, ὅμως, ὁ κ. Β. ἔνεκα τῆς συγχύσεως εἰς ἣν περιέπεσε, θεωρεῖ καὶ βλέπει ὡς μετριώτερόν τινα (!) Determinismus.

Καὶ τῆς αὐτῆς συγχύσεως ἀποτέλεσμα εἶνε καὶ ἡ κρίσις του ὅτι: «δὲν εἶνε ἀληθὲς τὸ λεγόμενον ὅτι οἱ ἐπιφανέστατοι τῶν φιλοσόφων εἶνε ὑπὲρ τοῦ Determinismus», ἀληθὲς δ' εἶνε ὅτι οἱ πλεῖστοι τῶν φιλοσόφων ἀπὸ τῶν παλαιοτάτων χρόνων μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς «ἀμφιτα-

¹) Τὴν διαφορὰν ταύτην μετὰ πολλῆς δυνάμεως καὶ σαφηνείας ἀναπτύσσει ὁ Fechner. Ἰδε Die Tagesansicht gegenüber der Nachtansicht (1904) σ. 164 καὶ ἐπέκεινα.

λαντεύονται (!) μεταξύ *Determinismus* και *Indeterminismus*». Ἡ σύγκρισις δ' εἶνε ἔτι μᾶλλον κατάδηλος ἐκ τῆς μακρᾶς σειρᾶς τῶν συγγραφέων, οὓς παρατάσσει, ἵνα ἀποδείξῃ τὸ ἀνωτέρω ἀξίωμα, διότι ἐν αὐτῇ ἀναμιγνύει γνωστοὺς καὶ κεκηρυγμένους *Deterministes* μετὰ γνωστῶν *Indeterministes*. Οὕτω λ.χ. ἐν τῇ αὐτῇ κατηγορίᾳ τῶν μεταξὺ τῶν δύο ἀντιθέτων θεωριῶν ἀμφιταλαντευομένων κατατάσσει – ἵνα περιορισθῶ εἰς τινὰς νεωτέρους – τὸν *Birkmeyer* ἀφ' ἐνὸς (*Indeterministe*) καὶ τὸν *Træger* ἀφ' ἑτέρου (*Deterministe*), τὸν *Binding* ἀφ' ἐνὸς (*Indeterministe*) καὶ τὸν *Liszt* ἀφ' ἑτέρου (*Deterministe*), τὸν *Berner* ἀφ' ἐνὸς (*Indeterministe*) καὶ τὸν *Wundt* ἀφ' ἑτέρου (*Deterministe*). Ἄλλ' ἵνα καταστήσω κατάδηλον τὴν μεταξὺ τῶν γνωμῶν τῶν συγγραφέων τούτων ὑπάρχουσαν ἀντίθεσιν μοι ἀρκεῖ νὰ παραπέμψω εἰς τὸν *Træger* ὅστις μετ' ἐξόχου σαφηνείας ἐπραγματεύθη τὸ ζήτημα καὶ ὅστις ἐξετάζει καὶ ἀποκρούει πάσῃ δυνάμει τὰς διαφόρους μορφὰς τοῦ *Indeterminismus*, ἐν παραβολῇ πρὸς τὴν μόνην γνησίαν θεωρίαν τοῦ *Determinismus*, ἣν ἀποδέχεται καὶ ἀναλύει. Καί, κατὰ πρῶτον λόγον, καθορίζει τὴν ἔννοιαν τοῦ ἄρκου δόγματος τῶν *Indeterministes* καθ' ὃ ἡ βούλησις λειτουργεῖ ἐλευθέρᾳ ἀπὸ τῆς ἐπιδράσεως πάσης αἰτίας (*causa sui*) λέγων περὶ αὐτοῦ ὅτι εἶνε: «τόσον παράλογον ὥστε δυσκόλως δύναται τις νὰ ἐννοήσῃ πῶς εἶνε δυνατόν καὶ νὰ σκεφθῇ τις αὐτὸ ἢ μετὰ τινὰ σκέψιν νὰ ἐμμείνῃ εἰς αὐτό». Μεθ' ὃ ἐξετάζει τὴν δευτέραν, τὴν μετριωτέραν μορφήν τοῦ *Indeterminismus*, ἣν ὀνομάζει καὶ *σχετικὸν Indeterminismus*, πρὸς καθορισμὸν τῆς ἐννοίας τοῦ ὁποίου παραθέτει καὶ ἐξηγεῖται χωρία τῶν ὁπαδῶν αὐτοῦ *Birkmeyer* καὶ *Binding* ἐξ ὧν συνάγεται ἡ καὶ ἀνωτέρω παρ' ἐμοῦ ἐκτεθεισα ἔννοια, δυναμένη νὰ συνοψισθῇ ὡς ἑξῆς: «Τὰ αἷτια κινουσι ἐκάστοτε τὴν βούλησιν ἡμῶν πρὸς ἐνέργειαν, ἀλλὰ δὲν παράγουσι τὰς ἀποφάσεις ἡμῶν. Ἀνωτέρα τῆς ἐπιδράσεως παντὸς αἰτίου εἶνε ἡ κυρίαρχος βούλησις ἣτις παράγει αὐτὴ ἑαυτήν. – *Verursachen kann den Willen nur er selbst*». Κρίνων δὲ τὴν θεωρίαν ταύτην οὐδεμίαν ἀνευρίσκει οὐσιαστικὴν διαφορὰν πρὸς τὴν παλαιωτέραν θεωρίαν τοῦ ἀπολύτου *Indeterminismus* τὴν ὁποίαν ὡς πάντῃ παράλογον χαρακτηρίζει ἀνωτέρω. Καὶ πρὸς πλήρη κατανόησιν τῆς ἐλλείψεως πάσης διαφορᾶς μεταχειρίζεται τὴν ἑξῆς ὠραίαν εἰκόνα: «Κατὰ τὸν οὕτω καλούμενον ἀπόλυτον *Indeterminismus*, ἡ βούλησις θὰ ὁμοιάζε πρὸς ζυγὸν ἄνευ οὐδενὸς βάρους, ἐν ἰσορροπίᾳ ἐντροσκόμενον, τοῦ ὁποίου αἱ μὴ βεβαρυνόμεναι πλάστιγγες δύνανται ἀφ' ἑαυτῶν νὰ πίπτωσι καὶ νὰ ὑψῶνται κατὰ τὸν σχετικὸν *Indeterminismus*, ὁμοῦ, ὁ ζυγὸς θὰ ἦτο βεβαρυνμένος, ἰδέαι (*vorstellungen*) καὶ συναισθη-

ματα θά ἠδύναντο νὰ εὐρίσκονται ἐπὶ τῶν πλαστίγγων ἀλλ' ὁ ζυγὸς θά εἶχε τὴν δύναμιν ἐν ἑαυτῷ τὴν μᾶλλον βεβαρυμένην πλάστιγγα νὰ ἀνυψώσῃ καὶ τὴν ἥττον βεβαρυμένην νὰ καταβιβάσῃ. Τὸ ἐν εἶνε τόσῳ ἀκατανόητον καὶ ἀσύλληπτον ὡς καὶ τὸ ἕτερον». ¹ Καὶ ἐκ τῆς ὅλης ἀναπτύξεώς του φθάνει εἰς τὸ πόρισμα ὅτι: *μέση θεωρία μεταξὺ Determinismus καὶ Indeterminismus δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ, διότι αἱ θεωρίαι αὗται εἰσὶ φύσει ἀντίθετοι πρὸς ἀλλήλας.* Δὲν μένει ἐπομένως, λέγει, παρὰ μία ἐκλογή. Ἡ θὰ δεχθῆ τις ὡς ὀρθὴν τὴν θεωρίαν τοῦ liberum arbitrium indifferentiæ (τοῦ ἀπολύτου Indeterminismus) ἢ τὴν θεωρίαν τοῦ Determinismus. ²

Μεθ' οὗ, ἐν ἑτέρῳ κεφαλαίῳ, ἀναπτύσσει θαυμασιῶς καὶ ὑπερσπίζει τὴν θεωρίαν τοῦ Determinismus ἀναλύων τὴν ἔννοιαν τοῦ νόμου τῆς αἰτιότητος. Καί, ὅμως, αὐτὸν τοῦτον τὸν Træger ὅστις, ὡς ἐκ τῶν ἀνωτέρω λόγων του φανερῶς ἀποδεικνύεται, μετὰ τόσης δυνάμεως ἀποκρούει πάντα συμβιβασμὸν μεταξὺ τῶν δύο ἀντιθέτων θεωριῶν, ὅστις τὸν *σχετικὸν* Indeterminismus χαρακτηρίζει ὡς ἀκατανόητον παραλογισμὸν ἐξ ἴσου πρὸς τὸν ἀπόλυτον, καὶ ὅστις διὰ τοῦ ἔργου του, εἴπερ τις καὶ ἄλλος, κατέστησεν ἡλίον φαινοτέραν τὴν ἀλήθειαν τοῦ Determinismus ὁ κ. Β. κατατάσσει μεταξὺ τῶν ἀμφιταλαντευομένων (!), ὡς λέγει, μεταξὺ τῶν δύο ἀντιθέτων θεωριῶν καὶ ἀποδεχομένων «ἐλευθερίαν μετ' ἀνάγκης μεμιγμένην» (!), καὶ ἐν τῇ αὐτῇ σειρᾷ μὲ τὸν Birkmeyer καὶ τὸν Binding τῶν ὁποίων τὰς γνώμας παραθέτων ὁ συγγραφεὺς οὗτος σθεναρῶς ἀποκρούει καὶ ἀποδεικνύει ἐντελῶς παραλόγους!

Ἐκ τοῦ δείγματος τούτου πᾶς τις δύναται νὰ κρίνῃ ποίαν ὑπέστησαν παραμόρφωσιν καὶ αἱ γνώμαι τῶν ἄλλων συγγραφέων, ἐκ τῆς παρατάξεως τῶν ὁποίων ἀποδεικνύεται μόνον ὅτι ὁ κ. Β. γνωρίζει καὶ ἀναγράφει ἀκριβῶς τὰ ὀνόματα τούτων, δι' ὃ καὶ δὲν ἐδίστασε ν' ἀποδώσῃ εἰς ἐμὲ ἄγνοιαν καὶ αὐτῶν, διότι ὁ στοιχειοθέτης μετέβαλε τὸ ὄνομα τοῦ Hobbes ³ εἰς Hobej, προσέθηκεν ἐν b εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Krafft - Ebjng καὶ ἀφῆρεσεν ἐν f ἀπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Wulffen! ⁴

¹) Ἰδε Wille, Determinismus, Strafe v. D' Lud. Træger σ. 67.

²) Αὐτόθι σ. 69.

³) Καὶ τὸν συγγραφεῖα τοῦτον ἓνα τῶν ἀντιπροσώπων τῆς ἐν Ἀγγλίᾳ τῷ πρῶτον ἐμφανισθείσης ἐμπειρικῆς φιλοσοφίας καὶ γνησιώτατον Deterministe ὁ κ. Β. κατατάσσει μεταξὺ τῶν ἀμφιταλαντευομένων!

⁴) Τοῦ συγγραφέως τούτου γράφει μὲν τὸ ὄνομα μὲ δύο f ὁ κ. Β. παραμορφώνει, ὅμως, οἰκτρῶς τὴν ἔννοιαν τῆς παρατιθεμένης περιοχῆς συνάγον ζκ ταύτης ὅτι καὶ οὗτος «ἀμφιταλαντεύεται μεταξὺ Determinismus καὶ Inde-

Τὸ δεύτερον πλημμέλημά μου εἶνε ὅτι κακῶς λέγω ὅτι τὸ ζήτημα τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως εἶνε *ψυχολογικὸν ἐνῶ* εἶνε «*μεταφυσικόν*» (!).

Ἴδου αἱ σχετικαὶ περικοπαὶ τῆς ἀναπτύξεώς μου: Ἐν σ. 149¹ λέγω «*Ἀφ' ἐνὸς ἢ θεωρητικῆς φιλοσοφίας διὰ τῶν ἐξοχωτέρων ἀντιπροσώπων αὐτῆς κατέδειξε τὸ ἀσυμβίβαστον αὐτοῦ (τοῦ δόγματος τῆς ἐλευθέρας βουλήσεως) πρὸς τὰς θεμελιώδεις τῆς ἀνθρωπίνης νοήσεως ἀρχὰς καὶ τῆς κοινῆς πείρας τὰ πορίσματα. Ἐξ ἑτέρου δὲ ἢ ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις εἰς εἰδικὴν ἐπιστήμην ἀναχθεῖσα ψυχολογία διὰ τῆς θετικῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεῦνης διαφωτίσασα τὸν ὄργανισμὸν τῶν ψυχικῶν ἐν γένει τοῦ ἀνθρώπου λειτουργιῶν ἐκύρωσε τῆς θεωρητικῆς φιλοσοφίας τὰ διδάγματα*». Καὶ ἐν σ. 160² «*Εἰς τὸ πόρισμα τοῦτο, ὅπερ παρέχει ἡμῖν ἢ κοινὴ λογικὴ καὶ ἢ κοινὴ αὐτοπαρατήρησις, ἐπιθέτει τὴν σφραγίδα τοῦ κύρους αὐτῆς ἢ εἰδικὴ ἐπιστήμη, ἢ ψυχολογία, ὡς αὕτη διεμορφώθη ἐν τοῖς τελευταίοις χρόνοις ἀποσπασθεῖσα ἀπὸ τοῦ κύκλου τῆς φιλοσοφίας ἐν ᾧ πρότερον περιελαμβάνετο*». Καὶ κατόπιν ἐκθέτω τίνι τρόπῳ ἢ ψυχολογία ἐκύρωσε τῆς φιλοσοφίας τὰ διδάγματα (σ. 160 καὶ ἐπέκ.).

Ἐκ τούτων καταφαίνεται ὅτι οὐδαμῶς ἐγὼ χαρακτηρίζω τὸ ζήτημα τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως ὡς καθαρῶς *ψυχολογικόν* δηλ. ὡς ἀνήκον ἰποκλειστικῶς εἰς τὴν ἔρευναν τῆς ψυχολογίας. Ἀναντίρρητον, ὅμως, εἶνε ὅτι καὶ ἢ θεωρητικὴ φιλοσοφία, ἐν τῇ λύσει αὐτοῦ στηρίζεται ἐπὶ τῆς *πείρας*, τῆς ἀπορροεούσης, ὡς λέγω: «*ἐκ τῆς κοινῆς λογικῆς καὶ τῆς κοινῆς αὐτοπαρατηρήσεως*» (οὐχὶ ἐκ τῆς *μεταφυσικῆς* ὡς φαίνεται δεχόμενος ὁ κ. Β.). Δι' ὃ καὶ ὁ Træger ὁμιλῶν περὶ τοῦ δόγματος τῆς ἐλευθέρας βουλήσεως λέγει: «*Τὸ πᾶν γλευάζει τὴν τοιαύτην ἀντίληψιν. Βῆμα πρὸς βῆμα ἢ πείρα διδάσκει ἡμᾶς περὶ τοῦ ἐναντίου. Τόσον ἢ πρακτικὴ μας δρᾶσις, ὡς καὶ ἢ θεωρητικὴ μας*

terminismus! Ἐνῶ ὁ Wulffen ὁμιλῶν ἐν τῇ περικοπῇ ταύτῃ περὶ τῆς διατάξεως τῆς § 51 τοῦ Γερμαν. ποιν. κώδικος τοῦτο καὶ μόνον λέγει: ὅτι αὕτη δὲν χροῖζει μεταρρυθμίσεως διότι ἢ ἐν αὐτῇ ἀπαιτουμένη ὡς στοιχείον τοῦ καταλογισμοῦ «*freie Willensbestimmung*», δύναται νὰ ληφθῇ ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τοῦ Determinismus (οὐχὶ τοῦ *μετριοτέρου*, ἢν λέξιν παρενθῆτε ὁ κ. Β. μὴ ὑπάρχουσαν ἐν τῇ φράσει τοῦ συγγραφέως). Ἐλευθερία δὲ τῆς βουλήσεως ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τοῦ Determinismus εἶνε ἢ ἀνωτέρω ἐκτεθεῖσα «*ψυχολογικὴ*» ἢ «*πρακτικὴ*» ἐλευθερία, τοὔτεστιν ἢ ἐπὶ τοῦ νόμου τῆς αἰτιότητος βασιζομένη, ἣτις, ὡς εἴρηται, διαφέρει ἐντελῶς ἀπὸ τῆς *μετριοτέρας* ἐλευθερίας τοῦ Indeterminismus. (Ἴδε ἄνωτ. σ. 179 - 180).

¹) Σύστημα Ἑλλην. ποιν. δικαίου.

²) Αὐτόθι.

κρίσις περὶ τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων ἔρχεται εἰς σύγκρουσιν πρὸς τὴν θεωρίαν ταύτην».¹

Τρίτον πλημμέλημά μου εἶνε ὅτι ἐν τῇ ἀναπτύξει ἦν ποιοῦμαι τοῦ νόμου τῆς αἰτιότητος δὲν διασαφηνίζω τὸ ζήτημα τῆς σχέσεως τῶν αἰτίων καὶ τοῦ χαρακτῆρος ἐν τῇ παραγωγῇ τῆς βουλήσεως, ὅπερ, λέγει, δὲν ἐλθῆθῃ εἰσέτι ἐν τῇ επιστήμῃ, καίτοι ὁμολογεῖ ὅτι: «οἱ ἐπιφανέστατοι τῶν φιλοσόφων εἰς τὸν χαρακτῆρα προσνέμουσι τὴν ἐπικράτησιν».

Ἀπήνησα καὶ ἀναγκάζομαι νὰ ἐπαναλάβω εὐρύτερον ὅτι ἐκ τῆς ἀναπτύξεώς μου σαφέστατα καταδεικνύεται τίς ἡ σχέσις τῶν αἰτίων πρὸς τὸν ἀτομικὸν χαρακτῆρα καὶ ποία ἡ ἐπίδρασις ἑκατέρου τῶν παραγόντων τούτων ἐν τῇ παραγωγῇ τῆς βουλήσεως. Ποία ἡ ἐπίδρασις τῶν αἰτίων ἐπὶ τῆς βουλήσεως ἀναπτύσσω ἐν ταῖς σ. 46-50 (α' ἐκδ.) καὶ σ. 150-154 (β' ἐκδ.). Μεθ' ὃ ἐρχόμενος εἰς τὴν ἐπίδρασιν τοῦ χαρακτῆρος λέγω τὰ ἑξῆς: «Καὶ ἡ ἀπλουστερα παρατήρησις ἐπὶ τοῦ ὕλικου κόσμου δεικνύει ὅτι οὐδεμία αἰτία παράγει τὸ ἀποτέλεσμά της μόνη καὶ ἀφ' ἑαυτῆς. Ἀπαραίτητον εἶνε ἵνα αὕτη προσπέση καὶ ἀσκήση τὴν ἐνέργειαν αὐτῆς ἐπὶ τινος ὕλης, ἐπὶ τινος ἀντικειμένου τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου, ἢ ἐκ τῆς ἐνεργείας δὲ ταύτης παραγομένη μεταβολὴ ἐπὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου, τούτέστι τὸ **ἀποτέλεσμα** εἶνε πάντοτε καὶ δὲν δύναται εἶμὴ νὰ ἦ σύμφωνον πρὸς τὴν φύσιν αὐτοῦ. Διὰ τοῦτο δὲ ἡ αὕτη αἰτία ἐπὶ διαφόρων ἐνεργοῦσα ἀντικειμένων διάφορον παράγει ἀποτέλεσμα ἀναλόγως τῆς ἰδιαζούσης φύσεως ἑκάστου τούτων. Ὡς λ. γ. ἡ θερμότης μαλακύνει τὸν κηρόν, τὸναντίον δ' ἀποσκληρύνει τὴν ἄργιλλον. Οὕτως ἑκάστη μεταβολὴ εἶνε τὸ ἀποτέλεσμα δύο παραγόντων, ἐνὸς ἐξωτερικοῦ τῆς αἰτίας, καὶ ἐνὸς ἐσωτερικοῦ ἐγκειμένου ἐν τῇ φύσει τοῦ ἀντικειμένου ἕφ' οὗ αὕτη ἐνεργεῖ.

»Τοῦτ' αὐτὸ συμβαίνει καὶ ἐν τῇ ψυχικῇ αἰτιότητι. Τὰ ἐπὶ τῆς ἀνθρωπίνης βουλήσεως προσπίπτοντα καὶ διεγείροντα αὐτὴν αἴτια, αὐτὰ καὶ μόνα δὲν δύνανται νὰ παραγάγωσι τὸ ἀποτέλεσμα πρὸς ὃ τείνουσι. Δέον νὰ εὗρωσιν ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ ἀτόμου τὸ κατάλληλον ἔδαφος. Ἐκ τῆς ψυχικῆς ἰδιοσυγκρασίας τοῦ ἀτόμου, **ἦτοι τοῦ καλουμένου ἀτομικοῦ χαρακτῆρος ἐξαρτᾶται τὸ εἶδος καὶ ἡ δύναμις τῆς ἐπιδράσεως αὐτῶν**».

Ποῦ ὑπάρχει ἀσάφεια ἐν τούτοις;! Ἄλλ' ὁ κ. Β. λαμβάνων μεμονωμένον καὶ παρερμηνεύων τελείως ἐν χωρίον ἐν ᾧ ὁμιλῶν περὶ τῆς φυσικῆς ἀλληλουχίας τῶν αἰτίων καὶ τοῦ ἀποτελέσματος λέγω: «ὅτι

¹) Αὐτόθι σ. 60.

ἐκ τῆς ὑπάρξεως τῶν αἰτίων φυσικῶς καὶ ἀβιάστως ἀλλ' ἀφ' ἑτέρου ἀναγκάως καὶ ἀνελλιπῶς ἐπακολουθεῖ ὡς ἀποτέλεσμα ἢ βούλησις» ἀποδίδει εἰς αὐτὸ τὴν ἔννοιαν ὅτι δι' αὐτοῦ ἀποκρούω τὴν ἐπίδρασιν τοῦ χαρακτηῆρος ἐν τῇ παραγωγῇ τῆς βουλήσεως, μηδαμῶς λαμβάνων ὑπ' ὄψει τὴν ἀνωτέρω ἀνάπτυξίν μου ἐν ἣ ῥητῶς καὶ κατηγορηματικῶς λέγω ὅτι ὁ χαρακτηῆρ εἶνε «τὸ ἔδαφος ἐφ' οὗ ἐπιδρῶσι τὰ αἴτια» καὶ ὅτι ἡ ἐπίδρασις αὐτῶν ἐξαρτάται ἐκ τῆς φύσεως τοῦ ἔδαφους τούτου. Ποία δὲ ἡ ἔννοια τοῦ ἀνωτέρω χωρίου ἐξηγήσα εἰς τὸν κ. Β. ἐν τῇ πρώτῃ ἀπαντήσει μου¹ καὶ ἐξηγῶ καὶ εὐρύτερον ἀνωτέρω (σ. 178).

'Ἄλλ' ἐν σχέσει πρὸς τὸν νόμον τῆς αἰτιότητος μοὶ ἀποδίδει καὶ ἕτερον πλημμέλημα² ὅτι λέγω: «τὰ ψυχικὰ αἴτια ἴσα πρὸς τὰ αἴτια τὰ φυσικὰ». Πού ἀνεῦρε τὴν τοιαύτην ἐξίσωσιν ἀγνοῶ. Διότι τοῦναγτίον ἐν σ. 48 (α' ἔκδ.) 152 (β' ἔκδ.) ἀναγράφω ῥητῶς τὰς διαφορὰς αἰτινες ὑφίστανται μεταξύ τῶν ἔλικῶν καὶ τῶν ψυχικῶν αἰτίων κατὰ τε τὴν σύστασιν καὶ τὸν τρόπον τῆς ἐπιδράσεως αὐτῶν.

Τὸ τέταρτον ἐκ τῆς σειρᾶς ταύτης τῶν πλημμελημάτων μου ἀνεῦρεν ὁ κ. Β. ἐν τῇ πρώτῃ κριτικῇ του¹ ἐν τούτῳ: ὅτι ἀσαφῶς καθορίζω «τὴν σχέσηιν τοῦ λόγου πρὸς τὴν ψυχολογικὴν ἐλευθερίαν», ὑπὸ τὸν γριφώδη τοῦτον τίτλον περιλαμβάνων, ἄνευ οὐδεμιᾶς λογικῆς συνοχῆς, δύο ζητήματα α') τὸ ζήτημα τοῦ συμβιβαστοῦ τῆς εὐθύνης τοῦ ἀνθρώπου διὰ τὰς πράξεις του μετὰ τῆς ιδέας ὅτι καὶ «ὁ ἀτομικὸς χαρακτηῆρ εἶνε τὸ προῖόν σειρᾶς αἰτιῶν» καὶ β') τὸ ζήτημα τῆς ἐπιρροῆς ἣν ἔχει ἡ κανονικὴ λειτουργία τῶν διανοητικῶν δυνάμεων ἐπὶ τῆς «ψυχολογικῆς» ἐλευθερίας τῆς ὑπὸ τοῦ Determinismus παραδεγμένης. Τὰ δύο ταῦτα ζητήματα χωρίζει ἐν τῇ «δευτερολογία» του καὶ τὸ μὲν πρῶτον ὀνομάζει «σχέσιν τοῦ χαρακτηῆρος πρὸς τὴν ψυχολογικὴν ἐλευθερίαν» τὸ δὲ δεύτερον «σχέσιν τοῦ λόγου πρὸς τὴν ψυχολογικὴν ἐλευθερίαν».

Καὶ περὶ μὲν τοῦ πρώτου ζητήματος λέγει τὰ ἐξῆς: «Συμφωνεῖ, ὁ κ. Ἡ. τοῖς διδάσκουσιν ὅτι ἐπειδὴ ὁ χαρακτηῆρ εἶνε τῆς κληρονομικότητος προῖόν καὶ τοῦ περιβάλλοντος τοῦ τε φυσικοῦ καὶ τοῦ κοινωνικοῦ **πρυτανεύει ἐν τῷ βίῳ ἀπηνῆς τις εἰμαρμένη, μεταφυσικὴ τις ἀνάγκη**, ὡς ἐν τῇ φύσει καθόλου, ὀρθῶς. Ἄλλὰ δὲν θὰ εἶχεν ἀνάγκην διασαφήσεως τὸ λεγόμενον ὅτι ἐκ τῆς ἐπικρατήσεως τῆς μεταφυσικῆς ἀνάγκης δὲν ἐπεται ὅτι καὶ αὐτὸς (ὁ ἄνθρωπος) δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἡ αἰτία τῶν γεγονότων ἐκεῖνων ἅτινα ἀπὸ τῆς βουλήσεως καὶ τῆς ἐνεργείας αὐτοῦ ἀπέρρευσαν;»

¹) Ἐπιστημον. ἐπετηρ. 1917 σ. 286.

Ἀπέναντι τῆς τοιαύτης παρατηρήσεως εὐρεθεῖς, κατὰ πρῶτον λόγον ἐξέφρασα τὴν ἐκκληζίν μου διότι ὁ κ. Β. μοὶ ἀποδίδει ἰδέας ὡς οὐδέποτε διανοήθη, πολλῶ δὲ μᾶλλον δὲν ἐξέφρασα. Διότι οὐδέποτε οὐδαμῶς ἐγὼ εἶπον ὅτι *πρυτανεύει ἐν τῷ βίῳ ἀπηνῆς τις εἰμαρμένη, μεταφυσικὴ τις ἀνάγκη*. Συνελπῶς ἐζήτησα νὰ μοὶ ἐξηγήσῃ τί ἔννοεῖ διὰ τούτων. Ἀπαντῶν δὲ ὁ κ. Β. ἐν τῇ «δευτερολογία» του (σ. 29) εὐρίσκει τὴν ἀπορίαν μου *παράδοξον καὶ ἄτοπον, περιφανῶς* μάλιστα (κατὰ τὴν εἰθισμένην φράσιν του), καὶ μὲ διδάσκει ὅτι ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ «*μεταφυσικὴ ἀνάγκη, μεταφυσικὸς Determinismus*» λέγεται ἡ ἰδέα «ὅτι ὁ χαρακτήρ εἶνε προϊὼν σειρᾶς ὅλης διαδοχικῶν αἰτιῶν». Ὁμολογῶ ὅτι εἰς οὐδὲν ἐκ τῶν φιλοσοφικῶν συγγραμμάτων ὅσα ἐγὼ ἀνέγνωσα εὗρον νὰ ἀποδίδηται διὰ τοιούτου τινὸς ὄρου ἡ ἔννοια ὅτι ὁ ἀτομικὸς χαρακτήρ ἐκάστον ἀνθρώπου παράγεται ἐκ σειρᾶς αἰτιῶν (φυσικῆς ἰδιοσυγκρασίας, ἀνατροφῆς κλπ.). Ἄλλως τε δ' εἶνε καὶ ἐντελῶς ἀκατανόητον πῶς εἶνε δυνατὸν ν' ἀποκαλεῖται *ἀνάγκη* καὶ μάλιστα *μεταφυσικὴ* ἢ *Determinismus* καὶ μάλιστα *μεταφυσικὸς* ἡ τοιαύτη περὶ τῆς διαπλάσεως τοῦ χαρακτήρος ἰδέα, ἀφοῦ δὲν ἀπορρεῖ ἐκ τῆς μεταφυσικῆς ἀλλ' ἐκ τῆς θειτικῆς πείρας καὶ παρατηρήσεως.

Καθ' ὅσον δ' ἀφορᾷ τὴν *ἀπηνῆ εἰμαρμένην* ἀπαντῶν μοὶ λέγει ὅτι «*τὸ κατ' ἀκολουθίαν αἰτίων γίνεσθαι ὑπὸ τῶν Στωϊκῶν* ἐκλήθη *εἰμαρμένη* καὶ ἡ εἰμαρμένη χαρακτηρίζεται κατὰ τινὰ συνήθη *προσωποποιῶν ἀπηνῆς*». Ἐνταῦθα ἐκδηλοῦται πλέον φανερῶς ἡ ἐπιθυμία τοῦ κ. Β. νὰ μὲ κατατάξῃ, ἔστω καὶ ἀναγκαστικῶς, εἰς τοὺς Στωϊκοὺς (!). Ἄλλ' ἔννοεῖται ὅτι οὐδεμίαν ἔχω διάθεσιν νὰ ἀποδεχθῶ τὴν τοιαύτην κατατάξιν μου, διότι τὰ φιλοσοφικὰ δόγματα τῶν Στωϊκῶν, τὰ τόσον ἄλλως τε μεταφυσικὰ καὶ συγχευμένα καὶ ἀντιφατικά, ὡς βεβαιούσιν οἱ ἐγκύψαντες εἰς τὴν μελέτην αὐτῶν¹ οὐδαμῶς δύνανται νὰ ἐξομοιωθῶσι πρὸς τὴν τόσον σαφῆ καὶ θειτικὴν θεωρίαν τοῦ *Determinismus*, ὡς αὕτη ἀνεπτύχθη ἐν τῇ νεωτέρᾳ φιλοσοφίᾳ καὶ ἐπιστήμῃ.² Συνελπῶς οὐδαμοῦ ὠμίλησα περὶ *εἰμαρμένης* οὐδ' *ἀπηνῆς* οὐδὲ μὴ *ἀπηνῆς*.

¹) Ἴδε λ. γ. Χρ. Ἀνδρούτζου. Κριτικὴ τῶν θεμελιωδῶν δοξῶν τῆς Στωϊκῆς φιλοσοφίας, 1909.

²) Ἴδιως δὲ περὶ τοῦ ζητήματος τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως ὅπως ἀντιφατικὰ ἐδίδαξαν δόγματα οἱ Στωϊκοὶ δεχόμενοι ἀφ' ἑνὸς μὲν ὅτι «*αἱ πράξεις τοῦ ἀνθρώπου εἶνε προϊὼν ἀναγκαῖον τοῦ κοινοῦ λόγου τοῦ διὰ πάντων δῆκοντος*» ἀφ' ἑτέρου δὲ ὅτι «*αἱ ἀνθρώπιναί πράξεις εἶνε προϊὼν τῆς ἐλευθέρας βουλήσεως συμφωνούσης ἢ μὴ τῷ κοινῷ λόγῳ*». (Ἴδε Χ. Ἀνδρούτζου αὐτόθι σ. 24. Ἴδε Windelband αὐτόθι σ. 165). — Ἄλλ' ὁ κ. Β. εἶνε συνεπῆς οὐδεμίαν εὐρίσκων ἐν τούτοις ἀντίφασιν καὶ ἐξομοιῶν τὴν θεωρίαν τῶν Στωϊκῶν πρὸς τὴν θεωρίαν

Ἄλλ' ἀνεξαρτήτως τοῦ τοιούτου παραδόξου χαρακτηρισμοῦ τῶν ιδεῶν μου ὁ κ. Β. ἐν τῇ πρώτῃ κριτικῇ του μοι ἀπέδωκεν ἀσάφειαν ἐν τῷ ζητήματι τούτῳ, ἐν δὲ τῇ δευτερολογίᾳ του μὲ κατηγορεῖ ὅτι οὐδεμίαν περὶ αὐτοῦ διατυπῶ γνώμην ἐνῶ τοῦτο εἶνε «*αὐτόχρομα cuxa τῆς ἐπιστήμης*».

Πρὸς ἀπόδειξιν ὅτι ἡ ἀσάφεια ἔγκειται μόνον ἐν τῇ ἀντιλήψει τοῦ κ. Β. καὶ ὅτι σαφῆ καὶ κατηγορηματικὴν ἐξέφρασα γνώμην ἀναγκάζομαι νὰ θέσω πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν τῶν ἀναγλωστῶν μου πᾶν ὅτι γράφω ἐν τῷ βιβλίῳ μου περὶ τοῦ ζητήματος τούτου.

Ἐξετάζων ἐν τῷ δευτέρῳ μέρει τῆς ἀναπτύξεώς μου¹ τὸ ζήτημα ἂν ἀληθεύῃ τὸ παρὰ τῶν Indeterministes λεγόμενον ὅτι ἐκλείπουσης τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως συνεκλείπει καὶ πᾶσα βᾶσις τῆς εὐθύνης τοῦ ἀνθρώπου διὰ τὰς πράξεις του, καὶ πολεμῶν τὴν ἰδέαν ταύτην ἀναπτύσσω, κατὰ πρῶτον λόγον, ποία εἶνε ἡ ἔννοια τῆς εὐθύνης, οἷα ἐμορφώθη ἐν τῷ κοινωνικῷ βίῳ λέγω δ' ὅτι αὕτη ἔγκειται ἐν τῇ κρίσει ὅτι ὠρισμένη πράξις ἀπέρρευσεν οὐ μόνον ἀπὸ τῆς φυσικῆς ἐνεργείας ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τῆς βουλήσεως τοῦ πράξαντος, ὅτι αὐτὸς εἶνε ὁ αἴτιος αὐτῆς. Ἐκ τούτου δὲ φέρομαι εἰς τὸ πόρισμα ὅτι ἡ ἔννοια αὕτη οὐ μόνον οὐδαμῶς ἀντιβαίνει, ἀλλὰ τοῦναντίον καὶ συνάδει τελείως πρὸς τὴν ἐπιστημονικὴν ἀλήθειαν περὶ τοῦ τρόπου τῆς λειτουργίας τῆς ἀνθρωπίνης βουλήσεως. Διότι κατ' αὐτὴν μεταξὺ τῶν δύο παραγόντων τῆς βουλήσεως ὁ δίδων τὴν ὀριστικὴν εἰς αὐτὴν κατεύθυνσιν εἶνε ὁ *ατομικὸς χαρακτήρ* τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ψυχικὴ αὐτοῦ προσωπικότης, τὸ ψυχικὸν αὐτοῦ «*ἐγώ*». Ἐξ οὗ ἔπεται ὅτι πᾶσα πράξις τοῦ ἀνθρώπου εἶνε πράξις αὐτοῦ τοῦ «*ἐγὼ του*», αὐτὸς εἶνε ὁ αἴτιος αὐτῆς, καὶ συνεπῶς εἰς αὐτὸν εἶνε ἀποδοτέα, αὐτός, τοὔτεστι, φέρει τὴν εὐθύνην αὐτῆς.

Ἄλλ' εἰς ταῦτα, λέγω, ἀντιτάσσεται τὸ ἐπιχείρημα ὅτι καὶ «ὁ χαρακτήρ τοῦ ἀνθρώπου οὐδὲν ἄλλο εἶνε εἰμὴ τὸ ἀναγκαῖον ἀποτέλεσμα, τὸ προῖον ἄλλων αἰτιῶν», καὶ συνεπῶς ὅτι ἀφοῦ ὁ ἀνθρώπος εἶνε ἠναγκασμένος νὰ ἀποφασίζῃ συμφώνως πρὸς τὸν χαρακτήρα του, ἡ διάπλασις τοῦ ὁποίου δὲν εἶνε ἰδικόν του ἔργον, ἀλλ' ἀποτέλεσμα ἄλλων αἰτιῶν, δὲν δύναται οὗτος νὰ θεωρηθῆ ὡς ὁ αἴτιος τῶν πράξεών του.

τοῦ Determinismus, καθόσον, ὡς ἀνωτέρω εἵπομεν, φρονεῖ ὅτι οἱ πλείστοι τῶν φιλοσόφων καὶ αὐτοὶ οἱ γνησιώτατοι Deterministes ἀμφιταλαντεύονται μεταξὺ Determinismus καὶ Indeterminismus! Εἶνε καὶ τοῦτο ἀποτέλεσμα τῆς συγχύσεως ἐν ἧ διατελεῖ.

¹) Ἴδε σύστημα α' ἔκδ. σ. 59 - 62, β' ἔκδ. σ. 166 - 168.

Καὶ τὸ ἐπιχείρημα τοῦτο ἀποκρούω ὡς ἐξῆς: « Ἄλλ' ἢ τοιαύτη λογικὴ ἐρείδεται ἐπὶ σφαλερᾶς ἐρμηνείας τῆς ἐννοίας τῆς αἰτιότητος, οἷα ὑποπίπτει ὑπὸ τὴν ἀνθρωπίνην ἀντίληψιν. Λέγοντες ὅτι γεγονός τι εἶνε ἢ αἰτία ἄλλου γεγονότος ἐννοοῦμεν ὅτι τοῦτο παρήχθη ἀμέσως καὶ ἀναγκαίως ἐξ ἐκείνου, οὐδαμῶς δ' ἐν τῇ σκέψει ἡμῶν ὁ σύνδεσμος οὗτος διακόπτεται, διότι καὶ τὸ ὡς αἰτία χαρακτηριζόμενον γεγονός εἶνε τὸ ἀποτέλεσμα ἄλλου γεγονότος, ἴητοι ἔχει τὴν αἰτίαν αὐτοῦ. Ἄν τοῖναντίον θελήσωμεν ἐκεῖνο μόνον τὸ γεγονός νὰ χαρακτηρίσωμεν ὡς αἰτίαν ὅπερ αὐτὸ δὲν ἔχει αἰτίαν, οὐδέποτε θὰ δυνηθῶμεν τοῦτο. Διότι δέον ν' ἀναδράμωμεν εἰς τὸ ἄπειρον, ἵν' ἀνεύρωμεν μίαν **πρώτην αἰτίαν**, ὅπερ ἐξέρχεται τῶν ὁρίων τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, διότι ἐφ' ὅσον τὸ πνεῦμα ἡμῶν δύναται νὰ χωρήσῃ, εὐρίσκομεν ὅτι πᾶν γεγονός ὅπερ εἶνε ἢ αἰτία ἄλλου γεγονότος εἶνε σύναμα καὶ **ἀποτέλεσμα** μιᾶς αἰτίας. Καὶ συνεπῶς ἡ ἐννοία τῆς αἰτιότητος μόνον ὑπὸ τὴν ἀνωτέρω μορφήν εἶνε προσιτὴ τῷ πνεύματι ἡμῶν.

Ἄληθῶς ἕκαστος ἀνθρώπος, κατὰ τε τὴν φυσικὴν καὶ ψυχικὴν αὐτοῦ προσωπικότητα εἶνε τὸ ἀποτέλεσμα, τὸ προϊὸν σειρᾶς ὅλης διαδοχικῶν αἰτιῶν, ὧν ἡ ἀναζήτησις δύναται νὰ χωρήσῃ ἐπ' ἄπειρον. Ἄλλ' ἐκ τούτου δὲν ἐπεται ὅτι καὶ αὐτὸς δὲν δύναται νὰ θεωρηθῆ ὡς ἡ αἰτία τῶν γεγονότων ἐκείνων ἅτινα ἀπὸ τῆς βουλήσεως καὶ τῆς ἐνεργείας αὐτοῦ ἀπέρρευσαν».

Ἐξ ὅλης τῆς ἀναπτύξεως ταύτης ὁ κ. Β. παραλείπων πάντα τὰ ἄλλα, λαμβάνει τὰς τρεῖς τελευταίας γραμμὰς αἵτινες ἀποτελοῦσι τὸ συμπέρασμα αὐτῆς καὶ ἐπὶ τῇ βάσει τούτων μοὶ ἀποδίδει ἀσάφειαν ἔτι δὲ πλέον καὶ παντελῆ ἔλλειψιν γνώμης! Ἄλλ' ἄς μοὶ ἐπιτρέψῃ νὰ τὸν ἐρωτήσω καὶ πάλιν ποία εἶνε ἡ ἰδική του γνώμη;

Ἐπὶ δὲ τοῦ δευτέρου ζητήματος ὅπερ, ὡς εἴρηται, ἐν τῇ δευτερολογίᾳ του ὀνομάζει «σχέσιν τοῦ λόγου πρὸς τὴν ψυχολογικὴν ἐλευθερίαν» λέγει τὰ ἐξῆς: «Δὲν θὰ ἦτο μᾶλλον προσῆκον εὐθὺς ἐνταῦθα νὰ δηλώσῃ ὁ συγγραφεὺς ὅτι τὴν ἐλευθερίαν ὀφείλομεν νὰ ἀναζητῶμεν παρὰ μόνοις τοῖς ἀρτίαν ὀργανικὴν καταβολὴν κεκτημένοις καὶ ἀδιατάρακτον ἔχουσι τὴν συνείδησιν, οὐχὶ δὲ παρὰ τοῖς ἀνωμάλως ἔχουσι καὶ τεταραγμένοις τὴν ψυχὴν, οἷοι οἱ φρενοπαθεῖς... κλπ. Δὲν ἔπρεπε δὲ καὶ τοῦτο σαφέστερον νὰ λεχθῆ ὅτι ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος ἐλευθερία ἐκδηλοῦται κατὰ μικρὸν, προϊούσης τῆς ἡλικίας τοῦ ὑγιῶς ἔχοντος ἀνθρώπου...; κλπ.» Ἄλλ' οἶονεὶ ὡς συμπέρασμα τῶν ἀνωτέρω ἐπάγεται «ἐδιδάχθη τὸ πάλαι, διδάσκεται δὲ καὶ νῦν ὅτι κρητὶς τῆς ψυχολογικῆς ἐλευθερίας παρὰ τοῖς ὑγιῶς ἔχουσιν ὑπάρχει ἡ φρόνησις... οἴτω δ' ὁ φρόνιμος ἔχει τὴν ἰκανότητα τοῦ τε ὑπακούειν εἰς

τά τοῦ λόγον προστάγματα καί πράττειν κατ' ἀρετήν καί τοῦ ἀπειθεῖν καί φέρεσθαι ἐπὶ τὰναντία». Καί παραθέτει χωρία τοῦ Ἀριστοτέλους καί Ἀλεξάνδρου τοῦ Ἀφροδισιέως καί τοῦ Πλωτίνου καί ἐκ τῶν νεωτέρων τοῦ Wundt καί τοῦ Wulffen ἵνα μὲ πείσῃ περὶ τούτου.

Πρὸ τοῦ τελευταίου τούτου συμπεράσματος εὐρεθεῖς, ἐζήτησα πρὸ παντὸς νὰ μοι ἐξηγήσῃ σαφῶς ὁ κ. Β. τί ἐννοεῖ λέγων ὅτι «*κορηπὶς τῆς ψυχολογικῆς ἐλευθερίας εἶνε ἡ φρόνησις*». Διότι ἂν ὑπὸ τὸν ὄρον «*φρόνησις*» ἐννοῇ τὴν ὑγιᾶ διανοητικὴν κατάστασιν ἐν ἀντιπαραβολῇ πρὸς τὴν παθολογικὴν εἴμεθα σύμφωνοι, ἂν, ὅμως, ἐννοῇ διὰ τοῦ ὄρου τούτου νὰ σημάνη τὴν *σύνεσιν*, τὴν *σκέψιν*, τὴν *κρίσιν* μεθ' ἧς ὁ *φρόνιμος* ἄνθρωπος προβαίνει εἰς τὰς πράξεις του δὲν δύναμαι νὰ παρακολοθηθῶ αὐτὸν εἰς τὸ παραδοξότατον πόρισμα ὅπερ συνάγεται ἐκ τῆς ἐννοίας ταύτης ὅτι μόνον οἱ *φρόνιμοι*, οἱ ὄριμωις δηλ. σκεπτόμενοι τὰς πράξεις των ἄνθρωποι εὐμοιροῦσι ψυχολογικῆς ἐλευθερίας καί συνεπῶς εἰσὶν ὑπεύθυνοι διὰ τὰς πράξεις των, οὐχὶ δὲ καί οἱ ἀσύνητοι καί ἄκριτοι καί ἀπερίσκεπτοι οἵτινες οὕτω ἀπαλλάσσονται πάσης εὐθύνης ἠθικῆς καί ποινικῆς.

Ἀπαντῶν, ἤδη, ὁ κ. Β. μοι ἐξηγεῖ ὅτι *φρόνησιν* λέγων ἐννοεῖ τὸν λόγον, τοῦτέστι τὸ *λογικόν*, οὗτινος στερεῖται τὸ παιδίον καί ὁ παράφρων, καὶ *φρόνιμον ἄνθρωπον*, ἐπομένως, ἀποκαλεῖ τὸν ὑγιᾶ ἔχοντα τὴν διάνοιαν, τὸν *μὴ παράφρονα*. Τὴν ἐξήγησιν ταύτην ἀποδέχομαι καίτοι ἐν τῇ γλώσσῃ ἧς γίνεται σήμερον χρῆσις *φρόνιμον* ἄνθρωπον ἀποκαλοῦμεν τὸν *συνετόν*, τὸν μετὰ σκέψεως καί κρίσεως προβαίνοντα εἰς τὰς πράξεις του, οὐχὶ δ' ἀπλῶς τὸν ὑγιᾶ ἔχοντα τὴν διάνοιαν, τὸν *μὴ παράφρονα*, ἢ τὸν ὄριμον ἔχοντα τὴν διάνοιαν ἐν ἀντιπαραβολῇ πρὸς τὸ παιδίον. Ἄλλ' ἐλησιμόνησα ὅτι ὁ κ. Β. γράφει τὴν γλώσσαν τοῦ Ἡρακλείτου, εἰς ὃν καί μὲ παραπέμπει λέγοντα «*ξυγὸν ἐστὶ τὸ φρονεῖν*» καί ἐπομένως ἡ ἀπορία μου προήλθεν ἐκ τῆς ἀλλογλωσσίας ταύτης.

Τούτου δ' οὕτως ἔχοντος, μένει ἡ παρατήρησις αὐτοῦ ὅτι ὄφειλον τὴν *ψυχολογικὴν ἐλευθερίαν* νὰ ἀναζητήσω παρὰ μόνοις τοῖς ἀρτίων ὀργανικῇ καταβολῇ κεκτημένοις καί ἀδιατάρακτον ἔχουσι τὴν *συνείδησιν* καί νὰ εἴπω σαφέστερον ὅτι «*ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος ἐλευθερία ἐκδηλοῦται κατὰ μικρὸν προϊούσης τῆς ἡλικίας*». Ἄλλὰ τί ἄλλο λέγω ἐν τῷ πορίσματι εἰς ὃ καταλήγει ἡ ὅλη ἀνάπτυξις μου περὶ τῆς βίας τῆς ποινικῆς εὐθύνης; Οὕτω ἐν σ. 65 (α' ἐκδ.) σ. 169 (β' ἐκδ.) λέγω τὰ ἑξῆς: «*Ἐξ οὗ ἐπιτεταί, ἵνα καταλογοισθῇ προῶξις τις τῷ ἐνεργήσαντι ταύτην ὑποκειμένῳ, ἀπαραιτήτως ἀναγκαία εἶνε ἡ ἔπαρξις παρ' αὐτῷ βουλήσεως ἀρτίως καί κανονικῶς λειτουργού-*

σης»... Τὴν βάσιν τῆς πρὸς καταλογισμὸν ἱκανότητος τοῦ ἀτόμου ἀποτελεῖ, ἐπομένως, ἡ ἀρτία καὶ κανονικὴ λειτουργία τῆς βουλήσεως αὐτοῦ. Τοῦτέστιν ἡ ἱκανότης τοῦ ἀποφασίζειν περὶ τῶν ἰδίων πράξεων ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν αἰτίων. Καὶ ἐν συνεχείᾳ πρὸς ταῦτα: «'Ἄλλ' ἡ ψυχικὴ αὕτη κατάστασις προϋποθέτει ἀναγκαίως τὴν ἀρτίαν καὶ κανονικὴν λειτουργίαν καὶ τῶν λοιπῶν ψυχικῶν λειτουργιῶν τοῦ ἀτόμου ἕνεκα τοῦ ὑφισταμένου, ὡς εἴρηται, συνδέσμιον μεταξὺ ταύτης καὶ ἐκείνων, ἔξ οὗ ἔπεται ὅτι πᾶσα ἔλλειψις ἢ ἐξ οἰουδήποτε λόγου διατάραξις τοῦ ψυχικοῦ τοῦ ἀτόμου ὀργανισμοῦ εἴτε, ἐν τῇ σφαίρᾳ τῶν συναισθημάτων εἴτε ἐν τῇ σφαίρᾳ τῶν ἰδεῶν, συνακόλουθον ἔχει καὶ τὴν ἔλλειψιν καὶ διατάραξιν τῆς λειτουργίας τῆς βουλήσεως καὶ συνεπῶς τὴν ἄρσιν τῆς πρὸς καταλογισμὸν ἱκανότητος. Ὡς τοῦτο συμβαίνει παρὰ τῷ παιδίῳ καὶ τῷ παράφρονι. Παρὰ τῷ παιδίῳ, οὔτινος ἡ πνευματικὴ ἀνάπτυξις εὐρίσκειται εἰσέτι ἐν τοῖς πρώτοις βήμασι δὲν ὑπάρχει βούλησις ἀρτίως λειτουργοῦσα. Ὁ νοῦς αὐτοῦ δὲν εἶνε ἱκανὸς κλπ... Καὶ συνεπῶς τὸ παιδίον στερεῖται τῆς σχετικῆς ἐκείνης ἐλευθερίας, ἣς ὡς εἴρηται, ἀπολαύει ὁ ἄνθρωπος, τοῦτέστι τῆς κατὰ τὸ μέτρον τοῦ ἀτομικοῦ αὐτοῦ χαρακτῆρος, ἥτοι τοῦ ψυχικοῦ αὐτοῦ «ἐγὼ» κρίσεως καὶ ἐκλογῆς μεταξὺ τῶν κινούντων τὴν βούλησιν αὐτοῦ αἰτίων. Ὅμοιως δὲ παρὰ τῷ παράφρονι ἡ ἀντίληψις καὶ ἡ ἐπὶ τῆς βουλήσεως ἐπίδρασις τῶν αἰτίων δὲν εἶνε κανονικὴ ἕνεκα κλπ... Καὶ ἀπὸ τούτου, ἐπομένως, ἔλλειπει ἡ δύναμις τοῦ κρίνειν καὶ ἀποφασίζειν κατὰ τὸ μέτρον τῶν ψυχικῶν αὐτοῦ δυνάμεων.

Τοῦτ' αὐτὸ συμβαίνει καὶ ἐν αἷς περιπτώσεσι ἡ ψυχικὴ τοῦ ἀτόμου ἔπαρξις ἀλλοιοῦται ἐκ μιᾶς τῶν αἰτιῶν ἐκείνων ὡς λ. χ. τῆς μέθης, τῆς ψυχικῆς ὀρμῆς κλπ. αἰτινες παροδικῶς διαταράττουσι τὴν κανονικὴν λειτουργίαν τῆς συνειδήσεως». Καὶ καταλήγω: «'Αποβλέποντες, ὅθεν, εἰς τὰ ἐξωτερικὰ γνωρίσματα δι' ὧν ἐκδηλοῦται ἡ πρὸς καταλογισμὸν ἱκανότης τοῦ ἀτόμου δυνάμεθα νὰ καθορίσωμεν ταύτην ὡς τὴν ψυχικὴν κατάστασιν τοῦ πνευματικῶς ὄριμον καὶ ὑγιοῦς ἀνθρώπου τοῦ ἀδιατάρακτον ἔχοντος τὴν συνείδησιν».

Δὲν ἦσαν ἐπαρκῆ πάντα ταῦτα ἵνα κατανοήσῃ ὁ κ. Β. ὅτι ὡς βάσιν τῆς ποινικῆς εὐθύνης τοῦ ἀνθρώπου (τῆς πρὸς καταλογισμὸν ἱκανότητος) δέχομαι τὴν ἀρτίαν καὶ κανονικὴν λειτουργίαν τῆς βουλήσεως ἐν ἣ ἔνυπάρχει ἡ ψυχολογικὴ ἐλευθερία καὶ ἡς ἀπαραίτητος ὄρος εἶνε ἡ ἀρτία καὶ κανονικὴ λειτουργία τῶν ἄλλων πνευματικῶν δυνάμεων; Καὶ πρὸς τί ὅλοι ἐκεῖνοι αἱ παραπομπαὶ εἰς ἀρχαίους καὶ νέους συγγραφεῖς ἵνα μὲ πείσῃ περὶ τούτου;!

Ἀληθῶς ἐν τῇ πρώτῃ ἀπαντήσει μου μὴ γνωρίζω ποίαν σημασίαν νὰ ἀποδώσω εἰς τὸν ὄρον «φρόνησις» ὃν μετεχειρίσθη ὁ κ. Β. ἠρηθίην ὅτι εἰς τὰς περικοπὰς τοῦ Wundt καὶ τοῦ Wulffen περιλαμβάνεται ἡ ἔννοια ὅτι «μόνος ὁ φρόνιμος (ὁ συντετὸς ἄνθρωπος) ἔχει ψυχολογικὴν ἐλευθερίαν». Ἀλλὰ μετὰ τὴν ἐξηγήσιν ἦν μοι δίδει ἐν τῇ δευτερολογίᾳ του ὅτι φρόνησις λέγων ἔννοεῖ παραδόξως τὴν ἀστίαν καὶ ὑγιᾶ διανοητικὴν κατάστασιν, κατὰ τί οἱ ὅρισμοὶ τῆς ψυχολογικῆς ἐλευθερίας οὕς δίδουσιν οἱ ἀνωτέρω συγγραφεῖς ἀναιροῦσι τὰ παρ' ἐμοῦ ἐν ἐκτάσει λεγόμενα περὶ τοῦ θέματος τούτου; Ἡ μόνη χρησιμότης τῆς παραθέσεως αὐτῶν εἶνε οὐχὶ νὰ ἀναιρέσωσι ἀλλὰ νὰ διαπιστώσωσι τά, ὡς ἀνωτέρω, παρ' ἐμοῦ λεγόμενα. Δι' ὃ καὶ τὸν ὅρισμόν τοῦ Wundt ἀνέγραψα ἐν σ. 53, ὑποσ. 1, τῆς α' ἐκδόσεως τοῦ συστήματός μου πρὶν ἢ μοι ὑποδείξῃ τοῦτον ὁ κ. Β. Καὶ ἂν δὲ ὑποτεθῇ ὅτι τὸν Wundt γνωρίζω μόνον «ἐκ τοῦ μικροῦ διαγράμματος τῆς ψυχολογίας», ὡς περιφρονητικῶς μοὶ ἀποδίδει ὁ κ. Β., εἶνε πάντῃ ἀδιόφορον διότι ἀρκεῖ ὅτι τὰ ὀλίγα τὰ ὁποῖα ἐγὼ ἀνέγνωσα ἐπὶ τοῦ θέματος ἀκριβῶς κατανοῶ, ἐνῶ τοῦτο δὲν ἀποδεικνύεται ἀπὸ τῶν καὶ δι' αὐτὸν ὅστις πολλὰ μὲν ἀνέγνωσε — ἂν κρίνῃ τις τοῦλάχιστον ἐκ τῶν παραπομπῶν του — ὀλίγα δὲ ἐκ τῶν ἀναγνωσθέντων κατενόησε ἔξ οὗ προήλθεν ὅλη ἡ ἀνωτέρω καταδειχθεῖσα σύγχυσις εἰς ἣν περιέπεσε.

II

Μεταβαίνω ἤδη εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν *πλημμελημάτων* μου τῶν ἐμμέσως πῶς συνδεομένων πρὸς τὸ κύριον ζήτημα τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως.

1) Τὸ πρῶτον τοῦτων εἶνε ὅτι μετὰ περιφρονήσεως ὁμιλῶ περὶ τῆς φιλοσοφίας πρὸς ὑπεράσπισιν τῆς ὁποίας ξιφουλκεῖ ὁ κ. Β.

Εἶνε δευτῆ ἀληθῶς ἡ κατηγορία, ἀλλ' ἐξεταστέον ἐπὶ τίνων στοιχείων στηρίζεται αὕτη.

Τὸ πρῶτον θέμα ὅπερ ἐξετάζω ἐν τῇ εἰσαγωγῇ τοῦ συστήματός μου εἶνε τὰ ἀφορῶν εἰς τὸν καθορισμόν «τοῦ ἔργου καὶ τῆς μεθόδου τῆς ποινικῆς ἐπιστήμης». Καὶ ἐν τῇ ἐρευνῇ τοῦ θέματος τούτου ἀναπτύσσω τὰς ὑπὸ τῶν διαφόρων Σχολῶν διατυπωθείσας γνώμας, καὶ δὴ πρῶτον τῆς καλουμένης *φιλοσοφικῆς* Σχολῆς, εἶτα δὲ τῆς *ιστορικῆς* καὶ τελευταῖον τῆς κρατούσης σήμερον *θετικῆς*. Οὕτω ἐκδέτων τὰ δόγματα τῆς *φιλοσοφικῆς* Σχολῆς λέγω ὅτι «αὕτη πιστεύουσα εἰς τὴν ὑπαρξιν ἑνὸς ἰδεώδους δικαίου, οὕτινος ἄγνωστος ἡ πηγή, ἀνεξαρτή-

του τόπου και χρόνου, αιωνίου και αμεταβλήτου, τοῦ καλουμένου *φυσικοῦ* ἢ *φιλοσοφικοῦ* ἢ *λογικοῦ* ποινικοῦ δικαίου, τὰς ἀρχὰς τούτου ἐπεδίωκε ν' ἀποκαλύψῃ διὰ τῆς ἀφηρημένης φιλοσοφικῆς σκέψεως και συμφώνως πρὸς ταύτας οὐ μόνον νὰ διαπλάσῃ τὸ μέλλον δίκαιον ἀλλὰ πολλάκις και νὰ ἐρμηνεύσῃ τὸ ἰσχύον». Οὕτω δὲ ὑπὸ τὸ κράτος τῆς Σχολῆς ταύτης «ἡ ποινικὴ ἐπιστήμη μετεβλήθη εἰς καθαρῶς *φιλοσοφικὴν* ἐπιστήμην οὐδὲν ἄλλο ἐπιδιώκουσαν ἢ τὴν ἐν τῷ κύκλῳ τοῦ ποινικοῦ δικαίου ἐφαρμογὴν τῶν διαφόρων φιλοσοφικῶν συστημάτων».

Μετὰ δὲ τὴν ἐξέτασιν και τῶν δογμάτων τῆς ἱστορικῆς Σχολῆς καταλήγω εἰς τὴν διατύπωσιν και ἀποδοχὴν τῆς κατευθύνσεως ἣν ἡ *θετικὴ Σχολὴ* ἔδωκεν εἰς τὴν σύγχρονον ποινικὴν ἐπιστήμην. Καὶ τὴν τοιαύτην κατεύθυνσιν καθορίζω ἐν τοῖς χωρίοις ἅτινα παραθέτει ὁ κ. Β. πρὸς ἀπόδειξιν τῆς πρὸς τὴν φιλοσοφίαν ἀσβεβείας μου, ὡς και ἐν ἄλλοις ἅτινα παραλείπει. Οὕτω ἐν σ. 77 (β' ἔκδ.) λέγω: «'Αλλ' ἐν τῷ ἔργῳ τῆς τούτῳ ἡ *θετικὴ Σχολὴ* δὲν ὀρμάται ἀπὸ φιλοσοφικῶν θεωριῶν κατασκευαζομένων ἐκ τῶν προτέρων (a priori) διὰ τῆς ἀφηρημένης σκέψεως και τοῦ συλλογισμοῦ. Τούναντίον δ' ὡς ἀφετηρίαν τῶν ἐρευνῶν τῆς τίθησι τὴν ἐξερευνησιν και διάγνωσιν τῆς πρακτικῆς κοινωνικῆς ἀνάγκης κλπ... Ἡ πρακτικὴ δ' αὕτη ἐρευνα δὲν εἶνε ἄλλως δυνατὴ εἰμὴ διὰ τῆς μεθόδου ἧς αἱ *θετικαὶ ἐπιστήμαι* ποιοῦνται χρῆσιν... τοὔτέστι διὰ τῆς ἀμέσου παρατηρήσεως τῶν γεγονότων και τῆς ἐπὶ ταύτης θεμελιώσεως τῶν ἐπιστημονικῶν πορισμάτων τῆς «*ἐπαγωγικῆς*» καλουμένης μεθόδου».

Ἐκ τῶν χωρίων τούτων, και ἐκ τῆς ὅλης ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου ἀναπτύξεως ἀριδῆλως, νομίζω, συνάγεται ὅτι ἐγὼ δὲν ἐπεχείρησα νὰ κρίνω οὐδὲ νὰ ἐπικρίνω τὸ ἔργον τῆς φιλοσοφίας, ἣτις, ὡς λέγει ὁ κ. Β. «τὰς πρώτας ἀρχὰς ἐρευνᾷ, τῶν ὄντων και γιγνομένων», ἀλλὰ δι' ὅσων γράφω ἐσκόπου μόνον νὰ καθορίσω και διακρίνω ἀπὸ τοῦ ἔργου τῆς φιλοσοφίας τὸ ἔργον τῆς ἐπιστήμης ἣν διδάσκω ἀποκρούων τὰ δόγματα τῆς *φιλοσοφικῆς Σχολῆς* ἣτις ἠθέλησε νὰ μεταβάλῃ ταύτην εἰς καθαρῶς *φιλοσοφικὴν* ἐπιστήμην.

Ματαίως, ἐπομένως, ἐξιφούληκσεν ὁ κ. Β. ἵνα ὑπερασπίσῃ τὴν προσβληθεῖσαν δῆθεν *φιλοσοφίαν* του, ἐπαναφέρων οὕτω εἰς τὴν μνήμην μου τὸν κατ' ἀνεμομύλων ἀγῶνα τοῦ ἥρωος τοῦ Κερβαντὲς περὶ οὗ ὁμιλεῖ ὁ Windelband ἐν τῇ ἀνωτέρῳ παρατεθείσῃ περικοπῇ του (σ. 179).

2) Ὅμιλῶν ἐν τῷ *συστήματί* μου περὶ τοῦ κύρους τὸ ὅποιον προσέδωκεν εἰς τὴν θεωρίαν τοῦ Determinismus ἢ νεωτέρα ψυχολογία ἢ

ἀποκλιθεῖσα *ἐμπειρικὴ* ἢ *πειραματικὴ* ἢ *φυσιολογικὴ* εἶπον ὅτι αὕτη ἀποσπασθεῖσα ἀπὸ τοῦ κύκλου τῆς φιλοσοφίας κατέστη *εἰδικὴ* ἐπιστήμη. Ἄλλ' ὁ κ. Β. ἐν τῇ πρώτῃ κριτικῇ του μοι παρετήρησεν ὅτι τὰ «περὶ ἀποσοχίνσεως τῆς ψυχολογίας ἀπὸ τῆς φιλοσοφίας» δὲν εἶνε «*ἀναντίλεκτα*» καὶ μὲ παρέπεμψεν εἰς τὸν ἐναρκτήριον λόγον του καὶ εἰς τὴν διατριβὴν του «*πειραματικὴ ψυχολογία καὶ ψυχολογικὰ ἐργαστήρια*» ἵνα φωτισθῶ ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου. Ἄλλ' ἀτυχῶς, καίτοι προσοδραμῶν εἰς τὰ ἔργα ταῦτα, δὲν εὔρον λόγον τινὰ στηρίζοντα τὴν ἀντίθετον τῆς κρατούσης περὶ τῆς θέσεως τῆς ψυχολογίας ἐν τῇ ἐπιστήμῃ γνώμῃ. Ἀληθῶς ἐν τῷ ἐναρκτηρίῳ λόγῳ του ὁ κ. Β. (σ. 17) ἐν τῷ εὐρεῖ κύκλῳ ὃν διαγράφει εἰς τὴν φιλοσοφίαν περιλαμβάνει καὶ τὴν ψυχολογίαν· ἀλλ' ἐν τῇ σημειώσει τῆς αὐτῆς σελίδος οἰοῦναι δευτέρων νὰ ἐμμεῖνη εἰς τὴν γνώμην ταύτην λέγει «*τοῦλάχιστον κατὰ τὸ φιλοσοφικὸν αὐτῆς μέρος*». Ἐπομένως, μετὰ τὴν ἀτυχῆ ταύτην ἔρευναν εἰς τὰ ὑποδειχθέντα ἔργα ἠρονήθην ν' ἀπομακρυνθῶ τῆς κρατούσης γνώμης, ἐξήτησα δὲ νὰ μοι ἐξηγήσῃ τί ἐννοεῖ διὰ τῆς φράσεως «*τοῦλάχιστον κατὰ τὸ φιλοσοφικὸν αὐτῆς μέρος*». Διότι ἂν ἐννοῇ τὰς περὶ τῆς ὑπάρξεως καὶ τῆς οὐσίας τῆς ψυχῆς μεταφυσικὰς θεωρίας ἢ ψυχολογία ἀπὸ πολλοῦ χρόνου ἀπηλλάγη ἀπὸ τῆς ἐρέυνης τούτων.

Ἄλλ' ὁ κ. Β. ἐν τῇ δευτερολογία του εὐρίσκει ὅτι ἡ ἀπάντησίς μου αὕτη εἶνε τόσον *παράδοξος* ὥστε ἔδει νὰ προκαλέσῃ τὸν θαυμασμόν του καὶ μάλιστα καὶ τὴν *ἀγανάκτησίν* του (!) συγκατανεύει, ὅμως, γενναιοφρόνως φερόμενος, οὐδὲ νὰ θαυμάσῃ οὐδὲ νὰ ἀγανακτῆσῃ διότι ἡ ἀπάντησις αὕτη προέρχεται ἐκ τῆς περὶ τὰ τοιαῦτα ἀμαθείας μου, δι' ὃ καὶ ὡς Καθηγητῆς τῆς ψυχολογίας προθυμοποιεῖται νὰ ἀλύσῃ τὴν πλάνην μου.

Κατὰ τίνα δὲ τρόπον διαλύει ταύτην; Λέγων ὅτι ναὶ μὲν ὁ Wundt καὶ ἄλλοι πολλοὶ τῶν νεωτέρων φιλοσόφων ἐπειράθησαν ν' ἀποδείξωσι τὴν ψυχολογίαν ἐπιστήμην αὐτοτελῆ ἀλλ' ὅτι *ὑπάρχουσι καὶ οἱ ἀντιλέγοντες*, καὶ ὅτι καὶ ὁ Eisler λέγει μὲν ὅτι ἡ ἐμπειρικὴ ψυχολογία ἀπέβη αὐτοτελὴς ἐπιστήμη, ἀλλ' ὅτι *εὐρίσκειται ἐν στενῇ σχέσει πρὸς τὴν φιλοσοφίαν*, καὶ ὅτι παρόμοια λέγει καὶ ὁ Willa.!

Εἰς ταῦτα ἀπαντῶ. Δὲν ἰσχυρίσθην ἐγὼ ὅτι δὲν ὑπάρχουσι καὶ ἀντιλέγοντες, οὐδ' ὅτι ἡ ψυχολογία δὲν ἔχει καμμίαν σχέσιν πρὸς τὴν φιλοσοφίαν. Ἄλλ' εἶπον ὅτι ἡ *κρατοῦσα γνώμη* εἶνε ἡ θεωροῦσα τὴν ψυχολογίαν ὡς θετικὴν ἐπιστήμην αὐτοτελῆ καὶ ὅτι ἔργον αὐτῆς δὲν εἶνε αἱ μεταφυσικαὶ θεωρίαι περὶ τῆς ὑπάρξεως καὶ τῆς οὐσίας τῆς ψυχῆς. Ἴνα δὲ τῷ ἀποδείξω ὅτι αὕτη εἶνε ἡ *ἀναντίλεκτος* ἀλήθεια

παραπέμπω καὶ ἐγὼ αὐτὸν εἰς τὸν Willa ὅστις, εἴπερ τις καὶ ἄλλος, ἠσχολήθη μὲ τὴν ἐξέλιξιν τῆς ψυχολογίας.

Περιγράφων οὗτος τὴν μετατροπὴν ἣν ὑπέστη ἡ ψυχολογία ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις ἦτοι ἀπὸ εἰκοσιπενταετίας, λέγει ὅτι: «οἱ πλεῖστοι τῶν σημερινῶν ψυχολόγων καὶ ἐν αὐτοῖς οἱ ἐπισημότετοι, ἔτι δὲ καὶ οἱ ὄντες ἅμα ἀληθινοὶ φιλόσοφοι ἐγκύβτοντες εἰς τὰς ἐρεῦνας τῶν ψυχικῶν φαινομένων δὲν φροντίζουσι νὰ ἀναζητῶσι δεσμούς οὐδ' ἐξαοτήσεις ἐκ γενικῶν φιλοσοφικῶν συστημάτων, ἀλλὰ σπουδάζουσι νὰ ἦναι ὡς οἷόν τε μάλιστα ἀντικειμενικοὶ καὶ τῶν γεγονότων ἐμπειρικῶς νὰ ἀντέχωνται. Προσέτι δὲ οὐκ ὀλίγοι τῶν σημερινῶν ψυχολόγων δὲν εἶνε πλέον, ὡς ἄλλοτε ποτε, ἅμα καὶ φιλόσοφοι, ἀλλὰ μόνον περὶ τὴν ψυχολογίαν διατρίβουσιν». Παραθέταν δὲ τοὺς ὀρισμούς οὓς δίδουσι εἰς τὴν ψυχολογίαν τινὲς τῶν ψυχολόγων τούτων καὶ τονίζων ὡς τοὺς κυριωτάτους χαρακτήρας τῆς νεωτέρας ψυχολογίας τὴν ἀποφυγὴν παντὸς ἔχοντος μεταφυσικὸν χαρακτήρα προβλήματος καὶ τὴν ἀποδοχὴν τῆς μεθόδου τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν καταλήγει θεωρῶν ὡς **γεγονὸς** τὴν ἀπὸ τῆς φιλοσοφίας ἀπόλυσιν τῆς ψυχολογίας, θέτει δὲ καὶ ἐπιλαμβάνεται ἐν τοῖς ἐφεξῆς νὰ ἐξετάσῃ τὰ ἐξῆς ζητήματα: «α') πῶς **κατωρθώθη νὰ ἀπολυθῇ** βαθμηδὸν ἡ ψυχολογία ἀπὸ τοῦ συνόλου τῶν φιλοσοφικῶν ἐπιστημῶν καὶ νὰ καταστῇ **ἐπιστήμη αὐτόνομος** ἐπ' ἰδίῳν στηριζομένη ἀρχῶν καὶ ἰδίῳν ἔχουσα μέθοδον καὶ β') διατί ἀπὸ τῆς φιλοσοφίας ἀπεσχοινίσθη πολλῶν βραδύτερον ἢ αἱ ἄλλαι ἐπιστήμαι...»¹

Θὰ ἠδυνάμην νὰ ἐπικαλεσθῶ καὶ τὰς μαρτυρίας πλείστων ἄλλων ψυχολόγων, ἀλλὰ μοὶ ἀρκεῖ ἐν βαρυσήμαντον γεγονὸς — ὅπερ δὲν ἀγνοεῖ ὁ κ. συνάδελφος διότι ἀναφέρει τοῦτο ἐν τῇ διατριβῇ του «*Πειραματικὴ ψυχολογία*» (σ. 5, ὑποσ. 1 ἐν τέλει): ὅτι ἐν ἔτει 1912, τῇ πρωτοβουλίᾳ τοῦ ἐν Freiburg, καθηγητοῦ τῆς φιλοσοφίας Heins. Rickert συνετάχθη καὶ ὑπεγράφη παρ' 107 καθηγητῶν τῆς φιλοσοφίας ἐν τοῖς Πανεπιστημίοις τῆς Γερμανίας, Αὐστρίας καὶ Ἑλβετίας, ὑπόμνημα δι' οὗ κατεδεικνύετο ἡ ἀνάγκη τοῦ ἀποχωρισμοῦ τῆς ψυχολογίας ἀπὸ τῶν καθηγητικῶν ἐδρῶν τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς ιδρύσεως ἐιδικῶν ἐδρῶν δι' αὐτήν. Διότι, ὡς λέγεται ἐν αὐτῷ, «τὸ στάδιον τῆς ἐργασίας τῆς πειραματικῆς ψυχολογίας ἔνεκα τῆς λίαν εὐχαρίστου ἀναπτύξεως τῆς ἐπιστήμης ταύτης ἠδρύνθη ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε ἀπὸ μακροῦ χρόνου αὕτη ἀνεγνωρίσθη ὡς αὐτοτελὴς ἐπιστήμη τῆς

¹) *Ἴδε G. Willa. Εἰσαγωγή εἰς τὴν ψυχολογίαν. Μετάφρ. Γ. Γρατσιάτου σ. 5-6.

ὁποίας ἡ καλλιέργεια ἀπορροφᾷ ὅλην τὴν δύναμιν ἐνὸς σοφοῦ». Θὰ μοὶ ἐπιτρέψῃ ὁ κ. Β. ἵνα ἔχω τὴν αὐτὴν γνώμην μετὰ τῶν 107 σοφῶν συναδέλφων του;

Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῆς ἀποσχοινίσεως. Ἄλλ' ὁ κ. Β. ἀποκρούων τὴν ἰδέαν μου ὅτι ἡ ψυχολογία ἀπηλλάγη τῶν περὶ τῆς ὑπάρξεως καὶ τῆς οὐσίας τῆς ψυχῆς μεταφυσικῶν θεωριῶν μὲ διδάσκει ὅτι καὶ οἱ τῆς πειραματικῆς σχολῆς ὁπαδοὶ ἐν ταῖς ψυχολογίαις αὐτῶν ἐξετάζουσι «τὰ περὶ τῆς ἀρχῆς τῶν ψυχικῶν φαινομένων καὶ ἄλλα ζητήματα φιλοσοφικά».

Παραπέμπω καὶ πάλιν αὐτὸν εἰς τὸν Willa ὅστις λέγει τὰ ἑξῆς: «Ἡ Σχολὴ τοῦ Οὐολφίου διήρει, ὡς εἶδομεν, τὴν ψυχολογίαν εἰς δύο ἐμπειρικὴν καὶ θεωρητικὴν (rationalis)· ἐκείνης μὲν ἔργον ἦτο ἡ περιγραφή καὶ ἐξήγησις τῶν γεγονότων τῆς συνειδήσεως, ταύτης δὲ ἡ πραγματεία καὶ ἔρευνα τῶν εἰς τὴν οὐσίαν, τὸν προορισμὸν, τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς κλπ. ἀναφερομένων προβλημάτων. Ἡ δὲ νεωτέρα ψυχολογία ἐμπειρικὴ μάλιστα οὕσα ἀσχολεῖται μόνον περὶ τὸ πρῶτον μέρος, ἐπιχειροῦσα νὰ περιγράψῃ καὶ ἐξηγήσῃ τὰ ψυχικὰ γεγονότα καὶ οὐδὲν πλέον· τὰ ζητήματα τὰ μεταφυσικὰ ἀφίενται εἰς τὴν φιλοσοφίαν. Αὕτη δὲ εἶνε ἀρχὴ ὑπὸ πάντων, ὡς εἶπεῖν, τῶν νεωτέρων ψυχολόγων ὠμολογημένη...».¹

Σημειωτέον δὲ ὅτι καὶ αὐτὸς οὗτος ὁ κ. Β. τὰ αὐτὰ περίπου λέγει μὲ τὸν Willa ἐν τῇ περικοπῇ τῆς διατριβῆς του «πειραματικὴ ψυχολογία» εἰς ἣν μὲ παραπέμπει (σ. 8). Τὴν δ' ἀληθῶς παράδοξον ταύτην ἀντίρρασιν δὲν δύναμαι νὰ ἐξηγήσω ἄλλως εἰμὴ ὅτι ὑπέλαβεν ὅτι ἐγὼ ἀπηγόρευσα εἰς τοὺς ψυχολόγους νὰ ὀμιλῶσιν ἐν τοῖς ἔργοις αὐτῶν περὶ τῆς οὐσίας τῆς ψυχῆς καὶ τῶν σχετικῶν ζητημάτων, ἐνῶ τοῦτο καὶ μόνον εἶπον ὅτι τὰ ζητήματα ταῦτα δὲν περιλαμβάνονται πλέον ἐν τῷ κυρίῳ ἔργῳ τῆς ψυχολογίας, καίτοι ὑπὸ τινῶν παρεργῶς ὅλως ἐξετάζονται.

3) Ὅμιλῶν ἐν τῷ συστήματί μου περὶ τῶν προϊόντων τῶν ψυχικῶν λειτουργιῶν λέγω ὅτι: «ἀναλύοντες ταῦτα εὐρίσκομεν ὅτι ταῦτα ἀποτελοῦνται ἐκ τῆς συνθέσεως καὶ τοῦ συνδυασμοῦ προηγηθέντων ἀπλουστερόων ἅτινα ὁμοίως ἀναλύοντες εὐρίσκομεν ὅτι καὶ ταῦτα ἐξ ἄλλων συνετέθησαν καὶ οὕτω χωροῦντες φθάνομεν μέχρι τῶν πρώτων, τῶν ψυχικῶν στοιχείων καλουμένων, ἀφ' ὧν ἀρχεται πᾶσα ψυχικὴ ἡμῶν ζωὴ καὶ ἅτινα παραλαμβάνομεν διὰ τῶν αἰσθητηρίων ἡμῶν ὀργάνων ἀπὸ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου». Ἐν ὑποσημειώσει δὲ

¹) Ἴδε Willa αὐτόθι σ. 124-125.

δίδω τὸν ὄρισμόν τοῦ **ψυχικοῦ στοιχείου**, συμφώνως πρὸς τὸν Wundt λέγων ὅτι ὡς τοιαῦτα χαρακτηρίζονται «τὰ **αἰσθήματα**, τοῦτέστιν αἱ ἀπὸ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου διὰ τῶν αἰσθήσεων προσκτώμεναι ἐντυπώσεις, ὡς λ.χ. τὸ αἶσθημα τοῦ ἤχου, τοῦ φωτός, τῆς θερμοτήτος, καὶ τὰ καλούμενα **ἀπλᾶ συναισθήματα** τῆς ἀρεσκείας ἢ ἀπαρεσκείας, τὰ συνοδεύοντα τὰ ἀνωτέρω αἰσθήματα, ὡς λ.χ. τὸ συναισθημα τὸ παραγόμενον ἐξ ὠρισμένου ἤχου, ἐκ τοῦ φωτός, ἐκ τῆς θερμοτήτος κλπ.».

Εἰς ταῦτα ἀνευρίσκει ὁ κ. Β. πολλὰ **ψυχολογικὰ ἀτόπηματα** τὰ ἐξῆς: α) "Ὅτι ὁ ὄρισμός τοῦ ψυχικοῦ στοιχείου εἶνε τοῦ Wundt, ἐνῶ ἄλλοι ψυχολόγοι ἄλλους δίδουσιν ὄρισμούς. Δὲν ἰσχυρίζεται δηλ. ὅτι σφαλερὸν δίδω ὄρισμόν, ἀλλ' ἀξιοῖ ὅτι ὤφειλον νὰ παραθέσω τοὺς ὄρισμούς πάντων τῶν ψυχολόγων καὶ τοῦτο μὴ πράξας περιέπεσα εἰς ἀτόπημα ψυχολογικόν! β) "Ὅτι οὐχὶ πάντες οἱ ψυχολόγοι λέγουσι στοιχεῖα ψυχικὰ τὰ αἰσθήματα καὶ τὰ ἀπλᾶ συναισθήματα. Καὶ ἡ παρατήρησις αὕτη τὴν αὐτὴν ἔχει ἀξίαν μὲ τὴν προηγουμένην. Δι' ὃ ἀναγκάζομαι νὰ ὑποσχεθῶ εἰς τὸν κ. Β. ὅτι ὅταν συγγράψω ψυχολογίαν θὰ ἀναφέρω καὶ τὰς ἄλλας γνώμας, ἀλλ' ἐπὶ τοῦ παρόντος ἀρκοῦμαι εἰς τὴν τοῦ Wundt τὸν ὅποιον καὶ αὐτὸς ἐξόχως τιμᾷ καὶ ἀποκαλεῖ διδάσκαλόν του. γ) Τὸ τρίτον ἀτόπημά μου εἶνε καὶ τὸ σπουδαιότερον διότι ἀφορᾷ εἰς τὴν οὐσίαν τοῦ ζητήματος. Τοῦτο δ' εἶνε ὅτι σφαλερῶς λέγω ὅτι τὰ ψυχικὰ στοιχεῖα παραλαμβάνομεν διὰ τῶν αἰσθητηρίων ἡμῶν ὀργάνων ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου «διότι, ὡς λέγει ὁ κ. Β., οὔτε τὰ αἰσθήματα οὔτε τὰ συναισθήματα παραλαμβάνομεν ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου. Τὰ αἰσθήματα γεννῶνται ἐν ἡμῖν δι' ἐρεθισμάτων ἐχόντων θύραθεν τὴν ἀφειηρίαν, τὰ δὲ συναισθήματα ὡς καὶ τὰ βουλήματα εἶνε ψυχικὰ γεγονότα γεννώμενα ὅλως ἐν ἡμῖν».

Ἀπήνησα καὶ ἀπαντῶ ἐκ νέου ὅτι ἡ μόνη ἔλλειψις ἦν θὰ ἠδύνατο νὰ ἀποδώσῃ εἰς τὸν ὄρισμόν ὃν ἐγὼ δίδω εἰς τὰ **αἰσθήματα** εἶνε ὅτι δὲν καθορίζω καὶ τὴν φυσιολογικὴν λειτουργίαν δι' ἧς ταῦτα προσπίπτουσιν ἐπὶ τῶν αἰσθητηρίων ἡμῶν ὀργάνων (δι' ἐρεθισμάτων), ἀλλ' ὀρθὸν καὶ ἀνεπίδεκτον ἀμφισβητήσεως εἶνε ὅτι ταῦτα ὡς πηγὴν αὐτῶν ἔχουσι τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον καὶ τοῦτο ἀκριβῶς λέγω, καὶ τοῦτο, ὑποθέτω, ἐννοεῖ καὶ ὁ κ. Β. λέγων «δι' ἐρεθισμάτων ἐχόντων **θύραθεν τὴν ἀφειηρίαν**».

Οὐδαμοῦ δὲ λέγω ὅτι καὶ τὰ συναισθήματα παραλαμβάνομεν ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, πολλῶ δ' ἤττον τὰ βουλήματα καὶ περιττὴ ὅλως ἦτο ἡ περὶ τούτων διδασκαλία του. Περὶ τῶν ἀπλῶν συναισθημάτων — ἅτινα τελειῶς διακρίνονται ἀπὸ τῶν ἐν γένει συναισθημάτων —

των — ὁμιλῶν εἶπον, ἀκολουθῶν τὸν Wundt, ὅτι καὶ ταῦτα, καθὸ συνδεόμενα ἀμέσως πρὸς τὰ αἰσθήματα χαρακτηρίζονται ὡς ψυχικὰ στοιχεῖα. Ἄλλ' οὐδαμῶς ἠνόησα ποτὲ νὰ εἶπω ὅτι καὶ ταῦτα τὰ ἀπλᾶ δηλ. συναισθήματα παραλαμβάνομεν ἐκ τοῦ ἔξωτερικοῦ κόσμου.

Συναφῆς πρὸς ταῦτα εἶνε καὶ ἄλλη νέα ψυχολογικὴ ἀτοπία μου ἣν ἐν τῇ δευτερολογίᾳ του ἀνεκάλυψεν ὁ κ. Β.

Ἐν σ. 164 ὑποσ. 2 λέγω ὅτι διὰ τοῦ ὄρου «Vorstellung - παράστασις» σημαίνεται ἐν τῇ ψυχολογίᾳ ἢ ἐν τῷ νῷ ἀναπαράστασις, ἢ εἰκὼν αἰσθήματος τινός, τοῦτέστιν ἐντυπώσεις ἣν ἔσχομεν ἐκ τοῦ ἔξωτερικοῦ κόσμου διὰ τῶν αἰσθήσεων, ἄνευ νέου ἐρεθισμοῦ αὐτῶν». Ἐν τῷ ὀρισμῷ τούτῳ ἀνακαλύπτει ὁ κ. Β. ὅτι ἀντιφάσκω εἰς ὅσα ἀνωτέρω (σ. 163) εἶπον περὶ τοῦ αἰσθήματος». Ἐκεῖ ὥρισα τὸ αἶσθημα κατὰ τὸν Wundt, ἐνῶ ἐνταῦθα ἀκολουθῶ ψυχολόγους ἄλλα διδάσκοντας περὶ αἰσθήματος, καὶ λέγω τὸ αἶσθημα φαινόμενον ψυχικὸν σύνθετον».

Ἀνατρέχω εἰς τὴν σ. 163 καὶ εὐρίσκω ὅτι ὡς αἰσθήματα χαρακτηρίζω «τὰς ἀπὸ τοῦ ἔξωτερικοῦ κόσμου διὰ τῶν αἰσθήσεων προσκτωμένας ἐντυπώσεις»· ἐπανερχομαι εἰς τὴν σ. 164 καὶ εὐρίσκω τὸν ἀνωτέρω παρτιθέμενον ὀρισμὸν τῆς «παραστάσεως» καθ' ὃν οὕτω χαρακτηρίζεται «ἢ ἐν τῷ νῷ ἀναπαράστασις, ἢ εἰκὼν αἰσθήματος τινός τοῦτέστιν, ἐντυπώσεις ἣν ἔσχομεν διὰ τῶν αἰσθήσεων ἐκ τοῦ ἔξωτερικοῦ κόσμου». Καὶ εἰς τοὺς δύο ὀρισμούς, τοῦτέστι, λέγω ὅτι τὸ αἶσθημα εἶνε ἢ ἐκ τοῦ ἔξωτερικοῦ κόσμου διὰ τῶν αἰσθήσεων προσκτωμένη ἐντύπωσις. Καὶ ἥδη ἐρωτῶ ποῦ ἔγκειται ἢ ἀντίφασις;! Ποῦ ἢ ψυχολογικὴ ἀτοπία;! Ποῦ δὲ λέγω ὅτι τὸ αἶσθημα εἶνε σύνθετον ψυχικὸν φαινόμενον;!

4) Ἄλλη σοβαρωτέρα ἔτι μοὶ ἀποδίδεται ἀμάθεια ὅτι λέγω ὅτι ἢ βούλησις εἶνε «ἀπότοκος συναισθημάτων καὶ παραστάσεων» καὶ οὐχὶ «αὐτόνομος ψυχικὴ ἐνέργεια».

Ἐνταῦθα πλέον ἀναγκάζομαι νὰ καταρασθῶ τὴν τύχην μου ἥτις δὲν μοὶ ἐπιτρέπει νὰ γίνωμαι ἀντιληπτὸς εἰς τὸν κ. Β. ἐνῶ εἶμαι τελείως ἀντιληπτὸς εἰς τοὺς μαθητάς μου. Δι' ὃ παρακαλῶ αὐτὸν νὰ λάβῃ τὸν κόπον νὰ ἀναγνώσῃ ἐκ δευτέρου τὰ σχετικὰ χωρία τοῦ συστήματός μου (σ. 58 - 59 α' ἐκδ., σ. 164 - 165 β' ἐκδ.) ἐν οἷς λέγω τὰ ἑξῆς: «Περὶ τῆς φύσεως ἰδίᾳ τῆς βουλευτικῆς λειτουργίας καὶ τῆς σχέσεως αὐτῆς πρὸς τὰς ἄλλας ψυχικὰς λειτουργίας μεγάλη ἀληθῶς κρατεῖ παρὰ τοῖς ψυχολόγοις διαφωνία καὶ πλεῖσται ἐγεννήθησαν θεωρίαι. Αἱ μὲν τούτων ἀρνοῦνται ὅτι ἢ βούλησις ἀποτελεῖ αὐτοτελῆ καὶ διακεκριμένην ψυχικὴν λειτουργίαν θεωροῦσαι τοὐναντίον ταύτην ὡς μορφὴν

εἴτε τῆς κυρίως καλουμένης *διανοητικῆς* λειτουργίας, τοῦτέστι τῆς παραγωγῆς καὶ ἐξελίξεως τῶν ἰδεῶν, εἴτε τῆς *συναισθητικῆς* τοῦτέστι τῆς ἐξελίξεως τῶν *συναισθημάτων*· αἱ δὲ τοῦναντίον διακρίνουσι ταύτην ὡς ἀποτελοῦσαν ἰδίαν ψυχικὴν λειτουργίαν, ἧς τοὺς χαρακτῆρας κατὰ διαφόρους καθορίζουσι τρόπους. Ἄλλ' ἢ ἀνάλυσιν τῶν θεωριῶν τούτων καὶ ἡ ἐξέτασις τῆς σχετικῆς ὁρθότητος αὐτῶν δὲν εἶνε ἀναγκαία διὰ τὴν λύσιν τοῦ ἐρευνημένου προβλήματος, καθόσον πᾶσαι εἰς ἓν καὶ τὸ αὐτὸ καταλήγουσι πόρισμα, ὅτι καὶ ἡ βούλησις εἰς τοὺς αὐτοὺς ὑπόκειται νόμους τῆς συνθέσεως καὶ τοῦ συνειρημοῦ, τοὺς, ὡς εἴρηται, κρατοῦντας καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων ψυχικῶν λειτουργιῶν, οὔσα τὸ προϊόν, τὸ ἀναγκαῖον ἀποτέλεσμα *συναισθημάτων* καὶ *ἰδεῶν* κατὰ ποικίλους τρόπους καὶ τούτων συντεθειμένων». Ἐν τῇ ἐπομένῃ δὲ § διακρίνω τὰς «*ἀπλῆς ἢ καθ' ὁρμὴν*» ἐνεργείας τῆς βουλήσεως *ἐν αἷς ἐν καὶ μόνον συναίσθημα* ἢ *μία ἰδέα* εἶνε τὸ προκαλοῦν καὶ παράγον τὴν βούλησιν ἡμῶν αἴτιον, ἀπὸ τῶν «*συνθέτων*» ἢ «*ἐλευθέρων*» ἢ «*κατ' ἐκλογὴν*» ἐνεργειῶν ἐν αἷς *πλείονα αἴτια*, ἧτοι *συναισθήματα* καὶ *ιδέαι* πρὸς διαφόρους κινουσι τὴν βούλησιν ἡμῶν *κατευθύνσεις*, ὁ μεταξὺ τῶν ὁποίων ἀγών (ἧτοι ἡ ψυχικὴ κατάστασις τῆς σκέψεως καὶ ἀμφιβολίας) *τερματίζεται* διὰ τῆς ἐκλογῆς ἐνός, ὅπερ οὕτως ἀποβαίνει τὸ παράγον τὴν ὀριστικὴν ἡμῶν βούλησιν, τοῦτέστι τὴν *ἀπόφασιν αἴτιον*».

Ἐκ τούτων, πᾶς τις, νομίζω, δύναται νὰ ἐννοήσῃ ὅτι ἐγὼ καίτοι ἀναφέρων τὰς γεννηθείσας ἀντιθέτους θεωρίας περὶ τῆς *αὐτοτελείας* ἢ μὴ τῆς βουλήσεως ὡς ψυχικῆς λειτουργίας οὐδαμῶς εἰσέρχομαι εἰς τὴν ἐξέτασιν αὐτῶν, οὐδ' ἀκολουθῶ τινὰ τούτων διότι ἡ τοιαύτη ἐρευνα οὐδεμίαν ἀσκεῖ ἐπίδρασιν ἐπὶ τοῦ προβλήματος, ὅπερ ἐρευνῶ, τοῦτέστι τοῦ τρόπου καθ' ὃν λειτουργεῖ ἐκάστοτε ἡ βούλησις, διότι πᾶσαι αἱ θεωρίαι συμπίπτουσιν ἐν τούτῳ ὅτι ἡ βούλησις (ἐννοῶ αἱ ἐκάστοτε ἐνεργεῖαι αὐτῆς, τὰ βουλευτικὰ προϊόντα) εἶνε τὸ προϊόν, τὸ ἀποτέλεσμα *συναισθημάτων* καὶ *ἰδεῶν* (παραστάσεων κατὰ τὸν κ. Β.). Ὅτι δὲ περὶ τῶν ἐκάστοτε ἐνεργειῶν τῆς βουλήσεως ὁμιλῶ ἐνταῦθα καὶ οὐχὶ περὶ τῆς βουλήσεως ὡς μιᾶς τῶν ψυχικῶν λειτουργιῶν ἐν διακρίσει πρὸς τὴν *συναισθητικὴν* καὶ τὴν *διανοητικὴν* κατάδηλον εἶνε ἐκ τῆς ἀμέσως ἐπομένης παραγράφου ἐν ἧ διαστέλλω τὰς «*ἀπλῆς ἢ καθ' ὁρμὴν ἐνεργείας*» αὐτῆς, ἀπὸ τὰς «*συνθέτους ἢ ἐλευθέρως ἢ κατ' ἐκλογὴν*».

Ἄλλ' ὁ κ. Β. παρερμηνεύων οἰκτρῶς τὰς ἰδέας μου μοὶ ἀποδίδει τὴν κατηγορίαν ὅτι ἀκολουθῶν τὰς ἑτερογενητικὰς θεωρίας θεωρῶ τὴν βούλησιν οὐχὶ ὡς αὐτόνομον ψυχικὴν λειτουργίαν, ἀλλ' ὡς «*ἀπότοκον*

παραστάσεων ἢ συναισθημάτων» κατὰ τὴν λίαν ἀσαφῆ φράσιν του δι' ἧς ὑποθέτω θέλει νὰ σημάνῃ τὴν θεωρίαν καθ' ἣν ἡ βούλησις εἶνε λειτουργία παρακλόουθος τῶν ἄλλων ψυχικῶν λειτουργιῶν, ἀπλοῦν ἐξάρτημα αὐτῶν, μὴ ἔχουσα αὐτοτελῆ ὑπαρξίν, ἣν θεωρίαν οὐδέποτε ἐγὼ διεννοήθην νὰ ἀκολουθήσω. Ὅτι δὲ πᾶσαι αἱ περὶ βουλήσεως θεωρίαι συμπίπτουσιν ἐν τούτῳ δεχόμεναι ὅτι ἡ βούλησις λειτουργεῖ πάντοτε ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν ἑνὸς *συναισθήματος* ἢ μιᾶς *ιδέας* (παραστάσεως) ἅτινα ἀποτελοῦσι τὰ κινουῦντα αὐτὴν πρὸς ἐνέργειαν αἰτία καὶ ὅτι, ἐπομένως, ἡ ἐκάστοτε ἐνέργεια τῆς βουλήσεως εἶνε τὸ προϊόν, τὸ ἀποτέλεσμα τῶν αἰτιῶν τούτων δὲν ὑποθέτω ὅτι θέλει νὰ ἀμφισβητήσῃ ὁ κ. Β. καὶ αὐτὸς δ' οὗτος διδάσκει, καίτοι ὅλως ἀσαφῶς, λέγων ὅτι ἡ βούλησις «*προϋποθέτει τὰς παραστάσεις καὶ τὰ συναισθήματα ἐν ταῖς πολυπλοκοτέροις αὐτῆς μορφαῖς*» (σ. 293, Ἐπιστημ. ἐπετ.).

5) Ἐν ἀμέσῳ συνεχεῖα πρὸς τὰ ἀνωτέρω, πρὸς εὐχερεστέραν κατανόησιν αὐτῶν, δέον νὰ ὁμιλήσω ἐνταῦθα περὶ τοῦ ὄρου «*παράστασις*».

Ἐντὶ τοῦ ὄρου τούτου ὅστις παρελήφθη ὑπὸ τῶν παρ' ἡμῖν ψυχολόγων ἐκ τοῦ Γερμανικοῦ ὄρου «*Vorstellung*» μετεχειρίσθη τὸν ὄρον «*ιδέα*» νομίζων ὅτι δι' αὐτοῦ ἀκριβέστερον καὶ συνάμα Ἑλληνικώτερον ἐκφράζεται ἡ σκοπομένη ἔννοια. Καὶ περὶ τῆς τοιαύτης καινοτομίας μου οὐδὲν εἶπεν ὁ κ. Β. ἐν τῇ πρώτῃ κριτικῇ του, ἐκ τῆς σιωπῆς του δὲ ταύτης ὑπέθεσα ὅτι ἀποδέχεται αὐτήν. Οὐχ' ἦττον ἐν τῇ β' ἐκδόσει (σ. 164 ὑποσ. 2) τοῦ βιβλίου μου παρεκάλεσα αὐτὸν ῥητὴν νὰ ἐκφράσῃ περὶ τούτου γνώμην. Τοῦτο δὲ πράττων ἐν τῇ δευτερολογίᾳ του ὁμολογεῖ ὅτι ἡ λέξις «*ιδέα*» μὲ τὴν σημασίαν τῆς «*παραστάσεως*» εἰσῆχθη καὶ εἰς τὴν ἀγγλικὴν φιλοσοφίαν, καὶ εἰς τὴν γαλλικὴν, καὶ εἰς τὴν ἰταλικὴν, καὶ εἰς τὴν γερμανικὴν.

Ἄλλὰ καίτοι ὁμολογῶν ταῦτα εὐρίσκει ὅτι ὁ ὄρος «*παράστασις*» ὃν ἔπλασεν ἐν Γερμανίᾳ ὁ Wolf ἔχει ἄριστα διότι «*παριστάναι ἐν τῇ Ἑλληνικῇ γλώσσῃ εἶνε τὸ ἐν τῇ ψυχῇ ἰστάναι τι*». Καὶ καταλήγων λέγει ὅτι τὸν μὲν ὄρον «*ιδέα*» δέον νὰ μεταχειριζώμεθα πρὸς ἔκφρασιν τῆς «*ἐννοίας*», τὸν δ' ὄρον «*παράστασις*» πρὸς ἔκφρασιν τῆς «*Vorstellung*» τῶν Γερμανῶν.

Εἰς ταῦτα ἀπαντῶ. Ἀφοῦ ἐν τῇ Ἑλληνικῇ γλώσσῃ ἔχομεν εἰδικὸν ὄρον πρὸς δήλωσιν τῆς ἐννοίας ταύτης, ὃν ἐχρησιμοποίησαν καὶ οἱ ξένοι φιλόσοφοι, ὡς αὐτὸς οὗτος ὁμολογεῖ, ἅτε στερούμενοι ἐν τῇ γλώσσῃ των τοιούτου, διατὶ μόνον οἱ Ἕλληνες νὰ μὴ χρησιμοποιοῦμεν τοῦτον καὶ νὰ ἀποδεχθῶμεν τὸν ὄρον «*παράστασις*» ὅστις εἶνε μετάφρασις τοῦ Γερμανικοῦ ὄρου «*Vorstellung*» καὶ ὅστις ἔχει πλείστας ἄλλας σημασίας (ὡς λ. χ. τῆς *θεατρικῆς παραστάσεως* κλπ.);

Διατί δὲ τὸν ὄρον «*ιδέα*» νὰ μεταχειριζώμεθα πρὸς ἔκφρασιν τῆς «*ἐννοίας*» ἣτις ἀποτελεῖται ἐκ συμπλέγματος ἰδεῶν ἀφοῦ ἔχομεν πρὸς τοῦτο τὴν λέξιν «*ἐννοια*»;

Νομίζω ὅτι διὰ τῶν ἀνωτέρω ἐξήντησα καὶ τὴν σειρὰν ταύτην τῶν ἀτοπημάτων καὶ πλημμελημάτων μου τῶν συνδεομένων πρὸς τὸ κύριον ζήτημα τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως. Μοὶ ὑπολείπεται δ' ἤδη νὰ ἐξετάσω τὴν τρίτην καὶ τελευταίαν σειρὰν τὴν ἀφορῶσαν εἰς ὄρους τινὰς καὶ ζητήματα συνδεόμενα πρὸς τὸ νομικὸν μέρος τοῦ συστήματος μου ἐφ' ὧν ὁ κ. Β. ἐνόμισεν ὅτι δυνάμει τῆς φιλοσοφικῆς εἰδικότητός του ἠδύνατο νὰ ἐκφράσῃ γνώμην.

III

1) Ἐν τῇ ἐκθέσει τῶν ἀποκλειόντων τὴν πρὸς καταλογισμὸν ἱκανότητα λόγων πραγματευόμενος περὶ τῆς μορφῆς τῆς φρενοπαθείας ἣτις καλεῖται «*παράνοια ἢ παραφροσύνη*» (*Démence, Wahnsinn*) λέγω ὅτι αὕτη ὡς θεμελιώδη διακριτικὸν χαρακτηριστῆρα παρουσιάζει τὰς «*ψευδαισθήσεις*» καὶ τὰς «*παραλόγους ἢ παραληρητικὰς*» ἰδέας. Λίδον δὲ τὸν ὄρισμὸν τῶν «*ψευδαισθήσεων*» λέγω ὅτι οὕτω καλοῦνται «*αἱ ψευδεῖς ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου ἐντυπώσεις εἴτε ἀνυπάρχων ἀντικειμένων, εἴτε ὑπαρχτῶν μὲν ἀλλὰ παραμορφουμένων (Hallucinations, illusions)*» (σ. 87 α' ἐκδ., σ. 190 β' ἐκδ.).

Εἰς τὸν ὄρισμὸν τοῦτον ὁ κ. Β. εὗρίσκει διττὸν ἁμάρτημα. Πρῶτον ὅτι δὲν ὀρίζεται ἰδίᾳ καὶ ἀκριβέστερον ἑκατέρω τῶν ἐννοιῶν, καὶ δεύτερον ὅτι τὴν μὲν *Illusion* ὤφειλον νὰ ὀνομάσω *παραίσθησιν*, τὴν δὲ *Hallucination* *ψευδαισθησίαν*.

Τὸν ἀνωτέρω ὄρισμὸν ἠρύσθη, ὡς εἰκός, ἐκ τῶν εἰδικῶν συγγραμμάτων τῆς ψυχιατρικῆς ἢ, κυρίως εἰπεῖν, τοῦ εἰδικοῦ κλάδου αὐτῆς τοῦ γνωστοῦ ὑπὸ τὸν ὄρον «*δικαστικὴ ψυχοπαθολογία*» ἢ «*δικαστικὴ ψυχιατρικὴ*» ὅστις ἀνεπτύχθη κυρίως ὑπὸ τῶν Γερμανῶν ἐπιστημόνων. Καὶ παρέπεμψα ἰδίως εἰς τὸ ἔργον τοῦ Hoche¹ ὅστις ὑπὸ τὸν ὄρον «*Sinnestäuschung*» δυνάμενον νὰ ἀποδοθῇ, ὡς νομίζω, διὰ τοῦ Ἑλληνικοῦ ὄρου «*ψευδαίσθησις*» περιλαμβάνει ἀμφοτέρας τὰς μορφὰς αὐτῆς, τοῦτέστι καὶ τὴν ψευδῆ ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου ἀντίληψιν ἀνυπάρχων ἀντικειμένων ὡς καὶ τὴν παραμορφουμένην ἀντίληψιν ὑπαρχτῶν ἀντικειμένων. Καὶ ἀναφέρει μὲν ὅτι ἡ μὲν πρώτη μορφή

¹) Handbuch der Gerichtlichen Psychiatrie, σ. 439 καὶ ἐπέξ.

καλεῖται συνήθως «*Hallucination*» ἢ δὲ δευτέρα «*Illusion*», ἀλλ' οὐδεμίαν πρακτικὴν ἀξίαν ἀποδίδει ἀπὸ ἐπιστημονικῆς ἀπόψεως εἰς τὴν διάκρισιν ταύτην τῶν γλωσσικῶν ὄρων, λέγων ὅτι «διὰ τὸ τελικὸν ἀποτέλεσμα (*endergebnis*) τῆς νοθεύσεως τῆς ἐκ τοῦ ἔξωτερικοῦ κόσμου εἰκόνας» εἶνε ἀδιάφορον ἂν τὸ ἀπατηλὸν ἔγκειται ἐν τούτῳ «ὅτι μία ἐντύπωσις τῶν αἰσθήσεων οἰουδὴποτε εἴδους παράγεται ἀνευ ἔξωτερικοῦ ἐρεθισμοῦ ἐπὶ τῶν αἰσθητηρίων ὀργάνων ἢ ἂν μία πραγματικὴ ἐντύπωσις ἐν τῇ ὁδῷ τῆς συνειδήσεως διὰ τῆς ἀνωμάλου ὑποκειμενικῆς λειτουργίας μεταβάλλεται».¹ Ὅμοίως δὲ καὶ ἄλλοι τῶν εἰδικῶν Γερμανῶν συγγραφέων ὑπὸ τὸν γενικὸν ὄρον «*Sinnestäuschung*» περιλαμβάνουσιν ἀμφοτέρας τὰς ἀνωτέρω ῥηθείσας μορφάς.² Καὶ τούτους ἠκολούθησα καὶ ἐγὼ περιλαμβάνων μὲν ἐν τῷ ὀρισμῷ μου ἀμφοτέρας τὰς μορφάς, ἐν παρενθέσει δὲ σημειῶν καὶ τοὺς ὄρους *Hallucination* καὶ *Illusion* δι' ὧν διακρίνονται γλωσσικῶς εἰδικώτερον. Καὶ ἐν τῇ δευτέρῃ δ' ἐκδόσει μου οὐδὲν ἐπληρόρωσα (ὡς λέγει ὁ κ. Β.) ἀλλὰ πρὸς μίξον σαφήνειαν τῆς ἐννοίας μου ἔθεσα τὸν μὲν ὄρον *Hallucination* ἀμέσως μετὰ τὸν ὀρισμὸν τῆς πρώτης μορφῆς, τὸν δὲ ὄρον *Illusion* μετὰ τὸν ὀρισμὸν τῆς δευτέρας.

Ἐκ τούτων καταφαίνεται ὅτι ἐπαρκῶς διέστειλα τὰς δύο μορφάς. Ἄλλ' ὁ κ. Β. μὲ διδάσκει ὅτι *Hallucination* εἶνε «*ἔξ ἀναμνήσεως* εἰκὼν ἣτις ἐκλαμβάνεται ὡς κατ' αἴσθησιν παράστασις». Ἀπαντῶ ὅτι εἰς ὅσους ἐγὼ ἀνέρεξα εἰδικοὺς συγγραφεῖς *ψυχιάτρους* (οὐχὶ ψυχολόγους ὡς πρᾶττει οὗτος) δὲν εὔρον περιλαμβανόμενον τὸ στοιχεῖον τῆς *ἔξ ἀναμνήσεως* προελεύσεως τῆς ψευδοῦς ἐντυπώσεως. Ἀλλὰ παρατηρῶ συνάμα ὅτι καὶ ἐν αὐτῷ τῷ ὀρισμῷ τοῦ *Esquirol* ὃν ὁ κ. Β. παρουσιάζει ὡς ὑπόδειγμα ἀκριβείας δὲν ὑπάρχει τὸ στοιχεῖον τοῦτο. «Κατὰ τὸν *Esquirol*, λέγει ὁ κ. Β., ὅστις πρῶτος διέστειλε τὰ περὶ ὧν ὁ λόγος ψυχικὰ φαινόμενα *Hallucination* πάσχει «*qui ait la conviction intime d'une sensation actuellement perçue, lorsque nul objet extérieur propre à exciter cette sensation n'est à portée des sens*»». Καὶ ἐρωτῶ ἤδη πάντα γνωρίζοντα τὴν γαλλικὴν γλῶσσαν ποῦ ἐν τῷ ὀρισμῷ τούτῳ εὐρίσκειται τὸ στοιχεῖον τῆς «*ἀναμνήσεως*»;! Συνεπῶς ὁ κ. Β. ὄφειλε πρὶν διορθῶσθαι τὸν ἰδικὸν μου ὀρισμὸν νὰ διορθῶσθαι τὸν τοῦ *Esquirol* ὄν, ἐν τούτοις, ἐπικαλεῖται ὡς ὑπόδειγμα ἀκριβείας!

Καθ' ὅσον δ' ἄφορᾷ εἰς τοὺς ὄρους «*παραίσθησις*» καὶ «*ψευδαισθησία*», δι' ὧν γλωσσικῶς θέλει νὰ διακρίνη τὰ δύο εἶδη τῆς ψευδαι-

¹) Αὐτόθι σ. 440.

²) Ἴδε *Krafft - Ebbing, Lehrb. der Gerichtl. Psychopathologie*, σ. 122.

σθήσεως ὁ κ. Β., οὐδεμίαν ἐξ ἀρχῆς ἀντέταξα ἀντίρρησην, διότι, ὡς εἶπον, « προσέχω ἰδίως εἰς τὰς ἐννοίας καὶ οὐχί εἰς τὰς λέξεις » θέλων τοῦτο νὰ ἐκφράσω ὅτι ἀφοῦ ἀκριβῶς ἀποδίδω τὴν διαφορὰν τῶν δύο εἰδῶν τῶν ψευδαισθησέων δὲν χωρεῖ κατ' ἐμοῦ ἐπίκρισις διότι δὲν τὰ διέκρινα καὶ δι' Ἑλληνικῶν γλωσσικῶν ὄρων (ἀμφιβόλου, ἄλλως τε ἀκριβείας) ἀλλὰ μετεχειρίσθην τοὺς Γαλλικοὺς ὄρους Hallucination καὶ Illusion οὓς μεταχειρίζονται καὶ οἱ Γερμανοὶ συγγραφεῖς.

2) Ἐν τῇ ἀναπτύξει τῆς ἐννοίας τοῦ « καταλογισμοῦ » (κεφ. Β' σ. 146 β' ἐκδ.) θέλων νὰ ἐκφράσω τὸν πρῶτιστον τῆς ἐννοίας ταύτης ὄρον, τοῦτέστι τὴν ψυχικὴν κατάστασιν τοῦ ὑποκειμένου τὴν ἐπιτρέπουσαν τὸν καταλογισμόν τῆς παρ' αὐτοῦ τελεσθείσης πράξεως εἰς αὐτόν, ἀντὶ τοῦ ὄρου « τὸ καταλογιστὸν τοῦ ἀνθρώπου » οὗτινος μέχρι τοῦδε ἐγένετο χησις ἐν τῇ ποινικῇ ἡμῶν φιλολογίᾳ μετεχειρίσθην τὸν ὄρον « ἱκανότης πρὸς καταλογισμόν » κατὰ τὸν ἐν τῇ Γερμανικῇ ποινικῇ φιλολογίᾳ παραδεδεγμένον ὄρον « Zurechnungsfähigkeit ». Ἐπρότεινα δὲ τὴν ἀντικατάστασιν ταύτην διότι ὁ ὄρος « καταλογιστὸν » ἐν τῇ Ἑλληνικῇ γλώσῃ σημαίνει τι τὸ δυνάμενον νὰ καταλογισθῇ, οὐδαμῶς δὲ δύναται νὰ σημάνη τὴν ψυχικὴν κατάστασιν τοῦ προσώπου εἰς ὃ καταλογίζεται τοῦτο. Δυνάμεθα, ἐπομένως, νὰ λέγωμεν ὀρθῶς τὸ καταλογιστὸν τῆς πράξεως οὐχί, ὅμως, καὶ τὸ καταλογιστὸν τοῦ προσώπου.

Ἄλλ' ὁ κ. Β. ἀντεῖπεν ἰσχυριζόμενος ὅτι ἡ ἐννοια ἦν θέλομεν νὰ ἐκφράσωμεν δύναται ἐξ ἴσου νὰ ἐκφρασθῇ καὶ διὰ τοῦ ὄρου « καταλογιστὸν » ὡς καὶ διὰ τοῦ ὄρου « ἱκανότης πρὸς καταλογισμόν » λέγων ἐπὶ τὸ ἀρχαιοπρεπέστερον « ἱκανότης πρὸς καταλογισμόν περιφανῶς! ἴσα δύναται τῷ καταλογιστῷ ». Ἠναγκάσθην, ἐπομένως, ἐν τῇ πρώτῃ ἀπαντήσει μου νὰ τὸν παραπέμψω εἰς τὸν κανόνα τῆς Γραμματικῆς καθ' ὃν « τὰ ἐκ δημάτων παραγόμενα ἐπίθετα τὰ λήγοντα εἰς τος σημαίνουνσι τὸν δυνάμενον ἢ ἄξιον νὰ πάθῃ τὸ δηλούμενον διὰ τοῦ ῥήματος ». Συνεπῶς αἱ ῥήσεις « τὸ καταλογιστὸν τοῦ προσώπου, ὁ καταλογιστὸς ἄνθρωπος » οὐδεμίαν δύναται νὰ ἔχωσιν ἐννοίαν, διότι τὸ πρόσωπον, ὁ ἄνθρωπος οὐδέποτε καταλογίζεται (δὲν πάσχει τὸ διὰ τοῦ ῥήματος δηλούμενον) ἀλλὰ μόνον ἡ πράξις καταλογίζεται εἰς αὐτὸν ὅταν ὑπάρχῃ παρ' αὐτῷ ἡ ψυχικὴ ἐκείνη κατάστασις ἢ ἐπιτρέπουσα τὸν καταλογισμόν, πρὸς δήλωσιν δὲ τῆς καταστάσεως ταύτης ἔχομεν ἀνάγκην εἰδικοῦ ὄρου.

Ἄλλ' ὁ κ. Β. εὐρίσκει ταῦτα *παραδοξότατα*, περιφρονῶν δὲ τὸν κανόνα τῆς Γραμματικῆς ἀνατρέχει εἰς τὸν *Πίνδαρον (!)* καὶ τὸν *Σοφοκλέα (!)* καὶ τὸν *Αἰσχύλον (!)* ἵνα μοι ἀποδείξῃ ὅτι τὰ εἰς τος ἐπί-

θετα καὶ ἄλλας περιλαμβάνουσι σημασίας πλὴν τῆς ὑπὸ τῆς Γραμματικῆς ὀριζομένης. Ὅμολογῶ ὅτι δὲν ἔχω τὴν ὑπομονὴν νὰ τὸν παρακολουθῶ εἰς τοιαύτας ἀνὰ τοὺς ἀρχαίους ποιητὰς ἐρεῦνας ἵνα ἐλέγξω τὴν ἀκρίβειαν αὐτῶν, τῷ παρατηρῶ μόνον ὅτι οἱ νομικοὶ ὄροι δὲν δύνανται νὰ μορφωθῶσι συμφώνως πρὸς τὴν ποιητικὴν γλῶσσαν τοῦ Πινδάρου καὶ τοῦ Αἰσχύλου ἀλλὰ συμφώνως πρὸς τὴν ἐν χρήσει πεζὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν ἵνα ὦσιν, ὅσον ἔνεστι, σαφεῖς καὶ ἀντιληπτοί.

Καθ' ὅσον δ' ἀφορᾷ τὰ ἐπίθετα «*ψεκτός, μεμπτός, ἐγκλητός*», ἅτινα μοὶ προβάλλει, παρατηρῶ ὅτι καὶ ἐκ τούτων καταφαίνεται τὸ σφαλερὸν τῆς γνώμης του διότι ὅταν λέγωμεν *ψεκτός* ἄνθρωπος ἐννοοῦμεν τὸν ἄξιον νὰ ψεχθῆ, ὁμοίως δὲ *μεμπτός* ἄνθρωπος λέγεται ὁ ἀξιόμεμπτος (ἄξιος μομφῆς) ἔνεκα ὠρισμένης πράξεως. Συνεπῶς καὶ ἂν εἴπωμεν «*ἄνθρωπος καταλογιστός*» πρέπει νὰ ἐννοήσωμεν τὸν ἄνθρωπον ὅστις εἶνε ἄξιος νὰ *καταλοισθῆ* δηλ. νὰ πάθῃ τὸ διὰ τοῦ ὀήματος δηλούμενον, ὡς λέγει ὁ γλωσσικὸς κανὼν. Οὐδαμῶς, ὅμως, οὕτω ἀποδίδεται ἡ σκοπομένη ἔννοια τῆς ψυχικῆς καταστάσεως τοῦ ἀνθρώπου τῆς ἐπιτρεπούσης ἵνα *καταλοισθῆ εἰς αὐτὸν ἢ πράξις*.

3) Ὅμιλῶν ἐν τῷ συστήματί μου (σ. 111) περὶ τῆς διακρίσεως τῶν ἐγκληματιῶν εἰς ἐγκληματίας ἐκ *περιστάσεως* καὶ εἰς ἐγκληματίας *καθ' ἑξιν* λέγω ὅτι πρὸς διάκρισιν τῶν τῆς δευτέρας κατηγορίας ἐγκληματιῶν δὲν εἶνε ἐπαρκὴς ἡ ἐν χρήσει ὀνομασία «*ἐγκληματία καθ' ἑξιν*» καθόσον ἢ πρὸς τὸ ἐγκλημα τάσις αὐτῶν δυνατὸν νὰ ἀπορρέῃ εἴτε ἐκ τῆς κτηθείσης διὰ τῆς ἐπανειλημμένως τελέσεως ἐγκλημάτων *ἕξεως*, εἴτε ἐκ τῆς ψυχικῆς αὐτῶν διασκευῆς, τούτεστι τοῦ *ἀτομικοῦ χαρακτήρος*. Πρὸς πληρέστερον, ὅθιεν, χαρακτηρισμὸν τούτων ὡς προσφορωτέραν ἐπρότεινα τὴν ὀνομασίαν «*ἐγκληματία καθ' ἑξιν ἢ ἐκ χαρακτήρος*».

Ἄλλ' ὁ κ. Β. δὲν συμφωνεῖ ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι «*ἡ ἕξις κατὰ τὴν ἐν τῇ Ἑλληνικῇ γλώσσῃ χρῆσιν δηλοῖ ἀμφοτέρας τὰς ἐννοίας, δηλ. καὶ τὰς ἰδιότητας ἃς ἔχει φύσει ὁ ἄνθρωπος, καὶ ὅσας ὕστερον κτᾶται ἐν τῷ βίῳ*». Καὶ μὲ παραπέμπει εἰς τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Ἀριστοτέλην. Χωρὶς νὰ τῷ ἀμφισβητήσω τὴν ἀκρίβειαν τῶν παραπομπῶν του τῷ ἀπαντῶ ὅτι ὁ ὅρος «*καθ' ἑξιν ἐγκληματίας*» εἶνε μετάφρασις τῶν ξενικῶν ὄρων «*Criminel d'habitude*», «*Gewohnheitsverbrecher*», ἐν τῇ δημιουργίᾳ δὲ τῶν ὄρων τούτων οἱ ξένοι συγγραφεῖς δὲν εἶχον βεβαίως ὑπ' ὄψει των τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Ἀριστοτέλην, ἀλλ' ἐξέφραζον ὅ,τι ἐν τῇ ἰδίᾳ των γλώσσῃ δύνανται νὰ σημάνωσιν οἱ ὄροι «*Gewohnheit, Habitude*». Ἄλλως δέ, καὶ ἐν τῇ ἐν χρήσει σήμερον Ἑλληνικῇ γλώσσῃ οὐδέποτε λέγοντες «*ἕξις*» ἐννοοῦμεν τὸν «*χαρακτήρα*».

Τὸ δ' ἕτερον ἐπιχείρημα αὐτοῦ ὅτι «ὁ χαρακτήρ περιλαμβάνει καὶ ὅ,τι ἔμφυτον φέρει ὁ ἄνθρωπος καὶ ὅ,τι ἐπίκτητον», οὐδεμίαν ἔχει σχέσιν πρὸς τὸ προκείμενον. Τίνα τὰ ἐν τῷ χαρακτήρι περιεχόμενα στοιχεῖα, ἢ κυριολεκτικώτερον τίνες ὄροι συντρέχουσι πρὸς μόρφωσιν αὐτοῦ, θὰ ἠδύνατο νὰ εὔρη ἐν τῷ *συστήματί* μου (σ. 158, ὑποσ. 1) χωρὶς νὰ λάβῃ τὸν κόπον νὰ ἀνατρέξῃ εἰς τὸν Wundt καὶ τὸν Ziegler καὶ τοὺς λοιποὺς ψυχολόγους εἰς οὓς μὲ παραπέμπει. Ἀλλὰ διότι ὁ χαρακτήρ περιέχει καὶ *φυσικὸν καὶ ἐπίκτητον* στοιχεῖον κατ' οὐδεμίαν λογικὴν ἔπεται ὅτι ὅταν λέγωμεν «ἔξιν», «*συνήθειαν*» δυνάμεθα ὑπὸ τὸν ὄρον τοῦτον νὰ ἐννοῶμεν καὶ τὸν *χαρακτήρα*!

4) Καὶ ἵνα ἐξαντλήσω καὶ τὴν σειρὰν ταύτην τῶν *ἀποσημάτων* καὶ *πλημμελημάτων* μου σημειῶ ὅτι ὁ κ. Β. διατυποῖ τὴν ἀξίωσιν (σ. 18) νὰ ἀπαντήσω καὶ εἰς ὅσα γράφει περὶ τοῦ δικαιολογικοῦ λόγου τῆς ποινῆς καὶ περὶ τῆς θανατικῆς ποινῆς τὸ περιεχόμενον τῶν ὁποίων ἐξέθηκα, δι' ὀλίγων, ἐν ἀρχῇ. Ἐκ τῆς σιωπῆς μου δ' ἐπὶ τούτων, συνάγει τὸ συμπέρασμα ὅτι σιωπηρῶς ἐγκατέλιπον τὰς γνώμας μου περὶ ποινῆς ὡς ἔπραξα τοῦτο καὶ ἐπ' ἄλλων ζητημάτων ἅτινα ἔθιξε διὰ τῶν παρατηρήσεών του!

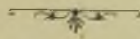
Ἀλλὰ περὶ τῆς ἀξίας τῶν ἐπὶ τῶν θεμάτων τούτων ἐκφερομένων ὑπὸ τοῦ κ. Β. γνωμῶν ἐπαρκῆ νομίζω τὴν ἐν τῇ πρώτῃ ἀπαντήσῃ δῆλωσίν μου ὅτι «*λίαν ὀπισθοδρομικὴν ἔχει ὁδὸς ἀντίληψιν περὶ τῆς ποινικῆς ἐπιστήμης*» φρονῶν ὅτι τὰ θέματα ταῦτα ἀνάγονται εἰς τὴν εἰδικότητα αὐτοῦ. Δὲν εἶπον βεβαίως ὅτι οἱ φιλόσοφοι καὶ οἱ ἀρχαῖοι καὶ οἱ νεώτεροι δὲν ὠμίλησαν περὶ ποινῆς, ὡς φαίνεται ἀντιληφθεὶς, ἐκ τῶν παραπομπῶν εἰς τούτους. Τοῦναντίον ἐν τῇ ἐκθέσει τῶν ἀναπτυχθεισῶν θεωριῶν περὶ τοῦ δικαιολογικοῦ λόγου τῆς ποινῆς ἀναφέρω τὰς κυριωτέρας θεωρίας τῶν φιλοσόφων αἰτινες ἐπέδρασαν ἐπὶ τῆς διαμορφώσεως τῶν θεωριῶν τῶν ἀρχαιότερων ποινικολόγων, ἦτοι τῶν ὄπαδῶν τῆς *φιλοσοφικῆς Σχολῆς*. Εἶπον μόνον ὅτι ἡ νεωτέρα ποινικὴ ἐπιστήμη διέθροξε πᾶσαν μετὰ τῆς μεταφυσικῆς φιλοσοφίας σχέσιν καταστάσα *θετικὴ ἐπιστήμη*, ὡς καὶ ἀνωτέρω ἀναπτύσσω ἀπαντῶν εἰς τὴν κατηγορίαν ὅτι περιφρονῶ τὴν φιλοσοφίαν. Ἐν τῇ ἀπαντήσῃ μου δὲ ταύτῃ ἐνυπάρχει καὶ ἡ περὶ τῆς ἀξίας τῶν γνωμῶν τοῦ κ. Β. κρίσις μου. Γνώμας περὶ ποινῆς καὶ δὴ περὶ τῆς θανατικῆς ποινῆς δύναται βεβαίως νὰ ἐκφράξῃ οὐ μόνον ὁ φιλόσοφος ἀλλὰ καὶ πᾶς ἀνεπτυγμένος ἄνθρωπος, ἀλλ' ἐκ τούτου δὲν ἔπεται ὅτι αἱ γνώμαι αὗται ἔχουσιν ἐπιστημονικὴν τινὰ ἀξίαν καὶ ὅτι δύνανται νὰ ληφθῶσιν ὑπ' ὄψει ἐν τῇ ἐπιστημονικῇ ἐρευνῇ τῶν σχετικῶν θεμάτων ὑπὸ τοῦ ἐπιστήμονος ποινικολόγου. Δὲν ἔχω, ἐπομένως, νὰ πράξω ἄλλο

τι εἰμὴ νὰ παραπέμψω καὶ πάλιν τὸν κ. Β. εἰς τὰ σχετικά μέρη τοῦ συστήματός μου, ἥτοι εἰς τὴν ἔρευναν ἣν ἐν ἐκτάσει ποιοῦμαι περὶ τοῦ δικαιολογικοῦ λόγου τῆς ποινῆς (σ. 83 - 103) καὶ εἰς τὴν ἔρευναν περὶ τῆς θανατικῆς ποινῆς (σ. 508 - 522), ἐξ ὧν πολλὰ θὰ διδαχθῆ καὶ ἴσως θὰ δυνηθῆ τότε αὐτὸς οὗτος νὰ κρίνῃ περὶ τῆς ἀξίας τῶν θεωριῶν ἅς τόσον προχείρως διετύπωσεν, ἐν ὀλίγαις γραμμαῖς, ἐν τῇ πρώτῃ κριτικῇ του (ἴδε σ. 290 - 291 ἐπιστημ. Ἐπετηρ.). Ἄλλ' ἂν δὲν θέλῃ νὰ ἀκολουθήσῃ τὴν συμβουλὴν μου τὸν ἀφίνω ἐλεύθερον νὰ νομίσῃ ὅτι σκοπὸς τῆς ποινῆς εἶνε « ἡ κατηρέμησις τῆς διαταραχθείσης συνειδήσεως τοῦ δικαίου »! ὡς ἀθροιστικῶς ἀποφαίνεται.

Ὁ ἀξιότιμος συνάδελφος ἐπανελημμένος ἐν τῇ *δευτερολογία* του μὲ συμβουλεύει νὰ μὴ δυσφορήσω διὰ τὴν ἐν αὐτῇ γινομένην ἀποκάλυψιν τῶν τόσων καὶ τόσῳ σοβαρῶν *ἀτοπημάτων* καὶ *πλημμελημάτων* καὶ *παραδοξολογιῶν* μου εἰς ἣν προέβη μόνον « ἐξ ἐπιστημονικοῦ καὶ φιλικοῦ ἐνδιαφέροντος »!

Τὸν διαβεβαίω, ἐπομένως, ὅτι ἀληθῶς γράφων τὰ ἀνωτέρω ἠσθάνθηνα δυσφορίαν τινά, ἀλλ' ἡ δυσφορία μου αὕτη προῆλθεν ἐκ τοῦ λόγου ὅτι ἡ *δευτερολογία* του μὲ ἤγαγεν εἰς τὴν ἀναπόδραστον ἀνάγκην ἀμυνόμενος νὰ ἀποκαλύψω τὴν ὅλως ἀνακριβῆ καὶ συγκεχυμένην ἰδέαν ἣν ἔχει ὁ Καθηγητὴς τῆς φιλοσοφίας περὶ τοῦ μεγάλου φιλοσοφικοῦ προβλήματος τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως καὶ τῶν ἄλλων σχετικῶν ζητημάτων, τῆς ἐρεύνης τῶν ὁποίων ἐπελήφθη θέλων νὰ κρίνῃ καὶ ἐπικρίνῃ τὴς γνώμας μου, χωρὶς πρότερον νὰ κατανοήσῃ αὐτάς. Ἄν ἔλειπεν ἡ ἐκ τοῦ λόγου τούτου πηγάζουσα δυσφορία μου, ὁμολογῶ ὅτι καὶ ἐν τῇ συζητήσῃ ταύτῃ ἤθελον εὔρει τὴν τέρψιν, ἣν, ὡς λέγω ἐν τῷ προλόγῳ τοῦ *συστήματός* μου, καὶ μοὶ ὑπομινῆσκει ὁ κ. Β. αἰσθάνομαι πάντοτε ἐν ταῖς μετ' ἄλλων ἐπιστημόνων ἐπ' ἀμφισβητούμενων θεμάτων ἐπιστημονικαῖς συζητήσεσι. Ἐτι δὲ μείζονα τέρψιν ἤθελον αἰσθανθῆ ἐπὶ τοῦ προκειμένου καθόσον διὰ τῆς συζητήσεως ταύτης προσκτῶνται εὐρύτεραν δημοσιότητα αἱ γνώμαί μου αἵτινες, ἄνευ αὐτῆς, ἤθελον γνωσθῆ μόνον ἐν τῷ στενῷ κύκλῳ τῶν *νομικῶν ἀναγνωστῶν* τοῦ βιβλίου μου.

Τ. Ε. ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΣ

ΓΕΩΡΓΙΟΥ Ι. ΡΕΜΟΥΝΔΟΥ

Τακτικού καθηγητοῦ τῆς ἀνωτέρας ἀναλύσεως ἐν τῷ Ἐθνικῷ Πανεπιστημίῳ.

ΕΡΕΥΝΑΙ ΔΙΑ ΤΗΝ ΑΥΞΗΣΙΝ ΤΗΣ ΑΚΡΙΒΕΙΑΣ ΕΞΑΓΟΜΕΝΟΥ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΩΝ

1. Ὑποθεθεῖσθω ὅτι, διὰ τὸν προσδιορισμὸν τῆς τιμῆς x μεγέθους τινος, ἐγένοντο v παρατηρήσεις δόσασαι τιμὰς $x_1, x_2, x_3, \dots, x_v$.

Εἶναι γνωστὸν ὅτι καλοῦμεν μέσην τιμὴν τῶν $x_1, x_2, x_3, \dots, x_v$ πάντα ἀριθμὸν τῆς μορφῆς:

$$\Theta_1 x_1 + \Theta_2 x_2 + \dots + \Theta_v x_v \quad (1)$$

ὅπου $\Theta_1 + \Theta_2 + \Theta_3 + \dots + \Theta_v = 1$ οἱ δὲ συντελεσταὶ $\Theta_1, \Theta_2, \Theta_3, \dots, \Theta_v$ ὑποτιθέμενοι θετικοὶ καλοῦνται βάρη τῶν ἀντιστοίχων $x_1, x_2, \dots, x_v$ καὶ ὅτι, ἐὰν μὲν αἱ v παρατηρήσεις ἐγένοντο μὲ τὸ αὐτὸ μέτρον ἀκριβείας, ἢ καλλίστη μέση τιμὴ (ἢ ἔχουσα τὸ μείζον μέτρον ἀκριβείας) εἶναι ἡ μέση ἀριθμητικὴ (μέσος ὄρος):

$$\frac{x_1 + x_2 + x_3 + \dots + x_v}{v}, \quad \text{ὅπου } \Theta_1 = \Theta_2 = \Theta_3 = \dots = \Theta_v = \frac{1}{v}$$

ἐὰν ὅμως αἱ v παρατηρήσεις ἐγένοντο μὲ διάφορα μέτρα ἀκριβείας $K_1, K_2, K_3, \dots, K_v$ ἢ καλλίστη (ἔχουσα τὸ μείζον μέτρον ἀκριβείας) εἶναι ἡ

$$M = \frac{K_1^2 x_1 + K_2^2 x_2 + \dots + K_v^2 x_v}{K_1^2 + K_2^2 + \dots + K_v^2} \quad (2)$$

ἀντιστοιχοῦσα εἰς βάρη:

$$\Theta_1 = \frac{K_1^2}{K_1^2 + K_2^2 + \dots + K_v^2}, \quad \Theta_2 = \frac{K_2^2}{K_1^2 + K_2^2 + \dots + K_v^2}, \quad \dots, \quad \Theta_v = \frac{K_v^2}{K_1^2 + K_2^2 + \dots + K_v^2}$$

καὶ ἔχουσα μέτρον ἀκριβείας:*

$$K_\mu = \sqrt{K_1^2 + K_2^2 + \dots + K_v^2}$$

*) Διὰ πάντα ταῦτα βλέπε: Γ. Ῥεμουῦνδου Μαθήματα τῆς Θεωρίας τοῦ Λογισμοῦ τῶν πιθανοτήτων (λιθογράφα) σελ. 64-66.

ἀποτελούσας ὁμάδα ἀντιστοιχοῦσαν εἰς τὴν ἑξῆς ὀρίζουσαν βαρῶν:

$$\begin{array}{ccccccc} \Theta_{11} & \Theta_{12} & \Theta_{13} & \dots & \Theta_{1v} & & \\ \Theta_{21} & \Theta_{22} & \Theta_{23} & \dots & \Theta_{2v} & & \\ \Theta_{31} & \Theta_{32} & \Theta_{33} & \dots & \Theta_{3v} & & \\ \dots & \dots & \dots & \dots & \dots & \dots & \\ \dots & \dots & \dots & \dots & \dots & \dots & \\ \Theta_{v1} & \Theta_{v2} & \Theta_{v3} & \dots & \Theta_{vv} & & \end{array} \quad (7)$$

Θεωρήσωμεν ἤδη μίαν μέσην $\Theta_1 M_1^{(1)} + \Theta_2 M_2^{(1)} + \Theta_3 M_3^{(1)} + \dots + \Theta_v M_v^{(1)}$ τῶν ἀριθμῶν $M_1^{(1)}, M_2^{(1)}, \dots, M_v^{(1)}$, αὕτη θὰ ὀνομασθῆ δευτέρας τάξεως μέση τῶν ἀρχικῶν τιμῶν $x_1, x_2, x_3, \dots, x_v$ καὶ θὰ παρασταθῆ διὰ τοῦ συμβόλου $M^{(2)}$ θὰ περιλαμβάνεται δὲ μεταξὺ τῆς μεγίστης καὶ τῆς ἐλαχίστης ἐκ τῶν μέσων πρώτης τάξεως $M_1^{(1)}, M_2^{(1)}, M_3^{(1)}, \dots, M_v^{(1)}$, τῶν ὁποίων ἔστωσαν $K_1^{(1)}, K_2^{(1)}, K_3^{(1)}, \dots, K_v^{(1)}$ τὰ μέτρα ἀκριβείας. Κατὰ τὸν τύπον (5) θὰ ἔχωμεν τὰς ἀνισότητας:

$$K_1^{(1)} > \frac{K_\epsilon}{\sqrt{\Theta_{11}^2 + \Theta_{12}^2 + \dots + \Theta_{1v}^2}}, \quad K_2^{(1)} > \frac{K_\epsilon}{\sqrt{\Theta_{21}^2 + \Theta_{22}^2 + \dots + \Theta_{2v}^2}}, \dots, \\ K_v^{(1)} > \frac{K_\epsilon}{\sqrt{\Theta_{v1}^2 + \Theta_{v2}^2 + \dots + \Theta_{vv}^2}} \quad (8)$$

καὶ ἐπομένως, ἐὰν καλέσωμεν β τὸν ἐλάχιστον ἐκ τῶν ἀριθμῶν:

$$\frac{1}{\sqrt{\Theta_{11}^2 + \Theta_{12}^2 + \dots + \Theta_{1v}^2}}, \quad \frac{1}{\sqrt{\Theta_{21}^2 + \Theta_{22}^2 + \dots + \Theta_{2v}^2}}, \dots, \\ \frac{1}{\sqrt{\Theta_{v1}^2 + \Theta_{v2}^2 + \dots + \Theta_{vv}^2}} \quad (9)$$

θὰ ἔχωμεν: $K_1^{(1)} > \beta K_\epsilon$, $K_2^{(1)} > \beta K_\epsilon$, $\dots$, $K_v^{(1)} > \beta K_\epsilon$

καὶ ἐπομένως, ἐὰν κληθῆ $K_\epsilon^{(1)}$ τὸ ἐλάχιστον ἐκ τῶν $K_1^{(1)}, K_2^{(1)}, \dots, K_v^{(1)}$, θὰ ἔχωμεν: $K_\epsilon^{(1)} > \beta K_\epsilon$. Τούτων τεθέντων, ἐὰν θεωρήσωμεν τὴν ὁμάδα τῶν μέσων δευτέρας τάξεως τὴν ἀντιστοιχοῦσαν εἰς τὴν αὐτὴν ὀρίζουσαν βαρῶν (7) καὶ καλέσωμεν $K_\epsilon^{(2)}$ τὸ ἐλάχιστον τῶν μέτρων ἀκριβείας αὐτῶν τῶν μέσων δευτέρας τάξεως: $M_1^{(2)}, M_2^{(2)}, M_3^{(2)}, \dots, M_v^{(2)}$ θὰ ἔχωμεν πάλιν, διὰ τὸν αὐτὸν λόγον, τὴν ἀνισότητα: $K_\epsilon^{(2)} > \beta K_\epsilon^{(1)}$ καὶ ἐπομένως καὶ τὴν:

$$K_\epsilon^{(2)} > \beta^2 K_\epsilon$$

Πᾶσα μέση πρώτης τάξεως ν μέσων δευτέρας τάξεως $M_1^{(2)}, M_2^{(2)}, \dots, M_\nu^{(2)}$ θὰ ὀνομασθῆ μέση τρίτης τάξεως τῶν ἀρχικῶν τιμῶν $x_1, x_2, x_3, \dots, x_\nu$ καὶ θὰ παρασταθῆ διὰ τοῦ συμβόλου $M^{(3)}$ καί, ἐὰν θεωρή-

σωμεν μίαν ομάδα n τοιούτων μέσων $M_1^{(3)}, M_2^{(3)}, M_3^{(3)}, \dots, M_n^{(3)}$ αντιστοιχοῦσαν εἰς τὴν αὐτὴν ὀρίζουσαν βαρῶν (7) [κατασκευαζομένων μὲ τὰ αὐτὰ βάρη (7)] καὶ καλέσωμεν $K_e^{(3)}$ τὸ ἐλάχιστον ἐκ τῶν μέτρων ἀκριβείας αὐτῶν θὰ ἔχωμεν ὁμοίως τὴν ἀνισότητα: $K_e^{(3)} > \beta K_e^{(2)}$ καὶ ἐπομένως:

$$K_e^{(3)} > \beta^3 K_e$$

Ἐξακολουθοῦντες κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον λαμβάνομεν μέσας τῶν n ἀρχικῶν τιμῶν πάσης τάξεως ὅσονδήποτε μεγάλης καλοῦντες γενικῶς μέσην μιοστῆς τάξεως μίαν μέσην τιμὴν πρώτης τάξεως n μέσων $\mu - 1$ τάξεως, θὰ ἔχωμεν δὲ πάντοτε τὰς ἀνισότητας:

$$K_e^{(\mu)} > \beta K_e^{(\mu-1)}, \quad K_e^{(\mu)} > \beta^\mu K_e, \quad (10)$$

ἀρκεῖ νὰ διατηρῆται πάντοτε ἡ αὐτὴ ὀρίζουσα βαρῶν (7).

3. Ἐπειδὴ, κατὰ τὸν θεμελιώδη ὀρισμὸν τῶν μέσων, τὸ ἄθροισμα τῶν βαρῶν ἐκάστης γραμμῆς (ὀριζοντίας) ἰσοῦται τῇ μονάδι ἔπεται προφανῶς ὅτι καὶ τὸ ἄθροισμα τῶν τετραγώνων αὐτῶν θὰ εἶναι μικρότερον τῆς μονάδος, καθόσον, ὡς εἴπομεν, πάντα τὰ βάρη ὑποτίθενται θετικοὶ ἀριθμοί. Ἐντεῦθεν ἔπεται ὅτι οἱ ἀριθμοὶ (9) εἶναι πάντες μεγαλείτεροι τῆς μονάδος καὶ ἐπομένως καὶ ὁ β (ὅστις εἶναι ὁ ἐλάχιστος ἐξ αὐτῶν) θὰ εἶναι ἐπίσης μείζων τῆς μονάδος. Ἐντεῦθεν συνάγομεν, κατὰ τὸν γενικὸν τύπον (10), τὸ ἐξῆς θεώρημα:

Θεώρημα. Ὑπάρχει μέτρον ἀκριβείας τῶν μέσων διαφόρων τάξεων τῶν κατασκευαζομένων διὰ μιᾶς ὀρισμένης ὀριζούσης βαρῶν ὅπερ τείνει εἰς τὸ ἄπειρον ὅταν ἡ τάξις τῆς μέσης αὐξάνῃ ἐπ' ἄπειρον.

Ἡ σπουδαιότης τοῦ θεωρήματος τούτου εἶναι προφανής διότι, διὰ μέσων τάξεως αὐξανομένης κατὰ βούλησιν, ἐπιτρέπει τὴν ἀπόκτησιν ἐξαγομένου παρατηρήσεων μὲ μέτρον ἀκριβείας αὐθαιρέτως μέγα. Παρατηρητέον δὲ ὅτι τὸ πλῆθος n τῶν ἀρχικῶν τιμῶν δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ εἶναι μέγας ἀριθμὸς, δύναται νὰ εἶναι καὶ $n = 2$, ἐκάστη ὁμῶς τῶν ἀρχικῶν τιμῶν δύναται νὰ εἶναι ἀποτέλεσμα (μέσος ὕρος) πολλῶν παρατηρήσεων.

Δυνάμεθα νὰ χαρακτηρίσωμεν τὸ ἀποδειχθὲν θεώρημα λέγοντες ὅτι τοῦτο φαίνεται ἀναπληροῦν τὴν ἀνάγκην τῶν πολυαρίθμων παρατηρήσεων δηλαδή, ἀντὶ n' αὐξάνωμεν τὸ πλῆθος τῶν ἐκτελουμένων παρατηρήσεων, αὐξάνομεν τὴν τάξιν τῶν μέσων τιμῶν, ὡς μεταχειρισόμεθα. Ὅ,τι κερδίζομεν ὑπὸ ἔποψιν ἀκριβείας (προσεγγίσεως) μὲ τὴν αἴξησιν τοῦ πλῆθους τῶν παρατηρήσεων δυνάμεθα νὰ κερδίσωμεν,

τουτ' ὅπερ μάλιστα εἶναι προφανέστερον θεωρητικῶς, μεταχειριζόμενοι μέσας τιμὰς τάξεως ἐπὶ μᾶλλον αὐξανομένης. Τῷ ὄντι, κατὰ τὸν νόμον τοῦ Gauss τὸν ἐκφραζόμενον ὑπὸ τοῦ γνωστοῦ τύπου:

$$P\varphi, \varphi + d\varphi = \frac{K}{\sqrt{\pi}} e^{-K^2\varphi^2} d\varphi$$

ὅταν τὸ μέτρον ἀκριβείας αὐξάνη ἐπ' ἄπειρον, ἡ πιθανότης νὰ διαπράξωμεν ἐν σφάλμα τείνει πρὸς τὸ μηδέν.*

4. Σύγκλισις εἰς ὄριον τῶν μέσων $M^{(\mu)}$ διὰ $\mu = \infty$. Ἐὰν καλέσωμεν $M_e^{(\mu)}$ καὶ $M_m^{(\mu)}$ τὴν ἐλαχίστην καὶ τὴν μεγίστην ἐκ τῶν μέσων $M_i^{(\mu)}$ μοιστῆς τάξεως, γενικῶς θὰ ἔχωμεν, κατὰ γνωστὴν ιδιότητα ἀνωτέρω τονισθεῖσαν, τὰς ἀνισότητας:

$$\begin{aligned} M_m^{(1)} < x_n, & \quad M_m^{(2)} < M_m^{(1)}, & \quad M_m^{(3)} < M_m^{(2)}, & \quad \dots, & \quad M_m^{(\mu)} < M_m^{(\mu-1)} \\ M_e^{(1)} > x_1, & \quad M_e^{(2)} > M_e^{(1)}, & \quad M_e^{(3)} > M_e^{(2)}, & \quad \dots, & \quad M_e^{(\mu)} > M_e^{(\mu-1)} \end{aligned}$$

δηλαδή, τοῦ μ αὐξάνοντος ἐπ' ἄπειρον, ἡ μὲν μεγίστη μέση $M_m^{(\mu)}$ ἐλαττοῦται διαρκῶς μένουσα ὁμως πάντοτε μεγαλειτέρα τῆς ποσότητος x_1 , ἡ δὲ ἐλαχίστη μέση $M_e^{(\mu)}$ αὐξάνουσα διαρκῶς μένει πάντοτε μικροτέρα τῆς ποσότητος x_n .

Ἐντεῦθεν συνάγομεν, κατὰ γνωστὸν θεμελιῶδες θεώρημα, ὅτι ἀμφοτέραι αἱ $M_m^{(\mu)}$ καὶ $M_e^{(\mu)}$ ἔχουσιν ὅρια περιλαμβανόμενα μεταξὺ τῶν ποσοτήτων x_1 καὶ x_n .

Ταυτότης τῶν ὀρίων. Λέγω ἤδη ὅτι ὅρ $M_m^{(\mu)} = \delta\sigma M_e^{(\mu)}$ ὅταν ὅρ $\mu = \infty$. Πρὸς τοῦτο, ἀρκεῖ νὰ δείξωμεν ὅτι ἡ διαφορὰ δὴ μὲν μέσων μοιστῆς τάξεως τείνει εἰς τὸ μηδέν ὅταν τὸ μ τεῖνῃ εἰς τὸ ἄπειρον.

Θεωρήσωμεν δύο τυχούσας πρώτης τάξεως μέσας:

$$\Theta_1 x_1 + \Theta_2 x_2 + \Theta_3 x_3 + \dots + \Theta_n x_n, \quad P_1 x_1 + P_2 x_2 + P_3 x_3 + \dots + P_n x_n.$$

Ἡ διαφορὰ αὐτῶν εἶναι:

$$(\Theta_1 - P_1) x_1 + (\Theta_2 - P_2) x_2 + (\Theta_3 - P_3) x_3 + \dots + (\Theta_n - P_n) x_n \quad (11)$$

καὶ ἐπειδὴ ἔχομεν:

$$\Theta_1 + \Theta_2 + \Theta_3 + \dots + \Theta_n = 1, \quad P_1 + P_2 + P_3 + \dots + P_n = 1$$

* Δυστυχῶς τὸ ἀποτέλεσμα τοῦτο δὲν δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν ἄνευ πολλῶν ἐπιφυλάξεων, διότι ἡ ἐπ' ἄπειρον ἐφαρμογὴ τοῦ νόμου τοῦ Gauss, ὅστις εἶναι μόνον κατὰ προσέγγισιν ἀληθής, εἶναι ἐπικίνδυνος καὶ δύναται νὰ ὀδηγήσῃ εἰς ἄτοπα ἐξαγόμενα. Ἐν πάσῃ περιπτώσει τὸ θεώρημά μας εἶναι ἐνδιαφέρον εἰς πλείστας ἀπόψεις καὶ δὴ εἰς κριτικὴν διὰ τὰς ἀτελείας τοῦ νόμου τοῦ Gauss.

καὶ ἐπομένως:

$$(\Theta_1 - P_1) + (\Theta_2 - P_2) + (\Theta_3 - P_3) + \dots + (\Theta_v - P_v) + 0$$

διὰ τοῦτο ἡ διαφορὰ (11) γράφεται:

$$(\Theta_2 - P_2)(x_2 - x_1) + (\Theta_3 - P_3)(x_3 - x_1) + \dots + (\Theta_v - P_v)(x_v - x_1). \quad (12)$$

'Αφ' ἑτέρου, ἐπειδὴ προφανῶς εἶναι $x_2 - x_1 \ll x_3 - x_1 \ll \dots \ll x_v - x_1$ ἢ ἀπόλυτος τιμὴ τῆς παραστάσεως (12) εἶναι μικροτέρα ἢ ἴση τῆς ποσότητος:

$$(x_v - x_1) [(\Theta_2 - P_2) + (\Theta_3 - P_3) + \dots + (\Theta_v - P_v)] \ll \bullet \text{ νδ } (x_v - x_1)$$

ὅπου τὸ δ παριστᾷ τὸν μέγιστον ἐκ τῶν θετικῶν ἀριθμῶν:

$$[\Theta_2 - P_2], [\Theta_3 - P_3], \dots, [\Theta_v - P_v]$$

Κατὰ ταῦτα, γενικῶς, ἐὰν καλέσωμεν δ τὸν μέγιστον ἐκ τῶν ἀριθμῶν:

$$[\Theta_{ip} - \Theta_{jp}] \quad \text{ὅπου } i = 1, 2, 3, \dots, v, \quad j = 1, 2, 3, \dots, v, \quad p = 1, 2, 3, \dots, v$$

θὰ ἔχωμεν διαδοχικῶς τοὺς ἐξῆς τύπους:

$$M_m^{(1)} - M_\varepsilon^{(1)} \ll \text{νδ } (x_v - x_1), \quad M_m^{(2)} - M_\varepsilon^{(2)} \ll \text{νδ } (M_m^{(1)} - M_\varepsilon^{(1)}),$$

$$M_m^{(3)} - M_\varepsilon^{(3)} \ll \text{νδ } (M_m^{(2)} - M_\varepsilon^{(2)})$$

$$\text{καὶ γενικῶς } M_m^{(\mu)} - M_\varepsilon^{(\mu)} \ll \text{νδ } [M_m^{(\mu-1)} - M_\varepsilon^{(\mu-1)}]$$

ἐκ τῶν ὁποίων, πολλαπλασιαζομένων κατὰ μέλη, προκύπτει ὁ ἐξῆς:

$$M_m^{(\mu)} - M_\varepsilon^{(\mu)} \ll (\text{νδ})^\mu (x_v - x_1) \quad (13)$$

Ἐὰν λοιπὸν τὸ $\text{νδ} < 1$, δηλαδή: ἐὰν τὸ $\delta < \frac{1}{\nu}$, τότε, τοῦ μ τείνοντος εἰς τὸ ἄπειρον, τὸ δεύτερον μέλος τοῦ τύπου (13) τείνει εἰς τὸ μηδὲν καὶ ἐπομένως προκύπτει ἐξ αὐτοῦ ὅτι:

$$\text{ὅρ } [M_m^{(\mu)} - M_\varepsilon^{(\mu)}] = 0 \text{ καὶ ἐπομένως } \text{ὅρ } M_m^{(\mu)} = \text{ὅρ } M_\varepsilon^{(\mu)} \text{ ὅταν } \text{ὅρ } \mu = \infty$$

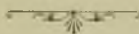
Συνάγομεν λοιπὸν τὸ ἐξῆς θεώρημα:

Θεώρημα. Ὅταν ἡ ὀρίζουσα (7) τῶν βαρῶν, δι' ὧν κατασκευάζονται αἱ μέσαι, εἶναι τοιαύτη ὥστε ἡ διαφορὰ δύο βαρῶν τῆς αὐτῆς στήλης (κατακορῦφον γραμμῆς) νὰ εἶναι πάντοτε μικροτέρα τοῦ ἀριθμοῦ $\frac{1}{\nu}$ (ὅπου ν εἶναι τὸ πλήθος τῶν παρατηρήσεων), αἱ ν μέσαι μιοστικῆς τάξεως τείνουσιν νὰ συμπέσωσι συγκλίνουσαι εἰς τὸ αὐτὸ ὄριον $M^{(\infty)}$ ὅταν ἡ τάξις αὐτῶν μ τείνη εἰς τὸ ἄπειρον. Ἡ ὀρικὴ αὕτη

μέση $M^{(\infty)}$ τάξεως ἀπειρου, ἣτις εἶναι μοναδική, φαίνεται ἔχουσα μέτρον ἀκρίβειας ἄπειρον.

Λογικὴ ἀνάγκη θὰ ἐπέβαλλε νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἡ μέση αὕτη $M^{(\infty)}$ εἶναι ἡ ἀληθῆς τιμὴ τῆς ποσότητος, ἂν τὸ θεώρημα τῆς παραγράφου 3 δὲν ἦτο ἀμφισβητήσιμον λόγῳ τῆς ἀνεπαρκείας τοῦ νόμου τοῦ Gauss, ὅταν πρόκειται νὰ ἐφαρμοσθῇ ἀπειράκις. Ἡ μεγάλη ἀξία τοῦ θεωρήματος τούτου θὰ ἦτο τότε προφανής, διότι θὰ ἐπέτρεπε, διὰ τῶν μέσων τάξεως ἀξαναομένης αὐθαιρέτως, ν' ἀποκτήσωμεν, μὲ ὀλίγας παρατηρήσεις, ἀκρίβειαν ὅσον θέλομεν μεγάλην, δηλαδὴ τὴν ἀκρίβειαν τῶν πολυαρίθμων παρατηρήσεων. Ἐπειδὴ ὅμως τοῦτο φαίνεται καὶ ἐκ πρώτης ὄψεως παράδοξον καὶ ἀμφισβητήσιμον, τὸ ἀποτέλεσμα τῆς παραγράφου 3 παρέχει προφανῶς μίαν πολύτιμον συμβολὴν διὰ τὴν κριτικὴν τοῦ περιφήμου νόμου τοῦ Gauss.

Γ. ΡΕΜΟΥΝΔΟΣ

ΑΙ ΕΠΑΡΧΙΑΙ ΤΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΕΙΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ

ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ΜΕΣΟΥΣ ΧΡΟΝΟΥΣ

Περὶ τῶν Ἐπαρχιῶν τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τοὺς μέσους χρόνους πληροφοροῦσιν ἡμᾶς καὶ ἄλλαι μὲν πηγαὶ καὶ ἱστορικαὶ μαρτυρίαι, ἐξαιρέτως δὲ τὰ «Τακτικά» λεγόμενα, ἧτοι οἱ κατάλογοι καὶ αἱ ἀναγραφαὶ τῶν Ἐπισκοπῶν (Notitiæ episcopatum), ἐν αἷς καθορίζονται οἱ ἀρχιερατικοὶ θρόνοι τοῦ Πατριαρχείου, αἱ Μητροπόλεις καὶ Ἀρχιεπισκοπαὶ μετὰ τῶν Ἐπισκοπῶν αὐτῶν. Δυστυχῶς δὲν διεσώθησαν τὰ πρωτόγραφα τῶν νῦν σωζομένων ἀναγραφῶν,¹ οἱ δ' ἀντιγραφεῖς προσέθετον ἐνίοτε τὰς ἐν τῇ ἐποχῇ αὐτῶν γινομένας περὶ τὰς Ἐπαρχίας μεταβολὰς ἢ ἀνέγραφον τὰς κατηργημένας Ἐπαρχίας, Μητροπόλεις, Ἀρχιεπισκοπὰς καὶ Ἐπισκοπὰς. Τοῦτου ἕνεκα αἱ σωζόμεναι ἀναγραφαὶ στεροῦνται χρονολογικῆς ἀκριβείας. Ἄλλ' εἶναι δυνατὴ ἡ ἀποκατάστασις αὐτῆς ἐξ ἄλλων πηγῶν καὶ ἐνδείξεων, οὕτως ὥστε νὰ πορισθῶμεν ἐξ αὐτῶν πιστὴν, κατὰ τὸ δυνατόν, εἰκόνα τῆς ἐν τῷ κεφαλαίῳ τούτῳ ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς καὶ νὰ παρακολουθήσωμεν τὰς ἐν τῇ δικαιοδοσίᾳ τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως ἐπελθούσας κατὰ τοὺς μέσους χρόνους μεταβολὰς.

Πρώτην τοιαύτην ἀναγραφὴν ἔχομεν τὴν «Ἐκθεσιν τοῦ Ἐπιφα-

¹) *K. Krumbacher*, Ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς Λογοτεχνίας, μετάφρ. Γ. Σωτηριάδου, ἐν Ἀθήναις 1900, Β, 18 ἐξ. Εἰδικῶς περὶ τὴν ἔκδοσιν τῶν ἀναγραφῶν ἠσχολήθη κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ὁ *H. Gelzer*, ἐκτός ἄλλων ἐκδόσεων παρασκευάσας καὶ πλήρη συλλογὴν αὐτῶν. Μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ ἡ ἐν Βερολίνῳ Ἀκαδημία τῶν ἐπιστημῶν ἀνέθηκεν εἰς τὸν *E. Gerland* τὴν ἔκδοσιν τῆς συλλογῆς, ἀλλὰ μέχρι σήμερον ἡ ἔκδοσις δὲν ἐγένετο.

νίου»,¹ ἥτις ἀποδίδεται μὲν εἰς τὸν ἅγιον Ἐπιφάνιον Κύπρου († 403) πολλὰ καὶ περὶ πολλῶν γράψαντα, ἀλλ' ὡς ἡδη ἀπεδείχθη συνειτάχθη κατὰ τὸν ζ' αἰῶνα καὶ πιθανῶς ἐν τέλει τῆς βασιλείας τοῦ Ἡρακλείου (610-641), διότι ἀναγράφει καὶ Ἐπισκοπὰς, αἵτινες προσετέθησαν εἰς τὸ Πατριαρχεῖον διὰ τῶν κατακτήσεων τοῦ Ἡρακλείου.² Πάντως δ' ἐν τῇ «Ἐκθέσει» παρίσταται ἡ δικαιοδοσία τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ τοῦ ε' μέχρι τοῦ η' αἰῶνος. Κατ' αὐτὴν ἠριθμοῦντο 33 Μητροπόλεις, ὧν πρώτη ἔκτοτε ἦτο ἡ τῆς Καισαρείας Καππαδοκίας,³ καὶ 33 Ἀρχιεπισκοπαὶ «αὐτοκέφαλοι», ἧτοι ἐξαρτώμεναι οὐχὶ ἐκ Μητροπόλεων, ἀλλ' ἀμέσως ἐκ τοῦ Πατριαρχείου, ὡσαύτως δὲ 352 Ἐπισκοπαί, ἐξαρτώμεναι ἐκ Μητροπόλεων, ἐν συνόλῳ 419 ἀρχιερατικά ἔδρα. Ὁ κατάλογος τῶν Ἐπαρχιῶν (α), τῶν Μητροπόλεων (β) καὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν Ἐπισκοπῶν (γ), ἔχει ὡς ἑξῆς:

	(α)	(β)	(γ)
1.	Καππαδοκίας Α'	Καισαρείας	5
2.	Ἀσίας	Ἐφέσου	36
3.	Εὐρώπης	Ἡρακλείας	5
4.	Γαλατίας	Ἀγκύρας	7
5.	Ἑλλησπόντου	Κυζίκου	12
6.	Αυδίας	Σάοδεων	26
7.	Βιθυνίας	Νικομηδείας	8
8.	»	Νικαίας	3
9.	»	Χαλκηδόνος	
10.	Παμφυλίας	Σίδης	16
11.	Ἀρμενίας Β'	Σεβαστείας	5
12.	Ἑλενοπόντου	Ἀμασείας	6
13.	Ἀρμενίας Α'	Μελιτηνῆς	5
14.	Καππαδοκίας Β'	Τυνάνων	3

¹) G. Parthey, Hieroclis Synecdemus et Notitiæ græcæ episcopatum, Berolini 1866, σ. 150 - 161.

²) H. Gelzer, Ungedruckte und ungenügend veröffentlichte Texte der Notitiæ episcopatum, ἐν Abhandlungen der k. b. Akademie der Wissenschaften, I Classe, München 1901, σ. 549.

³) J. J. Socolov, Αἱ Ἐπαρχίαι τῆς Ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τὸν XV - XVIII αἰῶνα (ρωσιστὶ) Περιοδ. «Χριστιανικὸν Ἀνάγνωσμα» Πετροπόλεως, XC VII, 1916, σ. 141 ἔξ. Β. Στεφανίδου, Συμβολαὶ εἰς τὴν Ἐκκλησιαστικὴν Ἱστορίαν καὶ τὸ Ἐκκλησιαστικὸν Δίκαιον, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1921, σ. 52 - 53.

15.	<i>Παφλαγονίας</i>	<i>Γαγγρῶν</i>	4
16.	<i>᾽Θνωριάδος</i>	<i>Κλανδιουπόλεως</i>	5
17.	<i>Πόντου Πολεμωνιακοῦ</i>	<i>Νεοκαισαρείας</i>	4
18.	<i>Γαλιτίας Β'</i>	<i>Πισσηνοῦντος</i>	7
19.	<i>Λυκίας</i>	<i>Μύρων</i>	36
20.	<i>Καρίας</i>	<i>Στανρουπόλεως</i>	28
21.	<i>Φρυγίας Πακατιανῆς</i>	<i>Λαοδικείας</i>	17
22.	<i>Φρυγίας Σαλουταρίας</i>	<i>Συνάδων</i>	24
23.	<i>Λυκαονίας</i>	<i>Ἰκονίου</i>	14
24.	<i>Πιυιδείας</i>	<i>᾽Αντιοχείας</i>	19
25.	<i>Παμφυλίας</i>	<i>Πέργης</i>	18
26.	<i>Καππαδοκίας Β'</i>	<i>Μωκησοῦ</i>	4
27.	<i>Λαζικῆς</i>	<i>Φάσιδος</i>	4
28.	<i>Θυρίκης</i>	<i>Φιλιππουπόλεως</i>	3
29.	<i>Εὐθρώπης (Ροδόπης)</i>	<i>Τραιανουπόλεως</i>	2
30.	<i>Νήσων Κυκλάδων</i>	<i>Ρόδου</i>	11
31.	<i>Αἰμιμόντου</i>	<i>᾽Αδριανουπόλεως</i>	5
32.	»	<i>Μαρκιανουπόλεως</i>	5
33.	<i>Φρυγίας Πακατιανῆς</i>	<i>Ἰεραπόλεως</i>	5

Εἰς τὰς Ἐπαρχίας ταύτας τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως νέα προσετέθησαν ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Λέοντος Γ' (717 - 741), ὅστις ἀφαιρέσας τὰς ὑπὸ τὴν ἀνωτέραν ἐποπτείαν τοῦ Πάπα Ρώμης τελούσας Ἐπαρχίας τοῦ Ἰλλυρικοῦ καὶ τῆς κάτω Ἰταλίας ὑπήγαγεν αὐτὰς ὑπὸ τὸ Πατριαρχεῖον Κωνσταντινουπόλεως. Περὶ τῶν νέων τούτων προσθηκῶν καὶ περὶ τῶν Ἐπαρχιῶν καθόλου τοῦ Πατριαρχείου ἐν ἀρχῇ τοῦ θ' αἰῶνος εἰδήσεις ἀρνούμεθα ἐκ τεσσάρων ἀναγραφῶν. Τούτων ἡ μὲν πρώτη ἀνακριβῶς ἀποδίδεται τῷ Πατριάρχῃ Κωνσταντινουπόλεως Μ. Φωτίῳ (858 - 67, 876 - 86) καὶ τῷ αὐτοκράτορι Λέοντι τῷ Σοφῷ (886 - 911) ἡ δὲ ἕτερα εἶναι ἀνώνυμος. Ἀμφότεραι συμπληροῦσιν ἀλλήλας. Ὁμοία δὲ πρὸς αὐτὰς εἶναι καὶ τρίτη ἀναγραφή, γενομένη πιθανῶς κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τοῦ θ' αἰῶνος, ἐπὶ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Νικηφόρου (806 - 815), ἐπὶ τῇ βάσει αὐτῶν.¹ Κατὰ τὰς ἀναγραφὰς ταύτας ἐν ἀρχῇ τοῦ θ' αἰῶνος ὑπὸ τὸ Πατριαρχεῖον ὑπήγοντο 41 ἐκκλησιαστικά Ἐπαρχία, συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν τοῦ Ἰλλυρικοῦ καὶ τῆς κάτω Ἰταλίας, ἰσάριθμοι Μητροπόλεις, 47 « αὐτοκέφαλοι Ἀρχιεπισκοπαὶ καὶ 350 Ἐπισκοπαὶ. Μι-

¹) Parthey, ἔνθ' ἀν. σ. 75 - 94, 145 - 49, 181 - 87.

κρόν τι μεταγενεστέρα τῶν τριῶν ἀνωτέρω εἶναι τετάρτη ἀναγραφή, συνταχθεῖσα περὶ τὸ μέσον τοῦ θ' αἰῶνος ὑπὸ τοῦ Βασιλείου, ἀρμενίου τὸ γένος, ταύτης δὲ τῆς ἀναγραφῆς τὸ β' μέρος συμπεριέλαβεν ἐπεξεργασμένον ἐν τῇ πολιτικῇ περιγραφῇ τοῦ ἀνατολικοῦ Ρωμαϊκοῦ Κράτους, συνταχθεῖση ἐν ἀρχῇ τοῦ ζ' αἰῶνος ὑπὸ Γεωργίου Κυπρίου, ἄγνωστος τις.¹ Κατὰ τὸ διάγραμμα τοῦ Βασιλείου αἱ μὲν Μητροπόλεις παρίστανται ὅπως καὶ ἐν τῇ εἰς τὸν Ἐπιφάνιον ἀποδιδομένη Ἐκθέσει, ἀριθμοῦμεναι εἰς 33, ἀλλ' αἱ «αὐτοκέφαλοι» Ἀρχιεπισκοπαὶ εἰσι 41. Ὁ ἀριθμὸς τῶν Ἐπισκοπῶν παραμένει σχεδὸν ὁ αὐτός, ἐν τέλει δὲ ἀναγράφονται αἱ ἀποσπασθεῖσαι τοῦ Ἰλλυρικοῦ καὶ τῆς κάτω Ἰταλίας Μητροπόλεις, οἷον Ρηγίου (Reggio) καὶ Ἁγίας Σεβηριανῆς. Ἐν τῇ Ἐπαρχίᾳ Καλαβρίας, ἣν μετὰ μικρὸν ὁ αὐτοκράτωρ Βασίλειος Α' ὁ Μακεδὼν (867 - 886) ἀνέκτησε παρὰ τῶν Σαρακηνῶν καὶ Λογγοβάρδων, προσετέθησαν μετὰ τῆς Ἀπουλίας ἕτεροι Μητροπόλεις καὶ Ἀρχιεπισκοπαί, ὧν ἡ Ὑδροῦντος (Otranto) ἐξηρητᾶτο ἀμέσως ἐκ τοῦ Πατριαρχείου, οὔσα «αὐτοκέφαλος».² Ἰκανὸν ὅμως μέρος τῶν παλαιῶν τῆς Καλαβρίας Ἐπισκοπῶν ὑπέκειτο ὑπὸ τὸν Πάπαν Ρώμης. Αἱ δὲ Μητροπόλεις μετὰ τῶν Ἐπισκοπῶν αὐτῶν καὶ αἱ Ἀρχιεπισκοπαὶ ἐν τῷ προστεθέντι εἰς τὸ Πατριαρχεῖον Ἑλληνικῶ Ἰλλυρικῶ ἀπηρητίσθησαν ὡς ἐξῆς:³

ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΙΣ ΚΑΙ ΕΠΙΣΚΟΠΑΙ

α) Θεσσαλονίκης :

1. Κίτρους	4. Σερβίων
2. Βεροοίας	5. Κασσανδροείας
3. Δρογγουβιτίας	

β) Κορίνθου :

1. Δαμαλᾶ	4. Ζακύνθου
2. Ἄργους	5. Ζημαινᾶς
3. Μονεμβασίας	6. Μαΐνης

¹) Parthey, ἐνθ. ἀν. σ. 55 - 74. H. Gelzer, Georgii Cyprii Descriptio orbis romani, Lipsiæ 1890, σ. XIII - XVI, 28 - 50. Πρβλ. S. Vailhé, Eglise de Constantinople ἐν Vacant - Mangenot, Dict. de Theol. cathol. III, Paris 1911, σ. 1369.

²) H. Gelzer, Ungedruckte Texte σ. 549 ἐξ.

³) Gelzer, ἐνθ' ἀν. σ. 550 - 559.

γ) Ἀθηνῶν :

1. Εὐρύτου	6. Σκύρου
2. Διανλείας	7. Καρύστου
3. Κορωνείας	8. Πορθμοῦ
4. Ἄνδρου	9. Ἀϋλῶνος
5. Ὠρείου (Ὠρεοῦ)	10. Σύρας

δ) Κρήτης :

1. Γορτύνης	7. Λάμπης
2. Κνωσοῦ	8. Κυδωνίας
3. Ἀρκαδίας	9. Ἱερᾶς
4. Χερρονήσου	10. Πέτρας
5. Ἀύλοποτάμου	11. Σιτείας
6. Ἀγρίου	12. Κισσάμου

ε) Πατρῶν :

1. Λακεδαιμονίας	3. Κορώνης
2. Μεθώνης	4. Βολαίνης

ς) Δαρίσης :

1. Δημητριάδος	6. Λοιδορικού
2. Φαρσάλου	7. Τρίκκης
3. Θαυμακοῦ	8. Ἐχίνου
4. Ζητουνίου	9. Κολύδρου
5. Ἐζεροῦ	10. Σταγῶν

ζ) Ναυπάκτου (Νικοπόλεως) :

1. Βουνδίτζης	5. Ἰωαννίνων
2. Ἄετοῦ	6. Φωτικῆς
3. Ἀγγελίου	7. Ἀδριανουπόλεως
4. Ρογῶν	8. Βοθρωτοῦ

η) Φιλίπων :

1. Πολυστύλου	4. Σμολαίνων
2. Βελικείας	5. Καισαροπόλεως
3. Χριστουπόλεως	6. Ἀλεκτροπόλεως

θ) Νέων Πατρῶν (Ἰπάτης) :

1. Μαρομαριζάνων

ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΑΙ

- α) Σερρών
- β) Λευκάδος
- γ) Θηβών
- δ) Αίγινης
- ε) Κερκύρας

Ὁ υἱὸς καὶ διάδοχος τοῦ Βασιλείου Α΄, Λέων Γ΄ ὁ Σοφός, ἐκ συνεννοήσεως μετὰ τοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Νικολάου Μυστικοῦ (901 - 907, 912 - 915) συνεκάλεσε μεταξὺ τῶν ἐτῶν 901 - 907 Σύνοδον ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐν τῷ ναῷ τῆς ἁγίας Εἰρήνης, ἣτις Σύνοδος ἐν μὲν τῇ α΄ αὐτῆς πράξει καθώρισε τὴν σειρὰν τῶν Μητροπόλεων τοῦ Πατριαρχείου καὶ τῶν αὐτοκεφάλων Ἀρχιεπισκοπῶν, ἐν δὲ τῇ β΄ τὴν σειρὰν τῶν Ἐπισκοπῶν.¹ Τὸ σωζόμενον ἀντίγραφον τῆς ἐπὶ Λέοντος γενομένης διατυπώσεως ταύτης ἀναγράφει 51 Μητροπόλεις, 49 Ἀρχιεπισκοπὰς καὶ 522 Ἐπισκοπὰς, ἀλλ' ἀπεδείχθη ἤδη ὅτι ὁ ἀντιγραφεὺς παρέτρεξε τὰ ὀνόματα τῶν Ἀρχιεπισκοπῶν Ἀπρου (Ἄπρων) καὶ Κίου, ἐπομένως αἱ ἀρχιερατικαὶ ἔδραι ἐν συνόλῳ κατὰ τὴν διατύπωσιν τοῦ Λέοντος ἀνῆλθον εἰς 622. Ἔχουσι δὲ ὡς ἑξῆς αἱ Ἐπαρχίαι (α), αἱ Μητροπόλεις (β) καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν Ἐπισκοπῶν (γ).

	(α)	(β)	(γ)
1.	Καππαδοκίας	Καισαρείας	15
2.	Ἀσίας	Ἐφέσου	34
3.	Εὐρώπης	Ἡρακλείας	15
4.	Γαλατίας	Ἀγκύρας	8
5.	Ἑλλησπόντου	Κυζίκου	12
6.	Αυδίας	Σάρδεων	25
7.	Βιθυνίας	Νικομηδείας	12
8.	»	Νικαίας	6
9.	»	Χαλκηδόνος	
10.	Παμφυλίας	Σίδης	16
11.	Ἀρμενίας	Σεβαστείας	4
12.	Ἐλενοπόντου	Ἀμασειας	5

¹) Ἀυτόθι, σ. 549 - 567. *J. Poron*, Ὁ αὐτοκράτωρ Λέων ὁ Γ΄ ὁ Σοφός καὶ ἡ βασιλεία αὐτοῦ ἀπὸ ἐκκλησιαστικῆς καὶ ἱστορικῆς ἐπόψεως (ρωσιστί), Μόσχα 1892. σ. 256 - 257.

13.	<i>Σικελίας</i>	<i>Συρακουσῶν</i>	13
14.	<i>Καππαδοκίας</i>	<i>Τυάων</i>	3
15.	<i>Παφλαγονίας</i>	<i>Γαγγυῶν</i>	3
16.	<i>Θεσσαλίας</i>	<i>Θεσσαλονίκης</i>	5
17.	<i>Ὀνωριάδος</i>	<i>Κλανδιουπόλεως</i>	5
18.	<i>Πόντου Πολεμωνιακοῦ</i>	<i>Νεοκαισαρείας</i>	3
19.	<i>Γαλατίας</i>	<i>Πισσηροῦντος</i>	7
20.	<i>Λυκίας</i>	<i>Μύρων</i>	33
21.	<i>Καρίας</i>	<i>Στανθρουπόλεως</i>	26
22.	<i>Φρυγίας Πακατιανῆς</i>	<i>Λαοδικείας</i>	22
23.	<i>Φρυγίας Σαλονταρίας</i>	<i>Συνάδων</i>	20
24.	<i>Λυκαονίας</i>	<i>Ἰκονίου</i>	15
25.	<i>Πισιδίας</i>	<i>Ἀντιοχείας</i>	21
26.	<i>Παμφυλίας</i>	<i>Πέργης</i>	18
27.	<i>Πελοποννήσου</i>	<i>Κορίνθου</i>	7
28.	<i>Ἑλλάδος</i>	<i>Ἀθηνῶν</i>	10
29.	<i>Καππαδοκίας</i>	<i>Μοικησοῦ</i>	4
30.	<i>Παμφυλίας</i>	<i>Σελευκίας</i>	23
31.	<i>Καλαβρίας</i>	<i>Ρηγίου</i>	12
32.	<i>Πελοποννήσου</i>	<i>Πατρῶν</i>	4
33.	<i>Λαζικής</i>	<i>Τραπεζοῦντος</i>	7
34.	<i>Ἑλλάδος</i>	<i>Λαρίσης</i>	10
35.	<i>Νικοπόλεως</i>	<i>Ναυπάκτου</i>	8
36.	<i>Θράκης</i>	<i>Φιλίππουπόλεως</i>	10
37.	<i>Ροδόπης</i>	<i>Τραϊανουπόλεως</i>	7
38.	<i>Κυκλάδων</i>	<i>Ρόδου</i>	10
39.	<i>Μακεδονίας</i>	<i>Φιλίππου</i>	6
40.	<i>Αἰμιμόντου</i>	<i>Ἀδριανουπόλεως</i>	11
41.	<i>Φρυγίας Καπατιανῆς</i>	<i>Ἱεραπόλεως</i>	9
42.	<i>Ανθραχίου</i>	<i>Ανθραχίου</i>	4
43.	<i>Ἀσίας</i>	<i>Σμύρνης</i>	4
44.	<i>Σικελίας</i>	<i>Κατάνης</i>	
45.	<i>Φρυγίας</i>	<i>Ἄμοριον</i>	5
46.	<i>Καμάχου</i>	<i>Καμάχου</i>	8
47.	<i>Φρυγίας</i>	<i>Κοτυαίου</i>	3
48.	<i>Καλαβρίας</i>	<i>Ἀγίας Σεβερτιανῆς</i>	4
49.	<i>Λέσβου</i>	<i>Μιτυλήνης</i>	5
50.	<i>Ἑλλάδος</i>	<i>Νέων Πατρῶν</i>	1
51.	<i>Ἐλεγοπόντου</i>	<i>Εὐχαΐτου</i>	4

Ὡς καταφαίνεται ἐκ τῆς ἀναγραφῆς ταύτης ἐπῆλθον ἱκαναὶ μεταβολαὶ ἐν ταῖς Ἐπαρχίαις. Δὲν ἀναγράφεται ἡ Μητρόπολις Κρήτης, διότι ἡ νῆσος κατεῖχτο ὑπὸ τῶν Ἀράβων, προσετέθησαν δὲ νέαι Μητροπόλεις ἐν αἷς καὶ ἡ Τραπεζοῦντος ἐν τῇ Ἐπαρχίᾳ Λαζικῆς, ἀντικαταστήσασα τὴν Μητρόπολιν Φάσιδος. Φαίνεται δὲ ὅτι πρὸ τῆς συντάξεως τῆς ἀνωτέρω ἀναγραφῆς, ἐπὶ τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου τοῦ Δαιμονοκαταλύτου, χειροτονηθέντος Ἐπισκόπου Τραπεζοῦντος ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Μεθοδίου (843-847), μεταξὺ τῶν ἐτῶν 843-7, ἐτιμήθη ἡ Ἐπισκοπὴ Τραπεζοῦντος, προαχθεῖσα εἰς Μητρόπολιν.¹

Ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Κωνσταντίνου Ζ' Πορφυρογεννήτου (912-959) περὶ τὸ 940 ἐγένοντο αὐθις μεταβολαὶ τινες. Κατὰ τὴν σωζομένην ἀναγραφὴν ἀριθμοῦνται 51 Μητροπόλεις καὶ ἰσαριθμοὶ Ἀρχιεπισκοπαί, συμπεριλαμβανομένων ἐν αὐταῖς καὶ τῶν παραλειφθεῖσῶν ὑπὸ τοῦ ἀντιγραφέως Ἀρχιεπισκοπῶν Σεβαστουπόλεως καὶ Ἀβασγίας, καὶ 502 Ἐπισκοπῶν.² Ἐν συνόλῳ 602 ἀρχιερατικαὶ ἔδραι, ἧτοι 22 ὀλιγώτεροι τῶν τῆς διατυπώσεως τοῦ Λέοντος. Ἐπειδὴ δ' ἐπὶ τοῦ Κωνσταντίνου Ζ' οἱ Ἕλληνες ἀπώλεσαν μὲν τὴν Ἐπαρχίαν Συρακουσῶν, καταληφθεῖσαν ὑπὸ τῶν Ἀράβων, ἀνέκτησαν δὲ τὴν Μελιτηνὴν τῆς Ἀρμενίας, ἐν τῇ εἰρημένη ἀναγραφῇ ἀντὶ τῆς γ' Ἐπαρχίας τῶν Συρακουσῶν ἐτέθη ἡ τῆς Μελιτηνῆς τῆς Ἀρμενίας. Διαφοραὶ τινες ἐπῆλθον καὶ ἐν ταῖς Ἐπισκοπαῖς, διὰ τῆς ἐλαττώσεως τοῦ ἀριθμοῦ αὐτῶν.

Σπουδαιότεραι μεταβολαὶ ἐν ταῖς Ἐπαρχίαις τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου ἐπῆλθον ἐπὶ τῶν αὐτοκρατόρων Νικηφόρου Φωκά (963-969) καὶ τοῦ Ἰωάννου Τσιμισκῆ (969-976) ὡς μανθάνομεν ἐξ ἀναγραφῆς, μικρὸν πρὸ τοῦ 980 συνταχθείσης.³ Κατ' αὐτὴν αἱ Μητροπόλεις ἠξήθησαν εἰς 56, προστεθεισῶν τῶν ἐξῆς νέων πέντε: Ἀμάστριδος, Ἀσμουσάτου, Χωνῶν, Ὑδροῦντος, Κελτζηνοῦ καὶ Ταρῶν, αἵτινες ἀρχαιότερον δὲν ὑπῆρχον, ἀλλ' ὁ ἀριθμὸς τῶν Ἀρχιεπισκοπῶν καὶ Ἐπισκοπῶν παρέμεινεν ὁ αὐτός. Ἐν τῇ εἰρημένη ἀναγραφῇ δὲν ἀναγράφεται ἡ Μητρόπολις Σελευκείας τῆς Ἰσαυρίας, ἀντικατασταθεῖσα

¹) *A. Π. Κεραμέως*, Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν Τραπεζοῦντος. «Βυζαντινὰ Χρονικά» Πετροπόλεως, ΙΒ. σ. 138 ἐξ. *Μ. Παράνα*, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία Τραπεζοῦντος, Περιοδ. ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλλήν. Φιλολ. Σύλλογος. Πεντηκονταετηρίς (1861-1911), ἐν Κωνσταντινουπόλει 1913-21. σ. 161 ἐξ.

²) *Gelzer*, *Georgii Cyprii Descriptio*, σ. 57-83.

³) *Gelzer*, *Ungedruckte Texte*, σ. 568-575.

διά τῆς τῆς Σμύρνης, διότι ὑπήχθη αὐτῆς ὑπὸ τὸ Πατριαρχεῖον Ἀντιοχείας, μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ἀνάκτησιν τῆς Ἀντιοχείας καὶ τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ Πατριαρχείου αὐτῆς, ἐπίσης δὲν ἀναφέρεται καὶ ἡ Μητρόπολις τῆς ὑπὸ τοῦ Νικηφόρου Φωκᾶ ἀνακτηθείσης Κρήτης. Εἰς τὰς ἐνεργείας δὲ τοῦ Νικηφόρου Φωκᾶ πρὸς πλήρη ἐξελληνισμόν τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας τῶν ἰταλικῶν θεμάτων, ὀφείλεται καὶ ὁ προβιβασμὸς τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Ὑδροῦντος εἰς Μητρόπολιν, ἣτις προσετέθη ἐν τῇ εἰρημένῃ ἀναγραφῇ.

Ἐν αὐτῇ σημειοῦται καὶ τὸ ἐξῆς «πρὸ δὲ τούτου κεῖνται αἱ δύο Ἀρχιεπισκοπαί, ὁ Βουλγαρίας καὶ ὁ Κύπρου».¹ Ἡ Ἀρχιεπισκοπὴ Βουλγαρίας ὑπέκειτο, τῷ ὄντι, ὑπὸ τὸ Πατριαρχεῖον Κωνσταντινουπόλεως. Διότι ὁ Ἰωάννης Τσιμισκῆς σὺν τῇ πολιτικῇ κατήργησε καὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴν αὐτονομίαν τῆς Βουλγαρίας, ὑπαγαγὼν πάσας τὰς Ἐπισκοπὰς τοῦ τέως Βουλγαρικῆ Πατριαρχείου Δορυστούλου ὑπὸ τὸν Πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ Βούλγαρος ὁμοῦ Πατριάρχης Δαμιανός, κηρυχθεὶς ὑπὸ τοῦ Τσιμισκῆ ἔκπτωτος, κατέφυγεν εἰς τὴν δυτικὴν Βουλγαρίαν καὶ ἐγκατεστάθη ἐν Σόφια. Ἐκεῖθεν τὸ Βουλγαρικὸν Πατριαρχεῖον περιεπλανήθη ἀνὰ διαφόρους ἔδρας, ἕως οὗ ἐγκατεστάθη ἐν Ἀγρίδι, ἣτις κατὰ τὸν ἰ' αἰῶνα ἀπέβη πολιτικὸν ἄμα καὶ ἐκκλησιαστικὸν κέντρον τῶν Βουλγάρων.² Ὡστε ὑπὸ τὴν «Ἀρχιεπισκοπὴν Βουλγαρίας» ἡ ἀνωτέρω ἀναγραφὴ ἔννοεῖ τὴν τοῦ Δορυστόλου Ἀρχιεπισκοπὴν, ἣτις ἦτο τότε, κατὰ τὰ εἰρημένα, ἡνωμένη μετὰ τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως.

Ἄλλ' ἡ Ἀρχιεπισκοπὴ Κύπρου ἦτο αὐτόνομος, παραμείνασα τοιαύτη καὶ μετὰ τὴν ἀραβικὴν τῆς νήσου κατάκτησιν. Ὅτε κατὰ τὸν ἰ' αἰῶνα ἀνέκτησαν οἱ Ἕλληνες τὴν νήσον δὲν κατήργησαν τὴν ἐκκλησιαστικὴν αὐτῆς ἀνεξαρτησίαν,³ οὐχ ἦττον ὁ Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως ἐν ἐξαιρετικαῖς περιστάσεσιν ἠδύνατο ν' ἀσκήσῃ ἀνωτέραν τινα ἐποπτεῖαν ἐπὶ τῆς Ἐκκλησίας Κύπρου καὶ δὴ μετὰ τὴν λατινικὴν κατάκτησιν τῆς νήσου. Οὕτω λ.χ. ὁ Ἐπίσκοπος Ἀμαθοῦντος Ἰωάννης, καθαιρεθεὶς ὑπὸ τοῦ ὁμιωνίμου Ἀρχιεπισκόπου Κύπρου, ἐποιήσατο ἔκκλησιν πρὸς τὸν Πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως Λουκᾶν

¹) Αὐτόθι, σ. 569.

²) G. Schlumberger, Ἡ Βυζαντιακὴ ἐποποιία κατὰ τὰ τέλη τοῦ ἰ' αἰῶνος, Ἰωάννης ὁ Τσιμισκῆς (969-976) μετάφρασις Σ. Ι. Βουτυρά. Ἐν Ἀθήναις 1904, σ. 207-8.

³) G. Schlumberger, Ὁ Αὐτοκράτωρ Νικηφόρος Φωκᾶς, μετάφρ. Ἰ. Λαμπρίδου. Ἐν Ἀθήναις 1905, σ. 544 ἔξ.

Χρυσοβέργην (1156 - 1169), ὅστις ἠκύρωσε τὴν πράξιν ἐκείνην τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Κύπρου, ἐπὶ τῷ λόγῳ, ὅτι οἱ δικάσαντες καὶ καθαιρέσαντες τὸν Ἀμαθοῦντος Ἐπίσκοπον ἦσαν μόνον ἕνδεκα, ἐνῶ, κατὰ τοὺς κανόνας, ἔδει νὰ ᾧσι δώδεκα, ἐκτὸς τοῦ προέδρου.¹

Ἐν τῷ μεταξὺ χρόνῳ προσῆλθον εἰς τὸν Χριστιανισμὸν καὶ οἱ Ρῶσοι. Ἡ σύζυγος τοῦ τσαροῦ Ἰγῶρ Ὀλγα, περὶ τὰ ἔτη 956 - 7 μεταβάσα εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἐβαπτίσθη, μετονομασθεῖσα Ἑλένη. Τῷ 989 ἐβαπτίσθη καὶ ὁ ἕγγονος αὐτῆς τσαρὸς Βλαδίμηρος (973 - 1015), ἔκτοτε δὲ ἤρξατο ἐπικρατῶν παρὰ τοῖς Ρώσοις ὁ Χριστιανισμός. Ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἀπεστέλλετο Μητροπολίτης Κιέβου, διοικῶν ἑξαρχικῶς τὴν νέαν Ἐκκλησίαν Ρωσίας, καὶ ὅτε δ' ἐξέλεγον οἱ Ρῶσοι τὸν Μητροπολίτην, οὗτος ἐλάμβανε τὴν χειροτονίαν ἐν Κωνσταντινουπόλει παρὰ τοῦ Πατριάρχου, ὑφ' ὃν ὑπέκειτο. Τούτου ἕνεκα ὁ Μητροπολίτης Κιέβου, ἔχων ὑφ' ἑαυτὸν, κατὰ τὰς ἀναγραφὰς τοῦ 1β' αἰῶνος, ἕνδεκα Ἐπισκοπὰς, εὐρίσκετο ἐπὶ μακροὺς αἰῶνας ἐντὸς τῆς δικαιοδοσίας τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως.²

Ὁ αὐτοκράτωρ Βασίλειος Β' ὁ Βουλγαροκτόνος (976 - 1025) καταλύσας διὰ τῶν ἐνδόξων αὐτοῦ ἀγώνων τὸ ἐπανιδρυθὲν Βουλγαρικὸν Κράτος, κατὰ τὴν διαρρῦθμιν τῶν ἐκκλησιαστικῶν τῆς Μακεδονίας πραγμάτων ἀνεγνώρισε τὴν Ἀρχιεπισκοπὴν Ἀχρίδος, ὡς « Ἀρχιεπισκοπὴν Βουλγαρίας », ὑπαγαγὼν ὑπ' αὐτὴν τὰς Μητροπόλεις καὶ Ἐπισκοπὰς τῆς δυτικῆς Μακεδονίας. Οὕτως ἰδρυθὴ ἡ αὐτόνομος καὶ ἀνεξάρτητος Ἀρχιεπισκοπὴ Ἀχρίδος, ἣτις τάχιςτ' ἀπέβη ἑλληνική, διότι ἡ Βουλγαρία ἦτο τότε ἅπλῃ γεωγραφικὴ ἔκφρασις. Μετὰ δὲ τὸν θάνατον τοῦ Νικηφόρου Φωκᾶ μέρος τῶν ὑπὸ τὴν Ἀρχιεπισκοπὴν Ἀχρίδος τελουσῶν Ἐπισκοπῶν ἠνώθη μετὰ τῶν Μητροπόλεων τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως Θεσσαλονίκης, Λαρίσσης, Ναυπάκτου καὶ Δυρραχίου.³

¹) *Ράλλη καὶ Ποτλῆ*, Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων Γ, 324. *Μ. Γεδεών*, Κανονικαὶ διατάξεις. Κωνσταντινούπολις 1888 - 9, Β, 17. *J. Hackett*, A History of the orthodox Church of Chyrus. London 1901, σ. 54 - 5. Περὶ τῶν ἰδιαιτέρων Ἐπαρχιῶν τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς ἴδε *Χρυσοστόμου Α. Παπαδοπούλου*, Αἱ Ἐπαρχίαι τῆς Ἐκκλησίας Κύπρου. Ἐν Ἀθήναις (ἐκ τῆς Ἐπετηρίδος τοῦ Πανεπιστημίου) 1919.

²) *Gelzer*, Ungedruckte und ungenügend veröffentlichte. Texte, σ. 585. *I. Barsou*, ὁ Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἡ ἐπὶ τῆς Ῥωσικῆς Ἐκκλησίας ἐξουσία αὐτοῦ (ρωσιστί). Ἐν Πετροπόλει 1878, σ. 296 ἔξ. *S. Vaiihé*, ἐνθ' ἀν. σ. 1373.

³) *Ράλλη καὶ Ποτλῆ*, Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων, Ε, 266 ἔξ.

Τίνες δὲ καὶ πόσαι ἦσαν αἱ Ἐπαρχίαι τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τὸν α' αἰῶνα πληροφροεῖ ἡμᾶς « Ἡ γεγонуῖα διατύπωσις παρὰ τοῦ Λέοντος τοῦ Σοφοῦ, ὅπως ἔχουσι τάξεως οἱ θρόνοι τῶν ἐκκλησιῶν τῶν ὑποκειμένων τῷ Πατριάρχῃ Κωνσταντινουπόλεως ». ¹ Ἡ διατύπωσις αὕτη ἀνήκει πράγματι οὐχὶ εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ Λέοντος, ἀλλὰ τοῦ Ἀλεξίου Κομνηνοῦ (1081 - 1118), μετὰ τὸ 1084 συνταγθεῖσα, ὡς ἐκ πολλῶν καταφαίνεται ἐνδείξεων. Κατ' αὐτὴν εἰς τὰς τέως ὑφισταμένας 51 Μητροπόλεις προσετέθησαν αἱ ἑξῆς 29 :

52. Ἀμάστριδος.
53. Χωνῶν
54. Ὑδροῦντος
55. Κελτζηνής
56. Κολωνίας
57. Θηβῶν
58. Σεροῶν
59. Ἰομπηίουπόλεως
60. Κιέβον (Ρωσίας)
61. Ἀλανίας
62. Αἴνου
63. Τιβεριουπόλεως
64. Εὐχανίας
65. Κερασσοῦντος
66. Νακωλείας
67. Γερμίων
68. Μαδύτου
69. Ἀπαμείας
70. Βασιλείου (Φρυγίας Πακατιανῆς)
71. Ἀρῦστρας (Βουλγαρίας)

E. Goloubinsky, Ἐπίτομος ἱστορία τῶν ὀρθοδόξων Ἐκκλησιῶν Βουλγαρικῆς, Σερβικῆς καὶ Ρουμανικῆς ἢ Μολδοβλαχικῆς (ρωσιστὶ) Μόσχα 1871, σ. 529 - 60. *Zacharie von Lisingenthal*, Jus græcoromanum, Lipsiæ 1867, III, 319. *G. Schlumberger*, Βασίλειος Β' Βουλγαροκτόνος, μετάφρ. Ἰ. Λαμπρίδου, Ἀθήναι 1905, σ. 507 ἑξ. *H. Gelzer*, Ungedruckte und wenigbekannte Bistümerverzeichnisse der orientalischen Kirche, ἐν Byz. Zeitschrift, I, 1893, σ. 42 - 46. Das Patriarchat von Achrida, Leipzig 1902, σ. 8, 9. *Κ. Δελικάνη*, Πατριαρχικῶν ἐγγράφων τόμ. Γ', Κωνσταντινούπολις 1905, σ. 910 ἑξ. *Χρυσόστομος Α. Παπαδοπούλου*, Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, τ. Α, ἐν Ἀθήναις 1920, σ. 7, 8.

¹) *Ράλλη καὶ Ποτλῆ*, Σύνταγμα τῶν Θείων καὶ ἱερῶν κανόνων, Ε, 474 ἑξ. *Parthey*, ἐνθ' ἄν. σ. 95 - 101. *Gelzer*, Ungedruckte Texte, σ. 547 - 569.

72. *Ναζιανζοῦ*
73. *Κερκύρας*
74. *Ἀβύδου*
75. *Μηθύμνης*
76. *Χριστιανουπόλεως (Ἀρκαδίας)*
77. *Ρυσίου (Θράκης)*
78. *Λακεδαίμονος*
79. *Παροναξίας*
80. *Ἀιταλείας*

Διὰ τῆς προσθήκης ταύτης ὁ ἀριθμὸς τῶν Μητροπόλεων ἀνῆλθεν εἰς 80, ἐνῶ ἀντιθέτως ὁ ἀριθμὸς τῶν Ἀρχιεπισκοπῶν ὑπεβιβάσθη εἰς 39, διότι πολλαὶ Ἀρχιεπισκοπαὶ προήχθησαν εἰς Μητροπόλεις, ὡς καταφαίνεται ἐκ τοῦ ἀνωτέρω πίνακος. Κατ' αὐτὸν τὴν θέσιν τῆς οὔτης Μητροπόλεως κατέχει ἡ Κέρκυρα, προαχθεῖσα εἰς Μητρόπολιν¹ μετ' ἄλλων Ἀρχιεπισκοπῶν τῆς Ἑλλάδος. Ἄγνωστος μόνον παραμένει ὁ ἀριθμὸς τῶν Ἐπισκοπῶν, μὴ συμπεριληφθεῖς ἐν τῷ σωζομένῳ τῆς ἀναγραφῆς ταύτης τοῦ Ἀλεξίου Κομνηνοῦ ἀντιγράφῳ.

Ἐπὶ τοῦ Μανουὴλ Κομνηνοῦ (1143 - 1180) τῷ 1143 ὁ ἀρχιμανδρίτης Νεῖλος Δοξαπατρῆς, κεύσει τοῦ Βασιλέως τῆς Σικελίας Ρογήρου Β' (1101 - 1154), συνέταξε διεξοδικὴν στατιστικὴν καὶ ἱστορίαν τῶν πατριαρχικῶν, μητροπολιτικῶν καὶ ἐπισκοπικῶν θρόνων,² τὸ ἔργον δὲ αὐτοῦ διεσκευάσθη, συνταχθεῖσης μετὰ τὸ 1170 νέας ἀναγραφῆς τῶν Ἐπαρχιῶν τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως.³ Ἡ ἀναγραφὴ αὕτη, σωζομένη ἐν δυσὶν ἀντιγράφοις τοῦ τέλους τοῦ ιβ' ἡ τῆς ἀρχῆς τοῦ ιγ' αἰῶνος, περιέχει μικρὰς τινὰς μεταβολὰς. Εἰς τὰς 80 Μητροπόλεις τῆς προηγουμένης ἀναγραφῆς προσετέθησαν τέσσαρες νέαι:

1. *Μεσημβρίας*
2. *Μιλῆτου*
3. *Σηλυμβρίας*
4. *Ἀπρου*

¹) Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα τὸν τίτλον τοῦ Μητροπολίτου Κερκύρας ἔφερε πρῶτος ὁ κατὰ τὸν ι' αἰῶνα ἀκμάσας ἅγιος Ἀρσένιος. Σπ. Παπαγεωργίου, Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Κερκύρας. Ἐν Κερκύρῃ 1920, σ. 11 ἐξῆς. S. Petridès - C. Emerau, St Arsène de Corfou, « Echos d'Orient » XXI, 1921, σ. 440.

²) L. Allatii, De Ecclesiæ occid. atque orient. perpetua consensione. Coloniae Agrippinae 1648, σ. 165 - 169. *Ράλλη καὶ Ποτλῆ*, Σύνταγμα τῶν Θεῶν καὶ ἱερῶν κανόνων, Ε, 186 ἐξ. Πρβλ. Krumbacher, ἐνθ. ἀν. Β, 19.

³) Parthey, ἐνθ' ἀν. σ. 101 - 31. Gelzer, ἐνθ' ἀν. σ. 584 ἐξ.

τὴν δὲ θέσιν τῆς ἀνακτηθείσης ὑπὸ τῶν Βουλγάρων Δρύστρας κατέλαβεν ἡ Μητρόπολις Μελενίκου. Μητροπόλεις δὲ τινες ἀπέβαλον τὰς Ἐπισκοπὰς, ἃς πρότερον εἶχον· ἕτεροι μὴ ἔχουσαι πρότερον ἀπέκτησαν Ἐπισκοπὰς. Ἡ Μητρόπολις Νέων Πατρῶν (Ὑπάτης) ἀριθμουμένη νβ' ἔχει ὑφ' ἑαυτὴν Ἐπισκοπὰς:

1. *Μαρμαριζῶν*
2. *Βελᾶς*
3. *Ἀγίας*

ἡ δὲ Μητρόπολις Θηβῶν, ἀριθμουμένη νθ' ἔχει Ἐπισκοπὰς:

1. *Κανάλων*
2. *Ζαρατόβου*
3. *Καῖστορίου*
4. *Τριχίων*
5. *Πλατάνων*

Ἡ Μητρόπολις Κερκύρας καταλαβοῦσα τὴν οὐδέμιαν ἔχει Ἐπισκοπὴν, ὡς καὶ ἡ τὴν π' θέσιν καταλαβοῦσα Μητρόπολις Λακεδαίμονος, ἣτις τέως ὡς Ἐπισκοπὴ ὑπέκειτο τῇ Μητροπόλει Παλαιῶν Πατρῶν.¹

Ἐπὶ Ἰσαὰκ Ἀγγέλου (1186 - 1196) ἀνεθεωρήθη ἡ ἐπὶ Λέοντος τοῦ Σοφοῦ γενομένη διάταξις τῶν Ἐπαρχιῶν. Εἰς τὰς ἐν αὐτῇ ἀναγεγραμμένας 51 Μητροπόλεις προστεθήσαν αἱ 29 τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἀλεξίου Κομνηνοῦ αἱ 4 τῆς τοῦ Μανουὴλ Κομνηνοῦ, ἀνεγράφησαν δὲ καὶ ἕξῃς νέαι 9 Μητροπόλεις:

1. *Γαρδικίου*
2. *Φιλαδελφείας*
3. *Προκοννήσου*
4. *Ὑπαίτων*
5. *Φρυγίου*
6. *Ἀρκαδιονπόλεως*
7. *Ἀργους*
8. *Προύσης*
9. *Ἀχυράους*

¹) *Gelzer*, ἐνθ' ἀν. σ. 585 - 7. *Χρυσοστόμου Α. Παπαδοπούλου*, Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Α, 9.

ὥστε ὁ ἀριθμὸς τῶν Μητροπόλεων ἀνῆλθεν εἰς 93. Ἀναγράφονται δὲ καὶ τρεῖς νέαι Ἀρχιεπισκοπαί:

1. Διδυμοτείχου
2. Λοπαδίου
3. Μελαγίων¹

Ἀλλά, δυστυχῶς, τῷ 1204 οἱ Σταυροφόροι καταλύσαντες τὴν Ἑλληνικὴν Αὐτοκρατορίαν τοῦ Βυζαντίου, ἐπὶνεγκαν γενικὴν ἀναστάωσιν καὶ ἐν τῇ διοικήσει τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως οὐτινος ἡ ἔδρα μετηνέχθη εἰς Νίκαιαν. Ἐκεῖ ἐγκαθιδρύθη καὶ ἡ Αὐτοκρατορία, ἣτις, μικρὸν κατὰ μικρὸν, ἐξεδίωξεν ἐκ τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν τοὺς ἐπὶλυδας, ἀποκαταστήσασα πάλιν τὴν πρὸς καιρὸν διασπασθεῖσαν πολιτικὴν ἄμα καὶ ἐκκλησιαστικὴν τῶν Ἑλλήνων ἐνότητα.

Καὶ ἐθεωρεῖτο μὲν ἔτι ἰσχύουσα ἡ τελευταία ἐπὶ Ἰσαὰκ Ἀγγέλου γενομένη διάταξις τῶν Ἐπαρχιῶν,² ἀλλ' ἔνεκα τῆς λατινοκρατίας τὸ Πατριαρχεῖον οὐδαμῶς ἠδύνατο ἀπὸ τῆς Νικαίας ν' ἀσκήσῃ τὴν ἐποπτεῖαν ἐπὶ τῶν Ἐπαρχιῶν αὐτοῦ. Τῷ 1260 ὁ Πατριάρχης Νικηφόρος Β' (1260-61) διὰ συνοδικῆς ἀποφάσεως ἐπέτρεψεν ὅπως ὁ Μητροπολίτης Τραπεζοῦντος ἐκλέγεται καὶ χειροτονῆται ἐν Τραπεζοῦντι καὶ οὐχὶ ἐν Νικαίᾳ.³ Ἀλλ' ἐν τῷ Δεσποτάτῳ τῆς Ἡπείρου, μετὰ τὴν ἐκ τῆς Μακεδονίας ἐκδίωξιν τῶν Φράγκων, ἐγένετο ἀπόπειρα ἰδρύσεως ἰδίας ἀνεξαρτήτου ἀπὸ τοῦ ἐν Νικαίᾳ ἐδρεύοντος Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως Ἐκκλησίας, ὑπὸ τὸν Ἀρχιεπίσκοπον Ἀχρίδος, ὀφειλομένη εἰς τὸν φιλόδοξον Ἀρχιεπίσκοπον Ἀχρίδος Δημήτριον Χωματηνὸν (1217-1230) στέφαντα τὸν Δεσπότην τῆς Ἡπείρου Θεόδωρον Αὐτοκράτορα ἐν Θεσσαλονίκῃ (1223), μετὰ τὴν ἀνάκτισιν αὐτῆς καὶ τὴν κατάλυσιν τῆς φραγκικῆς κυριαρχίας. Ἐντεῦθεν προέκυψε σοβαρὸν

¹) *Gelzer*, *Analecta byzantina. Judex lectionum*, 1891-92. Jena 1891. Περιλαμβάνει ἡ ἔκδοσις αὕτη τοῦ *Gelzer* μετὰ σχολίων τὴν ἐπὶ Ἰσαὰκ Ἀγγέλου γενομένην ἀναγραφὴν τῶν Ἐπισκοπῶν, κατάλογον τῶν Ἐπισκόπων Ναυπλίου καὶ Ἄργους καὶ ἄλλα τινά.

²) *F. Miklosich et J. Müller*, *Acta Patriarchatus Constantinopolitani*, Vindobonae 1860-90, I, 119.

³) *L. Petit*, *Acte synodal du Patriarche Nicéphore II sur les privilèges du metropolitain de Trebizonde* (1er Janvier 1260) ἐν *Bulletin de l'Institut archéologique russe de Constantinople*, 1903, σ. 163-171. *Ξ. Α. Σιδερίδου*, Ἐλεγχος τῆς ὑπὸ *L. Petit* ἐκδόσεως τῆς περὶ τῶν προνομίων τοῦ Μητροπολίτου Τραπεζοῦντος Συνοδικῆς πράξεως τοῦ Οἴζουμεικοῦ Πατριάρχου Νικηφόρου, τοῦ ἀπὸ Ἐφέσου, ἐν «*Νέα Σιών*» Ἱεροσολύμων ΣΤ' 1907, σ. 707-747.

ζήτημα,¹ ἀλλ' ἡ πορεία τῶν γεγονότων ὑπῆρξε τοιαύτη, ὥστε ἡ Ἀρχιεπισκοπὴ Ἀχρίδος περιορίσθη ἐν τοῖς παλαιοῖς ὄριοις αὐτῆς, ἀποκατεστάθη δὲ πάλιν ἡ δικαιοδοσία τοῦ Πατριαρχείου ἐν Μακεδονίᾳ καὶ Ἡπείρῳ.² Κατὰ τοὺς αὐτοὺς δὲ χρόνους ἐπανιδρύθη μὲν ἡ ἀνεξάρτητος Ἐκκλησία τῆς Βουλγαρίας ὑπὸ τὸν Ἀρχιεπίσκοπον Τυρνόβου, ἰδρῦθη δὲ καὶ ἡ Σερβικὴ Ἐκκλησία ὑπὸ τὸν Ἀρχιεπίσκοπον Πεκίου.³

Μετὰ τὴν ἀνάκτησιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων (1261) ἐπὶ Μιχαὴλ Παλαιολόγου (1251-1282) ἐγένετο κατὰ τὰ ἔτη 1261-1270 νέα διάταξις τῶν ἐκκλησιαστικῶν Ἐπαρχιῶν, δι' ἧς ὠρίσθησαν 100 Μητροπόλεις καὶ 44 Ἀρχιεπισκοπαὶ «αὐτοκέφαλοι», ἐξαρτώμεναι ἐκ τοῦ Πατριαρχείου.⁴ Ἐν ταῖς Μητροπόλεσιν ἀναγράφονται αἱ 51 Μητροπόλεις τῶν χρόνων τοῦ Λέοντος τοῦ Σοφοῦ, αἵτινες, ὡς εἶδομεν, ἐπανελήφθησαν καὶ ἐν τῇ ἀναγραφῇ τοῦ Ἰσαὰκ Ἀγγέλου μετὰ τῆς διαφορᾶς ὅμως ὅτι τὴν θέσιν τῆς Μητροπόλεως Σελευκείας κατέλαβεν ἡ τῆς Κρήτης. Μετὰ τὴν 51^ην Μητροπόλιν ἐτέθησαν αἱ ἐπὶ Ἀλεξίου Κομνηνοῦ προστεθεῖσαι, μετακινήθεισες μόνον τῆς Μητροπόλεως Ἄπρου εἰς τὴν 69^ην θέσιν, ἣν τέως κατεῖχεν ἡ τῆς Ἀπαμείας, εἶτα δὲ ἀναγράφονται αἱ ἑξῆς:

- 81 ἡ Συλήβρια
- 82 ἡ Ἀρκαδιοῦπολις
- 83 ἡ Μεσημβρία
- 84 ἡ Μίλητος
- 85 τὰ Γερόδικια
- 86 τὰ Ὑπαιπα

¹) Χρυσσοτόμου Α. Παπαδοπούλου, Ἐκκλησιαστικὰ ζητήματα ἐν Μακεδονίᾳ κατὰ τὸν 17^{ον} αἰῶνα, «Ἐκκλησιαστικὸς Κήρυξ» Κύπρου ΣΤ', 1916, σ. 1-8, 33-38, 65-70, 97-104.

²) Miklosich et Müller. Acta et diplomata graeca medii aevi, III, 59-65. Ed. Kurtz, Christophoros von Ankyra als Exarch des Patriarchen Germanos II, ἐν «Byz. Zeitschrift» XVI, 1907, σ. 120-142. Α. Μηλιαράκη, Ἱστορία τοῦ Βασιλείου τῆς Νικαίας καὶ τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἡπείρου, ἐν Ἀθήναις, 1898, σ. 251, 285 ἑξ.

³) Β. Basilievsky, Ἡ ἐπανίδρυσις τοῦ Βουλγαρικοῦ Πατριαρχείου ἐπὶ τοῦ τσάρου Ἀσάν Β' ἐν ἔτει 1235 (ῥωσ.). Περιοδικὸν τοῦ Ὑπουργείου τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως, Πετρούπολις, τόμ. 238 (1885) σ. 35 ἑξ. E. Goloubinsky, ἔνθ' ἄν. σ. 443 ἑξ. Τὰ κατὰ τὰς Ἀρχιεπισκοπὰς Ἀχρίδων καὶ Πεκίου, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1869.

⁴) Parthey. ἔνθ' ἄν. σ. 225 ἑξ. Gelzer. Ungedruckte Texte, σ. 592 ἑξ.

- 87 ἡ Φιλαδέλφεια
 88 τὸ Ἄργος
 89 ἡ Ρόζαια
 90 τὸ Πύργιον
 91 ἡ Σεβαστόπολις
 92 ἡ Εὐριπος
 93 τὰ Κύβιστρα ἦτοι τὰ Ἡρακλέους
 94 ἡ Ἀντιόχεια ἐν Μαιάνδρῳ
 95 ἡ Ἀχυράους
 96 τὸ Λιδυμότειχον
 97 ἡ Πηγῶν καὶ Παρίου
 98 ἡ Μονεμβασίας ἦτοι Ταινάρου
 99 ἡ Πέργαμος
 100 ἡ Προῦσα

Τῶν Μητροπόλεων τούτων τινὲς μὲν σημειοῦνται καὶ ἐν ταῖς ἀναγραφαῖς τοῦ Μανουὴλ Κομνηνοῦ καὶ τοῦ Ἰσαὰκ Ἀγγέλου, ἀλλ' αἱ τέως Μητροπόλεις Προκονήσον καὶ Ἀπαμείας ὑπεβιβάσθησαν εἰς τὴν τάξιν τῶν Ἀρχιεπισκοπῶν. Ὡς δὲ παρετηρήθη ἤδη, τινὲς τῶν ἐν τῇ ἀναγραφῇ τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου Μητροπόλεων κατ' ὄνομα μόνον ἀναφέρονται. Οὕτω λ. γ. ἡ 17^η Μητρόπολις τῆς Ποντοηρακλείας, ἦτις, Ἐπισκοπὴ τέως οὔσα τῆς Μητροπόλεως Κλαυδιονπόλεως, εἶχε προβιβασθῆ εἰς Μητρόπολιν, δὲν ὑφίστατο, διότι κατὰ τὴν ὑπ' ὄψιν ἡμῶν ἐποχὴν ἡ Ποντοηράκλεια εἶχε καταστραφῆ ὑπὸ τῶν Τούρκων. Ἀλλὰ σημειωτέον ὅτι καὶ τῶν τοιούτων Μητροπόλεων ἐξέλεγοντο Μητροπολῖται, διαμένοντες ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἢ διευθύνοντες ἐτέρας Ἐπαρχίας.

Παρατηρεῖται δὲ ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῶν Παλαιολόγων τάσις τιμητικῆς ἐξυψώσεως Μητροπόλεων τινῶν ἢ προαγωγῆς Ἐπισκοπῶν εἰς Μητροπόλεις. Οὕτως ὁ Ἀνδρόνικος Β' Παλαιολόγος (1282 - 1328) ἐξαιρετικῶς ἐξύψωσε καὶ ἐτίμησε τὴν Μητρόπολιν Μονεμβασίας, ἔνεκα τῆς πολιτικῆς σημασίας τῆς πόλεως κατὰ τοὺς χρόνους ἐκεῖνους.¹ Εἶχε δὲ ὑφ' ἑαυτὴν ἡ Μητρόπολις Μονεμβασίας τὰς Ἐπισκοπὰς:²

1. Κυνθηρίας
2. Ἔλων

¹) Χρυσοστόμου Α. Παπαδοπούλου, Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Α. 12, 13.

²) Gelzer, ἔνθ' ἀν. σ. 597 - 601, 607 - 609.

3. *Μειώνης*
4. *Μαΐνης*
5. *Ἀνδρούσης*
6. *Ζευνῶν ἤτοι Καλαμάτας*
7. *Ρέοντος*

Κατὰ τὴν ἀναγραφὴν δὲ τοῦ Ἀνδρονίκου Παλαιολόγου, «Ἐκθεσις Βασιλέως Ἀνδρονίκου τοῦ Παλαιολόγου τοῦ γέροντος ὅπως νῦν ἔχουσι τάξεως αἱ ὑποκείμεναι Μητροπόλεις τῷ Πατριαρχικῷ θρόνῳ Κωνσταντινουπόλεως»,¹ ἐγένετο ἐν τῇ σειρᾷ τῶν Μητροπόλεων μεγάλη μετακίνησις καὶ ἀθρόα προαγωγή Ἐπισκοπῶν εἰς Μητροπόλεις. Κατὰ τὰ ἔτη 1318 - 1321 προεβιάσθη καὶ ἡ Ἐπισκοπὴ Ἰωαννίνων, τέως ὑπὸ τὴν Μητρόπολιν Ναυπάκτου τελοῦσα, εἰς Μητρόπολιν.²

Ἀντιθέτως ἐπὶ Ἀνδρονίκου Γ' Παλαιολόγου (1328 - 1341) συνεχωνεύθησαν μὲν πολλά, προσετέθησαν δὲ νέα Μητροπόλεις, μὴ ὑπάρχουσαι ἐν προηγουμέναις ἀναγραφαῖς. Σώζεται δὲ «Ἐκθεσις νέα Ἀνδρονίκου Βασιλέως, ὅστις τὰς τῆς Κωνσταντινουπόλεως Μητροπόλεις ἄλλας μὲν μικρὸν ἀνεβίβασεν, ἄλλας δὲ πάλιν εἰς μικροτέρας τῶν θρόνων κατεβίβασεν...».³ Ὁ ἀριθμὸς τῶν Μητροπόλεων διὰ τοιούτων μεταβολῶν ἀνῆλθεν εἰς 109. Μεταξὺ αὐτῶν ἀναγράφεται καὶ ἡ Κρήτη, ἀλλ' ὥς γνωστὸν κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἡ ἐνετοκρατουμένη νῆσος ἐστερεῖτο ὀρθοδόξου Ἱεραρχίας. Χαρακτηριστικὴ δὲ εἶναι ἡ ἐν τέλει τῆς ἀνωτέρω ἐκθέσεως σημείωσις «Αὐταῖ εἰσιν αἱ τοῦ θρόνου τῆς Κωνσταντινουπόλεως πᾶσαι μητροπόλεις· δηλονότι αἱ προγεγραμμέναι ἐννέα πρὸς τοῖς ἑκατόν· σώζονται δὲ σήμερον μερικαί.»

Μικρὸν δὲ κατὰ μικρὸν ἀνεκτῶντο ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων αἱ ξενοκρατούμεναι Μητροπόλεις καὶ Ἀρχιεπισκοπαί. Ἐπὶ τῶν Ἀτζαϊώλων ἐγκαθιδρύθη ἐν Ἀθήναις καὶ ὀρθόδοξος Μητροπολίτης, ἐκτὸς τοῦ παρεισάκτου λατίνου, ἔχων ὑφ' ἑαυτὸν τὰς Ἐπισκοπάς:

¹) *Gelzer*, ἔνθ' ἀν. σ. 607. Ἰδιαιτέρας διατάξεις περὶ τῆς Μητροπόλεως Ἄπρου, συμπεριλαμβανούσης τὴν περιοχὴν Εὐχαιτῶν πρβλ. *Zachariae von Lingenthal*, *Jus graecoromanum*, III. 621-23. *Miklosich et Müller*, *Acta Patr. Constantinopolitani* I, 89 - 90, 91 καὶ περὶ τῆς ἀρχιεπισκοπῆς Βρύσσεως προβιβασθείσης εἰς Μητρόπολιν, Αὐτόθι I, 96, 89. *Zachariae*, ἔνθ' ἀν. III, 641 - 3.

²) *Miklosich et Müller*, *Acta et diplomata* I, 468. II. *Παπαρούση*, Ἡ Μητρόπολις τῶν Ἰωαννίνων, Περιοδ. ὁ «Ἑλλην. Φιλολογ. Σύλλογος» ἔνθ. ἀν. σ. 208 ἔξ.

³) *Gelzer*, ἔνθ' ἀν. 550.

1. *Διαυλίας*
2. *Ταλαντίου*
3. *Ἀνδρου*
4. *Σκύρου*
5. *Σόλωνος (Σαλώνων;)*
6. *Μενδενίτζης*¹

ὡσαύτως δ' ἐπετράπη ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν νὰ ἐδρευῶσιν ὀρθόδοξοι Ἐπίσκοποι ἐν Μεθώνη, ἐν Κορώνη, ἐν Κεφαλληνία καὶ ἐν Κυθήροις, ὡς καὶ ἐν τῷ Δουκάτῳ τοῦ Αἰγαίου, ὅπερ ἴδρυσεν ὁ Μᾶρκος Σανουῦδος (1207) ἐπετράπη ἡ παρουσία ὀρθοδόξου Μητροπολίτου Παροναξίας. Λήγοντος τοῦ ιδ' αἰῶνος ἐπὶ τοῦ Δεσπότη Πελοποννήσου Θεοδώρου ἀποκατεστάθη ἐν τῇ ἔδρᾳ αὐτοῦ ὁ Μητροπολίτης Κορίνθου, ὑφ' ὃν ὑπήγοντο αἱ Ἐπισκοπαί:

1. *Λαμαλῶν καὶ Πεδιάδος*
2. *Κεφαλληνίας*
3. *Ζακύνθου*
4. *Ζημαινᾶς καὶ Ταροῦ*
5. *Πολυφέγγους*

Τῷ 1365 ὑπὸ τὴν Μητρόπολιν Ἰωαννίνων ὑπήχθησαν αἱ κατεχόμεναι ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν Ἐπισκοπαὶ Ναυπακτοῦ καὶ Λευκάδος, τῷ δὲ 1370 προσηρτήθη εἰς αὐτὴν ἡ Ἐπισκοπὴ Ἀχελώου. Βραδύτερον εἴρηται προσηρτημένη (1394) καὶ ἡ Ἐπισκοπὴ Κερκύρας, ἐπειδὴ ὑπὸ τοῦ λατινικοῦ κλήρου δὲν ἐπετρέπετο νὰ ὑπάρχη ἐν αὐτῇ ὀρθόδοξος Ἐπίσκοπος. Ἐντεῦθεν ὁ Ἰωαννίνων ἔφερε τὸν τίτλον «Ἐξάρχου Κερκύρας».² Καίτοι δὲ οἱ Σέρβοι καταλαβόντες πρὸς καιρὸν τὴν Μακεδονίαν καὶ Θεσσαλίαν κατήγγησαν πολλὰς ἑλληνικὰς Μητροπόλεις ἐν Μακεδονίᾳ, διετήρησαν τὴν Ἀρχιεπισκοπὴν Ἀχρίδος καὶ ἐπέτρεψαν τὴν ἀποκατάστασιν ἑλληνος ὀρθοδόξου Μητροπολίτου ἐν Λαρίσῃ.³

Καὶ τὸ μὲν Βουλγαρικὸν Πατριαρχεῖον Τυρνόβου, τελευταῖοντος τοῦ ιδ' αἰῶνος, διὰ τῆς τουρκικῆς κατακτήσεως τῆς Βουλγαρίας κατηργήθη, συγχωνευθεισῶν τῶν Ἐπαρχιῶν αὐτοῦ μετὰ τοῦ Πατριαρχείου

¹) *Gelzer*, ἐνθ' ἄν. σ. 636. *Χρυσοστόμου Α. Παπαδοπούλου*, Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Α, 13.

²) *Π. Παπαροπούση*, ἐνθ' ἄνωτέρω. *Χρυσοστόμου Α. Παπαδοπούλου*, ἐνθ' ἄν. Α, 14.

³) *Gelzer*, ἐνθ' ἄν. *Χρυσοστόμου Α. Παπαδοπούλου*, ἐνθ' ἄν. Α, 14.

Κωνσταντινουπόλεως. Αιτήσῃ δὲ τοῦ Βοϊβόδα Οὐγγροβλαχίας Ἀλεξάνδρου Βεσσαράβα (1312 - 1365) αἱ διοργανωθεῖσαι τὸ πρῶτον Ἐπαρχία τῆς χώρας ἐκείνης ἠνώθησαν ἐπίσης μετὰ τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, ὅφ' ὃ πάντως ὑπέκειντο καὶ αἱ πρότερον ἐκεῖ ὑφιστάμεναι Ἐπισκοπαί. Τῷ 1359 ἰδρύθη ἡ Μητρόπολις Οὐγγροβλαχίας, διὰ μεταθέσεως εἰς αὐτὴν τοῦ Μητροπολίτου Βιτζίνης Ἰακίνθου Κριτοπούλου.¹ Ἀλλὰ μετὰ τινα ἔτη (1370) ἰδρύθη καὶ δευτέρα Μητρόπολις ἐν τῇ αὐτῇ Ἐπαρχίᾳ Οὐγγροβλαχίας, « ἡ κατὰ Σεβηρῖνον ». ² Ἐπειδὴ δὲ ἐκτὸς τῆς Βλαχίας ἰδρύθη κατὰ τὸν ἰδ' αἰῶνα καὶ ἡ Ἰγεμονία τῆς Μολδαβίας ἰδρύθη καὶ δι' αὐτὴν ἰδία Μητρόπολις, καλουμένη Μαυροβλαχίας, Ρωσοβλαχίας, Μολδοβλαχίας, Μολδαβίας, Μπογδανίας. Πάντες οἱ τίτλοι οὗτοι ἦσαν συνώνυμοι. Ὁ ἐκλεγείς ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου Μητροπολίτης Ἱερεμίας δὲν ἐγένετο δεκτός, ἄχρις οὗ τῷ 1401 ἀνεγνωρίσθη Μητροπολίτης Μολδαβίας ὁ Ἰωσήφ.³ Μετὰ τὴν ἐν Φλωρεντία Σύνοδον (1439) καθ' ἣν καὶ ὁ Μητροπολίτης Μολδαβίας ἐδέχθη τὸν ὄρον τῆς ἐνώσεως μετὰ τῆς λατινικῆς Ἐκκλησίας, οἱ ὀρθόδοξοι ἐζητήσαν ὡς μητροπολίτην αὐτῶν τὸν Θεόκτιστον, Διάκονον τοῦ Μάρκου Ἐφέσου, ὃν τῷ 1452 - 1453 ἐχειροτόνησεν ὁ Ἀρχίδος Νικόδημος. Ὁμοίως τῷ 1457, αἰτήσῃ τοῦ Βοϊβόδα Βλαχίας Στεφάνου, ὁ Ἀρχίδος Δωρόθεος ἐχειροτόνησε μητροπολίτην Οὐγγροβλαχίας.⁴ Ἀλλ' αἱ χειροτονίαι αὗται, γενόμεναι ἐν κρισιμωτάταις περιστάσεσι τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, δὲν σημαίνουσιν ὅτι αἱ Ἐπαρχίαι τῶν παραδουναβίων χωρῶν ἐξηρτῶντο ἐκ τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Ἀρχίδος. Παρὰ τούτου ἐξηρτᾶτο μόνον μία Ἐπισκοπὴ Βλάχων, οἰκούντων ἐπὶ τοῦ Πίνδου καὶ παρὰ τὸν Ἀξιόν. Ἄλλως τε ἐκ τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως ἐξηρτᾶτο κατὰ τὸν ιε' αἰῶνα ὑπερμεσοῦντα ὁ Μητροπολίτης Οὐγγροβλαχίας ἔχων ὅφ' ἑαυτὸν Ἐπισκοπὰς τὴν Ριμνίκου καὶ Μποζέου, ὡσαύτως ὁ Μολδαβίας (Μπογδανίας) τὴν Ραδαούτζης καὶ τὴν Ρωμάνου.⁵

Τοῦτο πληροφοροῦμεθα ἐξ ἀναγραφῆς τῶν Ἐπαρχιῶν τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως ἧς σώζεται μὲν ἀντίγραφον γενόμενον

¹) Miklosich et Müller, Acta Patr. Constantinopolitani, I, 383-5. Καλλ. Δελικάρη, ἐνθ' ἄν. σ. 651 ἔξ. Goloubinsky, ἐνθ' ἄν. σ. 349. 50.

²) Gelzer, ἐνθ' ἄν. σ. 629-32. Goloubinsky, ἐνθ' ἄν. σ. 352.

³) Miklosich et Müller, ἐνθ' ἄν. II, 170. Κ. Δελικάρη, ἐνθ' ἄν. σ. 657. 8. Πάλλη καὶ Ποτλῆ, Σύνταγμα... Ε, 496 ἔξ.

⁴) Ch. Aumer, La Moldavie au Concil de Florence, ἐν « Échos d'Orient », VIII, 1905, σ. 131. 32.

⁵) Gelzer, ἐνθ' ἄν. σ. 636.

κατὰ τοὺς ἀμέσως μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων (1453) χρόνους, ἀλλ' ἥτις παρουσιάζει τὴν κατὰ τὸ β' ἡμισυ τοῦ ιε' αἰῶνος διάταξιν τῶν Ἐπαρχιῶν.¹ Ἐπομένως ἔχομεν ἐν αὐτῇ τὴν τελευταίαν ἀναγραφὴν τῶν μέσων χρόνων. Κατ' αὐτὴν αἱ Μητροπόλεις περιωρίσθησαν εἰς 72 (α) ὧν αἱ 21 μόνον εἶχον Ἐπισκοπὰς (β), ὡς ἐμφαίνει ὁ ἐξῆς πίναξ αὐτῶν:

(α)	(β)
1. <i>Καισαρείας</i>	
2. <i>Ἐφέσου</i>	
3. <i>Ἡρακλείας</i>	8
4. <i>Ἀγκύρας</i>	
5. <i>Κυζίκου</i>	
6. <i>Φιλαδελφείας</i>	
7. <i>Νικομηδείας</i>	1
8. <i>Νικαίας</i>	
9. <i>Χαλκηδόνος</i>	
10. <i>Θεσσαλονίκης</i>	12
11. <i>Τυρνόβου</i>	3
12. <i>Ἀδριανουπόλεως</i>	1
13. <i>Ἀμασειας</i>	
14. <i>Προύσης</i>	
15. <i>Νεοκαισαρείας</i>	
16. <i>Ἰκονίου</i>	
17. <i>Βεργοίας</i>	
18. <i>Πισιδίας</i>	
19. <i>Κορίνθου</i>	5
20. <i>Μονεμβασίας</i>	8
21. <i>Ἀθηνῶν</i>	6
22. <i>Παλαιῶν Πατρῶν</i>	2
23. <i>Τραπεζοῦντος</i>	2
24. <i>Λαρίσης</i>	10
25. <i>Ναυπάκτου</i>	4
26. <i>Φιλιππουπόλεως</i>	
27. <i>Ρόδου</i>	1
28. <i>Σερροῶν</i>	1

¹) *Getzer*, ἐνθ' ἀν. σ. 630. 31. *J. J. Socolov*, Ἐπαρχιακά τῆς Ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως, ἐν Πετρούπολει 1915, σ. 209-215.

29.	<i>Φιλίππων</i>	1
30.	<i>Χριστουπόλεως (Καβάλλας)</i>	
31.	<i>Σμύονης</i>	
32.	<i>Μιτυλήνης</i>	1
33.	<i>Ἰωαννίνων</i>	5
34.	<i>Λιδυμοτείχου</i>	
35.	<i>Μελενίκου</i>	
36.	<i>Νέων Πατρῶν</i>	
37.	<i>Θηβῶν</i>	
38.	<i>Αἴνου</i>	
39.	<i>Κερασσῶντος</i>	
40.	<i>Βιδύνης</i>	
41.	<i>Μεθύμνης</i>	
42.	<i>Χριστιανουπόλεως</i>	
43.	<i>Λακεδαιμονίας</i>	3
44.	<i>Παροναξίας</i>	
45.	<i>Μεσημβρίας</i>	
46.	<i>Σηλυμβρίας</i>	
47.	<i>Ἀργους καὶ Ναυπλίου</i>	
48.	<i>Εὐρύπου</i>	5
49.	<i>Σοφίας</i>	
50.	<i>Μηδείας</i>	
51.	<i>Σωζοπόλεως</i>	
52.	<i>Ἀγχιάλου</i>	
53.	<i>Βάρας</i>	
54.	<i>Δρούστης</i>	
55.	<i>Προϊλάβου</i>	
56.	<i>Καραβιζύης</i>	
57.	<i>Μαροονείας</i>	
58.	<i>Περιθωρίου</i>	
59.	<i>Ζιγῶν</i>	
60.	<i>Δράμας</i>	
61.	<i>Νικοπόλεως (Νευροκόπου)</i>	
62.	<i>Γάνου</i>	
63.	<i>Ριζαίου</i>	
64.	<i>Ἀλανίας (Λαζίας)</i>	
65.	<i>Γοιθίας</i>	
66.	<i>Καφᾶς</i>	
67.	<i>Χίου</i>	

68.	<i>Λήμνον</i>	
69.	<i>Ἰσχανίου</i>	
70.	<i>Ἰμβρου</i>	
71.	<i>Οὐγγροβλαχίας</i>	2
72.	<i>Μολδοβλαχίας</i>	2

Ἐκτὸς τῶν 72 τούτων Μητροπόλεων ὑπὸ τὸ Πατριαρχεῖον ὑπέκειντο τότε, κατὰ τινα μὲν ἀντίγραφα τῆς ἀνωτέρω ἀναγραφῆς 7 Ἀρχιεπισκοπαί, Προκοννήσου, Καρπάθου, Αἰγίνης, Πωγωνιανῆς, Ἐλασσώνος, Κῶ, Λευκάδος, κατ' ἄλλα δὲ 8, προστιθεμένης εἰς τὰς ἀνωτέρω καὶ τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Φαναρίου. Διαφορὰ τις ὑπάρχει καὶ ἐν τῷ ἀριθμῷ τῶν Ἐπισκοπῶν, διότι κατὰ τινα μὲν ἀντίγραφα αὐταὶ ἦσαν 78 κατ' ἄλλα δὲ 84, ὥστ' ἐν συνόλῳ αἱ ἀρχιερατικαὶ τοῦ Πατριαρχείου ἔδραι ἦσαν 157 ἢ 164.

Οἴκοθεν δ' ἐννοεῖται ὅτι ἡ μεγάλη αὕτη ἐλάττωσις ὀφείλεται εἰς τὰς τουρκικὰς κατακτήσεις.

ΕΡΕΥΝΑΙ ΚΑΙ ΚΡΙΣΕΙΣ

ΕΠΙ ΤΗΣ

ΑΙΤΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΚΑΙ ΠΑΘΟΓΕΝΕΣΙΚΗΣ ΑΝΤΙΛΗΨΕΩΣ ΤΗΣ ΓΡΙΠΠΗΣ

ΥΠΟ

Σ. Γ. ΛΙΒΙΕΡΑΤΟΥ

ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΚΑΙ ΔΙΕΥΘΥΝΤΟΥ ΤΗΣ ΚΛΙΝΙΚΗΣ

Ἡ βαρυτάτη ἐπιδημία ἣτις ἐνέσκηψεν κατὰ τὸ 1918, ἡ ἐπανάληψις τῆς ἐπιδημίας κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1920 καὶ τοῦ 1922, ἡ σημαντικὴ ἐπέκτασις αὐτῆς, αἱ ἐπακολουθήσασαι βρογχοπνευμονικαὶ ἰδία ἐπιπλοκαί, ἡ ἰδιαίτερα κλινικὴ φυσιογνωμία, ἦν ἡ νοσολογικὴ αὐτῆ ὄντοτης, ἔνεκα τῶν ἐπιπλοκῶν τούτων, ὑπεδύθη, ἡ τοσοῦτον ταχεῖα τοσοῦτον ταραχώδης καὶ τοσοῦτον ὀλεθρία ἐξέλιξις τῆς μορφῆς ταύτης, ἡ ζωηρότης τῶν συζητήσεων ἐπὶ τῆς φύσεως αὐτῆς, αἱ ἀμφιβολίαι καὶ αἱ διαφωνίαι τῶν γνωμῶν τῶν διαφόρων συγγραφέων, ὅσον ἀφορᾷ τὴν αἰτιολογίαν τῆς νόσου, φέρουσιν εἰς τὴν μνήμην μου σειρὰν ἐρευνῶν τὰς ὁποίας πρὸ πολλῶν ἐτῶν ἐξετέλεσα, καὶ τὰς ὁποίας ἐδημοσίευσα εἰς τὴν *Gazzetta degli Ospedali e delle Cliniche* N° 93, 1906 καὶ εἰς τὸ *Centralblatt für Bakt. Paras. und Infektions kr. Orig.* XLIII, Band. 2 Heft 1907.

Ἐπὶ τῶν ἐρευνῶν ἐκείνων δὲν νομίζω ἄσκοπον νὰ ἐπανέλθω σήμερον, ὑπομνηστικῶν ταύτας, παραβάλλον αὐτὰς πρὸς τὰς κατὰ τὴν τελευταίαν ἐπιδημίαν γενομένας παρατηρήσεις, καὶ συζητῶν τὰ κλινικὰ δεδομένα ἅτινα πηγάζουσι ἐκ τῆς ἐπιδημίας τοῦ 1889-90 καὶ ἐκ τῆς τελευταίας τοιαύτης, ἐν σχέσει πρὸς τὰ συμπεράσματα, εἰς τὰ ὁποῖα, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν πειραματικῶν ἐκείνων ἀποτελεσμάτων, κατέληξα.

Κατὰ τὰς τότε γενομένας ἐρεῦνας ἠθέλησα νὰ μελετήσω τὸ ζήτημα τὸ ἀφορῶν τὰς σχέσεις μεταξὺ τῶν ἐκ τοῦ βακίλλου τοῦ Pfeiffer προκαλουμένων λοιμώξεων, καὶ τῶν λοιμώξεων τῶν προκαλουμένων ἐξ

ἄλλων μικροοργανισμῶν, τῶν κοινῶς καλουμένων δευτερευουσῶν λοιμώξεων, ζήτημα οὐτινος ἢ μελέτη ἤρξατο ἰδιαίτερος ἀπὸ κλινικῆς ἀπόψεως κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς μεγάλης πανδημίας τῆς γρίπης τοῦ 1889-90. Κατὰ τὴν ἐπιδημίαν ἐκείνην ἐν φαινόμενον τὸ ὁποῖον ἔκαμεν ἰδιαίτερον ἐντύπωσιν εἰς τοὺς ἰατροὺς ὄλων τῶν χωρῶν, ἔνθα ἢ νόσος ἐνέσκηψεν, ὑπῆρξεν οὐχὶ τοσοῦτον ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐκ γρίπης πασχόντων εἰς τοὺς ὁποίους ἀνεπτύχθη ὡς ἐπιπλοκὴ ἢ βρογχοπνευμονία, ὅσον ὁ μέγας ἀριθμὸς τῶν μορφῶν ὑμενογόνου πνευμονίας, ἀριθμὸς ὁ ὁποῖος οὐδέποτε ἄλλοτε παρετηρήθη κατὰ τὰς ἐποχάς, καθ' ἃς δὲν εἶχεν ἀναπτύχθῃ ἐπιδημία γρίπης. Ἡ παρατήρησις αὕτη ἔκαμε νὰ γεννηθῇ ἡ ὑπόνοια καὶ ἡ σκέψις, ἐὰν αἱ μορφαὶ ἐκεῖναι ἦσαν ἀνεξάρτητοι, ἢ εἶχον τὴν ἀρχὴν αὐτῶν ἐκ τῆς μεγάλης ἐπιδημίας τῆς γρίπης.

Ἐν ἀρχῇ δὲν ἀπεδόθη μεγάλη σημασία εἰς τὸ φαινόμενον τοῦτο ἀναφορικῶς πρὸς τὰς σχέσεις τῶν δύο λοιμώξεων, καὶ ἐθεωρήθη τὸ φαινόμενον ὡς τυχαῖον συμβάν ὅπερ, δὲν δύναται νὰ ἐκπλήξῃ, δεδομένου ὅτι ἡ ὑπόθεσις αὕτη ἦτο ἡ ἀπλουστέρα. Πλὴν ἡ ὑπόθεσις αὕτη ταχέως ἐγκατελείφθη ἔνεκα τῆς σταθερᾶς ἐπαναλήψεως τοῦ φαινομένου καὶ τῆς παρατηρήσεως αὐτοῦ ὑπὸ νέων συγγραφέων.

Ἐπερίσχυσε διὰ τοῦτο ἡ γνώμη ὅτι ἐπρόκειτο περὶ δύο μορφῶν παραλλήλων, δεδομένου τοῦ οὐχὶ σπανίου συνδυασμοῦ πλειόνων λοιμωδῶν νόσων, καὶ βαθμυδὸν ἐγένετο παραδεκτὸν ὅτι εἰς τὰς περιπτώσεις ταύτας ἢ ὑμενογόνος πνευμονία ἀνεπτύσσετο ἐπὶ ἐδάφους ἤδη παρασκευασμένου ἐκ τῆς «γρίπης».

Καὶ ἡ ὑπόθεσις αὕτη εἶναι ἐν πλήρει συμφωνίᾳ πρὸς τὰ διδάγματα τῆς γενικῆς παθολογίας τῶν λοιμώξεων ἣτις διδάσκει ὅτι, εἶναι ἰδιαίτερον χαρακτηριστικὸν μικροοργανισμῶν τινῶν, ἰδίᾳ τῶν πυογόνων, τῶν κοινῶν στρεπτοκόκκων καὶ σταφυλοκόκκων, καὶ τοῦ διπλοκόκκου τοῦ Frænkel, νὰ ἀναπτύσσωνται εὐχερέστερον ἐπὶ ἰστῶν ἤδη προδιατεθειμένων ἐκ τῆς ἐνεργείας ἄλλης λοιμώξεως, ἐκ τοξαιμίας ὀφειλομένης εἰς ἄλλα μικρόβια. Τὸ φαινόμενον τοῦτο παρατηροῦμεν συνήθως εἰς τὴν ἰλαράν, τὴν ὄστρακιάν, τὸν τυφοειδῆ πυρετὸν καὶ ἐν γένει εἰς ὅλας τὰς λοιμώξεις.

Ἐτερον γεγονός ὅπερ ἐπεκύρωσε τὰ μέγιστα τὴν κλινικὴν ἄποψιν ἀναφορικῶς πρὸς τὰς σχέσεις μεταξὺ τῆς γριπῶδους λοιμώξεως καὶ τῆς ἐξ ἄλλων μικροβίων λοιμώξεων, ὑπῆρξεν ἡ παρατήρησις ὅτι, νόσοι κοιναὶ διάφοροι, παρουσιάζουσιν ἐπιδείνωσιν τῶν συμπτωμάτων προστιθεμένης τῆς γριπῶδους λοιμώξεως.

Ὡς παράδειγμα τῆς παρατηρήσεως ταύτης περιορίζομαι νὰ ἀναφέρω, μεταξὺ τῶν διαφόρων νόσων, τὴν φυματίωσιν τοῦ πνεύμονος.

Ὅσον ἀφορᾷ, τὴν μορφὴν ταύτην εἶναι ἀναμφίβολον ὅτι ἡ γρίππη προσβάλλει εὐκόλως τοὺς φυματικούς, εἶναι λίαν βαρεῖα παρ' αὐτοῖς, καὶ ἡ θνησιμότης τῶν φυματικῶν εἶναι σημαντικωτάτη ἐν καιρῷ ἐπιδημίας γρίππης: εἶναι ἔξ ἄλλου βεβαιωμένον ὅτι ἡ γρίππη ἐπιβραχύνει τὴν πορείαν τῆς φυματώσεως τοῦ πνεύμονος, ὅτι μορφαὶ φυματώσεως βραδείας ἐξελιξέως λαμβάνουσι τύπον καλπαζούσης μορφῆς, καὶ ἀκόμη ὅτι μορφαὶ λανθανούσης φυματώσεως καθίστανται ἔκδηλοι κατόπιν ἐπιδημίας γρίππης.

Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν διαφορῶν τούτων κλινικῶν παρατηρήσεων ἐσχηματίσθη βαθμηδὸν ἡ κλινικὴ ἀντίληψις, ὅτι ἡ γρίππη διὰ τῶν ἀλλοιώσεων ἃς προκαλεῖ εἰς τὸν ὄργανισμὸν προετοιμάζει τὸ ἔδαφος διὰ τὴν ἀνάπτυξιν ἐτέρων παθογόνων μικροοργανισμῶν.

Ὁ τρόπος οὗτος τῆς ἀντιλήψεως τῆς ἐνεργείας τῆς γρίππης ἐν σχέσει πρὸς τὰς λοιπὰς λοιμώξεις, ὁ βασιζόμενος ἐπὶ τοῦ κλινικοῦ κριτηρίου, ἤλκυσε τὴν προσοχήν μου καὶ ἠθέλησα νὰ μελετήσω διὰ τοῦ ἀμέσου πειραματισμοῦ τὴν κλινικὴν ἄποψιν, ἐλέγχων οὕτω διὰ τοῦ πειραματισμοῦ τὰς κλινικὰς παρατηρήσεις.

Καὶ ἐπειδὴ ἐκ τῆς μελέτης τῆς βιβλιογραφίας ἐπείσθην, ὅτι ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου οὐδὲν ἐγένετο, μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ἀπὸ πειραματικῆς ἀπόψεως, ἐξετέλεσα συστηματικὴν σειρὰν πειραματικῶν ἐρευνῶν τῶν ὁποίων ὁ γενικὸς σκοπὸς ἦτο νὰ μελετήσω (διδόμενου ὅτι ἡ γρίππη ἐνεργεῖ διὰ μέσου τῶν ὑπὸ τοῦ εἰδικοῦ μικροοργανισμοῦ παραγομένων τοξινῶν), πῶς φέρονται ζῶα διάφορα ἐνοφθαλμισθέντα διὰ διαφορῶν παθογόνων μικροοργανισμῶν (πνευμονόκοκκος τοῦ Frænkel, βάκιλλος τοῦ Friedländer, βάκιλλος τοῦ Eberth, βάκιλλος τοῦ Koch), ἀπέναντι τῶν τοξινῶν τοῦ βακίλλου τῆς γρίππης (τοξινῶν τεχνικῶς παρασκευαζομένων), ἐνιεμένῳ συγχρόνως πρὸς τὴν καλλιέργειαν ἐκάστου παθογόνου μικροοργανισμοῦ.

Διὰ τὴν λεπτομερεῆ μελέτην τοῦ ζητήματος διήρσα τὰς ἐρεῖνας ὡς ἑξῆς, ἀναζητῶν:

1^{ον}) Ἐὰν αἱ τοξίναι τοῦ βακίλλου τῆς γρίππης ἐνιέμεναι εἰς τὰ ζῶα ὁμοῦ μετὰ μικροοργανισμοῦ τινὸς ἀσθενοῦς διὰ ταῦτα παθογόνου (π.χ. βάκιλλος τοῦ Friedländer διὰ τὸν κόνικλον) ἠδύναντο νὰ αὐξήσωσι τὴν τοξικὴν καὶ λοιμώδη ἐνέργειαν τοῦ μικροοργανισμοῦ ἐν σχέσει πρὸς τοὺς μάρτυρας.

2^{ον}) Ἐὰν αἱ τοξίναι τοῦ βακίλλου τῆς γρίππης ἐνιέμεναι εἰς τὰ ζῶα ὁμοῦ μετὰ μικροοργανισμοῦ πρὸς τοὺς ὁποίους τὸ εἶδος τοῦ ζώου δὲν εἶναι εὐπαθὲς (πνευμονόκοκκος τοῦ Frænkel διὰ τὸ Ἰνδικὸν χοιρίδιον, βάκιλλος τοῦ Eberth διὰ τὸν κόνικλον ὑποδοριῶς) ἠδύναντο

νά διευκολύνωσι τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ μικροοργανισμοῦ καὶ τὴν παραγωγὴν τῆς εἰδικῆς λοιμώξεως.

3^{ον}) Ἐὰν αἱ τοξίναι τοῦ βακίλλου τῆς γρίπης ἐνιέμεναι εἰς ζῶα ἤδη ἐνοφθαλμισθέντα διὰ καλλιιεργειῶν μικροοργανισμῶν ἐχόντων τὴν ἰδιότητα νὰ παράγωσιν εἰς τὰ ζῶα λοιμώξεις μακρᾶς διαρκείας (βάκιλλος τοῦ Koch διὰ τὸν κόνικλον, βάκιλλος τοῦ Koch διὰ τὸν κῦνα) ἠδύναντο νὰ ἐπιβραχύνωσι τὴν πορείαν τῆς πειραματικῆς εἰδικῆς λοιμώξεως.

Αἱ τοξίναι τοῦ βακίλλου τῆς γρίπης παρεσκευάζοντο διὰ τῆς κοινῆς μεθόδου, οἱ μικροοργανισμοὶ ἐφονεύοντο διὰ τοῦ αἰθέρος.

Τὰ ζῶα ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐγένοντο τὰ πειράματα ἦσαν ἰνδικὰ χοιρίδια, κόνικλοι καὶ κῦνες. Αἱ διάφοροι ὁμάδες ζώων εἶχον τὸ αὐτὸ βάρος περίπου, τοῦ σώματος.

Αἱ τοξίναι τοῦ βακίλλου τῆς γρίπης εἰσήγοντο εἰς τὸν ὄργανισμὸν τῶν ζώων διὰ τῆς ὑποδορίου ὁδοῦ.

Αἱ καλλιέργειαι τῶν διαφόρων μικροοργανισμῶν εἰσήγοντο συνήθως διὰ τῆς ὑποδορίου ὁδοῦ, ἐνίοτε τόσον διὰ τῆς ὑποδορίου, ὅσον διὰ τῆς ἐνδοπεριτοναϊκῆς.

*
**

Τὰ ἀποτελέσματα τῆς σειρᾶς ταύτης τῶν ἐρευνῶν ὑπῆρξαν λίαν καταφανῆ καὶ ὑπῆρξαν πρὸ πάντων ὁμόφωνα: ἐν συνόψει ἀπέδειξαν τὰ ἑξῆς:

1^{ον}) Ὅτι αἱ τοξίναι τοῦ βακίλλου τῆς γρίπης ἐνιέμεναι εἰς ζῶα ὁμοῦ μετὰ μικροοργανισμῶν μικρὸν διὰ ταῦτα παθογόνων, ἀξάνουσι τὴν τοξικὴν καὶ λοιμώδη ἐνέργειαν τῶν ἰδίων μικροοργανισμῶν.

2^{ον}) Ὅτι αἱ τοξίναι τοῦ βακίλλου τῆς γρίπης ἐνιέμεναι εἰς τὰ ζῶα ὁμοῦ μετὰ μικροοργανισμῶν πρὸς τοὺς ὁποίους τὸ εἶδος τοῦ ζώου δὲν εἶναι εὐπαθές, διευκολύνουσι τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ σχετικοῦ μικροοργανισμοῦ καὶ τὴν παραγωγὴν τῆς εἰδικῆς λοιμώξεως.

3^{ον}) Ὅτι αἱ τοξίναι τοῦ βακίλλου τῆς γρίπης ἐνιέμεναι εἰς ζῶα ἤδη ἐνοφθαλμισθέντα διὰ καλλιιεργειῶν μικροοργανισμῶν ἐχόντων τὴν ἰδιότητα νὰ παραγάγωσιν ἐν αὐτοῖς λοιμώξιν μακρᾶς διαρκείας, ἐπιβραχύνουσι τὴν διάρκειαν τῆς πειραματικῆς εἰδικῆς λοιμώξεως.

*
**

Καὶ ἤδη ποία ἡ ἐξήγησις τῆς ἰδιαιτέρας ταύτης ἰδιότητος τῶν τοξινῶν τοῦ βακίλλου τῆς γρίπης; Ποῖος ὁ πιθανὸς μηχανισμὸς διὰ

τοῦ ὁποίου ἡ γριππώδης λοίμωξις ἐνήργησε κατὰ τὰς πειραματικὰς ταύτας ἐρεῦνας;

Ὁ τρόπος τῆς ἐνεργείας, ὁ μηχανισμὸς οὗτος, νομίζω, ὅτι δὲν εἶναι δυσχερὲς νὰ ἐξηγηθῇ καὶ φρονῶ ὅτι δύναται νὰ ἐρμηνευθῇ ὡς ἑξῆς:

Ἡ γριππώδης λοίμωξις διὰ τῶν δηλητηρίων, τῶν τοξινῶν, τῶν παραγομένων ὑπὸ τοῦ εἰδικοῦ αὐτῆς μικροοργανισμοῦ, θέτει τὸν ὄργανισμὸν εἰς συνθήκας, αἵτινες ἔχουσιν ὡς ἀποτέλεσμα νὰ διευκολύνωσι τὴν ἐπὶ τούτου ἀνάπτυξιν ἄλλων παθογόνων μικροοργανισμῶν, οἵτινες προκαλοῦσι τὰς διαφόρους μικτὰς λοιμώξεις, αἵτινες συχνάκις παρατηροῦνται ὡς ἐπιπλοκὴ τῆς γρίπης.

Τὰ διδάγματα ἅτινα προσφέρουσι τὰ πειραματικὰ ταῦτα ἀποτελέσματα εἶναι ἰδιαίτερος ἐνδιαφέροντα, ἐπειδὴ ταῦτὰ συμφωνοῦσι πληρέστερα πρὸς τὰς παρατηρήσεις τῆς Κλινικῆς, καὶ ἐπιβεβαιοῦσι τὴν παλαιὰν κλινικὴν ἀντίληψιν ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἐνέργειαν τὴν ὁποίαν ἡ γριππώδης λοίμωξις ἀσκεῖ ἐπὶ τῆς πορείας ἐτέρων λοιμώξεων διαφόρων.

Τὰ πειραματικὰ ἀποτελέσματα ἅτινα ἔσχον κατὰ τὰς τότε γενομένας ἐρεῦνας, εὐρίσκουσιν ἤδη, μετὰ πολλὰ ἔτη, σημαντικὴν καὶ ἐνδιαφέρουσαν ἐπιβεβαίωσιν, ἐκ τῶν πειραματικῶν ἐρευνῶν τοῦ *Caldarola* (ἀνακοίνωσις γενομένη εἰς τὴν Ἰατρικὴν Ἀκαδημίαν τῆς Ῥώμης τῇ 20 Μαρτίου 1921. *Policlínico P. Pr.* ἀρ. 25, 1921).

Αἱ πειραματικαὶ ἐρευναι τοῦ *Caldarola* ἀποδεικνύουσι τὴν ἰδιαιτέραν ἐνέργειαν τοῦ βακίλλου τοῦ *Pfeiffer* κατὰ τὰς μικτὰς λοιμώξεις, καθόσον ὁ βάκιλλος οὗτος καθιστᾷ εὐπαθῆ πρὸς μικροοργανισμοὺς διαφόρους ζῶα, ἐν κοιναῖς συνθήκαις ἀντέχοντα πρὸς αὐτούς. Ὁ *Caldarola* ἐπομένως ἐπὶ τῇ βάσει τῶν νοσηρῶν ἐκδηλώσεων καὶ τῶν ἀνατομοπαθολογικῶν ἀλλοιώσεων ἃς παρατήρησεν ἐπὶ κονίκλων ἐνοφθαλμισθέντων ἀμέσως ἐντὸς τοῦ λάρυγγος καὶ τῆς ρινός, διὰ μικτῶν καλλιεργειῶν, συμπεραίνει ὅτι «ἀποδεικνύεται καὶ πειραματικῶς ἡ ἰδιότης τοῦ βακίλλου τοῦ *Pfeiffer* νὰ καταστρέφῃ τὴν φυσιολογικὴν ἰσορροπίαν τῶν προσβαλλομένων ἀτόμων, καὶ νὰ ἐπιτρέπῃ τὴν ἀνάπτυξιν δευτερευουσῶν λοιμώξεων».

*
**

Ὅσα μέχρι τοῦδε διὰ βραχέων ἀνέφερα, ἀντιπροσωπεύουσι τὸ σύνολον τῶν ἀποτελεσμάτων ἅτινα εἶχον, καὶ τὰ συμπεράσματα εἰς τὰ ὁποῖα κατέληξα ἐπὶ τῇ βάσει τῶν πειραματικῶν ἐκείνων ἐρευνῶν.

Ἴδωμεν ἤδη τὰς ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης γενομένας προόδους ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου, Ἴδωμεν τὰς κατὰ τὴν τελευταίαν πανδημίαν γενομένας ἐρεῦνας καὶ ἴδωμεν πρὸ πάντων ὅποια εἶναι αἱ γνῶμαι τῶν διαφόρων παρατηρητῶν ὅσον ἀφορᾷ τὴν αἰτιολογίαν καὶ τὴν παθογένειαν τῆς νόσου.

Ἡ γενικὴ ἐντύπωσις ἐκ τῆς μελέτης τῆς ἀφθονωτάτης ἐπὶ τοῦ θέματος βιβλιογραφίας εἶναι, ὅτι αἱ πολυάριθμοι ἐρευνᾶν αἵτινες ἐγένοντο δὲν εἶναι ὁμόφωνοι ὅσον ἀφορᾷ τὸν αἰτιολογικὸν παράγοντα τῆς ἐπιδημικῆς ταύτης μορφῆς.

Οὕτω ἐν ᾧ ἀφ' ἑνὸς μακρὰ σειρὰ Μικροβιολόγων καὶ Κλινικῶν μεγάλου κύρους, θεωροῦσι τὴν τελευταίαν πανδημίαν ὡς γρίπην καθ' ὅλα ὁμοίαν πρὸς τὰς προηγουμένας, ἰδίᾳ πρὸς τὴν τοῦ 1889-90, ὀφειλομένων εἰς τὸ αὐτὸ παθογόνον αἷτιον, τὸν βάκιλλον τοῦ Pfeiffer, ἕτεροι ἐρευνῆται οὐχὶ ἐλάσσονος κύρους, καίτοι θεωροῦσι τὴν τελευταίαν πανδημίαν ὁμοίαν πρὸς τὰς προηγουμένας, ἐν τούτοις παραδέχονται ὅτι ὁ εἰδικὸς παράγων ἀποτελεῖται ἐκ διπλοκόκκων, στρεπτοκόκκων, σταφυλοκόκκων, τοῦ ἐπιδημικοῦ διπλοστρεπτοκόκκου τοῦ Birnherdt, ἐκ τοῦ ἰδιαιτέρου μικροκόκκου τοῦ καταρροϊκοῦ (m. catarrhalis), ἐκ τοῦ πολυμόρφου στρεπτοκόκκου τοῦ Wiesmer, ἐκ τοῦ πανδημικοῦ στρεπτοκόκκου τοῦ Segale, καὶ ἐπὶ τέλους ἐξ ἑνὸς ἀγνώστου ἰοῦ, ἰοῦ διηθητοῦ (*Nicolle* καὶ *Le Bailly*, *Dujarrie de la Rivière*, *Gilson*, *Browman*, *Connar*, *Bradford*, *Wilson*) καίτοι τὰ δεδομένα ὑπὲρ τῆς τελευταίας ταύτης ἀντίληψως δὲν ἀντέχουσι εἰς τὴν κριτικὴν. Εἰς τὸν ἀγνώστον τοῦτον παράγοντα, τὸν διηθητὸν ἰόν, κατὰ τοὺς ἐρευνητὰς τούτους προστίθεται βραδύτερον (ἀναλόγως πρὸς τὴν ὑφ' ἡμῶν παραδεχομένην ἀντίληψιν διὰ τὸν βάκιλλον τοῦ Pfeiffer) διάφοροι δευτερεύοντες παράγοντες, οἵτινες προκαλοῦσι τὴν ἰδιαιτέραν βαρύτητα τῆς νόσου, ἔνεκα τῶν ἐπιπλοκῶν ἰδίᾳ ἀπὸ μέρους τοῦ βρογχοπνευμονικοῦ συστήματος. Ἔτεροι παρατηρηταὶ ἐν τέλει παραδέχονται ὅτι πρόκειται περὶ μικροβιακῆς συμβιώσεως.

Ἡ ποικιλία τῶν μορφῶν τῶν μικροοργανισμῶν οἵτινες ἀνευρέθησαν κατὰ τὴν τελευταίαν πανδημίαν δὲν δύναται νὰ ἐκπλήξῃ, ἐὰν σκεφθῶμεν ὅτι καὶ κατὰ τὴν ἐπιδημίαν τοῦ 1889-90, πρὸ τῆς ἀνακαλύψεως τοῦ Pfeiffer, ἡ Βακτηριολογία τῆς Γρίπης δεικνύει ἀπόλυτον ὁμοιότητα πρὸς τὰ σημερινὰ ἀποτελέσματα.

Οὕτω κατὰ τὸ 1890 οἱ *Jolles* καὶ *Gill* ἀνεῦρον διπλόκοκκον μὴ λαμβάνοντα τὸ Gram, εἰς τὸν ὁποῖον ἀπέδωσαν τὴν σημασίαν εἰδικοῦ παράγοντος, ὁ *Ribbel* ἀνεῦρε στρεπτοκόκκον, οἱ *Chautennesse* καὶ *Widal* ἔσχον αἰμοκαλλιεργείας ἀρνητικὰς, οἱ *Laveran*, *Vayard*,

Vincent ἀπεμόνωσαν τὸν στρεπτόκοκκον ἐκ τοῦ πύου καὶ τοῦ αἵματος, ὁ *Netter* ἀνευρίσκει διπλοστρεπτόκοκκον, μετ' ἐλύτρου, καὶ τὸν πνευμονοβάκιλλον τοῦ *Friendläder*, οἱ *Sée* καὶ *Bordas* ἐπικυροῦσι τὰ ἀποτελέσματα τοῦ *Netter*, οἱ *Jaccou* καὶ *Menetrier* ἀνευρίσκουσι πνευμονόκοκκον, ὁ *Babès* μικροκόκκους, ὁ *Tinker* στρεπτοκόκκους, σταφυλοκόκκους καὶ διπλοκόκκους, ὁ *Weichselbaum* ἐν ᾧ ἀνευρίσκει σταφυλοκόκκους καὶ μικροκόκκους ἐν τοῖς πτυέλοις καὶ τῷ πύφ τῶν ἀποστημάτων, ἔσχεν αἰμοκαλλιιεργείας ἀρνητικᾶς. Τὰ αὐτὰ ἀποτελέσματα ἔσχον οἱ *Castellino*, *Lucatello*, *De Renzi*, *Pasquale*, *Kruse*, *Pansini* καὶ ἄλλοι διάφοροι.

Διὰ τῆς ἀνακαλύψεως τοῦ βακίλλου τοῦ *Pfeiffer* (1892) ἅπασαι αἱ διάφοροι αὐταὶ ἔρευνοι ἔχασαν πᾶσαν ἀξίαν, καὶ ἡ ὁμοφωνία ὑπῆρξεν ἀπόλυτος ἀπὸ μέρους τῶν διαφόρων παρατηρητῶν ἀναφορικῶς πρὸς τὴν εἰδικότητα τοῦ ὑπὸ τοῦ *Pfeiffer* ἀπομονοθέντος βακίλλου.

Δὲν ἐβράδυναν ὅμως αἱ συζητήσεις ὅσον ἀφορᾷ τὴν εἰδικότητα τοῦ αἰτιολογικοῦ τούτου παράγοντος, συζητήσεις βασιζόμεναι εἰς τὸ γεγονός ὅτι ὁ βάκιλλος τοῦ *Pfeiffer* ἀνευρέθη εἰς ἑτέρας μορφὰς ἀνεξαρτήτως τῆς γρίπης.

Οὕτω ὁ *Jehle* ἀνεῦρε τὸν βάκιλλον τοῦ *Pfeiffer* εἰς τὸ αἷμα ἀτόμου θανόντος ἐξ ὀστρακιάς, οἱ *Paltauf*, *Leiner*, *Jochmann* εἰς ἐστίας βρογχίτιδος καὶ βρογχοπνευμονίας ἀνεξαρτήτως τῆς γρίπης, ὁ *Davis* εἰς τὸν κοκίτην καὶ εἰς ἄλλας λοιμώδεις μορφὰς, καὶ αὐτὸς ὁ *Pfeiffer* εἰς τὴν φυματίωσιν.

Διὰ τοὺς λόγους τούτους τότε διάφοροι ἐρευνηταὶ παρεδέχθησαν ὅτι ὁ βάκιλλος τοῦ *Pfeiffer* ἠδύνατο νὰ ζῆ ὡς σαπρόφυτον, καὶ ὅτι δὲν ἦτο εἰδικὸς παράγων τῆς γρίπης, δεδομένου ὅτι εἰς ἄλλας ἐπιδημίας δὲν ἀνευρέθη σταθερῶς, καὶ κατὰ τὸ 1905-06 διάφοροι παρατηρηταὶ (*Bezanson*, *Israel*, *De Long*) ἀναφέρουσι ὅτι δὲν ἀνεῦρον τὸν βάκιλλον τοῦ *Pfeiffer* εἰς πάσχοντας ἐκ γρίπης.

*
**

Κατὰ τὴν τελευταίαν ἐπιδημίαν ἐπολλαπλασιάσθησαν αἱ ἔρευνοι ἐπὶ τῷ σκοπῷ νὰ καθορισθῇ τὸ παθογόνον αἷτιον αὐτῆς. Ἐν τούτοις καίτοι αἱ κλινικαὶ παρατηρήσεις εἶναι σύμφωνοι, καὶ τὰ κλινικὰ χαρακτηριστικὰ ἦσαν τὰ συνήθη τῆς κλασσικῆς εἰκόνης τῆς γρίπης, αἱ βακτηριολογικαὶ ἔρευνοι ὑπῆρξαν ἀντιφατικαὶ καὶ τὰ ἀποτελέσματα αὐτῶν ἔδωσαν ἀρορμὴν εἰς συζητήσεις καὶ διενέξεις ζωηροτάτας.

Ἐκ τοῦ συνόλου τῶν ἀποτελεσμάτων τῶν διαφόρων παρατηρητῶν

καταφαίνεται ὅτι, ἐν ᾧ παρατηρηταὶ τινὲς ἀρνοῦνται πᾶσαν αἰτιολογικὴν σημασίαν εἰς τὸν βάκιλλον τοῦ Pfeiffer, θεωροῦντες αὐτὸν ὡς κοινὸν σαπρόφιτον, ἄνευ παθογενετικῆς δράσεως, καὶ παραδέχονται ὡς παθογόνον αἷτιον τῆς τελευταίας ταύτης ἐπιδημίας μικροοργανισμοὺς διαφόρους, καὶ ἀκόμη διηθητὸν Ἴον (virus filtrabilis) ἕτεροι παρατηρηταὶ παραδέχονται ὅτι ὁ βάκιλλος τοῦ Pfeiffer διατηρεῖ πάντοτε τὴν ἀρχικὴν αὐτοῦ σημασίαν ὡς αἰτιολογικοῦ παράγοντος, καὶ ὅτι εἰς αὐτὸν ὀφείλεται ἡ οὐσιώδης ἐνέργεια ἐν τῇ αἰτιολογίᾳ τῆς γρίπης.

Ταῦτα ἐν σχέσει πρὸς τὴν αἰτιολογίαν. Ὅσον ἀφορᾷ τὴν κλινικὴν μορφήν, εἶναι ἀναμφισβήτητον ὅτι αὕτη ὑπεδύθη τὴν μορφήν τῆς κλασικῆς γρίπης, μετὰ τῶν ἰδιαιτέρων αὐτῆς κλινικῶν, ἀνανομοπαθολογικῶν, καὶ ἐπιστημολογικῶν χαρακτηριστικῶν.

Περὶ τούτου εἶμαι πεπεισμένος, οὐ μόνον ἐκ τῆς ὁμοφρόνου βεβαιώσεως τοσοῦτων πεπειραμένων Κλινικῶν, ἀλλὰ ἐκ τῆς ἰδίας μου πείρας, βασιζομένης ἐπὶ πολυαριθμῶν ἀσθενῶν οὓς παρηκολούθησα ἐν Μακεδονίᾳ κατὰ τὴν ἐκστρατείαν, μετὰ τῶν στρατιωτῶν καὶ τοῦ ἀστικοῦ πληθυσμοῦ, ὡς ἐπίσης βραδύτερον ἐν Ἀθήναις.

Ἐὰν ἐρευνήσωμεν ὁποῖα ὑπῆρξαν αἱ ἰδιαίτεροι κλινικαὶ διαφοραὶ τῆς τελευταίας ταύτης ἐπιδημίας, ἐν σχέσει πρὸς τὰς προγενεστέρας, διαφοραὶ αἷτινες ἔδωσαν ἀφορμὴν, παρὰ τισὶ παρατηρηταῖς, εἰς τὴν σκέψιν, ὅτι ἦτο δυνατόν νὰ πρόκειται περὶ νόσον λοιμῶδους, διαφόρου τῆς γρίπης, βλέπομεν ὅτι αἱ διαφοραὶ αὗται δύνανται νὰ συνοψισθῶσι εἰς τὰς ἑξῆς δύο συνθήκας:

1^{ον}) Ἡ ἰδιαίτερα βαρῦτης, ἡ ἀσυνήθης, ἦν ἡ μορφή ὑπεδύθη κατὰ τὴν τελευταίαν ἐπιδημίαν, βαρῦτης ἣτις ὑπενθυμίζει τὰς βαρύτερας ἐπιδημίας, τὰς θανατηφόρους (1580) μετὰ φαινομένων βρογχοπνευμονίας βαρυτάτης, μορφῶν ἀσφυκτικῶν, ληθαργικῶν.

2^{ον}) Ἡ συχνότης τῶν αἰμορραγικῶν μορφῶν.

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἰδιαίτεραν βαρῦτητα τῆς τελευταίας ἐπιδημίας, αὕτη δύναται νὰ εὔρη μίαν ἐξήγησιν, λίαν βάσιμον, εἰς τὰς ὅλως ἰδιαίτερας καὶ ἀνωμάλους συνθήκας τῆς περιόδου ταύτης καθ' ἣν τὸ μέγιστον μέρος τῶν λαῶν εὕρισκετο εἰς κατάστασιν ἐλαττωματικῆς ὀργανικῆς ἀμύνης, ψυχικῆς καὶ φυσικῆς, ἀπέναντι τῆς βιαιότητος τῆς νόσου, καὶ εἶναι βεβαίως περιττὸν νὰ ἐπιμείνω ἐπὶ τῆς κεφαλαϊώδους σημασίας ἣν ἔχουσιν οἱ ψυχικοί, οἱ οἰκονομικοὶ καὶ κοινωνικοὶ παράγοντες οἵαςδήποτε περιόδου, καὶ ἰδιαίτερος τῆς ὅλως ἐξαιρετικῆς τελευταίας περιόδου εἰς τὸ νὰ ἐπιτρέπωσιν εἰς τὰς λοιμῶξεις ἐν γένει, εἰς τὴν γριπῶδη λοιμῶξιν ἰδιαίτερος, νὰ ὑποδύωνται κλινικοὺς τύπους ἐξαιρετικῶς ἀνωμάλους καὶ ἰδιαίτερος βαρεῖς.

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν συχνότητα τῶν αἰμορραγικῶν συνδρομῶν αἰτι-
νες παρατηρήθησαν, αἰμορραγικῶν συνδρομῶν ἀποτελουμένων ἐκ ρι-
νορραγιῶν, αἰμορραγιῶν τῶν οὐλῶν, τοῦ βλεννογόνου τοῦ στόματος,
αἵματουριῶν, αἱμοπτύσεων, ὑπὸ ἀληθῶν βρογχορραγιῶν κατὰ τὰς βρογ-
χοπνευμονικὰς ἐπιπλοκάς, ὑπὸ αἰμορραγικῶν συλλογῶν κατὰ τὸν ὑπε-
ζωκότα, ὑπὸ ἰσχυρᾶς ὑπεραιμίας τοῦ ἥπατος, τῶν νεφρῶν, τοῦ σπλη-
νὸς κ.τ.λ. κ.τ.λ. ἡ συχνότης αὕτη δὲν πρέπει νὰ φανῇ παράδοξος, πρῶ-
τον πάντων ἐπειδὴ εἶναι ἰδιαίτερον χαρακτηριστικὸν τῆς γρίπης νὰ
προκαλῆ διὰ τῶν τοξινῶν αὐτῆς βλαβερὰν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς νευρώ-
σεως, καὶ ἰδιαίτερος ἐπὶ τῶν ἀγγειοσκινητικῶν νεύρων, ὅπερ ἔχει ἰδαι-
τέραν σημασίαν ἐν τῇ γενέσει τῶν ὑπεραιμικῶν φαινομένων ἅτινα
προεξάρχουσι, καὶ τὰ αἰμορραγικὰ φαινόμενα ἅτινα ἀπαντῶνται συχνό-
τερα κατὰ τὴν τελευταίαν ταύτην ἐπιδημίαν, ἀντιπροσωπεύουσι ἄπλως
βαρείας ἀνατομοπαθολογικὰς βλάβας τοῦ αἵματος, τῆς περιφερικῆς
κυκλοφορίας, μετὰ ἐλαττωματικῆς λειτουργίας τῶν ἐπινεφριδίων, καὶ
εἶναι ἐν γένει σημεῖον βαρείας σηπτικῆς μορφῆς.

Αἱ κλινικαὶ αὗται διαφοραὶ ἐπομένως δὲν εἶναι ἄξιαι λόγου, καὶ
ἀσφαλῶς δὲν δύνανται νὰ ἀπομακρύνωσι τὴν σκέψιν καὶ τὴν βεβαίω-
σιν ὅτι ἡ ἐπιδημία ἦτο γριπῶδης. Ἡ Κλινικὴ τῶντι διδάσκει ὅτι
ἡ γρίπη εἶναι νόσος λοιμώδης, χαρακτηριζομένη ἐκ φαινομένων γε-
νικῆς λοιμώξεως, μετὰ ἀρχικῆς ἐντοπίσεως εἰς ἓνα ἢ διαφόρους βλεν-
νογόνους, ἰδιαίτερος εἰς τὸν βλεννογόνον τῶν ἀνωτέρων ἀεροφόρων
ὁδῶν, μετὰ δευτερευουσῶν παθολογικῶν σπλαγγικῶν ἐντοπίσεων, ἰδίᾳ
ἀπὸ μέρους τῶν πνευμόνων.

Χαρακτηριστικὰ ἰδιαίτερα τῆς γρίπης εἶναι ἡ ταχεῖα αὐτῆς ἐξά-
πλωσις, τὸ πολύμορφον τῶν ἐκδηλώσεων αὐτῆς, ἡ προτίμησις τῆς
ἐντοπίσεως κατὰ τὸ ἀναπνευστικὸν σύστημα, αἱ βαρεῖαι ἀλλοιώ-
σεις τῆς νευρώσεως, ἡ εὐχέρεια μεθ' ἧς καταρίπτει τὸ ὄργανικὸν ἔδα-
φος, καὶ διευκολύνει τοιοῦτοτρόπως τὴν ἀνάπτυξιν δευτερευουσῶν λοι-
μώξεων.

Δὲν πρέπει δὲ νὰ ἐκπλήττωσιν αἱ ρινορραγαίαι, αἱ αἰμορραγαίαι ἐν
γένει, ἡ κινῶσις καὶ τὰ ἀσφικτικὰ φαινόμενα ἅτινα παρατηρήθησαν
κατὰ τὴν τελευταίαν ταύτην ἐπιδημίαν, ἐπειδὴ ἅπαντα ταῦτα τὰ φαι-
νόμενα ἦσαν καλῶς γνωστὰ καὶ εἶχον ἤδη πορατηρηθῆ κατὰ τὰς προη-
γουμένας ἐπιδημίας καὶ ἀποτελοῦσι τὴν συμπτωματολογίαν τῶν θω-
ρακικῶν μορφῶν τῆς γρίπης.

Δὲν πρέπει ἐξ ἄλλου νὰ ἐκπλήττωσιν ἡμᾶς αἱ κατὰ τὴν τελευταίαν
ταύτην ἐπιδημίαν παρατηρηθεῖσαι μορφαὶ βαρυτάτης σηψαιμίας, ἐπειδὴ
εἶναι καλῶς γνωστὸν ὅτι παρὰ τὰς ἄλλας κλινικὰς μορφὰς τῆς γρίπ-

πης, ἔχομεν τὴν *κακοήθη* ἢ *σηπτικήν* μορφήν, ἣτις χαρακτηρίζεται ἐκ γενικῶν φαινομένων μετὰ βαρέων σηπτικῶν συμπτωμάτων.

Ὁφείλομεν λοιπὸν νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἡ τελευταία αὕτη ἐπιδημία κλινικῶς δὲν ὑπῆρξε διάφορος τῶν προγενεστέρων ἐπιδημιῶν καὶ ὅτι παρατηρήθη κατὰ τὴν ἐπιδημίαν ταύτην εἶχεν ἤδη παρατηρηθῆ καὶ ἦτο γνωστὸν ἐκ τῶν προγενεστέρων, καὶ ἀκριβῶς ἐπὶ τῇ βίσει τῶν γνώσεων τούτων ὅλοι οἱ Κλινικοὶ τῆς Εὐρώπης παρεδέχθησαν τὴν τελευταίαν ἐπιδημίαν ὡς ἐπιδημίαν γρίπης.

Ἐὰν ἤδη ἐπανέλθωμεν εἰς τὴν *αιτιολογικὴν ἀντίληψιν* τῆς γρίπης, τοῦ αιτιολογικοῦ παράγοντος τῆς λοιμώξεως, ἀπὸ ἀπόψεως ἀπολύτου, καὶ ἰδιαιτέρως ἀπὸ ἀπόψεως ἀναφερομένης πρὸς τὴν σημασίαν τοῦ βακίλλου τοῦ Pfeiffer (ἐπειδὴ τὸ γεγονός ὅτι ὁ βάκιλλος οὗτος δὲν ἀνευρέθη πάντοτε κατὰ τὴν τελευταίαν ἐπιδημίαν ἔδωσεν ἀφορμὴν εἰς ἀμφιβολίας ἐὰν ἐπρόκειτο περὶ γρίπης, καὶ ἔκαμεν ὥστε παρατηρηταὶ τινες νὰ παραδεχθῶσιν ὡς ἐτόνισα ὅτι ἐπρόκειτο περὶ νέας νόσου), ἔχομεν νὰ παρατηρήσωμεν πρὸ πάντων, ὅτι αὐτὸς ὁ Pfeiffer ἐν τῇ πρώτῃ αὐτοῦ δημοσιεύσει δὲν λέγει ὅτι ἀνεῦρε τοῦτον πάντοτε ἀλλὰ περιορίζεται ὑποστηρίζων ὅτι ἀπεμόνωσεν αὐτὸν σιγνάκις ἐκ τῶν παθολογικῶν ἐκκρίσεων τῶν ἀσθενῶν οὓς ἐμελέτησεν; ἔχομεν ἀκόμη νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι ἤδη, ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης (1892), ἐγεννήθησαν διάφοροι ἀμφιβολίαι ἐν σχέσει πρὸς τὸν τρόπον τῆς ἀναγνωρίσεως τοῦ βακίλλου τοῦ Pfeiffer, ἀπὸ μέρους παρατηρητῶν τῆς ἐπιβολῆς τῶν *Chantemesse, Babès, Bruschetti, Kitasato*.

Κατὰ τὴν τελευταίαν ἐπιδημίαν εἶναι ἀληθὲς ὅτι, παρὰ πολυαριθμούς παρατηρητὰς οἵτινες ἀνεῦρον καὶ ἐκαλιέργησαν τὸν βάκιλλον τοῦ Pfeiffer, ὑπάρχουσι παρατηρηταὶ ἐπίσης πολυαριθμοὶ οἵτινες ἀνεῦρον διαφόρους ἄλλους μικροοργανισμούς, ἄλλοι ἀκόμη οἵτινες οὐδένα μικροοργανισμὸν ἀνεῦρον καὶ θεωροῦσι τὴν *γρίπην* ὀφειλομένην εἰς διηθητὸν ἰὸν - *virus filtrabilis* - (*Selter, Nicolle, Le Bailly, Dujarrie de la Rivière, Gibson, Broiman, Connor, Brashford, Roenan, Micheli* etc. etc.), διηθητὸς ἰὸς ὅστις κατ' ἄλλους παρατηρητὰς εἶναι ὡς ἤδη ἀνέφερα τὸ ἀρχικὸν αἴτιον τῆς γρίπης, τὸ πρωτεῦον αἴτιον (*Nicolle*) εἰς τὸ ὅποιον προστίθενται κατόπιν ἕτεροι μικροοργανισμοὶ καὶ πρὸ πάντων ὁ βάκιλλος τοῦ Pfeiffer, οἱ πνευμονόκοκκοι καὶ οἱ στρεπτόκοκκοι (*Monti, Micheli, Pontano, Schupper*). Οἱ μικροοργανισμοὶ οὗτοι κατὰ τὴν ἐπιδημίαν 1889 - 1890 ἀνευρέθησαν ἰδίως ὑπὸ τοῦ *Lucatello* ἐν Ἰταλίᾳ, ὅσον ἀφορᾷ τὸν στρεπτόκοκκον, καὶ κατὰ τὴν τελευταίαν ἐπιδημίαν ἀνευρέθησαν (πνευμονόκοκκος τοῦ *Talamon - Frænckel* καὶ στρεπτόκοκκοι τῆς αἰμολυτικῆς

ομάδος (ἦν ἀπεχώρισε ἀπὸ τῆς οἰκογενείας τοῦ πτυογόνου στρεπτοκόκου ὁ Schottmiller κατὰ τὸ 1903) ἐν ἀναλογία 50 % ὑπὸ τοῦ *Micheli* κατὰ τὰς βρογχοπνευμονικὰς ἐπιπλοκάς τῆς γρίπτης, χωρὶς νὰ δυνάμεθα νὰ βεβαιώσωμεν ἐὰν διὰ τῶν μικροοργανισμῶν τούτων τερματίζεται ἡ σειρά τῶν μικροοργανισμῶν, εἰς τοὺς ὁποίους ὁ ἀρχικὸς ἴος δύναται νὰ ἀνοίξῃ τὴν ὁδόν, μικροοργανισμῶν οἵτινες ἀντιπροσωπεύουσι μακρὰν καὶ πολὺπλοκον χλωρίδα, μεταβαλλομένην ἀπὸ τύπου εἰς τόπον ἀπὸ στιγμῆς εἰς στιγμὴν ἐν σχέσει πρὸς τὰς μεταβολὰς τῶν συνθηκῶν (*Micheli*).

Πλὴν εἰς τοὺς συγγραφεῖς τούτους οἵτινες ἀρνοῦνται τὴν σημασίαν τοῦ βακίλλου τοῦ Pfeiffer ὡς αἰτιολογικοῦ παράγοντος τῆς γρίπτης, ἐπειδὴ δὲν ἀνεῦρον αὐτὸν εἰς ἀπάσας τὰς περιπτώσεις, ἢ σχεδὸν εἰς ἀπάσας, θὰ ἠδύνατό τις νὰ ἀπαντήσῃ ἀφ' ἑνὸς ὅτι ἐκ διαφόρων ἐρευνῶν γενομένων ἐν Ἰταλίᾳ, ὁ βάκιλλος τοῦ Pfeiffer ἀνευρέθη ἐν μέσῃ ἀναλογία 83 %, ὅτι ὁ *Gosio* ἀπεμόνωσε αὐτὸν ἐν ἀναλογία 90 %, ὁ *Bergmann* ἐπίσης ἐν ἀναλογία 90 %, ὁ *Loewenhardt* ἐν ἀναλογία 76 %, οἱ *Hubschmaun*, *Roux* καὶ *Renoult* ἐν ἀναλογία 50 %, θὰ ἠδύνατό τις ἐξ ἄλλου καὶ προπάντων νὰ ἀπαντήσῃ ὅτι, ἢ μὴ ἀνεύρεσις τοῦ βακίλλου τοῦ Pfeiffer ἐν μείζονι ἀναλογία δύναται νὰ ὀφείλεται, ὡς δικαίως ἐπιμένουσι οἱ *Gosio* καὶ *Canalis* εἰς διάφορα αἷτια, εἰς τὸ ἰδιαίτερον λεπτόν τοῦ μικροοργανισμοῦ εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ παραλάβῃ τις τὸ πρὸς ἐξέτασιν ὑλικὸν ὅσον τὸ δυνατόν ἐνωρίτερον, ἐπειδὴ ἐὰν βραδύνη τις πέραν τῆς τριακοστῆς ἢ τεσσαρακοστῆς ὥρας τρέχει τὸν κίνδυνον νὰ ἔξῃ ἀποτελέσματα ἀρνητικὰ (*Gosio*) ἐν ᾧ ὁ βάκιλλος ἀνευρίσκεται εἰς ὅλας τὰς περιπτώσεις, ὅταν ἡ παραλαβὴ τοῦ πρὸς ἐξέτασιν ὑλικῷ γίνεται κατὰ τὰς πρώτας 18 ὥρας ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς νόσου (*Canalis*), ὅπερ ὀφείλεται εἰς τὸ γεγονός ὅτι ἡ ἀφθονος ἀνάπτυξις τῶν δευτερευόντων μικροοργανισμῶν ἐμποδίζει τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ βακίλλου τοῦ Pfeiffer.

Ἄλλος παράγων δυνάμενος νὰ ἐξηγήσῃ τὴν οὐχὶ συχνοτέραν ἀνεύρεσιν τοῦ βακίλλου τοῦ Pfeiffer εἶναι ἡ ἀπόλυτος ἀνάγκη αὐστηροτάτης προσοχῆς ὅσον ἀφορᾷ τὸ τεχνικὸν μέρος, παραμένοντες πιστοὶ ὅσον ἀφορᾷ τὰς καλλιεργείας εἰς τὸ αἷμα τῆς περιστερεᾶς, ἐπειδὴ τὸ αἷμα ἄλλων ζώων, καὶ τοῦ ὑγιοῦς ἀνθρώπου, δὲν εἶναι κατάλληλον πρὸς τὸν σκοπὸν τούτον, καὶ ἐπειδὴ τὸ ἔδαφος τοῦ *Levinthal* ὅπερ πολλοὶ παρατηρηταὶ μεταχειρίζονται δὲν εἶναι κατάλληλον (*Gosio*).

Καὶ ἐπειδὴ, ὡς διδάσκουσιν αἱ σπουδαὶ ἀναφορικῶς πρὸς τὴν ἀνοησίαν, καὶ ἐν τῇ γρίπτῃ, ἡ ἰδιαίτερα παθογόνος ἐνέργεια ὀφείλεται οὐχὶ εἰς τὸν βάκιλλον αὐτὸν καθ' ἑαυτόν, ἀλλὰ εἰς τὴν γενικὴν το-

ξικήν ἐνέργειαν τὴν παραγομένην ἐκ τοῦ παθογόνου μικροοργανισμοῦ, καὶ ἐπειδὴ ὁ παράγων τῆς γρίπης ἀνήκει εἰς τὴν ὁμάδα τῶν μικροοργανισμῶν τῶν παραγόντων ἐνδοτοξίνης (καὶ εἶναι γνωστὸν ὅτι εἰς τὰς λοιμώξεις τὰς προκαλουμένας ἐκ μικροοργανισμῶν τῆς ὁμάδος ταύτης, ἡ παραγωγή τῶν τοξινῶν ἀπαντᾷται μόνον εἰς τὰς μορφὰς αἰτίνες προκαλοῦσι τὴν καταστροφὴν τῶν ἰδίων μικροοργανισμῶν), δὲν θὰ ἦτο δυνατόν εἰς τὸ γεγονός τοῦτο νὰ εὐρωμεν τὴν ἐξήγησιν μέρους τῶν περιπτώσεων καθ' ἃς ἡ ἀναζήτησις τοῦ βακίλλου τοῦ Pfeiffer ἀπέβη ἀρνητικὴ;

Τὴν σκέψιν ταύτην δικαιολογοῦσι τὰ μέγιστα αἱ πρόσφατοι ἔρευναι τοῦ Bonome (καθηγητοῦ τῆς ἀνατομικῆς παθολογίας τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Παδοῦσης). Αἱ αἱματοκαλλιέργειαι τὰς ὁποίας μετὰ πάσης προσοχῆς παρασκευάσε ὁ Bonome ἔδωσαν ἀρνητικὰ ἀποτελέσματα, τόσον διὰ τὸν βάκιλλον τοῦ Pfeiffer ὅσον δι' ἑτέρους μικροοργανισμοὺς (διπλοκόκκους, στρεπτοκόκκους) καὶ εἰς περιπτώσεις ἀκόμη λίαν βαρείας, αἰτίνες ὅμως κατέληξαν αἰσίως. Ὅπερ ἐπικυρώνει τὴν σκέψιν, ὡς προσθέττει ὁ Bonome, ὅτι τὰ γενικὰ φαινόμενα τὰ ὁποῖα παρατηροῦνται εἰς τοὺς ἀρρώστους δὲν ὀφείλονται εἰς ἀληθῆ βακτηριαιμίαν, ἀλλὰ εἰς τοξαιμίαν ἐν τῇ γενέσει τῆς ὁποίας τὴν πρώτην καὶ κυρίαν σημασίαν ἔχει ὁ βάκιλλος τῆς γρίπης (Pfeiffer).

Ἡ βακτηριολογικὴ ἐξέτασις τῶν βρογχοπνευμονικῶν ἐστιῶν λεμφθεισῶν μετὰ πάσης προσοχῆς ἐκ πτωμάτων ὅσον τὸ δυνατόν νωπῶν ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τὴν παρατήρησιν, ὅτι σταθερῶς προεξάρχει ὁ διπλόκοκκος ἐν συγκρίσει πρὸς τὸν βάκιλλον τοῦ Pfeiffer, τὸν ὁποῖον μόνον ὀλίγας φορὰς κατῶρθωσε νὰ ἀπομονώσῃ ὁ Bonome ἐπὶ πλακῶν ἄγαρ μετὰ αἵματος.

Ἐκ τούτου δέον νὰ συμπεράνωμεν, τονίζει ὁ Bonome, ὅτι ἡ βρογχοπνευμονία τῶν ἐκ γρίπης πασχόντων, ἥτις ἀκολουθεῖ πάντοτε τὴν γριπῶδη λοιμώξιν, ὀφείλεται κατὰ πᾶσαν πιθανότητα εἰς τὴν συνδεδιασμένην ἐπίδρασιν τοῦ διπλοκόκκου τῆς πνευμονίας μετὰ τοῦ βακίλλου τῆς γρίπης.

Εἰς οὐδεμίαν περίπτωσιν ὁ Bonome κατόρθωσε νὰ ἀνάγῃ καὶ καλλιέργησῃ ἐν βρογχοπνευμονικῇ ἐστία τὸν βάκιλλον τῆς γρίπης μόνον, ἐν ᾧ εἰς ἀπάσας τὰς ἐστίας ἠδυνήθη νὰ ἀνεύρῃ τὸν διπλόκοκκον τῆς πνευμονίας. Καὶ ἐπειδὴ, προσθέττει, ὁ βάκιλλος τῆς γρίπης δυσκόλως δύναται νὰ μεταφερθῇ εἰς τὸν πνευμονικὸν ἴσθον κατερχόμενος ἀπ' εὐθείας διὰ μέσου τῶν βρόγχων μέχρι τῶν ἐνδοκυψελικῶν βρογγίων, ὡς ἐπίσης δυσκόλως δύναται νὰ μεταφερθῇ διὰ τῆς ὁδοῦ τοῦ αἵματος, εἶναι λογικὸν νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι ἡ τοπικὴ ἐνέργεια

ἐπὶ τοῦ πνευμονικοῦ ἱστοῦ, ἕνεκα τῆς ὁποίας παράγεται ἡ βρογχοπνευμονική ἐστία, ἐπιβαρύνεται πολὺ περισσότερο ἐκ τῶν τοξικῶν προϊόντων ἢ ἐξ αὐτοῦ τοῦ βακίλλου τῆς γρίπης.

Τὰ ἀποτελέσματα ταῦτα τοῦ Βοπομε εἶναι τελείως σύμφωνα πρὸς τὰ πειραματικὰ ἀποτελέσματα ἅτινα ἐγὼ ἔσχον, ἅτινα ἀποτελέσματα ἔθεσαν εἰς φῶς:

1^{ον}) Ὅτι αἱ τοξίναι τοῦ βακίλλου τοῦ Pfeiffer ἐνιέμεναι εἰς τὰ ζῶα ὁμοῦ μετὰ μικροοργανισμῶν ὀλίγον παθογόνων διὰ ταῦτα ἐνισχύουσι τὴν τοξικὴν καὶ λοιμώδη ἐνέργειαν τῶν μικροοργανισμῶν.

2^{ον}) Ὅτι αἱ τοξίναι τοῦ βακίλλου τοῦ Pfeiffer ἐνιέμεναι εἰς ζῶα ὁμοῦ μετὰ μικροοργανισμῶν πρὸς τοὺς ὁποίους τὸ εἶδος τοῦ ζώου δὲν εἶναι εὐπαθές, διευκολύνουσι τὴν ἐγκατάστασιν τοῦ μικροοργανισμοῦ καὶ τὴν παραγωγὴν τῆς εἰδικῆς λοιμώξεως.

3^{ον}) Ὅτι αἱ τοξίναι τοῦ βακίλλου τοῦ Pfeiffer ἐνιέμεναι εἰς ζῶα ἤδη ἐνοφθαλμισθέντα διὰ τῶν καλλιεργιῶν μικροοργανισμῶν ἐχόντων τὴν ιδιότητα νὰ προκαλῶσιν εἰς αὐτὰ λοιμώξιν βραδείαν, μακρᾶς διάρκειας, ἐπιβραχύνουσι τὴν πορείαν τῆς εἰδικῆς πειραματικῆς λοιμώξεως.

Τὰ πειραματικὰ ταῦτα ἀποτελέσματα μεταφερόμενα εἰς τὴν παθολογίαν τοῦ ἀνθρώπου ἐπιβεβαιοῦσι τὴν κλινικὴν ἀντίληψιν ὅτι ὁ βάκιλλος τῆς γρίπης διὰ τῶν τοξινῶν αὐτοῦ παρασκευάζει τὸ ἔδαφος εἰς τὴν ἀνάπτυξιν ἐτέρων μικροοργανισμῶν (ἰδίᾳ διπλοκόκκων καὶ στρεπτοκόκκων), καθιστῶν οὕτω ἐλαττωματικὴν τὴν ἄμυναν τοῦ ὁργανισμοῦ, ἐν ἄλλοις λόγοις διευκολύνων τὴν ἀνάπτυξιν καὶ τὰς ἐκδηλώσεις τῶν *μικροβιακῶν συνδυασμῶν*, τῶν δευτερευουσῶν λοιμώξεων αἵτινες καίτοι οὐχὶ ἀποδεκταὶ ὑπὸ τινων παρατηρητῶν, ἀντιπροσωπεύουσι δόγμα ἀσφαλές καὶ ἀποδεδειγμένον διὰ διαφόρους ἄλλας λοιμώξεις (ἰλαρά, διστρακιά, φυματίωσις, πνευμονία, εὐλογία κτλ. κτλ.) δόγμα ὅπερ, ὅσον ἀφορᾷ τὴν γρίπην, οὐ μόνον παραδέχονται τόσοι Κλινικοὶ καὶ βακτηριολόγοι ἀλλὰ παραδέχονται ἀκόμη καὶ παρατηρηταὶ ὅπως οἱ *Nicolle, Le Bailly, Micheli* κτλ. κτλ., οἵτινες ἀρνοῦνται εἰς τὸν βάκιλλον τοῦ Pfeiffer τὴν σημασίαν παθογόνου αἰτίου τῆς γρίπης καὶ θεωροῦσιν ὡς τοιοῦτον, διηθητὸν ἰόν.

Σημαντικωτάτην συμβολὴν ὑπὲρ τῆς ἀντίληψεως τοῦ βακίλλου τοῦ Pfeiffer ὡς εἰδικοῦ παραγόντος τῆς γρίπης προσφέρουσι αἱ πρόσφατοι πειραματικαὶ ἔρευναι τῶν *Blake* καὶ *Cecil* (ὁ. Neufeld. Mediz. Klinik. 1920) οἵτινες ἠδυνήθησαν νὰ προκαλέσωσιν εἰς τοὺς πιθήκους τὴν τυπικὴν λοιμώξιν τῆς γρίπης διὰ τῶν ἀγνῶν καλλιεργιῶν τοῦ βακίλλου τοῦ Pfeiffer.

Οἱ *Blake* καὶ *Cecil* κατόρθωσαν νὰ καταστήσωσι τὸν βάκιλλον

τοῦ Pfeiffer (καλλιεργηθέντα ἐπὶ ἄγαρ - αἵματος) σταθερῶς παθογόνον διὰ τοὺς πιθήκους αὐξάνοντες τὴν λοιμογόνον αὐτοῦ ἐνέργειαν διὰ μέσον ἐνοφθαλμισμῶν διαφόρων εἰς τὸ περιτόναιον τοῦ μυδὸς καὶ τοῦ πιθήκου, μετὰ σειρὰν τοιούτων διόδων οἱ βράκιλλοι τοῦ Pfeiffer εἰσπνεόμενοι ἢ ἐνιέμενοι ἐν τῇ τραχείᾳ τῶν πιθήκων προκαλοῦσι πάντοτε, εἰς ἀπάσας τὰς περιπτώσεις τυπικὴν γριππώδη λοίμωξιν: τῷ ὄντι μετὰ ἐπφασιν 3 - 5 ὡρῶν οἱ πίθηκοι νοσοῦσι, παρουσιάζοντες ἔντονον ἔκλυσιν τῶν δυνάμεων, ῥινίτιδα, τραχεΐτιδα, εἰς ἑτέρας περιπτώσεις βρογχίτιδα καὶ βρογχοπνευμονίαν. Κατὰ τὴν νεκροτομὴν παρουσιάζουσιν εἰς τὰ διάφορα ὄργανα τυπικὰς ἀλλοιώσεις γριππικῶν μακροσκοπικὰς καὶ μικροσκοπικὰς.

*
* *

Ἐὰν ἤδη θελήσωμεν νὰ συνοψήσωμεν τὰς σημερινὰς βλέψεις ἐπὶ τῆς παθογενείας, καὶ τοῦ αἰτιολογικοῦ παράγοντος τῆς τελευταίας ταύτης ἐπιδημίας (ἐπειδὴ τονίζω ἀπὸ κλινικῆς ἀπόψεως δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἡ ἐπιδημία αὕτη ὑπῆρξεν, *ἐπιδημία γρίπης κλασσικῆς, βαρείας*) ὀφείλομεν νὰ συμπεράνωμεν ὅτι παρὰ τὰς πολυαριθμους ἐρευνας καὶ τὰς ζωηρὰς συζητήσεις τὸ ζήτημα δὲν ἐλύθη τελείως τὴν σημερινὴν ὑπὲρ ἢ κατὰ τοῦ βακίλλου τοῦ Pfeiffer.

Ὅσον μὲ ἀφορᾷ, καίτοι ἐν τῇ τελευταίᾳ ταύτῃ ἐπιδημίᾳ δὲν ἐνήργησα, ἰδιαιτέρας βακτηριολογικὰς ἐρευνας, ἐκ τῆς ἀναλύσεως καὶ τῆς κριτικῆς τῶν διαφόρων μελετῶν ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου, αἵτινες ἀποδεικνύουσι ἀπ' ἐνὸς ὅτι, οὐδὲν γεγονός ἐπιτρέπει νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι τὸ αἷτιον τῆς γρίπης ἀνήκει εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν διηθητῶν ἰῶν, καὶ ἔξ ἄλλου ὅτι οὐδεμία ἐκ τῶν μικροβιακῶν μορφῶν αἵτινες περιεγράφησαν ἔχει τοὺς χαρακτῆρας τοὺς ἀπαιτούμενους δι' εἰδικὸν παράγοντα (αἱ διάφοροι ἔρειναι ἀπέδειξαν μόνον τὴν ἰδιαιτέραν λοιμώδη δύναμιν τῶν στρεπτοκοκικῶν μορφῶν), ὀφείλω νὰ ὁμολογήσω ὅτι δὲν κατέχω ἱκανὰ στοιχεῖα ὅπως ἀρνηθῶ εἰς τὸν βράκιλλον τοῦ Pfeiffer τὴν σημασίαν αὐτοῦ ὡς αἰτίου τῆς γρίπης, καὶ ἀποδεχόμενος πάντοτε τὰ ἀποτελέσματα ἅτινα ἔσχον, κατὰ τὰς προγενεστέρως πειραματικὰς ἐρευνας μου διὰ τῶν τοξινῶν τοῦ βράκιλλου τοῦ Pfeiffer, καὶ ἐπιμένων ἐπὶ τῆς σημασίας αὐτῶν ἐν σχέσει πρὸς τὸ πολύπλοκον πρόβλημα τῆς γρίπης, ἰδίᾳ ἀναφορικῶς πρὸς τὰς κλινικὰς ἐκδηλώσεις τῶν ἐπιπλοκῶν τῆς ἰδιαιτέρας ταύτης λοιμώδους μορφῆς, νομίζω ὅτι δὲν δύναμαι κάλλιον νὰ τερματίσω τὴν ἔκθεσιν τῶν ἐρευνῶν καὶ τῶν κρίσεων τούτων ἐπὶ τῆς γρίπης, ἢ ἐπαναλαμβάνων τὰς λέξεις τοῦ

Gosio: «Δέν ὑπάρχουσι πρὸς τὸ παρὸν στοιχεῖα ὅπως μὴ παραδεχθῶμεν τὴν εἰδικότητα τοῦ βακίλλου τοῦ Pfeiffer: ἐν δόγμα ὅπερ ἔχει εἰς τὸ ἐνεργητικὸν αὐτοῦ εἰκοσιπέντε ἔτη, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ τὸ ἀπαρνηθῶμεν, ἔνεκα ἐρευνῶν αἵτινες δὲν ἔχουσιν ἀκόμη οὐδὲν τὸ ὠρισμένον, ἐπειδὴ ὅπως ἐγκαταλείψη τις μίαν πίστιν, ὀφείλει τουλάχιστον νὰ ἔχη τὰς βάσεις ἄλλης, τὴν ὁποίαν νὰ δύναται νὰ ἀσπασθῆ ἄσφαλῶς καὶ ὀριστικῶς».

ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΧΑΤΖΙΔΑΚΗ

Τακτικού καθηγητῶ τῆς Φυσικομαθηματικῆς Σχολῆς ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ.

ΣΥΜΒΟΛΑΙ

ΕΙΣ ΤΗΝ ΑΠΕΙΡΟΣΤΙΚΗΝ ΓΕΩΜΕΤΡΙΑΝ

Ι. - ΓΕΝΙΚΕΥΣΙΣ ΤΩΝ ΤΥΠΩΝ ΤΟΥ ΟΛΙΝΔΕ RODRIGUE

1. *Τύποι ἀντίστοιχοι τῶν τοῦ Olinde Rodrigue διὰ τυχούσαν καμπύλην τῆς ἐπιφανείας.* — Οἱ τύποι τοῦ Rodrigue:

$$dx + Pdl = 0, \quad dy + Pdm = 0, \quad dz + Pdn = 0. \quad (1)$$

ἀναφέρονται εἰς τὰς γραμμὰς καμπυλότητος τῆς ἐπιφανείας.

Εἰς τὰ ἐπόμενα θὰ εὔρω τύπους ἀναφερομένους εἰς τυχούσαν καμπύλην τῆς ἐπιφανείας καὶ περιέχοντας ὡς μερικὴν περίπτωσιν τοὺς τύπους (1).

Ἐὰς θεωρήσωμεν τυχούσαν γραμμὴν (Γ) τῆς ἐπιφανείας καὶ μίαν τῶν ἐνελιγμένων της, (E) τῆς ἐφαπτομένης τῆς (E) τὰ συνημίτονα ἃς ὀνομασθοῦν A, B, Γ· ἐλεϊδῆ, κατὰ τὴν θεωρίαν τῶν ἐνελιγμένων, ἡ ἐφαπτομένη τῆς ἐξελιγμένης εἶναι παράλληλος πρὸς τὴν πρώτην κάθετον τῆς ἐνελιγμένης, θὰ ἔχωμεν τὰς ἀναλογίας:

$$\frac{dx}{dA} = \frac{dy}{dB} = \frac{dz}{d\Gamma}$$

ἕκαστος ὁμῶς τῶν λόγων αὐτῶν εἶναι προφανῶς ἴσος πρὸς τὸν λόγον:

$$\frac{\sum adx}{\sum \omega dA}, \quad \text{δηλ. πρὸς τὸν} \quad \frac{ds}{\sum adA}.$$

Ἄλλὰ: $\sum aA = 0$, ὥστε: $\sum adA = - \sum A da = - \frac{1}{\rho} \sum A \xi ds$
καὶ ἐπομένως:

$$\frac{dx}{dA} = \frac{dy}{dB} = \frac{dz}{d\Gamma} = \frac{-\rho}{\sum A \xi}$$

Ἄλλὰ: $\sum A \xi = \text{συν}\varphi = \text{συν}(\tau + \epsilon)$, ὅπου φ ἡ γωνία τῆς ἐφαπτομένης τῆς ἐνελιγμένης καὶ τῆς πρώτης καθέτου τῆς (Γ) καὶ $\rho = \rho_1 \text{συν}\theta$ (θεώ-

ρημα τοῦ Meusnier, θ γωνία τῆς πρώτης καθέτου τῆς (Γ) πρὸς τὴν κάθετον τῆς ἐπιφανείας) ὥστε ἔχομεν τελικῶς τοὺς τύπους:

$$\begin{aligned} dx + \varrho_1 \frac{\text{συν}\theta}{\text{συν}(\tau + c)} dA = 0, \quad dy + \varrho_1 \frac{\text{συν}\theta}{\text{συν}(\tau + c)} dB = 0, \\ dz + \varrho_1 \frac{\text{συν}\theta}{\text{συν}(\tau + c)} d\Gamma = 0. \end{aligned} \quad (2)$$

Οἱ τύποι οὗτοι περιέχουν τοὺς τύπους τοῦ Rodrigue ὡς μερικὴν περίπτωσιν πραγματικῶς, ἂν ἡ (Γ) ὑποτεθῇ γραμμὴ καμπυλότητος, θὰ εἶναι $\varrho_1 = R$, $\theta = \varphi = -(\tau + c)$ (ἐὰν ἐκλέξωμεν ἀπὸ τὰς ἀπείρους ἐνειλιγμένης τῆς (Γ) τὴν ἔχουσαν ἐφαπτομένης τὰς καθέτους τῆς ἐπιφανείας) καὶ $A = 1$, $B = m$, $\Gamma = n$ · τότε δὲ οἱ τύποι (2) κατανοῦν οἱ (1) τοῦ Rodrigue. Διὰ δὲ τὰς γεωδαισιακὰς γραμμιάς ($\theta = 0$), οἱ τύποι (2) λαμβάνουν τὴν ἀπλουστέραν μορφήν:

$$dx + \frac{\varrho_1}{\text{συν}(\tau + c)} dA = 0 \text{ κτλ.}$$

καὶ διὰ τὰς ἀσυμπτωτικὰς ($\theta = 90^\circ$) γίνονται:

$$dx + \frac{\varrho}{\text{συν}(\tau + c)} dA = 0 \text{ κτλ.}$$

2. *Ἄλλη μορφή τῶν τύπων (2)*. — Δυνάμεθα νὰ ἐκφράσωμεν τὰ συνημίτονα A, B, Γ διὰ τῶν συνημιτόνων $\alpha, \beta, \gamma, l, m, n$ καὶ τῆς γωνίας π τῆς ἐφαπτομένης τῆς ἐνειλιγμένης πρὸς τὴν κάθετον τῆς ἐπιφανείας.

Πρὸς τοῦτο ἔχομεν κατὰ πρώτον:

$$\Sigma A\alpha = 0, \quad \Sigma A l = \text{συν}\pi, \quad \Sigma A\alpha_1 = \eta\mu\pi, \quad (\alpha)$$

ὅπου $\alpha_1 = \beta n - \gamma m$, $\beta_1 = \gamma l - \alpha n$, $\gamma_1 = \alpha m - \beta l$ εἶναι τὰ συνημίτονα τῆς κοινῆς καθέτου τῶν εὐθειῶν (l, m, n) καὶ (α, β, γ) .

Ἄπὸ τὰς σχέσεις (α) εὐρίσκομεν:

$$A = l\text{συν}\pi + \alpha_1\eta\mu\pi, \quad B = m\text{συν}\pi + \beta_1\eta\mu\pi, \quad \Gamma = n\text{συν}\pi + \gamma_1\eta\mu\pi,$$

ὅθεν καὶ:

$$dA = \text{συν}\pi dl + \eta\mu\pi d\alpha_1 + (\alpha_1\text{συν}\pi - l\eta\mu\pi) d\pi, \quad dB = \dots, \quad d\Gamma = \dots,$$

ἢ καί, ἔνεκα τῆς τιμῆς τοῦ α_1 :

$$\begin{aligned} dA = \text{συν}\pi dl + \eta\mu\pi \left(\beta dn - \gamma dm + \frac{ds}{\varrho} (n\eta - m\zeta) \right) + \\ + \left((\beta n - \gamma m) \text{συν}\pi - l\eta\mu\pi \right) d\pi, \end{aligned}$$

ἢ καί :

$$dA = \sigma \nu \pi dl + \eta \mu \pi \left(\beta dn - \gamma dm + \frac{dx}{\rho} \eta \mu \theta \right) + \\ + \left((\beta n - \gamma m) \sigma \nu \pi - l \eta \mu \pi \right) d\pi.$$

Οἱ τύποι (2) λαμβάνουν λοιπὸν καὶ τὴν ἑξῆς μορφήν :

$$dx \left(1 + \frac{\eta \mu \pi \eta \mu \theta}{\sigma \nu \nu (\tau + \epsilon)} \right) + \rho_1 \frac{\sigma \nu \theta}{\sigma \nu \nu (\tau + \epsilon)} \left[\sigma \nu \pi (dl + (\beta n - \gamma m) d\pi) + \right. \\ \left. + \eta \mu \pi (\beta dn - \gamma dm - l d\pi) \right] = 0,$$

$$dy \left(1 + \frac{\eta \mu \pi \eta \mu \theta}{\sigma \nu \nu (\tau + \epsilon)} \right) + \rho_1 \frac{\sigma \nu \theta}{\sigma \nu \nu (\tau + \epsilon)} \left[\sigma \nu \pi (dm + (\gamma l - \alpha n) d\pi) + \right. \\ \left. + \eta \mu \pi (\gamma dl - \alpha dn - m d\pi) \right] = 0,$$

$$dz \left(1 + \frac{\eta \mu \pi \eta \mu \theta}{\sigma \nu \nu (\tau + \epsilon)} \right) + \rho_1 \frac{\sigma \nu \theta}{\sigma \nu \nu (\tau + \epsilon)} \left[\sigma \nu \pi (dn + (\alpha m - \beta l) d\pi) + \right. \\ \left. + \eta \mu \pi (\alpha dm - \beta dl - n d\pi) \right] = 0. \quad (3)$$

Ἐξ αὐτῶν δὲ ἐπανευρίσκομεν προφανῶς τοὺς (1), ἂν θέσωμεν $\pi = 0$. (Διὰ δὲ τὰς γεωδαισιακάς ($l = \xi$, $m = \eta$, $n = \zeta$) καὶ τὰς ἀσυμπτωτικάς γραμμὰς ($l = \lambda$, $m = \mu$, $n = \nu$) οἱ τύποι (3) κατανοῦν ταυτότητες).

II. - ΓΩΝΙΑ ΓΕΩΔΑΙΣΙΑΚΗΣ ΚΑὶ ΤΗΣ ΣΦΑΙΡΙΚΗΣ ΑΠΕΙΚΟΝΙΣΕΩΣ ΤΗΣ

1. Περίπτωσης γραμμῆς καμπυλότητος καὶ ἀσυμπτωτικῆς. -

Αἱ γραμμαὶ καμπυλότητος εἶναι, ὡς γνωστόν, παράλληλοι πρὸς τὰς σφαιρικὰς ἀπεικονίσεις των (ἐπὶ τῆς σφαίρας τοῦ Gauss), αἱ δὲ ἀσυμπτωτικαὶ κάθετοι ἐπ' αὐτάς. Τῶν προτάσεων αὐτῶν ὑπάρχουν πολλαὶ ἀποδείξεις ἀναλυτικαὶ καὶ κινητικαί. Αἱ ἀμεσώτεροι ὅμως καὶ ταχύτεροι εἶναι, νομίζω, αἱ ἑξῆς :

α) Διὰ τὰς γραμμὰς καμπυλότητος. Ἀπὸ τοὺς τύπους τοῦ Rodrigues: $dx + Rdl = 0$ κτλ. ἢ καὶ ἀπὸ τὴν ἰδιότητα τῆς παραλληλίας τῆς πρώτης καθέτου τῆς ἐνελιγμένης καὶ τῆς ἐφαπτομένης τῆς ἑξειλιγμένης, ἔπεται :

$$\frac{\alpha}{dl} = \frac{\beta}{dm} = \frac{\gamma}{dn}.$$

Ἐπειδὴ ὅμως τὸ σημεῖον μ τῆς σφαιρικῆς ἀπεικονίσεως ἔχει συντεταγμένας l, m, n , ἡ ἐφαπτομένη τῆς θὰ ἔχη συννημίτονα :

$$\frac{dl}{\sqrt{\Sigma dl^2}}, \quad \frac{dm}{\sqrt{\Sigma dl^2}}, \quad \frac{dn}{\sqrt{\Sigma dl^2}}$$

ἐπομένως ἴσα πρὸς τὰ α, β, γ.

β') *Διὰ τὰς ἀσυμπτωτικὰς.* Δι' αὐτὰς εἶναι: $l = \lambda$, $m = \mu$, $n = \nu$ ἢ δὲ σφαιρικὴ ἀπεικόνισις τῶν, ἔχουσα συντεταγμένας λ, μ, ν , θὰ ἔξη συνημίτονα ἐφαπτομένης ἀνάλογα τῶν $dl, d\mu, d\nu$, δηλ. ἴσα πρὸς τὰ $-\xi, -\eta, -\zeta$, θὰ εἶναι λοιπὸν ἡ ἐφαπτομένη παράλληλος πρὸς τὴν πρώτην κάθετον τῆς ἀσυμπτωτικῆς, ἐπομένως κάθετος ἐπὶ τὴν ἐφαπτομένην τῆς.

2. *Περίπτωσης γεωδαισιακῆς.* — Δι' αὐτὴν εἶναι: $l = \xi$, $m = \eta$, $n = \zeta$. ἢ δὲ σφαιρικὴ τῆς ἀπεικόνισις θὰ ἔξη συντεταγμένας μὲν ξ, η, ζ , ἐφαπτομένης λοιπὸν συνημίτονα A, B, Γ τὰ: $\frac{d\xi}{\sqrt{\Sigma d\xi^2}}$ κτλ. Δηλαδή:

$$A = \frac{d\pi}{d\xi} = \left(-\frac{a}{\rho} + \frac{\lambda}{r}\right) \frac{1}{\sqrt{\frac{1}{\rho^2} + \frac{1}{r^2}}} - \frac{\lambda\rho - a r}{\sqrt{\rho^2 + r^2}}, \quad B = \frac{\mu\rho - \beta r}{\sqrt{\rho^2 + r^2}}, \quad \Gamma = \frac{\nu\rho - \gamma r}{\sqrt{\rho^2 + r^2}}.$$

Ἡ διεύθυνσις αὐτῆ (A, B, Γ) εἶναι ἡ κοινὴ κάθετος τῆς πρώτης καθέτου τῆς γεωδαισιακῆς καὶ τῆς εὐθειοποιούσης εὐθείας τῆς. Πραγματικῶς εἶναι κατὰ πρῶτον προφανῶς: $\Sigma A \xi = 0$.

Ἄφ' ἑτέρου ἡ εὐθειοποιούσα εὐθεῖα ἔχει, ὡς γνωστόν, τὰ συνημίτονα:

$$A_1 = \frac{a\rho + \lambda r}{\sqrt{\rho^2 + r^2}}, \quad B_1 = \frac{\beta\rho + \mu r}{\sqrt{\rho^2 + r^2}}, \quad \Gamma_1 = \frac{\gamma\rho + \nu r}{\sqrt{\rho^2 + r^2}},$$

ἐπομένως ἔχομεν πράγματι:

$$\sum A A_1 = \sum \frac{(\lambda\rho - a r)(\lambda r + a\rho)}{\rho^2 + r^2} = 0.$$

Ἀθῆναι, κατ' Ἀπρίλιον τοῦ 1922.

N. ΧΑΤΖΙΔΑΚΗΣ

ΠΑΥΛΟΥ Κ. ΚΑΡΟΛΙΔΟΥ

Τακτικού καθηγητοῦ τῆς Ἱστορίας ἐν τῷ Καποδιστριακῷ Πανεπιστημίῳ.

ΠΕΡΙ ΤΗΣ

ΕΡΜΗΝΕΙΑΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΕΤΥΜΟΥ ΤΗΣ ΕΠΩΝΥΜΙΑΣ

ΤΣΙΜΙΣΚΗΣ

Τί κυρίως δηλοῖ τὸ ἐπώνυμον τοῦτο;

Τὸ ὄνομα ἢ ἐπώνυμον *Τσιμισκῆς* (παρὰ τοῖς Βυζαντινακοῖς *Τσιμισκῆς*, *Τσιμισκί*, *Τσιμισκῆς*, *Τζιμισκῆς* καὶ *Τσιμίσκης*: *Schumuschigus* ἢ *Schumeskik* παρὰ τοῖς Ἀραβι χρονογράφοις), ὅπερ δὲν φαίνεται ὄν ὄνομα ἢ ἐπώνυμον οἰκογενειακόν, ἀλλ' ἀπλῶς προσωπική τις ἐπίκλησις τοῦ Ἑλληνος βασιλέως καὶ αὐτοκράτορος Ἰωάννου Α' (καταγομένου ἐκ τοῦ οἴκου τῶν Κορυκουῶν: *Κορυκοῦας* δὲ εἶναι ὄνομα Γεωργιανόν), ὑπὸ τοῦ Βυζαντιακοῦ χρονογράφου καὶ βιογράφου αὐτοῦ τοῦ Ἰωάννου *Τσιμισκῆ*, Λέοντος Διακόνου, φέρεται ὡς ὄνομα ἤτοι λέξις Ἀρμενική («πρόσθημα Ἀρμενίων διαλέκτου»), ἐρμηνεύει δὲ ὁ χρονογράφος οὗτος τὸ Ἀρμενικὸν πρόσθημα διὰ τοῦ ὑπ' αὐτοῦ Ἑλληνικοῦ θεωρουμένου ὀνόματος *μουζακίτζης* («τοῦτο δὲ τὸ τῆς Ἀρμενίων διαλέκτου πρόσθημα εἰς τὴν Ἑλλάδα μεθερμηνευόμενον *μουζακίτζην* δηλοῖ». Λέοντος Διακόνου σ. 92, 4^η ἐκδ. Βόνν). Τί δὲ ἐσήμαινεν ἢ ἐδήλου τὸ ὑπὸ τοῦ εἰρημένου βιογράφου Ἑλληνικὸν θεωρούμενον *μουζακίτζης* τοῦτο δηλοῖ αὐτὸς οὗτος λέγων εὐθὺς περαιτέρω: «βραχύτατος γὰρ τὴν *ἡλικίαν* τελῶν τὴν ἐπωνυμίαν ταύτην ἐκτήσατο». *Μουζακίτζης* λοιπὸν ἐρμηνεύεται ὑπὸ τοῦ Λέοντος Διακόνου βραχὺς τὴν *ἡλικίαν* ἤτοι τὸ μέγεθος, τὸ ἀνάστημα. Ἀλλὰ τί κυρίως σημαίνει ἡ λέξις *μουζακίτζης*; εἶναι ὄνομα ἤτοι λέξις Ἑλληνική ὡς φαίνεται φρονῶν ὁ βιογράφος; — Καθ' ὅσον ἐγὼ γινώσκω, οὐδεὶς πλὴν τοῦ Δουκαγγίου (παράγοντος τὸ ὄνομα ἐκ τοῦ *μεῖραξ*, *μειρακίτζης*) ἐθεώρησε τὸ ὄνομα Ἑλληνικόν. Ἡ δὲ ἐτυμολογία, δι' ἧς ὁ Δουκάγγιος περᾶται νὰ ἐρμηνεύσῃ αὐτό, ἀφοῦ οὔτε γραμματικῶς καὶ φθολογικῶς τὸ *μουζακίτζης* δύναται νὰ θεωρηθῆ προερχόμενον ἐκ τοῦ *μεῖραξ*, *μειρακίτζης*, οὔτε *μεῖραξ* καὶ βρα-

χὺς τὴν ἡλικίαν ἦτοι τὸ μέγεθος τοῦ σώματος εἰσὶν ἔννοιαι συγγενεῖς εἶναι πάντως οὐχὶ λίαν πιθανή. Οὕτω δὲ ἡ διὰ τοῦ *μουζακίτης* διδομένη ὑπὸ τοῦ Λέοντος Διακόνου εἰς τὸ Τσιμισκῆς ἐρμηνεία ἐστὶν ἐρμηνεία τοῦ ἐνὸς ἀγνώστου δι' ἑτέρου ἀγνώστου. Περὶ τοῦ *μουζακίτης*, ὅπερ ὁ Λέων Διάκονος θεωρεῖ λέξιν Ἑλληνικὴν, ἐκ τῆς τοιαύτης τοῦ ἀνδρὸς ρήσεως τοῦτο μόνον δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ἀσφαλῶς, ὅτι ἡ λέξις ἦτο ἐν πολλῇ συνήθει χρῆσει ἐν Βυζαντίῳ καὶ παρὰ τοῖς Βυζαντιακοῖς καθόλου, ἐπέχουσα θεοῖν, ἂν μὴ γνησίως Ἑλληνικῆς, ἀλλὰ τοῦλάχιστον ἐγγωρίου Βυζαντιακῆς λέξεως, ὅπως τοσαῦται ἄλλαι βάρβαροι ἢ ἡμιβάρβαροι λέξεις αἱ παρεισδῦσαι εἰς τὴν γλῶσσαν καὶ εἰς τὴν γραμματείαν ἔτι τὴν Βυζαντιακὴν καὶ λαβοῦσαι μεταμφιέσιν τινα Ἑλληνικὴν, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς προφανῶς ξένης καταγωγῆς λέξεις, οἷον εἶναι καὶ τὸ ἐπώνυμον *Τσιμισκῆς*, ὅπερ κατὰ μαρτυρίαν αὐτοῦ τοῦ Λέοντος Διακόνου *ἀρμενικὸν* ὃν μεθερμηνεύεται ἐν τῇ Ἑλληνικῇ κατὰ τὸν συγγραφέα τοῦτον διὰ τοῦ *μουζακίτης*. Εὐρισκόμενοι λοιπὸν πρὸ δύο λέξεων, ἃν τῆς μὲν τὴν ξένην καταγωγὴν σαφῶς γινώσκομεν, τῆς δ' ἑτέρας τὴν ἔννοιαν τῆς πρώτης ἐρμηνευούσης δὲν γινώσκομεν οὔτε τὴν καταγωγὴν καὶ τὸ ἔτυμον οὔτε τὴν κυριολεκτικὴν ἔννοιαν, εἴμεθα ὑποχρεωμένοι, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν παραδόντα ἡμῖν τὴν λέξιν ταύτην ὡς Ἑλληνικὴν καὶ διὰ ταύτης ἐρμηνεύοντα τὴν ὁμολογουμένως ξένην, νὰ ζητήσωμεν τὴν τῆς ξένης ταύτης λέξεως ἀκριβῆ ἔννοιαν κυριολεκτικῶς καὶ ἐτυμολογικῶς καὶ διὰ ταύτης νὰ ἐρμηνεύσωμεν τὴν πρὸς ἐρμηνείαν τῆς ξένης ταύτης λέξεως φερομένην οἰονεὶ Ἑλληνικὴν λέξιν. Εἴμεθα λοιπὸν ὑποχρεωμένοι νὰ ἐρμηνεύσωμεν ἐν πρώτοις τὸ *Τσιμισκῆς* καθ' οἷονδήποτε ἄλλον γλωσσικῶς καὶ ἱστορικῶς ἐφικτὸν ἡμῖν τρόπον, οὐδαμῶς ἐκ τῶν προτέρων ἀποβλέποντες εἰς τὴν καταγωγὴν καὶ τὴν κυριολεκτικὴν ἔννοιαν τοῦ *μουζακίτης*, ἐρμηνεύοντες δὲ τὴν ἐρμηνευτικὴν ταύτην λέξιν ἀκριβῶς δι' ἐκείνης, ἣν φέρεται ἐρμηνεύουσα.

Περὶ τοῦ ἔτυμου τοῦ ὀνόματος *Τσιμισκῆς* ἐν τῇ ὑπὸ τοῦ Καρόλου Hase, ἀνδρὸς εἰδημονεστάτου τῆς Βυζαντιακῆς ἱστορίας, γενομένη (ἐν Παρισίοις τῷ 1819) ἐκδόσει τοῦ Λέοντος Διακόνου εὐρισκόμενα τάδε γραφόμενα ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Hase ἐν ταῖς σημειώσεσι (σ. 454): «Hanc etymologiam (Ducangii) nominis Tzimisces prorsus improbat vir doctissimus Cirbied, in scola regia speciali linguarum orientalium hodiernarum cathedræ Armeniacæ decus et ornamentum. Esse nimirum in Armenia urbem Tschemischegaizag (vide quoque «Détails sur la première expédition des Chrétiens dans la Palestine, traduits de l'Arménien en Français par F. Martin». Magasin Encyclop. Septembre 1811 σ. 38): id nomen significare soc-

cum splendentem sive purpuream, quo calceantur mulieres per Orientem. Inde oriundum Tschimiscem ejusque nomen Armeniace Tschemechghigh scriptum, esse diminativum alterius, vertique debere socculum splendentem»: ἦτοι: «Τὴν ἐτυμολογίαν ταύτην τοῦ ὀνόματος *Τζιμισκῆς* (τὴν γενομένην ὑπὸ τοῦ Δουκαγγίου περὶ τοῦ *μουζακίτζης* ἐκ τοῦ *μειραξ* καὶ τὴν διὰ τούτου γενομένην ἐρμηνείαν τοῦ ὀνόματος *Τζιμισκῆς*, σημαίνοντος δῆθεν *μειραξ* καὶ ἐντεῦθεν βραχὺς) πάμπαν ἀποδοκιμάζει ἀνὴρ τὰ μάλιστα πεπαιδευμένος Cirkied, σέμνωμα καὶ κόσμημα τῆς ἐν τῇ εἰδικῇ βασιλικῇ σχολῇ τῶν σημερινῶν Ἀσιατικῶν σχολῶν Ἀρμενικῆς καθέδρου. Οὗτος λέγει ὅτι ὑπάρχει ἐν Ἀρμενίᾳ πόλις *Τσιμισκαϊτσάκ* (ἴδ. καὶ «Λεπτομέρειαι περὶ τῆς πρώτης τῶν Χριστιανῶν εἰς Παλαιστίνην στρατείας, μεταπεφρασμένα ἐκ τοῦ Ἀρμενικοῦ εἰς τὸ Γαλλικὸν ὑπὸ F. Martin». *Magasin Encyclop.* Σεπτέμβριος 1811 σ. 38) καὶ ὅτι τ' ὄνομα σημαίνει ὑπόδημα γυναικεῖον στιλπνὸν ἢ πορφυροῦν, ὅπερ φοροῦσιν αἱ γυναῖκες ἐν τῇ Ἀνατολῇ. Ἐντεῦθεν, λέγει, πρέπει νὰ παράγῃται τὸ ὄνομα *Τζιμισκῆς* καὶ τὸ ὄνομα τοῦτο γράφεται *Tschemechghigh* καὶ εἶναι ὑποκοριστικὸν τοῦ *Tschemischgaïzag*, καὶ πρέπει νὰ ἐρμηνευθῇ ὑπόδημα στιλπνόν.» Ταῦτα λέγων ὁ Hase παρατίθησιν αὐτὰς τὰς λέξεις τοῦ Cirkied λέγοντος: «*Tschemischgaïzag* signifie sandale étincelante ou rouge, que portent les femmes orientales à leurs pieds, c'est le nom d'une ville de la grande Arménie, qui s'appelait aussi anciennement Hierapolis; elle fut la patrie de Jean Zimisce. Ce dernier nom, qu'on écrit en Armenien *Tschemischghigh*, n'est que le diminutif du premier et il signifie petite sandale étincelante. Telle est la signification ou l'étymologie du mot *Zimisce*». Παραθέτον ὁ Hase τὴν γνώμην ταύτην τοῦ Ἀρμενίου λογίου παραπέμπει ταύτην εἰς τοὺς Ἀσιανολόγους, ἵνα κρίνωσιν ἐὰν συμβιβάζεται αὕτη μετὰ τῆς δοθείσης εἰς τὸ ὄνομα ὑπὸ τοῦ Λέοντος Διακόνου ἐρμηνείας.

Ἀλλὰ τὰ λεγόμενα ὑπὸ τοῦ Ἀρμενίου λογίου, ἅτινα εὔρον ἀπήχησίν τινα καὶ παρὰ τῷ Παπαρηγοπούλῳ, παρὰ τούτου δὲ ἀβασανίστως παρέλαβεν αὐτὰ καὶ ὁ Schlumberger, ἐν πολλοῖς εἶναι πλημμελῆ. Πρῶτον Ἱεράπολις ἐν τῇ Μεγάλῃ Ἀρμενίᾳ, ἔξ ἧς κατήγετο δῆθεν ὁ *Τζιμισκῆς*, δὲν ὑπῆρχεν. Ἔπειτα ὁ *Τζιμισκῆς* δὲν ἦτο Ἀρμένιος, ἀλλὰ Γεωργιανῆς καταγωγῆς ἐκ τοῦ οἴκου τῶν Κουρκουῶν, τοῦ ἀναδείξαντος καὶ ἄλλους μεγάλους στρατηγούς ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ Ἑλληνικοῦ κράτους. Τὸ δὲ *Τζιμισκῆς* δὲν ἦτο οὔτε τῆς οἰκογενείας οὔτε τῆς πατρὶδος ὄνομα, ἀλλ' ἀπλῶς ἐπὶ κλησὶς τοῦ Ἰωάννου. Εἶναι δὲ καὶ ἄλλως πλημμελὲς τὸ λεγόμενον ὑπὸ τοῦ Ἀρμενίου λογίου ὅτι ὁ Ἰωάννης

Τσιμισκῆς κατήγετο ἐκ τῆς ἐν Ἀρμενίᾳ μεγάλης πόλεως Tschemischaizag, ἐνῶ εἶναι γνωστὸν ὅτι ὁ Ἰωάννης Τσιμισκῆς ὡς Κουρκούας εἶχε μὲν καταγωγὴν Γεωργιανήν, ἀλλ' ἦν τέκνον τῆς Ποντικῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Ἀλλ' οὔτε πόλις ἐν Μεγάλῃ Ἀρμενίᾳ ὑπῆρχε Tschemischaizag καλουμένη, ἐξ ἧς δῆθεν ἔλαβε τὸ ὄνομα ἢ τὴν ἐπίκλησιν ὁ Ἰωάννης Τσιμισκῆς, ὡς δὲν ὑπῆρχε πόλις Ἱεράπολις καλουμένη μετονομασθεῖσα δῆθεν Τσιμισκαϊζάκ. Πάντα ταῦτα τὰ ὑπὸ τοῦ Ἀρμενίου λογίου, τοῦ τοσοῦτον ἐξυμνουμένου ὑπὸ τοῦ Hase, λεγόμενα εἶναι πλιημελῆ καὶ ἀνυπόστατα καὶ οὐδαμῶς συμβιβάζονται πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ Λέοντος Διακόνου διδομένην ἐρμηνείαν τῆς ἐπικλήσεως τῆς σημαινούσης τὸν βραχύν. Διὰ τοῦτο δὲ αὐτὸς ὁ Hase δυσπιστῶν πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ Cirbied ποιουμένην ἐρμηνείαν καὶ ἐτυμολογίαν τῆς ἐπικλήσεως, παραπέμπει τὴν τοῦ ὄλου ζητήματος διασάφησιν εἰς τοὺς Ἀσιανολόγους, μὴ ἔχων, ὡς φαίνεται, ἐμπιστοσύνην εἰς τὴν περὶ Ἀσιανολογίαν ἐμπειρίαν τοῦ ὑπ' αὐτοῦ ἐξυμνουμένου Ἀρμενολόγου. Ἀλλ' ὁ Ἀρμενολόγος οὗτος, καὶ περ' Ἀρμένιος ὢν τὸ γένος καὶ τὴν Ἀρμενικὴν διδάσκων ἐν τῇ ἐν Παρισίοις βασιλικῇ σχολῇ τῶν ἀνατολικῶν γλωσσῶν, ὅπως φησὶται ἄπειρος περὶ τὴν γεωγραφίαν τῆς Ἀρμενίας καὶ τὴν ὀνοματολογίαν τῶν πόλεων αὐτῆς, οὕτως ἐλέγχεται καὶ τῆς Ἀρμενικῆς φιλολογίας οὐχὶ λίαν ἐγκρατής, ἰδίως δὲ τῆς τῶν Ἀρμενικῶν διαλέκτων γνώσεως ἄμοιρος. Ὁ Cirbied διατεινόμενος ὅτι ἐν Ἀρμενίᾳ ὑπῆρχε πόλις καλουμένη Tschemischaizag, ἐξ ἧς κατήγετο δῆθεν ὁ αὐτοκράτωρ Ἰωάννης Α' λαβὼν ἐκ ταύτης τὸ ἐπώνυμον καὶ ὅτι τὸ ὄνομα ἐκεῖνο ἐσημαινε στυλπνὸν γυναικεῖον ὑπόδημα, δὲν ἐξηγεῖ ἡμῖν καὶ ἂν ἡ πόλις ἔλαβε τὸ ὄνομα ἐκ τοῦ ὑποδήματος ἢ τὸ ὑπόδημα ἐκ τῆς πόλεως καὶ ἐν μὲν τῇ πρώτῃ ὑποθέσει τίνα σχέσιν εἶχεν ὁ Ἰωάννης πρὸς τὸ ὑπόδημα, ἐν δὲ τῇ δευτέρᾳ πῶς τὸ ὄνομα μᾶς πόλεως μεταβιβάζεται εἰς ἕνα ἄνδρα γραμματικῶς αὐτούσιον ἄνεν ἄλλης καταλήξεως παραγωγικῆς εἰμὴ τὴν τοῦ ὑποκορισμοῦ.

Καὶ ὅμως, ἂν ὁ Cirbied ἐσπούδαζε τὰς δημόδεις Ἀρμενικὰς διαλέκτους, θὰ ἐγίνωσκεν ὅτι ἐν ταῖς ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ λαλομέναις Ἀρμενικαῖς διαλέκτοις ὑπάρχει λέξις μὴ ἀπαντῶσα ἐν τοῖς ὑπὸ λογίων συντεταγμένοις Ἀρμενικοῖς λεξικοῖς οὔτε ἐν τῷ Ἀκαδημαϊκῷ λεξικῷ τῆς Βενετίας, λέξις Τσιμουσκ, σημαίνουσα ὑπόδημα βραχύν (Ἑλληνιστὶ βλαύτη ἢ ἐμβύς) ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰ ὑψηλὰ ὑποδήματα τὰ καλούμενα γκόσικ (goschik), Ἑλληνιστὶ ἐνδρομίδας. Ἐκ τοῦ βραχέος δὲ τούτου ὑποδήματος, οἷ ἢ χρῆσις ἐν Ἀνατολῇ ἦτο, ὡς φαίνεται, συνήθης, ἔλαβε τὴν ἐπίκλησιν βραχύν ὁ Ἰωάννης. Ἡ δὲ διὰ τοῦ μουζαϊκῆς διδομένη ὑπὸ τοῦ Λέοντος Διακόνου ἐρμηνεία συμφωνεῖ πληρέστατα

πρὸς τὴν τοιαύτην ἐρμηνείαν. Ἐν τῷ ὑπὸ τοῦ Ἑλλήνος ἐν Κωνσταντινουπόλει διδασκάλου τῆς Ἀρμενικῆς Ἰσολακίδου συντεταγμένῳ Ἑλληναρμενικῷ λεξικολογίῳ ἢ ἐν τοῖς μεγάλοις Ἀρμενικοῖς λεξικοῖς μὴ εὗρισκομένη λέξις *muɟʒag* ἐρμηνεύεται *ἐμβάς* ἴτοι ὑπόδημα βραχύ, ὑπάρχει δὲ καὶ λέξις Περσικῆ *μουζέ* σημαίνουσα ὑπόδημα καθόλου (καὶ *μουζε* - τοῦζ ὑποδηματοποιός, *μουζε* - τοῦζι = ὑποδηματοποιία)· τὸ δὲ *μουζάκ* εἶναι καὶ ἐν τῇ Περσικῇ καὶ ἐν τῇ Ἀρμενικῇ ὑποκοριστικὸς τύπος τοῦ *μουζέ* (*μουζάκι*). Φαίνεται ὅτι τὸ *μουζάκι* ἦτο λέξις πολὺ γνωστὴ ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ διὰ τοῦτο ἐξελήφθη ὑπὸ τοῦ Λέοντος Διακόνου ὡς λέξις Ἑλληνικῆ ἐρμηνεύουσα τὸ ταυτόσημον Ἀρμενικὸν *Τοιμίσκ*. Ἐν ἀμφοτέραις δὲ ταύταις ταῖς λέξεσι ἡ πρώτη ἔννοια τοῦ βραχέος ὑποδήματος μετέστη καὶ εἰς τὴν τοῦ βραχέος καθόλου. Σήμερον δ' ἔτι ἐν τῇ Τοκροκφώνῳ Μικρᾷ Ἀσίᾳ *μοζάκ* λέγεται ὁ βραχὺς τὸ ἀνάστημα ἀνήρ (πρβλ. καὶ *μοζάκογλου* = *μοζακίδης*). Ἡ τοιαύτη δὲ ἐρμηνεία καὶ ἔτυμολογία τῆς ἐπικλήσεως *Τοιμισκῆς* συνάδει τελείως πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ Λέοντος Διακόνου διδομένην.

ΝΕΙΛΟΥ ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ

Τακτικού καθηγητοῦ τῆς Γεωμετρίας ἐν τῷ Ἐθνικῷ Πανεπιστημίῳ.

ΠΕΡΙ

ΤΗΣ ΘΕΩΡΙΑΣ ΤΗΣ ΣΧΕΤΙΚΟΤΗΤΟΣ *

Ε Ι Σ Α Γ Ω Γ Η

§ 1. α') Ἐπὶ μακρὸν ἡ Μηχανικὴ εἶχεν ἑξαιρετικὴν σημασίαν ἐν τῇ Φυσικῇ, ἡ δὲ προσπάθεια τῶν φυσικῶν ἦτο ἡ θεμελίωσις τῆς Φυσικῆς ἐπὶ τῆς Μηχανικῆς. Κατὰ τὴν παρελθοῦσαν ὄμως ἑκατονταετηρίδα παρουσιάσθη μεταβολὴ κατευθύνσεως. Ἐξαιρετικῶς ἐκίνησαν τὸ διαφέρον τὰ ἠλεκτρομαγνητικὰ φαινόμενα, ἡ δὲ γνῶσις εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην τῆς ἐπιστήμης προήχθη σπουδαίως, ἀλλὰ καὶ ταχέως. Ὁ ἄγγλος φυσικὸς *Maxwell*, συνεισφέρον σπουδαίως εἰς τὰς ἐρεῦνας ταύτας, ἔδωκε τὴν ἠλεκτρομαγνητικὴν θεωρίαν, ἐν ἣ ἔχει τις τὸς ἐξισώσεις τοῦ *Maxwell*, αὐταὶ δ' ἀποτελοῦν καὶ τὴν ἀφετηρίαν τοῦ θέματος τοῦ ὁποῖον τὰς γενικὰς γραμμάς πραγματεύομαι ἐνταῦθα.

β') Αἱ ἐξισώσεις τοῦ *Maxwell* δὲν ἦσαν ἀμέσως ἐφαρμόσιμοι ἐπὶ τῶν ἠλεκτρικῶν φαινομένων εἰς κινητὰ σώματα, ἀλλὰ παρουσίαζον κενόν. Τὴν πλήρωσιν τοῦ κενοῦ τούτου ἐπεχείρησε νὰ ἐπιτύχῃ ὁ τόσω νέος ἀποθανὼν διάσημος φυσικὸς *Heinrich Herz*. Οὗτος ἐξήγησε νὰ μεταβάλλῃ οὕτω τὰς ἐξισώσεις τῆς ἠλεκτροδυναμικῆς, ὥστε νὰ συμβιβάζωνται μὲ τὴν ἀρχὴν τῆς σχετικότητος τῆς Μηχανικῆς. Ἐθεώρησεν ὡς βάσιν τὴν ἰσοδυναμίαν πάντων τῶν πρὸς ἄλληλα κινουμένων συστημάτων μὲ ταχύτητα σταθερὰν καὶ ἐν τῇ ἠλεκτροδυναμικῇ σχέσει εὐρισκομένων. Ἐτροποποίησε δηλαδή τὰς ἐξισώσεις τοῦ *Maxwell*, οὕτως ὥστε ἡ μορφή των νὰ μὴ μεταβάλλεται μετὰ ἓνα μετασχηματισμὸν τοῦ Γαλιλαίου (§ 4). Ἄλλὰ τὰ πορίσματα ταῦτα τῆς θεωρίας δὲν συννεφώνουν μετὰ τοῦ πειράματος, ἔπρεπε δ' οὕτω νὰ ἐγκαταλειφθῇ ἡ

*) Ἀνεπτύχθη εἰς τρεῖς ὁμίλιας ἐν τῇ Ἑλληνικῇ Μαθηματικῇ Ἑταιρείᾳ.

θεωρία. Αί ἔρευναί τοῦ ἐπίσης σπουδαίου Ὁλλανδοῦ ἐπιστήμονος *H. Lorentz* ὑπῆρξαν πολὺ πλούσιαι εἰς ἀποτελέσματα. Δυναταί τις νὰ χαρακτηρίσῃ τοῦτον ὡς τὸν πρῶτον, ὅστις ἔσχε τὴν ἰδέαν τῆς θεμελιώσεως τῆς ἀτομιστικῆς κατασκευῆς τοῦ ἠλεκτρισμοῦ. Τὴν διδασκαλίαν περὶ τῶν ἠλεκτρικῶν ἀτόμων χαρακτηρίζουν ὡς θεωρίαν τῶν ἠλέκτρων, ἐπὶ τῆς θεωρίας δὲ ταύτης στηριζόμενος ὁ *Lorentz* ἐπεχείρησε νὰ ἐρευνήσῃ καὶ νὰ σαφηνίσῃ τὰ ἠλεκτρομαγνητικὰ φαινόμενα ἐν τινι συστήματι, τὸ ὁποῖον κινεῖται μετὰ τινος ταχύτητος, ἣτις εἶνε πάντοτε μικροτέρα τῆς τοῦ φωτός. Οὗτος ἔκαμε τὴν ὑπόθεσιν, ὅτι ὁ αἰθὴρ ἠρεμεῖ ἀπολύτως καὶ πρὸς ἐξήγησιν τοῦ φαινομένου, ὅτι ἡ κίνησις τῆς Γῆς ὡς πρὸς τὸν αἰθέρα τοῦτον δὲν ἠδύνατο νὰ καθορισθῇ σαφῶς, ἠναγκάσθη νὰ κάμῃ ὑπόθεσιν ἰδιαιτέραν, τῆς ἐπιβραχύνσεως τῶν σωμάτων.

γ') Εἰς τὸν *Lorentz* ὀφείλονται αἱ ἐξισώσεις τοῦ μετασχηματισμοῦ διὰ τὴν μετάβασιν ἀπὸ ἐνὸς ἠρεμοῦντος συστήματος εἰς ἄλλο, κινούμενον, καὶ αἵτινες ἐξισώσεις φέρουν τὸ ὄνομά του (§ 16, β'), ἐκ τούτων δ' ἐξάγονται πάντα τὰ οὐσιώδη πορίσματα τῆς θεωρίας τῆς σχετικότητος.

Ὁ *Lorentz* εἶνε τρόπον τινὰ ὁ εἰσηγητὴς τῆς ἐννοίας τοῦ *χωροχρόνου*, ἀλλὰ δὲν ἔδοκεν οὗτος τὴν ἰδέαν τῆς σχετικότητος τοῦ χρόνου κατὰ τὴν κατεύθυνσιν, ἣν ὥρισεν ὁ *Einstein*.

δ') Κατὰ τὸ ἔτος 1905 ἐδημοσίευσεν ὁ *Einstein* μίαν ἐργασίαν του (εἰς τὰ *Annalen der Physik*, τόμ. 17), ἀναφερομένην «εἰς τὴν ἠλεκτροδυναμικὴν τῶν κινουμένων σωμάτων» καὶ ἐν τῇ ὁποίᾳ διὰ πρώτην φυχρὰν ἀνεκοίνωσε τὰς σκέψεις του περὶ τῆς θεωρίας τῆς σχετικότητος.

Ἦδη ἡ θεωρία τῆς σχετικότητος ἔχει ἐκταθῆ ἀρκούντως, καὶ ἐγένετο ἀντικείμενον ἐρεῦνης πλείστων ἐπιστημόνων καὶ ἰδία φυσικῶν οὕτω δὲ πάντες σχεδὸν οἱ κλάδοι τῆς Φυσικῆς ἐρευνῶνται ἤδη ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς νεαρᾶς ταύτης θεωρίας.

ε') Ἄλλ' εἶνε δίκαιον νὰ ἀναφέρωμεν, ὅτι πρὸ τῆς μνημονευθείσης ἐργασίας τοῦ *Einstein*, ὁ *L. Cohn* κατὰ τὸ ἔτος 1904 εἰς δύο του ἐργασίας (δημοσιευθείσας εἰς τὰ *Sitzungsberichten der Preussischen Akademie der Wissenschaften*) «περὶ τῆς ἠλεκτροδυναμικῆς κινήτων συστημάτων», σαφῶς διέκρινε τὴν σχετικότητα τῶν μετρήσεων τοῦ χρόνου καὶ χώρου ἐν σχέσει πρὸς τὰς ἀντιλήψεις τοῦ *Lorentz*. Αἱ ἐξισώσεις, αἵτινες ἀποτελοῦν τὴν ἀρχὴν τῆς σχετικότητος δὲν εὐρέθησαν ὑπὸ τοῦ *Einstein*. Ὁ ἐν Γοττίνγγη καθηγητὴς *Voigt* μετεσχημάτισε χρόνον καὶ γῶρον κατὰ τὸ ἔτος 1887 (ὡς βλέπει τις εἰς τὸ πε-

ριοδικὸν Göttinger gelehrten Nachrichten, σ. 41), οἱ δὲ *Ritz* καὶ *Lorenz* ἐχρησιμοποίησαν βραδύτερον τοιαύτας ἐξαρτήσεις καὶ εἰργάσθησαν πρὸς προσδιορισμὸν καὶ ἐξήγησιν τῆς σημασίας των. Κατὰ τὸ ἔτος 1904 ὁ *Lorenz* ἐν μιᾷ ἐργασίᾳ του κἀμνει λόγον περὶ τοῦ τοποχρόνου ἐνὸς κινήτου συστήματος καὶ περὶ τῆς ἐπιβραχύνσεως κινήτης ῥάβδου. Ἀλλὰ δὲν ἐσκέφθη, ὅτι ὁ τοποχρόνος ἠδύνατο νὰ εἶνε ἀληθῆς τις χρόνος, ὅτι τὸ ἐπιβραχυνόμενον μῆκος εἶνε ἀπλῶς τὸ μῆκος διότι ἐσκέπτετο ἀσυνειδήτως κατὰ τὴν ἀντίληψιν τοῦ ἀπολύτου.

στ') Ἀλλὰ θὰ ἦτο οὐσιώδης παράλειψις, ἂν δὲν ἀναφέρωμεν, ὅτι πρῶτος ἐν Ἑλλάδι ὠμίλησε πρὸς διειτίας περίπου (ἐν τῇ Λέσχῃ τῶν ἐπιστημόνων) περὶ τῆς θεωρίας τῆς σχετικότητος ὁ καθηγητῆς τῆς Φυσικῆς ἐν τῷ Ἐθνικῷ Πανεπιστημίῳ κ. *Δ. Χόνδρος*, ὅστις ἐδημοσίευσε καὶ ἄρθρα σχετικὰ πρὸς τὴν θεωρίαν ταύτην εἰς περιοδικὰ ἑλληνικὰ καὶ ξένα, καθὼς καὶ διὰ τοῦ ἡμερησίου τύπου ἔδωκε γενικὴν ἀπεικόνισιν τῆς ἐν λόγῳ θεωρίας, ὥστε νὰ νοηθῇ καὶ ὑπὸ μὴ μεμνημένων εἰς τὸν μαθηματικὸν συμβολισμόν, ὅστις εἶνε ἀπαραίτητος διὰ τὴν βαθυτέραν κατανόησιν καὶ τὴν ἐρευναν τῆς θεωρίας.

§ 2. α') Πρὶν εἰσελθῶμεν εἰς τὸ κύριον θέμα ἀναφέρομεν τὰς κυριωτέρας γνώμας, αἵτινες ἐπεκράτησαν περὶ τῆς ἐννοίας τοῦ χρόνου καὶ τοῦ χώρου κατὰ τὰς διαφόρους ἐποχὰς μέχρι σήμερον, ἵνα διακρίνη τις τὰς ἐπ' αὐτῶν διαφορὰς.

β') I. **Ὡς πρὸς τὸν χρόνον.**

1) Κατὰ τὸν *Νεύτωνα*: ὑπάρχει εἰς χρόνος ἀπόλυτος καὶ δυνάμεθα μόνον διὰ μιᾶς ἀνθαιρέτου μονάδος χρόνου νὰ μετρήσωμεν τὴν διάρκειαν αὐτοῦ. Δυνάμεθα μόνον διαφορὰς χρόνον νὰ ὀρίσωμεν, εἶνε δὲ αὐταὶ δι' ἕκαστον ἐξ ἴσων ἴσαι, καὶ ἐπομένως ἀπόλυτοι, ὑποτιθεμένης πάντοτε τῆς ὀρθῆς μετρήσεως.

2) Κατὰ τὸν αὐστριακὸν φυσιοδῆφην *Mach*: δὲν δυνάμεθα νὰ γνωρίσωμεν ἀπόλυτον χρόνον, καὶ δὲν ὑπάρχει τοιοῦτος διὰ τὴν Φυσικὴν. Ἐὰν προσδιορίξῃ τις τὴν διάρκειαν τοῦ χρόνου, ὡς συνήθως, συγκρίνων μὲ τὸν χρόνον τῆς περιστροφῆς τῆς Γῆς, λαμβάνει ἐν πρακτικῶς χρῆσιμον καὶ γενικῶς ἰσχύον μέτρον χρόνου.

3) Κατὰ τὸν *Einstein*: δὲν ὑπάρχει ἀπόλυτος χρόνος, ἀλλὰ καὶ ἡ διάρκεια τοῦ χρόνου, δηλαδὴ τὸ μέγεθος μιᾶς διαφορᾶς χρόνου, κατ' ἀνάγκην δὲν εἶνε ἡ αὐτὴ (ἴση) διὰ δύο διαφορᾶς παρατηρητάς.

γ') II. **Διὰ τὸν ἄλλον.**

Ἐὰς θεωρήσωμεν δύο σημεῖα A, B τῶν ὁποίων ἔστω ὅτι ἐμετρήθη ἡ ἀπόστασις.

1) Κατὰ τὸν *Νεύτωνα* καὶ τὸν *Γαλιλαῖον*: ἕκαστον σημεῖον ἔχει ὁρισμένην τινὰ θέσιν ἐν τῷ ἀπολύτῳ χώρῳ. Ἡ ἀπόστασις τῶν A καὶ B, ἐὰν εὐρεθῇ ὀρθῶς, ἰσχύει γενικῶς, καὶ δι' ἕκαστον εἶνε ὀρθή, ἄρα ἀπόλυτος.

2) Κατὰ τὸν *Mach*: ἡ ἀπόλυτος θέσις τῶν δύο σημείων A καὶ B ἐν τῷ κόσμῳ εἶνε μόνον θεωρητική· δὲν ὑφίσταται ἀπόλυτος θέσις διὰ τὸν φυσικόν. Μόνον ἡ σχετικὴ ἀπόστασις A B ὑπάρχει πραγματικῶς, αὕτη δ' ἔχει δι' ἕκαστον παρατηρητὴν τὴν αὐτὴν τιμὴν, ὅταν μετρηθῇ ὀρθῶς.

3) Κατὰ τὸν *Einstein*: καὶ ἡ ἀπόστασις τῶν A καὶ B δὲν εἶνε τι ἀπολύτως δεδομένον· ἀκόμη περισσότερο ὁ κόσμος εἶνε οὕτως κατεσκευασμένος, ὥστε δύο διάφοροι παρατηρηταὶ δύνανται νὰ καταλήξουν εἰς ἐντελῶς διάφορα, καὶ ὅμως ὀρθά, ἐξαγόμενα, ἐὰν μετροῦν τὴν ἀπόστασιν A B. Ἰδιαιτέρως συμβαίνει τοῦτο πάντοτε, ἐὰν οἱ δύο παρατηρηταὶ εὐρίσκωνται εἰς σχετικὴν πρὸς ἀλλήλους κίνησιν.

δ') Διὰ ταῦτα ὁ *Mach* θεωρεῖται ὡς πατὴρ τῆς νεωτέρας διδασκαλίας περὶ τῆς σχετικότητος. Ἐνῶ ὁ *Νεύτων* δέχεται τὴν ὑπαρξιν ἀπολύτου χρόνου, ὁ *Mach* ἀναγνωρίζει σαφῶς τὴν σχετικότητα τοῦ χρόνου· ἀλλὰ δὲν ἀναζητεῖ αὐτὴν ἐν τινι φυσικῇ ἐξαργήσει τῶν πραγμάτων ἐν τῇ φύσει, μόνον βλέπει τὴν σχετικότητα ἐν τῷ αὐθαιρέτῳ ὁρισμῷ τοῦ μέτρου τοῦ χρόνου. Δὲν δυνάμεθα ποσῶς νὰ μετρήσωμεν τὴν μεταβολὴν τῶν πραγμάτων ἐν τῷ χρόνῳ. Ὁ χρόνος εἶνε μία ἀφαίρεσις, εἰς τὴν ὁποίαν φθάνομεν διὰ τῆς μεταβολῆς τῶν ἀντικειμένων, διότι δὲν ἔχομεν κανὲν ὁρισμένον μέτρον χρόνου, ἐπειδὴ πάντα ταῦτα ἐξαρτῶνται ἀπ' ἀλλήλων. Ἀπὸ τῆς φιλοσοφικῆς ταύτης γνώσεως, ἥτις διὰ τὴν φυσικὴν δὲν ὑπῆρξε καρποφόρος, ἀνεχώρησεν ὁ *Einstein*, ὅταν ἀνέτρεψε τὴν ἔννοιαν τοῦ ἀπολύτου χρόνου, καὶ διὰ τοῦτο ὑπῆρξεν ὁ *Mach* ὁ πρόδρομος τοῦ *Einstein*.

§ 3. Θὰ δεῖξωμεν κατωτέρω, χωρὶς νὰ εἰσέλθωμεν εἰς τὴν γενικὴν θεωρίαν τῆς σχετικότητος, ὅτι ὁ χρόνος εἶνε συνάρτησις τοῦ χώρου, καὶ τούναντίον, καὶ θὰ ἐξαγάγωμεν τοὺς πρὸς τοῦτο ἀπαραίτους μαθηματικοὺς τύπους διὰ στοιχειωδῶν μαθηματικῶν (§§ 15, 16), ἀποῦ προηγουμένως ἀναπτύξωμεν τὰ ἀπαραίτητα πειράματα (τοῦ *Fizeau*, *Michelson* §§ 9, 10) κλπ., ἅτινα συνετέλεσαν σπουδαίως εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς θεωρίας τῆς σχετικότητος. Ἀκολουθῶν τῇ βοηθείᾳ τῶν τύπων τούτων θὰ συναγάγωμεν διάφορα πορίσματα τῆς θεωρίας, τὰ ὅποια ἔχουν μᾶλλον πρακτικὴν σημασίαν (§ 21).

ΜΕΡΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ ΤΗΣ ΣΧΕΤΙΚΟΤΗΤΟΣ

§ 4. Ἐξισώσεις μετασχηματισμοῦ τοῦ Γαλιλαίου. -

α) Ἡ κλασικὴ Μηχανικὴ στηρίζεται ἐπὶ τῶν ἐξῆς λίαν ἀπλῶν προτάσεων.

1) Ἐπὶ τοῦ ἀξιώματος τῆς ἀδρανείας τοῦ Γαλιλαίου.

2) Ἐπὶ τῆς προτάσεως τοῦ Νεύτωνος, καθ' ἣν « ἡ δύναμις ἣτις παρᾶγει τὴν κίνησιν ὑλικοῦ σημείου ἰσοῦται μὲ τὴν μᾶζαν τοῦτον ἐπὶ τὴν ἐπιτάχυνσίν του ».

3) Ἐπὶ τῆς προτάσεως, τῆς διατυπωθείσης ὑπὸ τοῦ Νεύτωνος, καθ' ἣν « ἡ δύναμις (ἔλξις) ἣν ἐξασκεῖ σῶμα. μ A ἐπὶ ἄλλον B εἶνε ἢ αὐτῇ, ἣν ἐξασκεῖ τὸ B ἐπὶ τοῦ A » καὶ δὲν μεταβάλλεται ἐν τῇ εὐθυγράμμῳ καὶ ὁμαλῇ κινήσει.

β') Ὄταν ἡ πρότασις 1) ἰσχύῃ δι' ἓν ἡρεμοῦν σύστημα K , ἰσχύει καὶ διὰ πᾶν ἄλλο K' , τὸ ὁποῖον κινεῖται εὐθυγράμμως καὶ ὁμαλῶς ὡς πρὸς τὸ πρῶτον. Ἡ ἰδιότης αὕτη διατυποῦται συνήθως ὡς ἐξῆς.

« Ἐὰν τὸ σύστημα K εἶνε σύστημα ἀδρανείας, θά εἶνε τοιοῦτον καὶ πᾶν ἄλλο K' , κινούμενον εὐθυγράμμως καὶ ὁμαλῶς ὡς πρὸς τὸ K ».

Ὡς πρὸς τὴν πρότασιν 2) παρατηροῦμεν ὅτι, ἐὰν σημεῖόν τι κινῆται μὲ κίνησιν ὁμαλῶς μεταβαλλομένην ἐν τῷ ἡρεμοῦντι συστήματι K , διατηρεῖ τὴν ἐπιτάχυνσίν του καὶ ἐν τῷ K' . Παρατηρητέον πρὸς τούτοις ὅτι ἐπειδὴ ἡ μᾶζα ἐνὸς (ὑλικοῦ) σημείου ἔχει σταθεράν τιμὴν, ἡ δὲ (σταθερὰ) φορὰ τῆς δυνάμεως συμπίπτει μὲ τὴν τῆς κινήσεως, ἔπεται ὅτι, ἡ δύναμις δὲν μεταβάλλεται κατὰ τε μέγεθος καὶ διεύθυνσιν.

Τῷ ὄντι, ἄς ὑποθέσωμεν ὅτι ἔχομεν δύο ὀρθογώνια συστήματα ἀξόνων $xoyz$, $\xi\eta\zeta$, συμπύκνοντα κατὰ τοὺς χρόνους $t = 0$, $t = 0$, ὅτε τὸ δεύτερον τοῦτων ἄρχεται κινούμενον κατὰ μῆκος τοῦ ox παραλλήλως ἑαυτῷ. Ἡ θέσις ἐνὸς σημείου ἐν ἐκάστῳ τῶν συστημάτων ὀρίζεται τῇ βοήθειᾳ μιᾶς μονάδος μῆκους ἢ ἐνὸς ὥρολογίου ἀντιστοιχίως, ἅτινα λαμβάνονται ἴσα καὶ ὑπὸ τὰς αὐτὰς συνθήκας. Ἄν τὰ (x, y, z) ὀρίζουν τὴν θέσιν τοῦ σημείου τοῦτου κατὰ τὸν χρόνον t ἐν τῷ K , τὰ δὲ (ξ, η, ζ) κατὰ τὸν χρόνον τ ἐν τῷ K' , παρατηροῦμεν ὅτι, εἰς ἓν σύστημα τιμῶν τῶν x, y, z, t ἀντιστοιχεῖ ἐν ἄλλο τῶν ξ, η, ζ, τ . Τὸ σύστημα K' , κινούμενον εὐθυγράμμως καὶ ὁμαλῶς ὡς πρὸς τὸ K , καὶ μὲ ταχύτητα v , διανύει διάστημα vt εἰς χρόνον t . Οὕτω μετὰ χρόνον t διὰ τὸ σύστημα K καὶ τ διὰ τὸ K' θὰ ἔχομεν τὰς ἐξῆς σχέσεις μεταξὺ τῶν x, y, z, t καὶ ξ, η, ζ, τ

$$\begin{aligned} \eta \quad x &= \xi + vt, & y &= \eta, & z &= \zeta, & t &= \tau \\ \xi &= x - vt, & \eta &= y, & \zeta &= z, & \tau &= t. \end{aligned} \quad (1)$$

Τὰς ἐξισώσεις ταύτας καλοῦμεν συνήθως *ἐξισώσεις μετασχηματισμοῦ τοῦ Γαλιλαίου* ἐν τῷ εὐθηνγράμμῳ καὶ ὁμαλῶς κινουμένῳ συστήματι K' .

§ 5. Συστήματα ἀδρανείας. -

α') Ἐάν σημειῖον P κινήται ὡς πρὸς τὸ K' ὁμαλῶς καὶ παραλλήλως πρὸς τὸν $οξ$, ἡ ταχύτης τούτου θὰ εἶνε ὡς πρὸς τὸ σύστημα K ἢ

$$v + \gamma,$$

ἂν ἢ ἐν τῇ κινήσει τοῦ P ταχύτης εἶνε γ . Ἐάν τὸ P κινήται μὲ ἐπιτάχυνσιν σταθερὰν β παραλλήλως τῷ $οξ$ ἀπὸ τῆς στιγμῆς $\tau = 0$, θὰ ἔχη τὰς ἑξῆς ταχύτητας διὰ παρατηρητὴν ἡρεμοῦντα ἐν τῷ συστήματι K'

$$\begin{aligned} \text{εἰς τοὺς χρόνους } \tau = 0, & \quad 1, & \quad 2, & \quad 3, & \dots, & \quad \tau \\ & \quad 0, & \quad \beta, & \quad 2\beta, & \quad 3\beta, & \dots, & \quad \tau\beta \\ \text{καὶ τὰς} & \quad 0 + v, & \quad v + \beta, & \quad v + 2\beta, & \quad v + 3\beta, & \dots, & \quad v + \tau\beta \end{aligned}$$

διὰ παρατηρητὴν, ὅστις ἡρεμεῖ ἐν τῷ συστήματι K .

Ὅθεν, ὅταν ὁ ἐν τῷ K' ἡρεμῶν παρατηρητὴς θεωρῇ κίνησιν εὐθύγραμμον καὶ ὁμαλῶς μεταβαλλομένην παραλλήλως τῷ $οξ$, ὁ ἐν τῷ K ἡρεμῶν παρατηρητὴς θεωρεῖ αὐτὴν ἐπίσης ὡς ὁμαλῶς μεταβαλλομένην εὐθύγραμμον καὶ μάλιστα ἔχουσαν τὴν αὐτὴν ἐπιτάχυνσιν.

β') Ἐάν ὑποθέσωμεν ὅτι τὸ P κινεῖται εὐθηνγράμῳ ὡς πρὸς τὸ K' , παραστήσωμεν δὲ διὰ τῶν

$$\begin{aligned} q_x, & \quad q_y, & \quad q_z \\ q_\xi, & \quad q_\eta, & \quad q_\zeta \end{aligned}$$

τὰς προβολὰς τῆς ταχύτητός του ὡς πρὸς K καὶ K' , θὰ ἔχωμεν

$$q_x = q_\xi + v, \quad q_y = q_\eta, \quad q_z = q_\zeta \quad (2)$$

ἢτοι διὰ τὸν ἡρεμοῦντα παρατηρητὴν ἐν τῷ K ἢ κινήσεις θὰ εἶνε ὁμοίαι πρὸς τὴν φαινομένην εἰς τὸν ἐν τῷ K' παρατηρητὴν. Ἐκ τῶν (2) ἔχωμεν

$$q_\xi = q_x - v, \quad q_\eta = q_y, \quad q_\zeta = q_z. \quad (2')$$

Παρατήρησις. Ὡς γνωστὸν ἔχωμεν τοὺς ἑξῆς τύπους μετασχηματισμοῦ συντεταγμένων ὡς πρὸς ἄξονας διερχομένους διὰ τῆς αὐτῆς ἀρχῆς

$$\begin{aligned} x' &= x \sigma \nu \omega + y \eta \mu \omega & \text{διὰ σημειῖον} & \quad \begin{pmatrix} x, y, z \\ x', y', z' \end{pmatrix} \\ y' &= -x \eta \mu \omega + y \sigma \nu \omega \end{aligned}$$

οίνινες τρέπονται εἰς τοὺς ἐξῆς, προκειμένου περὶ ἀνύσματος, ἂν q_x , q_y , q_z , ... εἶνε αἱ προβολαὶ του

$$\begin{array}{l} q_{x'} = q_x \sigma \nu \nu \omega + q_y \eta \mu \omega \\ q_{y'} = -q_x \eta \mu \omega + q_y \sigma \nu \nu \omega \end{array} \quad \eta \quad \begin{array}{l} q_x = q_{x'} \sigma \nu \nu \omega - q_{y'} \eta \mu \omega \\ q_y = q_{x'} \eta \mu \omega + q_{y'} \sigma \nu \nu \omega . \end{array}$$

Αἱ ποσότητες αἵτινες κατὰ τὸν μετασχηματισμὸν διατηροῦνται ἀμετάβλητοι καλοῦνται *ἀναλλοίωτοι*. Παρατηροῦμεν δ' ἔνταῦθα ὅτι κατὰ τὸν μετασχηματισμὸν ἑνὸς συστήματος συντεταγμένων εἰς ἄλλο, ἔχον ὠρισμένην θέσιν ὡς πρὸς τὸ πρῶτον, ἡ ταχύτης μένει ἀναλλοίωτος, ἐνῶ αἱ προβολαὶ τῆς ἐπὶ τῶν ἀξόνων μεταβάλλονται.

γ') Ἐκ τῶν ἀνωτέρω προκύπτει ὅτι: «*ἂν ὑπάρχη ἐν σύστημα ἀδρανείας, ὑπάρχουν καὶ ἄπειρα ἄλλα· ἕκαστον δὲ τῶν ἄλλων θὰ εἶνε τοιοῦτον, ἂν εὐρίσκεται εἰς κίνησιν ἐθ' ἄγραμμον καὶ ὁμαλὴν ὡς πρὸς τὸ πρῶτον*».

Ἡ δευτέρα τῶν προτάσεων τοῦ *Νεύτωνος* ἰσχύει καὶ διὰ τὸ σύστημα K' , ἐὰν ἰσχύη καὶ διὰ τὸ K , διότι ὡς εἶδομεν ἡ ἐπιτάχυνσις ἐν τῷ K' εἶνε ἡ αὐτὴ πρὸς τὴν ἐν τῷ K , ὑποτιθεμένου ὅτι ἡ δύναμις διατηρεῖται ἀμετάβλητος κατ' ἔντασιν κατὰ τὸν μετασχηματισμὸν.

Ὅθεν, αἱ τρεῖς ἀνωτέρω μνημονευθεῖσαι προτάσεις ἰσχύουν ἐν τῷ K' , ἂν ἰσχύουν ἐν τῷ K , τοῦ K' κινουμένου εὐθιγραμμῶς καὶ ὁμαλῶς ὡς πρὸς τὸ K .

§ 6. Ἀρχὴ τῆς σχετικότητος τῆς κλασσικῆς Μηχανικῆς. -

α') Αἱ τρεῖς αὗται προτάσεις, τὰς ὁποίας ἀνωτέρω ἀνεφέραμεν, εἶνε ἀπόρροια τῆς ἐμπειρίας, ἀλλ' εἶνε μία ἐπιτηχῆς συγκέντρωσις τῆς ὅλης Μηχανικῆς ἡμῶν ἐμπειρίας· ἐπὶ τῶν τριῶν δὲ τούτων προτάσεων στηρίζονται αἱ ἄλλαι προτάσεις τῆς Μηχανικῆς. Ἐπομένως εἰς τὸ σύστημα K' θὰ ἰσχύουν ὄχι μόνον αἱ ἀνωτέρω προτάσεις, ἀλλὰ καὶ πᾶσαι αἱ τῆς Μηχανικῆς, αἵτινες ἰσχύουν ἐν τῷ K . Ἡ ἰδιότης αὕτη δύναται νὰ διατυπωθῇ καὶ ὡς ἐξῆς.

β') Ἄς φαντασθῶμεν ἀνὰ ἓν σῶμα κοσμικὸν ἡρεμοῦν ἐν τῷ συστήματι K καὶ K' καὶ ἀνὰ ἓνα παρατηρητὴν ἐν ἑκάστῳ τῶν συστημάτων τούτων, ἐφωδιασμένους καταλλήλως, ὥστε νὰ δύνανται νὰ ἐκτελοῦν μηχανικὰ πειράματα. Ἐκαστος τῶν παρατηρητῶν τούτων δὲν δύναται νὰ διακρίνη, ποῖον τῶν δύο κοσμικῶν συστημάτων πραγματικῶς ἡρεμεῖ ἢ κινεῖται. Διότι ἡ ἀμοιβαία παρατήρησις θὰ δεῖξῃ μόνον καὶ εἰς τοὺς δύο, ὅτι κινεῦνται πρὸς ἀλλήλους· ἀλλὰ τοῦτο οὐδὲν λέγει περὶ τῆς ἀπολύτου κινήσεώς των, οἱ δὲ νόμοι τῆς Μηχανικῆς θὰ φαίνονται ὁμοίως καὶ διὰ τὰ δύο σῶματα.

γ') Ἡ παρατήρησις αὕτη, ἣτις βεβαιοῖ ὅτι μεταξὺ πάντων τῶν εὐθυγράμμως καὶ ὁμαλῶς πρὸς ἄλληλα κινουμένων συστημάτων συντεταγμένων δὲν ὑπάρχει οὐδὲν ἔχον ἐξαιρετικὴν σημασίαν διὰ τὰς μηχανικὰς παρατηρήσεις τῆς Φυσικῆς, δίδει τὴν ἀρχὴν τῆς σχετικότητος τῆς κλασικῆς Μηχανικῆς.

Ἄν θέλωμεν οἱ νόμοι τῆς Μηχανικῆς νὰ ἔχουν κατὰ τὸ δυνατόν ἀπλὴν ἔκφρασιν, πρέπει νὰ χρησιμοποιήσωμεν ἓν σύστημα ἀδρανείας, ὅταν ἐπιζητοῦμεν νὰ ἐξετάσωμεν τὴν κίνησιν τῶν σωμάτων ἀπὸ φυσικῆς ἀπόψεως.

Προκύπτει οὕτω τὸ ζήτημα, ἂν ὑπάρχῃ μεταξὺ πάντων τῶν συστημάτων ἀδρανείας ἓν, τὸ ἔχον ἐξαιρετικὴν σημασίαν ἀπὸ φυσικῆς ἀπόψεως.

δ') Παρατηρητέον ὅμως ὅτι περιορισθήμεν μόνον εἰς τὸ μέρος τῆς Φυσικῆς, τὸ ἀσχολούμενον μὲ τὴν κίνησιν τῶν σωμάτων, δηλαδή εἰς τὴν Μηχανικὴν τῆς Φυσικῆς. Ἄλλ' ὑπάρχουν καὶ ἄλλαι κινήσεις, ἓν αἷς ἓν γεγονός ἐκτυλίσσειται ἐντὸς ἑνὸς μέσου, καθὼς π. γ. ἡ διάδοσις τοῦ ἤχου, τῆς θερμότητος, τοῦ φωτός, τοῦ ἠλεκτρισμοῦ. Καὶ εἶνε φυσικὸν νὰ γεννηθῇ ἡ περιέργεια, μήπως τοιαῦτα φαινόμενα ὀδηγήσουν εἰς τὴν ἀνεύρεσιν ἑνὸς μᾶλλον καταλλήλου συστήματος συντεταγμένων. Περιοριζόμεθα εἰς τὴν ἐξέτασιν τοῦ φωτός ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης.

§ 7. Περὶ τοῦ αἰθέρος καὶ τῆς σημασίας του. -

α') Ἡ Φυσικὴ ἔλεγον ἓν μέσον, ἓνα ὀδηγὸν τρόπον τινά, διὰ τὴν κίνησιν τοῦ φωτός, καὶ ἐκάλεσεν αὐτὸ αἰθέρα. Ἡ ὑπόθεσις περὶ τῆς ὑπόξεως τοῦ αἰθέρος εἶνε μία τῶν δυσκολωτάτων. Ὑποτίθεται, ὅτι οὗτος πληροῖ τὸν χῶρον, προικισμένος μὲ μᾶζαν ἰλιγγιωδῶς μικράν. Διότι, ὡς παρατηρεῖται, δὲν ἔξασκει ἀπολύτως καμμίαν ἐνέργειαν ἐπὶ τῆς κινήσεως τῶν πλανητῶν. Ἐν τούτοις, μεθ' ὅλας τὰς ἐρεῦνας καὶ τὰ πειράματα τῶν φυσικῶν δὲν κατορθώθη νὰ δοθῇ ὀριστικὴ τις παράστασις περὶ τῆς οὐσίας καὶ τῆς συστάσεως τοῦ αἰθέρος. Ἐν δὲ τῶν σπουδαίων ἐρωτημάτων ὡς πρὸς τὸν αἰθέρα εἶνε τὸ ἑξῆς.

β') «*Εἰς τίνα κατάστασιν κινήσεως ἐβρίσκειται ὁ αἰθήρ;*». Ὡς σύνολον διατελεῖ ἓν καταστάσει ἠρεμίας ἢ ἐν κινήσει; Τὰ ὕλικά σώματα κινοῦνται δι' αὐτοῦ, ἢ κατὰ τὴν κίνησιν τούτων μετέχει καὶ οὗτος πολὺ ἢ ὀλίγον τῆς κινήσεως, ὡς ὑπέθετεν ὁ *Fresnel*; Ὁ αἰθήρ δηλαδή, ὅστις περιβάλλει τὸ κινούμενον σῶμα, μετέχει τῆς κινήσεως ταύτης;

γ') Τὸ ζήτημα τοῦτο συνδέεται στενῶς μὲ τὸ πρόβλημα τῆς σχετικότητος τῆς κινήσεως. Διότι, ἂν ὁ αἰθήρ ἀκίνητῃ ὡς σύνολον, θὰ ἀπετέλει οὗτος ἓν ἐξαιρετικὸν φυσικὸν σύστημα ἢτοι τὸ αἰθαίριον σύ-

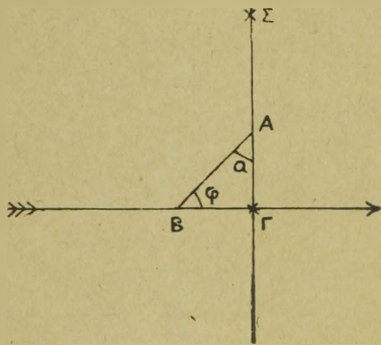
σημα θὰ ἦτο θεμελιῶδες φυσικὸν σύστημα, οὕτω δὲ πᾶσαι αἱ φυσικαὶ μετρήσεις θὰ ἐγίνοντο ὡς πρὸς αὐτό. Θὰ ἠδύνατό τις τότε νὰ ὀμιλῇ περὶ μιᾶς ἀπολύτου κινήσεως, καὶ δι' αὐτῆς θὰ ἠγνόει μίαν κίνησιν ὡς πρὸς τὸ σύστημα τοῦτο, τὸ ὁποῖον εἶνε δεδομένον ὑπ' αὐτῆς τῆς φύσεως διὰ τοῦ αἰθέρος. Ἀλλὰ τὴν περὶ αὐτοῦ κρίσιν θὰ δώσῃ βεβαίως ἡ ἐμπειρία καὶ τὸ πείραμα. Ἐπ' αὐτοῦ δ' ἔχουν σπουδαίαν σημασίαν δύο ἀστρονομικὰ φαινόμενα, ἡ ἀποπλάνησις τοῦ φωτός καὶ ἡ μεταβάσεις τῶν γραμμῶν τοῦ φάσματος κατὰ τὴν ἀρχὴν τοῦ *Doppler*.

§ 8. Ἀποπλάνησις τοῦ φωτός. -

α') Τὸ φαινόμενον τῆς ἀποπλάνησεως τοῦ φωτός, τὴν ὁποίαν εὗρε πρῶτος ὁ *Molynoux* καὶ ἐξήγησεν ὁ *Bradley* (1728) συνίσταται εἰς τὰ ἑξῆς κυρίως.

Οἱ ἀστρονόμοι παρατηροῦν ὅτι, πάντοτε οἱ ἀπλανεῖς ἀστέρες κινουῦνται καὶ γράφουν εἰς τὸ βᾶθος τοῦ οὐρανοῦ μικροὺς κύκλους πλησίον τοῦ πόλου τῆς ἐκλειπτικῆς, καὶ πάντες οἱ κύκλοι οὗτοι ἔχουν ἴσας διαμέτρους· οἱ βαθύτερον κείμενοι ἀστέρες γράφουν ἐλλείψεις, τῶν ὁποίων οἱ μεγάλοι ἄξονες εἶνε ἴσοι μὲ τὴν διάμετρον τῶν κύκλων ἐκείνων, οἱ δὲ κείμενοι ἐπὶ τοῦ ἐπιπέδου τῆς ἐκλειπτικῆς κινουῦνται ἐπὶ εὐθειῶν ἐκεῖ καὶ ἐδῶ, καὶ μάλιστα οὕτως ὥστε ἡ ἀπόστασις τῶν σημείων ἐπιστροφῆς τῶν εἶνε ἴση μὲ τὴν διάμετρον τῶν κύκλων ἐκείνων. Διακρίνει τις ὅτι, τὸ φαινόμενον δὲν ὀφείλεται εἰς πραγματικὴν τινα κίνησιν τῶν ἀστέρων, ἀλλ' εἰς τὴν θέσιν τοῦ παρατηρητοῦ. Ἐξηγεῖται δὲ τοῦτο, ἂν θέσῃ τις ὡς βᾶσιν τὴν ἡρεμίαν τοῦ αἰθέρος κατὰ τὴν δι' αὐτοῦ κίνησιν τῶν σωμάτων.

β') Πρὸς ἐξήγησιν τοῦ φαινομένου, ἃς ὑποθέσωμεν ὅτι ὁ ἀστὴρ Σ, ὅστις ῥίπτει τὰς ἀκτῖνάς του καθέτως ἐπὶ τῆς γηίνης τροχῆς, καὶ μάλιστα ὡς πρὸς τὸ ὀριζόντιον ἐπίπεδον τοῦ παρατηρητοῦ, θέλομεν νὰ παρατηρηθῇ ἐν τῷ ἄξονι ΑΒ ἐνὸς τηλεσκοπίου. Πρὸς τοῦτο πρέπει νὰ τοποθετήσωμεν αὐτό, ὥστε ἡ ἀκτίς, ἥτις ἔρχεται ἐκ τοῦ σημείου Α, τοῦ ἀνωτάτου σημείου τοῦ ἄξονος τοῦ τηλεσκοπίου, νὰ φθάσῃ συγχρόνως εἰς τὸ Γ, καθὼς καὶ τὸ σημεῖον Β (τὸ κατώτατον) τοῦ ἄξονος, τὸ ὁποῖον κινεῖται μετὰ τῆς Γῆς. Ἐὰν τοῦτο γίνεται εἰς τ δευτερόλεπτα, παρατηροῦμεν ὅτι, ἂν *c* παριστάνῃ τὴν ταχύτητα τοῦ

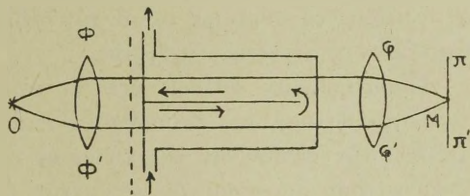

τὸς ἀπὸ τῆς καθέτου, ἣτις εὐρίσκεται ἐν συνεχεῖ κινήσει, θὰ φαίνεται ὥστε εἰς ἓν ἔτος νὰ γράφῃ κυκλικὴν τροχίαν εἰς τὸ στερέωμα.

§ 9. Πείραμα τοῦ Fizeau. -

α') Ἐν τούτοις ἔξ' ἐνὸς πειράματος, ὀφειλομένου εἰς τὸν *Fizeau* (1851), ἐξάγεται ὅτι, ὁ αἰθιρὸς παρασύρεται ἐν μέρει ὑπὸ τοῦ κινουμένου σώματος, δι' οὗ διέρχεται τὸ φῶς, ὅταν τοῦτο εἶνε ῥευστόν. Ἡ γνώμη αὕτη διευτυπώθη τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ *Fresnel* 30 ἔτη πρὸ τοῦ πειράματος τοῦ *Fizeau*, τὸ ὁποῖον ἔχει ὡς ἑξῆς κυρίως.

β') Ἀπὸ φωτεινῆς τινος πηγῆς O ἐκπέμπεται δέσμη ἀκτίνων, ἣτις προσπίπτουσα ἐπὶ τοῦ φακοῦ $\Phi\Phi'$, ἐξέρχεται εἰς ἀκτίνας παραλλήλους. Αὗται εἰσέρχονται ἐντὸς σωλῆνος φέροντος ὑγρὸν τι διαφανές, εὐρισκόμενον ἐν κινήσει κατὰ τὴν διεύθυνσιν τοῦ βέλους, ἐξερχόμεναι δ' αὐτοῦ διέρχονται διὰ τοῦ φακοῦ $\varphi\varphi'$ καὶ συγκεντροῦνται εἰς τὸ σημεῖον M ἐνὸς παραπετάσματος $\pi\pi'$. Ἄς ὑποθέσωμεν ὅτι τὸ ὑγρὸν κινεῖται μὲ ταχύτητα v , καὶ ὑποθέτομεν ὅτι τὸ φῶς ἐπηρεάζεται ἐκ τῆς κινήσεως τοῦ ῥευστοῦ. Αἱ ἀνώτεραι καὶ κατώτεραι (ἐν τῷ σχήματι) ἀκτῖνες ἔπρεπε κατὰ τὴν διάβασίν των διὰ τοῦ ὑγροῦ νὰ παρουσιάζουν διαφορὰν τινα δρόμου, ἣτις θὰ παρεῖχε διαφορὰν ἐμφανίσεως τῶν ἀκτίνων εἰς τὴν θέσιν M , ἐν ἣ συγκεντροῦνται αὗται μετὰ τὴν ἐξοδὸν των. Παρατηρεῖται ὅμως, ὅτι παρουσιάζεται ἐξαγόμενον διάφορον τοῦ ἀναμενομένου. Ἀντὶ τῆς ἀναμενομένης διαφορᾶς τῶν ταχυτήτων

$$(c + v) - (c - v) = 2v,$$

$$\text{εὐρέθη ἡ } 2v \left(1 - \frac{1}{v^2}\right), \quad \text{ἢ } 2v \left(1 - \frac{c'^2}{c^2}\right),$$

ὅπου v παριστάνει τὸν δείκτην διαθλάσεως τοῦ φωτὸς ἐν τῷ ὑγρῷ, καὶ c' τὴν ταχύτητα τοῦ φωτὸς ἐν αὐτῷ, c δὲ εἶνε ἡ ἐκτὸς αὐτοῦ συνήθης ταχύτης τοῦ φωτὸς. Ἡ ποσότης

$$\left(1 - \frac{1}{v^2}\right)$$

λέγεται συντελεστὴς τοῦ *Fresnel*. Ἐν γένει ἔχομεν

$$c'_v = c_v + v \left(1 - \frac{1}{v^2}\right),$$

ἂν c_v , c'_v εἶνε αἱ ταχύτητες τοῦ φωτός ἐν τῷ ἀκινήτῳ καὶ τῷ κινουμένῳ σώματι.

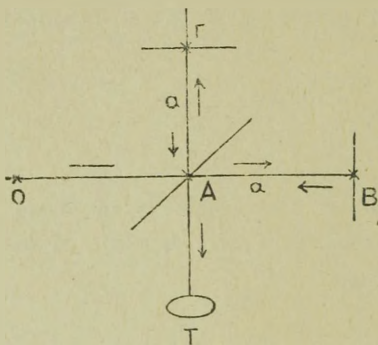
γ'). Ἐκ τῶν ἀνωτέρω φαίνεται ὅτι, ὁ αἰθήρ παρασύρεται ἐν μέρῳ ὑπὸ τοῦ κινουμένου σώματος, τὸ δὲ φαινόμενον τοῦτο ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ v . Οὕτω διὰ $v = 1$ εἶνε $c'_v = c_v$, δηλαδή ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ ὁ αἰθήρ μένει ἀκίνητος.

§ 10. Πείραμα τοῦ Michelson. -

α') Ἡ μεγαλύτερα δυσκολία ἐν τῷ πείραματι τοῦ *Fizeau* ἔγκειται εἰς τὸ ὅτι αἱ ταχύτητες v εἶνε μικραὶ σχετικῶς πρὸς τὴν ταχύτητα τοῦ φωτός. Διὰ τοῦτο ἐθεωρήθη σκόπιμον νὰ χρησιμοποιηθῇ ἡ ταχύτης τῆς Γῆς (30 χμ. εἰς 1''), ἣτις βεβαίως εἶνε μικρὰ καὶ αὐτὴ ἐν σχέσει μὲ τὴν ταχύτητα τοῦ φωτός, ἀλλ' ἐπὶ τέλους αἰσθητοτέρα τῆς ταχύτητος τοῦ ὕδατος ἐν τῷ σωλῆνι (7 μ. εἰς 1').

Κατὰ τὸ πείραμα τοῦ *Fizeau* ὁ αἰθήρ δὲν παρασύρεται ὑπὸ τῆς Γῆς, ὑπὸ τῆς γηίνης ἀτμοσφαιρας (ἐπειδὴ ὁ δείκτης διαθλάσεως εἶνε ἴσος μὲ 1,000294 διὰ τὰς κίτρινας ἀκτῖνας φλογὸς νατρίου). Οὕτω ὁ ἡρεμῶν αἰθήρ ἀποτελεῖ τὸ ἀναζητηθὲν ἀξιόλογον φυσικὸν σύστημα, καὶ ὡς πρὸς τὸ σύστημα τοῦτο, τὸν αἰθέρα, θέλομεν νὰ ὀρίσωμεν τὴν κατάστασιν τῆς γηίνης ταχύτητος.

Παρατηροῦμεν ἀμέσως ὅτι, ἂν τὸ πείραμα τοῦ *Fizeau* βεβαίως ὅτι ἡ ἀτμόσφαιρα δὲν παρασύρει τὸν αἰθέρα, πρέπει μία ἀκτίς φωτός, ἣτις ἔχει τὴν διεύθυνσιν τῆς κινήσεως τῆς Γῆς, νὰ φαίνεται ἐπιβραδυνομένη διὰ παρατηρητὴν ἰστάμενον ἐπὶ τῆς Γῆς, ἂν δὲ συγκρίνη τις αὐτὴν μὲ μίαν ἀκτίνα, ἣτις διαδίδεται καθέτως πρὸς τὴν κίνησιν τῆς Γῆς, πρέπει νὰ ἀνευρεθῇ ἡ ἐν λόγῳ ἐπιβράδυνσις.

β') Ἐν πείραμα ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου ἔγινε τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ γερμανοαμερικανοῦ *Michelson* (1881) καὶ 8 ἔτη βραδύτερον ὑπ' αὐτοῦ καὶ τοῦ *Morley*. Τὸ πείραμα τοῦτο ἔχει ὡς ἕξις ἐν συντόμῳ.

γ') Ἀποτελεῖται κυρίως ἀπὸ δύο καθέτους ἐπ' ἀλλήλους ἐπιμήκεις στερεοὺς βραχίονας, εἰς τὰ ἄκρα τῶν ὁποίων ὑπάρχουν κινητὰ κάτοπτρα Β, Γ ἀντιστοίχως. Εἰς τὴν διασταύρωσιν τῶν δύο βραχιόνων ὑπάρχει ὑαλίνη πλάξι, κεκλιμένη κατὰ 45° ὡς πρὸς ἕκαστον, ἣτις δεχομένη τὰς ἐκ τῆς φωτεινῆς πηγῆς Ο προερ-

χομένες ακτίνες, άλλας μὲν αφήνει νὰ περάσουν καὶ άλλας νὰ ἀνακλασθοῦν. Οὕτω ἔχομεν δύο καθέτους ἐπ' ἀλλήλας ακτίνες, AB, AG, αἵτινες ἐπιστρέφουν διὰ τῶν κατόπτρων B, Γ εἰς τὴν πλάκα. Δι' αὐτῆς μέρος μὲν τῶν ακτίνων ἀνακλᾶται καὶ μέρος διέρχεται, οὕτω δὲ φθάνουν αἱ ακτίνες εἰς τὸ τηλεσκόπιον T, ἐν ᾧ δύνανται νὰ παρατηρηθοῦν αἱ διαφοραὶ (τῶν θραβδώσεων) τῶν ακτίνων. Τὸ ὄργανον εἶνε στρεπτόν, ὥστε ἀφ' ἑνὸς ὁ βραχίον AB καὶ ἀφ' ἑτέρου ὁ AG νὰ δύνανται νὰ στραφῇ πρὸς τὴν διεύθυνσιν τῆς κινήσεως τῆς Γῆς.

δ') Ἐὰν τὸ BAG ἡρεμῇ ἐν σχέσει πρὸς τὸν αἰθέρα, τὸ φῶς διὰ νὰ διανύσῃ τὸν δρόμον ABA θὰ χρειασθῇ χρόνον

$$\frac{2a}{c} = t, \quad \text{ἂν εἶνε } (AB) = a.$$

διὰ δὲ τὸν δρόμον AΓA ὁμοίως τὸν χρόνον

$$\frac{2a}{c} = t,$$

αἱ δ' ακτίνες θὰ συναντιῶνται συγχρόνως εἰς τὸ A. Ἐὰν ὅμως τὸ BAG κινήται ὡς πρὸς τὸν αἰθέρα, τότε θὰ ἔχωμεν άλλας τιμὰς διὰ τοὺς χρόνους. Διὰ τὴν ἐξέτασιν τῆς περιπτώσεως ταύτης φανταζόμεθα σύστημα ὀρθογωνίων ἀξόνων σταθερῶς συνδεδεμένον μὲ τὸν ἡρεμοῦντα αἰθέρα, τὸ ὁποῖον ἔχει ἀρχὴν τὸ A, καὶ ἀξονας ox, oy συμπέπτοντας μὲ τὰς εὐθείας AB, AG.

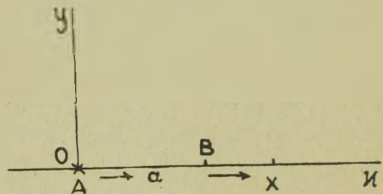
ε') Ὑποθέτομεν ἤδη, ὅτι τὸ BAG κινεῖται κατὰ τὴν διεύθυνσιν ox μὲ σταθερὰν ταχύτητα v, ἐνᾧ συγχρόνως δύο φωτεινὰ σήματα, ἀναχωροῦντα ἐκ τοῦ A, ἀκολουθοῦν τὰς διευθύνσεις AB καὶ AG ἀντιστοίχως (ἐπιστρέφουν δ' εἰς τὸ A).

Οὕτω ἔχομεν ὅτι ἡ πρώτη ἀκτὶς χρειάζεται χρόνον

$$\frac{a}{c - v}$$

ἵνα διανύσῃ τὸ διάστημα AB. Διότι τὸ φωτεινὸν σημεῖον A, κινούμενον πρὸς τὴν διεύθυνσιν AB, διανύει c διάστημα εἰς t'', καὶ εἰς t' διανύει ct: ἂν δὲ τὸ φωτεινὸν σημεῖον φθάσῃ μετὰ t'' εἰς τὸ B, συναντᾶται δηλαδὴ μὲ τὸ B (κινούμενον) εἰς τὸ σημεῖον X, θὰ εἶνε

$$ct = AX.$$

Ἐπειδὴ δὲ τὸ B κινούμενον μὲ ταχύτητα v, διανύει εἰς t'' διάστημα vt ἴσον μὲ BX, ἥτοι

$$BX = vt,$$

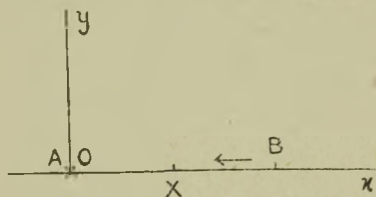
ἔχομεν $AX - BX = ct - vt = AB = a$

καὶ $t = \frac{a}{c-v}$, $AX = c \frac{a}{c-v}$, $BX = v \frac{a}{c-v}$.

Τούναντίον, ἂν τὸ φωτεινὸν σημεῖον B καὶ τὸ A κινούνται ἀντιθέτως, ἔχομεν

$AX + BX = AB$, ἢ $ct + vt = a$, $t = \frac{a}{c+v}$

$BX = \frac{ac}{c+v}$, $AX = \frac{av}{c+v}$.

Οὔτω ἔχομεν ὅτι, ἵνα φωτεινὴ ἀκτὶς φθάσῃ ἐκ τοῦ A εἰς τὸ B καὶ ἐπανεέλθῃ εἰς τὸ A (ἐνῶ ὁ ἄξων AB κινεῖται πρὸς τὴν διεύθυνσιν AB) θὰ χρειασθῇ χρόνον

$$\frac{a}{c+v} + \frac{a}{c-v} = \frac{2ac}{c^2 - v^2} = t_\lambda.$$

στ') Θὰ εὑρωμεν ἤδη πόσον χρόνον θὰ χρειασθῇ ἡ ἐκ τοῦ A ἀναχωροῦσα ἀκτὶς, ἥτις φθάνει εἰς τὸ Γ καὶ ἐπιστρέφει εἰς τὸ A.

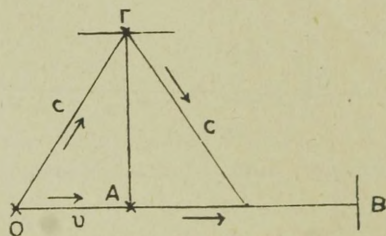
Παριστάνοντες τὸν χρόνον τοῦτον διὰ t_τ , παρατηροῦμεν ὅτι θὰ ἔχωμεν ἐκ τοῦ ὀρθογωνίου τριγώνου, τοῦ ἔχοντος ὑποτείνουσαν τὸν δρόμον τοῦ φωτεινοῦ σημείου, μίαν κάθετον πλευρὰν τὸν εἰς τὸν αὐτὸν χρόνον διανυόμενον δρόμον ὑπὸ τοῦ σημείου O, καὶ ἑτέραν κάθετον τὸ μῆκος a

$$c^2 \frac{t_\tau^2}{4} - v^2 \frac{t_\tau^2}{4} = a^2$$

ἔξ οὗ $t_\tau = \frac{2a}{\sqrt{c^2 - a^2}}$.

ζ') Ζητοῦμεν ἤδη τὴν διαφορὰν τῶν δύο χρόνων t_λ , t_τ .

Ἔχομεν $t_\lambda - t_\tau = \frac{2ac}{c^2 - v^2} - \frac{2a}{\sqrt{c^2 - v^2}} = \frac{2}{c} \frac{a}{1 - \frac{v^2}{c^2}} - \frac{2}{c} \frac{a}{\sqrt{1 - \frac{v^2}{c^2}}}$

Θέτομεν πρὸς συντομίαν

$$\sqrt{1 - \frac{v^2}{c^2}} = k,$$

ὅτε ἔχομεν

$$t_\lambda - t_\tau = \frac{2a}{c} \left(\frac{1}{k^2} - \frac{1}{k} \right),$$

$$\kappa \quad \frac{1}{k} = \left(1 - \frac{v^2}{c^2}\right)^{-1/2} = 1 + \frac{1}{2} \frac{v^2}{c^2} + \frac{3}{8} \frac{v^4}{c^4} + \dots$$

$$\frac{1}{k^2} = \left(1 - \frac{v^2}{c^2}\right)^{-1} = 1 + \frac{v^2}{c^2} + \frac{v^4}{c^4} + \dots$$

η') Γνωρίζομεν ὅτι τὸ $\frac{v}{c}$ εἶνε ποσότης πολὺ μικρά, ἀκόμη δὲ μικροτέρα τὸ $\frac{v^2}{c^2}, \dots$. Δυνάμεθα λοιπὸν, προσεγγίζοντες, νὰ παραλείψωμεν τοὺς $\frac{v^4}{c^4}, \dots$, καὶ ἔχομεν

$$t_\lambda - t_\tau = \frac{2a}{c} \cdot \frac{1}{2} \frac{v^2}{c^2} = \frac{av^2}{c \cdot c^2}$$

Ἡ διαφορὰ αὕτη, ἂν καὶ εἶνε μικρά, ἔπρεπε νὰ εἶνε αἰσθητὴ διὰ τοῦ πειράματος τοῦ *Michelson*. Οὗτος εἶρε

$$t_\lambda = t_\tau$$

καὶ ἔπρεπε νὰ ἐξηγηθῇ ἡ διαφορὰ αὕτη μεταξὺ τῆς θεωρίας καὶ τοῦ πειράματος.

§ 11. Ὑπόθεσις τοῦ *Lorenz* περὶ τῆς ἐπιβραχύνσεως. -

α') Ὁ *Lorenz* ἔλαμε τὴν λεπτὴν ὑπόθεσιν ὅτι, ὁ βραχίον *AB*, ὅστις κεῖται ἐπὶ τῆς διευθύνσεως τῆς κινήσεως, ἐπιβραχύνεται, ἐνῶ ὁ καθέτως πρὸς αὐτὸν ἰστάμενος *ΑΓ* μένει ἀμετάβλητος. Ἀντὶ $AB = a$ ἔθεσεν οὗτος κ , ὅτε ἔχομεν ἀντὶ τοῦ

$$t_\lambda = \frac{2ac}{c^2 - v^2} \quad \text{τὸ} \quad t_\lambda = \frac{2\kappa c}{c^2 - v^2} \quad \text{καὶ θέτων τις}$$

$$t_\lambda = t_\tau, \quad \text{ἤτοι} \quad t_\lambda = \frac{2\kappa c}{c^2 - v^2} = \frac{2a \sqrt{c^2 - v^2}}{c^2 - v^2} = \frac{2a}{\sqrt{c^2 - v^2}} = t_\tau,$$

$$\text{ἔχομεν} \quad \kappa = \frac{a}{c} \sqrt{c^2 - v^2} = a \sqrt{1 - \frac{v^2}{c^2}} = ak$$

Ἦτοι ἡ ἐπιβράχυνσις τοῦ $AB = a$ θὰ εἶνε

$$a - \kappa = a - ak = a(1 - k),$$

$$\text{περίπου δὲ} \quad \frac{1}{2} \left(\frac{v}{c}\right)^2 \cdot a.$$

β') Ὁ *Lorenz* καὶ ὁ *Fitzgerald* ἰσχυρίζοντο ὅτι, ἐκάστη στερεὰ καὶ εὐθύγραμμος ῥάβδος, ἥτις κινεῖται σχετικῶς πρὸς τὸν αἰθέρα πρὸς τὴν διεύθυνσίν της με ταχύτητα v , ἐπιβραχύνεται κατὰ $a(1 - k)$, ἂν τὸ μῆκός της εἶνε a . Ἐπειδὴ ὅμως ἡ μονὰς μετρήσεως ἐπιβραχύνεται κατ' ἀναλογίαν κατὰ $(1 - k)$, διὰ τοῦτο παρατηρητὴς τις, ὅστις κινεῖται μαζύ, ἀδυνατεῖ νὰ προσδιορίσῃ πειραματικῶς τὸ φαινόμενον.

*Αν εἶνε $v = c$, εὐρίσκομεν $\kappa = 0$.

Ἐκ τούτου ἔπεται ὅτι, ἡ ταχύτης τοῦ φωτός εἶνε τὸ ὄριον τῆς ἐν τῇ φύσει ταχύτητος καὶ ὅτι ἂν ἐγίνετο $v = c$ τότε τὸ μῆκος τῆς ὁμάδου θὰ γίνῃ ἴσον μὴ μηδέν.

γ') Κατὰ τὸ πείραμα τοῦ *Fizeau* ὁ παρατηρητὴς εὐρίσκεται ἐκτὸς τοῦ κινουμένου μέσου. Οὗτος παρατηρεῖ ἀπὸ τινος ἡρεμοῦντος συστήματος ἐν γεγονός, τὸ ὁποῖον συμβαίνει εἰς σύστημα κινούμενον ὡς πρὸς αὐτόν. Τοῦναντίον συμβαίνει εἰς τὸ πείραμα τοῦ *Michelson*. Ὁ παρατηρητὴς κινεῖται μαζύ, εὐρίσκεται εἰς τὸ μέσον τὸ ὁποῖον κινεῖται.

§ 12. Προτάσεις τοῦ Einstein. -

α') Τὰ δύο ἀνωτέρω πειράματα ἄγουν εἰς ἐξαγόμενα, τὸ ὁποῖα δὲν συμφωνοῦν ἀβιάστως. Γεννᾶται λοιπὸν τὸ ἐρώτημα:

Εἶνε ἀδιάφορος ἡ ἀποψις τοῦ παρατηρητοῦ διὰ τὰ ἐξαγόμενα τῆς παρατηρήσεως ἢ εἶνε ἴσως ἀπαραίτητον νὰ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν μας καὶ τὴν θέσιν τοῦ παρατηρητοῦ;

Τὸ ζήτημα τοῦτο παρουσιάσθη τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ *Albert Einstein*.

β') Ἐπανερχόμεθα εἰς τὸ ἡρεμοῦν σύστημα, τὸ ὁποῖον παρεστήσαμεν διὰ τοῦ Κ. Εἰς δύο σημεῖα τοῦ συστήματος τούτου, τὰ Α καὶ Β, ὑποθέτομεν ὅτι εὐρίσκονται δύο ὥρολόγια (χρονόμετρα) ὁμοίως κατεσκευασμένα, καὶ ὅτι φωτεινὸν τι σημεῖον ἀναχωρεῖ ἐκ τοῦ Α, φθάσει εἰς τὸ Β, καὶ ἐκεῖθεν ἐπανέρχεται εἰς τὸ Α. Παριστάνομεν τοὺς χρόνους τοὺς ὁποίους δεικνύουν τὰ ὥρολόγια, ὅταν τὸ φωτεινὸν σημεῖον εἶνε εἰς τὸ Α, τὸ Β, τὸ Α (διὰ δευτέραν φορὰν) διὰ t_A , t_B , $t_{A'}$, ἀντιστοίχως, καὶ θὰ ἔχωμεν

$$t_B - t_A = t_{A'} - t_B,$$

$$\text{ἢ } t_{A'} - t_A = 2(t_B - t_A), \text{ καὶ } t_B = \frac{1}{2}(t_A + t_{A'}),$$

μὲ τὴν ὑπόθεσιν ὅτι, οἱ χρόνοι τοὺς ὁποίους χρειάζεται τὸ φῶς διὰ νὰ φθάσῃ ἀπὸ τὸ Α εἰς τὸ Β, καὶ ἐκ τοῦ Β εἰς τὸ Α, εἶνε ἴσοι, τὰ δὲ ὥρολόγια εἰς τὰ Α καὶ Β εἶνε *σύγχρονα*. Ἐπὶ πλέον δεχόμεθα ὅτι, «*ἂν δύο ὥρολόγια εἶνε σύγχρονα πρὸς τρίτον, εἶνε καὶ μεταξύ των σύγχρονα*». Οὕτω ὁ χρόνος ἐνὸς γεγονότος εἶνε ἐκεῖνος, τὸν ὁποῖον δεικνύει ὥρολόγιον ἡρεμοῦν, εὐρισκόμενον εἰς τὸν τόπον ἐν ᾧ συμβαίνει τὸ γεγονός, καθ' ὃν χρόνον συμβαίνει τοῦτο, καὶ τὸ ὁποῖον ὥρολόγιον εἶνε σύγχρονον μὲ ἄλλο ὥρολόγιον ὀρισμένον καὶ ἡρεμοῦν, καὶ μάλιστα εἰς πάντα χρόνον μὲ τὸ αὐτὸ ὥρολόγιον. Ὁ οὕτω ὀριζόμενος χρόνος ἐν ἡρεμοῦντι συστήματι ἡρεμοῦντων ὥρολογίων θὰ

καλῆται « χρόνος τοῦ ἠρεμοῦντος συστήματος ». Ἐπὶ πλέον ὑποθέ-
τομεν ὅτι ἡ ποσότης

$$2 \frac{AB}{t_A - t_A} = c$$

εἶνε σταθερὰ καὶ καλεῖται ταχύτης τοῦ φωτὸς ἐν τῷ κενῷ χώρῳ, τὸ
ὁποῖον συμφωνεῖ μὲ τὴν παρατήρησιν.

γ') Τὰ πορίσματα τοῦ πειράματος τοῦ *Michelson* ὠδήγησαν τὸν
Einstein νὰ θέσῃ τὰς ἑξῆς προτάσεις.

I. **Ἀρχὴ τῆς σχετικότητος.** « Ἐὰν ἔχωμεν δύο συστήματα, τὰ
ὁποῖα σχετικῶς πρὸς ἀλλήλα εὐρίσκονται εἰς ὁμαλὴν μεταφορικὴν κί-
νησιν, οἱ νόμοι καθ' οὓς μεταβάλλονται αἱ καταστάσεις τοῦ φυσικοῦ
συστήματος εἶνε ἀνεξάρτητοι ὡς πρὸς ποῖον τῶν δύο συστημάτων
ἀναφέρονται αἱ μεταβολαὶ αὐταί ».

II. **Ἀρχὴ τοῦ ἀμεταβλήτου τῆς ταχύτητος τοῦ φωτός.** « Ἐκά-
στη φωτεινὴ ἀκτίς κινεῖται ἐν ἠρεμοῦντι συστήματι μὲ τὴν ὠρισμένην
ταχύτητα c , ἀνεξαρτήτως τοῦ ἐὰν ἡ ἀκτίς αὕτη ἀναχωρῇ ἀπὸ ἠρε-
μοῦν ἢ κινούμενον σύστημα ».

§ 13. Προσδιορισμὸς τοῦ μήκους κινητῆς ῥάβδου. -

α') Ἐὰς ὑποθέσωμεν ἤδη ὅτι ῥάβδος τις στερεὰ καὶ ἠρεμοῦσα
AB κινεῖται ἐπὶ τοῦ θετικοῦ ἡμιᾶξονος ἐνὸς ἠρεμοῦντος συστήματος
συντεταγμένων, ἐνῶ τὸ A συμπίπτει μὲ τὴν ἀρχὴν τοῦ συστήματος.
Τὸ μήκος τῆς ῥάβδου θὰ εὐρεθῇ διὰ τῆς χρήσεως μονάδος ἀνηκού-
σης εἰς τὸ ἠρεμοῦν σύστημα, καὶ ἔστω τὸ ἐν λόγῳ μήκος a . Ἐστω
ἤδη ὅτι ἡ ῥάβδος κινεῖται κατὰ μῆκος τοῦ ox μὲ σταθερὰν ταχύ-
τητα v . Τὸ μήκος της δύναται νὰ προσδιορισθῇ κατὰ δύο τρόπους.

β') 1) Ὁ παρατηρητὴς κινεῖται μὲ τὴν ῥάβδον καὶ τὴν μονάδα
μετρήσεως, καὶ μετρεῖ τὴν ῥάβδον, θέτων τὴν μονάδα μετρήσεως ἐπ'
αὐτῆς, καθὼς καὶ ἂν ὁ παρατηρητὴς, ἡ ῥάβδος, καὶ ἡ μονὰς εὐρί-
σκοντο ἐν ἠρεμίᾳ.

2) Ὁ παρατηρητὴς εὐρίσκει τὸ μήκος διὰ τῆς χρήσεως τῶν ἐν
ἠρεμοῦντι συστήματι ὠρισθέντων καὶ τοποθετημένων συγχρόνων ἠρε-
μοῦντων ὥρολογίων, εἰς ἐκεῖνα τὰ σημεῖα, ἅτινα ἐν τῷ ἠρεμοῦντι συ-
στήματι συμπίπτουν μὲ τὴν ἀρχὴν καὶ τὸ τέλος τῆς πρὸς μέτρησιν
ῥάβδου εἰς ὠρισμένην στιγμὴν.

γ') Ἡ ἀπόστασις τῶν δύο σημείων, μετρηθεῖσα διὰ τῆς μονάδος,
ἣτις ἐχρησιμοποιήθη ἐν τῇ πρώτῃ περιπτώσει, εἶνε ἐν μῆκος, τὸ ὁποῖον
θὰ καλοῦμεν « μῆκος τῆς κινουμένης ῥάβδου ἐν τῷ ἠρεμοῦντι συ-
στήματι ».

§ 14. Σχετικότητα της έννοιας τοῦ συγχρονισμού. -

α') Το μήκος το προκύπτον κατά την περίπτωση 1) ἴται το μήκος τῆς ῥάβδου ἐν τῷ κινουμένῳ συστήματι, κατά τὴν πρότασιν τῆς σχετικότητος, πρέπει νὰ ἰσοῦται μὲ τὸ μήκος τῆς ῥάβδου ἠρεμοῦσης καὶ νὰ εἶνε ἴσον μὲ a .

Ἄλλὰ τὸ μήκος τοῦ προκύπτου κατά τὴν 2) μέτρησιν «*μήκος τῆς κινουμένης ῥάβδου ἐν τῷ ἠρεμοῦντι συστήματι*» εὐρίσκεται διάφορον τοῦ a .

Τῷ ὄντι, κατά τὸν εὐρεθέντα τύπον ἔχομεν

$$x = ak = a \sqrt{1 - \frac{v^2}{c^2}}.$$

Ὅθεν διὰ τὸν ἠρεμοῦντα παρατηρητὴν ἐν τῷ ἠρεμοῦντι συστήματι ἡ ῥάβδος ἐπιβραχύνεται, ὅταν κινῆται, καὶ τὸ μήκος τῆς γίνεται ak ἀπὸ a .

β') Ἐπὶ πλέον ὑποθέτομεν ὅτι εἰς τὸ Α καὶ Β ἔχομεν τοποθετήσῃ ὥρολόγια, ἅτινα εἶνε σύγχρονα μὲ τὰ ὥρολόγια τοῦ ἠρεμοῦντος συστήματος· δηλαδή ὅτι οἱ χρόνοι, τοὺς ὁποίους δεικνύουν, ἀντιστοιχοῦν πρὸς τοὺς τῶν ἠρεμοῦντων ὥρολογίων ἐν τῷ ἠρεμοῦντι συστήματι.

Παρ' ἐκάστῳ τῶν ὥρολογίων ἔστω ὅτι εὐρίσκεται παρατηρητὴς τις, κινούμενος μετ' αὐτοῦ. Κατὰ τὸν χρόνον t_A ἄς ἀναχωρῇ ἀπὸ τὸ Α ἀπὸ τῆς Α, ἄς φθάσῃ εἰς τὸ Β κατὰ τὸν χρόνον t_B , ἄς ἐπιστρέψῃ δὲ εἰς τὸ Α κατὰ τὸν t_A' . Θέλομεν ἔχει

$$t_B - t_A = \frac{x}{c - v}, \quad t_A' - t_B = \frac{x}{c + v},$$

ἐπειδὴ τὸ μήκος a διὰ τὸ ἠρεμοῦν σύστημα καὶ τὸν ἠρεμοῦντα παρατηρητὴν περιορίζεται εἰς x , ἐν ᾧ δηλαδή τὸ x εἶνε τὸ μήκος τῆς κινουμένης ῥάβδου, μετρηθείσης ἐν τῷ ἠρεμοῦντι συστήματι.

γ') Ἐχομεν ἥδη

$$t_A' - t_B < t_B - t_A,$$

καὶ μάλιστα εἶνε $(t_B - t_A) - (t_A' - t_B) = \frac{x}{c - v} - \frac{x}{c + v} = \frac{2xv}{c^2 - v^2}$,

ἐπειδὴ δ' εἶνε $x = ak$,

θὰ ἔχωμεν $(t_B - t_A) - (t_A' - t_B) = \frac{2akv}{c^2 - v^2} = \frac{2akv}{c^2 \left(1 - \frac{v^2}{c^2}\right)} = \frac{2av}{c^2 k}$.

δ') Ἐνῷ λοιπὸν δι' ἠρεμοῦντα παρατηρητὴν, εὐρισκόμενον ἐν τῷ κινουμένῳ συστήματι, τὰ ὥρολόγια, ἅτινα εὐρίσκονται εἰς τὰ ἄκρα τῆς κατὰ μήκος τῆς κινουμένης ῥάβδου ΑΒ, εἶνε σύγχρονα, δὲν εἶνε τοιαῦτα

δι' ἄλλον παρατηρητήν, εὐρισκόμενον ἐπὶ τοῦ ἡρεμοῦντος συστήματος, καὶ ἡρεμοῦντα.

ε') Τοῦναντίον, ἂν παρατηρητής, ἡρεμῶν ἐν τῷ ἡρεμοῦντι συστήματι, εὐρίσκη ὅτι τὰ ὥρολόγια ἅτινα εὐρίσκονται εἰς τὰ ἄκρα Α καὶ Β μιᾶς ὁμαλῆς κατὰ τὴν διεϋθυνσίην της κινουμένης ῥάβδου, εἶνε σύγχρονα, δὲν εἶνε τοιαῦτα διὰ παρατηρητήν κινούμενον μαζύ.

στ') Οὕτω ἡ ἔννοια τοῦ συγχρονισμοῦ εἶνε σχετική, καθὼς καὶ ἡ ἀκαμψία ἐνὸς σώματος, ἔχομεν δὲ τοὺς ἑξῆς τύπους

$$x = ak$$

$$(t_B - t_A) - (t_A' - t_B) = \frac{2av}{c^2 k}$$

§ 15. Ἐξαγωγή τῶν τόπων τοῦ μετασχηματισμοῦ τοῦ Lorentz. -

α') Φανταζόμεθα ἐν τῷ ἡρεμοῦντι χώρῳ δύο συστήματα συντεταγμένων Κ, Κ' συμπίπτοντα τελείως. Ἐν ἐκάστῳ συστήματι ἔστω σταθερά τις μονὰς καὶ πληθὸς τι ὥρολογίων, ἃς ὑποθεθοῦν δ' αἱ μονάδες ἴσαι μεταξύ των καὶ τὰ ὥρολόγια σύγχρονα. Ἡ ἀρχὴ τοῦ δευτέρου συστήματος ἃς κινῆται μὲ σταθερὰν ταχύτητα v μεταφορικῶς. Τὴν θέσιν ἐνὸς σημείου ὀρίζομεν:

1) Ἐκ τοῦ ἡρεμοῦντος συστήματος μὲ τὴν βοήθειαν τῆς κινουμένης ῥάβδου καὶ εὐρίσκομεν τὰς συντεταγμένας του, ἔστωσαν δ' αὐταὶ x, y, z .

2) Ἀπὸ τοῦ κινουμένου συστήματος μὲ τὴν βοήθειαν τῆς κινήτης μονάδος, καὶ εὐρίσκομεν ὡς συντεταγμένας του ἔστω τὰς ξ, η, ζ .

Διὰ φωτεινῶν σημάτων ὀρίζομεν «τὸν χρόνον τοῦ ἡρεμοῦντος συστήματος» διὰ πάντα τὰ σημεία αὐτοῦ ἐν οἷς εὐρίσκονται ὥρολόγια.

Εἰς πᾶν σύστημα τιμῶν τῶν x, y, z, t ἅτινα ὀρίζουν τόπον καὶ χρόνον ἐνὸς σημείου (ἢ συμβάντος) ἐν τῷ ἡρεμοῦντι συστήματι, ἀντιστοιχεῖ ἐν σύστημα ξ, η, ζ, τ εἰς τὸ δεύτερον σύστημα.

β') Καθ' ἣν στιγμὴν τίθεται εἰς κίνησιν τὸ Κ' παρατηρητής τις ἐν αὐτῷ ἐκτελεῖ τὸ πείραμα τοῦ Michelson καὶ παρακολουθεῖ αὐτὸ μέχρι πέρατος αὐτοῦ. Ἄς παρακολουθῇ τὸ πείραμα τοῦ κινήτου συστήματος καὶ παρατηρητῆς εὐρισκόμενος ἐν τῷ συστήματι Κ.

Ἐν τῷ κινουμένῳ συστήματι ἃς διαδίδεται ἀκτίς τις φωτός, ἀναχωροῦσα ἐκ τῆς ἀρχῆς (0, 0, 0) κατὰ τὴν στιγμὴν $\tau = 0$, καὶ ἃς φθάνη μετὰ χρόνον τ εἰς τὸ σημεῖον Β(ξ, 0, 0). Τὸ συμβᾶν αὐτὸ ἐμφανίζεται εἰς τὸ σημεῖον Β(x, 0, 0), τὸ ὁποῖον εἶνε ἀντίστοιχον ἐν τῷ ἡρεμοῦντι συστήματι, κατὰ τὸν χρόνον t .

γ') Προκύπτει ἤδη τὸ ἐξῆς πρόβλημα «*τίνες σχέσεις ὑπάρχουν μεταξύ τῶν x, t καὶ τῶν ξ, τ ;*»

Ἐν πρώτοις εὐρίσκομεν τίνας χρόνους ἔχει ὁ ἐν τῷ K' παρατηρητῆς διὰ τὴν ἀφίξιν τοῦ φωτεινοῦ σήματος ἀπὸ τοῦ A εἰς τὸ Γ καὶ τὴν ἐπιστροφὴν του εἰς τὸ A .

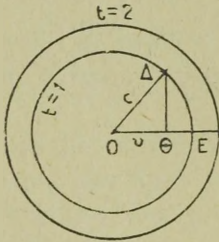
Ἡ ἀκτὶς διανύουσα c εἰς $1''$, διανύει τὸν δρόμον $AG = a$ εἰς $\frac{a}{c}$, καὶ τὸν δρόμον $A\Gamma A$ εἰς $\frac{2a}{c}$ χρόνον.

Ὅθεν ὁ ἐν τῷ K' παρατηρητῆς ἔχει χρόνους

$$\tau_A = 0, \tau_\Gamma = \frac{a}{c}, \tau_{A'} = \frac{2a}{c}.$$

δ') Τούνατιον, ὁ ἐν τῷ K παρατηρητῆς δὲν ἔχει τοὺς αὐτοὺς χρόνους, παρακολουθῶν τὸ προηγούμενον συμβάν ἐπὶ τοῦ σκέλους AG τοῦ κινουμένου συστήματος. Τῷ ὄντι, διὰ τὸν παρατηρητὴν τοῦτον ἡ μετάβασις τοῦ φωτεινοῦ σήματος ἀπὸ τοῦ A εἰς τὸ Γ καὶ ἡ ἐπιστροφή του εἶνε μία συνιστώσα τῆς μεταδόσεως τοῦ φωτός ἐν τῷ ἠρεμοῦντι μετ' αὐτοῦ συστήματι. Τὸ σῆμα διανύει ἔστω τὸν δρόμον $\Delta\Theta$ εἰς $1''$, ἐνῶ εἶνε

$$\Delta\Theta = \sqrt{c^2 - v^2},$$

τὸν δρόμον AG ἢ $\Gamma A = a$ εἰς

$$\frac{a}{\sqrt{c^2 - v^2}}$$

καὶ τὸν δρόμον $2a$ εἰς

$$\frac{2a}{\sqrt{c^2 - v^2}} = T_\tau.$$

Ἄρα ὁ ἐν τῷ K παρατηρητῆς ἔχει ὡς χρόνους διὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ σήματος ἐκ τοῦ A τὸν $\tau_A = 0$, διὰ τὴν ἀφίξιν του εἰς τὸ Γ τὸν

$$\tau_\Gamma = \frac{a}{\sqrt{c^2 - v^2}} = \frac{a}{ck},$$

διὰ δὲ τὴν ἀφίξιν του πάλιν εἰς τὸ A τὸν

$$\tau_{A'} = \frac{2a}{ck}.$$

Ὅντω ἔχομεν ὅτι οἱ χρόνοι τ, τ' διαφέρουν ἀπ' ἀλλήλων καὶ εἶνε

$$\tau_\Gamma = \frac{a}{c}, \quad \tau_{A'} = \frac{2a}{c}$$

$$\tau_\Gamma = \frac{a}{ck}, \quad \tau_{A'} = \frac{2a}{ck}.$$

ε') Δυνάμεθα ἤδη νὰ εὑρωμεν τίνα ἐντύπωσιν λαμβάνει ὁ ἐν τῷ Κ παρατηρητῆς διὰ τὴν ἀντίθεσιν ταύτην. Οὗτος εὑρίσκει ὅτι

$$\begin{aligned} t_{\Gamma} : \tau_{\Gamma} &= \frac{1}{k}, & \eta & & t_{\Gamma} &= \tau_{\Gamma} \cdot \frac{1}{k} \\ t_{A'} : \tau_{A'} &= 1 : k, & \eta & & t_{A'} &= \tau_{A'} \cdot \frac{1}{k} \\ t_{\Gamma} - \tau_{\Gamma} &= t_{\Gamma} (1 - k) \text{ καὶ κατὰ προσέγγισιν} & & & &= \frac{1}{2} t_{\Gamma} \left(\frac{v}{c} \right)^2, \\ t_{A'} - \tau_{A'} &= t_{A'} (1 - k) & \gg & & &= \frac{1}{2} t_{A'} \left(\frac{v}{c} \right)^2. \end{aligned}$$

στ') Ὅθεν, ὁ παρατηρητῆς ἐν τῷ Κ ἔξάγει ὅτι, πᾶν ὥρολόγιον, ἀπομακρυνόμενον ἀπὸ ἠρεμοῦντος ὥρολογίου μὲ σταθερὰν ταχύτητα v καὶ εὐθυγράμμως, μένει ὀπίσω μετὰ t' διὰ τὸν ἠρεμοῦντα παρατηρητὴν κατὰ $t(1-k)$, ἢ ἂν τὸ v εἶνε ἀρκούντως μικρὸν ὡς πρὸς τὸ c , κατὰ

$$\frac{1}{2} t \left(\frac{v}{c} \right)^2.$$

ζ') Θὰ ζητήσωμεν ἤδη νὰ εὑρωμεν, «τίνας χρόνους ἔχει ὁ κινούμενος μετὰ τοῦ συστήματος Κ' παρατηρητῆς κατὰ τὴν μετάβασιν τοῦ φωτεινοῦ σημείου ἐκ τοῦ Α εἰς τὸ Β καὶ τὴν ἐπιστροφὴν του εἰς τὸ Α» καὶ «τίνας χρόνους ἀναμένει ὁ ἠρεμῶν παρατηρητῆς ἐν τῷ Κ διὰ τὴν ἀφιξίν τοῦ φωτεινοῦ σήματος ἐκ τοῦ Α εἰς τὸ Β καὶ τὴν ἐπιστροφὴν του εἰς τὸ Α».

Διὰ τὸν ἐν τῷ Κ' παρατηρητὴν ἔχομεν

$$\tau_A = 0, \quad \tau_B = \frac{a}{c}, \quad \tau_{A'} = \frac{2a}{c}.$$

Διὰ τὸν ἐν τῷ Κ παρατηρητὴν τὸ κινητὸν διανύει κατὰ τὴν διεύθυνσιν ΑΒ εἰς $1'$ τὸν δρόμον $c-v$, καὶ διὰ τὸν δρόμον ΑΒ = a χρειάζεται χρόνον

$$\frac{a}{c-v}$$

ἐνῶ διὰ τὴν φορὰν ΒΑ ἔχομεν ἀντίστοιχον χρόνον

$$\frac{a}{c+v}$$

Ἐπομένως διὰ τὸν δρόμον ΑΒΑ χρειάζεται τὸ φωτεινὸν σημεῖον χρόνον

$$\frac{a}{c-v} + \frac{a}{c+v} = \frac{2ac}{c^2 - v^2} = T_{\lambda}.$$

Ἦτοι ὁ παρατηρητῆς ἐν τῷ Κ ἀναμένει τὴν ἀναχώρησιν τοῦ κι-

νητοῦ ἐκ τοῦ A κατὰ τὸν χρόνον $t_A = 0$, τὴν ἀφίξιν του εἰς τὸ B κατὰ τὸν

$$t_B = \frac{a}{c - v} = \frac{a(c + v)}{c^2 k^2}$$

καὶ τὴν ἐπιστροφὴν του εἰς τὸ A κατὰ τὸν χρόνον

$$t_{A'} = \frac{2ac}{c^2 - v^2} = \frac{2a}{ck^2}$$

Ὅθεν, διὰ τὸν ἐν τῷ K παρατηρητὴν τὰ ὥρολόγια, τὰ δεικνύοντα χρόνον τ , ὑστεροῦν ὡς πρὸς τὰ δεικνύοντα χρόνον t καὶ μάλιστα εἶνε

$$t : \tau = 1 : k \quad (\text{ὡς ἐν } \varepsilon').$$

η') Ἐὰν ἤδη ὁ ἐν τῷ K παρατηρητὴς ἐξηγήσῃ τὰ φαινόμενα, ἅτινα προκύπτουν ἐκ τῶν ἀνωτέρω ὡς πρὸς τὰ ὥρολόγια τ διὰ τῶν ὥρολογίων τοῦ χρόνου t τοῦ ἰδικοῦ του συστήματος, εὐρίσκει

$$t_A = \frac{\tau_A}{k} = 0, \quad t_B = \frac{\tau_B}{k} = \frac{a}{ck}, \quad t_{A'} = \frac{\tau_{A'}}{k} = \frac{2a}{ck}$$

Ἄλλὰ τὰ ἐξαγόμενα ταῦτα δίστανται πρὸς τὰ εὐρεθέντα

$$t_A = 0, \quad t_B = \frac{a(c + v)}{c^2 k^2}, \quad t_{A'} = \frac{2a}{ck^2}$$

θ') Ἐνδιαφερόμενοι διὰ τὴν διαφορὰν τῶν τιμῶν

$$t_A = \frac{2a}{ck}, \quad t_{A'} = \frac{2a}{ck^2},$$

ζητοῦμεν νὰ εὐρωμεν «πῶς αἴρει τὴν ἀντίθεσιν ταύτην ὁ ἐν τῷ K παρατηρητὴς».

ι') Ἐπειδὴ v καὶ c εἶνε σταθεραὶ ποσότητες, ὀφείλει οὗτος νὰ ὀρίσῃ ὅτι, «ἡ ῥάβδος AB , ἣτις κινεῖται μὲ σταθερὰν ταχύτητα v κατὰ τὴν διεύθυνσίν της, μεταβάλλει τὸ μῆκός της a , ἐπιβραχυνομένη, καὶ γίνεται κ , εἰς τρόπον ὥστε $\kappa = ak$ ». Ἀντικαθιστᾷ δηλαδὴ οὗτος εἰς τὸν ἀναμενόμενον ὑπ' αὐτοῦ τύπον

$$t_{A'} = \frac{2a}{ck^2}$$

τὸ a διὰ τοῦ $ak = \kappa$, καὶ λαμβάνει

$$t_{A'} = \frac{2ak}{ck^2} = \frac{2a}{ck}$$

ἤτοι ἀκριβῶς τὴν τιμὴν, ἣν εὐρίσκει διὰ τῆς μεταφράσεως ἐκ τῆς γλώσσης τῶν ὥρολογίων τοῦ χρόνου τ εἰς τὴν τοῦ χρόνου t .

ια') Κατὰ τὴν ἤδη ὀρισθεῖσαν ἐπιβράχυνσιν ῥάβδου, κινουμένης

κατὰ τὴν διεύθυνσίν της, ὁ ἐν τῷ K παρατηρητῆς μεταβάλλει τοὺς ἀναμενομένους (ἐκ τῆς θέσεώς του) χρόνους

$$t_A = 0, \quad t_B = \frac{\alpha}{c-v}, \quad t_{A'} = \frac{2\alpha c}{c^2-v^2}$$

εἰς τοὺς

$$t_A = 0, \quad t_B = \frac{x}{c-v} = \frac{x(c+v)}{c^2-v^2} = \frac{\alpha(c+v)}{c^2k},$$

$$t_{A'} = \frac{2xc}{c^2-v^2} = \frac{2x}{ck^2} = \frac{2\alpha}{ck}.$$

Συγκρίνων ὁ ἐν τῷ K παρατηρητῆς τὰς τελευταίας τιμὰς μὲ τὰ δεδομένα τῶν ὥρολογίων τοῦ χρόνου τ

$$\tau_A = 0, \quad \tau_B = \frac{\alpha}{c}, \quad \tau_{A'} = \frac{2\alpha}{c},$$

εὐρίσκει τὴν σχέσιν

$$t_{A'} : \tau_{A'} = 1 : k,$$

ὅχι ὁμοίως ἀνάλογον σχέσιν μεταξὺ τῶν t_B, τ_B .

ιβ') Προκύπτει οὕτω τὸ ζήτημα, «πῶς λύει τὴν ἀντίθεσιν ταύτην ὁ ἐν τῷ K παρατηρητῆς».

Οὗτος ὁρίζει ὡς χρόνον διὰ τὴν ἄφιξιν τοῦ φωτεινοῦ σήματος εἰς τὸ B τὴν ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἐπιβραχύνσεως μεταβεβλημένην τιμὴν

$$t_B = \frac{x}{c-v} = \frac{\alpha(v+c)}{c^2k}$$

μεταφράζων δὲ τὴν τιμὴν ταύτην εἰς τὴν γλῶσσαν τῶν ὥρολογίων τοῦ χρόνου τ , εὐρίσκει (ὡς ἐν ε')

$$(\tau_B) = kt_B = \frac{\alpha(c+v)}{c^2},$$

ἐνῶ ὁ παρατηρητῆς ὁ κινούμενος μετὰ τοῦ K' ἔχει

$$\tau_B = \frac{\alpha}{c}.$$

Ἡ διαφορὰ τῶν δύο τούτων τιμῶν εἶνε

$$(\tau_B) - \tau_B = \frac{\alpha(c+v)}{c^2} - \frac{\alpha}{c} = \frac{\alpha v}{c^2},$$

$$\eta \quad (\tau_B) = \tau_B + \frac{\alpha v}{c^2}.$$

ιγ') Ἡ προκειμένη δυσκολία δύναται νὰ ἀρθῇ διὰ τῶν ἐξῆς παρατηρήσεων.

«Λιὰ τὸν παρατηρητῆν ἐν τῷ ἡρεμοῦντι συστήματι K τὰ ὥρολό-

για τοῦ χρόνου τ εἰς τὸ A καὶ B δὲν εἶνε σύγχρονα, ἐπὶ πλέον δὲ δι' αὐτὸν τὰ ὠρολόγια τοῦ χρόνου τ εἰς τὸ B ὡς πρὸς τὰ ὠρολόγια τοῦ χρόνου τ εἰς τὸ A μένουσιν ὀπίσω κατὰ

$$\frac{av}{c^2}$$

Ὁρολόγιόν τ , εὐρισκόμενον εἰς τὸ προηγούμενον ἄκρον B τῆς ῥάβδου AB , κινουμένης ὁμαλῶς κατὰ τὴν φορὰν AB μὲ ταχύτητα v , μένει ὀπίσω κατὰ $\frac{av}{c^2}$ ὡς πρὸς ὠρολόγιον, εὐρισκόμενον εἰς τὸ ἐπόμενον ἄκρον A , διὰ παρατηρητὴν εὐρισκόμενον ἐν τῷ ἠρεμοῦντι συστήματι καὶ ἠρεμοῦντα».

Τῷ ὄντι θὰ εἶνε ἤδη

$$\begin{aligned} t_B &= \frac{1}{k} (\tau_B) = \frac{1}{k} \left(\tau_B + \frac{av}{c^2} \right) = \frac{1}{k} \left(\frac{a}{c} + \frac{av}{c^2} \right) = \frac{1}{k} \frac{a(c+v)}{c^2} \\ &= \frac{x(c+v)}{k^2 c^2} = \frac{x(c+v)}{c^2 - v^2} = \frac{x}{c-v}. \end{aligned}$$

Ἡ ἀνωτέρω σχέσις

$$\tau_B = \frac{1}{k} (\tau_B) = \frac{1}{k} \left(\tau_B + \frac{av}{c^2} \right)$$

ἡδύνατο νὰ ἐξαχθῇ ἐκ τῆς (§ 14, στ')

$$(t_B - t_A) - (t_{A'} - t_B) = \frac{2av}{c^2 k}.$$

Ἐνεκα τῶν $t_A = 0, \quad t_{A'} = \frac{2a}{kc}$

θὰ εἶνε $t_B - \left(\frac{2a}{ck} - t_B \right) = \frac{2av}{c^2 k}$

ἢ $2t_B = \frac{2}{k} \left(\frac{a}{c} + \frac{av}{c^2} \right),$

καὶ ἐπειδὴ ἔχομεν $\frac{a}{c} = \tau_B,$

εἶνε $t_B = \frac{1}{k} \left(\tau_B + \frac{av}{c^2} \right).$

§ 16. Ἐξισώσεις μετασχηματισμοῦ τοῦ Lorentz. -

α') Ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἔχομεν τὰς ἐξῆς ἐξισώσεις

$$x = ak, \quad t_B = \frac{1}{k} \left(\tau_B + \frac{av}{c^2} \right).$$

1) Διὰ τὸν ἐν τῷ K παρατηρητὴν εἶνε

$$(oB) = x, \quad (oA) = vt, \quad (AB) = x - vt.$$

Ἄλλὰ τὸ AB μεταβάλλεται διὰ τὸν παρατηρητὴν ἐν τῷ K, ἕνεκα τῆς κινήσεως, ἐκ τῆς τιμῆς ξ , ἣν ὀρίζει ὁ ἐν τῷ K' παρατηρητής, εἰς $k\xi$, ἐπομένως εἶνε

$$k\xi = x - vt, \quad \xi = \frac{1}{k} (x - vt), \quad x = vt + k\xi.$$

2) Τὸ t_B εἶνε ὁ χρόνος, ὃν ἀναμένει ὁ ἐν τῷ K παρατηρητής διὰ τὴν ἀφίξιν τοῦ φωτεινοῦ σήματος εἰς τὸ πέρας τῆς ῥάβδου B, ἐνῶ ἡ ῥάβδος AB περιορίζεται εἰς τὸ κ κατὰ τὴν κίνησίν της. Παριστάνομεν τὸν χρόνον τοῦτον διὰ τοῦ t . Τούναντίον, τὸ τ_B εἶνε ὁ χρόνος, ὃν εὐρίσκει ὁ ἐν τῷ K' παρατηρητής κατὰ τὴν ἀφίξιν τοῦ φωτεινοῦ σήματος εἰς τὸ B, καὶ τὸν παριστάνομεν διὰ τοῦ τ , τὸ δὲ α εἶνε ἴσον μὲ τὸ ξ . Οὕτω ἔχομεν

$$t = \frac{1}{k} \left(\tau + \frac{v\xi}{c^2} \right), \quad \tau = kt - \frac{v\xi}{c^2}.$$

3) Αἱ ἐξισώσεις

$$x = vt + k\xi, \quad t = \frac{1}{k} \left(\tau + \frac{v\xi}{c^2} \right).$$

δίδουν ἐπὶ πλέον

$$x = \frac{v\tau}{k} + \frac{v^2\xi + c^2k^2\xi}{kc^2}, \quad \eta \quad x = \frac{1}{k} (\xi + v\tau).$$

$$4) \text{ Αἱ } \quad \tau = kt - \frac{v\xi}{c^2}, \quad \xi = \frac{1}{k} (x - vt)$$

$$\text{δίδουν} \quad \tau = \frac{(c^2k^2 + v^2)}{c^2k} t - \frac{vx}{c^2k} = \frac{1}{k} \left(t - \frac{vx}{c^2} \right),$$

$$\left(\text{ἐνῶ ἔχει τεθῆ} \quad k^2 = 1 - \frac{v^2}{c^2} \right).$$

β') Ὅθεν, ἂν τὸ σημεῖον B, εἰς τὸ ὁποῖον φθάνει τὸ φωτεινὸν σῆμα μετὰ t , τ χρόνον ἀντιστοίχως, ἔχη συντεταγμένας (x, y, z) καὶ (ξ, η, ζ) ἀντὶ τῶν $(x, 0, 0)$ καὶ $(\xi, 0, 0)$ ἀντιστοίχως, θὰ ἔχωμεν, ἐπειδὴ καὶ ἄλλαι συντεταγμέναι (y, z) δὲν ἐπηρεάζονται ἐκ τῆς μεταφορᾶς:

$$(1) \quad \xi = \frac{1}{k} (x - vt), \quad x = \frac{1}{k} (\xi + v\tau) \quad (1')$$

$$(2) \quad \eta = y, \quad y = \eta \quad (2')$$

$$(3) \quad \zeta = z, \quad z = \zeta \quad (3')$$

$$(4) \quad \tau = \frac{1}{k} \left(t - \frac{vx}{c^2} \right), \quad t = \frac{1}{k} \left(\tau + \frac{v\xi}{c^2} \right). \quad (4')$$

Αἱ ἐξισώσεις αὗται καλοῦνται ἐξισώσεις τοῦ μετασχηματισμοῦ τοῦ *Lorenz*.

§ 17. Παρατηρήσεις εἰς τὰς ἀνωτέρω ἐξισώσεις. -

α') Αἱ ἐξισώσεις (1) καὶ (1') καθὼς καὶ αἱ (4) καὶ (4') ἀντιστοιχῶς ἔχουν τὴν αὐτὴν μορφήν, διαφέρουν δὲ μόνον κατὰ τὸ ὅτι ἡ ταχύτης v ἔχει ἀντίθετα σημεῖα εἰς αὐτάς. Ἐὰν διὰ τὸν παρατηρητὴν ἐν τῷ K τὸ σύστημα K' κινῆται κατὰ τινὰ φορᾶν, διὰ τὸν ἐν τῷ K' τὸ K κινεῖται κατὰ τὴν ἀντίθετον φορᾶν.

β') Ἐν τῷ κινουμένῳ συστήματι ἀκίς τις φωτὸς διανύει τὸ διάστημα ξ εἰς χρόνον $\tau = \xi : c$. Διὰ νὰ εὗρωμεν τίνα χρόνον ἀντιστοιχῶν τούτου εὐρίσκει ὁ ἐν τῷ K παρατηρητὴς διὰ τὸ ἐν λόγῳ γεγονός, θέτομεν

$$\tau = \xi : c$$

εἰς τὴν ἐξίσωσιν (1') ἢ τὴν (4') καὶ ἔχομεν

$$x = \xi \frac{c+v}{kc}, \quad t = \xi \frac{c+v}{kc^2}$$

καὶ διὰ διαιρέσεως τούτων κατὰ μέλη ἔχομεν

$$\frac{x}{t} = c, \quad \text{ἢ} \quad t = \frac{x}{c}$$

γ') Ἐκ τῆς ἰσότητος

$$\xi : \tau = x : t = c$$

συνάγομεν ὅτι τὸ c εἶνε σταθερὰ γενικῇ διὰ τὸ κινητὸν καὶ τὸ ἀκίνητον σύστημα.

δ') Διὰ $v = 0$, $k = 1$, καὶ ἐκ τῆς (4) προκύπτει:

$$\tau = t, \quad \text{ἐκ δὲ τῆς (1) ἢ} \quad x = \xi.$$

Διὰ $v = c$, $k = 0$, καὶ ἐκ τῆς (1') ἔχομεν:

$$\xi = -ct, \quad \text{πρέπει δὲ νὰ εἶνε καὶ} \quad \xi = ct.$$

Ἦτοι οἱ τύποι μετασχηματισμοῦ χάνουν τὴν σημασίαν των.

ε') Ἐὰν ζητῆται ὑπὸ τίνος συνθήκας θὰ εἶνε

$$\frac{x}{t} = \frac{\xi}{\tau}$$

παρατηροῦμεν ὅτι ἐκ τῶν (1') καὶ (4') ἔχομεν

$$\frac{x}{t} = \frac{\frac{\xi}{\tau} + v}{1 + \frac{v}{c^2} \frac{\xi}{\tau}}$$

θέτοντες δὲ

$$\frac{x}{t} = \frac{\xi}{\tau} = \omega,$$

ἔχομεν

$$\omega = c, \quad \text{ἢ} \quad \frac{x}{t} = \frac{\xi}{\tau} = c.$$

στ') Αἱ τετμημέναι τῶν ἄκρων ῥάβδου, μετρούμεναι ἐν τῷ κινουμένῳ συστήματι, ἔστωσαν αἱ ξ_1, ξ_2 , καὶ ἐπομένως τὸ μῆκος τῆς ῥάβδου

$$\xi_2 - \xi_1 = a.$$

Ζητεῖται νὰ εὐρεθῇ πόσον μῆκος θὰ ἔχη ἡ ῥάβδος διὰ παρατηρητὴν ἐν τῷ συστήματι K καὶ κατὰ τὸν χρόνον $t = \theta$.

Ἔχομεν
$$\xi_1 = \frac{1}{k} (x_1 - v\theta)$$

$$\xi_2 = \frac{1}{k} (x_2 - v\theta),$$

καὶ
$$\xi_2 - \xi_1 = \frac{1}{k} (x_2 - x_1).$$

ἄρα
$$x_2 - x_1 = k (\xi_2 - \xi_1), \quad \eta \quad x_2 - x_1 = ka.$$

Ὅθεν διὰ τὸν παρατηρητὴν ἐν τῷ K ἐπιβραχύνεται ἡ ῥάβδος καὶ γίνεται ak ἀπὸ a .

ζ') Αἱ τετμημέναι τῶν ἄκρων ῥάβδου μετρούμεναι ἐν τῷ ἠρεμοῦντι συστήματι, ἔστωσαν x_1, x_2 , καὶ τὸ μῆκος τῆς ῥάβδου $x_2 - x_1 = a$. Ζητεῖται τὸ μῆκος τῆς ῥάβδου διὰ παρατηρητὴν ἐν τῷ K' εἰς χρόνον $\tau = \theta$.

Ἔχομεν
$$x_1 = \frac{1}{k} (\xi_1 + v\theta)$$

$$x_2 = \frac{1}{k} (\xi_2 + v\theta),$$

καὶ
$$x_2 - x_1 = \frac{1}{k} (\xi_2 - \xi_1), \quad \eta \quad \xi_2 - \xi_1 = k (x_2 - x_1) = ka.$$

§ 18. Ἐφαρμογὴ εἰς τὴν ἀποπλάνησιν τοῦ φωτός. -

Ὡς εἶδομεν (§ 8) ἐν τῷ ἠρεμοῦντι συστήματι K τὸ φῶς ἀναχωροῦν ἀπὸ τινος πλανήτου Σ φθάνει εἰς τὸ σημεῖον P ἔχον συντεταγμένας

$$x = \lambda, \quad y = \mu - ct$$

μετὰ χρόνον t , ἂν διευθύνεται καθέτως τῷ ox , ὁ δὲ τόπος τοῦ σημείου τούτου εἶνε ἡ εὐθεῖα

$$\eta = \frac{c}{v} \xi + \left(\mu - \lambda \frac{c}{v} \right), \quad \frac{v}{c} = \epsilon\phi\alpha, \quad \frac{c}{v} = \epsilon\phi\varphi.$$

Ἐφαρμόζοντες ἤδη τὰς ἑξισώσεις τοῦ μετασχηματισμοῦ τοῦ *Lorenz*, εὐρίσκομεν

$$\xi = \frac{1}{k} (\lambda - vt), \quad \eta \quad t = \frac{\lambda}{v} - \frac{k}{v} \xi$$

$$\eta = \mu - ct = \mu - c \left(\frac{\lambda}{v} - \frac{k}{v} \xi \right)$$

$$\eta \quad \eta = \frac{c}{v} k \cdot \xi + \mu - \frac{\lambda c}{v}, \quad \frac{v}{c} \cdot \frac{1}{k} = \epsilon \phi \alpha', \quad \frac{c}{v} k = \epsilon \phi \phi'.$$

§ 19. Ἐφαρμογὴ εἰς τὸ πείραμα τοῦ Fizeau. -

Παρατηρητὴς τις τοῦ συστήματος K' ἔκτελεϊ τὸ πείραμα τοῦ Fizeau πέμπων φωτεινὸν σῆμα ἐκ τοῦ σημείου A εἰς τὸ B διὰ τινος ὀρεστοῦ μέσου, ἔστω d' ἡ ταχύτης τοῦ φωτὸς ἐν αὐτῷ c' . Θέλομεν νὰ εὑρωμεν, τίνα τιμὴν ὀρίζει δι' αὐτὴν παρατηρητὴς ἡρεμῶν ἐν τῷ συστήματι K .

Ἐὰν τὸ K' κινῆται πρὸς τὴν θετικὴν φορὰν τοῦ ox ἔχομεν

$$x = \frac{1}{k} (\xi + vt)$$

$$t = \frac{1}{k} \left(\tau + \frac{v}{c^2} \xi \right),$$

ἄρα

$$\frac{x}{t} = \frac{\xi + vt}{\tau + \frac{v}{c^2} \xi} = \frac{\frac{\xi}{\tau} + v}{1 + \frac{v}{c^2} \frac{\xi}{\tau}}$$

Τὸ $\frac{\xi}{\tau}$ παριστάνει τὴν ταχύτητα τοῦ φωτὸς ἐν τῷ ὀρεστῷ, ἣτις εἶνε c' , ὅτε ἔχομεν

$$\frac{c' + v}{1 + \frac{v}{c^2} c'} = c_1.$$

Ἄν τὸ K' κινῆται πρὸς τὴν ἀρνητικὴν φορὰν θὰ εἶνε

$$x = \frac{1}{k} (\xi - vt), \quad t = \frac{1}{k} \left(\tau - \frac{v}{c^2} \xi \right),$$

ἄρα

$$\frac{x}{t} = \frac{\frac{\xi}{\tau} - v}{1 - \frac{v}{c^2} \frac{\xi}{\tau}}, \quad \eta \quad \frac{c' - v}{1 - \frac{v}{c^2} c'} = c_2.$$

Αἱ δύο ταχύτητες c_1 καὶ c_2 διαφέρουν κατὰ

$$c_1 - c_2 = \frac{2v - 2\frac{v}{c^2} c'^2}{1 - \frac{v^2}{c^4} c'^2} = 2v \frac{1 - \left(\frac{c'}{c}\right)^2}{1 - \left(\frac{c'}{c}\right)^2 \left(\frac{v}{c}\right)^2}.$$

Ἐὰν τὸ v εἶνε ἀρκούντως μικρὸν ὡς πρὸς τὸ c , λαμβάνομεν

$$c_1 - c_2 = 2v \left(1 - \left(\frac{c'}{c}\right)^2 \right)$$

καὶ ἐπειδὴ $\frac{c^2}{c}$ εἶνε ἴσον μὲ $\frac{1}{v}$, θὰ εἶνε

$$c_1 - c_2 = 2v \left(1 - \frac{1}{v^2} \right).$$

Ἦτοι ἡ διαφορὰ τῶν δύο ταχυτήτων c_1 καὶ c_2 ἰσοῦται μὲ τὸν συντελεστὴν τοῦ *Fresnel* ἐπὶ $2v$.

§ 20. Περὶ τῆς προσθέσεως τῶν ταχυτήτων. -

Σημεῖον π P κεῖται ἐν τῷ κινουμένῳ συστήματι K' καὶ κινεῖται μὲ ταχύτητα σταθερὰν q . Ζητεῖται νὰ εὑρεθοῦν αἱ προβολαὶ τῆς ταχύτητος τούτου q_x, q_y, q_z διὰ παρατηρητὴν ἠρεμοῦντα ἐν τῷ συστήματι K .

Ἐστώσαν q_ξ, q_η, q_ζ αἱ προβολαὶ τῆς ταχύτητος ὡς πρὸς τὸ K' . Θὰ εἶνε (ἂν εἰς $\tau = 0$ εἶνε $\xi = 0, \eta = 0, \zeta = 0$),

$$\xi = q_\xi \cdot \tau, \quad \eta = q_\eta \cdot \tau$$

$$\eta = q_\eta \cdot \tau, \quad \zeta = q_\zeta \cdot \tau$$

$$\zeta = q_\zeta \cdot \tau, \quad \tau = \zeta : \tau$$

Ἄλλ' εἶνε $x = \frac{1}{k} (\xi + v\tau), \quad y = \eta, \quad z = \zeta, \quad t = \frac{1}{k} \left(\tau + \frac{v}{c^2} \xi \right)$.

$$\text{ἄρα} \quad q_x = \frac{x}{t} = \frac{\frac{\xi}{\tau} + v}{1 + \frac{v}{c^2} \frac{\xi}{\tau}} = \frac{q_\xi + v}{1 + \frac{v}{c^2} q_\xi}$$

$$q_y = \frac{y}{t} = \frac{\eta}{\frac{1}{k} \left(\tau + \frac{v}{c^2} \xi \right)} = \frac{k \frac{\eta}{\tau}}{1 + \frac{v}{c^2} \frac{\xi}{\tau}} = \frac{k q_\eta}{1 + \frac{v}{c^2} q_\xi}$$

$$q_z = \frac{z}{t} = \frac{k \frac{\zeta}{\tau}}{1 + \frac{v}{c^2} \frac{\xi}{\tau}} = \frac{k q_\zeta}{1 + \frac{v}{c^2} q_\xi}$$

Ὡς γνωρίζομεν τὰ q_ξ , v δύνανται νὰ γίνουν τὸ πολὺ ἴσα μὲ c . Θέτοντες $q_\xi = c - \delta$, $v = c - \varepsilon$ λαμβάνομεν

$$q_x = \frac{c - \delta + c - \varepsilon}{1 + \frac{c - \varepsilon}{c^2} (c - \delta)} = \frac{(2c - \delta - \varepsilon) c^2}{(2c - \delta - \varepsilon) c + \delta \varepsilon} = c \cdot \frac{1}{1 + \frac{\delta \varepsilon}{c(2c - \delta - \varepsilon)}}$$

ἦτοι $q_x < c$.

Ἄν εἶνε $v = c$, τότε $\varepsilon = 0$, καὶ $q_x = c$. δηλαδὴ ταχύτης τις $q_x < c$ προστιθεμένη εἰς τὴν ταχύτητα τοῦ φωτός, δίδει ταχύτητα ἴσην μὲ τὴν τοῦ φωτός.

Ὅθεν, ἡ πρόσθεσις δύο ταχυτήτων, μικροτέρων τῆς τοῦ φωτός,

δίδει συνισταμένην ταχύτητα μικροτέραν τῆς τοῦ φωτός, ἢ δὲ ταχύτης τοῦ φωτός ἔχει ἔνταῦθα σημασίαν ἀνάλογον μὲ τὴν τοῦ μαθηματικοῦ ἀπειροῦ.

§ 21. Ἐφαρμογὴ εἰς τὰ ὠρολόγια. -

α') Φανταζόμεθα ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ συστήματος K παρατηρητήν, ὅστις διηλεκτῶς παραβάλλει τὸ ὠρολόγιόν του μὲ ἄλλα ὠρολόγια, παρερχόμενα πρὸ αὐτοῦ, τοῦ συστήματος K'. Ἐκ τοῦ τύπου

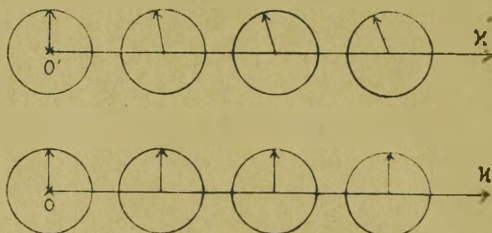
$$\tau = \frac{1}{k} \left(t - \frac{vx}{c^2} \right),$$

ὅστις δίδει τοὺς χρόνους τῶν παρερχομένων ὠρολογίων συναρτήσει τοῦ χρόνου t, τοῦ ἡρεμοῦντος συστήματος, ἔχομεν, παρατηροῦντες ὅτι εἶνε ἂν $x = 0$, διὰ

$$\begin{array}{ccccccc} t = 0, & 1, & 2, & \dots, & \theta \\ \tau = 0, & \frac{1}{k}, & \frac{2}{k}, & \dots, & \frac{\theta}{k}. \end{array}$$

Ληλαδὴ, ἐπειδὴ τὸ $\frac{1}{k} > 1$, οἱ χρόνοι τοῦ ὠρολογίου τοῦ ἡρεμοῦντος συστήματος, συγκρινόμενοι μὲ τοὺς τῶν παρερχομένων ὠρολογίων τοῦ κινουμένου συστήματος εἶνε διάφοροι αὐτῶν. Πάντως δὲ δύο ὠρολόγια ἐν τῷ αὐτῷ τόπῳ, εὗρισκόμενα εἰς διαφόρους καταστάσεις κινήσεως δεικνύουν τὸν αὐτὸν χρόνον μόνον εἰς μίαν μόνην στιγμήν.

β') Φανταζόμεθα πλῆθος παρατηρητῶν ἰσαπεχῶν ἐπὶ τοῦ ἄξονος ox τοῦ συστήματος K, οἷτινες παρατηροῦν συγχρόνως τὸν χρόνον, τὸν ὁποῖον δεικνύουν ὠρολόγια, κείμενα ἔναντι τῶν ἀντιστοίχως κατὰ

τὴν διάβασίν των ἐν τῷ συστήματι K'. Ἐστω ὅτι ἡ παρατήρησις γίνεται εἰς τὸν χρόνον $t = 0$ διὰ τὰ ὠρολόγια τοῦ K. Κατὰ τὸν εὐρεθέντα τύπον, ἐπειδὴ τὸ $t = 0$ καὶ τὸ x αὐξάνει

ἀπὸ θέσεως εἰς θέσιν, τὰ ἐν τῷ K' ὠρολόγια ὑστεροῦν περισσότερο ὅσον ἢ ἀπόστασις των ἀπὸ τῆς ἀρχῆς εἶνε μεγαλυτέρα.

Εἶνε οὐσιῶδες ὅτι ἀνάλογα φαινόμενα παρατηροῦνται καὶ ὑπὸ ἐνὸς παρατηρητοῦ ἐν τῷ K'. Ῥάβδος τις, μετρηθεῖσα ἐν τῷ συστήματι K' καὶ κειμένη ἐπὶ τοῦ ox (ἐν τῷ K) φαίνεται εἰς τὸν παρατηρητὴν ἐπιβραχυνθεῖσα, τὰ δὲ ὠρολόγια ἅτινα παρέρχονται πρὸ αὐτοῦ, κείμενα ἐπὶ τοῦ ox (τοῦ K) φαίνονται ὅτι προπορεύονται (κινουῦνται ἤδη δι' αὐτὸν κατὰ τὴν ἀντίθετον φορὰν).

Παρατηρηταὶ εὐρισκόμενοι ἐπὶ τοῦ ox' καὶ εἰς ἴσας ἀποστάσεις ἀπ' ἀλλήλων κατὰ τὴν φορὰν $-x$ εἰς σύγχρονον παρατήρησιν θὰ ἀντιλαμβάνονται κατὰ τὰ ὥρολόγια τῶν τὰ ὥρολόγια ἐπὶ τοῦ συστήματος K μὴ δεικνύοντα τὸν αὐτὸν χρόνον, ὡς τὰ ἰδικά των.

Παρατηροῦμεν οὕτω, ὅτι δύο γεγονότα, ἅτινα ἔξεταζόμενα κατὰ τὰ ὥρολόγια τοῦ K εἰς δύο διάφορα σημεῖα τοῦ ox φαίνονται σύγχρονα, μὲ ὥρολόγια τοῦ K' δὲν φαίνονται σύγχρονα. Ὁ συγχρονισμὸς δύο γεγονότων, τὰ ὁποῖα συμβαίνουν εἰς δύο διαφόρους θέσεις τοῦ χώρου δὲν εἶνε ἰδιότης ἀφορῶσα τὰ γεγονότα ταῦτα ἀπολύτως, ἀλλ' αὕτη προσαρμόζεται εἰς ἓν μόνον ἐκ τῶν ἀπειρῶν συστημάτων.

γ') Φανταζόμεθα ὅτι οἱ ἄξονες τῶν x τῶν δύο συστημάτων ἀποτελοῦνται ἐκ δοκῶν καὶ ἕκαστος εἶνε ἐφωδιασμένος μὲ ἄγκιστρα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα δυνάμεθα νὰ ἔξαρτήσωμεν ὥρολόγια. Κατὰ τὴν στιγμὴν $t=0$ ἔξαρτῶμεν τὸ ὥρολόγιον, τὸ ὁποῖον ἔκειτο εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ K εἰς τὴν ἀντίστοιχον ἀρχὴν τοῦ K' , καὶ ἴσως κεῖται ἀκριβῶς ἔναντι τῆς τοῦ K , οὕτω δὲ ἀφήνομεν νὰ κινήται τὸ ὥρολόγιον τοῦτο μετὰ τοῦ συστήματος K' . Τὸ ὥρολόγιον, ἀνήκον ἤδη εἰς τὸ K' , θὰ φαίνεται ἐκ τοῦ K ἔχον

$$x = vt.$$

Ἐπομένως μεταξὺ τοῦ χρόνου, ὃν δεικνύει τοῦτο καὶ τὸ ἀντίστοιχον ἀπέναντί του ὥρολόγιον τοῦ K , θὰ ὑπάρχη ἡ ἑξῆς σχέσις

$$\tau = \frac{1}{k} \left(t - \frac{vx}{c^2} \right) = \frac{t}{k} \left(1 - \frac{v^2}{c^2} \right) = t \left(1 - \frac{1}{2} \frac{v^2}{c^2} \right)$$

κατὰ προσέγγισιν. Ἦτοι τὸ κινούμενον ὥρολόγιον ὑστερεῖ ὡς πρὸς τὸ ἡρεμοῦν. Ἐὰν ἀφαιρέσωμεν τοῦτο ἀπὸ τινος θέσεως εἰς τὴν ὁποίαν τυγχάνει νὰ εὐρίσκειται καὶ συγκριθῆ ἀμέσως μὲ τὸ ἀντίστοιχον ὥρολόγιον τοῦ K , δὲν θὰ συμφωνῆ μὲ αὐτό, ἀλλὰ θὰ ὑστερῆ.

Ὅθεν, δὲν ἔχομεν τὸ αὐτὸ ἔξαγόμενον, ἂν μετροῦμεν τὸν χρόνον εἰς δύο διάφορα σημεῖα ἑνὸς συστήματος μὲ ὥρολόγια σύγχρονα, ἢ μὲ ὥρολόγια τὰ ὁποῖα κανονίζονται νὰ συμφωνοῦν εἰς μίαν θέσιν, καὶ ἐκ τῶν ὁποίων τὸ ἓν μεταφέρεται, κινούμενον.

δ') Φανταζόμεθα ἤδη τρία συστήματα συντεταγμένον K, K', K'' ἐφωδιασμένα μὲ ὥρολόγια (ὡς τὰ ἀνωτέρω), καὶ τοιαῦτα ὥστε τὸ K' νὰ κινήται ὡς πρὸς τὸ K μὲ ταχύτητα v , τὸ δὲ K'' ὡς πρὸς τὸ K μὲ ταχύτητα $-v$. Ἐν ἐκ δύο ἐντελῶς ὁμοίων ὥρολογίων ἔξαρτῶμεν ἐκ τοῦ O τοῦ K καὶ ἀφήνομεν αὐτὸ ἡρεμοῦν, τὸ δὲ ἄλλο ἔξαρτῶμεν κατὰ τὴν στιγμὴν $t=0$ εἰς τὸ O' τοῦ K' καὶ ἀφήνομεν νὰ κινήται μὲ τὸ K' , μέχρις ὅτου ἀπομακρυνθῆ ἀρκούντως ἀπὸ τοῦ πρώτου ὥρο-

λογίου. Όταν τούτο φθάσῃ εἰς ὠρισμένον σημεῖον τοῦ συστήματος K' , παρατηρητὴς τις ἰστάμενος ἐκεῖ, ἢ αὐτόματός τις μηχανισμός, μεταθέτει τὸ ὥρολόγιον αὐτὸ ἐπὶ τοῦ ἀντιστοίχου του ἀγκίστρου τοῦ ἄξονος τοῦ K'' . Ἀφήνομεν οὕτω νὰ ἐπανέλθῃ τὸ ὥρολόγιον τοῦτο μὲ τὸ K'' εἰς τὸ O τοῦ K , καὶ τὸ συγκρίνομεν οὕτω μὲ τὸ πρῶτον, ἐκεῖ εὐρισκόμενον, ὥρολόγιον πρὸς τὸ ὁποῖον συνεφώνει ἀρχικῶς. Παρατηροῦμεν ἤδη, ὅτι κατὰ τὴν πρὸς τὰ πρόσω κινήσιν του τὸ ὥρολόγιον ἔμεινεν ὀπίσω· ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν ὀπισθοδρομήσιν του μένει πάλιν ὀπίσω. Διότι ἡ διεύθυνσις τῆς κινήσεώς του δὲν λαμβάνεται ὑπ' ὄψιν. Τοῦτο ἄλλως τε φαίνεται καὶ ἐκ τοῦ ἀνωτέρου τύπου

$$\tau = t \left(1 - \frac{1}{2} \frac{v^2}{c^2} \right).$$

ὅστις περιέχει τὸ τετράγωνον τοῦ v .

ε') Ἐκ τούτου ἔχομεν, ὅτι ὥρολόγιόν τι ἀλομακρυνόμενον ἀπὸ πινος θέσεως καὶ ἐπανερχόμενον εἰς τὴν θέσιν ταύτην μετὰ τινα χρόνον, δὲν δεικνύει τὸν αὐτὸν χρόνον, τὸν ὁποῖον δεικνύει ὥρολόγιον τὸ ὁποῖον ἔμεινε διαρκῶς εἰς τὴν πρώτην θέσιν.

στ') Οὕτω ἐξηγεῖται τὸ περίεργον, ὅτι ἂν ἐκ δύο ἀνθρώπων τῆς αὐτῆς ἡλικίας ὁ εἰς μένη ἔν τινα τόπω ὁ δ' ἄλλος ἐπανερχεται μετὰ μακρὸν ταξείδιον θὰ φαίνεται μένων νεώτερος τοῦ πρώτου, ἔνεκα τῶν φαινομένων διαφορῶν τῶν χρόνων των καὶ ἐν ὄσφ ἡ ἡλικία των κανονίζεται ἐκ τοῦ χρόνου καθ' ὃν εὐρίσκονται ἐν τῇ ζῳῇ καὶ οὐχὶ ἐκ τῆς φυσιολογικῆς καταστάσεως αὐτῶν.

§ 22. Χῶρος τεσσάρων διαστάσεων. -

Ὡς φαίνεται ἐκ τῶν εὐρεθεισῶν ἐξισώσεων ὁ χρόνος εἶνε συνάρτησις τοῦ χώρου, καὶ τοῦναντίον. Μεταξὺ τῶν πλείστων ἐργασιῶν, αἵτινες ἀπέβλεψαν εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῆς θεωρίας τῆς σχετικότητος, πρέπει νὰ ἐξαρθῇ ἡ σπουδαία συμβολὴ τοῦ προώρως ἀποθανόντος γερμανοῦ μαθηματικοῦ, καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Γοττιγγης, *Hermann Minkowski*. Οὗτος ἔδειξεν, ὅτι οἱ τύποι τῆς θεωρίας τῆς σχετικότητος δύνανται νὰ περιβληθῶν δι' ἑνὸς ἀπλοῦ καὶ συμμετρικοῦ ἐνδύματος, ἐὰν ἀπὸ λογιστικῆς ἀπόψεως ὁ χρόνος μετρηθῇ ἐπὶ μιᾶς τῶν διενθύνσεων ἐν τῷ χώρῳ. Ὁ *Minkowski* λέγει, ὅτι ὁ χῶρος καὶ ὁ χρόνος δὲν εἶνε καθὼς ἐνόμιζέ τις πρότερον ἔννοιαι, τὰς ὁποίας ἠδύνατό τις νὰ διανοηθῇ ἀνεξαρτήτους ἀπ' ἀλλήλων. Δὲν εἶνε δυνατόν νὰ σκεφθῇ τις ἀκολουθίαν τινὰ χρονικὴν ἄλλως, ἢ μὴ ἐν τῷ χώρῳ. Δὲν δύναται τις νὰ διανοηθῇ σχέσιν τινὰ ἐν τῷ χώρῳ ἢ μὴ

ἐν τινι χρόνῳ. Ὁ χρόνος καὶ ὁ χώρος δὲν ὑπάρχουν μεμονωμένως, καὶ μόνον ἢ ἔνωσις αὐτῶν εἰς *χρονοχώρον* διατηρεῖ ὑπόστασιν. Οὕτω ἔχομεν τετραδιάστατον τὸν χώρον, ὡς διανοήθη αὐτὸν ὁ *Minkowski*. Ὁ χρόνος θὰ μετρηθῆται ἐπὶ τοῦ τετάρτου ἄξονος τῶν t , ἔχοντος τὴν αὐτὴν ἀρχὴν μετὰ τῶν τοῦ συστήματος $xoyz$ τοῦ χώρου.

Λέν πρέπει νὰ νομισθῆ, ὅτι διὰ τῆς τοιαύτης παραστάσεως τοῦ χρόνου, ἣτις ἔχει λογιστικὴν σημασίαν, δυνάμεθα νὰ φαντασθῶμεν τετραδιάστατον τὸν χώρον, ἐν ᾧ ὁ χρόνος ἀποτελεῖ τὴν τετάρτην διάστασιν. Ἡ παράστασις αὕτη εἶνε μία εὐκολία διὰ τὸν μαθηματικόν, διὰ νὰ εὐρίσκῃ μίαν γεωμετρικὴν σημασίαν διὰ τινὰς ἀλγεβρικὰς πράξεις. Οὕτω θὰ ἔχωμεν τὸ σύστημα τῶν συντεταγμένων xyz , τὸ ὅποιον ἐνέχει τὸ σύστημα xyz τοῦ χώρου καὶ t εἶνε ὁ ἄξων τοῦ χρόνου. Ἐν σύστημα τιμῶν x, y, z, t παριστάνει ἐν σημεῖον τοῦ κόσμου. Τὸ σύνολον πάντων τῶν σημείων τούτων (τῶν συστημάτων τῶν τιμῶν) εἶνε ὁλόκληρος ὁ κόσμος. Ὁ (αἰώνιος) βίος ἐνὸς ἀντικειμένου, ἐνὸς σημείου, θὰ ἀπεικονισθῆ οὕτω διὰ τῆς ἀκολουθίας τῶν κοσμικῶν σημείων, εἰς τὰ ὁποῖα εὐρίσκεται ἐκάστοτε. Ἡ ἀκολουθία αὕτη σχηματίζει μίαν γραμμὴν ἐν τῷ κόσμῳ «*τὴν κοσμικὴν γραμμὴν*» ἀντίστοιχον πρὸς τὴν τροχίαν τοῦ κινητοῦ ἐν τῷ συστήματι xyz .

§ 23. Σχετικότης τῶν μετρήσεων καὶ τῆς ἀληθείας. -

α') Οὕτω πᾶσαι αἱ μετρήσεις τοῦ χρόνου εἶνε σχετικαί. Ἐὰν φαντασθῶμεν δύο παρατηρητάς, τὸν ἓνα ἐπὶ τῆς Γῆς καὶ τὸν ἄλλον ἐπὶ ἐνὸς ἀεροπλάνου, ἐν τῷ διαστήματι εὐρισκομένου, τότε δύο συμβεβηκότα τὰ ὁποῖα διὰ τὸν ἐπὶ τῆς Γῆς παρατηρητὴν θεωροῦνται σύγχρονα, διὰ τὸν ἐπὶ τοῦ ἀεροπλάνου θεωροῦνται ὡς μὴ σύγχρονα. Οὕτω, ἂν δύο ἄνθρωποι ὁ εἰς ἐν Ἀθήναις, καὶ ὁ ἄλλος ἐν Σμύρνῃ π.χ. κτυποῦν συγχρόνως ἐπὶ τραπέζης διὰ τὸν ἐπὶ τῆς Γῆς παρατηρητὴν, διὰ τὸν ἐπὶ τοῦ ἀεροπλάνου κτυπᾷ ὁ εἰς μετὰ τὸν ἄλλον. Τὰ διαστήματα τὰ ὁποῖα μετρεῖ ὁ ἐπὶ τοῦ ἀεροπλάνου εἰς λεπτά, ὁ ἐπὶ τῆς Γῆς χαρακτηρίζει αὐτὰ ὡς μακρότερα τῶν λεπτῶν. Πᾶσαι αἱ μετρήσεις τοῦ χώρου εἶνε σχετικαί, καὶ δὲν ὑπάρχει κανὲν μῆκος ἀπόλυτον. Ῥάβδος, ἣν ὁ ἐπὶ τοῦ ἀεροπλάνου θεωρεῖ ἔχουσαν μῆκος ἐνὸς μέτρου π.χ., ἐκ τῆς Γῆς θεωρεῖται βραχυτέρα τοῦ μέτρου.

Σῶμα ἡρεμοῦν ἐν τῷ ἀεροπλάνῳ, καὶ περὶ τοῦ ὁποίου ὁ ἐπὶ τοῦ ἀεροπλάνου λέγει «*αὐτὸ εἶνε μία σφαῖρα*», θὰ θεωρηθῆται ἐκ τῆς Γῆς «*ὡς ἔλλειψοειδὲς ἐκ περιστροφῆς*» καὶ ἐὰν τὸ ἀεροπλάνον κινήται μὲ ταχύτητα ἴσην πρὸς τὴν τοῦ φωτός, θὰ χαρακτηρίζεται ἐκ τῆς Γῆς «*ὡς ἀπειρώς λεπτὸς δίσκος*». Ἐὰν ἤθελεν ἐρωτήσῃ τις «*τίνα μορφήν*

ἔχει ἐπὶ τέλος τὸ σῶμα αὐτό;» Ἡ θεωρία τῆς σχετικότητος ἀπαντᾷ: «ἡ ἔννοια τοῦ ἀληθοῦς χάνει τὴν ἀπόλυτον σημασίαν της», καὶ αἱ δύο ἀντιλήψεις εἶνε ὁρθαὶ ἢ ἀληθεῖς· ὁ ἐπὶ τῆς Γῆς ἔχει δίκαιον, ὅταν λέγῃ ὅτι «εἶνε ἔλλειψοειδὲς ἐκ περιστροφῆς» καὶ ὁ ἐπὶ τοῦ ἀεροπλά-νου ἔχει ἐπίσης δίκαιον, ὅταν λέγῃ, «ὅτι εἶνε μία σφαῖρα».

β') Διὰ τῆς θεωρίας τῆς σχετικότητος ἀνατρέπεται ἡ Μηχανικὴ τοῦ Νεύτωνος. Οἱ νόμοι αὐτῆς ἐξήχθησαν ἐπὶ τῇ ὑποθέσει τοῦ ἀπολύτου χρόνου, καὶ διατηροῦνται ἀναλλοίωτοι ὡς πρὸς τὸν μετασηματισμὸν τοῦ Γαλιλαίου. Ἄλλ' ἤδη ὀφείλουν νὰ προσαρμοσθοῦν πρὸς τὴν νέαν ἔννοιαν τοῦ χρόνου, εἰς τρόπον ὥστε νὰ εἶνε ἀναλλοίωτοι ὡς πρὸς τὸν μετασηματισμὸν τοῦ *Lorenz*. Πρὸς τούτοις ἕνεκα τῆς θεωρίας τῆς σχετικότητος ἡ μέχρι τοῦδε θεωρηθεῖσα σταθερὰ μᾶζα ἐνὸς σώματος ἐξαργατᾶται ἐκ τῆς ταχύτητος, ἣν ἔχει τοῦτο. Ἄρα ἡ μᾶζα του εἶνε μεταβλητή. Ὁ ἐπὶ τοῦ ἀεροπλάνου λέγει π.χ., ἡ μᾶζα τοῦ σώματος τούτου, ἡρεμοῦντος ἐπὶ τοῦ ἀεροπλάνου, εἶνε ἐνὸς χιλιογράμμου, ἐνῶ διὰ τὸν ἐπὶ τῆς Γῆς παρατηρητὴν εἶνε μεγαλύτερα. Ἄλλὰ μετὰ τὴν ἀνατροπὴν τῆς Νευτώνειου Μηχανικῆς δὲν ἀνατρέπονται καὶ τὰ ἐπ' αὐτῆς στηριζόμενα μηχανικὰ ἔργα. Διότι αἱ μεταβολαὶ εἶνε τόσον μικραὶ, ὥστε δὲν ἔχουν καμμίαν πρακτικὴν σημασίαν, ἡ δὲ Νευτώνειος Μηχανικὴ ἐπιτρέπεται νὰ θεωρῆται πλέον ὡς μερικὴ περίπτωσις τῆς σχετικῆς Μηχανικῆς. Τῷ ὄντι, ὅταν τὸ v εἶνε πολὺ μικρὸν ἐν σχέσει πρὸς τὸ c , οἱ ὄροι $\frac{v}{c}$, $\frac{v^2}{c^2}$, ... παραλείπονται εἰς τοὺς τύπους τῶν ὑπολογισμῶν καὶ ὁ μετασηματισμὸς τοῦ *Lorenz* τρέπεται εἰς τοὺς τοῦ *Γαλιλαίου*, οἱ δὲ τύποι τῆς σχετικῆς Μηχανικῆς εἰς τοὺς ἀντιστοίχους τῶν τῆς τοῦ Νεύτωνος.

§ 24. Ἡ σημασία τῆς θεωρίας τῆς σχετικότητος. -

α') Δύναται τις πλέον νὰ ἐννοήσῃ, συμφώνως πρὸς τὴν θεωρίαν τῆς σχετικότητος, τῆς ὁποίας μόνον τὴν μερικὴν περίπτωσιν διεξήλθομεν, ὅτι πάντα τὰ φαινόμενα ἐν τῷ κόσμῳ εἶνε σχετικὰ τὸ δίκαιον, ἡ ἀλήθεια, τὸ συναίσθημα ὡς καὶ πᾶσα ἀντίληψις εἶνε σχετικὴ καὶ οὐδὲν εἶνε ἀπόλυτον. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον κρίνονται καὶ ταῦτα σχετικῶς, ἀφοῦ καὶ αὐτὴ ἡ κρίσις περὶ αὐτῶν εἶνε σχετικὴ καὶ ὄχι ἀπόλυτος.

Ἐνῶ ἡ Μηχανικὴ, ἣτις στηρίζεται εἰς τὴν θεωρίαν τῆς σχετικότητος, καὶ διὰ τοῦτο καλεῖται συνήθως *σχετικὴ Μηχανικὴ*, προβλέπει φαινόμενα, τὰ ὁποῖα δὲν ἐξηγεῖ ἡ κλασικὴ Μηχανικὴ, αἴρει δὲ ἀντιφράσεις, αἵτινες ὑπάρχουν μεταξὺ Μηχανικῆς καὶ Ὀπτικῆς, ἐν τούτοις ἐξηγεῖ καὶ πάντα τὰ φαινόμενα, τὰ ὁποῖα ἐξηγεῖ καὶ ἡ παλαιὰ Μηχανικὴ.

Διὰ τοῦτο, διακρίνει τις οὐσιώδη ἐπιστημονικὴν πρόοδον, ἣτις ἐπιτυγχάνεται διὰ τῆς θεωρίας τῆς σχετικότητος. Ἐν τούτοις, ἡ κλασικὴ Μηχανικὴ, ἣτις ἀριθμεῖ τόσας πολλὰς ἐπιτυχίας ὅσον ἀφορᾷ τὴν κίνησιν τῶν ὑλικῶν σωμάτων, παραμένει ἀκριβῆς πρακτικῶς καὶ χρησιμὸς διὰ ταχύτητος ἀρκούντως μεγάλας ἐν τῷ κόσμῳ ἡμῶν.

Ἡ νέα Μηχανικὴ ἢ μᾶλλον ἡ θεωρία τῆς σχετικότητος ἐξηγεῖ τὴν ἀντίθεσιν, τὴν ὁποίαν παρουσίασε τὸ πείραμα τοῦ *Michelson-Morley*, ἐξηγεῖ δὲ καὶ συνδέει μὲ τὴν Μηχανικὴν τὸν νόμον τῆς παγκοσμίου ἑλξέως τοῦ *Νεύτωνος*, ὅστις ἔμενεν ἄνευ ἀμέσου τινὸς ἐρμηνείας, ἀλλὰ παρουσιάζετο ὡς νόμος μυστηριώδης, ἄνευ στενοῦ τινος δεσμοῦ μετὰ τινος φυσικῆς θεωρίας.

Μία ἐκ τῶν μεγάλων ἐπιτυχιῶν τῆς θεωρίας τῆς σχετικότητος εἶνε, ὅτι ἐξηγεῖ τὴν κίνησιν τοῦ περιηλίου τοῦ πλανήτου Ἑρμοῦ, μία δὲ ἄλλη εἶνε ἡ πρόβλεψις τῆς μεταβολῆς τῆς διευθύνσεως τοῦ φωτός, ἔνεκα τῆς ἐπιδρώσεως ὑλικῆς μάζης, φαινόμενον τὸ ὁποῖον ἐπαληθεύεται ὑπὸ τῆς παρατηρήσεως, καὶ τὸ ὁποῖον δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐξηγησῆ ἡ κλασικὴ Μηχανικὴ.

β') Ἡ θεωρία τῆς σχετικότητος συνήντησε βεβαίως πολλὰς ἀντιρρήσεις καὶ ἰδίᾳ φιλοσοφικῆς σημασίας. Ἡ θεωρία στηρίζεται καὶ ἐξηγεῖται βεβαίως τῇ βοηθείᾳ τῶν Μαθηματικῶν. Καὶ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης θεωρεῖται ὡς ἀκριβῆς καὶ ἀληθῆς, ἐν ὅσῳ ἡ ἀλληλουχία τῶν σκέψεων καὶ τῆς πορείας τῶν Μαθηματικῶν εἶνε ὀρθὴ καὶ ἀκριβῆς. Διὰ τοῦτο, ἀπὸ μαθηματικῆς ἀπόψεως ἡ θεωρία τῆς σχετικότητος ἀποτελεῖ ἐν σύνολον ἁρμονικὸν καὶ κομψόν, καθὼς καὶ πᾶσα μαθηματικὴ θεωρία, τὸ ὁποῖον ἔχει ἀξίαν ἐπιστημονικὴν ἀναμφισβήτητον ἢ ἀξία τῆς αὐτῆς δὲν ἔξαρτᾶται ἀπὸ τὴν ἐπιτυχίαν ἢ τὴν ἀποτυχίαν νεωτέρον παρατηρήσεων, οὔτε ἀπὸ τὴν ἐπίκρισιν τῶν ἀρχῶν καὶ τῶν ὑποθέσεων ἐπὶ τῶν ὁποῖων στηρίζεται. Ἀλλὰ τὰ φαινόμενα, ἀπὸ τῶν ὁποῖων ἀναχωρεῖ ἡ ἐν λόγῳ θεωρία καὶ εἰς τὰ ὁποῖα καταλήγει, δύνανται νὰ ἔχουν καὶ ἄλλην ἐξηγήσιν, πιθανόν. Ἀλλ' ἡ ἐξηγήσις, ἣτις γίνεται διὰ τῆς θεωρίας τῆς σχετικότητος, εἶνε ἡ ἀπλουστερά καὶ ἁρμονικωτέρα. Ἐν τούτοις, δὲν πρέπει νὰ νομισθῆ, ὅτι ἀποκλείονται ἀπολύτως ἐνδεχόμενα νὰ συμβοῦν εἰς τὸ μέλλον. Οἱ παλαιότεροι ἐπιστήμονες ἐπίστευον βεβαίως ὅτι ἡ κλασικὴ Μηχανικὴ τοῦ *Νεύτωνος* καὶ τοῦ *Γαλιλαίου* εἶνε ἡ τελειότερα, καὶ ὅτι θὰ μείνῃ ἡ μόνη κυρίαρχος εἰς τοὺς αἰῶνας τοῦ μέλλοντος. Ἐν τούτοις, διακρίνει τις, ὅτι καὶ ἡ θεωρία αὐτῆ ἀπεδείχθη ὡς μερικὴ περίπτωσις τῆς νεωτέρας Μηχανικῆς τῆς σχετικότητος. Καὶ τοῦτο συντρέχει ἐπίσης εἰς τὸ νὰ πιστεύῃ τις, ὅτι πᾶσα θεωρία δὲν εἶνε καὶ ὀριστικὴ, ἀλλὰ μᾶλλον προσωρινή.

Διὰ ταῦτα καὶ ἡ θεωρία τῆς σχετικότητος, ἣτις ἀνέτρεψε θεμέλιά τινα τῆς προγενεστεράς της ἐπιστημονικῆς καταστάσεως καὶ παρουσίασεν ἄρκετὰ νέα δαιμόνια, δὲν δύναται νὰ θεωρηθῆ, ὅτι ἐπεκράτησεν ὀριστικῶς, καὶ ὅτι αὐτὴ εἶνε ἢ ὅτι ἐπ' αὐτῆς στηρίζεται ἡ ἀκριβῆς θεωρία περὶ τοῦ κόσμου. Τὸ μέλλον διὰ τῆς ἐπιμόνου ἐρεῦνης θὰ ἀποδείξῃ βεβαίως μέχρι τίνος βαθμοῦ πρέπει νὰ δεχθῆ τις τὴν ἰσχὺν τῆς νέας αὐτῆς θεωρίας.

Καὶ ἡ κρίσις ἄλλως τε περὶ τῆς θεωρίας τῆς σχετικότητος εἶνε, κατ' αὐτήν, ἐπίσης σχετικῆ.

γ') Ὁ *Einstein* ὠρμήθη εἰς τὴν ἐρευναν καὶ τὴν διαμόρφωσιν τῆς θεωρίας τῆς σχετικότητος ἀπηλλαγμένος ἀπὸ τὴν προκατάληψιν περὶ τῆς υπάρξεως ἐννοίας ἀπολύτου χώρου καὶ ἀπολύτου χρόνου. Τοῦτο ἔχει ἐξαιρετικὴν σημασίαν διὰ τὸν πολὺν κόσμον, τὸν μὴ εἰδικόν, τὸν μὴ ἐνδιαφερόμενον ἀμέσως διὰ τὰς ἐρεύνας τῶν εἰδικῶν, τῶν ἐξ ἐπαγγέλματος ἐρευνητῶν ἐπιστημόνων. Διότι θεωρεῖται, καὶ πρέπει νὰ θεωρῆται, ἀνακάλυψις οὐσιώδους ἢ ἀνατροπῆς τῆς προκαταλήψεως καὶ ἡ ἀνεπηρέαστος κρίσις ἐκάστου ζητήματος, τὸ ὁποῖον ἤθελε παρουσιασθῆ. Εἶνε γνωστόν, ὑποθέτομεν, ὅτι ἡ ἀνθρωπότης ὑποφέρει ἐξ αἰτίας πολλῶν προλήψεων καὶ προκαταλήψεων, ὅχι μόνον θρησκευτικῶν, ἀλλὰ καὶ κοινωνικῶν καὶ οἰκογενειακῶν καὶ πολιτικῶν καὶ πολλῶν ἄλλων, αἵτινες παρατηροῦνται καὶ εἰς τάξεις ἀνθρώπων ἢ εἰς κοινωνικὰ στρώματα, τὰ ὁποῖα θεωροῦνται περισσότερον μορφωμένα. Ἡ ἀπαλλαγὴ δὲ τῆς ἀνθρωπότητος ἀπὸ τῶν προλήψεων τούτων θὰ εἶνε εἰς τῶν μεγάλων σταθμῶν τῆς προόδου αὐτῆς, πρὸς τὸν ὁποῖον ὁδηγεῖ ὁ *Einstein* διὰ τῆς ἀνακαλύψεως, τὴν ὁποίαν ἐσημείωσε δι' ἀνατροπῆς τῆς προκαταλήψεως περὶ τῆς ἐννοίας τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου.

Ο "ΦΥΣΙΟΛΟΓΟΣ,,

ΚΑΙ ΣΧΕΣΙΣ ΑΥΤΟΥ ΠΡΟΣ ΤΑΣ ΑΠΟΚΡΥΦΟΥΣ ΕΠΙΣΤΗΜΑΣ

Ὡς ἰδιαιτέρα τοῦ Μεσαίωνος ἐπιστημονικὴ μέθοδος πρέπει βεβαίως νὰ θεωρηθῆ ἡ ζήτησις τῆς ἐν τῇ Φύσει δρώσης *ὑπερφυσικῆς ἢ θείας δυνάμεως*, δηλαδὴ ἡ τῆς ἀληθείας ἔρευνα δι' ἐπικλήσεως τοῦ θεοῦ (μυστικισμός), ἀντιστοιχοῦσα ἀπ' ἐνὸς μὲν πρὸς τὴν νεωτέραν ἐπιστήμην, ἣτις εἶναι ζήτησις τῶν *φυσικῶν δυνάμεων* – ζήτησις τῆς ἀληθείας ἀπὸ στόματος τῆς Φύσεως, τ. ἔ. διὰ τῆς ἀντικειμενικῆς τῶν πραγμάτων παρατηρήσεως (θετικισμός) – καὶ ἀπ' ἑτέρου, πρὸς τὴν ἀρχαίαν, μετασωκρατικὴν ἰδίως, ἐπιστήμην, ἣτις ἐξήρτα τὴν εὐρεσιν τῆς ἀληθείας κυρίως ἀπὸ τῆς φιλοσόφου σκέψεως, τ. ἔ. ἐκ τῆς *δυνάμεως τοῦ ἀνθρώπου* (ἰδεολογία). Ἐκάστη δηλονότι ἐποχὴ, κατὰ τὴν ἔρευναν τῶν τριῶν θεμελιωδῶν προβλημάτων: θεοῦ καὶ φύσεως καὶ ἀνθρώπου, ἀφωσιωμένη κατ' ἐξοχὴν εἰς ἓν τούτων, μὲ τὸ αὐτὸ ἐπιλαμβάνεται πνεῦμα καὶ τῶν ἄλλων τὴν ἐπίλυσιν. Κατὰ τὴν μετασωκρατικὴν φιλοσοφίαν ἡ ἰδεολογία περιλαμβάνει καὶ ἠθικὰς καὶ φυσικὰς ἐπιστήμας, κατὰ δὲ τὸν Μεσαίωνα ὁ μυστικισμὸς ἀφομοιοῖ πρὸς ἑαυτὸν τὰς φυσικὰς ἐρεῦνας, καθὼς ὁ θετικισμὸς (ῥεαλισμὸς) τῶν νεωτέρων χρόνων καθυποτάσσει εἰς τὰς φυσιογνωστικὰς μεθόδους καὶ αὐτὰς τὰς ἠθικὰς ἐπιστήμας.¹ Ἐντεῦθεν δέ, αἱ ἀπόκρυφοι ἢ θεοφυσικαὶ² ἐπιστήμαι, αἱ κατὰ τὸν Μεσαίωνα κυρίως ἀναπτύχθεισαι, πρέπει, νομίζω, νὰ θεωρηθῶσιν οὐχὶ τῆς φυσικῆς ἐρεῦνης ἀποπλάνησις ἐκ δεισιδαιμονίας ἀμαθοῦς, ἀλλὰ τοῖναντίον ὡς ἐκπροσωποῦσαι τὴν νεωτε-

¹) Ἴδε τὰς πραγματείας μου: *Περὶ τῆς ἀρχῆς καὶ τῆς χρησιμότητος τῆς Ἱστορίας τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν*, σ. 10 - 11 καὶ *Inertie polymorphie*, σ. 12 - 15.

²) Καὶ οὕτω θὰ ἠδύνατο νὰ ὀνομασθῶσιν αἱ Ἀπόκρυφοι Ἐπιστήμαι.

ρῶσαν ἐπιστημονικὴν κίνησιν τῶν χρόνων ἐκείνων, τ. ἔ. τὴν ἰδιαιτέραν τότε ἐπιστημονικὴν *προόδον*, μὲ τὸ χαρακτηριστικὸν μοτίβο τῆς μεσαιωνικῆς διανοήσεως, τὸ θρησκευτικόν. Διὰ τῶν ἀποκρῦφων δ' ἄληθῶς ἐπιστημῶν συνετηρεῖτο τότε καὶ διεδρέφετο ἡ δημιουργικὴ φυσιογνωστικὴ ἔρευνα, ἐν μέσῳ τῆς δογματικότητος τῆς *ἐπισήμου*¹ ἐπιστήμης, πιστῆς εἰς τὰς παραδόσεις τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς γραμματείας, καὶ εἰδικώτερον διὰ τῆς Χυμειτικῆς καὶ τῆς Ἀλχυμείας ἐπεδιώκετο ἡ ἐφαρμογὴ τῆς θεωρίας εἰς τὴν πράξιν καὶ καθιεροῦντο αἱ ἀπαρχαὶ τῆς πειραματικῆς μεθόδου.²

Κατὰ τὰνωτέρω, εἰς τὰς θεοφυσικὰς ἢ ἀποκρῦφους ἐπιστήμας πρέπει νὰ κατατάξωμεν καὶ τὸν «Φυσιολόγον», τ. ἔ. τὸν χριστιανικὸν συμβολισμόν, ἔφηρμοσμένον εἰς τὴν Φυσικὴν Ἱστορίαν ἢ Φυσιογραφίαν. Ἐὰν δὲ συνάμα θεωρήσωμεν τὴν Μαγείαν εἰδικώτερον ἀντιστοιχοῦσαν πρὸς τὴν νεωτέραν Φυσικὴν, ὀνομάσωμεν δὲ γενικῶς Ἱατροσοφικὴν τὰς ἀποκρῦφους θεραπευτικὰς μεθόδους, ὡς ἔξης συμπληροῦμεν τὸν πίνακα τῶν ἀποκρῦφων ἢ θεοφυσικῶν ἐπιστημῶν: Ἀστρολογία ἀντιστοιχοῦσα πρὸς τὴν Ἀστρονομίαν, Μαγεία πρὸς τὴν Φυσικὴν, Ἀλχυμεία πρὸς τὴν Χυμείαν, Φυσιολόγος - Φυσιογραφία καὶ Ἱατροσοφικὴ - Ἱατρικὴ.³

Συμφώνως πρὸς τὸ θεοφυσικὸν πνεῦμα, αἱ Ἀποκρῦφοι Ἐπιστήμαι ἐζήτουν ἄρ' ἑνὸς μὲν τὴν ἐξ ἀποκαλύψεως πιστοποιήσιν γνώσεώς τινος ἢ λύσιν φυσιογνωστικοῦ προβλήματος ἐκ κειμένων παλαιῶν, προφητικῶς ἢ συμβολικῶς ἐρμηνευομένων, ἄρ' ἑτέρου δὲ τὴν ἀποθειώσιν (ὡς λέγει ὁ Πλούταρχος)⁴ τ. ἔ. τὴν ἠθικοποίησιν τῆς φυσικῆς ἐρεῦνης, ἣτις ἀνέκαθεν ἐθεωρήθη ἀντιβαίνουσα πρὸς τὴν θρησκευτικὴν εὐσέβειαν. Ἀλλ' ἡ ἀποθειώσις αἴτιη καθίστατο, νομίζω, δυνατὴ μόνον ἐφ' ὅσον αἱ Φυσικαὶ Ἐπιστήμαι δὲν προέβαινον καὶ εἰς τὴν *πρᾶξιν*, εἰς τὴν ἀπομίμησιν δηλονότι τοῦ ἔργου τοῦ Δημιουργοῦ. Οὕτω δὲ βεβαίως ἐξηγεῖται διατὶ ὁ μὲν Φυσιολόγος, ἄλλῶς ἐπιστήμη περι-

¹) Οὕτω πρέπει νὰ διακρίνωμεν, καὶ μάλιστα κατὰ τὸν Μεσαίωνα, τὴν ζωνῶς παραδεδεγμένην ἐπιστήμην.

²) Ὑπὸ τὴν ἔσπιν ταύτην πρέπει, νομίζω, νὰ θεωρήσῃ ἡ Ἱστορία τὸ ἔργον τῆς Χρυσοποιΐας. Ἴδε τὸ ἄρθρον μου ἐν τῷ *Δελτίῳ* τῆς Ἑταιρ. τῶν Φυσ. Ἐπιστ. Β. σ. 136.

³) Ἀναζοίνωσις μου ἐν τῇ Ἐπιστημ. Ἑταιρείᾳ (τῇ 30 Ἰαν. 1922). - Εἰς τὰς ἀποκρῦφους ἐπιστήμας πρέπει ἐπίσης νὰ προσθέσωμεν καὶ ἀπόκρυφα μαθηματικά, οἷον ἡ «Θεολογομένη ἀριθμητικὴ» Νικομ. τοῦ Γερασηνοῦ. Ἀλλὰ περὶ τούτου γράφω προσεχῶς ἄλλαχού.

⁴) Πλούταρχ. *Δαιμ. Σωκρ.* ΙΧ: Τὸ ἐπιθειάζειν τὰς πράξεις.

γραφική, διωχθείς κατ' ἀρχάς, ἀνεγνωρίσθη ἔπειτα ὡς τὸ ἠθικώτερον φουσιολογικὸν βιβλίον τῆς Χριστιανοσύνης, μὴ περιλήφθεις εἰς τὰς Ἀποκρυφούς Γνώσεις, τούναντίον δὲ ἡ Ἀλχυμεία καὶ ἡ Μαγική, ἐπιστῆμαι τοῦ πειράματος, ἐθεωρήθησαν σοφίσματα καὶ τέχναι συνεργείας σατανικῆς. Ἐντεῦθεν δ' ἐξηγεῖται καὶ ἡ ἀντινομία τῆς διώξεως ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας ἐπιστημονικῆς ἐρεῦνης, ἐπικαλουμένης τὴν θείαν δύναμιν.

*

Κατὰ τὰ ἀνωτέρω, ὁ «Φυσιολόγος» — ἀναφαινόμενος τὸ πρῶτον κατὰ τὴν 2^{αν} μ. Χ. ἑκατοντ. ἐν Ἀλεξανδρείᾳ¹ — ἦτο ἡ περιγραφή τῶν φυσικῶν ὄντων, ζώων ἰδίως (ἀλλὰ καὶ λίθων καὶ φυτῶν) τῶν δυναμένων νὰ θεωρηθῶσι συμβολίζοντα διὰ τῶν ἰδιοτήτων αὐτῶν, δόγματα θρησκευτικὰ ἢ χριστιανικὰς ἀρετὰς — τὸ ἀπαραίτητον βιβλίον τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως κατ' ὅλον τὸν Μεσαίωνα εἰς ὅλας τὰς χώρας, ἰδίως δ' ἐν τῇ Λύσει, ἐξασκήσαν ἕκτοτε ἐπίδρασιν μεγάλην εἰς ἐπιστήμης καὶ τέχνης καὶ λογοτεχνίας. Ὑποθέτω δ' ὅτι καὶ ἡ σημερινὴ ὀνομασία τῶν ἐπιστημονικῶν κλάδων διὰ τῶν συνθέτων εἰς -logie: *Minealogie*, *Physiologie*, κτλ. καὶ παρ' ἡμῖν Γεωλογία, Ἰθνηλογία, κλπ. (ἐκ μεταφράσεως τῶν εὐρωπαϊκῶν) ἔχει τὴν ἀφετηρίαν τῆς ἐκ τοῦ *Φυσιολόγου* — κατ' ὅσον μᾶλλον ἐν τῇ ἀρχαιότητι αἱ ἐπιστημονικαὶ πραγματεῖαι ἀπεκαλοῦντο περιφραστικῶς, οἷον *Ἱστορία ζώων*, ἢ *Περὶ φυτῶν*, κτλ. Οὐχὶ δ' ὀρθῶς ἀφ' ἑτέρου, νομίζω, παραδέχονται κοινῶς ὅτι ὁ τίτλος τοῦ «Φυσιολόγου» δὲν ἐσήμαινε καὶ κατ' ἀρχάς τὸ βιβλίον, ἀλλὰ «τὸν φυσιολόγον», ἦτοι ὠρισμένον τινα φυσιοδίφην ἐπιφανῆ (τὸν Ἀριστοτέλην ἐπὶ παραδ.) ἐπώνυμον τῆς τοιαύτης φυσιογραφίας. Καὶ ἡ μὲν φράσις τοῦ λατινικοῦ φυσιολόγου: «*Viperæ genus est serpentis venenosæ; Physiologus autem de viperæ dicit*»² καὶ τὸ ὑπὸ τοῦ Σάββα σημειούμενον: «Ἐπιφανίου εἰς τὸν Φυσιολόγον, τὸν διδάσκοντα»,³ δύνανται βεβαίως ν' ἀναφέρονται καὶ εἰς φυσιολόγον πρόσωπον, ἀλλὰ καὶ εἰς βιβλίον φυσιολογίαν, δὲν λύεται δὲ τὸ ζήτημα ὑπὲρ τοῦ Ἀριστοτέλους οὐδ' ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς ἑτέρου χειρογράφου: «Τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἐπιφανίου, ἐπισκόπου Κύπρου ἐκ τοῦ Ἀριστοτέλους φυσιολόγου τῶν ζώων»⁴ — τῶν τίτλων τῶν μεσαιω-

¹) Ἴδε Krumbacher, *Gesch. der Byzant. Litterat.* 2 σ. 873-877 (μετάφρ. Σωτηριάδου, *Ἱστορ. τῆς Βυζ. Λογογ.* III. 175-184).

²) *Le Physiologus*, ἔκδ. Legrand, σ. 10, not. 1.

³) Αὐτόθι. σ. 18.

⁴) Αὐτόθι. σ. 19.

νικῶν ἀποκρύφων ἔργων παραλλασσομένων ποικιλοτρόπως, κατὰ τὰς ἀπαιτήσεις κύρους ἐξ ὀνομάτων ἐπισήμων. Πηγαί δ' ἀφ' ἑτέρου τοῦ Φυσιολόγου εἶναι γενικῶς μὲν ἢ τῶν ἀρχαίων φυσιογραφία, ἀλλὰ καὶ ζωολογικαὶ ἐκ τῶν Γραφῶν εἰδήσεις καὶ παραδόσεις λαογραφικαί. Φυσικώτερον ἄρα νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι ἡ λέξις *φυσιολόγος* ἐδήλωσεν ἐξ ἀρχῆς ὅ,τι καὶ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ γλώσσῃ καὶ σήμερον ἐν τῇ δημῳδῇ δηλοῦσι τὰ εἰς -*λογος* σύνθετα — δηλ. τὸν ἐν γένει λέγοντα ἢ πράττοντα (ἄνθρωπον ἢ ζῷον, ἀντικείμενον ἢ τόπον) μετὰ τινος ἐπιτατικῆς (τοῦ συνήθους ἔργου) ἢ ἀθροιστικῆς ἐννοίας — τὸ εἰδικὸν ἄρα περὶ τῆς φύσεως βιβλίον ἢ τὴν *φυσιολογίαν* (ὑπὸ τὴν ἀρχαίαν ἐπιστημ. τῆς λέξεως σημασίαν): «Ἐπιφανίου, ἀρχιεπισκόπου Κύπρου περὶ τῆς *φυσιολογίας*, ὃς (γράφ. ὡς) ἐλάλησε περὶ φύσεως ἐκάστου γένους θηρίων καὶ πτηνῶν.»¹

Ὁ «Φυσιολόγος» ἀποδίδεται, ὡς εἶδομεν, εἰς τὸν Ἐπιφάνιον, ἐπίσκοπον τῆς Κύπρου (+ 403). Τὰ δ' ἀρχαιότερα σφζόμενα τεμάχια εἶναι τὰ ὑπὸ Ρεταν ἐκδοθέντα, τούτων δὲ πληρέστερα τὰ ὑπὸ Μουστοξύδη καὶ Σχινᾶ.² Ἀλλὰ τὸ ἀριώτερον τοῦ Φυσιολόγου χειρόγραφον (νῦν τῆς Μαρκ. βιβλιοθήκης) εἶναι τὸ δημῳδες (τῆς 15^{ης} ἑκατ.) ἐκδοθὲν ὑπὸ Legrand,³ ἀποτελοῦν δὲ τὸν σύνδεσμον τοῦ παλαιοῦ Φυσιολόγου πρὸς τὰς λατινικὰς ἐκδόσεις.

Ὁ δημῳδῆς οὗτος φυσιολόγος εἶναι ἕμμετρος, κατ' ἐπικρατοῦσαν βυζαντιακὴν συνήθειαν τῆς 15^{ης} καὶ 16^{ης} ἑκατονταετηρίδος, νὰ στιχοργῶνται ἔργα παλαιότερα πεζὰ — ἀντιθέτως πρὸς τὸ γινόμενον τότε ἐν τῇ Δύσει, ἔνθα τὰ παλαιὰ περὶ τῶν ἵπποτῶν στιχοργήματα μετετρέποντο εἰς τὸ πεζόν. Οὕτω δ' ἐκ τῶν πρωτοτύπων πεζῶν ἐστιχοργήθησαν, πλὴν ἄλλων, καὶ ὁ «Βίος Ἀλεξάνδρου»⁴ καὶ τὰ «Ὀνειροκριτικά» τοῦ Ἀστραμψύχου, ἐνεπνεύσθησαν δ' οἱ τῆς Τιμίας Τέχνης ποιηταὶ ἐκ τῆς Χρυσοπούϊας Στεφάνου τοῦ Ἀλεξανδρέως τὰ χυμεντικά ποιήματα.⁵ Κατὰ τὸν Gidel,⁶ τὴν ἐστιχοργῆσιν ταύτην ἀπῆτει ἡ πνευματικὴ τῶν χρόνων ἐκείνων Βυζαντιακὴ κατάπτωσις, τοῦ ἀμαθοῦς λαοῦ ἐλκυσμένου μόνον πρὸς στιχοργήματα συγγραφέων ἀντιγραφί-

¹) Αὐτόθι, σ. 28, not.

²) Krumbacher, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 876 (μετάφρ. Σωτηριάδου, III. 180). *Le Physiol.* Legrand, σ. 7.

³) *Le Physiologus*, publié par Émile Legrand et précédé d'une étude littéraire par Ch. Gidsl, Paris, MDCCGLXXIII.

⁴) *Trois poèmes grecs du M. âge*, par Wagner, Berlin, 1881, σ. 56 ἑξ.

⁵) *Physici et med. græc. minor.* ed. Ideler, II. 328 ἑξ.

⁶) *Le Physiol.* Legrand, σ. 12.

κῶν, ἐν ᾧ τὰνάπαλιν τὸ ζωτικὸν πνεῦμα τῶν λαῶν τῆς Δύσεως ἔστρεφεν ἤδη τὴν προσοχὴν αὐτοῦ πρὸς τὴν τελειομένην δυτικὴν πεζογραφίαν. Ἄλλὰ συμφωνότερον νομίζω πρὸς τὰ πράγματα νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἡ τῆς *Μεταβυζαντιακῆς*¹ περιόδου στιχολογία εἶναι ἐνδεικτικὴ οὐχὶ τοῦ τέλους φθινούσης πνευματικῆς σειρᾶς, ἀλλὰ τοῦ πρώτου ὄρου ἀρχομένης πνευματικῆς προόδου — τῆς *μεταβυζαντιακῆς* ἐκείνης πνευματικῆς ζυμώσεως, ἣτις ἐδημιούργησε τὸν Νεοελληνισμόν. Οὕτω καὶ τὰ πρωτόλεια τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς φυσιογνωσίας (τῶν προσωκρατικῶν φυσιολόγων) διευτυπώθησαν ἐμμέτρως. Εἶναι δ' ἀφ' ἐτέρου ὁ στίχος ἐπιτηδεότερος τοῦ πεζογραφήματος εἰς τὴν διάδοσιν καὶ τὴν διατήρησιν τῶν ἰδεῶν, οὐχὶ βεβαίως πάντοτε (ὡς παραδέχονται κοινῶς) διὰ τὴν ποιητικὴν ὠραιότητα, ἀλλὰ διότι, νομίζω, ὁ στίχος παρέχει εἰς τὸν λόγον τὸ εἶδος — ἀπαραίτητον διὰ τὴν *ἐντελέχειαν* παντὸς ὑποκειμένου.

Πραγματεύεται δ' ὁ δημῶδης οὗτος Φυσιολόγος εἰς 48 κεφάλαια, 15 θηλαστικά, 17 πτηνά, 5 ἔρπετά, 1 ἰχθὺν καὶ 1 κῆτος, μὲ τὰς «ἀναγωγάς», τ. ἔ. τὸν συμβολισμόν ἐκάστου. Οὕτως ἐπὶ παραδ. ἡ νικηφόρος πάλῃ τῆς σαύρας βασιλίσκου κατὰ τῶν ἄλλων θηρίων *ἀνάγεται* εἰς τὴν νίκην τοῦ χριστιανοῦ κατὰ τοῦ Σατανᾶ, ἡ ἐκ τῆς τέφρας αὐτοῦ ἀναγέννησις τοῦ φοίνικος εἰς τὴν τριήμερον ἀνάστασιν τοῦ Σωτῆρος καὶ ὁ διὰ τοῦ ἰδίου αἵματος σφῶζον τοὺς νεοσσούς του πελεκᾶνος εἰς τὸν σταυρωθέντα Χριστόν, κτλ. Πρὸς τοιοῦτους δὲ συμβολισμοὺς παρεισάγονται καὶ ζῶα φανταστικά, καθὼς ὁ ὕδρωπος, ὁ ἐχέκένταυρος καὶ ἡ γοργόνα, κλπ. Καὶ ἐνομίζετο μὲν (καὶ νομίζεται ὑπὸ τῶν λαῶν καὶ σήμερον) ἡ τερατολογία, καθὼς καὶ πᾶσα βεβαίως πρᾶξις, ἕξερχομένη τῆς ἀστρονομικῆς κανονικότητος τῶν φαινομένων καὶ πραγμάτων, δυσοίωνος καὶ ἐναγῆς,² ἀλλὰ τὰ τερατώδη ταῦτα ζῶα ἐπλάσσοντο κατὰ παραδείγματα ἐκ τῶν Ἀγ. Γραφῶν ἢ ἐπὶ φυσικῶν προτύπων³ — πρὸς τὸν συμβολισμόν δ' ἀφ' ἐτέρου τῶν ἁμαρτημάτων καὶ τῶν κακιῶν. Οὕτω δ' ἡ γυναικοφανῆς φρόνη μετεμορφώθη εἰς

¹) Οὕτω, νομίζω, δυνάμεθα νὰ ὀνομάσωμεν τὴν ἀπὸ τῆς ἀλώσεως Βυζαντιακὴν περίοδον (15^η - 17^η ἑκατ.).

²) Ἴδε τὸ ἄρθρον μου ἐν *Λεξικογραφικῷ Ἀρχεῖῳ*, Δ. 176.

³) Οὕτως ἔχομεν ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ζωολογίᾳ: *ἰπέλαφον* (τὴν ἀντιλόπην), *χοιροπίθηκον* (τὸν κερκοπίθηκον), κτλ. Οὕτω παρὰ Μαν. Φιλῆ (ἔκδ. Ideler, Phys. et med. gr. min. I. σ. 189) ἡ στρουθοκάμηλος λέγεται: «Ἀπὸ καμήλου καὶ στρουθοῦ σύνθετον εἶδος τέρας, οὔτε πτηνὸν οὔτε πεζόν, ἐξ ἐκατέρων γένους· ὁ καὶ τῇ χέρσῳ σπένδεται, καὶ πρὸς αἰθέρα τρέχει καὶ γίνεται μεταίχμιον τούτων ἀμφοῖν τὸ ζῶον».

γοργόνα και ὁ ποτάμιος ἵππος εἰς τὸν ὕδριππον, κτλ. Ἐπιστεύετο δ' ἄφ' ἑτέρου ὑπὸ τῆς ἀρχαιότητος ἢ ἐκ διασταυρώσεως διαφόρων γενῶν παραγωγῇ συμμίκτων ζῴων καὶ φυτῶν, ὡς ὁ Νίκανδρος¹ λέγει τὴν μυγαλὴν γεννηθεῖσαν ἐκ τῆς γαλῆς καὶ τοῦ μύδος, καὶ ὁ Πλούταρχος² ἐλαίας ἀπὸ σχίνων καὶ ἐκ μυροίνης ῥοιάς, ὡς τοιαῦτα δ' ὄντα συμμιγῆ παρεδέχετο ὁ Ἐμπειδοκλῆς τὰ ζῶα καὶ τὰ φυτὰ τῆς πρωταρχικῆς δημιουργίας.³ Ἀλλὰ καὶ τῶν φανταστικῶν ιδιοτήτων πολλαὶ ἐλενοήθησαν ἔξ ἀναλόγων φυσικῶν, κατὰ τὴν ἀρχαίαν ἐπιστήμην ἢ κατὰ παραδόσεις λαϊκὰς. Οἷτω δ' ὑποθέτω τὸ μὲν περὶ τῆς ἐλάφου λεγόμενον ἐν τῷ Φυσιολόγῳ, ὅτι ὁσφραινομένη ὄφριν ἐν ὀπῇ κεκρυμμένον, ἀναρροφᾷ τοῦτον εἰς τὸ στόμα της δι' ἰσχυρᾶς εἰσπνοῆς,⁴ προερχόμενον ἐκ τῆς παλαιᾶς παρατηρήσεως ὅτι ἡ ἔλαφος φέρει σινήθως σκώληκας (τὰς εὐλὰς = *Oestrus rufibarbis*) παρὰ τὸ ὑπογλώττιον, τοὺς ὁποίους διὰ παρμῶν ἀποβάλλει τὸν Ἰούλιον,⁵ τὸ δὲ περὶ τοῦ πάνθηρος, ὅτι φραγῶν ἀναδίδει εὐωδίαν, προσελκύνουσαν τὰ ἄλλα ζῶα,⁶ ἐκ τοῦ ἀρχαίου περὶ τῆς παρδάλεως, ὅτι «τῇ ὁσμῇ αὐτῆς χαίρουσι τὰ θηρία»⁷ — γνωστὸν δ' ὅτι τὰ ὀνόματα *παρδάλης* καὶ *πάνθηρος* ἐναλλάσσονται παρὰ τοῖς παλαιοῖς.⁸ Ὡσαύτως, τὸ μὲν ζῶον *ἐνυδρος*,⁹ ἔχθρὸς τοῦ κροκοδείλου, εἶναι βεβαίως ἢ τῶν ἀρχαίων *ἐνυδρίς* (*lutra vulgaris*) τῆς Ἀραβίας καὶ Περσίας, ζῶον «τετραγωνοπρόσωπον», ὡς λέγει ὁ Ἡρόδοτος,¹⁰ «μὲ σκύλου δὲ μορφῆν», κατὰ «Φυσιολόγον», εἰς δὲ τὸν φανταστικὸν σάτυρον,¹¹ τὸν κατανικηθέντα ὑπὸ τοῦ Ἀγ. Ἀντωνίου, μετεμορφώθη ἀναμφιβόλως τὸ θηλαστικὸν *σατύριον* ἢ *σατύριον* (*mustella zibeline*), τὸ δημῶδες *ζεπύρα*, ἧτις ἐθεωρεῖτο ὑπὸ τῶν ἀρχαίων ζῶον ἀφροδιακόν.¹² Ζῶον δὲ *μονόκερον* ἀναφέρει ἐν Κρήτῃ ὁ περιηγητὴς Βελώνιος.¹³

¹) *Θηριακά*, ἔκδ. Ot. Schneider, στ. 816 καὶ σχολ. σ. 64.

²) *Συμποσ.* Β. ζ'. 1.

³) *Fr. philos. gr.* ἔκδ. Mullachius, I. σ. 9. στ. 310 ἔξ.

⁴) *Physiol.* σ. 48, II.

⁵) *Arist. Thierkunde*, ἔκδ. Aubert-Wimmer, σ. 285 σημ. Πρβλ. τὸν διμῶδη σκώληκα *ἀνεμοσᾶκον*, ἀναπτυσσόμενον, κατὰ λαϊκὴν παράδοσιν εἰς τὴν βᾶσιν τῆς ῥινόδος ἢ τῶν κεράτων τῶν ζῴων.

⁶) *Physiol.* σ. 70, XXII.

⁷) Ἀριστοτ. *Ἱστορ. Ζῴων*, IX. 6.

⁸) *Arist. Thierk.* Aubert-Wimmer, σ. 74.

⁹) *Physiol.* σ. 60, XII.

¹⁰) IV. 109.

¹¹) *Physiol.* σ. 74, XXVI.

¹²) *Œuvres de Rufus d'Éphèse*, éd. Ruelle, σ. 429.

¹³) *Les observ. des plus singul.*, 1568, σ. 33. Ἰνδικὸς ἄγριος ὄνος ἢ *λιόκωρον*, Πολίτου, *Παπαδ.* II. 987.

Ἄλλαι δὲ πάλιν ιδιότητες θὰ ἠδύναντο βεβαίως νὰ θεωρηθῶσιν ὡς τῆς λαϊκῆς ἐμπειρίας ἀληθεῖς παρατηρήσεις, ὡς ἐπὶ παραδ. ὅτι ἡ κάμηλος ἐνατενίζει τὸν ἐχθρὸν αὐτῆς, ἵνα τὸν ἐνθιμηται πρὸς ἐκδίωξιν, ὅτι τὸν γέροντα πελαργὸν συνοδεύουσιν εἰς τὰ ταξείδια δύο ἢ τρεῖς νεαροὶ πελαργοὶ ὅπως ἐν ἀνάγκῃ τὸν ὑποβαστάζωσιν, ὅτι ἡ πέρδιξ ὅταν διὰ τῶν ἰδίων τῆς ὠῶν δὲν πληρωθῇ ἢ φωλεὰ τῆς, ὑφαρπάζει τὰ ὠὰ ξένων πτηνῶν, ὅτι αἱ τριγῶνες πίνουσιν ἄφ' οὐ πρῶτον θολώσωσι τὸ ὕδωρ,¹ ὅτι ὁ μὲν ἄρρην δενδροκόλαψ (δρυοκολάπτῆς) κρούει τὸ δένδρον μὲ τὸ ῥάμφος του, ἐν ᾧ συγχρόνως ἡ θήλεια ἐφαρμόζει ἐπ' αὐτοῦ τὸ σῦς, ὅπως ἀνακαλύψωσι ἐσωτερικὰ κοιλώματα τῶν δένδρων, κτλ.² Γνωστὸν δ' ὅτι πολλὰ τινα παλαιά, ὡς παραδόξα θεωρηθέντα κατ' ἀρχάς, ἀπεδείχθησαν κατόπιν ὑπὸ τῆς Ἐπιστήμης ἀληθεύοντα.

Περὶ τῆς χελιδόνος ὁ Φυσιολόγος λέγει:³

Βοτάνιν φέρνει κι' ἔρχεται, στοὺς ὀφθαλμοὺς τὸ βάλλει
τοῦ *πυρωθέντος* νεοσσοῦ, εὐθύς κάκεινος βλέπει,

ἐνθα βεβαίως τὸ: *πυρωθέντος* (τῆς ἐκδ. Legrand) πρέπει νὰ γραφῇ: *πυρωθέντος*. Εἶναι δὲ γνωστὴ καὶ εἰς τοὺς μύθους καὶ ἐν τῇ πραγματικότητι ἡ προσφυγὴ τῶν ζώων ἀσθενούντων εἰς τὰ βότανα. Κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην, οἱ ἐλκωθέντες πελαργοὶ ἐπιθέτουσιν εἰς τὰς πλιγὰς αὐτῶν ὀρίγανον, αἱ τοξευθῆσαι αἴγες τρώγουσι τὸ δίκταμον, αἱ δὲ κύνες ἀσθενοῦσαι πόαν καὶ ἡ γαλῆ πρὸς ὄφιν μαχομένη πήγανον.⁴

Ἐπαινουμένης τῆς φιλοστοργίας τῶν στρουθοκαμήλων⁵ πρὸς τὰ ἐπωαζόμενα αὐτῶν ὠὰ, προστίθεται ἡ ἀναγωγή: « Διὰ τοῦτο τοῖνυν κρέμονται τὰ αὐγά των ἀπάνω ἔνδω τῆς ἐκκλησίας δι' ἐνθύμησιν τοῦ λόγου, νὰ ἐνθυμῶσαι καὶ ἐσὺ μήπως ὄραθυμίσῃς » — ἔξαρθῶνται δὲ πράγματι καὶ σήμερον πολλαχοῦ (ἰδίως εἰς ἐκκλησίας χωρικὰς) κάτωθεν τῶν πολυελαίων ὠὰ στρουθοκαμήλου — καὶ κατωτέρω στίχ. 241 - 242:

¹) Τοῦτο λέγει ὁ Ἀριστοτ. (I. Z. VIII. 9) περὶ τῆς καμήλου. ὁ δὲ Θεοφύλ. Σιμοκάτης (ed. Ideler, I. σ. 171) περὶ τοῦ ἐλέφαντος.

²) Οὕτω τὸ ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτ. (I. Z. VIII. 9) περὶ τοῦ ἔπωπος λεγόμενον, ὅτι μεταβάλλει « τὴν ἰδέαν (τῆς φωλεᾶς του) τοῦ θέρους καὶ τοῦ χειμῶνος » σφύζει ὁ λαὸς λέγων ὅτι ὁ τσαλαπετεινὸς συχνάκις μετατοπίζεται ἀπὸ φωλεᾶς εἰς φωλεάν.

³) Σελ. 90, XXXIX.

⁴) Ἀριστοτ. *Ἱστορ. Ζῴων*, IX. 6.

⁵) *Physiol.* σ. 56, IX.

Κάμνουν χολάν οἱ ἄνθρωποι διὰ τοὺς ὀφθαλμούς των,
καὶ βάλλουν ἐκ τῶν τριφλιῶν ὡὰ στρουθοκαμήλου,

ἐνθα τὸ: τριφλιῶν (ὃ Legrand¹ ὑποπτεύει: τριφιλίων) γραπτέον πιθανῶς: τσοφλιῶν, ἤτοι φλοιῶν ὠῶν, καταλλήλων τούτων πρὸς παρασκευὴν βαφῆς τῶν ὀφρῶν καὶ τῶν βλεφαριδίων, τοῦ δημοτικοῦ *χολᾶ*.

Παρὰ τὸν ὄφιν *ἐχιδναν* ἀναφέρεται ἡ «ἔχιδνα τοῦ πελάγου»² μὲ τὴν ἐξῆς εἰσαγωγὴν: «Περὶ ἐχίδνης τοῦ πελάγου. Ὁψάριόν ἐστι ἐν τῇ θαλάσῃ λεγόμενον ἀφκράτης· ἔχει εἶδος ἰχθύος· εἴρωται δὲ ὑπὸ τοῦ ἔχειν καὶ κρατεῖν τὴν ναυτικήν». Ὁ Legrand (σ. 110), παρερμηνεύον, σημειοῖ: «Ἀφκράτης, ὃ, c'est peut-être la pieuvre (§ XVIII). R. ἀπό, κρατεῖν». Ἄλλ' ἀναμφίβολον βεβαίως ὅτι πρόκειται αὐτόθι ὁ ἰχθύς *Echeneis navcrates*, ἥτοι ἡ *ἐχενηίς*,³ αὐτὴ μὲν παραμορφωθείσα εἰς *ἐχιδναν*, τὸ δὲ *ναυκράτης* εἰς *ἀφκράτην*. Αἱ ἐχενηίδες ἐπὶ τοῦ ἄνω μέρους τῆς κεφαλῆς ἔχουσιν, ὡς γνωστόν, δίσκον ἔλλειψοειδῆ, φέροντα κατὰ μῆκος σειρᾶν ἔλασμάτων ὀδοντωτῶν, δι' ὧν προσκολλῶνται — ὅθεν τὸ δημῶδες αὐτῶν ὄνομα *κολλησόψαρα* — ἐπὶ ἄλλων ἰχθύων μεγαλειτέρων ἢ τῆς τρόπιδος τῶν πλοίων, ὧν ἐπιβραδύνουσι διὰ τοῦτο τὸν πλοῦν (ὅταν εἰς πλῆθος) — ὅθεν τὸ ἀρχαῖον ὄνομα *ἐχενηίς* καὶ *ναυκράτης*, τὸ λατινικὸν *remora* καὶ τὸ ἕτερον δημῶδες *ἄργητα* (ἄργῶ = βραδύνω).⁴ Ἐκ τῆς ιδιότητος δὲ ταύτης τῆς ἐχενηίδος προῆλθον οἱ περὶ τοῦ ἰχθύος τούτου μῦθοι, οἱ ἀναφερόμενοι ὑπὸ Πλινίου,⁵ ὅτι ἐπὶ παραδ. κατὰ τὴν μάχην τοῦ Ἀκτίου ἐχενηίς ἐκράτησε τὸ πλοῖον τοῦ Ἄντωνίου, καταληφθὲν ἐντεῦθεν ὑπὸ τοῦ Καίσαρος καὶ πάλιν ἐχενηίς ἀνέκοπτε τὸν πλοῦν τοῦ Γαίου πρὸς τὸ Ἄντιον, προειδοποιούσα τὴν δολοφονίαν αὐτοῦ, συμβᾶσαν ἔπειτα ἐν Ῥώμῃ.

Εἰς τὸν λέοντα⁶ ἀποδίδεται ἡ ιδιότης, ὅτι σβύνει διὰ τῆς οὐρᾶς αὐτοῦ περιπατῶν τὰ ἴχνη τῶν ποδῶν του, ἵνα μὴ ἀναγνωρίζηται ὁ δρόμος του, περιορίζει δὲ χῶρόν τινα (κάμνει «σάλον»)⁷ ἀφίνων εἰσοδὸν μοναδικήν, ὡς τινα παγίδα τῶν θηραμάτων του. Λέγει δὲ περὶ λαείνης τὰ ἐξῆς:

¹) Αὐτόθι, σ. 115.

²) Αὐτόθι, σ. 67, XVIII.

³) Ἀριστοτ. *Ἱστορ. Ζώων*, II. 14, Ὁπλιανοῦ, *Ἀλιευτ.* στ. 221, Πλουτάρχου, *Συμπ.* II. VII.

⁴) Ἴδε τὸ ἄρθρον μου ἐν *Λεξικογραφικῷ Ἀρχεῖῳ*, E. 68.

⁵) *Hist. Natur.* IX. 1, XXXII. 1.

⁶) *Physiol.* σ. 96, XLIV.

⁷) Ὁ Legrand (σ. 114) ἐρωτᾷ μὴ ἐντεῦθεν τὸ γαλλ. *salon*. Ἄλλὰ πρβλ. τὸ παρὰ Χωνιάτη (A. σ. 141, ἐκδ. Βόννης) *τετράσερον* καὶ τὸ γαλλ. *la serga*.

Ἡ λέαινα ἢ θηλυκὴ, ὅταν γεννᾷ τὸν σκύμον
ἢ μήτρα της σπαράττεται, ἄλλην γένναν οὐ πιάνει·
μὲ ὄνυχας ὁ λέοντας γεννᾶται ἐκ κοιλίας,
ἐξ οὗ ἡ μήτρα φθείρεται, πλεόν οὐ συλλαμβάνει.

Τὸν μῦθον ἀναφέρει καὶ ὁ Ἀριστοτέλης: ¹ «Ὁ δὲ λεχθεὶς μῦθος περὶ τοῦ ἐκβάλλειν τὰς ὑστέρας τίκοντα (τὸν λέοντα) ληρώδης ἐστί, συντετέθη δ' ἐκ τοῦ σπανίους εἶναι τοὺς λέοντας, ἀποροῦντος τὴν αἰτίαν τοῦ τὸν μῦθον συνθέντος». Ἐντεῦθεν δὲ μανθάνομεν ὅτι ὁ παροιμιώδης λόγος, ὅτι ἡ λέαινα ἕνα γεννᾷ, ἀλλὰ λέοντα, ἔχει τὴν ἀληθῆ του ἔννοϊαν, ὅτι ἕνα λέοντα γεννᾷ καθ' ὅλον της τὸν βίον, καὶ τοῦτο βεβαίως ἔχει τὸ ἐξαιρετικὸν διὰ τὸν βασιλέα τῶν θηρίων – καθόσον ἐν ἐκάστοτε γεννᾷ καὶ ὁ ἐλέφας καὶ ἡ ἔλαφος.²

Ἡ σαλαμάνδρα ἀποκαλεῖται «πουλί». Προστίθεται δὲ εἰς τὴν θρυλικὴν αὐτῆς ἰδιότητα (ἦν καὶ ὁ Ἀριστοτέλης παραδέχεται): ³ νὰ μὴ βλάβηται ὑπὸ τοῦ πυρὸς (ὅθεν καὶ ἀδάμας, προσονομάζεται), ὅτι τὴν αὐτὴν ἀποκτᾷ κατὰ τοῦ πυρὸς ἀντοχὴν καὶ ὁ μὲ τὸ «ξίγγι» τῆς σαλαμάνδρας ἀλειφόμενος.

Περὶ δὲ τοῦ γυπὸς ⁴ λέγεται ὅτι, κατὰ νότον ἀπερχόμενος, λαμβάνει ἐκεῖ καὶ ἀναφέρει τὸν λίθον »εὐτόκιον« καὶ θέτει τοῦτον ἐπὶ τῆς κοιλίας τοῦ θήλεος πρὸς εὐτοκίαν. Λίθοι εὐτόκιοι ἢ ὠκυτόκιοι ἐκαλοῦντο ὑπὸ τῶν ἀρχαίων σφαιροειδεῖς ὕδραυματίται, ἐμπεριέχοντες συνήθως κοιλότητα, πλήρη ἐρυθρᾶς ἀργίλλου καὶ ἄμμου, ὅθεν ἀπεκαλοῦντο καὶ λίθοι ἐγκύμονες.⁵ Ἐντεῦθεν δὲ βεβαίως καὶ ἡ ἱατρικὴ τῶν χρῆσις πρὸς τὴν εὐτοκίαν. Ἐν τῷ βιβλίῳ Ἱστοριῶν τοῦ Τζέτζου⁶ ἐρμηνεύεται ἡ «παροιμία, ἡ λέγουσα, καὶ λίθον οἶον πέτρας ῥαγάδες ἀναύρων καὶ φλέβες τούτων ὠδίνειν ἐπίστανται» ὡς ἐξῆς:

Γεννώσι (οἱ ποταμοὶ) λίθους διαυγεῖς, λίθους τῶν πολυτίμων...
ἄλλοι δὲ λίθοι φάραγγι γίνονται βαθυτάτη...
ἐπεὶ δ' ἀδύνατόν ἐστιν ἐκεῖσε καταβῆναι,
νεοφαγῆ, νεόδαρτα καὶ ζῶντα σχεδὸν κρέα,
ἐκεῖσε καταρρίπτουσιν εἰς φάραγγα τῶν λίθων
θερμοῖς δ' οὔσι τοῖς κρέασι κολλῶνται τινες λίθοι.

¹) Ἱστορ. Ζῴων, VI. 31. Ἰδ. καὶ Αἰλιαν. Ποικ. Ἱστ. (ἔκδ. Hercher) X. 3.

²) Ἀριστοτ. Ἱστορ. Ζῴων, VI. 171, IX. 33, V. 6.

³) Αὐτόθι, V. 19.

⁴) *Physiol.* 79, XXXII.

⁵) Ἰδε τὸ ἔργον μου: *Ἡ Ὄρνυτολογία τοῦ Θεοφράστου*, σ. 162 καὶ τὸ ἄρθρον μου ἐν *Λεξικογραφικῷ Ἀρχεῖῳ*, Δ. 175.

⁶) *Istoriar. variar. chiliades*, ἔκδ. Λιψίας, 1826, σ. 421.

οἱ δ' ἐν τοῖς τόποις αἰετοί, τὰ κρέα κατιδόντες,
αὐτοῖς ἐπιπετάσαντες, ἀνάγουσιν ἐκεῖνα . . .

Ποταμούς, παράγοντας λίθους ἀναφέρει καὶ ὁ Ψευδοπλούταρχος,¹ εἰδικῶς δὲ τὸν Εὐφράτην ποταμὸν γεννῶντα τὸν «λίθον αἰετίν» καλούμενον, ὃν αἱ μαῖαι ταῖς δυστοκούσαις ἐπὶ τὰς γαστέρας ἐπιτιθέουσι καὶ παρακρήμα τίκτουσιν ἄτερ ἀλγηδόνος». Ἐνομιζέτο δ' ἐντεῦθεν ὅτι λίθοι τοιοῦτοι εὐρίσκοντο ἐντὸς τῆς φωλεᾶς τῶν αἰετῶν (ὄθεν καὶ ἡ προσωνημία αὐτῶν: αἰετίται).² Τὸν αἰετὸν ἀντικαθιστᾷ ὁ Φυσιολόγος διὰ τοῦ γυπὸς.

Ἄξια προσοχῆς εἶναι ἡ περὶ τοῦ ἑδρώπου (ἑδρίππου) ἱστορία, ζῶου συμμιγοῦς ἐκ κήτους καὶ ἵππου, ὅπερ ἀκολουθοῦσιν οἱ ἰχθύς κατὰ τὸν χρόνον τῆς ὀχείας, ἵνα τοὺς ὀδηγήσῃ μακρὰν εἰς τὰ βάθη τοῦ Ὠκεανοῦ, πρὸς τὸν ἐκεῖ βασιλέα τῶν ἰχθύων καὶ λάβωσιν ἐξ αὐτοῦ τὴν γονιμοποίησιν:

Καὶ ὅταν στρηνιάσωσι τὰ ψάρια τῆς θαλάσσης,
πορεύονται στὸν ὕδρωπα ἐκ νότου καὶ βορέως.
αἱ θῆλαι πᾶσαι ἔμπροσθεν, οἱ ἄρρηνες ὀπίσω.
. . . . στὰ μέρη τῆς εἰώας.

Ἐκεῖ ἐστὶν ὁ βασιλεὺς ἰχθύων τῶν ἀπάντων,
μορφὴν ἔχει νηπίων τε ἀπὸ τὴν μέσην κ' ἄνω.
ὀμμάτια σαλφειρωτὰ — χρυσόχροαις αἱ τρίχες,
χρυσὸς καλεῖται ὁ ἰχθύς, ὁ βασιλεὺς τῶν πάντων.
Ἐν πέτρῳ γὰρ προσήλωται τὸ πλεόν τῆς ζωῆς του,
καὶ κύματα οὐ δύνανται αὐτὸν νά τον σαλεύσουν.
Τότε ἐλθὼν ὁ ὕδρωπας πρὸς τὸν χρυσὸν ἰχθύαν
ἀσπάζεται, καταφιλεῖ αὐτὸν καὶ περιλείχει,
αὐτὸν δὲ περιλείχουσιν οἱ ἄρρηνες ἰχθύες
καὶ τότε ἐπιστρέφουσιν εἰς τοὺς ἰδίους τόπους. . . .³

Μήπως ὑπὸ τὸν μῦθον τοῦτον κρύπτεται ἡ ὑπὸ τῆς Ἐπιστήμης παρατηρηθεῖσα συνολικὴ κἀθοδος, κατ' Αὐγούστον καὶ Ὀκτώβριον, εἰς νύκτας σκοτεινὰς καὶ θιελώδεις, τῶν ἐγγέλεων εἰς τὸν Ὠκεανὸν (500 μ. βάθους), ἔνθα ὠτοκοοῦσιν, αὐτοὶ μὲν ἀπολύμενοι πλεόν ἐκεῖ, μόνων δὲ τῶν ἐκκολαπτομένων ἰχθυιδίων ἀνερχομένων εἰς τοὺς ποταμούς;⁴

¹) Περὶ ποταμ. κειφ. XX.

²) Πρβλ. Αἰλιαν. Περὶ Ζώων (ἔκδ. Hercher) I. 35 καὶ *Collect. des aloch. gr.* par Berthelot, σ. 21, 2.

³) *Physiol.* σ. 50, III.

⁴) Ἴδε Meyer's *Konvers. Lex.* I. σ. 6.

Πόσας δὲ φυσιογνωστικὰς παρατηρήσεις ἀτελεῖς ἢ αἰτίων δυσεξερευνήτων συμπληροῖ ἢ μὲν λαϊκὴ φαντασία διὰ μύθων ποιητικῶν, ὁ δὲ τοῦ Μεσαίωνος μυστικισμὸς διὰ κινήσεως νευροσπαστικῶν νημάτων ἐκ τῶν ὑπερφυσικῶν παρασκηνίων καὶ ἢ νεωτέρα ἐπιστήμη διὰ θεωριῶν καὶ ὑποθέσεων.

Κατ' ἀπομίμησιν δὲ τοῦ Φυσιολόγου φαίνονται προελθόντα καὶ ἄλλα τινὰ φυσιογνωστικὰ ποιήματα,¹ οὐχὶ μὲν θρησκευτικῶν ἀναγωγῶν, περιγράφοντα δ' ὅμως ζῶα φανταστικά μετὰ πραγματικῶν, ὡς τὸ *Περὶ ζῶων ἰδιότητος* τοῦ ποιητοῦ Φιλῆ (1275), ἢ ἀνθρωποποιούντα τὰ ζῶα, ὡς ἡ *Διήγησις παιδιόφραστος τῶν τετραπόδων ζῶων* καὶ ὁ *Πουολόγος*,² ὃν ἡ μὲν πρώτη περιγράφει συνέλευσιν τῶν τετραπόδων, κληθείσαν ὑπὸ τοῦ λέοντος πρὸς συμφιλίωσιν ἀγρίων καὶ ἡμέρων, ὁ δὲ *Πουολόγος* διηγεῖται τὴν εὐωχίαν τοῦ ἀετοῦ ἐπὶ τοῖς γάμοις τοῦ υἱοῦ του.

Ἐκ φυσιογνωστικῆς ἀπόψεως, ἢ τε Διήγησις καὶ ὁ Πουολόγος παρέχουσιν ἡμῖν εἰδήσεις χρησίμους διὰ τὴν Ἱστορίαν τῶν τεχνῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ὡς ἐπὶ παραδ. ὅτι ὁ γναφεὺς ἢ δερματογουνάτης κατεργάζονται τὰ δέρματα μὲ ἄσβεστον καὶ στίψιν (δηλ. διὰ τῆς σήμερον καλουμένης ἀνοργανικῆς μεθόδου τῆς βυρσοδειρίας), ὅτι τὸ δόντι τοῦ χοίρου ἐχρησιμοποιεῖτο πρὸς στίλβωσιν τοῦ χάρτου, ὅτι διὰ τῆς οὐραῆς τοῦ βοῦς συλλαμβάνουσιν τὰς ἀθερίνας,³ ὅτι ἐκ δέρματος λαγωῦ κατεσκευάζοντο τὰ πολυτελῆ τῆς κεφαλῆς καλύμματα, κτλ. Ἀξία δὲ σημειώσεως εἶναι ἢ παρατηρητικότης καὶ ἢ ἀλήθεια, μεθ' ἧς πλάσσονται τὰ κοσμητικὰ ἢ ὑβριστικὰ τῶν ζῶων ἐπίθετα. Ἐν τῇ Διηγῆσει ἐπὶ παραδ. ἀποκαλεῖται *μεγαλόπτης* ὁ λαγῶς, ἢ δὲ ἄρκτος: *κοντοποδαρέα*, *ἀλλοιθώρα* καὶ *χαμηλοβλεποῦσα*, καὶ τὸ ὄρνις: *ὡς τὸ χαλάζι νὰ πετᾷ κ'* ὡς *κούκουλον νὰ πέφτῃ*, ἐν τῷ Πουολόγῳ ὁ πελαργὸς λέγεται *καμηλοπερπατάρης*, ἢ τρυγῶν *τρυπανορροῦθονη*, τὸ παγῶνι *λεπροπόδαρον*, ὅτι δὲ τὸ περιστέρι: *πάντα ἀγωνίζεταί καὶ πάντα μουρμουρίζει*. Μετὰ πολλῶν δὲ χαρακτηριστικῶν ἰδιωμάτων πτηνῶν συνδέονται μῦθοι καὶ

¹) Τὰ φυσιογνωστικὰ ποιήματα τῶν Βυζαντινῶν ἀπετέλεσαν θέμα διαλέξεώς μου ἐν τῇ Ἑταιρ. τῶν Φυσ. Ἐπιστημ. (31 Ἰαν. 1922)

²) *Carmina graeca med. aev.* ἔκδ. G. Wagner, σ. 141-178. Πρβλ. Krumb. σ. 184-192 (Σωτηριάδ. III. σ. 184-192) καὶ Ν. Ἀποστολίδου, Ἐπιστημ. καθορισμὸς τῶν ἐν τῷ Πουολόγῳ ἀναφερ. πτηνῶν, ἐν Ἑπετηρ. Παρνασσῶ, Α. 110-137 (1896).

³) Κατὰ τὸν περιγ. Sonnini, εἰς τὰ ἑλληνικὰ παράλια αἱ ἀθερίναι ἐλκύνονται ὑπὸ τῶν ἀλιῶν εἰς μυχοὺς διὰ συρομένης ἀλογουραῆς ἢ μαύρου ὑφάσματος. Ἰδ. *Hist. natur. de Lacépède*, ἔκδ. Desmarest, II. 534.

περιπέτεια φανταστικάι ἀνθρώπων μεταμορφωθέντων εἰς πτηνά, ἐκ παραδόσεων, ὡς φαίνεται, πολλάκις λαϊκῶν. Σημειωτέον¹ δ' ὡσαύτως ὅτι πολλὰ μέρη τῶν στιχορρηγμάτων τούτων δὲν στεροῦνται ποιητικῆς χάριτος καὶ τέχνης περιγραφικῆς, οἷον τὰ ἐξῆς περὶ τῆς πάλης τοῦ βασιλίσκου πρὸς τὸν ἄνθρωπον καὶ τὰ θηρία, ἐν τῷ Φυσιολόγῳ:

Καὶ ὅταν θέλη βουληθῆ ἄνθρωπον νὰ σκοτώσῃ,
ἢ λέοντα ἢ δράκοντα καθὼς καὶ ἡ ἀσπίδα
περιμαδεύει, σφίγγεται, στρουφνίζει τὴν οὐράν του,
ὡσπερ τὸ σύρμα ὁ χρυσοχός, οὕτως τὴν κουλουριάζει.
Καὶ τότε ξαναστρέφεται ἓνα πρὸς ἓνα γῦρον.
καθ' ἀργύρον ἀπολεῖ, ἴστιαν ὡς βολίδες,
καὶ καταφλέγει, πυρπολᾷ ἢ ἄνθρωπον ἢ ζῶον,¹

ὑπενθυμίζοντα τὸ τετράστιχον ἐκ τοῦ Ὑμνου τῆς ἔλευθερίας τοῦ Σολωμοῦ:

Τὸ θηρίον π' ἀνανογιέται
πῶς τοῦ λείπουν τὰ μικρὰ
περιορίζεται, πετιέται,
αἷμα ἀνθρώπινο διψᾷ,

ἢ ἡ περιγραφὴ τῶν κινήσεων τοῦ ἵππου ἐν τῇ Διηγῆσει:²

Πηδηματίτιζιν ἔκαμιεν, ἐφόβισε τοὺς πάντας,
ἀνέβη, ἐκατέβηκεν, ἐστάθη, ἐλυγίσθη,
τράχηλον ἐκαμάρωσε, ἐτίναξε τὴν χαιτήν
μεγάλως ἐχλιμίντρισε . . .

καὶ ὁ αὐτοέπαινος τῆς πέρδικος ἐν τῷ Πουλλολόγῳ:³

Ἐγὼ τὰς σκάλτσας τὰς φορῶ, εἶναι ἀπὸ σκαρλᾶτο.
ἔχω καὶ χεῖλη κόκκινα. μαῦρα μάτια ὄρατα.
Πρέπουν με καὶ τὰ ῥοῦχά μου, ὡς εὐγενὴ γυναῖκα
τὸ νὰ φωνάζω πάντοτε εἰς ὅλα τ' ἀκρωτήρια —
εἰς τὴν γλυκεῖαν τὴν αὐγὴν, τὴν γλυκοδροσοισμένην,
ἀνθοβολοῦν τὰ ἄνθη τῆς καὶ κελαϊδῶ . . .

*Ἄλλ' ὡς ἐπιδράσεις ἀπὸ τοῦ Φυσιολόγου ἀμεσώτεροι δύνανται, νομίζω, νὰ προσαχθῶσιν ἀλληγορίαι τινές, χυμευτικαὶ καὶ ἀλχυμικαὶ, ἀναφερόμεναι εἰς τὸ μέγα ἔργον τῆς Χρυσοποιίας καὶ τῆς φιλοσοφικῆς λίθου. Ὁ ἀετός, ὁ ἐν τῷ ναῷ τοῦ Φθῆ ἄνωθεν κατερχόμενος, ἴνα

¹) *Physiol.* VI. στ. 162 ἐξ. σελ. 53.

²) Σελ. 164. στ. 660 - 664.

³) Σελ. 184, στ. 183 - 190.

ἀναγεννηθῆ ἔν τῷ λουτρῷ (συμβολικῇ παράστασις τῶν χυμειτικῶν ἀποπλύσεων): «Λέγει ὁ θεῖος Σωφάρ· ἔστι μὲν οὖν ἔν κίονι ἀετὸς χαλκοῦς, κατερχόμενος ἔν πηγῇ καθαρᾷ καὶ λουόμενος καθ' ἡμέραν, ἐντεῦθεν ἀνανεούμενος, ἐλείπερ φησὶν ὁ ἀετὸς ἐτιμολογούμενος καθ' ἡμέραν λούεσθαι θέλει»,¹ ὑπενθυμίζει τὸν ἀετὸν τοῦ Φυσιολόγου, λουόμενον ἔν τῇ Ἀχερουσίᾳ λίμνῃ πρὸς ἀναγέννησιν, καὶ τὴν αὐτόθι διδομένην ἐτιμολογίαν: «Ἀετὸς γὰρ καλεῖται διὰ τὴν πολυετίαν αὐτοῦ.... καὶ λούεται ἔν Ἀχερουσίᾳ τῇ λίμνῃ καὶ πάλιν νεώτερος γίνεται». ² Γνωστὸς δ' ἀφ' ἑτέρου ὁ *Ὀυροβόρος ὄφεις*, τὸ χυμειτικὸν σύμβολον τοῦ ἐνιαίου τοῦ Κόσμου, καὶ ἡ τοῦ ὄφεως καὶ δράκοντος σημασία τῶν ἀρχαίων καὶ τῶν ἀλεξανδρινῶν παραδόσεων. Τὰ *Ψευδοκαλλισθένεια*³ ἀναφέρουσιν ὄφεις, ἀναφανέντας κατὰ τὴν κτίσιν τῆς Ἀλεξανδρείας, ὄφεις ἱερούς, τοὺς ὁποίους ἔκτοτε οἱ ἐγχώριοι σεβάζονται,

ὥσπερ ἀγαθοδαίμονας φέροντες ἔν τοῖς οἴκοις,⁴

ὄφεις δὲ μέγας ἐφάνη εἰς τὸν Ἀλέξανδρον ἔν τῇ χώρᾳ τῶν Μακάρων, συμβολίζων τὴν θάλασσαν, κύκλῳ καὶ μέσῳ τοῦ ὁποίου ἄλλως μικρά, σημαίνουσα τὴν ξηράν, σύμβολον δηλ. τοῦ Κόσμου.⁵ Οὐδ' εἶναι, νομίζω, τὰ *Ψευδοκαλλισθένεια* ἀμέτοχα τοῦ Φυσιολογικοῦ συστήματος.

Ἐν τῇ Ἀραβικῇ Ἀλχυμείᾳ,⁶ δράκων τις, μὲ πτέρυγας γυπὸς καὶ κεφαλὴν ἐλέφαντος καὶ ὄφεως οὖράν, κρατῶν τὰς κλεῖς τῶν πυλῶν τῆς σοφίας, παλαίει πρὸς τὸν ἄνθρωπον καὶ ἠττώμενος, γεννᾷ ὦδον κροκοδείλου καὶ διαμελίζεται εἰς τεμάχια, φέροντα χρώματα τῶν οὐσιῶν τοῦ χυμειτικοῦ συνθέματος. Ἡ ἐντὸς τοῦ ναοῦ τῆς σοφίας φυλασσομένη φωτοβόλος πλάξ τῆς ἀληθείας, ὑπενθυμίζει τὸ φλογοβόλον ἔλασμα τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου παρὰ Μάρκῳ τῷ Γραικῷ,⁷ τὸ δὲ ὦδον κροκοδείλου τὸ ἔν τῷ Φυσιολόγῳ⁸ κατὰ τὸν Ἡσαΐαν λεγόμενον περὶ τοῦ βασιλίσκου: «Ὡς ἀσπίδων ἔρρηξαν καὶ ὁ μέλλων τὸ ὦδον φαγεῖν σιντριφίας εὗρεν οἴριον καὶ ἔν αὐτῷ βασιλίσκον.... ὄφεως δὲ κύημα ὁ βασιλίσκος».

¹) *Coll. des atch.* σ. 121, 128.

²) *Physiol.* σ. 78, XXXI.

³) *Pseudo-callisthenes*, ἔκδ. H. Meusel, σ. 728, 32.

⁴) *Bios Ἀλεξάνδρου* ἔν *Trois poèmes*, Wagner, σ. 98, στ. 1387.

⁵) *Pseud.-call.* σ. 768.

⁶) *La chimie au m. âge*, par Berthelot, III. 72, 119, 123.

⁷) *Αὐτόθι*, I. 105, 121, 129, II. 46, 100, III. 273.

⁸) *Σελ.* 52, IV. Πρβλ. Θεοφυλ. Σιμοκάτου, *Διαλογ.* (ἔκδ. Ideler, *Phys. et med. Gr. min.* σ. 179: ἐκ τῶν ὦδων τῶν ἴβρων γεννῶνται βασιλίσκοι ὄφεις).

Πέραν, εἰς χώραν μακρινήν (λέγει ἡ Συριακὴ Ἀλχημεία),¹ εἰς τὴν πατρίδα τοῦ κασσιτέρου,² ὑπάρχει πηγὴ ὑδροαργύρου. Καὶ συλλαμβάνουσιν ἐκεῖ τὸν ὑδροαργυρον διὰ καλῆς παρθένου, τὴν ὁποίαν γυμνὴν τοποθετοῦσιν ἐν κοιλώματι παρὰ τὴν πηγὴν. Καὶ ἔξορμᾷ ὁ ὑδροαργυρος - δράκων πρὸς ἀρπαγὴν τῆς κόρης καὶ αὐτὴ ἐκδιαφεύγει τρέχουσα, νεανίαί δ' ἐκεῖ κρυπτόμενοι, κτυπῶσι μὲ πελέκεις τὸν δράκοντα, ὅστις πίπτων ἐν τῷ κοιλώματι στεροροποιεῖται. Ὁ αὐτὸς δ' ὑδροαργυρος - δράκων παρομοιάζεται ἀλλαχοῦ πρὸς τὸν δρυῖναν³ ὄφιν, περὶ τοῦ ὁποίου ὁ Νίκανδρος⁴ λέγει:

Κῆρα δέ τοι δρυῖναο πιφάσκειο, τόν τε χέλυδρον
ἐξέτεροι καλέουσιν . . . ,

ἔξηγεῖ δ' ὁ Σχολιαστὴς (σ. 34): «Ἔστι δὲ ὁ δρυῖνας ὅς ἐν ἀενάφῳ λίμνῃ διατρῖβει . . . ὅτε καταλιπὼν τὴν λίμνην εἰς δρυῖν ἔλθῃ, τότε δρυῖνας καλεῖται». Τὴν αὐτὴν δὲ παρθένον (συμβολίζουσαν πιθανῶς μεταλλικὰς οὐσίας) καλεῖ ὁ Ζώσιμος⁵ *κόρην φυγαδοδαίμονα*: «Ἵδροαργυρον πῦρ πυρὶ κρατοῦντες καὶ πνεῦμα πνεύματι συνάψαντες ἵνα δεσμεύσωμεν τὴν φυγαδοδαίμονα κόρην διὰ χειρῶν». Ἄλλὰ καὶ ἐν τῷ Φυσιολόγῳ⁶ συλλαμβάνεται τὸ θηρίον *μονόκερος* διὰ παρθένου. Πρόκεινται δ' ἀναμφιβόλως ἐνταῦθα συνδυασμοὶ τῶν ἀρχαιοτάτων παραδόσεων περὶ τῆς φηγοῦ καὶ τῆς δρυός,⁷ τῶν μεγάλων κοιλοκόρμων δένδρων, μὲ τοὺς κυματοειδεῖς *ὄφιομόρφους* κλάδους των, οἰκητήρια δαιμόνων ἀγαθῶν καὶ τῶν ἀγαθοδαιμονιτῶν δρακόντων (τῶν στοιχειῶν) — συνδυασμοὶ πρὸς τὴν Παρθένον Μαρίαν καὶ τὸν ὄφιν τῆς ἁμαρτίας, καὶ τούτων, κατ' ἀναλογίαν πρὸς χυμειτικὰς πράξεις καὶ ἀλχημικὰς παρασκευάς, πρὸς ἀμαλγαμώσεις μετάλλων καὶ ἐπιδράσεις δηλητηρίων οὐσιῶν — πλάσματα βεβαίως τῆς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ αἰρέσεως τῶν Γνωστικῶν, ἐξ ἧς πολλοὶ προῆλθον, ὡς γνωστὸν, καὶ χυμειταὶ καὶ μάγοι. Οὐδ' ἀπίθανον βεβαίως νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι καὶ ὁ «Φυσιολόγος» εἶναι καὶ οὗτος προῖον τῆς Γνωστικῆς αἰρέσεως, εἰς ἣν τόσαι ὀφείλονται θρησκευτικαὶ ἀλληγορίαι καὶ μυστικοὶ συνδυασμοί.

¹) *La chimie au m. âge*, II. 245.

²) Τὰ νῦν μεταλλεῖα τῆς Κουρνοναλίας.

³) Ἴδε τὸ ἔργον μου: *Συμβολαὶ εἰς τὴν Ἱστορίαν τῶν Φυσ. Ἐπιστημῶν καὶ ἰδίως τῆς χυμείας*, σ. 98.

⁴) *Θηρ.* στ. 411.

⁵) *Coll.* σ. 206.

⁶) *Σελ.* 98, XLV.

⁷) *Προβλ. πίτις ἰερά καὶ δοῦς ἰερά* (Πλουτάρχ. *Συμπ.* V. III. *Γάιος Μάρκ.* III)

Σύνδεσμός τις ἀμεσώτερος τῆς Χυμειτικῆς πρὸς τὸν Φυσιολόγον ἀνάγεται εἰς τὰς παραδόσεις τῆς φιλοσοφικῆς λίθου. Εἰς τὸ περὶ πετεινοῦ κεφάλαιον, ὁ Μ. Ἀλέξανδρος παρασκευάζει τὴν φιλοσοφικὴν λίθον ἐκ στέατος καὶ χολῆς ὀρνίθων, ἐκκολλατομένων ἀπὸ αὐγὰ γεγηρακότων πετεινῶν:¹

Ὁ βασιλεὺς Ἀλέξανδρος ποίειν αὐτὰ τὰ ζῶα,
ἐποίειν κάτω εἰς τὴν γῆν ἕναν μέγαν θόλον
καὶ ἔβανεν καὶ τρέφονταν ἀντάμα καὶ τὰ δύο . . .
καὶ μετὰ ταῦτα σφάζει τα καὶ τὰ ξυγγιά των βγάλλει
καὶ μὲ τῶν ζῶων τὴν χολήν, τὴν χύμιαν ἐποίειν,
χρυσᾶ τὰ ὅλα ἔκαμνεν μὲ τέχνην καὶ σοφίαν.

Τὸν Ἀλέξανδρον - χυμειτὴν² ἀπαντῶμεν καὶ εἰς τὰς Μεσαιωνικὰς Ἀλχυμείας,³ καὶ εἶναι γνωστὴ ἡ Ἐπιστολὴ τοῦ Ἀριστοτέλους πρὸς Ἀλέξανδρον διὰ τὴν φιλοσοφικὴν λίθον.⁴ Βλέπομεν δ' ἐν τοῖς ἀνωτέρω ὅτι «χυμία» δηλοῖ τὸ χρυσογόνον παρασκευάσμα, εἰς δὲ τὴν ἑξῆς παρένθεσιν τοῦ χ/φου: «Τὴν κήμιαν ἐπίκειν, τὸ χῦμα καὶ τὸ χάρκωμα, μολίβδην καὶ κασίτερον» ἀναφέρεται τὸ χῦμα. Ἀπέδειξα δ' ἄλλοτε, ἐκ τῶν χυμειτικῶν κειμένων, ὅτι τῆς λέξεως: χῦμα μὲ τὴν σημασίαν τοῦ χρυσογόνου μεταλλικοῦ συνθέματος, εἶναι ἐπώνυμος ἡ χυμεία.⁵

Ὁ συμβολισμὸς δ' οὗτος τῶν Ἀποκρύφων Ἐπιστημῶν, ἦτο σύμφωνος πρὸς τινὰ ἰσχύουσιν ἐν τῷ Μεσαίῳ φιλοσοφικὴν ἀρχὴν τῆς ἀναλογίας, καθ' ἣν τὰ πράγματα τοῦ Κόσμου συναποτελοῦντα ἐνιαῖον σύνολον ὀργανικόν, ἐπλάσθησαν κατὰ τάξεις ἀναλογικὰς. Ὀρισμένη δὲ τις ὁμοίότης φαινομένων ἢ πραγμάτων, δὲν προέρχεται ἐκ συμπτώσεως τυχαίας, ἀλλ' ἐκ τινος μυστηριώδους σχέσεως αὐτῶν, προϊόντων τοῦ αὐτοῦ αἰτίου, συντελεστῶν ἄρα τῆς ἰδίας ἐνεργείας καὶ συμβόλων τῆς αὐτῆς ιδέας. Ἐντεῦθεν δέ, νομίζω, καθιερώθη καὶ ἡ χυμειτικὴ παράθεσις καὶ ἐτυμολογία, ἣν ἀλλαχοῦ ὑπέδειξα,⁶ τῶν χυμειτῶν, παραδεχομένων ὅτι τὸ ὁμόηχον τῶν λέξεων εἶναι συνάρτησις μοιραία τῆς

¹) Σελ. 54, V. Περβλ. *Coll.* σ. 348: σφάζας ὀρνίθια μαῦρα.

²) Ἴδε τὸ ἄρθρον μου: *Μέγας Ἀλέξανδρος καὶ Χυμεία* ἐν τῷ Ἡμερολ. τῆς Μεγ. Ἑλλάδος 1923, σ. 290.

³) *La chimie au m. âge*, Berthelot, I. 105, 121, 129, 272, III. 28, 150, κλπ.

⁴) Αὐτόθι, I. 248, 275.

⁵) Ἴδε τὴν πραγματείαν μου: *Ψαμμογραφικὴ καὶ Χυμεία* (1909).

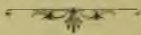
⁶) Ἴδε τὸ ἄρθρον μου ἐν *Λεξικογραφικῷ Ἀρχαίῳ*, τ. Δ. σ. 171.

ὁμοιότητα τῶν πραγμάτων: «Ὅσον κλήρου τινος ἐπωνυμίας συμβόλω προσφωνουμένων»¹ — ὅθεν καὶ αἱ δυναμικαὶ ἰδιότητες τῶν λέξεων.² Ἄλλ' ὑπὸ τὸ αὐτὸ βεβαίως πνεῦμα ἐργάζεται καὶ ἡ νεωτέρα ἐπιστημονικὴ ἔρευνα, ὅταν ἀναλογικῶς ἐπεκτείνει θεωρίαν τινὰ ἀπὸ τινος ἐπιστήμης εἰς ἑτέραν, ἀπὸ τοῦ φυσικοῦ κόσμου εἰς τὸν ἠθικόν, ζητοῦσα διὰ τῆς τοιαύτης ἐπαγωγῆς τὴν εὔρεσιν καθολικῶν νόμων καὶ προτύπων γενικῶν ἐν τῇ ἀπείρῳ ποικιλίᾳ φαινομένων καὶ πραγμάτων.

(1922)

¹) Σιμωνίδης ἐν *Poet. Lyr. gr.* ἔκδ. Schæfer, σ. 398, 26 A (40).

²) Ἐκ τῆς ιδέας τοῦ μυστικοῦ συνδέσμου ὁμοίων λέξεων ὑποθέτω προελθοῦσαν καὶ τὴν ὁμοιοκαταληξίαν ἐν τῇ νεωτέρᾳ (ἀπὸ τοῦ Μεσαίωνος) ποιήσει. Πολλὰ δὲ λαϊκὰ ἀποφθέγματα εἶναι παίγνια ὁμοιοκαταλήκτων λέξεων, ὧν ἡ ὁμοιοκαταληξία θεωρεῖται μοιραία συνέπεια τῆς σχέσεως τῶν πραγμάτων κα ἄρα τῆς ἀληθείας τοῦ ἀποφθέγματος.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

ΕΠΙ ΤΗΣ ΜΕΤΩΠΟΡΡΙΝΙΚΗΣ ΧΩΡΑΣ

ΥΠΟ

ΙΩΑΝΝΟΥ Γ. ΚΟΥΜΑΡΗ Α. Δ.

ΔΙΕΥΘΥΝΤΟΥ ΤΟΥ ΜΟΥΣΕΙΟΥ

Εἶναι γνωστὸν ὅτι ἰδιαίτερος ἐπὶ τοῦ ἀνθρώπου αἱ διαστάσεις τῆς ὀστείνης ῥινὸς καὶ ἐν γένει ἡ μορφή αὐτῆς ἐξαρτῶνται ὅλως κατὰ δεύτερον λόγον ἐκ τῶν ἰδίων τῆς ῥινὸς ὀσταρίων, τῶν ῥινικῶν, κατὰ τὸ πλεῖστον δὲ ἐκ τῶν ὀστῶν τῆς ἄνω γνάθου, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν ἄλλων ὀστῶν τοῦ προσωπικοῦ κρανίου καθόλου· διὸ καὶ ποικίλλουσιν αὐται τὰ μέγιστα.

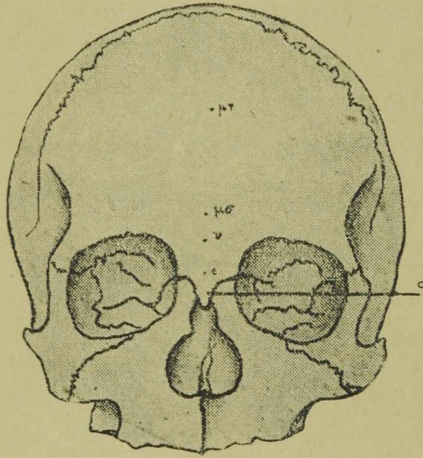
Δυνάμεθα νὰ προσθέσωμεν ὅτι κατὰ πολὺ ἐξαρτῶνται καὶ αἱ διαστάσεις καὶ ἡ μορφή ἀκόμη τῆς ῥινὸς ἐπίσης ἐκ τῶν ὀστῶν τοῦ ἐγκεφαλικοῦ κρανίου. Τοῦτο δὲ ἔνεκα τῆς κατὰ κανόνα συμμετοχῆς τοῦ μετωπικοῦ ὀστοῦ εἰς τὸν σχηματισμὸν τῆς ῥίζης κυρίως, ἀλλὰ ἐνίοτε καὶ αὐτοῦ τοῦ σκελετοῦ τῆς ῥινός.

Καὶ περὶ μὲν τῆς μορφῆς καὶ τῶν διαστάσεων τῆς ῥινός, ὡς καὶ τῆς σχέσεως αὐτῶν πρὸς τὸ σχῆμα τοῦ ὅλου προσώπου καὶ τοῦ κρανίου, δὲν πρόκειται ἐνταῦθα. Παρουσιάζει ὅμως ἡ συμμετοχὴ τοῦ μετωπικοῦ ὀστοῦ μεγάλην ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς μετωπορρινικῆς ἰδίᾳ χώρας, τῆς ῥίζης τουτέστι τῆς ῥινός. Περιπλέκεται δὲ κατὰ πρώτιστον λόγον ἡ ἐξαγωγή τοῦ καὶ ἐξ ἄλλων σημείων ἀσταθοῦς ῥινικοῦ δείκτου ἐκ τῆς θέσεως, ἣν ἐκίστετε κατέχει ἐν καὶ μόνον σημεῖον μετρήσεως, τὸ γνωστὸν ἐπιρρίνιον. Καὶ περὶ τοῦ σημείου τούτου κυρίως θέλομεν ἀσχοληθῆναι δι' ὀλίγων.

Ἀφορμὴν εἰς τὰς σκέψεις ταύτας ἐλάβομεν ἐκ παραλλαγῆς τινος, ἣτις ἐπέσυρε τὴν προσοχὴν ἡμῶν καὶ ἰδιαίτερον ἐμποιεῖ ἐντύπωσιν μεταξὺ τῶν διαφόρων διατάξεων τῆς ῥίζης τῆς ῥινός. Ἐννοοῦμεν τὴν

μέσσην προβολήν τοῦ μετωπιαίου ὀστοῦ πρὸς τὴν ῥάχιν τῆς ῥινός.

Δύναται τουτέστι νὰ συμβῆ, ὥστε «μεταξὺ τῶν ῥινικῶν ἀποφύσεων τῶν ὀστῶν τῆς ἄνω γνάθου νὰ παρεντίθεται ἀνώμαλος ἐπιμήκυνσις τοῦ μετωπικοῦ, εἰς τὸ ἀπωτέρω ἄκρον τῆς ὁποίας εὔρηται τὰ ὑπολείμματα τῶν ῥινικῶν ὀστῶν», ὡς προσθέτει ὁ Le Double¹ ἀπλῶς ἐν τέλει τῆς ἀραιθμήσεως τῶν ποικιλιῶν ὑφ' ἧς δύναται νὰ ἐμφανισθῆ ἡ χώρα αὕτη. Ὁ Martin² σημειοῖ μόνον ὅτι «ἡ μετωπικὴ ἄκανθα

α, μετωπικὸν ἔμβολον. — ε, ἐπιρρινίον.
υ, ὑπερκόγχιον. — μσ, μεσόφρυον.
μτ, μετόπιον.

δύναται, ὡς ἰδίᾳ ἐπὶ Μαλαίων καὶ κατοίκων τῆς Ἰάβας παρατηρεῖται, νὰ προβάλλῃ ἐν τῷ μέσῳ ἐπιπέδῳ μέχρι τῶν ἐκτὸς εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ προσώπου». Ὁ Σκλαβοῦνος³ δὲν ἀναφέρει εἰμὴ ὅτι τὸ μετωπιαῖον «ἐκπέμπει προσεκβολὰς ἐνίοτε μεταξὺ τῶν γειτονικῶν ὀστῶν» (ἄνω γνάθου - διακρυϊκοῦ κ.λ.π.).

Μεταξὺ ἀριθμοῦ κρανίων ἐν ὄλῳ 535 ἀρχαίων καὶ νεωτέρων ἐποχῶν παρατηρήσαμεν τὴν παραλλαγὴν ταύτην 2 φορὰς, ἴτοι 0,3 τοῖς % περίπου, ἐπὶ τοῦ κρανίου ὑπ' ἀριθ. σιλ. 9 Ἀμοργοῦ νεωτέρων (:) χρόνων καὶ ἐπὶ τοῦ κρα-

νίου ἀριθ. σιλ. 22 Ἀθηνῶν μεσαιωνικῶν χρόνων. Πρόκειται περὶ γλωσσοειδοῦς προβολῆς, εἰς ἣν καταλήγει ἡ ῥινικὴ μοῖρα τοῦ μετωπιαίου ὀστοῦ (Εἰκ.). Αἱ μετωπικαὶ ἀποφύσεις τῆς ἄνω γνάθου προσεγγίζουσιν ἀλλήλαις περὶ τὰ 4 χιλιοστόμ., τοῦ κενοῦ συμπληρουμένου οὐδὲ ὑπὸ τῶν ῥινικῶν ὀσταρίων, ἀλλ' ὑπὸ τῆς προκειμένης μονήρους προβολῆς τοῦ μετωπιαίου.

Αὕτη ἔχει μῆκος εἰς μὲν τὸ κρανίον Ἀμοργοῦ 11 χιλιοστόμ. εἰς δὲ τὸ τῶν Ἀθηνῶν 7,5 χιλιοστόμ. (ἀπὸ τοῦ ὕψους τῶν μετωπογενθικῶν ῥαφῶν). Μετὰ τοῦ ξιφοειδῶς πρὸς τὰ ἐμπρὸς κεκλιτωμένου ἄκρου αὐτῆς συνεδέοντο τὰ μικρὰ ῥινικὰ ὀστάρια, ἀποπεσόντα ἤδη πλὴν μικροῦ ὑπολείμματος ἐπὶ τοῦ ἑτέρου κρανίου (Ἀθηνῶν).

¹) *Le Double*, Variat. des os de la face. Variat. des os du crâne.

²) *Martin*, Lehrbuch der Anthropologie.

³) *Σκλαβοῦνος*, Ἀνατομικὴ τοῦ ἀνθρώπου.

Ἡ σημασία τῆς προβολῆς ταύτης καταφαίνεται ἀμέσως ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι ἐπὶ τῶν προκειμένων κρανίων ἡ μετωπορρινική ῥαφή μετατίθεται ἐκ τοῦ ὕψους τῆς ῥίζης τῆς ῥινός, ὅπου περίπου συνήθως εὑρεται, εἰς τὴν ῥάξιν αὐτῆς σχηματιζομένην κατὰ τὸ ἐν τρίτον σχεδὸν ὑπὸ τῆς ἐμβολοειδοῦς ταύτης τοῦ μετωπιαίου ἐπιμηκύνσεως καὶ κατὰ τὸ λοιπὸν μέρος ὑπὸ τῶν ὑποτυπωδῶν ῥινικῶν ὄσταριῶν. Ἐπομένως παρατηροῦμεν ὅτι εἰς τὸν σχηματισμὸν τῆς ῥίζης οὐδόλως συμβάλλονται τὰ ῥινικά.

Γενικῶς ἄλλως τε πᾶσαι αἱ ἐναλλασσόμεναι τοιαῦται παραλλαγαὶ τῶν διαφόρων ὀστῶν τῆς χώρας φαίνονται ὀφειλόμεναι εἰς τάσιν βαθμιαίας ἀτροφίας (ὀπισθοδρομήσεως) τῶν ἰδίων ὀσταριῶν τῆς ῥινός, ἣτις ἐξικνεῖται μέχρι πλήρους ἐξαφανίσεως αὐτῶν, σπανιωτάτης βεβαίως ἐπὶ τῶν «πρωτεύοντων», τοῦ ἀνθρώπου συμπεριλαμβανομένου, ὡς ἔχει παρατηρηθῆ. Συνηθέστατα δὲ τότε «εἰς πάντα τὰ πρωτεύοντα ζῶα, μὴ ἐξαιρουμένου καὶ τοῦ ἀνθρώπου, αἱ ἀνιούσαι ἀποφύσεις τῶν ἄνω γνάθων ἀντικαθιστῶσι τὰ ῥινικά, τελείως ἢ μερικῶς ἔλλείποντα» (Le Double).

Ἐπὶ τῶν προκειμένων κρανίων καὶ ἡ ὅλη ῥινική μοῖρα τοῦ μετωπιαίου ὀστοῦ παρίσταται μακροτέρα τοῦ συνήθους καὶ ἡ μετωπογναθική ῥαφή σχεδὸν εὑρεται κατὰ τὴν μεσότητα τῶν κόγχων. Τὸ τοιοῦτον, σημειοῦμεν ἐν παρόδῳ, ἀποτελεῖ ἤδη καθ' ἑαυτὸ παραλλαγὴν καθ' ἣν τὸ μετωπιαῖον φθάνει, σπανιωτάτα, μέχρι τῆς μεσότητος τοῦ ὕψους τῶν κόγχων πρὸς ἀντικατάστασιν τῶν τελείως ἔλλειπόντων ῥινικῶν ὀσταριῶν. Εἰς πλείστας δηλαδὴ περιπτώσεις τὸ μετωπιαῖον ὀστοῦν λαμβάνει οὐ μόνον δι' ἀνωμάλων προσεκβολῶν, ἀλλὰ καὶ δι' ὅλης τῆς ῥινικῆς αὐτοῦ μοίρας, μέγα μέρος εἰς τὸν σχηματισμὸν τοῦ σκελετοῦ τῆς ῥινός. Ὅλως τοῦναντίον ἔχομεν παραδείγματα κρανίων, εἰς ἃ ἡ ῥαφή αἴτη (μετωπορρινική καὶ μετωπογναθική) εὑρεται σχεδὸν εἰς τὴν γραμμὴν τοῦ ἄνω χεῖλους τῶν κόγχων καὶ ἔτι ὑψηλότερον εἰς τὸ μεσόφρονον.

Ἀκριβῶς δὲ ἡ τοιαύτη ἢ τοιαύτη μορφή τῆς προβιλλούσης μεταξὺ τῶν ὀστῶν τοῦ προσωπικοῦ κρανίου μοίρας τοῦ μετωπιαίου φαίνεται ὅτι κέκτηται οὐ μικρὰν σημασίαν ἀπὸ ἀνθρωπολογικῆς ἀπόψεως.

Κατὰ τὴν ἀνασκόπησιν πρὸς δημοσίευσιν τῶν σημειώσεων ἡμῶν ἐπὶ τῆς χώρας ταύτης ἐλάβομεν κατ' αὐτὰς γνώσιν εὐρείας ἐργασίας τοῦ Ἰταλοῦ ἀνθρωπολόγου Sera,¹ ἕξ ἧς καταφαίνεται ἡ σπουδαιότης

¹) *Sera*, I caratteri della faccia e il polifiletissimo dei Primati. Giorn. p. I. Morpholog. d. Uomo e d. Primati. t. II, f. II, III. Pavie 1918. (J. Anthropologie. XXXI, 372).

τῆς ὅλης ταύτης χώρας τοῦ προσωπικοῦ κρανίου, χώρας μετεχούσης καὶ τοῦ ἐγκεφαλικοῦ κρανίου. Πρόκειται περὶ πορισμάτων πολυετῶν συγκριτικῶν - ἀνατομικῶν ἐρευνῶν αὐτοῦ ἐπὶ τῶν χαρακτήρων τοῦ προσώπου καθόλου, ἰδίᾳ ὅμως τῆς μετωπορρινικῆς χώρας.

Σημαίνουσιν θέσιν δίδει ὁ Sera πρὸς ἐξαγωγήν ἀνθρωπολογικῶν συμπερασμάτων εἰς τὸ « μετωπικὸν ἔμβολον » (*rostrum frontale*), ὡς ὀνομάζει « τὴν προεξοχὴν τῆς κατωτέρας καὶ μέσης μοίρας τοῦ μετωπιαίου ὄστου ». Αὕτη ἐμφανίζει μεγίστας ποικιλίας ἐν σχέσει πρὸς τοὺς διαφόρους τύπους τῶν πρωτευόντων ζῶων καθόλου καὶ τοῦ ἀνθρώπου ἰδίᾳ. Διακρίνει δὲ διαφόρους τύπους τοῦ « μεσοκογχικοῦ διαφράγματος » τοῦ προσώπου (ῥινικῶν ὄστων καὶ κλάδων ἄνω γνάθου) ἀναλόγως τοῦ τύπου τῶν ἀνθρώπων, εἰς ὃν ἀνήκουσιν.

Ἀποδίδει κατὰ τὸ πλεῖστον εἰς τὴν διάφορον ἀνάπτυξιν τοῦ μετωπικοῦ ἔμβολου τὸν τύπον τοῦ προσωπικοῦ κρανίου. Ὅταν τὸ μετωπικὸν ἔμβολον εἶνε ὀλίγον μόνον ἀνεπτυγμένον, ἢ προσωπικὴ χώρα ἀνυψοῦται πρὸς τὰ ἄνω καὶ ἔμπρὸς (Μογγόλοι, Βουσμᾶνοι): τοῦναντίον δὲ κατέρχεται αὕτη πρὸς τὰ ὀπίσω καὶ κάτω, ὅταν τὸ ἔμβολον εἶνε λίαν ἀνεπτυγμένον (Εὐρασιᾶται, Εὐρωπαῖοι, Αἰθίοπες). Οἱ Πολυνήσιοι εὗρηται ἐν τῷ μέσῳ. Διακρίνει δηλαδὴ ὁ Sera τρεῖς διακεκριμένους τύπους τοῦ προσώπου.

Ἡ ὑποπλασία τοῦ μετωπικοῦ ἔμβολου εἰς τὸν ἀνθρώπον (Μογγόλοι, Βουσμᾶνοι) καὶ εἰς τινὰ τῶν λοιπῶν πρωτευόντων ὀφείλεται κατ' αὐτὸν εἰς μείωσιν τῆς εὐρωστίας τοῦ κρανίου ἕνεκα μειώσεως τοῦ ὄγκου τῶν κυνοδόντων ὡς ἐκ τῆς ἠπιωτέρας πάλης διὰ τὴν ζωὴν κατὰ τὰς ὑπὸ τῶν ἐν λόγῳ ὄντων οἰκουμένας ζώνας τῆς γῆς.¹

Ὅπως ποτ' ἂν ἦ, μετὰ τὰς ἀνωτέρω θεωρίας ἐπιτρέπεται νὰ σκεφθῶμεν ὅτι καὶ αἱ προβολαὶ τῆς χώρας ταύτης καὶ ἡ μέση, περὶ ἧς ἐνταῦθα πρόκειται, κατ' ἐξοχὴν δὲ αἱ πλάγια τοιαῦται, εἶνε μία τάσις ἐπὶ μᾶλλον τῆς πρὸς τὰ κάτω ὀσπῆς τῆς μέσης μοίρας τοῦ μετωπιαίου ὄστου.

Τὴν μέσῃ ταύτῃ προβολῇ εἵχομεν ἀκριβῶς ἐκ συμπτώσεως ὀνομάσει ἥδη « μετωπικὸν ἔμβολον ». Καὶ νομίζομεν τοῦτο ἀκριβέστερον τῆς ἀποδόσεως τοιαύτης ὀνομασίας εἰς ὀλόκληρον τὸ προέχον τμήμα τῆς ῥινικῆς μοίρας, ἐὰν τοῦτο ἐννοῇ ὁ Sera. Καὶ πράγματι ἡ μέση αὕτη ἐπιμήκυνσις, ὡς παρουσιάζεται σαφῶς εἰς τὰ δύο κρανία, ἀποτελεῖ πραγμα-

¹) Ὁ Sera διακρίνει τοὺς ἀνθρώπους εἰς ἕξ βασικοὺς τύπους: εἰς τοὺς Πολυνήσιους, Μογγόλους, Εὐρασιᾶτας, Εὐρωπαίους, Αἰθίοπας καὶ Βουσμᾶνους. Εἰς αὐτοὺς προσθέτει καὶ τὸν Παλαιοντολογικόν.

τικήν ἐμβολοειδῶς εἰσχωροῦσαν μεταξύ τῶν γναθικῶν ἀποφύσεων προβολήν τοῦ μετωπιαίου, εἰς σχηματισμὸν τῆς ὁποίας συμβάλλει ἢ τε προσθία ἐπιφάνεια αὐτοῦ ὡς καὶ ἡ ἀκρολοφία, ἡ κειμένη ἐντὸς τῶν μετωπιαίων κόλπων ἐπὶ τῆς ὀπισθίας ἐπιφανείας τοῦ προσθίου πετάλου τοῦ ὄστου. Ἡ ἀκρολοφία αὕτη δὲν καταπαύει εἰς τὴν κυρίως προσθίαν ἄνω ῥινικὴν ἀκάνθη, καλυπτομένην κατὰ κανόνα ἐκ τῶν ἔμπροσθεν ὑπὸ τῶν ῥινικῶν ὄσταριῶν, ἀλλὰ προβάλλει δίκην ἐμβόλου μέχρι τῆς ἐπιφανείας τοῦ προσώπου. Ἡ ἐπιφάνεια αὐτῆς εἶνε, ὡς εἴπομεν, ἡ προσθία ἐπιφάνεια τοῦ μετωπιαίου συνεχιζομένου ὡς ῥάχως τῆς ῥινὸς πρὸς ἀναπλήρωσιν τῶν ῥινικῶν. Ὅπισθεν καὶ κάτωθεν τὸ ἔμβολον τοῦτο συνέχεται μετὰ τοῦ ἄνω χείλους τῆς ῥινικῆς μοίρας τοῦ καθέτου πετάλου τοῦ ἠθμοειδοῦς ὄστου.

Τὰ ῥινικὰ συμπληροῦσι κατὰ τὰ $\frac{2}{3}$ τὴν ῥάχιν τῆς ῥινός. Πρόκειται ὅθεν περὶ μερικῆς ἀναπληρώσεως αὐτῶν ὑπὸ τοῦ ἐμβόλου.

Ὡς πρὸς τὴν γένεσιν τοῦ μετωπικοῦ τούτου ἐμβόλου εἶνε φανερόν ἐκ τῆς κατασκευῆς αὐτοῦ ὅτι δὲν πρόκειται τυχὸν περὶ σινοστεώσεως μικροῦ τινος ἐπιπολαίου ἐμβολίμου ὄστου. Τοῦναντίον ἐνταῦθα ἔχομεν μακρὰν προέκτασιν αὐτῆς τῆς τυπικῆς καταβολῆς τοῦ μετωπιαίου. Πρόκειται ἀναμφιβόλως περὶ τάσεως ἀναπληρώσεως τοῦ ἐξ ὑποπλασίας τῶν ῥινικῶν ὄσταριῶν κενοῦ δι' ἐμβολοειδοῦς ὑπερπλασίας τῆς προσθίας ἄνω ῥινικῆς ἀκάνθης καὶ τοῦ προσθίου τοιχώματος τοῦ μετωπικοῦ ὄστου. Ἐχομεν τουτέστι μίαν βαθμίδα περαιτέρω τῆς ἐνίστε ἐμφανιζομένης διεισόδου ἀπλῶς τῆς ἀκάνθης μεταξύ τῶν ῥινικῶν. Ἡ ὀστέωσις τῆς πρ. ἄν. ῥιν. ἀκάνθης γίνεται, ὡς γνωστόν, ἀπάναις τοῦ κυρίου πυρῆνος, βαθμηδὸν ἐπεκτεινομένου εἰς μικρὰν ἀπόφυσιν πρὸς τὰ κάτω.

Ἐπὶ τῶν ζώων, ὡς ἠδυνήθημεν καὶ ἡμεῖς νὰ παρατηρήσωμεν ἐπὶ διαφόρων τινῶν κρανίων θηλαστικῶν τοῦ Ζωολογικοῦ Μουσείου, ἐπὶ τῶν πινάκων τοῦ Edmond Hue¹⁾ καὶ συγκριτικῶν τινῶν ἀνατομικῶν, ἡ μέση αὕτη προσεκβολὴ τοῦ μετωπιαίου μόλις ὑποφαίνεται τοῦναντίον αἱ ἀμφίπλευροι προεκτάσεις συνήθως περιβάλλουσιν εἰς ἄλλην ἄλλοτε ἔκτασιν τὰ ῥινικὰ ὄσάρια πολλάκις λίαν πρὸς τὰ κάτω προβαίνουσαι. Ἐπὶ τοῦ ἀγριοχοίρου καὶ ἄλλων παρατηρήσαμεν ὅτι τὸ μετωπιαῖον προέχει εἰς τὸ προσωπικὸν κρανίον μέχρι τῆς γραμμῆς τοῦ κάτω ἄκρου τῶν ζυγωματικῶν ὄστων καὶ πλέον, μετέχον τοῦ ῥυγγῶς τῶν ζώων κατὰ τὸ πλεῖστον.

Πρὸς συμπλήρωσιν σημειοῦμεν ὅτι τὸ κρανίον ὑπ. ἀρ. σελ. 9 Ἀμορ-

¹⁾ Hue, Musée ostéologique 1907.

γοῦ φέρει ἐγκάρσιον κρανιακὸν δείκτην 83.73, μετωπικὸν δείκτην 69.7, ῥινικὸν δείκτην 54.7, κογχικὸν δείκτην 80.4. Ἀνήκει ἐπομένως εἰς βραχύκρανον, εὐρυμέτωπον, πλατύρρινον καὶ μεσόκογχον τύπον. Ἐμφανίζει πρὸς τούτοις πρόσθιον μεσοκογχικὸν πλάτος 2.1 (τὸ ὀπίσθιον δὲν δύναται νὰ καθορισθῆ). Ἀνήκει πιθανῶς εἰς θῆλυ καὶ εἰς νεαρὸν ἄτομον. Φέρει ἀμφοτέρωθεν μικρὸν περικὸν ὄστον¹ καὶ ἀρχὴν διαστερικῆς ῥαφῆς, ὡς καὶ βορμιανὰ ἐμβόλιμα ὄστα τῆς λαβδοειδοῦς ῥαφῆς.

Τὸ κρανίον ὑπ' ἀρ. σπλ. 22 Ἀθηνῶν φέρει ἐγκάρσιον κρανιακὸν δείκτην 75.55, μετωπικὸν δείκτην 70.5, ῥινικὸν δείκτην 62.5, κογχικὸν δείκτην 80.9. Ἀνήκει ἐπομένως εἰς ὑποδολιχόκρανον, εὐρυμέτωπον, πλατύρρινον καὶ μεσόκογχον τύπον. Ἀνήκει εἰς ἄρρεν καὶ νεαρὸν ἄτομον. Ἐμφανίζει πρόσθιον μεσοκογχικὸν πλάτος 2.3 καὶ ὀπίσθιον 2.4, ὕπερ παριστᾶ καὶ τὸ ἀληθὲς πλάτος τῆς ῥίξης τῆς ῥινός. Τοῦτο καταφανῶς ἐπὶ ἀμφοτέρων τῶν κρανίων εἶνε ἠϋξημένον. Τονίζομεν δὲ τὸ σχετικὸν τοῦτο πάχος τοῦ μεσοκογχίου διαφράγματος ἐν συνδυασμῶ πρὸς τὸν τύπον τῆς ῥινός, τουτέστι τὴν πλατυρρινίαν ἀπαντῶσαν ἐπ' ἀμφοτέρων τῶν κρανίων, τῶν φερόντων τὴν προβολὴν τοῦ μετωπιαίου, σπανίζουσαν δὲ γενικῶς κατὰ τὰς παρατηρήσεις ἡμῶν ἐπὶ ἐλλάθικων κρανίων.

Ἀμφοτέρα τὰ κρανία ταῦτα, ἰδίᾳ δὲ τὸ τῶν Ἀθηνῶν, φέρουσι σχεδὸν τελείως πεπλατυσμένον μεσόφρον² ἐν τούτοις τὸ ὑπ' αὐτὸ κόλλωμα τῆς ῥίξης τῆς ῥινός ὑπάρχει.

Ἐλάβομεν ὑπὸ σημείωσιν τὴν παραλλαγὴν ταύτην, ὡς εἶπομεν, ἅτε μόλις σημειουμένην ὑπὸ τῶν συγγραφέων. Τουναντίον μείζονα προσοχὴν ἔχουν ἤδη ἐλεύση αἱ λοιπαὶ σχετικαὶ παραλλαγαὶ τῆς χώρας.

Ὡς ἐμνημονεύσαμεν ἤδη, δύναται προέκτασίς τις τοῦ μετωπιαίου *νὰ διαχωρίζῃ ἀπλῶς τὰ δύο ῥινικὰ ὄστάρια* εἰς ἄλλοτε ἄλλην ἀπόστασιν. Δύνανται ἐπίσης νὰ ἐμφανισθῶσι σπανιώτατα ἀμφίπλευροι *ἔσω ἀκανθώδεις κογχικαὶ ἀποφύσεις τοῦ μετωπιαίου*, ὡς ὀνομάζονται, εἰσερχόμεναι ἐκατέρωθεν μεταξὺ τῶν ῥινικῶν καὶ τῆς ἀποφύσεως τῆς ἄνω γνάθου. Ἐν ταῖς συλλογαῖς τοῦ Μουσείου μεταξὺ τοῦ ἰδίου ὡς ἄνω ἀριθμοῦ κρανίων δὲν συνηντήσαμεν οὐδ' ἅπαξ τὰς παραλλαγὰς ταύτας σαφῶς ἐκδηλουμένας. [Δὲν ἀναφέρομεν περὶ τῶν ἔξωθεν καὶ τῆς ἀποφύσεως τῆς ἄνω γνάθου προσεκβολῶν τοῦ μετωπιαίου κ. λ. π.]

¹) *Κοῦμαρη*, Περὶ τοῦ πτερίου κλπ., Ἐπετηρὶς Πανεπιστημίου ΙΕ' - ΙΖ'.

²) *Κοῦμαρη*, Περὶ τινῶν παραλλαγῶν κλπ., Ἐπετηρὶς Πανεπιστημίου, ΙΓ'.

Δὲν θὰ ἐλεκταθῶμεν ἐπίσης ἐπὶ τῶν ποικίλων παραλλαγῶν τῶν ῥινικῶν ὄσταριῶν καθόλου ἐν σχέσει μὲ τὸ σχῆμα αὐτῶν, τὴν θέσιν, τὸν ὄγκον κ. λ. π., μὴ πραγματευόμενοι περὶ τῆς κυρίως ῥινικῆς χώρας. Ἀναφέρομεν ἀπλῶς ὅτι ἐπὶ 550 περίπου κρανίων τῶν συλλογῶν τοῦ Μουσείου, ἐφ' ὧν τὸ τμήμα τοῦτο τοῦ κρανίου δύναται νὰ ἐρευνήθῃ, δὲν παρατηρήσαμεν π. χ. *ἀπουσίαν, πολυμέρειαν* ἢ ἐξαιρετικῶς *ἐκτακτον σχῆμα* τῶν ῥινικῶν ὄσταριῶν, ἢ λίαν ἐκσεσημασμένην *ὑπερβασιν* τοῦ ἐνὸς ἐπὶ τοῦ ἑτέρου μέρους καθόλου ἢ ἐν μέρει. Σημειοῦμεν περίπτωσιν *ῥινομετωπιαίου ἐμβολίμου* τῆς ῥινομετωπικῆς ῥαφῆς μεγέθους φακῆς (κρανίον Νάξου, ὑπ' ἀρ. σιγ. 6). Κυρίως δὲ περιίπτωσιν τελείας πρώιμου *ἐξαφανίσεως τῆς μεσορρινικῆς ῥαφῆς* ἐπὶ κρανίου νεαροῦ ἀτόμου, μὴ φέροντος δηλαδὴ οὐδὲν ἕτερον ἕγχος συνοστεώσεως (κρανίον Κουντούρων, ὑπ' ἀρ. σιγ. 26). Τὸ τοιοῦτον εἶνε σίνηθες ἐπὶ τῶν πιθήκων καὶ τῶν ἀνθρωποειδῶν (χιμπαντζῆς) καὶ ἐν νεαρωτάτῃ ἡλικίᾳ, λίαν σπάνιον ὅμως ἐπὶ τοῦ ἀνθρώπου.

Τέλος συνηθεστάτη εἶνε *δυσαρμονία τῆς μετωπορρινικῆς καὶ μετωπογναθικῆς ῥαφῆς*. Ἡ πρώτη ἀνέρχεται συχνάκις λίαν ὑψηλὰ μέχρι καὶ τοῦ μεσοφρύου. Σπανίως ἔχομεν κρανία φέροντα ἄρμονικὴν καὶ ἐγκαρσίαν τὴν ὄλην μεταξὺ τοῦ μετωπιαίου ἀφ' ἐνὸς καὶ τῶν ῥινικῶν καὶ γναθικῶν ἀφ' ἑτέρου ῥαφῆν.

Ἐκ τῶν παραλλαγῶν αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ ἄλλων διαθέσεων τῶν ὀστῶν τῆς χώρας, δυσχεραίνεται κατ' ἐξοχίην, ὡς ἐτονίσαμεν ἤδη, ὁ καθορισμὸς τοῦ «*ἐπιρρινίου*»,¹ ὡς ἡμεῖς ὀνομάζομεν τὸ γνωστὸν κρανιομετρικὸν σημεῖον «*nasion*». Τοῦτο τοποθετεῖται γενικῶς ἐπὶ τοῦ γυμνοῦ κρανίου εἰς τὴν μετωπορρινικὴν ῥαφὴν καὶ ἀκριβέστερον εἰς «*ὃ σημεῖον γίνεται ἢ συνάντησις τῆς μετωπορρινικῆς ῥαφῆς καὶ τοῦ μέσου ὀβελιαίου ἐπιπέδου*» ἀντιστοιχοῦν εἰς τὴν ῥίζαν τῆς ῥινόσ συνήθως. Διὰ τῆς ἀνωτέρω ὅμως ἐν ἐκτάσει μνημονοιθείσης παραλλαγῆς ἀλλοιοῦται, ὡς εἴπομεν, ἢ θέσις τῆς ῥαφῆς ταύτης, εὐρισκομένης λίαν χαμηλὰ εἰς τὴν ῥάξιν τῆς ῥινόσ. Οὕτω μὴ δυνάμενοι νὰ ἔχομεν πλέον ἐνταῦθα πραγματικὸν ἀνατομικῶς ὠρισμένον ἀνθρωπολογικὸν σημεῖον ἐπὶ τῆς ῥαφῆς κατ' ἀνάγκην θὰ δεχθῶμεν ἐν συμβατικὸν μόνον τοιοῦτον, κείμενον (κατὰ τὰ παραδεδεγμένα) εἰς τὸ κέντρον νοητῆς γραμμῆς ἐνούσης τὰ ὑψηλότερα σημεῖα τῶν μετωπογναθικῶν ῥαφῶν.

¹) *Κούμαρη*, Κρανιολογικαὶ παρατηρήσεις ἐπὶ τῶν κλοιοφόρων σκελετῶν κλπ. 1915.

Ἐκτὸς ὅμως τῆς συνεπείᾳ ταύτης καὶ τῶν ἄλλων παραλλαγῶν πρὸς τὰ κάτω μετακινήσεως γνωρίζομεν ὅτι ἡ μετωπορρινική ῥαφή δύναται καὶ οὐχὶ σπανίως νὰ εὑρίσκειται ἀντιθέτως λίαν ὑψηλά, ὑπερθεν τοῦ ἐγκαρσίου κοιλώματος (τῆς ἐγκοπῆς) τῆς ῥίζης τῆς ῥινὸς καὶ σχεδὸν ἐνίοτε εἰς τὸ ὕψος τῶν ἄνω κογχ. χειλέων. Τὸ τοιοῦτον προέρχεται, ὡς ἠδυνήθημεν νὰ ἐξακριβώσωμεν, ἐκ τῆς ἄκρας βραχύτητος τῆς ὅλης προσθίας προβολῆς τῆς ῥινικῆς μοίρας τοῦ μετωπιαίου.

Ἐὰν ἐξετάσωμεν τὴν θέσιν τῆς ὅλης ῥαφῆς μεταξὺ τοῦ μετωπιαίου ἀρ' ἐνὸς καὶ τῶν ῥινικῶν καὶ τῶν γναθικῶν ἀφ' ἑτέρου, θὰ ἴδωμεν ὅτι ἡ σπανιώτατα ἐγκαρσίως φερομένη ῥαφή αὕτη (κρανίον Ἐρετρίας, ὑπ' ἀρ. σὺλ. 8 κ. ἄλ.) εὔρηται εἰς ποικίλην ἀπόστασιν ἀπὸ τοῦ μεσοφρύου ἀνεξαρτήτως τῶν σπανίων παραλλαγῶν, ὡς ἀνεφέραμεν, καὶ μόνον ἔνεκα τῆς τοιαύτης ἢ τοιαύτης ἀναπτύξεως τῆς μέσης, ῥινικῆς, μοίρας τοῦ μετωπιαίου. Ἔχομεν κρανία, εἰς ἃ ἡ ἀπόστασις ἀπὸ τοῦ μεσοφρύου εἰς τὴν ῥαφήν εἶνε σμικροτάτη (ἕ χιλιοστόμ. καὶ ὀλιγώτερον)· τὰ ῥινικά καὶ γναθικά ἄρχονται τότε ἐκ τοῦ μετώπου. Ἄλλοτε ὅμως ἐπαναλαμβάνομεν ἡ ἀπόστασις εἶνε τοῦναντίον μεγάλη (13 καὶ πλέον χιλιοστόμ.).

Καὶ εἰς τὰς περιπτώσεις ταύτας λοιπὸν τὸ ἐπιρρύνιον δὲν δύναται νὰ τίθεται εἰς τὸ κέντρον τῆς ῥαφῆς, διότι θὰ περιελάμβανε εἰς τὴν ῥίνα κατὰ τὰς καταμετρήσεις πολὺ πλέον τοῦ πραγματικῶς αὐτῇ ἀνήκοντος. Ἀναφέρομεν ὡς παράδειγμα ὑψηλῆς θέσεως τῆς μετωπορρινικῆς ῥαφῆς τὸ κρανίον ὑπ' ἀριθ. σὺλ. 38 Ἀθηνῶν ἀρχαίων, τὸ κρανίον Ἐρετρίας ὑπ' ἀρ. σὺλ. 15 κλπ.

Ἄλλὰ τὸ ἐπιρρύνιον παριστᾷ κύριον σημεῖον μετρήσεως τῶν διαστάσεων τῆς ὀστεΐνης καὶ τῆς ὅλης ῥινὸς (ὑψους, μήκους κλπ.) καὶ ὁ ἀκριβὴς καθορισμὸς τῆς θέσεως αὐτοῦ ἐνέχει πρακτικὴν σημασίαν διὰ τὸν ἀναλαμβάνοντα ἀνθρωπολογικᾶς καταμετρήσεις. Ὡς καὶ ὁ Martin λέγει «τὸ ὕψος τῆς ῥινὸς ἐπηρεάζεται ὑπὸ διαφόρων δευτερευόντων αἰτίων, ἐκ τοῦ μήκους τῆς ῥινικῆς ἀποφύσεως τοῦ μετωπιαίου ὄστου, τοῦ σχήματος τῆς ῥινομετωπικῆς ῥαφῆς, τοῦ κοιλώματος τῆς ῥίζης τῆς ῥινὸς... καὶ τοῦ κάτω χείλους τοῦ ἀπιοειδοῦς τρημάτος». Καὶ αἱ ἐπιδράσεις αὗται δὲν χρησιμεύουσι βέβαια πρὸς ἔναρμόνισιν τῶν πορισμάτων τῶν διαφόρων στατιστικῶν. Εἰς τοιαύτας ταλαντεύσεις ὑποκείμεναι ἀνατομικαὶ θέσεις δὲν εἶνε δυνατόν νὰ ἀποτελῶσιν ἀσφαλῆ σημεῖα πρὸς μέτρησιν ὠρισμένου ὄργανου.

Νομίζομεν ὅτι τὸ ἀνώτερον τοῦτο ὄριον μετρήσεως οὐ μόνον τῶν διαστάσεων τῆς ῥινὸς, ἀλλὰ καὶ σπουδαιότερων ἄλλων, θὰ ἦτο πολὺ προτιμότερον νὰ εἶνε, ὡς πλεῖστα ἄλλα ἄλλως τε ἐν τῇ ἀνθρωπολογίᾳ,

κατὰ κανόνα συμβατικὸν σημεῖον καὶ οὐχὶ ἀνατομικόν. Καὶ ὡς τοιοῦτον δύναται νὰ λαμβάνηται τὸ βαθέτερον σημεῖον τοῦ κοιλώματος τῆς ῥίζης τῆς ῥινός, τὸ κείμενον ἐπὶ τοῦ μέσου ὀβελιαίου ἐπιπέδου, ἀνεξαρτήτως τῶν ῥαφῶν καὶ τοῦ ὄστου, εἰς ὃ ἤθελε τυχὸν ἀνήκει, εἴτε ῥινικὸν εἶνε τοῦτο εἴτε μετωπιαῖον εἴτε καὶ ἄνω γνάθος ἐπὶ παραλλαγῶν. (Ἐπὶ πλατέος κοιλώματος λαμβάνομεν τὸ ἀνώτερον σημεῖον αὐτοῦ). Προσδιορίζεται δ' εὐχερῶς καὶ ἀκριβῶς, τοῦ κρανίου παρατηρουμένου ἐκ τῶν πλαγιῶν. Καὶ εἰς τὰς πλείστας μὲν τῶν περιπτώσεων τὸ οὕτως καθοριζόμενον ἐπιρρινίον συμπύπτει ἄλλως τε μὲ τὸ κέντρον τῆς ῥαφῆς, ὑπάρχουσιν ὅμως καὶ κρανία, ἐφ' ὧν οὐδεμίαν πρὸς ταύτην ἔχει σχέσιν εὐρισκόμενον συνήθως μὲν ἐπὶ τῶν ῥινικῶν, σπανιώτερον ἐπὶ τοῦ μετωπιαίου κλπ. Μέρος ἐπομένως τῶν ῥινικῶν ὄσταριων δὲν ὑπολογίζεται ἐνίοτε εἰς τὰς διαμέτρους τῆς ῥινός. Τὸ τοιοῦτον ὅμως δὲν ἔχει σημασίαν, ἀφοῦ εἰς ἄλλας περιπτώσεις ὑπολογίζεται εἰς τὴν ῥίνα τὸ μετωπιαῖον, ὡς εἶδομεν.

Γνωρίζομεν ἄλλως τε ὅτι δὲν εἶνε τὰ ὄσταρια, τὰ καλούμενα μὲν ῥινικά, ἐλάχιστα δὲ πάντων εἰς τὸν σκελετὸν αὐτῆς συμβάλλοντα, ἅτινα ὀρίζουν τὴν ῥίνα, ἀλλὰ τὸ σύνολον τῶν συμβαλλομένων ὄστων. Ἐὰν ἐξετάσωμεν μάλιστα τὸ μικρὸν τιμῆμα τῶν ῥινικῶν, τὸ ἐπὶ τινων περιπτώσεων ἀριέμενον οὕτως ὑπερθεν τοῦ συμβατικοῦ ἐπιρρινίου, θὰ ἴδωμεν ὅτι τοῦτο δὲν ἀποτελεῖ κυρίως ῥίνα. Δὲν κλείει τουτέστιν ἔμπροσθεν τὴν κοιλότητα τῆς ῥινός, ἀλλ' ἀνήκει πραγματικῶς εἰς τὸ μέτωπον ἐπικαθήμενον ἐπὶ τῆς τραχείας προσθίας ἐπιφανείας τῆς ἀκάνθης. Δὲν πρόκειται ἐπομένως ἐνταῦθα οὐδὲ καὶ περὶ ῥινός, περὶ προσωπικοῦ δηλαδὴ κρανίου, ἀλλὰ περὶ τοῦ ἐγκεφαλικοῦ τοιοῦτου. Καὶ τοῦτο καλῶς παρατηρήσαμεν καὶ ἐπὶ πλείστων μὲν ἄλλων κρανίων, ἰδίᾳ δ' ὅμως ἐπὶ τοῦ ὑπ' ἀριθ. συλ. 1 Αὐστραλίας, φέροντος τὴν γνωστὴν βαθεῖαν εἰσοχὴν τῆς ῥίζης καὶ τῆς ῥάχως τῆς ῥινός (χαμηλὴν ῥίνα, nez retroussé κλπ.). Τοποθετοῦντες ἐπὶ τοῦ κρανίου τούτου τὸ ἐπιρρινίον εἰς τὸ ὑψηλότερον σημεῖον τοῦ κοιλώματος ἀρίνομεν πράγματι περὶ τὰ 5 χιλιοστ. τῶν ῥινικῶν ὄστων ἐκτὸς τῆς ῥινός. Ἐσῶθεν ὅμως ἐξετάζοντες βλέπομεν τὴν ὄροφὴν τῆς κοιλότητος τῆς ῥινός (τουτέστι τὸ τετριμμένον πέταλον τοῦ ἠθμοειδοῦς) εἰς τὸ ἀντίστοιχον περίπου ἕψος τοῦ ἐπιρρινίου. Δεδομένου ἐπομένως ὅτι, ὅταν λέγωμεν ῥίς, ἐννοοῦμεν τὰς κοιλότητας τῆς ῥινός, καὶ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης θεωροῦμεν ἀκριβέστερον τὸν καθορισμὸν τοῦ προκειμένου σημείου μετρήσεως εἰς τὴν ῥίξαν τῆς ῥινός.

Πλὴν τούτων καὶ δι' ἄλλον ἐπίσης σπουδαῖον λόγον προτιμότερα ἢ τοιαύτη τοποθέτησις τοῦ ἐπιρρινίου τὴν ἐπίτευξιν δηλαδὴ κοινοῦ ση-

μείον μετρήσεως ἐπὶ τε τοῦ γυμνοῦ κρανίου καὶ τῆς κεφαλῆς ἐπενδεδυμένης ὑπὸ τῶν μαλακῶν μορίων αὐτῆς.

Πλεῖστοι συγγραφεῖς καὶ σήμερον ἐτι ὡς ἐκ τῆς δυσχερείας βεβαίως τοῦ διὰ ψηλαφήσεως ἀσφαλοῦς καθορισμοῦ τοῦ ἀνατομικοῦ σημείου ἀναγκαστικῶς χρῆσιμοποιοῦσι τὸ βαθύτερον σημεῖον τῆς ῥίξης ἐπὶ τῆς κεφαλομετρικῆς πρὸς λῆψιν τῶν διαμέτρων, ἐνῶ ἐπὶ τοῦ κρανίου λαμβάνουσι τὴν ῥαφὴν ὡς βάσιν (Topinard).¹ Ἡ δυσχέρεια τῆς ἀνευρέσεως τῆς μετωπορρινικῆς ῥαφῆς καὶ ὑπὸ τῶν ἀνατομικῶς μεμορφωμένων καὶ ἢ ἀμφιβολία περὶ τῆς ἀσφαλείας φανταζόμεθα πόσον ἀξιάνοσι, προκειμένου περὶ προσώπων μὴ ἀνατομικῶς μεμορφωμένων (μελῶν ἀποστολῶν κλπ.), ἅτινα δέον νὰ ἔχωσιν ἀνά χειρός σαφῆ καὶ κοινῆς ἀντιλήψεως σημεῖα. Ἐπὶ τοῦ τελευταίου τούτου ἐπιμένομεν ἰδιαίτερος, ἀφοῦ, ὡς γνωστόν, δὲν εἶνε τὰ πρόσωπα ταῦτα, ἅτινα παρέσχον εἰς τὰς ἀνθρωπολογικὰς ἐπιστήμας τὰς μικροτέρας ὑπηρεσίας.

Ἡ δυσχέρεια αὕτη καταφαίνεται καὶ ἐκ τοῦ ὀρισμοῦ μόνον τοῦ Martin. Οὗτος, ἐπὶ τῆς κεφαλῆς, φερούσης τὰ μαλακὰ μόρια, τοποθετεῖ τὸ « nasion » εἰς « τὸ σημεῖον ἐκεῖνο τῆς ῥίξης τῆς ῥινὸς ὅπερ τέμνεται ὑπὸ τοῦ μέσου ὀβελιαίου ἐπιπέδου. Ἡ ῥίξα τῆς ῥινός, δὲν ἀντιστοιχεῖ εἰς τὴν πλέον βεβυθισμένην θέσιν τῆς ῥάχεως τῆς ῥινός, ἥτις εὑρίσκεται συνήθως εἰς τὸ ἄνω μέρος τῶν ῥινικῶν ὀστέων, ἀλλὰ εἰς τὴν ῥινομετωπικὴν ῥαφὴν, ἥς ἢ διαδρομὴ μετὰ τινὰ ἄσκησιν παρὰ τὴν ὑπαρξίν τοῦ συνδετικοῦ ἴστοῦ τῆς ῥαφῆς (Nahtgewebes) καὶ τοῦ συνήθως λεπτοῦ πυραμιδοειδοῦς μυῶς (καθελκτῆρος μυῶς τοῦ μεσοφρῖου κατὰ τὸν H. Virchow) καὶ ἐπὶ τοῦ ζῶντος δύναται νὰ ὀρισθῆ. Κάλλιον εὑρίσκομεν τὸ σημεῖον, ἐὰν θέοντες τὴν δεξιὰν χεῖρα ἡπίως ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τοῦ καταμετρηθησομένου ἀτόμου κινῶμεν τὸ πλάγιον χεῖλος τοῦ ἄκρου τοῦ ἀντίχειρος ἐπὶ τῆς ῥίξης τῆς ῥινός πρὸς τὰ ἄνω καὶ κάτω πιέζοντες ἐλαφρῶς τὸ δέρμα. Σημειωθῆτω ὅτι τὸ « nasion » ἀντιστοιχεῖ κατὰ κανόνα εἰς τὸ ὕψος τῶν κεντρικῶν ἄκρων τῶν τριχῶν τῶν ὀφρύων, συνήθως εἰς τὸ κατώτερον χεῖλος αὐτῶν, οὐχὶ εἰς τὸ ὕψος τῆς σχισμῆς τῶν βλεφάρων. Ὑπὸ τινων συγγραφέων κακῶς σημειοῦται ὡς ῥίξα τῆς ῥινός ἢ βαθύτερον κειμένη θέσις τῆς ῥινός».

Καὶ ὑπάρχον μὲν περιπτώσεις, ἐν αἷς διὰ τῆς ψηλαφήσεως πράγματι εὑρίσκομεν σαφέστατα τὴν ῥαφὴν, σπανιώτερον μάλιστα ἡμεῖς ἠσθάνθημεν καὶ προπέτειάν τινα τοῦ χεῖλους τοῦ μετωπιαίου ὀστοῦ πρὸς τὰ πρόσω. Κατὰ κανόνα ὅμως ἐκ τῆς μικρᾶς ἡμῶν τοῦλάχιστον πείρας ἀνετλήφθημεν τὴν δυσχέρειαν τοῦ ἀσφαλοῦς καθορισμοῦ τῆς θέσεως

¹) Topinard. Anthropologie.

ταύτης διὰ μέσου τῶν μαλακῶν μορίων καὶ κατὰ τὰς ἀνωτέρω ὑποδείξεις.

Τοῦ καθορισμοῦ αὐτῆς ὄντος πάντως ἀβεβαίον, ἀλλὰ κατὰ τὴν γνώμην ἡμῶν καὶ διὰ τὴν ἀστίθειαν αὐτῆς ταύτης τῆς ῥαφῆς κυρίως, ὅπως ἀνεπτύξαμεν ἤδη προκειμένου περὶ τοῦ γυμνοῦ κρανίου, μὴ δυνάμενοι, ὡς ἔδει ἄλλως τε γενικῶς ἐν τῇ ἀνθρωπολογία, νὰ ἔχωμεν καὶ ἐνταῦθα ἀνατομικῶς καθωρισμένον σημεῖον μετρήσεως νομίζομεν προτιμότερον νὰ ἔχωμεν τοῦλάχιστον σαφές, εὐληπτον παρ' οἰουδήποτε καὶ ἀμετάβλητον συμβατικὸν τοιοῦτο, κοινὸν ἐν τε τῇ κρανιομετρικῇ καὶ τῇ κεφαλομετρικῇ.

Ἀποκλίνομεν λοιπὸν πρὸς τοὺς τοποθετοῦντας τὴν ῥίζαν τῆς ῥινὸς καὶ ἐπομένως καὶ τὸ ἐπιρρινίον εἰς τὸ βαθύτερον σημεῖον τοῦ κοιλώματος τῆς μετωπορρινικῆς χώρας (Broca¹ κλπ.), οὐ μόνον ὅμως ἐπὶ τῆς κεφαλῆς, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τοῦ γυμνοῦ κρανίου γενικῶς.

Καὶ ταῦτα, ἐπαναλαμβάνομεν, προκειμένοι νὰ καθορίσωμεν σημεῖον μετρήσεως, ἔχον σχέσιν τινὰ ὁποσδήποτε μὲ τὴν πραγματικὴν κοιλότητα τῆς ῥινός. Ἄλλως ἢ μόνη λύσις θὰ ἦτο νὰ θέσωμεν ὡς ἀνώτατον ὄριον τῆς ῥινὸς συμφώνως πρὸς τὴν πρώτην ἐκ τῆς ἐπισκοπήσεως ἐντύπωσιν, ἣν λαμβάνομεν, τὸ ὑπὸ τοῦ μέσου ὀβελιαίου ἐπιπέδου τεμνόμενον κέντρον νοητῆς γραμμῆς ἐνούσης τὰ ὑψηλότερα σημεῖα τῶν ἄνω κογχικῶν χειλέων, ἥτοι τὸ κρανιομετρικὸν σημεῖον «ὑπερκόγγιον» (supraorbitale), καταγοιμένον τοῦ ἐπιρρινίου (Εἰκ.).

Διότι τοιαύτη εἶνε ἡ ἐντύπωσις, ἣν λαμβάνομεν παρατηροῦντες ἄτιμόν τι ὅτι ὀλόκληρον τὸ «μεσοκογχικὸν διάφραγμα», δηλαδὴ ὅτι εἶνε κάτωθεν τῶν ἄνω κογχικῶν χειλέων, εἶνε ῥίς. Ἄλλὰ τοῦτο, ὡς γνωστόν, δὲν εἶνε πάντοτε ἀκριβὲς ἀνατομικῶς.

Νομίζομεν ὅτι τὸ οὔτω πως συμβατικῶς ὀριζόμενον ἐπιρρινίον δίδει εἰς ἡμᾶς σημεῖον κοινῆς συνεννοήσεως οὐχὶ ὀλιγώτερον ἀσφαλές τοῦ ἀνατομικοῦ. Θὰ δυνάμεθα δὲ νὰ τὸ χρησιμοποιήσωμεν καὶ εἰς συγκριτικὰ ἀνατομικὰς μελέτας ἐπὶ τῶν λοιπῶν πρωτευόντων, ἀφοῦ καὶ ἐπὶ τῶν πιθήκων ἐν τῇ συγκριτικῇ ἀνατομικῇ ὡς ἐπιρρινίον δὲν λαμβάνεται ἀνατομικόν, ἀλλὰ σημεῖον ἀντιστοιχοῦν εἰς τὸ κοιλῶμα τῆς ῥίζης τῆς ῥινὸς τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῶν ἀνθρωποειδῶν. Εἰς τοὺς τελευταίους (π.χ. τῷ Γορίλλα) εἶδομεν ἐν τῷ Ζωολογικῷ Μουσείῳ ὅτι τὰ μικρὰ ῥινικὰ ὀστάρια ἀρχονται ἀκριβῶς ἐκ τοῦ κοιλώματος. Παρατηρήσαμεν δὲ τοῦναντίον ἐπὶ ἄλλων κρανίων πιθήκων ὅτι, ἐὰν ἐπρόκειτο

¹) Broca, Instructions générales etc. 1879.

νά λάβωμεν ὡς σημεῖον τὸ ἀνώτατον ἄκρον τῶν ῥινικῶν ὀστέων (τῆς μετωπορρινικῆς ῥαφῆς), θὰ περιλαμβάνομεν εἰς τὴν ῥῖνα καὶ μέρος τοῦ μετώπου. [Ἄν καὶ μὴ ἀμέσως σχετιζόμενον σημειῶμεν ὅτι ἐπὶ τῶν κρανίων τῶν θηλαστικῶν λαμβάνεται τοῦναντίον ὡς ἐπιρρίνιον «ἡ μετωπικὴ ἀπόφυσις τοῦ ῥινικοῦ» κατὰ τὸν Hue, δηλαδὴ ἡ μετωπορρινικὴ ῥαφή].

ΠΙΝΑΞ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

	Σελίδες
ΧΑΤΖΙΔΑΚΙ ΓΕΩΡΓ., τακτικού καθηγητοῦ τῆς Γλωσσολογίας. <i>Γλωσσολογικαὶ καὶ Λεξικογραφικαὶ ἔρευναι</i>	1 - 18
ΕΞΑΡΧΟΠΟΥΛΟΥ ΝΙΚ., τακτ. καθ. τῆς Φιλοσοφίας καὶ Παιδαγωγικῆς. <i>Αἱ μέθοδοι τῆς Ἐπιστημονικῆς Παιδαγωγικῆς Ἐρέυνης</i> . . .	19 - 49
ΛΙΒΑΔΑ ΜΙΧ., τακτικοῦ καθηγητοῦ τοῦ Δικονομικοῦ Δικαίου. <i>Παρατηρήσεις εἰς τὴν καθ' ἡμᾶς Νομικὴν γλῶσσαν</i>	51 - 99
ΡΑΛΛΗ ΚΩΝΣΤ., τακτικοῦ καθηγητοῦ τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαίου. <i>Περὶ τῆς τῶν Μοναστηριακῶν συμβουλίων καταστάσεως κατὰ τὸ δίκαιον τῆς Ὁρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας</i>	101 - 151
ΑΝΔΡΕΑΔΟΥ Α., τακτ. καθ. τῆς Δημοσίας Οἰκονομίας καὶ Στατιστικῆς. <i>Τὰ πανεπιστήμια Κωνσταντινουπόλεως καὶ αἱ χάριν αὐτῶν δημόσια δαπάναι</i>	153 - 167
ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ ΤΙΜ., τακτικοῦ καθηγητοῦ τοῦ Ποινικοῦ Δικαίου. <i>Ἡ ἐλευθερία τῆς βουλήσεως ἀπάντησις εἰς τὰς «Φιλοσοφικὰς ἐπιστάσεις»</i>	169 - 205
ΡΕΜΟΥΝΔΟΥ ΓΕΩΡΓ., τακτικοῦ καθηγητοῦ τῆς Ἀνωτέρας Ἀναλύσεως. <i>Ἐρευναι διὰ τὴν αὔξησιν τῆς ἀκριβείας ἐξαγομένων παρατηρήσεων</i>	207 - 213
ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ ΧΡΥΣ., τακτ. καθηγ. τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας. <i>Αἱ Ἐπαρχίαι τῶν Πατριαρχείων Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τοὺς μέσους χρόνους</i>	215 - 236
ΛΙΒΙΕΡΑΤΟΥ ΣΠΥΡ., τακτικοῦ καθηγητοῦ τῆς Ἱατρικῆς Κλινικῆς. <i>Ἐρευναι καὶ κρίσεις ἐπὶ τῆς αἰτιολογικῆς καὶ παθογενεσι- κῆς ἀντιλήψεως τῆς γρίπης</i>	237 - 251
ΧΑΤΖΙΔΑΚΗ ΝΙΚΟΛ., τακτικοῦ καθηγητοῦ τῆς Φυσικομαθηματικῆς. <i>Συμβολαὶ εἰς τὴν ἀπειροστικὴν Γεωμετρίαν</i>	253 - 256
ΚΑΡΟΛΙΔΟΥ Π., τακτικοῦ καθηγητοῦ τῆς Ἱστορίας. <i>Περὶ τῆς ἐρμηνείας καὶ τοῦ ἐτύμου τῆς ἐπωνυμίας Τσι- μισκῆς</i>	257 - 261
ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ ΝΕΙΛ., τακτικοῦ καθηγητοῦ τῆς Γεωμετρίας. <i>Περὶ τῆς θεωρίας τῆς σχετικότητος</i>	263 - 298
ΣΤΕΦΑΝΙΔΟΥ ΜΙΧ., ὑφηγητοῦ τῆς Ἱστορίας τῆς Χυμίας. <i>Ὁ «Φυσιολόγος» καὶ σχέσις αὐτοῦ πρὸς τὰς ἀποκρῦφους ἐπιστήμας</i>	299 - 314
ΚΟΥΜΑΡΗ ΙΩΑΝ., διευθυντοῦ τοῦ Ἀνθρωπολογικοῦ Μουσείου. <i>Παρατηρήσεις ἐπὶ τῆς μετωπορρινικῆς χώρας</i>	315 - 326